Lei 24

Apusenii !
Mai vechi decît Horea, mai vechi decît Mioriţa, mai vechi decît Zamolxe.
Cei de-o fiinţă cu moţii ! Pletoşi, cărunţi, purtînd pe umeri sensurile şi dezlegările vremurilor, cu Horea, Cloşca şi Crişan veşnicindu-i, chemîndu-ne mereu la soborul timpului.
Apusenii !

RADU THEODORU

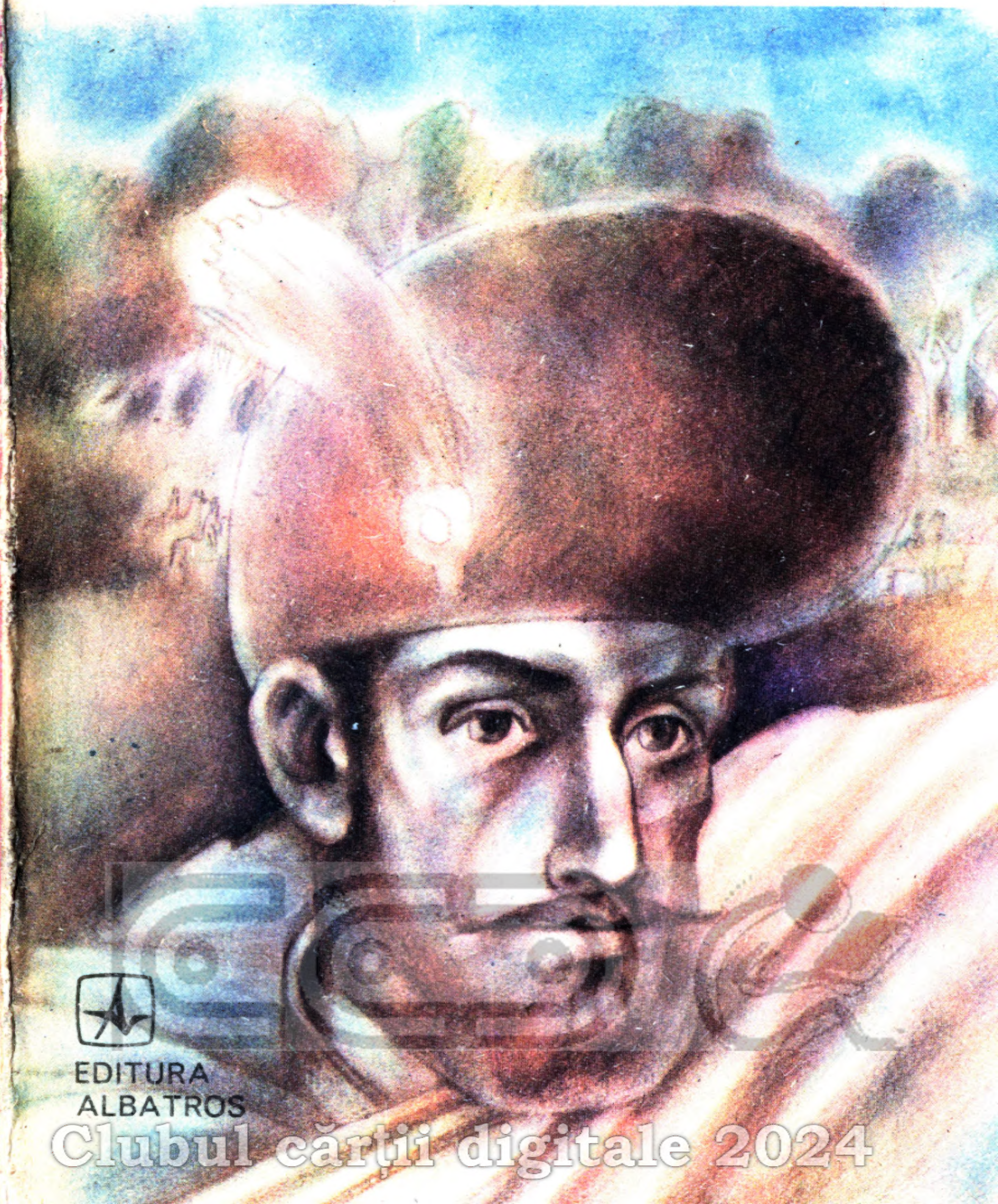
** RADU THEODORU • STRĂMOŞII

RADU THEODORU

STRĂMOŞII
**

Gesta valachorum

EDITURA ALBATROS

Ilustraţia copertei : VASILE SOCOLIUC

RADU THEODORU

STRĂMOŞII

★★

Gesta valachorum

EDITURA ALBATROS
BUCUREŞTI ● 1987

CARTEA
A TREIA

MAGNA VALACHIA

*„Io Mihai voievod domn al
Țării Romîneşti,
Ardealului şi
Moldovei..."*

ALBA IULIA

1

Timpul.

De opt zile încearcă să descifreze sensurile timpului. De opt zile încearcă să înțeleagă realitatea pe care o trăiește și, înțelegînd-o, s-o stăpînească. Dacă încă dinaintea domniei l-a muncit gîndul Dachiei străvechi, gînd împărtășit de Radu Buzescu și Theodosie Rudeanu, dacă nestatornicia lui Sigismund l-a făcut să mediteze mai adînc asupra temeiurilor politicești și istorice care-l îndreptățeau să lege Ardealul de Țara Românească, atunci întîmplările din iarna lui '98—'99 și din primăvară pînă-n toamnă adică în acest octomvrie de aur 1599 l-au hotărît pe deasupra voinței împăratului Rudolf, a cancelarului Zamoyski, a lui Ieremia Movilă și nu se știe dacă și a sultanului, pentru că Mahomed al III-lea, sultanul, îi face jocul povățuit de marele vizir Ibrahim. Întors de peste Dunăre, și-a tămăduit rana, punîndu-l la treabă pe marele logofăt Theodosie Rudeanu și canțelaria lui de taină. Din iscoade, din oamenii lui aflați în Evropa la curți ori cu negoațe, din cei care-i sînt prieteni, din diplomați și soli și din secui, a făcut un tablou cuprinzător al acestei părți de Evropă, bătută de toate viscolele istoriei. Sigismund a tractat cu sultanul o intrare în Țara Românească, dar s-a temut s-o facă. În schimb, la 29 martie a abdicat din nou, în favoarea vărului său Andrei Báthory, omul polonilor, al turcilor și al Ieremiei Movilă. Din slobod la Dunăre, legat prin Ardeal cu Evropa și imperialii, s-a văzut dintr-o dată încercuit de dușmani. Ca să i-o arate limpede, pașa de Silistra a trecut Dunărea de cum a dat colțul ierbii, a prădat spre Buzău, dînd dosul înainte ca el să ajungă la Dunăre. Oștile lui Mihai au trecut cetățuile dobrogene prin foc și sabie. La Oblucița au căzut peste un chervan de negoț venit de la Liov, alcătuit din moldoveni, poloni, spanioli și un supus al reginei Ingliterei. Au prădat chervanul. A știut cînd noul principe al Ardealului, cardinalul Andrei Báthory, și-a trimis solii la Înalta Poartă, să se închine sultanului. A aflat că în culisele sarayului s-a cerut solilor din Ardeal ca principele să-l scoată din domnia Țării Românești. Libertatea, al cărei nume îl strigase el la Dunărea de Jos, a tulburat adînc puternicii timpului. Dacă vrea s-o păstreze, și-a spus atunci, va trebui s-o ia înaintea timpului, după ce acesta își va fi început lucrările lui în adîncul lucrurilor și tocmelilor omenești. El știe că acel adînc al lucrurilor stă în trupul cel de-o ființă al norodului, care-a țesut Carpații cu nemotenii de-o parte și de alta, stăpînitoare de pămînturi și-n Țara Românească, și-n Moldova, și-n Ardeal. Că-n adîncul lucrurilor stă ca neamul biv vel logofătului Ivan Norocea să aibă ocine în Țara Românească, după fiica lui, preafrumoasa și preadăruita Velica, fostă doamnă a Moldovei, în Moldova, și tot după ea și alte rubedenii, ocine în Transilvania. El însuși este herțog și domn al Amlașului și Făgărașului, așa cum au fost herțogi și domni toți Basarabii din veac, una fiind politicește acele țări cu Țara... Ca să nu aducă în cumpănă limba, credința, portul, obiceiele, care intră cu temei greu în argumentariul pregătit pentru Rudolf, zecile de familii care sînt ohabnice și dincoace și dincolo de munți, înșiși munții fiind ai obștilor de dincolo și de dincoace, slobozi la pășunat. Asta pentru știința lui Rudolf, care este stăpînit de vise negre. De fapt, lucrările istoriei în prea adîncul lucrurilor s-au desăvîrșit în înțelepciunea firescului. Adică Andrei Báthory, ajuns principe printr-un act necugetat al lui Sigismund, s-a dovedit fără intuiție politică. Se crede stăpîn pe Ardeal, cînd de fapt este stăpîn pe gărzile și banderiile lui. Nici măcar pe dietă nu este stăpîn. Nemeșimea este împărțită, cea mai tare dintre grupări fiind anti-otomană și anti-polonă, adică pe dos de politica principelui. Báthoreștii au uzurpat drepturile ostășești ale secuilor, cardinalul catolic la fel de nedrept ca Sigismund și secuii îl cheamă în ajutor în Transilvania prin soli de taină care-i juruie credință. Este în acest soliloc-viu al voievodului cu timpul său, dar și cu viitorimea, un ce dramatic care dă profunzime gîndirii lui politice. Știe că iobăgimea îl așteaptă, ca și consuetudinarii români din

toate „țările" Ardealului. Cele șapte orașe-cetăți saxone sînt pentru Austria, nu pentru Polonia și deloc pentru Báthorești, mai ales din pricini confesionale. Sigismund a dorit o catolicizare silită, atît a secuilor cît și a sașilor. Pe acest șubred temei lăuntric, cardinalul joacă jocul politicesc al celor care i-au dat de fapt tronul: cancelarul Zamoyski și Ieremia Movilă. Fratele Elisavetei Movilă, Tămaș Ciomîrtan, care la curtea de la Alba-Iulia se numește Csomortány Tamas (ce repede se leapădă de neam cei lihniți de averi și slujbe) îi este sfetnic și-i picură în urechi dorința cumnatului său de a-l vedea în tronul Țării Românești pe Simion Movilă. Ar fi atunci triumful Movileștilor în cele trei țări românești, dar un triumf dobîndit prin îngenunchere în fața Poloniei și a Înaltei Porți, prin lepădare de sine în folosul unor stăpîni dinafară. Desenul politicii Movilă-Báthory se întruchipează la sfîrșitul lunii mai prin acel Ciomîrtan-Csomortány, care vine ca mare sol la Tîrgoviștea domnească și-i cere cu trufie, pre sfînta limbă românească de el batjocorită, să lase scaunul și să se pribegească. Ce minunat rol de histrion a jucat el, voievodul, făcîndu-se înspăimîntat de voia „suzeranului" său, jucînd pe tematorul, pe cel cuprins de disperare, neștiind încotro să-și îndrepte pașii, mîhnit de nerecunoștința creștinătății. A vrut să cîștige timp și l-a cîștigat. Din ziua soliei lui Ciomîrtan a aruncat sabia pe Transilvania. Lunile care s-au urmat n-au mai fost decît vreme în care să-și desăvîrșească planul ostășesc. Trimite o solie la Praga să-i vestească hotărîrea lui Rudolf și să-l cheme în Transilvania prin Basta, generalul de lefegii. Trimite solie la Crîm să se asigure din partea marelui han. Trimite peste Dunăre, iarăși la Plevna și Sofia, o trîmbă de călăreți, haiduci sîrbi sub Baba Novac, răspîndind știrea că toate oștile Țării Românești sînt în campanie. Temeiul oștirii îl răspîndește la garnizoanele de sub munte și ordonă marelui ban să fie gata cu oștile Băniei după culesul viilor.

La începutul verii 1599 știe că Ieremia Movilă, activ și înverșunat, jurîndu-i moartea — fie prin luptă, fie prin jungher sau otravă — este în corespondență cu sultanul, cu regele Poloniei, cu Andrei și Sigismund Báthory, năzuind să alcătuiască o coaliție armată, gata să intre în Țara Românească spre sfîrșitul lui iunie. Cele dintîi steaguri de călăreți moldoveni sînt în drum spre Roman. Ca răspuns,

oamenii lui lucrează între ruteni și ucrainieni, neliniștind Polonia și pe Zamoyski, cu atît mai mult cu cît marele han își îndreaptă ceambururile spre Nistru. Sultanul i-a poruncit lui Mahmud pașa să dureze un pod peste Dunăre, dar Mahmud nu se mișcă, totul pare doar un joc din partea turcilor.

La 26 iunie Andrei Báthory se schimbă la față. O solie numai lapte și miere este la Tîrgoviște, solicitîndu-i jurămîntul de fidelitate. Ceremonie restrînsă de palat, cu același scop: mascarea politică și militară, cu atît mai necesară cu cît amărîtul de ceasornicar, Habsburgul, refugiat la Kutna-Hora de spaima ciumei care bîntuia la Praga, uneltește acum cu Andrei Báthory, cerîndu-i să-i mijlocească pacea cu sultanul. Sfîntul imperiu este secătuit, moartea preacatolicului Filip al II-lea l-a lăsat fără sprijin. A urmărit cu ochi rece lipsa de dibăcie a cardinalului, dintr-odată lacom și nesăbuit. Pentru serviciile lui de mijlocitor între cele două mari puteri, Andrei Báthory îi cere lui Rudolf, Ungaria de Sus; iar sultanului ținuturi către Temișoara și Lugoj, ca și cedarea drepturilor asupra Lipovei și Ineului. Se laudă că se va osteni să-l prindă viu (pe el, Mihai voievod) și să-l trimeată la Poartă spre a-și lua pedeapsa. Cere ca haraciul Ardealului să rămînă la 6000 țechini pe an. L-a trimis la regina Ingliterei, ca mare sol, pe Kakas Ștefan, doctor *utriusque juris*. Lucrează pe lîngă Papă să-i dea dezlegare pentru divorț arhiducesei Maria Cristierna și binecuvîntarea pentru a o lua de soție. Scaunul princiar l-a făcut să se creadă asemenea zeilor. Plutește într-o lume de fantasme. Se arată mai halucinat decît vărul care i-a lăsat tronul și, o dată cu el, nebunia puterii. S-ar vrea aidoma cu puternicii Europei, uitînd că Ardealul se macină pe dinlăuntru și că tronul lui este o ficțiune care nu reprezintă decît o idee. I se vestește o nouă solie de taină a cardinalului către sultan, care trece Dunărea pe la Orșova. Soli de taină Gavay Miklós și Buday Francisc. La 27 august, solie de la cardinal spre marele han. Sol mare Óváry Sándor. Andrei Báthory vrea să-l izoleze. Oștile Moldovei sînt la Roman. Stau de veghe, neștiind ce face marele han. Atunci, la sfîrșitul verii, a știut el că niciodată de cînd domnește n-a spînzurat mai amenințătoare deasupra grumazului său sabia necruțătoare a destinului și că niciodată puterile veșnic rivnitoare la pămînturile Dachiei n-au fost mai aprige în

pofta lor de a le supune. Polonia vrea să iasă la Marea Neagră. Halucinatul Rudolf de Habsburg țese, la Kutna-Hora, luînd în discuție planul de renaștere și prosperitate al imperiului său muribund, să pună stăpînire pe Transilvania, Moldova și Țara Românească, dîndu-le împărat pe eternul refuzat al tronurilor : Maximilian de Habsburg, fratele său nefericit. Apoi, prin intermediul iezuiților și al forței, să schimbe „așezămintele" acestor țări, să treacă supușii la catolicism. să le lege cu Ungaria de Sus, făurind la Dunăre o putere capabilă să oprească orice expansiune a imperiului otoman și a Poloniei.

Voievodul a scrutat timpul, gîndind că istoria nu se poate împlini decît în sensul ei logic. Așteaptă să se strîngă recolta. Așteaptă să se coacă lucrările lui de taină, ca bîntuirea lui Baba Novac în flancul lui Mahmud să-și dea roadele. Hotărîrea lui are neînduplecarea oțelului.

Timpul.

Ion Raț-Rátz, secretarul soliei trimisă de el la Praga, a trădat. Neamul sîrbesc al Rátzilor fiind implicat în cam toate afacerile politice ale țărilor românești din acea vreme. Andrei Báthory știe că va intra în Transilvania. Dar nu crede că o poate face — n-a crezut că o poate face atît de năprasnic. N-a crezut că sultanul și marele han vor sta țintuiți. Că Ieremia Movilă nu se va mișca. Știe că încă de la 13 septembrie cardinalul își strînge oștirea la Sebeșul Săsesc ; dar că, neprimind vești neliniștitoare, dimpotrivă, iscoadele lui nevăzînd o tabără mare în Țara Românească, a dat drumul nobililor să-și culeagă viile. Viile Țării Românești se coc cu două săptămîni mai timpuriu, așa că oștile Craiovei sînt la Rîmnicul-Vîlcea, de unde știu ce au de făcut ceas de ceas, pînă îl vor întîlni la Tălmaciu. Comentariile prințului Marcu la măsurile militare ale voievodului sînt substanțiale și revelatoare. Mihai și-a adunat la Gherghița oștile risipite la Tîrgoviște, București, Ploiești și Gherghița. Oștirea Craiovei va mărșălui pe valea Oltului. Forțele principale, sub comanda lui, vor intra în Transilvania prin pasul Buzăului, punîndu-i pe secui între el și Ieremia, care l-ar fi putut ataca din spate. Va mărșălui prin Brașov — Făgăraș la Tălmaciu, unde se va întregi cu oștile Craiovei. Obiectivul politic : Alba Iulia. Manevra, itinerariile alese sînt ale lucidității și ale înțelegerii conducătorului de oști, ale căpeteniei adînc

cunoscătoare a realităților sociale și politice. Marșul pe o singură coloană, prin valea Oltului, ar fi lungit coloana, scoțînd-o sub zidurile Sibiului, cetate nesigură politic, avînd spatele asigurat numai în parte de făgărășeni. Nu se știe dacă Brașovul și marile comunități săsești dintre Olt și Tîrlung, ca Hărman și Prejmer, ar fi dat slobod oștirii secuiești, cunoscîndu-se dușmăniile vechi și sîngeroase dintre sași și secui. Un ocol al secuilor, ori o luptă cu brașovenii, pe lîngă faptul că n-ar fi dus la întîlnirea oștirilor în locul și la ceasul voit de voievod, l-ar fi pus de la început sub semnul neînțelegerilor dinlăuntru. De fapt se vorbește de un nou descălecat. Voievodul și-a luat întreaga familie, lucru care-i silește pe mulți boieri să facă aidoma. Coloana care trece munții prin pasul Buzăului, îndulcind asprul aspect ostășesc cu grupurile de jupînese călări sau în rădvane, cu zecile și sutele de copii, cu slujitorimea și curțile, conduce la termenul „descălecare", și chiar dacă el este metaforic, semnificația intrării în Cetatea de piatră, ca un revers al „descălecării" lui Negru vodă, nu poate scăpa nimănui.

Țara a rămas sub veghea oștilor pămîntene ale vornicului Dumitru.

Timpul.

A plecat din Ploiești duminică 7 octomvrie, după slujba de obște. A poruncit ca ostașii să-și ia numai merindea și armele. Bagajele și corturile au rămas la convoaie. Luni 8 octomvrie, seara, s-a aflat sub munții „de la graniță", în 9 a trecut munții și a întîlnit secuii scaunului Kézdi, luminați de pater Ștefan și căpitanul Domokos Péter. Călăreți împlătoșați, dar mai ales artificieri, săpători și pușcași. Trupe de *szabadlegény* și *segitölegény.* Baba Novac, întors de peste Dunăre, i-a apărat flancul stîng, ieșind la Tîrlungeni. La Satulung a întîlnit flancgarda venită pe valea Doftanei. Tabăra au legat-o la Dîrste, unde l-au așteptat venind el de la Prejmer, unde a întîlnit tabăra mare a secuilor. Prin olăcari și focuri aprinse în munți a făcut în așa fel încît coloana artileriei, a curții și a ienicerilor înrolați să intre la Întorsura Buzăului, o dată cu avangarda. Tabăra secuiască era legată pe celălalt mal al Buzăului, pe un tăpșan prăvălatec, avînd la mijloc un stejar uriaș. A intrat în tabără avîndu-i pe

Nicolae Pătraşcu şi Florica în stînga, pe doamna Stanca în dreapta. Călări. Nu-şi poate şterge imaginea aceea de neînchipuit, curtea călare, femei şi coconi şi jupînițe, paji cu sulițele şi praporii boierilor, rochiile de mătase roşie şi camocat, sucnele verzi, aurite, hăţuştile de atlas roşu, coantăşele albastre, giolgiurile numai boare, pălărioarele de Bratislava şi Pojon cu văluri străvezii, şeile îmbrăcate în safian, valtrapurile țesute cu fir şi herbul caselor boiereşti, o revărsare nebună de culori pe fondul arămiu al codrilor şi sub cerul limpede de octomvrie, cer cu gust de toamnă, amărui şi sus, crestele omătuite, vegheate în acea zi dintr-o depărtare chemătoare şi mistuitoare, de Ceahlău.

Poate că undeva, dincolo de munții Făgăraşului, dincolo de Negoiul, se năzăreşte lumina lăptoasă a acestor zori de 26 octomvrie, zi a marelui mucenic Dimitrie. Miercuri 10 octomvrie a fost în tabăra mare a secuilor din Prejmer. Prin Prejmer — Braşov — Codlea — Şercaia a trecut ca un spulber, cu toate că a avut de înscris în registre oştile secuieşti şi că a trebuit să-i amenințe pe saşii din Braşov, care au strîmbat din nas cînd le-a cerut adăpost în Şchei pentru soațele şi familiile căpitanilor săi. De fapt, cu episcopul Miha, cărturarul şi cu judele Țevriş s-a înțeles, saşilor cerîndu-le ascultare şi jucînd în comedioara pusă la cale de jurații Valentin Hirschel, Johann Hirschel şi cărturarul doctor Paul Kertz. Adică solie în care braşovenii n-ar vrea să-i deschidă porțile cetății, încă nici nu s-a dat bătălia cu principele Andrei Báthory şi sînt împotriva catolicismului ; dar nu se ştie ce aduce ziua de mîine, diplomație de negustori, el a jucat o toană şi la urmă a bătut cu pumnul în masă, porțile s-au deschis şi convoiul jupîneselor, al coconilor a intrat în Şchei, între români... Se răsuceşte pe blana de urs, spre Stanca.

N-a schimbat nimic din cele obişnuite ale curții. Coconii au avut prilejul să-şi arate jupînițelor meşteşugul la călărie. Vasile Țiru, marele şătrar, a ținut tabăra sub harapnic. Pe Iorgu Cîlnişteanu, cocon slujind la copiii de casă, l-a prins noaptea ieşind de sub o căruță a păhărniciei. A adus gărzile. Sub căruță, într-o şubă, a dat de o țigancă, Roaiba, stricată şi cunoscută la păhărnicie. Pe cocon l-a purtat în izmene, între făclii, prin toată tabăra, cu toboşar, pentru că era de slujbă la cvartirul prințesei Florica. Îşi lăsase acolo un prieten. Boier Cîlnişteanu,

tatăl lui Iorgu, a sărit cu sabia la marele şătrar Vasile Țiru, retezîndu-i pana de la căciulă. Vasile Țiru şi-a scos săbioara, l-a dezarmat pe Cîlnişteanu şi l-a aruncat în lanțuri. L-a scos prințul Marcu, împăcîndu-l.

Mereu se întoarce la săcui. La Braşov.

Timpul.

Rotitor şi adînc şi-nțelept, se pare dincolo de cugetul şi pricepera cardinalului, care-şi oferă banchete deşănțate la Sebeş, banchete organizate cu vivandiere de cel mai dezmățat „apostol" din cei „12 apostoli" care-l înconjoară, contele Zálásdy Benedict. Cardinalul ia în derîdere cele sfinte şi rangul lui ecleziastic, maimuțărindu-l fără har pe papa Alexandru al VI-lea Borgia, fără să se gîndească la săcui. Aşa cum i-a găsit el la cătarea de oaste, cu tot tarhatul de război. Cu scări pentru asaltul zidurilor, cu faşine, hîrlețe şi tîrnăcoape, cu muschețele în învelitori de pînză fiartă în ulei de in, fiecare puşcaş avînd asupra sa douăzeci şi patru de încărcături în tot atîtea pungi cu pulbere. Fără să se gîndească cardinalul la acel ceva definitiv, crescut în timp, devenit în timp, trecut lui de căpeteniile săcuilor, răspunderea vieții acestor războinici şi nici asta, ci altceva, mult mai adînc şi cuprinzător, faptul că ei l-au recunoscut domn şi nădejde, că au văzut în lupta alături de valahi chezăşia ființei lor în aceste olaturi, pentru că a fost un ceas de înălțare ceasul cînd i s-au juruit pe viață şi moarte săcuii, pe sabie şi pe steag.

Timpul.

Iobagii, români şi unguri, săcui de-a valma, călări pe cai fără şei, împînzind drumurile, ieşindu-i în cale cu flamuri făcute din ştergare agățate de coase, ori de țăpoaiele din carpen, cu săcuri uriaşe de crăpat butucii, binecuvîntîndu-l, popi în opinci şi rantii de şiac ațîțîndu-i pe iobagi să-i despoaie pe nemeşi de averile hrăpite silnic. Contesa Bogáthy Erzsébet, parcă a cunoscut-o la curtea lui Sigismund, goală, tunsă, dată prin dohot şi fulgi după ce au siluit-o iobagii, castelul de la Dobîrlău în flăcări, slujitorii spînzurați de goruni, hambarele sparte, grîul vămuit, flăcări spre Ilieni, flăcări spre Băcui.

Timpul.

Răzbunîndu-se pe sine. Contesa, i-a spus Domokos Péter, chiora toate fetele iobage pe care le poftea nobilul

ei soț, stăpîn pe dreptul primei nopți, le chiora cu un cosor de altoit.

20 octomvrie. Prejmer. Cetatea-biserică. Săcuii vor să ardă tîrgul. Sașii sînt împreună cu nemeșii, dușmanii lor de moarte, cu toate că numai ungurii, sașii și săcuii au dreptul că hotărască în Dietele generale. Cu fiecare zi de marș a pătruns mai adînc în ceea ce este de fapt Transilvania.

Porțile Brașovului închise. Marcu Schonkabunk, tălmaciul de germană, el însuși saxon, negutător și om de oaste, i-a spus că acum va avea loc o comedie săsească. Dinspre Șchei au coborît pe sub Tîmpa călări, îmbrăcați în straie albe, cu preoții în odăjdii, românii șcheieni fluturîndu-și prapurele și cîntînd pre românie dalb cîntec de slavă și mărire.

— Bine-ai venit, măria-ta, ocrotitorule și izbăvitorule, a spus episcopul Miha, în vreme ce clopotele Bisericii Negre băteau a spaimă și la toate turnurile cetății sticleau coifurile și archebuzele breslașilor. I-a primit în cortul domnesc așezat în poala Dealului Melcilor, pe pîrîu, dincoace de iazurile de pește unde-au năvălit lefegiii, împungînd peștele cu sulițele, bălăcărind cu gălețile, cu plasele pentru fîn, lărmuind și suduind. Episcopul Miha, domnul Țevriș, judele, pîrgari cărunți avînd pletele retezate pe umeri. Episcopul Miha i-a spus că lefegiii lui au ucis azi noapte cărutașii și oamenii negustorilor veniți la bîlci. Că au ars casa lui Beldy, copil din flori al Mihnei Turcitu. L-a certat cu blîndețe :

— Au nu venit-ai măria-ta ca dezrobitorul neamului nostru și nu este Șcheiul, mărite doamne, unul din leagănele lui, nu aici, în Șchei, durat-am noi cetate a sufletului nostru, tipărind cărțile cu sfîntă slovă românească și nu aici ridicat-au zidire sfințită fratele măriei-tale Petru și danii dat-au repauzatul întru Domnul, vodă Aron și nu aici priveghează, cu dulce veghe, Velica doamna ?

Timpul.

Și el, robul neputiincios al timpului său. Nu-și poate ține oștile în frîu. Cazacii au înnebunit. Nu i-a plătit de-o lună. N-are bani. Ies din coloană pe steaguri, bat satele, le pradă, unde găsesc împotrivire le pun foc și se-ntorc în tabără cărînd pe cai pilote și straie, hamuri și icoane de argint, fecioare și femei, cazane de aramă, în vreme ce alții mînă cu sulițele oi și porci, vite cornute și cai.

Poartă galițe legate la șei. Au umplut tabăra de fulgi, de măcăit, de gîgîit și cotcodăcit. Știu ei sașii de ce stau dincolo de ziduri, fluturînd mari flamuri albe. I-a poruncit vel paharnicului Radu Șerban să ia o mie de roșii, să treacă pe sub Bastionul Țesătorilor și să vegheze asupra Șcheiului. Episcopul l-a rugat să-i potolească pe iobagi. Să repează înainte-umblătorii pînă-n Hațeg, să stea fiecare la locul lui și să aștepte îndreptările lui domnești.

— Oare n-ai venit să aduci mîntuirea neamului nostru, doamne ?

— Pentru asta am venit. Vremea însă nu se lasă călcată decît de vreme.

Era o zi însorită, ardea Tîmpa în vîlvori de sînge și în sunetele trîmbițelor s-a deschis poarta mare a cetății ieșind pe ea jurații Valentin Hirschel, rudă cu Luca, cel cu cărțile româno-slavone, cu Chiril Greissing, cu daruri purtate de reprezentanții breslelor, unii ducînd flamuri, alții semnele breslelor agățate de lănci cu vîrfurile de alamă poleită.

— Ce vină au acești saxoni că-n timp au fost aduși aici de regii unguri și că peste timp s-au păstrat pe ei înșiși ?

— S-au păstrat cu samavolnicie împotriva celor asupriți și mulți și veșnici, a spus episcopul Miha, învinovățindu-i că asupresc satele românești, că le jupoaie, că nu le dau slobod la păscut, că le bîntuie cu oșteni, luîndu-le gloabe și silindu-i să posăduiască la cetate și că ei, negutătorii și breslașii, se arată mai haini decît neameșii.

Le-a cerut juraților contribuție pentru oștire, adăpost în cetate pentru trupe, cvartir pentru curtea sa. N-au vrut, ferindu-se în dosul vorbelor. Le-a spus că, dacă în două ore nu se hotărăsc, ia cetatea cu asalt. Ei au surîs, știind că nu-și va pierde vremea și oamenii cînd cardinalul coboară spre Sibiu cu banderiile nemeșimii. Cardinalul care-și slobozise nobilimea la culesul viilor și care, aflînd de trecerea lui în Ardeal, repezise în toate comitatele olăcari cu săbiile crunte de sînge, semnul sculării la oaste, cerînd tuturora să alerge sub steaguri. Jurații o știau și așteptau ca timpul să aleagă. Valentin Hirschel, bine dospit în blană de vulpi, i-a cerut îngăduința să consulte sfatul, făgăduind răspuns în două ceasuri. După plecarea juraților l-a chemat pe Domokos Péter, care-și strecurase cîțiva secui în cetate, tăietori de lemne și covaci, cu un an

înainte. L-au vestit prin porumbei că s-au adunat la poarta Sfînta Ecaterina. Se vede stolul de porumbei albi, rotind peste cetate? Este semnul! Ce porunceşte? Iată ce-a poruncit: — Marcu să ia cinci sute de suliţe, să-i facă alai episcopului Miha şi domnului jude Ţevriş, să coboare pe sub Tîmpa prin faţa porţii Sfînta Ecaterina, care se va deschide. Să ţină poarta pînă vine Baba Novac cu haiducii. Viclenie pe seama vicleniei braşovenilor.

Au venit cu mare alai Johann Hirschel, Mathias Fronius şi vestitul medic Paul Kertz, aducîndu-i lui şi Stanchii daruri după care, se vedea, plîngeau din străfunduri. Limbut, Mathias Fronius a încercat să-l ameţească cu vorbăria. Trăgea de timp, să vină noaptea, văzuseră de pe ziduri străjile dinainte şi flancgărzile lui mărşăluind spre Codlea şi Feldioara şi ştiau că le va urma cu grosul. I-au lăudat faptele mărețe. L-au îmbrobodit în lingăveli.

— De ce nu mi-aţi trimis pulberea şi ghiulelele arvunite, astă iarnă, cînd ne-am luptat peste Dunăre, i-a retezat-o scurt juratului vorbăreţ. A răspuns cumpănit Paul Kertz. Ei, saxonii, sînt alt neam decît ungurii şi calahii şi săcuii, n-au nici un apărător aici, unde i-a adus soarta, deci datoresc ascultare principelui acestei ţări. Principele Sigismund le-a poruncit, sub aspră pedeapsă...

— Să nu-mi vindeţi mie pulberea şi ghiulelele, le-a spus... Iată, astăzi am venit să vă cert pentru minciunile voastre nedemne, chiar în oraşul şi cetatea voastră. Luaţi-i între arme şi să-mi deschidă alaiul spre Piaţa Sfatului.

Juraţii au dat ochii peste cap cînd au văzut rachetele trase de artificierii săcui chiar din Piaţa Sfatului. Porţile au fost deschise de Baba Novac. Fără voia braşovenilor. Juraţii au vrut să-i dea un ospăţ la Sfat. N-a primit, spunîndu-le că trebuiau să-l poftească înainte de a-şi deschide porţile singur. Năpădise mulţimea din Şchei în straie de sărbătoare. L-a poftit seara, la sfat filozoficesc pe Paul Kertz, mai ager la politică decît bürger-meşterii cu osînză pe creieri.

— Cum vezi, domnia-ta, o Transilvanie, mîine? l-a întrebat.

Paul Kertz n-o vedea nicicum. S-a ascuns după ştiinţa lui medicală, spunînd că politica este treaba nobililor şi a domnilor, nu a unui medic înfricoşat de suferinţa umană.

A înţeles. N-a mai strunit căzăcimea. Sotniile au prădat Ghimbavul, Feldioara, Rotbavul. Au tras cu sineţele în zidurile mohorîte ale Kirchenbürgen-urilor.

Timpul!

Timpul care şi-a schimbat crugul de la un sat la altul. Cînd a intrat în valea Oltului şi-n Ţara Făgăraşului i-au ieşit în cale, cu prapori şi preoţi, cu căruţe gătite-n velinţe-nflorate, călări şi mîndri, într-o aprigă mîndrie bărbătească, făgărăşenii. Slobozi. În arme. La Cuciulata, cavalerul Gligor Taflan de Mîndra cu o sută de călăreţi în bubou cu păr alb, în cămăşi cu ştrafuri şi pumnaşi, cu pălărioare negre, apoi femei călări, femei zdravene, albe la piele şi-ncondeiate şi ele cu săbii şi arce, cu suliţe, în păstură neagră strînsă pe şolduri, cu capul învelit în pomeselnic alb, crăiţe coborîte din basme străvechi şi atunci, într-o padină la Pîrîu, unde-au jucat făgărăşenii o feciorească, slăvindu-l cu numele de „domnul nostru sfînt, Mihai“, atunci s-a răscolit pînă-n pînzele acelea străvezii ale conştiinţei de sine şi a văzut cu o limpezime de moarte, că nu poate fi decît prin ei, prin aceştia, din carnea că[illegible]ora s-a născut. De aici, nici un lefegiu n-a mai ieşit din rînduri. Înţeleseseră şi lefegiii. La Mîndra, cavalerul Gligor Taflan şi boierii Taflan şi mîndrenii i-au făcut saivan în malul Oltului, primindu-l cu cîntec de lăute şi fluiere, cu ospăţ domnesc şi cu dragoste, vorbindu-i de drepturile consuetudinare ale făgărăşenilor şi strecurîndu-i vorbe, cum că ei, cei din Mîndra, îi deschid mîine în zori porţile cetăţii, care va să fie pentru el şi scumpa doamna sa şi pruncii-coconi, adăpost de cremene, de ei vegheat ca pajura.

Dumnezeule, era o zi muiată în aur, băsmuia Oltul lin şi dulce ca la Plăviceanca tinereţilor lui, Oltul de pe malul căruia se ridicase în slujbe, străbătînd atîta vreme să-i ajungă iarăşi la ţărmure, aici în Ţara Făgăraşului, la Mîndra, unde i-au ieşit în cale meşterii iconari din Arpaşul de Sus şi Cîrţişoara, slăvindu-l în icoane pe sticlă unde sfîntului Teodor îi daseră chipul lui, de-a călare, cu gugiumanul domnesc şi cu sabie de aur la şold, pictat cu mult albastru şi cu mult aur, aşa că Mina, zugravul lui de subţire, a ţinut o cuvîntare într-aripată despre meşteşugul acestor iconari-ţărani, rugîndu-i să-l urmeze pe domn, pentru a-l slăvi cu mai multă înfocare.

A venit olăcar de la Buzești. Ajunseseră cu straja întîia la Robești. Cu grosul la Cornet.

A venit scrisoare de la doamna Velica. Cardinalul, îmbuibat de mîncăruri pipărate, de afrodiziace și femei, se laudă că-l va învăța să lupte pe păstorul oilor sale. Zace cîte trei zile pe pîntece, își face clisme, tîrăște după sine patruzeci de căruțe cu vistieria și cu lefurile trimise de Rudolf în Țara Românească, pentru oștire, pe care le poprise la Alba Iulia, după cum, o făcuse și Sigismund, și-l ține la curte, cu mare cinste, pe nunciul papal Malaspina. Nobilii cîrcotași spun că vrea să se ascundă de barda lui *Il Valacho* în sutana nunciului.

„Nu te îndupleca de minciunile și fățăriile lui. A poruncit comitatelor din margine să închidă toate pasurile munților. Să te prindă aici. Oastea ta fugară s-o răstignească, bătînd-o în cuie pe ușile bisericilor «schismatice» și pe trunchiurile copacilor. Ți-a pregătit, mărite, o colivie de fier, în care să te trimeată la Stanbul. În acea colivie s-au tocmit, în batjocură, o iesle cu fin, o vadră cu apă și un drob de sare, numindu-te păstorul turmelor sale, ori Mălai vodă, ori Mămăligă vodă. Principesa Maria Cristiena este retrasă la Graz. Nicăieri ca aici nu te vor urmări ura, răzbunarea, minciuna și pizma. Veghează, mărite!"

Mîndrenii i-au dat pe mînă cetatea Făgărașului. A lăsat-o în grija Taflanilor și a satelor făgărășene care s-o armeze și s-o păzească pînă-i va trimite pîrcălab domnesc.

Timpul!

În 24 octomvrie, popas la Avrig. Sărbătoare făcută de avrigeni. Și-a adus aminte. Iarna lui 1595, la Scaunul domnesc al Tîrgoviștei, cneazul Mochie Irimie i-a adus o sută de cioareci boresăști pentru gardă. Pentru acest cneaz și pentru cneazul Șercăian Gheorghe și-a încins sabia lată, de oțel tare, cu garda avînd plăsele de os, pentru ei și-a înfipt la brîu buzduganul cumplit și și-a agățat la oblînc cornul de bour vînat în munții Făgărașului. Și tot pentru ei și-a pus gluga avrigenească, pentru cele douăsprezece fete mari care au cusut-o, ca pe un simbol și ca pe o chezășie, astăzi, douăsprezece neveste cu copiii agățați de catrințele roșii.

— Iată-mă, cneazule Mochie, i-a spus din șa.

Cneazul l-a privit cu ochi tăioși, albaștri-oțelii. S-a uitat la sabie și a cunoscut-o. A cunoscut buzduganul. A cunoscut cornul cu ferecătură și muștiuc de argint.

— Suni de trei ori din corn, măria-ta?

— Ba! Rămîneți aici, păziți-mi trecătorile, cetatea Făgărașului, stați între mine și Ieremia Moghilă, cu orîndă de oaste și război. Cînd mă voi teme, voi suna de trei ori din corn. Atunci să veniți să mă mîntuiți de spaime.

— Amin! Îți dăm trei sute de feciori ostași din toată Țara Oltului. Ia-i! Cunosc locurile, te slăvesc, au să-ți fie de folos.

Cei trei sute de feciori-ostași au îngenuncheat primind steag din mîna lui Nicolae-Pătrașcu.

Timpul.

Ieri a mărșăluit de la Avrig la Tălmaciu. Olăcar venit pe valea Oltului i-a știricit că Buzeștii au ajuns cu grosul la Turnu-Roșu. Astăzi vor fi în tabără. Andrei Báthory a ajuns la Turnișor. Dintr-o dată trîmbițele sunînd deșteptarea. La roșii domnești. La călărași. La vînătorii călări. Cornii de zimbru la făgărășeni. Tocsinele ienicerilor înrolați sub steagurile lui. Trîmbițele căzăcești. Tocsinele săcuiești. Sălbatice.

Este ziua de 26 octomvrie 1599.

2

Marcu Schonkabunk numește culmea asta împădurită *Türkenhügel: Movila Turcilor.* Voievodul își întoarce iapa, pe Fatima, spre munții Cibinului. Stau în măreția tăcerii, cu zăpezi pe culmile gheboase, ascunzînd dincolo de ei Munții Lotrului și scumpul Banat al Olteniei. Este un cer limpede, aromitor, codrii dinspre Cisnădie leiți în zale de aur și aramă primesc lumina, întorcînd-o în culori ruginii, la Șelimbăr bat clopotele săsești cărora le răspund toate clopotele Sibiului. Sașii se vestesc unii pe alții de umbletele oștirilor. Dinspre Cisnădie și Cisnădioara bat alte clopote săsești. Le răspund tulnice de pe buza munților, dinspre Rășinari. Tot acolo se aprinde o vîlvătaie pe un colnic și o trîmbă groasă de fum negru se-ncolăcește în aerul limpede cu miros de livezi coapte. Semnul rășinăreni-

lor că cei din Orlat, Săliște și Alămor nu văd alte oști umblînd în spatele Sibiului. Ba ! Iată al doilea foc, pe alt colnic. Rășinărenii îl vestesc că de la Șura Mică se-n-dreaptă spre Sibiu cinci bandérii nobiliare. Fumul este alb și răbufnește spre cer însoțit de cinci sunete de bucium. Episcopul Miha a lucrat prin înainte-umblători. Tot mersul oștirii lui a fost vegheat de oamenii pămîntului, dincolo de flancgărzi. Se reculege. Marșul de la Tălmaciu, unde s-a întîlnit cu oștile Buzeștilor, la Șelimbăr, a fost fulgerător, cum spune Carlo Magno. Își scoate cușma de roșu domnesc. Stă așa, cu fruntea goală, cu ochii închiși, lăsînd soarele de amiază să-i încălzească obrajii. Stă așa, să asculte lumina și vremea căzînd pe codri. Să-și asculte gîndurile. Iată ceasul al unsprezecelea.

Aseară, sfat de oaste.

L-ar fi vrut dincolo de fapt, să nemurească temeiurile întîlnirii oștilor Țării Românești la Tălmaciu. Să temeinicească rînduirea crugului de veac în Cetatea de Piatră. S-au întîlnit din nou, ei cei ai Țării Românești, înaintea acestei Porți a Ardealului și a viitorimilor prin faptă. Vor fi simțit ei, ceilalți, sfetnicii și războinicii lui, ceea ce, cu atîta fierbinte dăruire, a simțit el ? Adîncul din fecioreasca făgărășenilor, chemarea cea de-o ființă cu veacurile, străvechimea urcînd spre ei ca să întîlnească viitorimea ? S-au mirat toți de spaima care îi ține nemișcați pe dușmanii lui : Moghilă la Roman, turcii la Dunăre, dezlegîndu-i astfel mîinile, pentru a-l judeca pe „gărdinal". Preda Buzescu, bătrîn și conservator, a rămas în afara ideii, Cetatea de Piatră ca o vatră de obște a neamului. Moșiile nu-l lasă să vadă dincolo de ele. Mihalcea Karatzas, socrul Radului Buzescu, s-a arătat scîrbit de uneltirile nemeșimii. Să-l bată pe „gărdinal", să-l alunge și aici să lase o caimăcănie domnească din trei boieri țapeni, care au moșii în Transilvania.

— Cum ești domnia ta, vel vornice Ivan Norocea, a spus.

Mihalcea Karatzas n-a înțeles. Grec din Chios, nu putea înțelege. Nu se potrivesc orînduielile din Țara Românească cu cele ale Statelor Generale care ocîrmuiesc Transilvania. Aită limbă a puterii domnești și nemeșimii : latina.

— Adică limba noastră veche, biv vel bane Mihalcea, a spus Stoichiță din Strîmba, cel umblat la Montepellier și Padova și Firenze. Și neînchinat Buzeștilor, bărbat strălucit ca înfățișare, cu trăsături vulturești, smolite, purtind ca Theodosie, plete în zulufi făcuți cu fierul, mustață à la Henric al III-lea și muscă țăcălie sub buza de jos... Stoichiță a fost revelația sfatului domnesc, dovedind încă o dată că știința luminează nu numai cugetul, dar și vremea, avuția singură nefăcînd decît să întunece conștiința și cugetarea. Stoichiță a supus divanului domnesc un plan de stăpînire temeinică a Transilvaniei, în spiritul istoriei lui. A spus c-a fost prieten de studenție — el fiind mai mic și la umanioare — cu Ștefan Josika, fostul cancelar, român nemeșizat, care i-a dezvăluit tainele stăpînirii, aici. Scoțîndu-i pe români din Statele Generale, ridicîndu-i în nemeșime pe cnezii și boierii puternici, făcîndu-i să-și uite limba și credința, subjugîndu-i pe săcui și lăsînd celor șapte orașe-cetăți săsești o libertate strunită, Báthoreștii au stăpînit Ardealul mai mult ca pe un fief al lor, decît ca pe un principat de sine stătător, ei fiind cînd pe tronul Poloniei, cînd pribegi, astfel încît adevărații stăpîni aici sînt cîțiva nemeși, cu averi care se întind în cîteva comitate.

— Atunci ? a întrebat el abia șoptit.

— Atunci, măria-ta, ia-le ăstora averile, adică puterea, ridică în Statele Generale oștenii care te-au slujit dintre unguri și săcui, întărește-i pe săcui în drepturile lor și mai tîrziu...

— Mai tîrziu să le aduc aminte neamișilor papistășești că au supt lapte din țîță românească, Stoichițo ?

— Lor, mai puțin, doamne... Să-i ridici pe ăia care nu s-au papistășit.

— Și averile neamișilor mari, cui să le dau, Stoichițo ?

— Nouă, măria-ta, a venit răspunsul scurt al boierului cu pletele în zulufi.

Era o dezlegare. Poate singura. Pentru că nu războiul cu cardinalul îl neliniștește. Ce stă dincolo de război îl neliniștește. Așa cum l-a neliniștit ceea ce-a stat dincolo de războiul cu pașalele de la Dunăre care-a pregătit Planul Bizantin. Ce formă de guvernămînt ? Ce așezare a puterii ? Ce limbă ? Aici este și limba, aceea care se trage din latină, limba valahilor, și forma de guvernămînt și conținutul guvernămîntului ; Stoichiță are dreptate și așa ar face, dacă n-ar fi interesele lui Rudolf în Transilvania ; dacă n-ar fi concesiunile făcute străinilor și băncilor și marilor negutători și părțile ne-

gociabile din minele de aur şi ocnele de sare ajunse în mîinile înalţilor slujbaşi de la *Hoffkammerrathe* şi de la *Niederösterreichische Kammer ;* de n-ar fi Báthoreştii şi catolicismul şi Polonia catolică, pe al cărei tron au stat Báthoreştii, de n-ar fi cancelarul Zamoyski şi nemeşimea cu statut de vasală împăratului de la Praga şi altă mie de mii de interese care-au ţesut Transilvania într-un păienjeniş pe care sabia îl poate tăia astăzi, dar mîine ?

— Solie de la cardinal, spune prinţul Marcu.

Iată-l pe Andrei Báthory grăbind acest ceas al unsprezecelea. Lumina de aur cade fulguit pe codrii străvechi ai românilor.

Priveşte lacom această poartă de vreme şi de hronic care de pe acum se intitulează : Şelimbăr. Şleahul mare de negoţ de la cetatea Sibiilor trecînd alb dincoace de lunca Cibinului. În stînga, închizînd zarea, cetatea Sibiului. Ziduri cenuşii, vîrfurile ascuţite ale bisericilor catolice şi protestante împungînd cerul, strălucirea multicoloră a olanelor smălţuite. Între Cibin şi cetate, mult în faţa Guşteriţei, avînd umărul stîng sprijinit pe poala dealurilor dinspre Bungard şi Guşteriţa, umărul drept sprijinit de cetate, tabăra lui Andrei Báthory. Deci, sibienii nu l-au primit în cetate. Ţesătura politicească a neguţătorilor saşi şi-a înnodat capetele. Braşovenii n-au vrut să-l primească pe el. Sibienii n-au vrut să-l primească pe domnul lor de pînă astăzi, cardinalul. Mîrîie, neobişnuit cu acest drept al oraşelor. Saşii aşteaptă să vadă cine va fi învingătorul. Are să strunească el oraşele acestea libere, cu toate că s-ar putea întîmpla să-l mai strunească şi oraşele pe el. „Felul guvernămîntului" şopteşte, privind lupta hărţuitorilor ieşiţi în priveala oştilor. Trei cazaci cu fundul cuşmelor roşu, gonesc un catafract pe care-l prind din şa cu arcanele. Alt catafract trage cu pistolul. Nu vede de aici decît nouraşul de fum şi cazacul care-şi zvîrle mîinile-n sus şi se rostogoleşte din şa. Calul cazacului se opreşte. Îşi ia stăpînul de brîu. Îl tîrăşte după soţii lui. Jos, în faţa Şelimbărului, intră în tabără oştile lui. Este acolo huruit de roţi legate în fier, amestecat cu pocnetele harapnicelor, cu strigătele aspre ale surugiilor, cu strigătele boarilor care mînă turmele de boi pentru hrana oştirii, le mînă de-a-ncălare, împungînd vitele cu suliţele şi boii însetaţi dau buzna printre căruţele curţii şi harabalele cu polog,

căutînd spre albia pîrîului. Vede carîta Stanchii, aurită, cu polog din piele roşie intrînd în galop pe un tăpşan sfîrlogit în mijlocul căruia stă călare pe iapa lui uriaşă vel şătrarul Vasile Ţîru. Şătrăreii înfig pe malul pîraielor însemnele trupurilor de oaste. Pe şleahul Sibiilor, într-un nouraş de praf, carîta solului, asupra căreia cade o lance de roşii de ţară şi cîteva pîlcuri de cazaci care ies din lunca Cibinului. Călăuzi români din Mohul, în cojoace, călăresc în faţa pîlcurilor lui Walawski şi Branicki, aducîndu-le în flancul drept al locului unde săcuii au şi început să-şi ridice corturile. Alţi călăuzi din Mohul conduc săcuii călări din garda doamnei.

În vălmăşagul de călăreţi, pedestraşi şi convoaie de harabale, de şătrărei şi olăcari, sub amestecul de flamuri de toate culorile, de prapori şi fanioane, ochiul lui vede cum se întruchipează din mers liniile mari ale planului de luptă... Cazacii şi roşii au luat la mijloc carîta şi garda ei, oprindu-le. Un roşu de ţară taie la galop peste buza dealului, urcînd spre el.

— Du-te, Marcule, şi porunceşte-i vel logofătului să-mi aducă solia cu galanteria pe potriva galanteriei cu care, ieri, cardinalul mi-a primit solia. Am greşit undeva ? întreabă, pentru că vorbise în italiană.

— Ba ! măria-ta !... Un strop prea aspru...

— N-am vreme să cînt !... Sfeteo, adună-mi căpeteniile şi căpitanii la cortul domnesc.

— Voia ta, doamne !

Sfetea, crainicul domnesc. Posmoagă. Cocîrjat de anii de slujbă, nevoind să treacă nimănui cornul de zimbru în care sunase Răscoala din '93 şi mai apoi toate poruncile la Călugăreni şi-n războaiele lui, multele lui războaie la care-l chemase numele libertăţii. Sunetul prelung al cornului. Răspund corniştii căpeteniilor... Ce vrea cardinalul ? I-a batjocorit solia. Matei Basarab, căpitan domnesc, os de domn, Radu Buzescu, înrudit cu Iagellonii. I-a ţinut gărzile sub suliţe. Solia a legat-o la ochi. I-a trimis vorbă să lase scaunul (răspuns la solia Ciomîrtanului-Csomortány, fratele Moghiloaiei), să-şi vadă de cele bisericeşti, nu vrea să curgă sînge de creştin pentru trufia vană a unui om al bisericii. Báthory nu s-a stăpînit nici ca domn, nici ca om al bisericii. I-a răspuns că-l va prinde şi-l va arăta prin bîlciuri, după care-l va pune mai

marele vacilor lui. A primit solia stînd în picioare între halebardieri. De strajă la cort îl pusese în grabă pe căpitanul Mathias Perussitch, trădătorul de la Tîrgoviște, cel care a ațîțat lefegiii la răscoală. Acesta a spus măscări și a făcut semne nerușinate. A silit solia să străbată tabăra pe jos. A făcut tot ce-a putut ca s-o umilească, pe el umilindu-l astfel. La intrarea în cort, cineva a tras din teacă săbiile solilor, înfățișîndu-i cardinalului dezarmați.

Totul este așa cum a poruncit. Theodosie Rudeanu este însuși geniul politicii. Flancgărzi din făgărășeni și bărbați din Boița, Tălmaciu și Mohul țin toate văile care urcă spre Tîrnave. Spre Cornățel, spre Daia, în spatele taberelor lui Andrei Báthory, pe șleahul Slimnicului, către cetatea Mediașului, spre Alămor, Topîrcea și Săliștea. Este aproape de inima Cetății de Piatră și dincolo de voința lui se află, puternică și atotcuprinzătoare, voința lor, a pămîntenilor sculați în arme de porunci pe care nu el le-a dat. Au venit patru olăcari cu vești. S-au sculat iobagii din Fofeldea, din Săsăuși, din Apold și Șeica Mare. Au pus foc castelelor. Au tăiat slujitorii nemeșilor. Se lovesc cu banderiile. Iată o forță la care s-a gîndit prea puțin. Iată niște urmări ale descălecării în Transilvania care-au luat-o înaintea gîndurilor lui... De față toți vel boierii și căpeteniile de oaste. Gărzile ridică pologul cortului domnesc pe sulițe. În cort nici un scaun. Nici o tobă. Nici un trofeu de război. Doar lumina care se filtrează în ape sîngerii prin mătasea ieșită la soare, spălată de ploile și zăpezile atîtor războaie.

— Nunciul a luat numele papii drept scut, măria-ta, spune marele logofăt Theodosie Rudeanu.

— Papa trebuia să-mi trimeată oști cînd luptam pentru cruce, nu popi, răspunde, gîndind la umilințele la care l-au supus cei doi Báthorești, Sigismund și Andrei, la silniciile făcute împotriva Țării Românești și Moldovei, la uneltirile lor ba cu turcii, ba cu polonii, ba cu imperialii, spre a uzurpa libertatea acestor țări, a le supune și a încerca să facă prin uneltiri ceea ce nu putuse să facă un Carol Robert de Anjou cu sabia.

De fapt, acești din urmă Báthorești încercaseră să facă ceea ce năzuiseră să facă toți regii Ungariei de odinioară, de la Carol Robert la Matei Corvinul. Acum, vremea le adusese scadența. Era rîndul istoriei umilite să reintre în drepturi...

Carîta cardinalului. Roți mari, cu obezile sculptate, pusă pe leagăn, cu portierele sculptate în jurul herbului voievodal, aurită, cu polog purpuriu de piele, cu perdelele lăsate, avînd pe scaunul din spate trei roșii de țară cu săbiile la umăr. Alți roșii duc de dîrlogi caii celor doi cavaleri împlătoșați legați peste viziere cu eșarfe negre. Îi răspunde cardinalului cu aceeași monedă. De cîte ori a încercat să umanizeze raporturile cu celelalte curți, fie prietene, fie vasale, a fost bănuit de slăbiciune și partenerul a vrut să-i smulgă mult mai mult decît i se cuvenea. A învățat să-și arate tăișul săbiei, zîmbind.

Galop scurt. Căpitanul Matei din Brîncoveni sare din șa. O lance de roșii se așază pe două rînduri între carîtă și gărzile domnești.

— Solie de la cardinalul Báthory Andrieș, strigă Matei din Brîncoveni... Nunciul Germanico Malaspina, Căpitanul Moisă Săcuiul și contele Bogháthy Melchior... Slobod ?

— Să mai aștepte, răspunde cu glas bubuit marele armaș Udrea Băleanu. Măria-sa se află în reculegere.

— Moisă Săcuiul. Cum a îndrăznit, doamne ? întreabă Radu Buzescu.

— Neamul ăsta de tîrfă îndrăznește totul, spune Baba Novac.

Voievodul revede noaptea judecății lui Moisă, căpitanul în leafă trădător, cînd Baba Novac i-a rupt sabia și cînd îi atîrna ștreangul unei spînzurători deasupra capului. Face sinteza tuturor uneltirilor nunciului Germanico Malaspina, care ostenește de ani să schimbe raportul de forțe dintre catolicism și ortodoxie aici, în Răsărit, în Polonia, Moldova, Țara Românească și Transilvania și de ani nu izbutește decît să asiste la dezintegrarea Casei Báthorea în care-și pusese toate nădejdile. Nunciul, care-l ura de moarte pentru lucrările lui de taină între ruteni, pentru legăturile lui cu cneazul Constantin de Ostrog al Kievului și țarul Moscoviei, legături ținînd cumpăna în această parte de lume. Cînd face semn, căpitanul Matei din Brîncoveni strigă într-o italiană dulce că măria-sa domnul este gata să primească solia. Nunciul este coborît din carîtă, legat la ochi. Strai simplu, negru, cu ciorapi și mănuși violet și pălărie de

cardinal. Cei doi cavaleri sînt ajutați să descalece. Cînd marele armaș scoate legătura nunciului, acesta, izbit de lumină, închide de cîteva ori ochii cu gene spelbe, albroșcate. Malaspina este sufocat de mînie, roșu, cu obrazul șiroind de sudoare. Face un pas grăbit spre cort. Vel armașul îi taie avîntul, punîndu-i buzduganul în față. Îi face semn să pășească o dată cu el.

— Monseniore, spune Székely Moise, respectați ceremonialul. Altfel riscați.

— Sînt trimisul Sanctității sale Papa și nu permit...

— Voievodul Mihai nu este sub jurisdicția spirituală a Sanctității sale. N-o uitați, monseniore.

Vorbesc latinește. Cortul. Liniștea grea. Apăsătoare. Voievodul. Uriaș. Vel boierii. Căpitanii de oaste.

— Ați cerut o audiență măriei-sale domnului, monseniore, spune marele logofăt în italiană... Audiența a fost acordată !

— Sînt uimit de felul cum am fost primit, seniore...

— Ne aflăm în stare de război, monseniore și aici este o tabără militară.

— Mă confundați cu un spion ? !... Pe mine ?...

— Sînteți însoțit de doi căpitani de oaste, monseniore.

Nunciul își mușcă buzele pline.

— Am cerut o audiență particulară domnului voievod.

— Vă rog să vă revizuiți felul în care vă adresați măriei-sale.

— M-am mai adresat în același fel, cînd domnul voievod a făcut o vizită suzeranului său, Sigismund Báthory.

— Spune-i, seniore mare logofăt, că nu-mi aduc aminte, taie voievodul în italiana lui dură. Care este conținutul soliei încredințate de Báthory Andrei ?

— Să vă amintească de soarta comună, aici la hotarele răsăritene ale creștinătății. Să vă reamintească de jurămîntul de credință prestat suzeranului, de onoarea cavalerească, de măreția luptelor de odinioară.

— Vorbe.

Glasul voievodului șfichiuie. Spune în italiană :

— Nu de pofta stăpînirii, nici de setea sîngelui creștinesc am ieșit eu din țara mea, fiind numai cu gîndul de a-l vărsa pe al turcilor.

În greaca arhonților :

— Că-mi este deajuns să pot trăi singur în Țara Românească în care, cu o singură arătură, răspîndind sămînța, se naște grîul, nu cum se întîmplă în Transilvania.

În polonă :

— Știu că iubiți această limbă și această țară și pe hatmanul ei Zamoyski...

— Nu cunosc limba.

— Păcat. V-ați fi înțeles mai bine cu hatmanul.

Românește :

— Spune-i, vel logofete, că dacă Báthor Andriaș avea atîta dragoste și cinstire pentru mine, nu oprea banii trimeși de împărat oștenilor mei, care Ardealul îl apărau, nu-mi cerea să pribegesc din țară și nici cu turcii nu uneltea.

Marele logofăt tălmăcește în italiană. Nunciul spune sec :

— Calomniile partidei ostile monseniorului cardinal și principe...

Voievodul face un semn. Prințul Marcu se închină curtenitor în fața soliei. În cea mai limpede italiană de curte citește un hrisov alcătuit de către Theodosie Rudeanu cu drăcească știință a faptelor. Sînt trecute acolo zilele cînd Báthory Andrei, cetățean al coroanei polone, a fost propus de către Zamoyski pentru cardinalat în Polonia, datele întîlnirilor cu omul reginei Elisabeta a Angliterei, Cristof Parking și obligațiile pe care și le-a luat față de acesta, de a scoate Ardealul din Liga creștină. Se dau date despre proiectul lucrat în taină pentru prefacerea țării în principat vasal Poloniei, se citește din scrisoarea sultanului Mohamed :

> *„...am obținut ceea ce doream, ca principele Ardealului să fie răsturnat și un cetățean al coroanei Poloniei, Báthory Andreas, s-a făcut principe. Apoi i-a căzut la picioarele marelui vizir, vrînd să se împace cu el..."*

Mereu date ale întîlnirilor cu ceaușii de Temișoara. Cu silnicia împotriva convoaielor imperiale aducînd lefurile pentru oștirea din Țara Românească. Scrisoarea de supunere față de sultan. Un cap de acuzare al trădării ligii antiotomane pe care tocmai Malaspina și celălalt cardinal, Báthory Andrei ar fi trebuit s-o apere din răs-

puteri. Zîmbetul afişat de nunciu, care ar trebui să arate dispreţul, este abia o schimă penibilă.

— Marcule... Ajunge, spune voievodul.

Trîmbiţe. Corni. Huruit de tobe.

— Audienţa soliei cardinalului Báthory Andrei la măria-sa, Io Mihai voievod, domn al întregii Ungro-Vlahii, Amlaşului şi Făgăraşului herţeg, a luat sfîrşit, anunţă în italiană şi latină marele logofăt Theodosie Rudeanu.

Germanico Malaspina se întoarce surprins spre contele Bogháthy Melchior, şi el stupefiat de acest sfîrşit abrupt şi neobişnuit al audienţei. Din nou glasul retoric al marelui logofăt:

— Anunţ monseniorului Germanico Malaspina hotărîrea domnului meu. Nu este decît o singură cale de a ocoli vărsarea de sînge creştinesc. Cardinalul să se întoarcă a-şi păstori biserica.

Reverenţe pripite. Nunciul, livid, iese ţeapăn.

— O lecţie care ţi-a făcut cel mai cumplit duşman, măria-ta ! spune Radu Buzescu.

— Pe lîngă ceilalţi, un popă veninos mai mult, vere Radule !...

— Porunci ! cere marele paharnic Radu Şerban.

— Da ! Porunci, oftează voievodul, căutînd lacom să descifreze semnele zilei de mîine şi cu ele, mîinele Cetăţii de Piatră, solia nunciului nefiind altceva decît viclenie şi amăgire.

Timpul !

Nu timpul măsurat în zile şi luni şi ani pe călindare, ci tîmpul fiecăreia din căpeteniile acestei lumi învrăjbite. Timpul cardinalului Báthory Andrieş. Timpul lui Ieremia Moghilă. Al sultanului. Al regelui Sigismund III de Wassa. Timpul reginei Elisabeta a Ingliterei. Al lui Rudolf de Habsburg, ori, dincolo de acest timp, cel al Înaltei Porţi, al Moscoviei, al Ţării Româneşti. Şi timpul pe care s-a bizuit el. Timpul tuturor mişcărilor lui fulgerătoare, scăpărate dinlăuntrul istoriei, gonind înaintea tuturor timpilor celorlalţi, el luîndu-şi ca singur aliat statornic şi prieten statornic tocmai timpul-fulger. Acesta nu l-a scutit de lungi şi repetate şi subţiri meditaţii, cărora canţelaria lui de taină i-au adus ştirile-hrană, ştirile-premisă. Se gîndeşte la felul cum şi-a pierdut timpul

său Ieremia Moghilă : trebuia să mă fi lovit alaltăieri. Cînd îl aveam pe cardinal la două zile de marş în faţă, pe Buzeşti la două zile de marş de Vîlcea şi la o zi de marş de mine. Sînt slobod faţă de timpul cardinalului. Şi legat de cel al Alba Iuliei. Este ceasul două după miezul nopţii, în preceasul faptului zilei de 28 octomvrie 1599, la Şelimbăr, pe Movila Turcilor. Azi-noapte i-a fost adus solul de taină Aloisiu Radibrati, raguzanul, trimes de Rudolf şi sechestrat de cardinal. Veşti ! Generalul George Basta l-a oprit pe căpitanul imperial Székely Michael să coboare din Sătmar la Cluj, spre a-l prinde în cleşte pe cardinal. Ştie că aici sînt două lucrări politice care se conjugă. A lui Zamoyski, care-l plăteşte pe coruptul Basta să nu intervină — poate-l plăteşte şi cardinalul — şi a lui Rudolf care nu vrea să intervină cu armele împotriva Casei Báthoreştilor, preacatolică, aparţinînd marilor case princiare evropene şi să susţină un principe schismatic, vătămînd interesele papalităţii în Transilvania. Acesta este sensul mesajului secret al raguzanului şi al scrisorii arhiducelui Mathia pentru că Rudolf îi dă dezlegare prin fratele său, arhiducele Mathia. Fiind pus în faţa unui fapt împlinit, împăratul va recunoaşte noua stăpînire pentru ale cărei titluri şi acte publice însuşi arhiducele va lupta în Camera Aulică. Aceste titluri el le vrea cu drepturi ereditare. Numai aşa se poate consolida Casa Basarab în Dachia visurilor lui. Arhiducele ştie că voievodul vrea să cucerească şi Moldova. El, arhiducele, vede în aceasta un act militar vrednic de cel mai mare respect, vădindu-se dorinţa voievodului de a reface vechea Dacie, constituind la Dunărea de Jos o forţă de echilibru. Solul eliberat misterios din tabăra cardinalului i-a spus că numai în urma somaţiei aspre a cardinalului, căpitanul Gaspar Kornis, român maramureşan, şi-a asumat comanda generală a trupelor şi că, la Alba Iulia, a sosit un al doilea curier de taină de la sacra majestate romană, cu instrucţiuni noi, curierul fiind Ieronim Slatarich.

Ştie, în noaptea care precede bătălia, că posesia Transilvaniei nu depinde numai de soarta bătăliei. Veştile de la arhiducele Mathia îi explică jocul lui Rudolf, expectativa lui Basta. În spatele acestora se vede catolicismul atotputernic al unei Evrope în de ea împărţită, catolicism care pune zăbală intenţiilor Habsburgului. Ştie

de asemenea că totul, absolut totul, stă acum în sabia lui. Scrisoarea arhiducelui deschide doar o ferăstruică spre hățișul de netrecut care se află dincolo de oastea cardinalului.

3

Șelimbăr, 18/28 octomvrie 1599.

I-a chemat înaintea zorilor. Înainte să se sune deșteptarea în tabere. Ard toate lumînările. Vel postelnicul Preda Buzescu ia platoșa din mîinile pajilor. O privește în lumina gălbuie, tremurătoare a lumînărilor.

— Io-te, măria-ta. Aici te împunse spahiul la Vidin. Io-te cum alunecă oțelul pe platoșă. Se mai vede. Uitați-vă boieri dumneavoastră, și vă smeriți.

— Să te cruți, măria-ta.

— Să-mi stați aproape. Prea-i lacom omul bisericii de sîngele meu.

Intră pajii cu tablale de argint pline cu icre, cu afumătură tăiată subțire, cu felii mari și aburinde de pîine săsească coaptă azi-noapte în cuptoarele celor din Șelimbăr. Alții aduc ulcioare de pămînt cu vin fiert, dres cu mirodenii.

Pajii doamnei. Ilinca Șerban în cizme și hățușcă roșie. Spune cu glas băiețos :

— Măria-sa doamna !

Stanca, urmată de Florica. După ele, Erina Golescu, împlătoșată și-ncoifată bărbătește, cu sabia la șold și scutul rotund pe umărul stîng. Vrednică de nepotul său, prințul Marcu, pe care-l însoțește în luptă. Doamna, în cizme roșii, cu ciorapul-pantalon negru din *fayn Londys*, în dolman zmeuriu de roșu domnesc, cu cosița adunată sub cușmulița din miel negru și subarba din lănțug de aur trecut pe sub bărbia rotundă. Încinsă. Cu sabia la șold. Voievodul o aduce în cercul făcut de vel boierii dintr-o dată împietriți.

— Am vrut să-ți fiu aproape, măria-ta... Poftiți, cinstiți boieri și oșteni... Ilinco !

Ilinca Șerban ia de la un paj un braț de eșarfe de mătase. Boare de subțiri. Mătase de Damasc pentru vă-

turi. Prinde cîte-o eșarfă la cheutoarea din umărul stîng a vel boierilor. A căpitanilor.

— Să vă cunosc pe fiecare în luptă. Și-n vălmășag... Vere Stroie, roșie... Matale, vel-armașule Udreo, albă, că ești rău și hirsut și asupritor.

Ciripește a șagă. Rîde. Dă din eșarfe prințesei Florica. Zugrăvită ca-n basm. Coz de frumoasă. Să le pună căpitanilor.

— Mă uitași tocmai pe mine, doamnă, spune voievodul după ce Stanca mîntuie cu legatul și fiecare războinic are la umărul stîng înflorită o floare de mătase.

— Așa m-ai bîntuit toată viața, asuprindu-mă pe nedrept, măria-ta, rîde doamna.

Cu un gest femeiesc, ușor, își scoate din dolman, de la sîn, o eșarfă purpurie înnodată într-o floare cu copcă de aur bătut în diamante. Stanchii îi tremură mîinile. Grele. Îi prinde agrafa de aur la umărul drept.

— Să ai stînga slobodă, măria-ta, spune.

Se lasă în genunchi și-i sărută mîna.

Măria-sa soarele.

De aur greu, urcînd în slava fără nour, poleind în lumini dulci munții Cibinului, făcîndu-i să strălucească pe-ai Făgărașului, deasupra cărora plutește, vinețiu și singuratic, Negoiul. Ornicul de Nürenberg din cort arăta șase, cînd a purces călare. Acum, ceasurile din turlele bisericilor sibiene bat șapte. Își limpezește ochii. „Limpede", își spune. „Se cere să văd limpede pînă-n veacul veacurilor." Aici și acum se decide, într-un fel nemijlocit, destinul Cetății de Piatră. Al Daciei. Al Magnae-i. Toți cei din fruntea oștilor l-au urmat, crezînd în el. În visele lui. În steaua lui. În dreptatea lui. Se cuvine să se dăruie lor, așa cum lui însuși se dăruise. Iată-l pe cardinal, mărunt și ruginit în dispozitivul prea cunoscut al trupelor sale. Aude limpede răpăitul tobelor pedestrimilor săsești, în tunici albastre, mărșăluind din tabără spre șleahul mare al Sibiilor... Vede ofițerii călări. Artileria ieșind din tabăra cardinalului, urmînd la pas steagurile de archebuzieri. Îl împinge pe Crivăț, calul de luptă, pînă-n buza Movilei Turcilor. Dispozitivul cardinalului nu are nici o taină pentru el. Vede pînă și vivandierele cățărate pe carele mari săsești, care duc băutura la aripa stîngă, unde oamenii încă n-au isprăvit masa. Vede cortul cardinalului pe cocoașa numită de Marcu Schonkabunk :

Gregoriberg. Din mătase verde, străjuit de halebardieri. Vede căruțele cu coviltir așezate în cerc în jurul acelui cort și știe că acolo sînt arhivele curții, tezaurul lui Andrei Báthory și cei o sută de mii de taleri, soldele trimise de Rudolf pentru oștirea Țării Românești. Le numără tare :... zece... douăzeci și șapte... treizeci și unu... patruzeci...

— Ce patruzeci, măria-ta ? mormăie vel armașul care-l veghează cu buzduganul la umăr... Ce patruzeci și de ce nu dai porunci, că ne prinde popa în tabere, m-auzi ?

Numără patruzeci de tunuri care depășesc pedestrimile saxone și încep să se pună în baterie, la o bătaie de ghiulea de coama *Türkenhügel.* Iată și steagul mare, verde, cu ecuson auriu al căpitanului sîrb Ștefan Lazăr, aflat în slujba Ardealului, luptător împotriva turcilor la Temișoara. În armură de oțel, călărește un cal alb, voinic. Trece la pas. Își întoarce calul spre el. Își scoate spada. Îl salută. Soarele scapără în lama lată. Îi răspunde cu buzduganul de luptă.

— Baba Novac !

— Poruncă !

— Ești aripa mea stîngă. Treci prin codru să nu fii văzut. Îl răstorni pe bietul căpitan Ștefan Lazăr, intri între el și zidurile Sibiului, iei tunurile și, pe spinarea gărzii, năvălești în tabără. Uite carele... Patruzeci și șase... Visteria cardinalului. Am nevoie de ea, ca de aer.

— Voia ta, doamne !

— Să nu te simtă nimeni. Ieși la șarjă cînd lovește linia întîia cu Makó !

Baba Novac coboară rîpa în galop... Își ridică buzduganul. Căpeteniile își împing caii în semicerc, luîndu-l la mijloc. Își scot coifurile să-l poată auzi. Tace... Cornii în tabăra cardinalului. Trîmbițele. Fulgerări de armuri, coifuri, panașe verzi și roșii și albastre, eșarfe, paji ducînd caii sub scripeții de ridicat cavalerii în șei, un steag de călărime în armuri ieșind din tabără în coloană de șase, cu lăncile scînteind, cu fanioanele fîlfîind agere. Recunoaște ecusonul lui Moisă Săcuiul. Albastru și alb, tăiat pe mijloc. Cavaleria grea trece la trap. Schimbă formația așezîndu-se în linie pe escadroane. Se aud pînă aici tropotele cailor masivi și zăngănitul armurilor. Cuirasele prind lumina pe oțelul șlefuit. Panașele flutură.

Spadele ofițerilor sclipesc în soare. Pînă astăzi n-a ridicat sabia împotriva creștinilor. Gîndul îl apasă. Aproape îl strivește. Privește oștirea cardinalului, pe care și-ar fi dorit-o alături. Atunci cînd chibzuise, la Sofia, destinul Balcanilor.

— Păcat ! spune... Makó.

— Am înțeles, măria-ta !

— Polcovnice Walawski !

— La ordin !

— Formează aripa dreaptă a liniei întîia.

Urmărește atent felul cum Gáspar Korniș își alcătuiește dispozitivul. Ochiul voievodului surprinde slăbiciunea acestuia, tradusă în dispozitivul lui prin replica cerută. De fapt, dispozitivul lui este unul în care predomină politica. Politica își subordonează unitățile atît de neunitare : ienicerii lui Ahmet Muhtar, căzăcimea, oștenii balcanici, lefegiii unguri și trunchiul puternic care înrădăcinează aceste crengi : oștile Țării Românești și cele ardelenești. Făgărășenii și săcuimea. Elementul cel mai nesigur : Makó. De aceea îl și pune în linia întîia. Cu cît se merge mai spre adîncimea dispozitivului său, cu atît sînt mai fidele oștile lui. Oștile cardinalului se alcătuiesc pe două linii. Fiecare linie cu puține rezerve. Aripa dreaptă mult mai slabă decît cea stîngă. De ce ? Crede Kornis că-l vor ajuta sibienii ?

Aripa stîngă, Huszár Péter, după înștiințări, mărșăluiește în marș oblic spre Cibin, acoperindu-se pe flanc printr-un steag de călărime. Voievodul se ridică în scări. Nu sînt trabanții negri, cum crezuse. Sînt trabanții vineți ai căpitanului Perussitch Matei. Trabanții care s-au răsculat la Tîrgoviște. Trabanții care au bătut palatul cu pietre. Care au venit să-l prindă în sfînta Cetate de Scaun, cum l-au prins pe Aron, la Iași. Mărșăluiesc cu flamurile desfășurate. Cîntă un cîntec războinic. Un călăreț în cuirasă, cu viziera ridicată, călărește pe lîngă ei. Din cînd în cînd le spune ceva, pentru că trabanții vineți chiuie și fac semne spre el. Se apropie ziua plăților, își spune, și se bucură rău că a văzut trabanții vineți și pe căpitanul lor, cu scut verde și panaș tot verde, călare pe un cal roib de Bohemia. Știe că nu-l va uita. Din nou trîmbițele din tabăra cardinalului. În fața cortului verde ies doi cavaleri în armuri complete. Cel în armură neagră este Gáspar Kornis. Celălalt ?

— Cardinalul, măria-ta ! spune Marcu Schonkabunk.
Nu l-a văzut niciodată pe acest Báthory Andreas de Sömlö. Iată-l. În armură poleită cu argint, coiful sub braţ, pelerina verde pe-un umăr. Zarvă acolo, strigăte bărbăteşti, cardinalul se duce sub scripete, este tras în sus şi doi paji aduc un cal negru, gătit cu valtrapuri aurite, pe care abia-l stăpînesc. Huruit de tobe. Corni. Linia a doua de luptă iese din tabără. Cardinalul, urmat de Kornis Gáspar, galopează în lungul ei.

...Fără să mai privească desfăşurarea liniei a doua, coboară panta la galop.

Simte nevoia să-şi îmbărbăteze trupele. Ce le poate spune unor lefegii despre pămîntul străvechi al Daciei ? Ce le poate spune turcilor lui, albanezilor şi sîrbilor pedeştri ? Le cere să învingă sau să moară. Pentru ce ? Pentru trei taleri pe lună ? Doar pămîntenii şi săcuii ştiu că se apără pe ei. Doar un Radu Buzescu, un Theodosie Rudeanu, un Ivan Norocea, un Radu Şerban, Stoichiţă din Strîmba şi Matei din Brîncoveni ştiu că aici se joacă o carte într-un joc pe viaţă şi pe moarte care a început dinaintea celui dintîi Basarab şi cu sute de ani înaintea unui Carol Robert de Anjou. Aude lumina. O aude căzîndu-i pe platoşa de oţel şlefuit, plină de crestăturile suliţelor duşmane. Aude lumina, aşa cum îşi aude vorbele. Se aude chemîndu-şi oştenii la patima care bîntuie acest veac tulburat : gloria ostăşească.

„— Aicea este dreptatea, aicea pricina cea bună, tocmelile, legăturile, jurămintele de pace şi Dumnezeu. Grăbiţi dar, căci cu biruinţa vă aşteaptă o slavă mare şi o bogată pradă...“

Abia spune „bogată pradă“, abia tălmăcesc crainicii în limbile oştilor, că izbucnesc strigătele de slavă ale căzăcimii. Cuşmele cu funduri roşii şi albastre sînt aruncate în sus. Sînt atît de porniţi pe fapte bărbăteşti cazacii de registru, atît de întărîtaţi, că teme de pe acum soarta celor patruzeci şi şase de căruţe cu tezaurul şi arhiva cardinalului. Cazacii au încălzit cugetele. Izbucnesc strigăte de îmbărbătare la moldovenii lui Mîrzea, la albanezi, la escadronul grec al poetului Stavrinos, izbucneşte un *Éljen* puternic la trupele lui Makó şi la săcuii lui Domokos. Ridică buzduganul. Strigă :

„— Iar duşmanul ce are oare pe seamă-i, fără numai credinţa călcată în picioare şi jurămîntul batjocoritor, lipsa de orice bărbăţie, viclenia, cursele, sfaturile oţeritoare cu turcii şi nelegiuirea unei legături vinovate ?“

Pedestrimile săcuieşti îşi flutură fuşturile cumplite, cîrligele de agăţat cuirasele, cosoarele grele de tăiat picioarele cailor şi muschetoanele. Se strigă româneşte :
— Istina !
Se răsuceşte pe Crivăţ spre săcui. Le spune :

„— Sub un cap chemat la cele sfinte, soldatul este pîngărit. Sub o prapură sfîntă se află un piept nevrednic şi răzvrătit către cer. De la unii ca aceştia ce mai e de aşteptat ?... La steaguri, şoimii mei neînfricaţi... La luptă, vitejilor !“

Cu o mişcare dibace îl ridică pe Crivăţ într-un cabraj înalt. Urale ! Trîmbiţele sună intrarea în ordinea de bătaie.
— Dreptatea este cu noi !
— Acesta este domnul nostru adevărat.
— Iată, ne încredinţează nouă onoarea familiei sale.
— Pentru libertăţile noastre îşi trimite fiul la luptă.
Theodosie Rudeanu scrie totul, mai ales aceste strigăte ale săcuilor. Le scrie în terfelogul ţinut pe arcada şeii. Mina şi Pîntece cel tînăr, pictorii curţii, se ţin după marele logofăt căruia diecii îi întind călimările şi-i ascut penele de gîscă. Mina desenează harnic în cărbune, pe bucăţi de carton. Vede cu coada ochiului cum se naşte chipul Stanchii pe unul din cartoanele lui Mina. Trece, la pas spaniol, Dimitrie cel Mare, căpitanul de haiduci săcuieşti slobozi, vînturîndu-şi barda de luptă. Se spune c-ar fi strănepot al răsculatului Gheorghe Doja. Trec nedespărţiţii luptători pedeştri Gyulai Mihai şi Lupu Novak, pe jumătate român, pe jumătate săcui, ţintaşul cel mai bun din companiile de pedestrime.
— Să nu-ţi scape unul, Novakule, îi strigă.
Omul îşi scoate morionul. Îi face o reverenţă Stanchii. Alta Florichii. Stanca îşi scoate batista din mîneca coantăşului. I-o flutură lui Lupu Novak, care vine la poala gorganului, primind printr-un paj batista doamnei. Cînd şi-o prinde pe cheutoarea platoşei, compania lui izbucneşte într-un tunet de urale. Trîmbiţe. Un dragon leşesc la galop. Prezintă sabia.
— Solie de la cardinalul Báthory, măria-ta.

— Cine, locotenente Stanislas ?
Ofițerul de dragoni zîmbește măgulit.
— Aceeași căleașcă și același emisar, măria-ta... Nunciul Germanico Malaspina.
— Porcul, spune Stanca. Nu-l mai primi.
— Ba dimpotrivă, Stanco... Adu-l, locotenente. În căleașcă, cu perdelele lăsate și legat la ochi.

S-a încredințat din nou intuiției și judecății lui de soldat. Dacă linia întîia, formată din catafracții lui Makó și din pedestrimile ungurești se va frînge — și-ar fi de mirare să nu se frîngă — va fi oprită din fugă de linia a doua. O lance de săcui sosește la galop, împresurînd-o pe Stanca. Căpitanul Domokos i-a cerut favoarea de a-i veghea familia. În spatele gărzii, călărimile Băniei. Sub muchea văii, flamurile lui Stroe și Preda Buzescu. Sub *Türkenhügel* măciucașii lui Radu Buzescu. Dincolo de tabără, descălecați, roșii căpitanului Matei din Brîncoveni. Cea din urmă nădejde. Tăria oștilor și a cugetului său, pentru că a întărit linia a doua cu oștile vel paharnicului Radu Șerban, avîndu-l sub scut pe Nicolae Pătrașcu. Principele. Fiul. Cel care, vădit, stă mereu în preajma fiicei vel paharnicului : Ilinca Șerban. Îl vrea cuscru pe dreptul, cinstitul și viteazul Radu Șerban din Comana. Peste vale plutește praful auriu scos de oștile în marș. Are simțămîntul ciudat că toată această bătălie pentru Cetatea de Piatră o duce singur și că, așteptînd caleașca nunciului, aude dincolo de răpăitul tobelor pierzîndu-se spre Șelimbăr, aude inima ruginită a Timpului. Stanca își trage calul lîngă Crivăț. Caleașca. Nunciul Germanico Malaspina în odăjdii. Cu mitra episcopală pe cap. Cu mănuși albe, cusute cu perle. Vel armașul îi scoate legătura. Rămîne uimit cînd o vede pe Stanca în șa. Cînd îl vede pe el în arme. Clipește des, ridică mîna a binecuvîntare, pe inelar îi strălucește un diamant nobil, nu-și vede servitorii, nimeni nu deschide portiera și în tăcerea în care nu se aud decît tropotele pe loc ale cailor și zgomotele zăbalelor roase, răsună sec glasul marelui logofăt Theodosie Rudeanu :

— Cu ce vă poate fi domnul pe voie, monseniore cardinal Germanico Malaspina ?

Cardinalul nunciu izbucnește într-o predică, cerînd domnului transalpin, în numele milei creștine, să cruțe sîngele oștenilor creștini, nevinovați de neînțelegerile stăpînilor lor. Voievodul ascultă predica abia stăpînindu-se. Își împinge armăsarul lîngă caritâ. Germanico Malaspina se trage de la portieră. Cu coiful oriental pe cap, zîmbat, cu barba vîlvoi, voievodul îl înspăimîntă.
— Ce vrea sfinția ta ? Este sub mîndria mea și gloria mea să tratez cu cardinalul altfel decît cu oastea așezată în linie !
Nunciul cu palmele lipite pentru rugăciune. Șoptit :
— Cardinalul și principele vă restituie banii trimiși de Caesar.
— Ce zise, Theodosie ?!... Ce zise, pocnița ?
— Că Báthor Andrieș îți dă banii hrăpiți de la împărat, doamne !
— Mai tare, Theodosie !
Vel logofătul strigă voia cardinalului.
— S-o auză și săcuii, Theodosie. S-o strige crainicii, săcuilor.
— De ce atîta zgomot ? întreabă alarmat Malaspina.
— Se dau ordine militare, monseniore, îi răspunse Theodosie Rudeanu.
— Voiam o audiență particulară, domnule voievod... Ce răspuns îmi dați ?
— Mă costă mai mult această plimbare, părinte.
Iarăși este luat răspunsul și strigat oștilor. Săcuii îl primesc cu murmure.
— Monseniorul cardinal și principe vă va avansa din tezaurul său propriu banii pentru lefurile soldaților pe trei luni.
— Pe aceia, cu îngăduința sfinției tale, am să mi-i iau singur.
Se pleacă din șa spre nunciul mirosind a uleiuri și parfumuri venețiene... N-au înțeles nimic. Ca întotdeauna, scot Transilvania la mezat... Se aud strigătele tălmacilor și ale crainicilor. Germanico Malaspina se face livid. A priceput că toată convorbirea lor este zvîrlită oștilor, fără nici un respect pentru sabia principelui Ardealului și a sacrei persoane a nunciului apostolic. Strigă pițigăiat :
— În numele sacrei majestăți romane, îți poruncesc să părăsești această nobilă provincie !
— Să văd porunca !
— Sînt nunciu papal și vorba mea face cît toate scrisorile împărătești.

— Popă mincinos, îi spune şoptit... Popă perfid şi ticălos... Singurul tău noroc este că nu porţi o sabie la şold, slugă de...

Rămîne încleştat de marginea portierei. O salvă puternică răzbubuie, rostogolindu-şi răbufnetul peste Movila Turcilor. Se ridică în şa. Vine la galop comandantul artileriei, Vicenzo Bombardier Mantovano. Se face că nu-l vede pe nunciu. Spune româneşte :

— Măria-ta, artileria inamică a deschis foc de salvă împotriva liniei întîia.

Voievodul închide ochii. Ca întotdeauna, Báthoreştii se dovedesc slabi la treburile politiceşti. Ce jalnică mascaradă. Nunciul trimes ca să-i cumpere timpul. Ce ticăloasă şi nedemnă viclenie. Îi face semn locotenentului Stanislas să-l urmeze cu caleaşca. Aude blestemele săcuilor, care-l fac sperjur pe cardinal, împroşcîndu-l cu cele mai scîrbavnice injurii. Din vîrful colinei cuprinde amîndouă taberele. Vede locurile fumegătoare unde-au pleznit ghiulelele. La o sută de paşi înaintea liniei lui Makó. Pe zidurile Sibiului vede strălucind coifurile breslaşilor. Carîta ajunge acolo unde stă el în mijlocul curţii. Al gărzilor. Se răsuceşte în şa, spre nunciul care încearcă să-şi refacă măreţia apostolică.

— Pe tine te-a trimis sfîntul părinte pentru trebile duhovniceşti, nu pentru cele vitejeşti. M-ai minţit încercînd să mă sperii cu numele împăratului. M-ai amăgit şi viclenit — haide, Theodosie, tălmăceşte-i mai cu vlagă — ai încercat să mă tulburi din ale mele ostăşeşti, ca să mă dai pe mîna duşmanului meu. Eşti prinsul meu, vei fi păzit de oştenii mei pînă cînd îmi voi cuceri ţara mea... Ia-l, vel armaşule ! Răspunzi de el, cu capul... Sîngele oştenilor creştini pe capul tău, popă viclean ce eşti !

Germanico Malaspina protestează în numele papei. A inviolabilităţii solului. Marele armaş nu ştie italieneşte, iatineşte ştie după ureche, aşa că îi vîră buzduganul sub nas, silindu-l să-şi sălăşluiască temniţa pe roate...

Dintr-o dată, pe toată cîmpia Şelimbărului se face o linişte de moarte. Liniştea aceea în care luptătorii se desprind de ei, rugîndu-se pentru mîntuirea lor. Voievodul cunoaşte liniştea asta şi o cinsteşte... Acum !

Braţul cu buzduganul i se pare greu. Parcă ar ridica pe buzdugan, întreagă, Cetatea de Piatră ! Parcă din pămînt îşi smulge buzduganul, repezindu-l deasupra capului. În aceeaşi clipă, se aude porunca lui Mantovano, ordonînd artileriştilor foc de salvă.

Timpul.

Din nou timpul. Prăvălit în şarja haiducilor sîrbi condusă de Baba Novac — îi vede pelerina roşie fîlfîind — asupra dreptei cardinalului. Aripa cea slabă a cardinalului. Tot cîmpul se umple de ropotul copitelor. De nechezatul întărîtat al cailor. De strigătul sălbatic al haiducilor :

— *Ziveo Mihalj waivoda !*

Urmăreşte ruperea şarjei în două coloane. Fălcile de cleşte în care Baba Novac vrea să strivească aripa dreaptă. Vede archebuzierii lui Ştefan Lazăr îngenunchind, apăraţi de şarjă cu suliţele pichierilor. Se ridică în şa. Praporul lui Toma Ciomîrtan. Csomortány Tamás, solul obraznic al cardinalului. Salva archebuzierilor. Zeci de călăreţi se rostogolesc din şei.

— Doamne iartă-i, bolboroseşte Stanca.

Vălmăşag de cai, de săbii fulgerînd scurt, de suliţe şi salve de archebuze. Aripa dreaptă a cardinalului, comandată de Ştefan Lazăr, se bate bine. Două steaguri de haiduci năvălesc în galop oblic asupra artileriei cardinalului :

— Sfeteo !... Să plece Makó !

Timpul.

Care-l preface în stană, supunîndu-i fiinţa şi gîndurile acelei părţi din el care se cheamă : războinicul. Linia lui Makó se mişcă apăsat, ca un singur om, asupra centrului liniei întîia inamice. Jocul de şah începe să-şi dezvăluie tainele. Moise Săcuiul face ce-ar face nouă căpitani din zece. Îşi porneşte călăreţii catafracţi la şarjă să despice linia lui Makó. Cuprinde din privire întregul dispozitiv. Vede greşeala lui Moisă, care a lăsat gol mijlocul liniei de luptă. A văzut şi Baba Novac. Repede în acel gol, prin spatele aripei drepte a căpitanului Ştefan Lazăr, între aceasta şi linia a doua a cardinalului, o trîmbă de călăreţi. Catafracţii trec la galop. Îşi pleacă lăncile. Sînt cumpliţi. Moise Săcuiul se lasă amăgit de vicleşugul lui Makó, care-şi rupe dispozitivul, scoţîndu-i în faţă pe archebuzieri şi muşchetari. Salvele se urmează salvelor. Din faţă. Din flanc. Catafracţii se

rostogolesc în zăngănitul armurilor. Izbesc în golul dintre companiile lui Makó, care-i închid la mijloc, acolo unde năvălesc, cu urlete de luptă, *szabadlegény* săcui, ridicînd asupra domnilor lor fuşturele şi cîrligele de agăţat armurile. Catafracţii trec la lupta cu spada. Marcu Schonkabunk strigă extaziat : *Freibenten, Haiduken.* I se citeşte pe obraz bucuria crudă a neguţătorului mereu insultat de nemeşime văzînd nemeşimea căzînd în cuţitoaiele iobăgimii ei. Gîndul ăsta îl nelinişteşte. Aşa cum l-au neliniştit cetele de iobagi purtînd în suliţele de carpen rochiile sfîşiate ale conteselor siluite în castelele lor. Este acolo jos, la cîteva sute de paşi, o încrîncenare cumplită, plină de urlete, de nechezatul dureros al cailor cosiţi cu cosoarele şi înjunghiaţi cu cuţitoaiele, un horcăit de moarte şi un vălmăşag de sudălmi strigate în ungureşte. Nu se poate desprinde de tabloul înfiorător al luptei dintre săcuii pedeştri şi cavaleria nemeşească. Simte cum i se ariceşte barba. Simte sudoarea scurgîndu-i-se pe ceafă, pe sub platoşă şi coantăş şi cămaşă, pe şira spinării. Săcuii îi agaţă pe catafracţi cu căngile. Îi trag jos din şa, întovărăşindu-se cîte doi. Al treilea îngenunche lîngă cavalerul înzăuat, care se zbate lungit la pămînt. Îi ridică viziera. Se vede lama lată a cuţitoiului fulgerînd scurt. Cuţitoiul este împlîntat prin golul vizierei şi el ştie că acolo sînt ochii neamişului, ori gura.

— Dumnezeule şi scumpă Maica Domnului, ai milă de noi ! spune Stanca.

Stă în şa dreaptă, albă, cu buzele vinete şi ochii plini de atîta spaimă, că el însuşi se cutremură.

— Măria-ta, Ştefan Lazăr, strigă marele vornic Ivan Norocea.

— Ce-i cu Ştefan Lazăr ?

— Îl ucide Baba Novac.

Vede pelerina roşie a lui Baba Novac prăvălindu-se din flanc asupa călăreţului în cuirasă de oţel, călare pe calul bălan, lîngă care au rămas doar stegarul şi cornistul !... Nu simte nici o uşurare cînd călăreţul în cuirasă cade uşor pe gîtul calului bălan, scăpînd din mînă spada uriaşă, de atîtea ori biruitoare în luptele de la Temişoara şi Lipova, de la Ineu şi Oradea.

Îşi scoate coiful. Se închină.

— Dumnezeu să-l ierte ! şopteşte.

Curtea strigă „biruinţă" şi „să fii slăvit, Makedonule". Voievodul pune pinten. Se repede la caríta nunciului. Îl găseşte îngenuncheat pe podea, cu mitra căzută, cu ochii holbaţi la ceea ce se întîmplă jos, bolborosind o rugăciune.

— Încă o dată, sîngele acelora, preacatolici, asupra ta, preot nevrednic, îi strigă într-o italiană amestecată cu cuvinte româneşti...

Timpul.

Care bate acum din tabăra cardinalului, cu toate că Makó a spart linia întîia. Gáspár Kornis veghează. Pedestrimea lui Makó începe măcelul. În nebunia luptei a intrat adînc în dispozitivul cardinalului. Dacă Huszár Péter îl şarjează din flanc, Makó e pierdut.

— Locotenente Stanislas ! Galop la prinţul, fiul meu. Să atace ! Acum !... Să-l susţină pe Makó ! Numai cu cavaleria. Stanislas !... Cu cavaleriaaa !

Aude vag blestemele lui Malaspina. Cu coiful sub braţ, se întoarce lîngă Stanca la trap bătut.

— De ce-l hărăzeşti morţii tocmai pe el, doamne ? şopteşte Stanca şi se clatină în şa.

— Fii tare !... A venit vremea să-şi cîştige gloria singur !... A mea nu-l poate decît umbri !... Ori strivi, Stanco!

Urmăreşte lacom trapul întins al călăraşilor. Galopul lor. Nicolae Pătraşcu îşi ridică sabia. „Prea devreme, fiul meu", bolboroseşte... „Prea devreme !" Vrea să-şi smulgă privirea de pe sabia fiului său. De pe sabia ofiţerului archebuzierilor inamici de gardă. gata să se plece pentru comanda „foc". Vede gurile negre ale archebuzelor îndreptate toate spre inima lui Nicolae Pătraşcu. Vede serpentinurile fumegînd, un archebuzier îşi aranjează furca, ofiţerul acela este un brav, lasă cavaleria lui să se apropie la distanţa unei salve nimicitoare, vede ca prin pîclă fumul salvei, aude răpăitul ei înfundat, mulţi din călăreţii lui sînt smulşi din şei şi aude geamătul Stanchii.

— Nicolae, fătul meu !... Inima mamii, Nicolae !

Nicolae Pătraşcu urmat de Radu Şerban trece într-un salt prelung peste trei pichieri. Începe lupta la sabie.

Timpul.

Plătind cu ai lui, se răscumpără. Plăteşte cu spaimele lui, spaimele celor cărora le-a luat feciorii la oaste. O spaimă de moarte îi chinuieşte inima, cînd un pichier este

gata să-şi înfigă suliţa în spatele fiului său. Pichierul este despicat de marele paharnic Radu Şerban. Timpul sărind la Gáspár Kornis care şi-a trimis banderiile pe dreapta. Cad năprasnic asupra haiducilor lui Baba Novac. Despresoară pedestrimile. Săcuii luptă cu deznădejde.

— Măria-ta, şopteşte Theodosie Rudeanu, cu pana ridicată deasupra terfelogului. Gloatele cardinalului.

Nu înţelege de ce Theodosie trece „hronicul" unui paj şi cere scutul.

— Care gloate, Theodosie ?

— Asupra măriei-sale Pătraşcu.

Din faţă vine asupra lui Pătraşcu linia a doua a cardinalului. Pedestrimea înaintează în pas viu, cu flamurile în vînt. Toboşarii îndesesc ritmul. De după pedestrimi iese la galop un steag de călăreţi. Stegarul poartă la hampă flamura verde cu alb a călăreţilor de frunte ai comitatelor. Trîmbiţaşii sună şarja din plin galop.

— Măria-ta, îngînă Theodosie Rudeanu.

— Mihai, abia spune Stanca.

— Tăceţi !

Poate a răcnit „tăceţi". Poate a şoptit atît de încet, încît nu s-a auzit nici el. Îl aude murind, îl aude pierind pe cel de adineaori. Pe cel înduioşat. Repede olăcari la Ahmet Muhtar şi la polcovnicul Walenty Walawski. Va smulge zarul aruncat pe flamura cardinalului. Caută înfrigurat panaşul lui Nicolae Pătraşcu. Îl caută între zecile şi sutele şi miile de panaşe care fîlfîie deasupra miilor de coifuri. Înlemneşte în şa. Linia lui Makó se frînge sub năvala impetuoasă a gărzii, a trabanţilor vineţi şi a banderiilor comitatelor.

Cineva a strigat acolo la Makó *Farkas*. Adică „Lupul". În limba lefegiilor unguri : „scapă cine poate". Semnalul debandării. Poate a fost plătit, ori au fost plătiţi s-o facă. Se ridică în scări, livid, cu ochii holbaţi, cu stînga încleştată în coama lui Crivăţ. Linia lui Makó întoarce spatele. Fug toboşarii. Ofiţerii le ies înainte cu săbiile ridicate. Îi lovesc cu latul. Un trompet sună atacul. Stă în şa şi sună atacul. Are să-l răsplătească împărăteşte. Companiile de pedestrime se debandează unele după altele. Banderiile le decimează.

— Mihai ! Măria-ta !... Stăpîne !

Stanca înlăcrimată, clătinîndu-se în şa, arată undeva pe cîmpul de luptă. O crede. Ochii ei de mamă l-au văzut.

Între Gáspár Kornis şi fugari, golul. Fugarii se prăbuşesc asupra ienicerilor şi balcanicilor. Mii de fugari decimîndu-se în de ei. Urlînd. Unii stegari aruncă steagurile unităţilor. Linia întîia, debandată, dă peste cap linia a doua. Învălmăşeală. Mii de oameni fugind spre acest *Türkenhügel*, unde curtea a înţepenit în şa. Unde steagul mare al Ţării Româneşti flutură maiestuos pe hampa lui. Unde nunciul Germanico Malaspina a ieşit din carîtă şi, agăţat de dîrlogii unui călăreţ săcui, arată ceva pe cîmpul de luptă.

Acum.

— Staţi pe loc ! strigă.

Goneşte urmat numai de garda de slujbă spre polcul lui Branicki. Tighecenii şi moldovenii încalecă. Trîmbiţele sună alarmate : „domnul" Branicki, cu viziera ridicată, îi iese înainte. Se află în dreptul escadronului cu steagul. Strigă puternic.

— Polcovnice. Fă cum se cuvine să facă cavalerii. Renumele meu stă la Dumnezeu şi la voi. Biruinţa în mîinile voastre !

Dragonii izbucnesc într-un tunet de „vivat". Cazacii strigă „slavă".

— Unde trebuie să atac, măria-ta ?

Chipul calm, dur al polcovnicului Branicki îl linişteşte.

— Ocoleşte fugarii. Cazi între Walawski şi ei. Atacă aripa stîngă !

— Cînd ?

— Acum !

Polcovnicul salută cu spada. Se ridică în scări. Strigă:

— Pentru slavă şi măria-ta, după mine la traaap, marş!

Rămîne o clipă fermecat de forţa acestei mase de o mie de călăreţi urnită la trap mic.

— Căpitanul Mîrzea, la poruncă !

— Scapă-l pe Walawski, Mîrzeo. Cazi în spatele aripei stîngi. Caută de intră în tabăra popii.

Tighecenii şi orheienii şi moldovenii rămaşi de la Ştefan Răzvan se scurg la trap prin faţa lui, strigîndu-i din fundul bojocilor :

— Şi la Ieşi, măria-ta !

— Şi la Iaşi, vitejilor ! le răspunde.

Galopează înapoi, pe culme, unde nunciul radiază văzînd miile de fugari ajunşi acum sub buza colinei, năvă-

lind spre tufişurile din gura văii. Le vede feţele asudate, pe unii îi vede fără arme, fără coifuri, însîngeraţi, cu trăsăturile descompuse de spaimă. Voievodul vede faţa iluminată a nunciului. Are o schimă plină de ură. Simte o uşurare adîncă, pentru că Makó detună un vlăjgan care strigă *Farkas*, apoi galopează sub buza dealului, urmat de căpitanii Fugasy şi Dimitrie cel Mare, care duce în suliţă capul unui nemeş, cu coif cu tot. Lupu Novak cu pantalonii ferfeniţă, fără coif, flutură spre Stanca batista însîngerată. Căpitanii împuşcă de la doi paşi fugarii ajunşi sub buza dealului. Se aud strigăte de îmbărbătare. Fugarii dau cu ochii de oştile Băniei. De săcuii lui Domokos. De coloanele Buzeştilor. Stegarii strigă numele unităţilor. Corniştii sună intrarea în rînduri. Nebunia spaimei lasă loc disciplinei. Începe să se intre în rînduri.

Voievodul ascultă împietrit trîmbiţele din tabăra cardinalului, chemînd în dispozitiv linia întîia. Îl vede pe Gáspár Kornis refăcîndu-şi linia a doua.

— Asta te va pierde, Gáspár Kornis, spune în barbă.

Glasul Stanchii. Sec. Uscat. Puternic.

— Zboară, Mihai... Arată-i popii ăstuia blestemat cine eşti şi ce poţi... Mihai... Viteazule !

Ochii Stanchii, răi, c-o privire haină :

— Du-te ! Hăcuie-l !... Adu-mi capul lui !... Aici !... Să-l văz la picioarele mele ! Du-te, măria-ta !

— Simioane !... Barda !

Timpul.

Sunîndu-şi clipele. Iat-o pe a lui.

Timpul.

Îi aude clipele ropotindu-i sub frunte. Este lucid pînă la nebunie. Repede olăcari la Makó, reintrat în dispozitiv şi la Ahmet Muhtar. La porunca „rupeţi rîndurile" sunată pe corn, să lase în mijlocul liniei loc gol pentru trecerea călărimilor, urmînd şarja în fugă. Olăcar. La Nicolae Pătraşcu. Să piece la şarjă. În clipă. Toţi căpitanii şi oştenii care leapădă armele să fie luaţi prinşi, cruţîndu-li-se viaţa. Politica. Olăcar la căpitanul Matei ot Brîncoveni. Să şarjeze cu garda şi curtea, urmîndu-l pe el, pe vodă, drept în inima liniei întîia. Vede întregul cîmp de luptă.

Timpul.

Sunîndu-şi clipele pe tăişul bărzii.

Moldovenii lui pun pe fugă gloatele cardinalului.

— Iu, Iu, Iuuuu, bă oltenilooor !

Chiuitul năpraznic al lui Stroe Buzescu stăpîneşte huruitul tobelor, chemările prelungi ale trîmbiţelor, ropotele răsmiilor de călăreţi. Coloana măciucaşilor se şterge într-un nor de praf.

— Iu, Iu, iuuu, băăă. Aţine-te !

Vine Radu Buzescu la galop, cu viziera ridicată, pe un roib arab, harnaşat cu valtrap cusut cu fir.

— Măria-ta. Oblicii un gol între linia întîia şi a doua. Cam pe unde se vede nucul ăla bătrîn.

— Îmi laşi mie mijloacele, Radule ?

— Că le ştii soroacele, măria-ta !

Timpul.

Îşi lasă nazalul. Încearcă trăgătorile scăriţelor. Se apleacă vîrîndu-şi degetele înzăuate sub chingă. Se înţepeneşte în şa, cumpănindu-şi securea de luptă, cu lănţugul trecut peste încheietura stîngii.

— Pe Sfînta Fecioară, ce-nseamnă asta ? întreabă cardinalul Báthory Andrei, încercînd să se răsucească spre contele Zalasdy Benedict, confidentul, partenerul şi organizatorul serbărilor lui galante, cum s-au obişnuit intimii să numească orgiile organizate la sfîrşitul fiecărei săptămîni.

— Ce-nseamnă asta, Zalasdy ?

Cei doisprezece „apostoli" se strîng scară la scară. Spectacolul este în adevăr uluitor. Flancurile ferfeniţite ale văcarului s-au transformat în două trombe care descriu un cleşte cumplit, închizînd la mijloc ambele linii de luptă ale lui Kornis. Apar nişte călăreţi groaznici, mînuind măciuci uriaşe pe care le izbesc din galop în capetele pedestraşilor... Cardinalul Báthory Andrei stă uluit în şaua scumpă, cu arcade din fildeş sculptat şi scările aurite încrustate cu rubine. Îl vede pe căpitanul Kornis Gáspár galopînd spre acest blestemat Gregoriberg. Aude strigătele aţîţate ale nenorociţilor de tăbăcari, de măcelari şi ale altor reprezentanţi ai acestor straşnice profesii, căţăraţi ciorchine pe zidurile Sibiului. Soarele bate oraşul şi cetatea din plin. Vede acolo pălăriile săsoaicelor şi în unul din bastioane, drapat cu covoare şi steaguri, i se pare că-l vede pe *judex regius* şi conte al saşilor, acel

blestemat *Sachsengraf* Albert Huet, înconjurat de toţi demnitarii consiliului municipal, în straiele lor negre, avînd alături pe planturoasele matroane ale cetăţii.

— Ce-nseamnă asta, comandante general ? strigă cu glas dintr-o dată piţigăiat, aidoma cu glasul lui Sigismund cînd se enerva, glasul pe care totdeauna l-a detestat.

— Înseamnă că profeţia mea se adevereşte, alteţă !... Fugiţi !

— Niciodată, bătrîn laş şi trădător... Niciodată !... Auzi ?! Am să te spînzur de cel dintîi copac, schismatic deghizat... Hei ! Garda ! Arestaţi-l pe trădător ! Pe lingăul bătrîn speriat de păstorul meu jegos !... Garda !... Garda !...

Rosteşte o mie de injurii scabroase. Îşi dă seama că nimeni nu-l ascultă.

— Recăpătaţi-vă demnitatea, spune grav Gáspár Kornis.

Are armura turtită. Valtrapul sfîşiat. Dintr-o dată galopadele cavaleriei sînt dominate de o chemare stranie de corn.

— Priviţi, alteţă !... Aveţi unica ocazie să vă împliniţi dorinţa strigată azi dimineaţă trupei.

— Care dorinţă ? bîlbîie cardinalul.

— Să vă măsuraţi cu voievodul Michail, campionul luptei antiotomane, într-un turnir adevărat. Victoria alteţei voastre serenissime va fi aplaudată de toţi nobilii saxoni, de frumoasele doamne saxone şi de întreaga voastră armată.

Căpitanul general Kornis Gáspár stă cu spatele la cîmpul de luptă. Cardinalul vede dincolo de el cele două linii care înaintează ameninţător, rupîndu-se în două. Un călăreţ doar în platoşă, cu coif oriental, avînd nazalul lăsat, depăşeşte linia întîia în galop mic. La cîteva lungimi de cal îl urmează curtea. Dincolo de curte vede o trîmbă de cuşme negre şi vîrfurile strălucitoare ale suliţelor. Rămîne fascinat, umilit, ros de ură zăcută, cu ochii pironiţi pe barda de luptă a călăreţului din şaua roibului dezlănţuit într-un galop nobil, plin de forţă şi graţie. Călăreţul se năpusteşte singur asupra liniilor lui şi nici un cavaler nu îndrăzneşte să-l întîmpine ? Spre gloria steagului, iată, nu unul, ci trei gentilomi în armuri, atacîndu-l pe neruşinat din flanc. Dintr-o dată, tot vaierul luptei se scurge în pămînt. Se aude pînă aici, pe Gregoriberg, sunetul lăncii rupte de securea diavolului care cu a

doua lovitură despică coiful bravului cu panaş sîngeriu, iar cu dreapta îşi trage sabia, parînd a doua lovitură de lance. Fără să-i pese de cei doi atacatori, năvăleşte asupra pedestrimilor, într-un gol dintre trabanţii vineţi şi saxoni. De pe zidurile Sibiului se aud strigăte de admiraţie.

— Madonna, şopteşte cardinalul.

Trîmba de călăreţi care-l urmează pe diavolul nesupus, pe acest blestemat valah bolnav de orgoliu, pe acest Mămăligă vodă, se rupe în trei. Coloana din mijloc sparge linia întîi. Alte două coloane îi şarjează oblic linia doua.

— Fugiţi, spune căpitanul general Kornis Gáspár.

Are ochii în lacrimi.

— Regret, alteţă, că am ajuns să slujesc astfel de urmaşi ai strălucitei Case a Báthoreştilor... Astăzi şi aici aţi nimicit dominaţia Casei voastre asupra acestui principat... Fugiţi ! ... Patronul vostru, hatmanul Zamoyski vă va găsi undeva, un loc vacant de cardinal... În numele marelui rege, Báthory Andrei, fugiţi !

Gáspár Kornis îşi lasă viziera cu un gest obosit. Îl salută cu spada. Coboară la trap bătut, îndreptîndu-se spre iadul în care viermuiesc trupele hăcuite de şarja nebună a călăreţilor în dolmane sîngerii.

Cardinalul îl caută avid pe Valah... Îşi pipăie garda spadei. Iată-l ! Blestematul fiu al unei tîrfe, cum i-a strigat azi dimineaţă în faţa oştilor, răstoarnă doi cavaleri, sparge cu barda un stegar şi cu barba vîlvoi, rînjit, se repede asupra căpitanului Perussitch Mathias, care aduce în pas alergător o companie de trabanţi archebuzieri, cu intenţia vădită să umple golul din faţa colinei. Blestematul îi spune ceva căpitanului Perussitch, cel care a ratat lovitura de la Tîrgovişte... Se repede turbat asupra lui. Calul acela roib muşcă de gît calul lui Perussitch. Dumnezeule mare ! Valahul strigă numele lui Isus. Îi aude glasul. Se înfioară. Nu are nimic omenesc în el. Barda cumplită aruncată peste umărul drept în viziera bravului Perussitch. Ceva lichid ţîşneşte prin vizieră. Este el însuşi unul din iniţiatorii planului de la Tîrgovişte. Îi vine să vomite.

— Să fugim, iubite principe, ţipă isteric Zalasdy Benedict, „apostolul" Petre al gărzii lui de „apostoli" desfrînaţi.

În clipa în care căpitanul Ferussitch se prăbușește din șa, cînd diavolul bărbos își ridică barda năvălind asupra călărețului cu lentă albă peste armură, ah, Székely Moise, cîinele de secui sperjur, își aruncă spada la picioarele văcarului, în clipa cînd aude clopotele Sibiului bătînd ora trei, își dă seama de toată amploarea dezastrului... O frică josnică îi paralizează trupul în armură. Încearcă să-și tragă spada. Încearcă să se aducă la rațiune. Un principe al Casei Báthory, stăpînă odinioară de la Adriatică la Baltică, nu poate fugi ca un laș în fața unui scelerat de vasal transalpin. Nu poate fugi mai ales acum, cînd a plătit o avere generalului Basta să rămînă în afara Ardealului. Cînd secretarul lui personal, Kakas Sándor, a aranjat prin nunciul Filippo Spinelli, căsătoria cu Maria Cristierna, pentru care și-a dorit acest principat. Este conștient că a pierdut totul. Dar mai este conștient că nobilimea și căpitanii nu vor să se bată pentru el.

— Să fugim, alteță ! se lamentează Zalasdy.

Îi vine să-l scuipe. Cade într-o indiferență totală. Miile de vaiere, zgomotul asurzitor al șarjelor, salvele archebuzelor, din ce în ce mai rare, mai dezlînate, cumplitul zăngănit al spadelor, al ghioagelor izbite în coifuri, strigătele inumane ale muribunzilor, totul îi este indiferent. A pierdut artileria. Banderiile îi sînt împrăștiate. Urmărește halucinat galopada călărețului care l-a fascinat, silueta uriașă a bărbatului pe care de atîta ură nici nu-l mai poate urî, a primitivului care și-a asumat rolul destinului în viața unui Báthory ; care se repede asupra căpitanului general Kornis Gáspár fără să țină seama că îi ies în față două escadroane de cuirasieri cu caii harnașați în armuri de cap și piept.

Aproape că îl cuprinde spaima mistică cu care-i verbeau de acest Mălai vodă ceaușii otomani ai marelui vizir. Cele două escadroane sînt spulberate de atacul concentric al călărimilor în roșu.

Iată-l !

Își lasă barda pe arcada șeii. Este în fața lui Kornis Gáspár. Vede printr-o pînză de lacrimi cum bătrînul dulău al principatului își aruncă spada la picioarele calului roib. O dată cu lacrimile, devine lucid. Cu o mișcare frîntă, leșinată, își întoarce calul. Întoarce spatele cetății care-ar fi trebuit să-l adăpostească, de pe zidurile căreia

aude strigăte și parcă trîmbițe de biruință. Vede dealurile de la Gușterița scăldate în soare, arzînd în culorile violente ale toamnei. Nu-și amintește de nunciul Germanico Malaspina. Coboară Gregoriberg la galop, urmat de „apostoli" și gardă. Zalasdy și Bethlen îi taie calea :

— Spre Cluj, alteță... Clujul vă este credincios... Comitatele din nord și-au strîns banderiile. Vă așteaptă gloria revanșei, spune Bethlen.

— E prea departe și prea nesigur, apostole Luca... Spre prietenul și servul nostru, domnul Moldovei ! De acolo, spre Polonia.

— Uitați că trebuie să trecem o sută de oameni prin scaunele săcuiești, mărite principe ? Alteță, vă conjur... spre Cluj.

O salvă de muschetă. Cîteva unități de cavalerie gonesc pe malul Cibinului, cu intenția să închidă locul luptei.

— Totdeauna ai vorbit mai mult decît ai gîndit, Zalasdy !

Stegarul îi vine aproape. Pornește la galop, gîndindu-se cum să-și pună armura la adăpost și ce să-i scrie protectorului său, marele hatman Zamoyski.

Timpul.

Cu toate clopotele lui bătîndu-i grav sub frunte. Voievodul își scoate coiful. Îl dă lui Simion. La început nu vede decît o mare agitată de culori, un vălmășag de siluete nedefinite, apoi, negăsindu-și cuvintele, nu se regăsește pe sine, rămînînd într-o stare de conștiință tulbure, din care desprinde sălbatic și gîlgîitor gîndul biruinței. Apoi vin cuvintele. Cele străvechi, curgînd din vreme, cu înțelesuri străvechi : Țara Soarelui, Cetatea de Piatră, Zamolxis, Basarab Întemeietorul, trecînd veacurilor povara amintirii lor.

Iată că el și-a luat pe umeri această povară adusă de timp. Una din tezele Marilor Vlahii a fost împlinită. În clipa cînd gîndește acest lucru, conștiința de sine îl stăpînește lucidă și implacabilă. Trece dincolo de omenesc, în reccea și neînduplecata lucrare a istoriei. După cinci veacuri de frămîntări, sabia lui desenează deasupra Cetății de Piatră semnul adevărului și al veșniciei.

Amurgește.

Soarele, de purpură, scapătă dincolo de turlele cu țiglă smălțuită ale bisericilor Sibiului.

Bat clopote, bat toate clopotele, flamurile de la ziduri fîlfîie, văzduhurile ard, ard codrii din poala munţilor, zăpezile de la vîrfuri strălucesc învăluite în purpură, căruţele şătrăriei trec ducînd morţii şi prin ceruri se scurge spre miazăzi un cîrd de cocori.

Se-ntoarce în clipă. Trecătoarea clipă a înfăptuirii.

Din lunca Cibinului vin spre el trei trîmbe de călăreţi. Una săcuiască. Alta făgărăşană. Alta de roşii de ţară. În faţa roşiilor călăresc paji ai Buzeştilor, steagul lor şi Radu Buzescu. Îi dau onorul cu sabia. Se rup spre trei zări. Săcuii sub cei doi fraţi Bek o iau spre scaune pe valea Hîrtibaciului. Sătenii au răspuns vorbă de trecerea cardinalului prin Ţichindeal. Fraţii Bek au poruncă să-l prindă. Să vestească scaunele de biruinţă. Făgărăşenii se duc să închidă valea Oltului. Radu Buzescu se duce la Alba Iulia. Să pregătească intrarea în cetate.

Rămîne el cu semnele de dincolo de biruinţă.

Rămîne el să descurce viitorul. Pe mîine. Pe poimîine. Pe răspoimîine.

Şi pe urmă ?

4

Sebeş.

Marele logofăt a înnebunit. Şi l-a luat ajutor pe cavalerul Vasile Boer de Recea, trimis la canţelaria lui de doamna Velica, căruia abia în noaptea asta de 31 octomvrie spre 1 noiemvrie 1599, a sfinţilor apostoli Apelie, Stahie, Urban şi Aristobul îi vede căpăţîna neagră, purtînd plete rătunzate, îndărătnică. Canţelaria lui de taină, unde îşi încearcă îndreptările care să ajute la schimbarea la faţă a timpului. Sfeşnice. Lumina pîlpîită a lumînărilor.

— S-a întors Kornis, Rudene ?

— Nu încă, măria-ta !

Gáspár Kornis a plecat din nou cu Radu Buzescu întors de la Alba Iulia, unde s-a izbit de duşmănia făţişă a episcopului Naprágyi Demeter, marele cancelar al cardinalului, întărit de dietă. Pînă astăzi a lăsat totul în voia nemeşimii. Adică a salvat-o din săbiile oştenilor săi. A aşezat-o în cortul său, la ospăţul biruinţii, dîndu-i să bea

din pocalele boierilor săi, arătîndu-i astfel mila şi iertarea sa, gîndind că va înţelege şi înţelegînd se va lumina întru adevăr. Biv vel banul Mihalcea Karatzas a cerut capul nemeşimii chiar la acel ospăţ al biruinţii. El gîndeşte lucrurile din altă perspectivă a viitorului. Le-a dat răgaz nobililor să se gîndească. Episcopul Naprágyi ar fi vrut ca intrarea în Alba Iulia să se facă fără triumf militar, iar steagurile Báthoreştilor şi ale Ardealului, cucerite la Şelimbăr, să fie aduse în taină şi dăruite catedralei, care să le aibă în cucernica ei pază. Ar mai fi vrut episcopul să se citească o amnistie a tuturor nobililor ardeleni care au fugit cu Báthory Andrei spre Moldova, averile lor să rămînă familiilor şi urmaşilor, iar voievodul să dea o proclamaţie; imediat după intrarea pe poarta Sfîntul Mihai (a fost atent la această sugestie a intrării pe poarta Sfîntul Mihai), proclamaţie prin care să asigure cele trei naţiuni ale Ardealului de perpetuarea privilegiilor seculare, poruncind iobagilor să se plece din nou domnilor legiuiţi.

Asta s-a întîmplat ieri, cînd s-a întors Radu Buzescu de la Alba Iulia. Alaltăieri, în 29, după slujba morţilor, a trecut prin faţa Sibiului închis între ziduri. Cetatea i-a dat onorul militar, trăgînd douăzeci şi una de lovituri de tun. Abia a răzbit prin mulţimea de săteni români în straie de sărbătoare. Popii i-au dat jalbe. I le-a citit Theodosie pe toate. Jalbe scrise pe bună şi caldă limbă românească. Se plîng că li s-au luat pînă şi păşunile. Se plîng mai ales împotriva cetăţilor şi satelor săseşti. O fată răşinăreancă, trupeşă şi albă, i-a dat o mia. A trecut printre săteni cu miaua blîndă şi albă stînd cuminte pe greabănul calului.

— Să trăieşti şi astă faţă blîndă s-o întorci spre noi, i-a spus un moş.

Azi dimineaţă l-a chemat pe Kornis, căruia i-a restituit spada. Theodosie şi Boer scriseseră în latină poruncile private ale lui Michael Vaivoda către cancelarul Naprágyi. „Să fie bine înţeles, căpitane general. Poruncile mele.“ Erau aşezate unele sub altele, pe puncte. Începeau cu ceea ce cerea cetăţii Alba Iulia şi sfîrşeau cu data convocării dietei. Era fixat acolo pînă şi ceasul intrării în Alba Iulia, numărul trîmbiţaşilor, al gărzilor, locurile demnitarilor. Dar mai ales era răsturnată propunerea ingenioasă a episcopului, aceea de a intra pe poarta din

dos — Sfîntul Mihail — fără fast. I-a poruncit ca el însuși, episcopul-cancelar, să se afle în odăjdii, cu cheia cetății, la poarta Sfîntului Gheorghe, poarta principilor. Știe totul despre Naprágyi, cel mai înverșunat dușman al românilor schismatici, dușmanul de moarte al episcopului Ioan de Prislop și al preoțimii ortodoxe. Învinsă pe cîmpul de luptă, nemeșimea i se pare mai de temut, ascunsă după privilegiile apărate deopotrivă de papa și Rudolf, și Zamoyski, și toată Evropa.

Cu cît îl ascultă pe cavalerul Vasile Boer de Recea, cu atît vede mai limpede că Șelimbăr n-a fost decît începutul unui război cumplit și lung, nespus mai sîngeros și mai crud. Ca și la Sofia, cînd năzuia spre Bizanț, după zeci de lupte cîștigate și aici, la Sebeș, își dă seama, cu tăioasă limpezime, că războiul nu este decît un mijloc al politicii, conținînd în sine, ca pe un vierme, înfrîngerile viitoare. Dreptatea și drumul adevărat sînt de partea lui Vasile Boer de Recea. De partea lui și a celor cîteva zeci de cărturari, dieci, juriști și neguțători, fii de cnezi valahi, de cavaleri și de boieri trimiși de episcopul Ioan de Prislop la Roma și Padova, la Genova și Firenze să studieze. Iată-l pe acest cavaler care a studiat dreptul la Firenze și Montpellier. Care-a lucrat trei ani la Genova, într-o bancă și doi la Firenze, la una din contabilitățile Medicilor. Care vede Transilvania prin marile averi nobiliare, ca și Stoichiță din Strîmba ; dar mai ales prin marile averi ale corporațiilor. Care-i vorbește de organizarea financiară a cetăților săsești, de bancherii lor din toate orașele comerciale ale Evropei, pînă la Anvers și Bruges, de scrisorile de schimb cu valori negociabile, de asigurări, de blestemații antreprenori de impozite, de contabilitatea în partidă dublă, așa cum au născocit-o italienii și cum a fost păstrată în registrele lui Francesco di Marco Datini. Diavolul acesta îi trezește amintirile tinereții, cînd a învățat tot ce se putea ști despre comerțul lumii în comptuarele lui Andronic Cantacuzino și-i spune cu nerușinare că, dacă vrea să stăpînească Transilvania, atunci nu mîine în plină slavă, ci astăzi, acum, să-l convoace aici pe Marcu Schonkabunk, el, Vasile Boer de Recea, aducîndu-i cu sine din porunca doamnei Velica pe saxonii Rieder și Fuchs, pe italianul Battista Busto, fratele fostului muzicant al lui Sigismund, Pietro Busto, astăzi trăind dintr-o pensie mizerabilă, pe ovreul Henkel V. Henkel și pe boe-

hemul Kromeřiz, toți agenți comerciali vîrîți pînă-n gît în afacerile principatului.

— Măria-ta, dacă vrei să scoți nemeșimea din politică și din Statele Generale, n-o poți face decît prin neguțători și corporații. Banul este astăzi în mîinile lor. Ai nevoie de banii lor. Nu ți-i vor da decît dacă le asiguri negoațele, drumurile, băncile, vămile. Dacă ai să oprești corporațiile și neguțătorii de aiurea să-i concureze la ei acasă. Dacă scutești de biruri tîrgurile lor anuale. Au nevoie de tine să-i aperi de nemeșime. Ai nevoie de ei să îngenunchi nemeșimea. Alt drum nu poate fi.

Cavalerul vorbește rar. Ardelenește. Așezat. Ochii albaștri mirați, de copil, au în ei o viclenie sfătoasă. Îi spune ceea ce el știe de-o viață. Ceea ce el a făcut în Țara Românească. Aici, tot vîrful acesta al puterii, cu Statele lui Generale, cu libertatea fără margini a cetăților-orașe, acest fel de a fi al puterii fără putere, îl stînjenește... Prinde privirea vel logofătului. Îl îndeamnă să primească. Nu este el însuși, vel logofătul, legat de banca San Giorgio ? Nu se oferă și acum banca San Giorgio să-i dea împrumuturi pînă la o sută de mii de taleri, pe care să-i garanteze cu monopolul lemnului, al sării și al vînzării de vite cornute ? Să fi uitat cei de la San Giorgio că de cele mai multe ori prinții sînt insolvabili ? Ce se ascunde în spatele bancherilor de la San Giorgio ? Acesta nu este război ? Simte cum îi fuge pămîntul de sub picioare. Aici totul trebuie luat de la început. Poate, tăiate legături vechi și întemeiate altele noi, deopotrivă cu Apusul, cu Răsăritul prin Imperiul otoman, cu Raguzza, cu Liovul, cu Moscovia. Trebuie retezat păienjenișul intereselor care vatămă interesele puterii. Ale lui vodă. Ale pămîntenilor. Trebuie arbitrat jocul dintre averi. Dintre comptuare. Trebuiesc ruinate unele tîrguri vechi, în folosul altora, noi. Sibiul să aibă în balanță Rîmnicul Vîlcii, Nürenbergul să fie ținut în cumpănă de Liov și amîndouă de Raguzza și Veneția. Cavalerul Vasile Boer de Recea are dreptate. Întotdeauna sfatul neguțătorilor și al bancherilor este un sfat al înțelepților. Îl pogoară din slava rece a gloriei războinice, aici, pe pămîntul căruia i s-a hărăzit domn. Pe acest pămînt al oamenilor unde banul este singurul principe atotputernic, stăpînindu-i deopotrivă pe împăratul Hispaniei, pe regina Inglițerei, pe

stăpînul lumilor, sultanul, ca și pe el, căruia sabia și barda nu fac decît să-i sape capcane din ce în ce mai primejdioase.

Timpul.

Altul decît cel căruia i-a fost stăpîn din șaua de luptă.

— Domnilor, sînt un principe care are nevoie de bani !

— Nu spuneți nimic nou, monseniore. Toți principii au nevoie de bani !

— Cu o singură deosebire, senior Battista Busto ! Că împrejurările tinereții mele m-au silit să învăț cum se cîștigă acești bani... Se pare că noi doi, acum foarte mulți ani în urmă...

— La Kosiče, monseniore. Memoria voastră mă onorează.

— Trei sute cincizeci de rubine ?

— Trei sute cincizeci și șapte, la care am cîștigat ușor o mie de guldeni, ducîndu-le cu mine la Amsterdam.

— Puțin, pe lîngă ce se poate cîștiga de aici încolo. Aștept sugestiile domniilor voastre, ca pe cele ale unor doftori vestiți, chemați lîngă patul unui bolnav.

— Care se numește principatul Ardealului, spune în italiană Marcu Schonkabunk.

Niciodată cortul lui auster de război n-a adăpostit un asemenea sfat. Saxonii Rieder și Fuchs, oamenii de afaceri ai caselor de comerț Haller și Ungleich, stau cuviincioși, reci și tăcuți lîngă Schonkabunk, care s-a apucat să țină un discurs în latinește și romănește, vorbind despre drepturile la depozite ale Sibiului și Brașovului, de faptul că necurmatele războaie cu otomanii au întrerupt traficul de la Nikopol la Turnu Roșu lipsind prin sibieni piețele din Ardeal, Bohemia și Austria de orez, scorțișoară, cuișoare, șofran, ghimber, stafide, untdelemn, smochine și curmale, îmbogățind cu aceste negoațe pe venețieni și spanioli. Tot în dauna marilor case de comerț saxone se ridică cele poloneze, care au început să le ia locul pe piețele din centrul Europei. Domnii aici de față, reprezentanți ai unor case de comerț vechi de două sute de ani, ca și magnații saxoni, l-au autorizat să spună măriei-sale părerile lor despre starea principatului.

— În cazul cînd n-aș fi fost învins la Șelimbăr, Marcule !

— Da, măria-ta !

Domnul director general Rieder, cu dinți lungi și galbeni, într-un caftan negru, purtînd pantofi cu catarame de alamă, povestește cum au falimentat Bardi și Peruzzi, cînd Eduard al III-lea al Ingliterei a devenit insolvabil. Apoi, ca și cînd faptul s-ar fi petrecut ieri, povestește cu amănunte aventurile financiare ale lui Portinari, directorul general al filialei Medicilor la Bruges, sfîrșite cu falimentul cel mai scandalos. Portinari l-a împrumutat pe Carol Temerarul cu cîteva zeci de mii de livre de aur, în schimbul monopolului alaunului. Carol Temerarul a fost înfrînt și ucis... Portinari a pierdut o dată cu privilegiul și creanța.

Domnul director Fuchs își bîțîie căpățîna pleșuvă. Este aproape sferic, îngropat în grăsime. Spune chicotind :

— Toți bancherii din Europa știu cum ai plătit măria-ta creditorilor, la București, în '93 ! Vă asigur că nici unul din noi nu i-am invidiat pe cei cu ajutorul cărora ați cumpărat totuși tronul tatălui vostru. Sabie în loc de creanțe, foc în loc de dobînzi, moarte în loc de privilegii... *Mein Gott,* sînteți un debitor periculos !

— Erau turci care jefuiseră țara de-o sută de ani, spune cu glas jos și i se pare dintr-o dată că se varsă o găleată de lături peste morții lui.

— Erau bancheri și oameni de afaceri, înainte de a fi turci !

Ochii înecați în grăsime ai domnului Fuchs sînt verzi, inteligenți și iscoditori.

— Sper că n-ați venit aici să moralizați istoria, *Herr* Fuchs ?

— Garanții, monseniore, spune Battista Busto.

— Adică ?

Nimeni nu răspunde. Bancherul Henkel V. Henkel, galben, asudă gros. Bohemul Kroměřiz își cercetează unghiile.

Voievodul se ridică. A înțeles. Domnia lui în Transilvania nici n-a început. Nici una din marile puteri nu i-a recunoscut-o. Toți aceștia neguțează între Sublima Poartă și Sfîntul Imperiu roman. Vor să vadă dacă sultanul și Rudolf îl vor recunoaște domn al Ardealului. Cei trei mii de morți la Șelimbăr nu înseamnă nimic. Nimic nu le

spune Țara Soarelui, nici Cetatea de Piatră, nici Magna Valahia. Nimic nu înseamnă miile de morți risipiți între Carpați și Balcani în numele libertății. Cel mult o scrisoare de schimb cu valoare negociabilă. A trebuit ca Velica să-i trimeată în cortul lui de război cinci negutători cu scrisori de schimb, spre a-i aminti la ce tarabă se negutează puterea.

— *Herr* Fuchs, este bine că mi-ai amintit de creditorii mei. Casa Cantacuzino, unul din acești creditori, îmi cere cale liberă pe Dunăre și uscat spre Nürenberg... Treburile războiului m-au ținut departe de afacerile mele... Domnilor, onorat că v-am cunoscut.

Le face semn că audiența a luat sfîrșit...

— D-apăi, măria-ta, fără numa' dieta să se țînă și vin ei la picioarele măriei-tale ca mieii.

— Ori ca șerpii, cavalere !

Are, sfîșietor, sentimentul că plutește deasupra hăului. Sentimentul sfîșietor al limitelor lui.

5

Clopotele !

Clopotele Vințului și Lancrămului. Clopotele bisericii domnești a Alba Iuliei, pe care-o vede între nuci și peri, albă și de jur-împrejur vîlvorile frunzeturilor. Deasupra cerul lin, albastru și nesfîrșit. Lunca Mureșului daurită, plină de mierle și lumină. Clopotele preacatolice ale catedralei iezuiților. Bat rar, a mort. Cele de la *chiesa Cathedrale posseduta da Reformati*. Cele de la *Colegio dei Reformati*. Prea adînc s-a înfipt catolicismul aici, prea multe culte pe deasupra și fără voia poporenilor.

Clopotele.

Timpul.

Și el.

Cel dintîi voievod al Țării căruia îi sînt deschise porțile Cetății de Piatră. Cel dintîi care, după veacuri, răstoarnă veacurile, înturnîndu-le la matca lor firească. Are din nou sentimentul adînc, răscolitor al istoriei. Ciudată migrație din sine într-o lume a spiritului, dincolo de clipă, dincolo de om, în semnificațiile veșnice ale unui simbol : Io, Mihail Voievod. Lepădînd de la el toate micimile, rămînînd pur și

strălucitor în nimbul de sfințenie al visului împlinit. Iată-l în inima Cetății de Piatră. Vine dintr-un timp, să treacă în alt timp, purtînd cu sine veșnicia unui adevăr. Iat-o : *Dacia antiqua*. Știe, cu un fior al întregii lui ființe spirituale, că orice s-ar întîmpla mîine, clipa de astăzi se înscrie în istorie. Că a înscris-o în istorie.

Dacia antiqua !

Mii de iobagi români în straie albe, cu cioarecii de dimie albă strînși pe picior, cu cojoace și dulame, avînd preoții în fruntea cetelor. Sunet prelung de buciume curgînd spre cele patru zări.

Garda.

Podul de peste Mureș.

Un fecior gătit călușerește. Trei bătrîni cu plete colilii. Trei bătrîni ca trei dumnezei. Un preot. Trei fecioare codane. Bătrînii ridică tava de lemn cu o pită rumenă, abundă și sare. Fetele aduc trei năframe de borangic. Taina numărului trei. Treimea cea de o ființă cu tatăl : Țara Românească, Ardealul, Moldova. Feciorul călușar înalt și spătos, cu mustăcioara neagră, bate toiagul de pămînt de trei ori. Strigă :

— Mi-s Florean, vătaful ! Ț-am fo' ieșită în cale cu ai mei o sută de călușeri, să te menim, să te-nvălătucim, că :

„...jocul nost' e minunatu
și vechimii închinatu.
Acuma ne învîrtimu
ne plecămu, ne sucimu.
Acuma ne facem cărigă
Ca și căprioara voinică.
Acuma ne desfacem iară,
ne-ntindem în rînd, ne-ntruparăm !
Iacă și fetele vinu,
se-nșiră de-a dreapta, linu,
apoi de-a stînga se-ntorcu...
Feciori ! Hop !"

Rîndurile mulțimii glogozite în capul podului se rup. Cei o sută de feciori călușari ai vătafului Florean țîșnesc în șleah. Dau în genunchi. Ies cobzarii. Ies ceterașii. Ies fluierașii, un dobaș și doi cimpoieri. Voievodul se lasă furat de năvalnica dezlănțuire din jocul călușului, dezlegîndu-i sensurile pe care Florean, vătaful călușarilor, i le

spune prin joc, neîndrăznind să i le spună prin viu grai. Iată-l pe Florean luptîndu-se cu duhul răului. Iată-l asuprit și bătut. Iată-l hrăpindu-i-se dragostea. Ce căluș se joacă aici ? Cum se tînguie fecioarele care se leagănă dulce în dreapta călușarilor ! Ce căluș plin de semne și tîlcuri ! Toată povestea lor este pusă în acest căluș, pe care-l vor fi jucat patru sute de ani sub ochii stăpînilor lor, acoperind povestea adevărată, numai de ei înțeleasă, cu salturi nebunești și chiuituri, cu ritmul nebun al cobzelor și fonfăitul ascuțit al cimpoaielor. Își aduce aminte cîntecul călăuzilor care l-au trecut munții :

„Aoleo, măria-ta
ce potop în țara mea !
Ungurii ne asuprescu,
Turcii vitele răpescu,
Tătarii ne jăcuiescu,
vai de neamu' românescu !
Hai, Doamne măria-ta !
Știu ascunsă cărarea,
printre stînci, strîmtă vîlcea,
să nu simtă pasărea,
te tulesc în țara mea !
Hai, Doamne, s-o stăpînești,
de păgîni s-o izbăvești."

Florean spune povestea năvălirii ungurilor, a îngenuncherii fiilor Soarelui, a iobăgirii, a strîmbătății și asupririi. Florean n-a stat la sfat cu reprezentanții caselor de negoț, nu știe nimic de scrisorile de schimb cu valoare negociabilă, de contabilitatea în partidă dublă și de falimentul lui Portinari care l-a împrumutat pe Carol Temerarul cu cîteva zeci de mii de livre aur. Nu știe nimic de ambițiile lui Rudolf și ale lui Zamoyski, de negoțul purtat pentru Ardeal, de faptul că după Șelimbăr el însuși luptă diplomaticește să fie recunoscut de marile puteri. Îi aruncă lui Florean punga cu țechini de aur pregătită pentru stările de jos ale cetății.

Iat-o !

Turlele de piatră scăpărînd în lumina fragedă a dimineții. Zidurile cenușii. Palatele. Cetatea de piatră străină

ridicată pe cetatea strămoșilor lui Florean și-ai lui și-ai ăstora mulții în cămăși albe și-n cioareci.

Bat clopotele.

Bat mereu clopotele.

Dincolo de pod, garnizoana cetății pe două rînduri și nu numai garnizoana, banderiile șpanilor care-au alergat în ajutorul cardinalului și n-au ajuns decît pînă aici, să i se închine fără voia lor, măciucașii lui Radu Buzescu, Mureșul care desparte două lumi — lumea lui Florean și lumea care-l asuprește pe Florean — pulberea drumului și încă ce ?

Clopotele.

Alba Iulia.

Și sentimentul copleșitor al unicității.

Nimic nu se poate întîmpla în afara lui. Nimic nu vrea să se întîmple în afara lui. Drumul de la podul Mureșului la poarta Sfîntului Gheorghe este, într-un fel, Golgota lui. Pentru cine știe să vadă dincolo de strălucirea armelor, de huruitul tobelor, de sunetele cornilor și de strălucirea alaiului. Înțelege asta căpitanul Sibrik Gáspár, cel dintîi călăreț care-i dă onorul cu spada ?

Totul este așa cum a dorit-o pentru cronicari, martori și vreme.

Garnizoana cetății princiare — trabanți, pușcași, și halebardieri — își țin armele cu țevile și vîrfurile în țărînă. Mătasea steagurilor culcată pe pămînt. Pajii lui îi țin, doi cîte doi, dîrlogii, scărițele, colțurile valtrapului roșu, țesut cu fir, avînd ciucuri din aur. O privire spre cuirasierii de gardă. Parcă a mai văzut armurile astea, la Șelimbăr, în linia a doua, ori la poalele lui Gregoriberg, apărîndu-l pe cardinal. Acum stau nemișcați în șeile înalte. La ordinul lui Sibrik Gáspár își pleacă lăncile. Mai curînd le-ar fi vrut înfipte în pieptul lui, își spune. Azi dimineață vel armașul nu l-a lăsat pînă nu și-a pus cămașa de zale pe sub tunica albă, de Bergamo. Ce poate face o cămașe de zale, fie ea și de oțel damaschinat, împotriva morții ? Ori a ceasului hotărît de destin ?

Zi-ntîi noiemvrie. Leat 1599.

Alba Iulia.

Încă două luni pînă la sfîrșitul veacului al șaisprezecelea.

Ciudată încrucișare de drumuri. Al șaisprezecelea veac trecînd în istorie și el tăindu-i drumul pe cîmpul de luptă de la Șelimbăr, împlîntînd acolo și aici gîndurile neamului.

Clopotele.

Salvele de artilerie.

Chiuitul mulțimilor înghesuite în spatele șirurilor de trabanți și cuirasieri.

S-a îmbrăcat în alb, cunoscînd pasiunea nemeșimii pentru graiul simbolic al culorilor. Albul păcii și al iertării. Albul candid al bunăvoinței. Albul imaculat care să treacă în uitare sîngele de pe tăișul armelor.

Se înțepenește în șa.

Iată-i.

Episcopul Naprágyi Demeter în odăjdii, cu mitra pe cap, ținînd pe palmele înmănușate perna de catifea vișinie cu cheile cetății. Kornis Gáspár în dreapta, Contele Csáky Sándor în stînga. Clerul catolic. Iezuiții. Colegienii reformați. Căpitanul cetății în platoșă, înconjurat de halebardieri. Cealaltă lume, silnic așezată deasupra lui Florean. Toți, în afara porților de fier deschise larg, prin care se vede catedrala și colțul palatului voievodal. I se pare că între el și Naprágyi s-a lăsat dintr-o dată un munte de gheață străvezie prin care se pot vedea unul pe altul, dar nu se pot auzi, ca și cînd vorbele s-ar prinde de gheața verde-albăstrie pierzîndu-și sonoritățile și înțelesurile. Momentul este rupt și explicat de vel armașul Udrea Băleanu, înzăoat, sosit la galop, avînd năzalul lăsat ca pentru luptă și care ține în dreapta buzduganul de război. Vel armașul descalecă, ia perna din mîinile înțepenite ale episcopului care, vizibil, aștepta ca el să descalece și s-o primească ca pe o favoare. Vel armașul îi închină perna cu cheia Alba Iuliei. Cheia simbolică. Pentru că, adevărata cheie este aici. La șoldul lui... Cu un gest scurt își duce stînga înmănușată la garda sabiei cu cap de grif, legată în sîrmă de aur, cu teaca bătută în nestemate. Vede ochii verzi ai episcopului urmărindu-i gestul. Cînd ajunge sub bolțile de piatră ale cetății, răzbubuie a doua salvă de artilerie. Simte nevoia să vadă această intrare a Țării în Alba Iulia. Îl răsucește pe bătrînul Sultan aproape în loc.

Buzeștii în zale, scară la scară, steagul mare al Țării Românești fîlfîindu-și mătasea în vîntișorul de toamnă mirosind a livezi, steagurile principilor Casei Báthoreștilor plecate, toate steagurile nemeșești smulse la Șelimbăr pur-

tate de soldații care le-au cucerit prin luptă, purtate cu vîrful hampelor la pămînt, curtea în armuri florentine și venețiene, ori în zale de Samarkand și Damasc, gărzile călări, corniștii, călărimile Băniei, secuii călări în jurul carîtelor doamnei, cușmele cazacilor, cucile ienicerilor, platoșele dragonilor, toată oștirea șerpuind pe șleahul Sebeșului pînă dincolo de Mureșul care-și sticlește undele sub lunca aurită : coifuri, cușme, vîrfurile de oțel ale sulițelor, flamurile escadroanelor, praporii boierilor, mulțime de culori vii, totul scurgîndu-se într-un șuvoi plin de culori printre șirurile dalbe ale pămîntenilor veniți să i se închine și-n zarea strălucitoare, grandioși, munții.

Clopotele !

Mereu clopotele.

Intră în cetate la buiestru jucat aproape pe loc.

6

Te deum laudamus !

Catedrala preacatolică.

Singur în fața altarului preacatolic, ascultînd slujba latinească slujită de episcopul Naprágyi, care-l taie cu privirea scăpărînd de ură. Privirea lui *Unio Trium Nationum*. A Statelor Generale. A Dietei. Adică a mijloacelor politice prin care nemeșimea, cele șapte orașe-cetăți și mai puțin secuii și-au asigurat stăpînirea împotriva poporului Cetății de Piatră, violentînd istoria. Episcopul cere Domnului mila și ocrotirea sa pentru : „Michael, voievodul Țării Românești, gloriosul căpitan adus de voința divină sub bolțile acestei catedrale". I-a șoptit în italiană : „Voievod și domn al Ardealului, episcope, prin puterea armelor sale", la care episcopul scapă crucea de aur din mînă și se sprijină de altar. Orga cîntă solemn. În spatele lui, pe stînga, boierii și căpitanii de oaste. În dreapta, nemeșimea și căpitănimea ardeleană cu doamnele contese și baronese și căpitănese și spănese. Aici își pune în lucrare gîndul temeinicit încă de la Tîrgoviște. Vrea să asigure libera și armonioasa conviețuire a religiilor și a confesiunilor în această Evropă sfîșiată de războaie religioase și în acest Ardeal unde principii și nemeșimea au folosit religia în

scopuri politiceşti, năzuind ca prin catolicizare silnică să-i facă pe români să se lepede de ei şi să se uite. Poate cei din dreapta, nemeşii, vor înţelege ceva din gestul lui simbolic : un voievod ortodox îngenunchind în faţa altarului catolic. Ascultă slujba rememorîndu-şi programul politic. Împreună cu oştile au intrat în Alba Iulia preoţii aduşi să slujească în bisericile pe care le va înălţa. Cancelaria lui de latinie a transcris încă de la Sebeş diploma prin care redă secuilor scaunului Kezdi, vechile lor privilegii. Va fi un act de guvernămînt săvîrşit fără Dietă, pe deasupra ei, în virtutea lui *ius belli*. Drepturi pentru satele româneşti va cere în Dietă. Ascultă orga şi se gîndeşte cum va putea reorganiza dispozitivul politic în aşa fel încît să treacă puterea de partea poporului Cetăţii de Piatră. N-a intrat în Alba Iulia decît de un ceas şi simte povara guvernării apăsîndu-i umerii cu greutatea strivitoare a tuturor veacurilor trecute, împietrite în stana aşezămintelor ridicate de nemeşime.

Timpul !

Încercînd să-l strivească.

Întîi a fost omul cu traista. Balogh. Sluga cardinalului Báthory. Omul cu albeaţă pe ochi care l-a urmărit prin mulţime, ridicînd şi arătîndu-i o traistă verde. Care a intrat printre gărzi căzîndu-i la picioare cînd a descălecat în curtea palatului, cînd s-a întîmplat lucrul acela cumplit, care l-a zguduit. Sluga Balogh a desfăcut traista de lînă verde. A scos din ea ceva rotund ca o pită învăluită într-un ştergar alb, ici, colo, pătat de sînge. Apoi, Dumnezeule, a desfăcut ştergarul şi într-o rază de soare a aşternut pe jos capul cardinalului Andrei Báthory, cu un ochi închis, cu altul deschis pe jumătate, cu grumazul făcut ferfeniţă, cu părul căzut şi barba crescută, cu o lovitură vînătă în tîmplă şi buzele zdrenţuite. Curtea a încremenit. A ridicat acel cap martirizat, al duşmanului său de moarte, şi l-a sărutat pe frunte. Un slujitor necredincios, Balogh, a răsturnat tot ce-a gîndit el, voievodul, despre legitimitatea înscăunării lui, legitimitate diplomatică, întrucît cea istorică, de drept, este deasupra puterilor trecătoare, ale domniilor trecătoare. Balogh a stins ramura domnitoare a Casei Báthoreştilor, dacă Rudof nu-l va mai considera pe Sigismund prinţ al acestei Case, cu drepturi la tron. Balogh a povestit moartea cardinalului stînd în genunchi. Bătîndu-şi pieptul cu pumnii. Văduv fiind şi iobag al cardinalului, nevasta murindu-i la facere şi el singur crescînd copila lor, inima lui, Marika, domnul şi stăpînul lui văzînd-o la o serbare, cînd avea paisprezece ani, a luat-o să-l slujească. Cînd Marika a purces grea, domnul şi stăpînul a lepădat-o de la curte. Marika s-a aruncat într-o fîntînă. A fugit de la Şelimbăr pe Valea Hîrtibaciului. Domnul cu o sută de călăreţi şi „apostolii" îşi lasă armura la o cetăţuie unde îmbracă strai de tîrgoveţ. Domnul şi stăpînul. Fug de crapă caii sub ei. Domnul şi stăpînul îşi ucide calul căzut într-un pîrîu. Nu se mai poate ţine pe picioare. Este urcat la o stînă. Porunceşte ca ceilalţi să scape cum vor putea. Fiind doar cu sluga sa Balogh şi cu cei doi fraţi Mikó, Péter şi Pişta, străjile trupului său, mai uşor se va strecura în Moldova. Se-nsera. Păstorii le-au dat lapte, pîine şi brînză. Cei doi Mikó s-au culcat lîngă stăpînul lor, în stînă. El, Balogh, a stat de strajă pe un cleanţ, deasupra şleahului. Într-un tîrziu a auzit tropotele urmăritorilor. Săcuii căpitanului Zemery Mihai. I-a chemat. Săcuii au înconjurat stîna.

— L-aţi văzut pe cardinalul Báthory Andreas ? a întrebat căpetenia.

— Doar nu sînt eu, a rîs cardinalul.

Au rîs şi săcuii. Era doar un tîrgoveţ pe jumătate oştean.

— Bă tu eşti, a strigat el, Balogh... Cercetaţi-i inelul. Punga. Crucea de la gît. Semnele scrise pe sabie. Pe batistă.

Cei doi fraţi Mikó au sărit cu săbiile să-l ucidă pe el. Sluga. Şi-a tras sabia şi cardinalul. A fost o luptă crîncenă în stînă. Au căzut cei doi Mikó. Cardinalul, stăpînul, a fost lovit în frunte. După ceafă. În umăr. A căzut, strigînd :

— Duceţi-mă viu prinţului Mihai şi atît eu cît şi el vă vom acoperi cu aur.

Săcuii l-au suduit vrăjmaş. Era unul din asupritori. Stăpînul se zvîrcolea în sîngele lui. Săcuii îl împungeau cu suliţele. Atunci, el Balogh, auzind glasul care-i poruncise s-o aducă pe Marika, a înhăţat securea ciobanului şi strigînd : „Acest om al meu este !", l-a făcut pe cardinal să-l privească şi pe oşteni să se tragă îngroziţi. A îngenuncheat lîngă rănit şi i-a spus :

— Mori ! Pentru sufletul copilei mele, mori, cîine spurcat ce ești !

Apoi i-a tăiat capul cu toporul și-acum îl înfățișează stăpînului țării după dorința mortului.

— Sărmanul popă !... Sărmanul popă ! a bolborosit Stanca, fără să-și aducă aminte că la Șelimbăr ea însuși a poftit ca el să-i aducă la scăriță capul cardinalului-principe.

Timpul.

L-a repezit pe Gáspár Kornis să aducă trupul cardinalului. A poruncit ca nobilimea să cinstească acel cap ținut pe o tipsie de aur în capela palatului. Germanico Malaspina, încă prizonier, i-a cerut îngăduința ca pictorul curții, Nicolae din Creta, să picteze capul cardinalului. Și să-l vegheze.

— În noaptea asta am să-l veghez eu, i-a spus.

— Trebuie să mă consider încă prizonierul tău, prințe Michael ?

— Da ! Cu toate rigorile.

— Este o samavolnicie fără pereche.

— Nu mai prejos decît toate samavolniciile pe care mi le-ai pregătit, monseniore.

S-a gîndit la cușca de fier pe care i-o pregătise cardinalul să-l plimbe prin tîrguri în drumul spre Stambul.

Timpul.

În anul 1598, de ziua sfinților arhangheli Mihail și Gavril, zăcea în sîngele său, în fața Vidinului, ningea viscolit, doftorii îi scurmau măruntaiele străpunse de suliță și gîndea că plătește cu sîngele lui pentru Planul bizantin.

În anul 1599, de ziua sfinților arhangheli Mihail și Gavril zace în durerea inimii scurmată de ai lui toți și gîndește că plătește cu trecutul și viața sa pentru Cetatea de Piatră, visul întrupat din porunci străvechi.

— Te-am adus pînă aici, măria ta... Nu ne poți cere să ne uităm baștina.

— Fără Țara Românească nu mai sîntem și nu mai ești.

— O știu ! Tu ce zici, vere Radule ?

— O ținem pentru restriștile măriei-tale, ca pe o cetate a sufletului.

— Amin !

Trîmbe groase de lumină sîngerie cad din vitraliile ogivale pe fețele boierilor lui. Unii au înțeles. Alții, ba. Aceste șapte zile de domnie la Alba Iulia l-au îmbătrînit cu șapte ani. Întîi a fost tăierea lui Balogh în fața tuturor oștilor. Nemeșimea i-a cerut capul. Dacă n-ar fi dat capul slugii Balogh, s-ar fi făcut părtașul acestuia la uciderea cardinalului. Apoi a venit Gáspár Kornis cu trupul. I-au așezat capul lîngă trup. L-a dus pe mortul descăpățînat la locul de veci, cu procesiune solemnă, el însuși urmîndu-l cu luminarea aprinsă, avîndu-i aproape pe ai lui : Stanca, Nicolae Pătrașcu, Florica și Marcu. L-au așezat în sarcofagul lui Báthory Báltházár. A meditat atunci la destinul Casei Báthory. Cum meditează acum la destinul Casei Basarab.

Sfatul lui de taină îi aduce o mie de argumente policești și diplomaticești pentru a-și întări dorința de a se întoarce la moșiile din Țara Românească. O face prin vorba meșteșugită a vel logofătului Theodosie Rudeanu. Prin arta lui oratoricească. În cuget s-au ridicat cu toții la înțelegerea Cetății de Piatră. La reînvierea Dakiei lui Decebal. În fapt, au rămas agățați de moșiile lor. Îl cer la Tîrgoviște pe Nicolae Pătrașcu. Asta înseamnă Buzeștii și Theodosie Rudeanu stăpîni în Țara Românească. Este și dorința doamnei sale, Stanca. Stanca se teme de lumea asta necunoscută căreia el i-a cerut să-i fie doamnă.

— Judecați greșit, boieri dumneavoastră, spune un glas dogit, Mihalcea Karatzas. Domnul nostru va triumfa fiind aici, la fel de tare ca la Dunăre. Și nu va triumfa dacă va fi la Dunăre mai tare ca aici. Fără să mîhnesc pe nimeni, jur că locul meu este lîngă domnul meu !

Episcopul Naprágyi l-a sfătuit să nu ia nici o hotărîre de guvernămînt, nefiind întărit domn de Statele Generale. Malaspina i-a spus că, de fapt, uzurpă legalitatea și profită de șansa armelor. Răspunzînd mărinimiei lui, care-l ține prizonier ca pe un cap încoronat, cu mișelie, a început prin iezuiți să țească plasa unor intrigi scîrbavnice. Oamenii de taină ai Velicăi și-ai cavalerului Vasile Boer de Recea strecurați printre slugile colegiului iezuit, unde este ținut Malaspina, i-au adus aseară copia după scrisoarea acestuia încredințată unuia din frații Montelupi, pentru a fi dusă la Praga lui Alberto Venturini, agentul nunciului Filippo Spinelli. Malaspina îl împroașcă cu lături.

Vede.

I-a căzut vălul țesut din slava armelor, din lingăvelile curții, din triumful asupra dușmanului său de moarte, cardinalul Andrei Báthory.

Un oștean, Kádár Toma, din oastea cardinalului, rănit la Șelimbăr, doftoricit de hirurgii lui și mergînd spre tămăduire, primit în oaste cu cinci florini pe lună, a venit cerînd să-i vorbească... Ascultă fără să mai urmărească retorica Rudeanului și pledoaria lui pentru a se întoarce la Tîrgoviște. Hotărîrea este luată. Se vor întoarce, cei care vor, ducînd peste munți la iernatec oștile ardelene de care nu este sigur. Kádár Toma i-a căzut la picioare. I-a mărturisit că se țese un complot care să-l ucidă prin oamenii din gardă. I-a mărturisit că el este oșteanul care l-a lovit la Șelimbăr cu o halebardă. Că măria-sa i-a rupt-o cu barda. Apoi, văzîndu-l dezarmat, în loc să-l omoare, l-a amenințat cu pumnul și i-a făcut semn să iasă din luptă. De rănit l-au rănit gărzile domnești. I-a spus numele complotiștilor și locul unde s-au adunat. La Berghin lîngă Alba Iulia. L-a repezit pe comisul Pană cu un steag de roșii la Berghin. Pe cei trei hotnogi de pedestrime care trebuiau să deschidă porțile cetății noaptea, i-a arestuit Domokos Péter. Abia-l îngropaseră pe Báthory Andrei. Atunci a călcat el sfaturile amenințătoare ale episcopului Naprágyi, dovedind nemeșimii că n-a venit să-i cerșească puterea și privilegiile ei. Adică a promulgat actul de restituire și întărire a drepturilor săcuilor din scaunul Kezdi și a pronunțat sentința la moarte a complotiștilor imunitari, fără sfatul princiar, fără Dietă și fără împăratul la care sentința putea fi apelată.

Piața de arme. Toți nemeșii veniți la Alba Iulia, toți cei care-au alergat la înmormîntarea cardinalului, în tribune, mulți cu doamnele lor. Aici este obiceiul tribunelor, înrădăcinat o dată cu turnirurile. Întîmplarea a strîns din nou frîiele clipei în mîinile lui. Poruncise arămarilor din Bălgrad să bată în aramă, deasupra herbului Ardealului, herbul Țării Românești, la vederea căruia episcopul Naprágyi s-a făcut verde.

Pe hampe scuturile cu armeriile celor din consiliul princiar, flamurile și praporii și steagurile. Boierii și căpitanii oștirii în șei. Au crezut că va fi o cătare de oaste. O demonstrație militară. A fost una politică. Adică Domokos Péter a intrat în piața de arme călare, îmbrăcat secuiește,

înconjurat de treizeci de secui slobozi din scaunul Kézdi, cu steagurile și praporii lor. A auzit murmurul de nemulțumire al nemeșimii. Comisul Pană lovise fără veste castelul de la Berghin, punînd în lanțuri pe capii conjurației : Gavay Miklós și Buday Fráncisc și Dengeleghy Miklós. Gîzii erau pregătiți, ca și butucii.

— Se pare că este mai mult decît o ceremonie militară, magnifice prinț, spune episcopul-cancelar.

— Ai ghicit, domnule cancelar.

— Sper că această ceremonie să nu jignească Statele Generale.

— Sînt cam sensibile aceste State Generale și s-au cam obișnuit să-i jignească ele pe voievozii lor.

— Trăim într-o altă lume, magnifice decît...

— A despotismului oriental, cancelare... Dar să fim atenți și să răspundem salutului pe care ni-l adresează acest vajnic războinic.

Duruitul tobelor. Și stupoarea tribunelor. Căpitanul Domokos citește actul domnului către secuii scaunului Kézdi.

— *„Nos Michael Valachiae transalpinae Vaivoda, Sacratissimae Caesareae, Regiaeque Maiestatis consiliarius, per Transilvaniam Locumtenens...*

— *Vivat, crescat, floreat !* strigă mulțimile și oștenii săcui.

— *et eiusdem Maiestatis exercitus cis Transilvaniam et eius ditionum, partiumque fines Generalis Capitaneus...*

Titlurile propuse de arhiducele Mathia.

— *Quare universos... Siculicalis Kézdi, tam in persona, quam domibus, haereditatibusque et bonis universis, in eum statum...“*

— Trădare ! strigă cineva din tribune.

Ce s-ar fi întîmplat dacă în loc de secui, i-ar fi pus în drepturi pe consuetudinarii români. Actul este o răsplată, o restabilire istorică de drepturi, dar și o mișcare politicească să cerceteze poziția nemeșimii. Marele logofăt șnuruie și pecetluiește actul.

— Este un act de guvernămînt care calcă în picioare toate actele regilor, principilor și Statelor Generale, magnifice *Generalis capitaneus.*

— Pentru domnul cancelar sînt voievodul Transilvaniei... Pentru domnul cancelar și prin domnul cancelar.

Diploma celor din Kézdi restabilește toate libertățile aflate în diplomele regelui Matei Corvin de Hunedoara. Urmă ovațiile și strigătele de protest ale nemeșimii, ridicînd topuzul. Îi face semn lui Moise Szekely care urcă pe tribuna-eșafod știind că va citi actul de acuzare al unor lefegii. Căpitanul înlemnește cînd pe eșafod sînt urcați complotiștii. Judecată de oaste. Cu martori. Complotiștii joacă cea din urmă carte. Atîta nemeșimea din tribune. Germanico Malaspina protestează împotriva acestui fel samavolnic de a judeca niște nobili catolici.

Ius belli ! răspunde. Dreptul războiului.

Complotiștii sînt descăpățînați. Nobilele doamne scot strigăte ațîțate. Se simte dintr-o dată nespus de ostenit. A ridicat flamură albă a iertării și a păcii. I s-a răspuns cu stiletul. Răspunde cu săcurea gîdelui. Știe că din clipa asta trece dintr-o viață în alta. Că lasă amintirii pe Mihail, domnul Țării Românești, născîndu-l pe celălalt Mihail, domnul Cetății de Piatră.

7

An nou, 1600.

Sfîrșit de veac. Început de veac.

Clopotele Alba Iuliei. Clopotele. Salvele de artilerie. Strigătele puternice ale ofițerilor. Candelabrierii aprind toate candelabrele, ridicîndu-le pe scripeți. Făclierii ridică făcliile deasupra capului. Luminile cad pe diademele doamnelor. Pe firul de aur țesut în mătăsurile și brocarturile venețiene purtate de curteni.

Este de-o luciditate dureroasă, bîntuită de toate întrebările tăioase ale domniei înfipte de el în inima Cetății de Piatră. Ce-a adus sfîrșitului de veac ?... Ce aduce începutului de veac ? După diploma dată săcuilor, va urma înscăunarea mitropolitului ortodox al Ardealului : Ioan de Prislop. Act politic. I-a expropriat pe nemeșii fugiți în Moldova, ori în Polonia. Act de guvernămînt. Act politic. În sprijinul căruia a invocat *ius belli !* A pus în drepturi văduvele oștenilor secui căzuți la Șelimbăr. L-a pus în drepturi pe credinciosul căpitan Domokos Péter. La 28 noiembrie a reînnoit privilegiile secuilor din scaunul Odorhei, restabilind echilibrul în sînul lui *Unio Trium Nationum*, izolînd nemeșimea, saxonii păstrîndu-se neutri, săcuimea fiind cu el. La 25 noiembrie, nici la o lună după intrarea în Alba Iulia, a reînnoit actul de danie făcut lui Ioan Boer din Turda, conturînd desenul politicesc al viziunii lui despre guvernămîntul Ardealului : izolarea nemeșimii, ridicarea ortodoxiei la greutatea politică a catolicismului, ridicarea micii boierimi transilvane în slujbele cheie ale statului, răsturnarea stărilor în favoarea valachilor. Lucrare politicească și socială subtilă, începută în spiritualitatea românească. Adică unificînd administrativ satele și comunitățile românești prin jurisdicția acordată mitropolitului de Alba Iulia asupra tuturor episcopiilor ardelene, a creiat premizele conștiinței unității de neam. A adus preoți români din Țara Românească și i-a așezat prin satele din poala munților, spre a ține legătura cu Țara. A început clădirea bisericilor din piatră de la Ocna Sibiului, Lășărdea-Someș și la Făgăraș împotriva legiuirilor nemeșești care opresc românii să clădească în piatră spre a nu lăsa urme în istorie. A început reparațiile la Șcheii Brașovului și la sfînta monastire Rîmeți, spre a aduce tiparnițe și dascăli de cetanie românească. A convocat cea dintîi dietă a domniei lui, aici, la Alba Iulia la 20 noiembrie, ținînd-o opt zile în care i-a cerut să ratifice actele de guvernămînt făcute în folosul săcuilor și să voteze impozitele necesare plății oștirii. Știe că poporenii sînt secătuiți, că nemeșimea este scutită de impozite, că orașele saxone plătesc impozite mici, dar nu poate altfel. A repus în drepturi pe cei nedreptățiți de Sigismund și Andrei Báthory. Lucrările diplomaticești își arată roadele. Polonii stau în așteptare. Sultanul îi va trimite steag de domnie în Ardeal, lui Nicolae Pătrașcu în Țara Românească. Are nevoie de pace la Dunăre spre a realiza Magna Valachia. Tratativele cu Rudolf spre a-și asigura domnia ereditară a Transilvaniei merg greu. I-a trimis o solie somptuoasă care i-a dus în dar calul de paradă al cardinalului Andrei Báthory, armele acestuia, cîteva steaguri cucerite la Șelimbăr, cîte ceva din tezaur.

Cine ca el a-ncălecat două veacuri în domniile Țărilor Românești ? Și cine ca el, smulgîndu-se din dulcea lenevire a obișnuinței, s-a zvîrlit nebunește în timp, încercînd să ajungă la rădăcina uitată a copacului dacic ? Cupele și pocalele scînteietoare ridicate spre el. *Vivat* și *Crescat* și *Floreat* și *Trăiască* strigate de cei dragi și apropiați, curte-

nii lui din Țara Românească și Transilvania, boierii Taflan și boierii de Recea, ori cnezii din Hațeg veniți cu mitropolitul Ioan de Prislop. Iată-l pe noul pîrcălab al Clujului, Stîncel, pus în locul lui Huszár Péter, descăpățînat pentru uneltirile lui cu Sigismund ; Baba Novac și ofițerimea : cazaci, leși, săcui, sîrbi, albanezi, greci și bulgari, o întreagă lume care-și caută izbăvirea, oameni care și-au găsit un rost și un stăpîn, o bucată de pîine și alta de glorie, mereu ispitite cu o felie de moarte.

Clopotele.

Salvele.

Artificiile iluminînd cerul sfîrșitului de veac. Pe-al începutului de veac.

Gáspár Kornis îl roagă să se arate garnizoanei și mulțimii, așa cum cere tradiția principatului. Lumea din jur îl asaltează cu strălucitoarea ei materialitate. Doisprezece făclieri conduc alaiul în balcon. Ninge. Simte fulgii pe gene. În barbă. Este înconjurat numai de căpitanii Țării Românești și ai Transilvaniei. Sub balcon, mulțimile. Lefegiii cu fetele de tavernă atîrnate de gît. Tîrgoveți amestecați printre cazaci și dragoni. Trabanții, cărora le-au venit femeile de prin satele ardelene, chiuie, ridicînd spre ei ploștile gătite cu canafuri. Totul sub ninsoarea incendiată de torțe și de exploziile scînteietoare și multicolore ale focurilor de artificii. Ici, colo, în tălăzuirea mulțimii, pete mari, albe. Pămîntenii. Roate de pămînteni în dolame albe. Iobagi și consuetudinari. Oameni de arme ai cnezilor și boierilor. Știe că veacuri în șir porțile Bălgradului, ale cetății Alba Iuliei, au fost închise pentru ei. Că pentru ei cetatea a însemnat doar locul de unde porneau legiuirile asupritoare, nedreptățile și silnicia. Are senzația luminoasă că el este o fracțiune din veșnicia lor. A celor în dolame. A venit din nou vremea să se ia în stăpînire pe el însuși, ca și pînă acum și să redevină izvorul de la care purcede timpul. Știe că va convoca dieta a doua, cea hotărîtoare pentru cei din dolame albe, pentru întîia oară de veacuri, serbînd Anul Nou în inima Cetății de Piatră.

Își ridică brațele deasupra capului.

Este semnul pentru visterniceii care-și fac loc în față. Care la un semnal de trîmbiță apar la toate ferestrele de la primul cat al palatelor senioriale, azvîrlind mulțimii darurile voievodului. Florini și inele de argint, panglici multicolore și pălării frîncești cu cioc, pălărioare de Pojon și bucăți de mătase, brățări de aramă șlefuită, totul în vesela nebunie a femeilor, în strigătele ațîțate ale oștenilor dornici de încăierare, sub jerbele strălucitoare ale artificiilor și-n tunetul de *vivat* al miilor de glasuri amestecate în liniștea reculeasă a pămîntenilor care ridică spre el privirile pline de întrebări grele cît veacurile.

Singurătatea puterii.

Singurătatea de după miezul nopții și liniștea prea arar tulburată de sunetul îndepărtat al lăutelor.

Timpul se pierde pe sine, închegîndu-se într-un alt timp, cuprinzător, devenit timpul Europei. Iarăși politica. Vraful de scrisori, vești, surete, *diario*, rînduit de Velica doamna pe masa lui de lucru. Începe cu scrisoarea arhiducelui Mathias către el, voievodul, pentru că de această scrisoare se leagă partidele de la Viena și Praga, de lupta cărora depinde într-un fel hotărîrea împăratului în legătură cu Transilvania și el, domnul. Va ști ce are de făcut, țesut în plasa acestor ciudate raporturi de suzeranitate, cînd Rudolf îi plătește mercenarii, dar încă nu vrea să-i recunoască titlul de guvernator și prinț ereditar al Transilvaniei, voind să garnizoneze cetățile și orașele cu trupele germane de sub comanda lui Basta, ceea ce ar însemna pierderea Cetății de Piatră ?!

Arhiducele îl vrea aici, principe și căpitan, acceptînd ideea cuceririi Moldovei și a reînființării statului dac, numai ca să aibă la Dunărea de Jos o forță de echilibru.

Apoi, Malaspina. În drum spre Praga s-a oprit la castelul din Șimlău, întîlnindu-l pe generalul Georgio Basta venit să-și trateze podagra cu ape termale aduse din Transilvania, pe baronul David Ungnad, comisar imperial și pe noul general Forgách Sigismund. Aici, la Șimlău, și-a compus Malaspina, sub influența lui Basta, „votul" său asupra stărilor Transilvaniei și raportul calomnios la adresa lui. A voievodului. Recitește copia scrisă cu litere mici și îndesate, de copistul plătit de cancelaria lui de taină, schițînd în același timp partida amică și partida inamică din înalta administrație imperială.

Pentru el și politica lui arhiducele Mathia, episcopul Szuhay, Istvántffy Miklós, Theökeöly Sebastian, magnați, colonelul austriac Pezzen, baronul Gáspár Mellich și mai

ales vajnicul căpitan de Sătmar, Székely Mihail. Împotriva lui tot *Hoffkamer Rathe* ajutat din răsputeri de Basta și Malaspina.

„Ce au a face aceștia toți și ceilalți cu Cetatea de Piatră" șoptește, dintr-o dată simțind strivitor povara domniei și a gîndurilor lui. „Iată adevăratul ceas de-nceput al acestui secol al șaptesprezecelea", își spune. Își aruncă privirea pe copia „votului" scris de Malaspina.

Oricît de abil și-a mascat intențiile, ochii nemeșimii și ai nunciului i-au descifrat intențiile. Malaspina spune că în Dietă n-a fost în nici un fel pomenit numele împăratului, că Palatinul (adică el) a ocupat toate cetățile și orașele saxone, că i-a ridicat pe secui în dauna acestora, că vrea să instaureze privilegii pentru schismatici. Este limpede. Spaima că domnia lui va răsturna Statele în favoarea valachilor și a ortodoxiei. Adică tocmai ceea ce face el în virtutea adevărului și istoriei. Iată, guvernează de două luni și lumea catolică s-a cutremurat. Deschide un alt „vot" scris de un episcop răsărit din pulbere. Martinus Pethe de Hetes, *episcopus Iauriensis* și trimis arhiducelui Mathia.

Citește o copie după scrisoarea arhiducelui Mathia către împărat, prin care-i cere să-l destituie pe Basta, care este un incapabil și că singurul mare căpitan, nu de vorbe și făgăduințe, ci de fapte este *Il Valacho*. Adică el. Greșeală care va spori ura lui Basta și-i va înteți intrigile. Copie după scrisoarea Camerei Scepusiene tot către arhiduce prin care-l acuză de tiranie împotriva nobililor și de faptul că guvernează fără să pomenească numele împăratului în nici un act public.

Își spune că aceste ceasuri de după miezul nopții Anului Nou îl aruncă în șaua anului 1600. Reface direcțiile sugerate de corespondența pe care-o citește. Se încredințează pe deplin că pentru Sfîntul Imperiu roman, Transilvania este un principat cheie, pe care slăbiciunea arhiducelui Maximilian, veșnicul cerșetor de tronuri l-a pierdut și în clipa de față Rudolf nu are nici o rezolvare la îndemînă. Împăratul a vrut ca el, *Il Valacho* să cucerească Ardealul și apoi să i-l predea cu tot fastul prin comisarii imperiali care s-o germanizeze. Iată scrisoarea papei Clement către Rudolf. Același gînd. Să nu piardă Transilvania și prin ea un avanpost catolic în Răsărit. Cel mai puternic după Polonia.

Papa îl roagă pe Rudolf să stăvilească faptele lui *Il Valacho*. Lămuritor. Aici se vrea un prinț catolic, într-o Transilvanie integrată Imperiului roman. Rudolf întîrzie să-l recunoască, pentru că, înfrigurat, caută acel principe catolic dispus să-și riște gîtul. Iar el îi va oferi Transilvania numai arhiducelui Maximilian, care a mai refuzat-o o dată, cînd a abdicat Sigismund. Și care niciodată nu va avea curajul să-i treacă hotarele. Asta înseamnă ambasade dintr-o parte în alta. Adică ani. Ani în care se va înstăpîni. Ani în care va scoate la lumină lumea anteică. Turcii îl vor stăpîn aici, jucînd rol de împăciuitor între ei și imperiu. Știindu-l aici pe el, se gîndesc că mîine vor putea avea un domn supus lor. Rămîn polonii. Și Moldova. Știe că nu are de ales. Destinul și el au creat această țesătură de împrejurări care nu se poate limpezi fără Moldova. Iată, Evropa se ocupă de *Il Valacho*. Răsfoiește scrisorile lui don Guillermo de San Clemente *embaxador* către regele său Filip III al Hispaniei, scrise de la Viena în care-i descrie bătălia de la Șelimbăr.

Ambasadorul este neutru. Se face doar ecoul știrilor de la curtea imperială. Nunciul Fillippo Spinelli către cardinalul Cinzio Aldobrandini, scrisoare din Praga, apărîndul pe Germanico Malaspina de bănuielile unora că n-ar fi fost destul de diplomat și o mie de amănunte despre intrarea lui în Transilvania și despre dorința lui de a o stăpîni. Tot din Praga. Cesare Florio către Ducele di Modena. Despre înmormîntarea cardinalului.

Din Praga, Cosimo Concini către Granduca di Toscana. Aceleași lucruri... Din Krakowia, nunciul Claudio Rangone, tot la Roma, omului care se ocupă de Răsărit, cardinalul Cinzio Aldobrandini. Despre moartea cardinalului. Cancelarul și marele hatman împreună cu șleahticii îl acuză pe Rudolf de această moarte, nu-l iartă nici pe Malaspina, iar regele polon amenință că dacă *Il Valacho* va intra în Moldova, drept represalii, oastea polonă va intra în Silezia. Altă scrisoare a zelosului informator al Romei, același nunciu Filippo Spinelli, despre alte amănunte ale morții și înmormîntării cardinalului.

Da !

A răscolit Apusul catolic. Nu mai are decît un drum. Îl vede limpede. Strălucitor de limpede. Aude pașii sfetnicilor săi. Simion deschide ușa. Sfetnicii de taină își fac reverențele. Contele Darahi János scoate o scrisoare din

sîn. O lasă să cadă deasupra vrafului de hîrtii de pe masa de lucru.

— Ce este asta, conte ?

— Dovada trădării magnatului Bocskay Sándor, despre care am vorbit măriei-tale !

Vorbele contelui îl pălmuiesc. Smulge copia scrisă în ungurește de care este prinsă cu un ac tălmăcirea ei în românește. Este adresată din Sâniob episcopului Micatius Miklos (Nicolao Mikatio, *Electo Episcopo Varadiensi et Consiliario Sacrae Caesareae Regiaeque Majestatis ac Camerae Scepusiensi Praefecto* la Oradea. Iarăși catolicismul. Episcopul de Oradea ține firele altei urzeli la capătul căreia, alte fire le ține acum marele magnat Bocskay, cel de mult rîvnitor la scaunul Transilvaniei... „Iată prințul catolic" își spune. Scrisoarea este și prostească și limpede. Se recunoaște în ea că „episcopul ar fi bucuros să fie cu mine și să aibă sfat". Și că „prin scrisoare, știe Domnia-Ta, nu-i potrivit în vremea de azi să se sfătuiască treburi de seamă ! Apoi ;

„Dacă milostivirea Maiestății Sale a împăratului și teama de Ardeal nu-l vor scoate de acolo pe Voievod, va vedea Domnia-Ta ce urmează. Sigismund Báthory își trimise o slugă la mine !..."

Scrisoarea îi frige degetele. Este un avertisment ! Un adevăr al acestui an care abia a început ? Un adevăr al Transilvaniei peste care nu poate trece ? Dacă nu va stîrpi pînă la unul pe urzitorii de comploturi, tot ce visează pentru Magna Valachia va fi în van. Recitește scrisoarea magnatului. Sigismund vrea ca Bocskay să-l concilieze cu împăratul, ceea ce magnatul a și făcut repezind la Praga pe unul din oamenii de încredere. Legătura se ține prin căpitanul imperial Nyáry Paul din Oradea. Un al doilea om de legătură. Barvitius. Iată deci firul complotului : Sigismund. Bocskay, Barvitius, Nyáry Paul, episcopul de Oradea, Mikatio... Cei doi din urmă pot sta sub judecata lui. Sigismund, încă nu.

— Iată poruncile mele pentru Praha, Stambul, Iași și Varșovia, iubiților mei sfetnici ! Spune, și de afară, din noaptea plină de ninsoare, răzbat dangătele grele ale orologiului din turla catedralei, vestind ceasul al treilea din noaptea de An Nou 1600.

Le ascultă reculeș.

Dangătele sonore îi bat în frunte trei piroane de foc.
An Nou 1600.
Început al celui de al șaptesprezecelea veac.

8

Este 9 martie an 1600 în duminica celor 40 de sfinți mucenici din Sevasta.

Bat grav clopotele Bisericii Negre. Bat duios clopotele de la Sfîntul Nicolae din Șchei. De pe Tîmpa însorită curge un vînt primăvăratic îmbibat de mirosul frunzișurilor moarte, despite sub zăpadă. Postăvarul stă sub omături diamantine și Măgura Codlei are glugă de nori, semn că se schimbă vremea.

Bat toate clopotele Brașovului.

Stă în șaua de safian roșu, cu arcada din fildeș sculptat cu inorogi, pusă pe oblînc din doi colți de elefant, avînd scărițele din argint lucrat la Samarkand în filigran de aur încrustat cu olmazuri. Poartă mantia voievodală albă, cu vulturii imperiali tăiați în foaie de aur. Gugiumanul cu surguci din trei pene albe de egretă. Armăsarul Viteaz de Alep, din prăsilă lipițeană avînd tată unul din armăsarii arăpești dăruiți de boierul Golescu, joacă pe loc, fluturîndu-și coama lungă, împletită pe sîrmă de argint. Ferestrele caselor magistraților din Piața Sfatului sînt pline de săsoaice blonde, în șube de veveriță. Praporii și stindardele se leagănă în vîrful hampelor. Din tribune se aude gureșa zvoană a jupîneselor și jupînițelor rămase în Șcheii Brașovului.

Din cea dintîi zi a anului 1600 și-a început lucrarea lucrărilor. Surparea chibzuită a stărilor impuse nedrept și silnic de regii vechi. Cel dintîi act de cancelarie al anului a fost punerea lui George Pithar de Caransebeș, pe care și l-a făcut vornic, în stăpînirea Sărăzanilor, sat al castrului Jdioara din comitatul Temișorii. Apoi, înnobilarea boierului Vasile Bîrsan din Luța, Țara Făgărașului, pentru slujbele lui dinainte de Șelimbăr și de la curtea Stanchii din Făgăraș, veghind cu nestrămutată credință. De-o lună joacă jocul iscusit al diplomației, pentru că Rudolf încearcă, meschin, să întîrzie recunoașterea lui aici, în Ardeal. Ca să răstoarne „votul" lui Malaspina și

pe al Camerei Scepusiene, vel logofătul Stoichiță, pe care l-a păstrat pe lîngă sine, i-a compus un titlu pus în fruntea tuturor documentelor curții, titlu prin care se recunoaște al lui Rudolf.

„Nos Michael Valachiae Transalpinae Voivoda, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius per Transylvaniam Locumtenens, et eiusdem cis Transylvaniam partiumque eidem subiectarum fines Exercitus Generalis Capitaneus..."

De fapt titlul pe care-l pregătește este de moștenitor: *Princeps et haeres Magnae Valachiae.*

Judele din Cluj, Katona Mihály a tăinuit olăcarii lui Sigismund. Pîrcălabul Stîncel i l-a trimis legat. Katona s-a sumețit în sfatul princiar. Nu asupra sfatului. Asupra voievodului. L-a ucis, trăsnindu-l cu pumnul în frunte. Șapte mii de scrisori pline de vaiete au fost scrise de nemeși la toate curțile, strigînd asupra cruzimii lui. A adunat sfatul princiar și i-a vorbit despre nobilele arderi pe rug ale Inchiziției. Despre blîndețea cu care domnii nobili taie mîinile și picioarele supușilor, pentru că și-au scăpat vitele în pășunile castelelor, ori au vînat un vătui de pe terenurile lor de vînătoare.

— Da, a spus cuvioasa față eclesiastică, episcopul Naprághyi, cîncelarul... Dar aceia sînt iobagi și...

— Schimatici, a completat el. Iar Katona a fost nemeș și catolic. Iar acesta (le-a arătat pumnul) este schismatic și rustic.

Timpul.

Din nou timpul prăbușindu-se asupra lui din hăul fără început și fără sfîrșit al Facerii. A aflat prin diplomați și iscoade că Basta lucrează ca Transilvania să fie condusă de un sfat alcătuit din doisprezece nobili, jurați împăratului. Cetățile să aibă garnizoane nemțești. Să dea împăratului un tribut anual. Nobilimea să-și păstreze privilegiile și imunitatea. Făgărașul să se restituie Mariei Cristierna. Moneda și minele să fie imperiale, pe monedă bătîndu-se chipul și titlul împăratului. Basta guvernator, să renunțe la comitatele de margine străvechi, trup din trupul Transilvaniei. Noul statut să se întărească printr-o înțelegere cu turcii.

Acestei uneltiri îi va răspunde printr-o sărbătoare a neamului său. De Paști îl aduce pe mitropolitul Ungro-

Vlahiei să-l ungă mitropolit al Ardealului pe episcopul Ioan de Prislop. Rudolf a poruncit Camerei de Război și celei Aulice să întocmească scrisoarea imperială către „guvernatorul nostru ilustrul domn Mihai". A cîștigat cea dintîi luptă cu hîrțogăraia aulică și cu reticențele lui Rudolf. Titlul de guvernator pe care-l vînează Basta.

Timpul care-l alungă din urmă. Timpul care-l silește s-o ia înaintea lui Zamoyski și a lui Rudolf. Timpul care-i mai lasă slobode numai cîteva luni ale acestui an 1600. Rugina Camerei de Război și Aulice, știința doctorilor în drept și plecarea lor spre cazuistica revărsată în săptămîni de zile de oratorie stearpă, încăpățînarea dietei polone, lucrările politicești ale cneazului Constantin de Ostrog, steagul de domnie trimis de sultan, iată răgazul care, fără voia lor, i-l dau Austria, Polonia și Poarta. La 10 fevruarie a avut loc acea audiență de pomină pe care unul din cei doi comisari imperiali, bravul colonel de Satu Mare, Székely Mihai, a numit-o *ein bruske Audientz.* În luna fevruarie a reușit el să-și facă din baronul David Ungnad, celălalt comisar imperial, un dușman de moarte și din colonelul imperial Székely Mihai un prieten pe viață și pe moarte. La 16 fevruarie a pus să fie citit comisarilor imperiali un *argumentarium*, adică „votul" său voievodal, ca răspuns la „voturile" lui Malaspina, Basta, al Camerelor, prelaților și tuturor străinilor acelora care văd în Ardeal o scrisoare de schimb cu părți negociabile. Baronul croat, creatură mizeră a cancelariei imperiale, n-a înțeles nimic. Nici nu putea înțelege. „Votul" alcătuit de cavalerul Vasile Boer de Recea izvorăște din lucrările lui Nicolaus Olachus, coborîtor din Vlad Țepeș: *Hungaria sive de originibus gentis, regni, situ, divisione, habitu atque opportunitatibus*", ca și din *Magyar Kronika* lui Heltai Gáspár, din documentele de cancelarie începînd cu privilegiul *Andreanum* dat sașilor de regele Andrei II în anul 1224 și terminînd cu actul de nobilitare dat de cardinalul principe Báthory Andrei lui Ioan Boer de Recea la 18 septembrie 1599. Vede și acum obrazul hipocratic, asudat, al baronului David Ungnad care, după lectura „votului" voievodal, i-a comunicat, în acea audiență secretă, dorința și voința împăratului:

— *Ad primum.* Toate cetățile să fie garnizonate cu trupe germane.

— *Ad secundum.* Administrația Transilvaniei să stea sub comisarii imperiali.

— *Ad tertium.* Armata să fie comandată de un general numit de împărat.

Este o favoare a împăratului, că vă comunic acestea în ședință secretă și nu în Sfatul princiar, ca pe o răsplată a marilor voastre merite și fapte de arme — a spus hipocraticul baron, comunicîndu-i neliniștea împăratului pentru tratativele cu turcii.

— *Ad quartum.* Principele Mihail a fost primit în clientela regatului Ungariei. După care *ad quartum,* a început un lung șir de întrebări : de ce nu l-a primit în Transilvánia pe *il signor Georgio Basta, comandante generale dell'Ungheria Superiore,* de ce a trecut doamnei Stanca domeniile Mariei Cristierna, principesă austriacă, de ce...

— Cam lung acest „de ce", baroane... Cam lung pentru un stăpînitor slobod, stăpîn pe el și pe supușii lui, a spus.

— Un singur „de ce", prinţe.

— Să-l aud.

— De ce nu respectați legile principatului în judecarea nobililor și executați pedepse capitale, înainte ca cei judecați să poată apela sentința la împărat ?...

Apoi mirosindu-și sărurile :

— Acum sînt împuternicit să transmit sacrei majestăți dorințele magnificei voastre persoane.

Își aude glasul lui de-atunci...

— *Ad primum.* Transilvania, cu titlu ereditar, sub suveranitatea împăratului... Am cucerit-o cu sabia în virtutea drepturilor istorice pe care le-ai ascultat, baroane, cu prea puțină luare aminte și pe care nu le-ai înțeles pe deplin.

— *Ad secundum.* Hotarele principatului să fie acelea făcute după pacea dintre împăratul Maximilian și voievodul Ioan Sigismund Zapolya. Adică cele străvechi cu Oradea, Biharea, Maramorășul, părțile de apus cu Crasna, Zarandul, Baia Mare, Baia de Sus și toate ținuturile lor.

— *Ad tertium.* Dreptul de a face donații.

— *Ad quartum.* Dreptul la judecată fără apel la împărat.

— *Ad quintum.* Titlurile lui Sigismund.

— *Ad sextum.* Lefi pentru șase mii de oșteni.

— *Ad septimum.* Dacă mă vor birui mulții mei dușmani, eu și urmașii mei să avem un venit de o sută de mii de taleri pe an într-unul din ducatele coroanei romane.

— *Ad octavum.* Dacă voi cădea prins, împăratul să mă răscumpere.

A spus românește :

— Asta-i pohta ce pohtesc.

Apoi în graiul *„à la Soldato".*

— La al dumitale *ad tertium,* baroane, cu generalul numit de împărat. Nu-și mai aduce aminte cum a spus-o, oricum l-a privit pe David Ungnad, destul că baronul și-a pipăit gîtul cu un gest nestăpînit.

— Oastea o am eu în samă, căpitanul ei și cel care și-a vărsat sîngele cu ea...

Atît. Puteți să vă retrageți, domnilor comisari.

Glasul puternic al prințului Marcu poruncind corniștilor să sune semnalul celei dintîi salve de artilerie. Două ziduri de trabanți roșii conduc spre marea poartă a cetății Brașovului. Dincolo de casele lui Wolfgang Haller se-nșiră trabanții albi, apoi un escadron de cuirasieri, apoi două sotnii căzăcești, apoi cavalerii de Făgăraș în armuri negre și abia mai vede panașele albe ale cnezilor de Hunedoara și lăncile lor lungi, cu stegulețe roșii la vîrf. Totul, arme, oameni și cai, scăldat în lumina aspră de martie. Ceasul hotărîtor bate acum în arama tuturor clopotelor Brașovului. Îl așteaptă în șa pe fiul său Nicolae Pătrașcu, oștile Țării Românești, pe vechii și încercații lui căpitani și pe Hussein pașa, solul sultanului. A convocat a doua dietă a domniei lui, aici la Brașov, peste trei zile. Nimeni nu poate presupune că această adunare de oști este de fapt destinată Moldovei și nu ceremoniilor legate de convocarea dietei și primirii lui Hussein.

— Nimic mai măreț decît ceremoniile militare ale măriei-tale, spune pan Andreas Tarnowski, din șaua calului livonez... Sînt vrednice de pana lui Homerus.

Pan Andreas Tarnowski, vechiul și încercatul prieten, îmbrăcat în dolmanul verde de șleahtic, căptușit cu sobol, care se înclină și-i zîmbește perfid baronului David Ungnad, așezat călare în stînga armăsarului Viteaz de Alep.

— Lingușitorule !

— Vreau să te cîștig pentru Recz Pospolita visată de mine.

— Dacă regele tău primeşte toate întîmpinările mele !

— I-ai nimicit pe comisari şi toată diplomaţia lor nemţească.

— M-aş bucura s-o fi putut face... Mai zîmbeşte-i baronului şi taci.

Tarnowski a fost trimis la Alba Iulia ca sol privat al regelui Poloniei, la sfatul primatului Karnkowski. A sosit la Alba Iulia în 18 fevruarie, bucurîndu-se de patenta imperială, care i-a pus la dispoziţie caii de poştă. De cum a ajuns Tarnowski la Munkacs, Rudolf a ştiut că regele Poloniei l-a trimis la Alba Iulia. Şi că el, *Il Valacho*, nu aşteaptă cu miinile în sîn sacra bunăvoinţă a majestăţii suzerane.

Viteaz de Alep nechează uşor cînd din bastioanele Braşovului izbucneşte salva de salut. Îl aşteaptă cu toată pohfala pe fiul său, în aşa fel încît să se înţeleagă că pe solul sultanului Mohamed al III-lea îl aşteaptă ; ori că solul este doar un însoţitor al fiului său ; joc diplomaticesc pe muche de cuţit jucat pentru cei doi comisari imperiali, pentru solul Poloniei şi pentru doctorul Isepo, trimisul regelui Henric IV al Franciei, aflat „incognito", în mulţime. Recunoaşte după cai; după suliţele subţiri, după petele roşii ale scuturilor, după o mie de semne ştiute, ori bănuite, recunoaşte gărzile lui vechi, de roşii domneşti, care vin în buiestru spre el. Îşi stăpîneşte lacrimile, înţepenindu-se în şa. Nu mai îşi este al lui. A adus lucrurile în aşa fel încît cei ai marilor puteri înconjurătoare să-l caute. A văzut ce vrea Rudolf, prin comisari. A văzut prin Tarnowski ce vrea Sigismund III de Wassa, al Poloniei.

- Să treacă sub suzeranitatea regelui Poloniei, care-l va primi fără să mai întrebe dieta.
- Ieremia Movilă va păstra cea mai frăţească vecinătate.
- Sigismund a fost în Polonia, dar nu-i va fi îngăduit să uneltească din Moldova.
- Să nu mai primească soli muscăleşti.

— Iată întîmpinările mele, i-a spus lui Tarnowski, la prea puţinele dorinţe ale regelui polon. Bunului Andrei, îmbătrînit, cu trei guşi tremurătoare sub bărbie, care într-o seară i-a citit cîteva strofe din poemul despre vitejiile „Neînfricatului şi temutului Mihai-vodă, Achilele creştinătăţii", strofe pline de laude, dar care nu spun

nimic, goale şi fonfăitoare. Bătrînul Andrei a primit întîmpinările lui frecîndu-şi mîinile de plăcere şi spunînd că regele va face, auzindu-le, cea mai frumoasă criză de ficat şi va rosti cel mai cutremurător monolog, mai cutremurător decît tot ce-a auzit el în Inglitera spus de Shakespeare, ori Marlowe, ori în Hispania de uriaşul Lope de Vega Carpio prin intermediul eroilor din piesele atît de îndrăgite de el.

- El şi regele Sigismund de Wassa să-şi jure credinţă într-o ceremonie cavalerească şi-n faţa oştilor la Snyatin.
- Ieremia scos din scaun şi Moldova să treacă sub domnia lui, cu trei zile înaintea jurămîntului de fidelitate.
- Regele va recunoaşte printr-o patentă trimisă la toate curţile evropeneşti, ca şi suzeranului său, sultanul, domnia lui Mihai Voievod asupra Transilvaniei şi Ţării Româneşti, cu drept de moştenire asupra celor trei ţări : Ţara Românească, Transilvania, Moldova.
- După această recunoaştere prin patentă regală, el, voievodul, se va recunoaşte vasal regelui.
- Va recuceri Bugeacul de la tătari şi toate cetăţile de pe Nistru luate de turci, care vor fi ale Moldovei, cum au fost din veci.
- Nicolae Pătraşcu va primi indigenatul.
- Regele să-i plătească şase mii de lefegii, trei mii cinci sute de călăreţi şi trei mii cinci sute de pedestraşi cu arme de foc.
- El va da regelui, în războaiele acestuia, trei mii cinci sute de călăreţi cu artileria lor.
- Regele nu-l va mai ameninţa pe Rudolf că intră în Silezia, dacă el, Mihail voievod, va intra în Moldova.

A doua salvă de artilerie. La întîmpinările lui, pan Andreas Tarnowski i-a spus :

— Vrei să renaşti din cenuşă vechiul regat dacic, măria ta. O spun toţi diplomaţii. Se şopteşte cu groază la Cracovia. La Stambul. La Praga. Regele n-o să ţi-o îngăduie.

— De ce, Andrei ?

— Pentru că el încă visează să-şi întindă hotarul pe ţărmul Mării Negre, Mihail.

Vine în buiestru garda de vînători domneşti, avîndu-l în frunte pe căpitanul Caloian. Vede căciula albă — domnească — a lui Nicolae Pătraşcu. Îl vede pe Nicolae Pă-

6

trașcu călărind între Radu Buzescu și Theodosie Rudeanu. Prințul Marcu poruncește „întîmpinarea". Gáspár Kornis și episcopul Naprágyi își pun caii la galop de pe loc. Ies înaintea lui Io Nicolae Pătrașcu Vodă și a pașei Hussein, care călărește în urma acestuia, sub tui, înconjurat de spahioglani imperiali îmbrăcați în caftane de Damasc, purtînd pe umeri blăni de pardos prinse în agrafe de aur. Cînd descalecă Hussein, descalecă și el. Toată artileria Brașovului bubuie la donjoane. Hussein, bătrînul și înțeleptul Hussein, omul marelui vizir Ibrahim, își duce mîna la inimă, buze și frunte. Spahioglanii descalecă ostășește. Cornii lor, de atîtea ori auziți pe cîmpurile de luptă, sună sălbatic și în ramătul mulțimilor doi ceauși uriași poartă steagurile de domnie trimise lui și fiului său de padișah, urmați de purtătorii de daruri care se înșiruie solemn în Piața Sfatului, pe deasupra căreia trece vîntul coborît de pe Tîmpa și, sonore, trec dangătele grave ale clopotelor Bisericii Negre.

Lucrarea lui politicească s-a încheiat.

Dincolo de asta nu mai poate fi decît biruința prin arme ori moartea.

9

Noaptea.

Casele vlădichii Miha din Șcheii Brașovului. Se dănțuie. Voievodul așteaptă să se aleagă apele. Urmărește cum se alcătuiesc grupurile intriganților, neamișilor, oștenilor. Se apropie baronul David Ungnad și episcopul Naprágyi. Fața hipocratică a baronului este prelungă și acră. Îi spune că abia astăzi înțelege sensul privilegiilor acordate acum două zile secuilor și că, în numele sacrei majestăți, el este împotriva scrisorii voievodale prin care se reînnoiesc privilegiile secuilor din scaunele Ciuc, Gurghiu și Odorhei. Că, oricum, scrisoarea trebuie supusă dietei convocată de voievod peste trei zile. Scrisoarea fusese înmînată fostului căpitan Király Albert acum două zile, în 7 martie, cu tot fastul, în sala mare a sfatului. Lăute. Arome de dresuri femeiești. Hussein pașa poftește să afle ce i-a spus beyului, comisarul imperial. Theodosie Rudeanu tălmăcește. Sînt toți în jurul lui.

— Voia beyului este sfîntă, spune Hussein. Tractatele noastre cu Kara-Iflak sînt înțelepte și drepte. Recunoaștem libertatea deplină cîștigată cu armele și-n virtutea dreptului străvechi și nu ne amestecăm în trebile dinlăuntru ale beyului.

— Aici dreptul emană de la Statele Generale, repetă cu încăpățînare episcopul-cancelar.

— Pînă și juristul englez Bracton recunoaște că *„regele nu trebuie să fie supus nici unui om, numai lui Dumnezeu și legii, pentru că legea îl face pe rege"*... Sau: *„Regii nu au suverani în lucrurile temporale"* așa cum scrie în *Etablissements de Saint-Louis*, spune în italiana lui limpede prințul Marcu.

— Aici legea este Dieta! repetă Naprágyi.

— Aici legea este adevărul istoriei, spune voievodul... Pe care voi nemeșii l-ați călcat în picioarele cailor, samavolnicind supușii mei credincioși, iobăgindu-i și luînd averile lor, date de slăvitul rege Matei și regele Ioan Zapolya. Cancelare, dreptul nu începe cu domnia ta și nu sfîrșește cu mine. El stă în însăși ființa popoarelor... De aceea am dat săcuilor ceea ce stătea în ființa lor.

Pași grei, ostășești. Bătrînul Király Albert. I-l arată lui Hussein.

— Îți mai aduci aminte de Călugăreni, Hussein pașa?... Iată-l pe leul transilvan care te-a izbit din pădure.

Hussein pașa își pleacă fruntea cu o mișcare ușoară:

— Asemenea viteji își înscriu singuri drepturile în cartea timpului cel dăruit de înțelepciunea lui Allah.

— Ferește-te de aceste năpîrci, viteazule și iubitule al meu voievod, și îngăduie bătrînului tău războinic să se întoarcă și să ducă scaunelor prea înțeleptul tău dar, spune Király Albert și voievodul își aduce aminte cum se rățoia la Călugăreni, cum s-a avîntat în luptă trăgînd cu archebuzierii din mers, cum a bombardat podul cu cele două tunuri, cum lui Hussein pașa, care comanda aripa stîngă, i-a fost împușcat calul, apoi a urmat șarja cumplită a spahioglanilor, el a înhățat securea de luptă și... Se stăpînește. Îl ia de umeri pe Király Albert, îl conduce pînă-n prag și-i spune turcește:

— De ce vremuri ne-am învrednicit noi, căpitane. Rău îmi pare că nu vrei să mă slujești. Ți-aș da căpitănatul general, cunoscîndu-te soldat viteaz și loial.

— L-am slujit pe Báthory Sigismund, crezînd în el. M-am înşelat. Îmi ispăşesc vina, măria-ta. Prin Domokos Péter săcuii şi eu te slujim cu neînfricată credinţă. Nu-mi tulbura inima cu amintirile gloriei mele. A fost. S-a dus. Mi-au rămas podagra şi puţina cinste agonisită cu sabia în slujba celui mai nestatornic dintre principi. Teme-te de lupii în straie nemeşeşti. Îţi vor moartea. *Amen* şi Dumnezeu cu tine, principe !

...Ard trei lumînări într-un sfeşnic de lemn aurit. I-a spus episcopul Miha că încă din 1399 papa a interzis printr-o scrisoare, orice manifestare şcolară sau bisericească a „schismaticilor" din Şcheii Braşovului şi abia acum un an, iată, peste trei zile se împlineşte anul, cu mare fast, parcă prevestind şi prevenind venirea lui la Ardeal, judele Braşovului, domnul Johannis Benckner, i-a înmînat sărbătoreşte „Catehismul pentru învăţătură" tipărit pe bună şi sfîntă limbă românească de către diaconul Coresi. *1599 die 12 Martii verordnet Herr Johannis Benkner, Croner Richter, den Wallachen bei der Stadt den Catechismus zu lernen...* O recunoaştere a românilor, diplomaticească. Să fi simţit judele pregătirile lui, să-i fi venit astfel în întîmpinare, sau să fie o recunoaştere impusă de istorie la care se adaugă, inmulţind-o şi subliniind-o, noua stare a valahilor în principat ? Prin geamul scund vede îngrămădirea mătăhăloasă a donjoanelor şi caselor înalte, cu un cat din incinta cetăţii. Aşezate în Prund, pe clina Tîmpei, casele protopopului Miha stăpînesc Şcheii. Vede cerul spuzit de stelele lui martie, verzi şi îndepărtate, se purifică pe sine, acolo unde se uită pe el, omul, rămînînd doar voievodul. Bate de trei ori din palme. Pe uşa scundă, din stejar vechi, intră Nicolae Pătraşcu, prinţul Marcu, Radu Buzescu şi Theodosie Rudeanu.

— Ce face Hussein aga, Simioane ?

— Îl văd gătindu-se să vină la măria-ta.

— Vesteşte-l de cum ajunge la piciorul scării... Veniţi lîngă inima mea, voi ai mei, după care-am tînjit, spune, îmbrăţişîndu-şi fiul.

...Iată o altă clipă de răscruce a vieţii mele, gîndeşte cînd se aşază în jilţ, după ce i-a îmbrăţişat pe cei veniţi din Ţara Românească. Este foarte uşor şi liber, se simte tînăr şi parcă fără junghiul acela greu care-i apasă inima

de atîtea luni de zile. Ei sînt aici, stîlpii puterii lui de atîţia ani. Războinicii şi sfetnicii lui. După aproape o jumătate de an de nevedere, par alţii. Ori i se pare lui. Theodosie a slăbit. A făcut pungi sub ochi. Nasul vulturesc i s-a ascuţit. Are cîteva fire albe în sprîncenele sîrmoase. Radu, tot frumos, parcă mai oacheş, mai legat, mai semeţ, purtîndu-şi coantăşul albastru cu eleganţă, înfruntîndu-i privirea şi zîmbindu-i cu dinţii lui albi, strălucitori şi puternici de lup oltenesc. În tăcerea lor reculeasă este numai aşteptare. Ştie că aşteaptă de la el împlinirea sorţilor pe care i-au aruncat pe sabia lui. Are o clipă de sfială. O singură clipă. Pînă cînd îşi aude cel dintîi cuvînt. Şi sunetul glasului. Le spune că s-a împlinit prin sabia lor, visul generaţiei lor. Acela de a slobozi Ţara Românească. Acela de a slobozi Ardealul. Acela de a da românilor conştiinţa de sine. O spune cu vorbele sfinte ale epocii : *„Le-am dat crezămîntul în statornicia de sine a cugetului şi a vechimii din care-am purces, de la moşii şi strămoşii noştri pînă dincolo de Ler împărat şi Traian, la dacii cei slobozi şi la regele regilor, Burebista, întemeietorul."* Le spune că lucrările politiceşti şi diplomaticeşti au urmat lucrărilor cu sabia. Că dintre puterile înconjurătoare, numai sultanul a recunoscut astăzi, prin Hussein aga, după şapte ani de lupte şi jertfe necurmate, danie de sînge şi de credinţă, a recunoscut fiinţa celor două Ţări Româneşti sub stăpînirea lui... Şi că, de astăzi încolo, pentru a împlini lucrarea lor în faţa veacurilor ce vor să vină, mai rămîne să ia Moldova. *„Aceea care este de-o limbă şi de-o fiinţă cu noi."*

Ei înţeleg.

Pînă şi Radu Buzescu, oşteanul şi cavalerul, are ochii împicliţi. Pentru că, dincolo de lăcomia Buzeştilor, dincolo de ferocea lor foame de moşii, stă acest cuget luminat care i-a unit din tinereţe. Această limpede conştiinţă a nenorocirii neamului lor împilat şi batjocorit. Această mîndră conştiinţă, a răspunderii lor faţă de timp. Le spune că Rudolf nu vrea să-i recunoască domnia în Transilvania, pe care-o doreşte nemţească, că le-a dat termen comisarilor pînă la Paşti, să aducă răspunsul împăratului. Da ori ba ! Că oricare ar fi răspunsul împăratului, el va porni împotriva lui Ieremia, să aducă Moldova sub steagul domnesc.

Se ridică din jilţ.

— Sîntem gata de luptă, măria-ta, spune Radu Buzescu.

— Aripile măriei-tale umbresc tot pămîntul strămoşesc, doamne. Sînt gata să te slujesc, spune Theodosie Rudeanu.

— Şi tu, fiul meu ?

— La porunca măriei-tale, tată !

— Simioane, ce face Hussein aga ?

— Iese din cămările lui, doamne.

— Noaptea asta, oricît de trudiţi veţi fi, lucrăm... Să-l primim pe Hussein-aga şi să vedem voia sultanului.

— Va putea schimba sultanul voia măriei-tale ?

— Ba ! Şi-n veci de veci ba, măria-ta Nicolae Pătraşcu !

Vine Hussein aga. Se închină adînc cu mîna la inimă, buze şi frunte. Poate să aibă spre şaptezeci de ani. Seamănă cu Allah, ori cu Dumnezeul zugrăvit prin biserici. Îl primeşte stînd în picioare. Îl ia de subţioara dreaptă şi-l duce pînă la jilţ.

— Ce păcat, beyule, că nu eşti marele nostru vizir. Pe Allah, pînă în ceasul ăsta semiluna stătea pe palatul înşelătorului care te amăgeşte, umplîndu-ţi archebuzele cu vorbe... Ce păcat că eşti orb şi Israfil ţi-a luat inima.

— Mă vrea cineva mare vizir ?

— Sultanul ! Şi sultana... Te vor căpitanul general al oştirii lui Allah. N-am spus-o eu. Mi-a şoptit-o un djinni, într-o noapte, în saray, cînd eram cu preafericitul stăpîn al lumilor. Îţi mulţumesc pentru cinstea cu care m-ai primit. Mai mare şi mai înălţătoare decît cea cu care i-ai primit pe solii împăratului de la Praha. Se va şti !

— Fiecăruia după meritele lui. Tu eşti un oştean viteaz, cu care m-am înfruntat pe cîmpul de luptă. Te-am primit cum primeşte un oştean, alt oştean asemenea lui. Aştept poveţele tale, apoi pe cele ale sultanului. Dar mai ales, aştept povaţa marelui vizir Ibrahim, prietenul nostru.

Aga Hussein îşi închide ochii, mîngîindu-şi rar, cu degete uscate, barba albă, lungă pînă la brîu... Voievodul îi prinde privirea tăioasă, strecurată printre pleoapele zgrunţuroase. Hussein aga istoriseşte o poveste orientală. Este vorba de un fluviu mare şi majestuos, Tunà, adică Dunărea, de un popor negricios şi repede la mînie, este vorba de alt popor războinic şi înţelept, căruia Allah

i-a deschis porţile înţelepciunii, ajutîndu-l să descifreze tainele veşniciei. Rînd pe rînd toată politica Răsăritului şi Apusului capătă nume stranii şi fascinante din vechile poeme arabe şi osmane, aşa cum ei toţi, cei care-o fac, devin uluitor de limpezi personaje de legendă. Legenda pe care-o deapănă Hussein îl smulge din lumea amestecată, ortodoxă şi catolică, răsăriteană şi apuseană, contradictorie şi tulburătoare în care trăieşte de o jumătate de an, întorcîndu-l în lumea fabuloasă a Orientului pe care a trăit-o cu ameţitoarea vrajă a tinereţii. Este atît de reală şi fantastică legenda lui Hussein încît se uită pe sine, pînă cînd îl aude spunînd numele cetăţilor Brăila, Giurgiu şi Turnu. Numele acestea risipesc vraja. Totul rămîne în lumina crudă a realităţii.

— Pe noi ai învăţat să ne baţi, pe nemţi ba. Pe noi ne cunoşti, pe ei ba. Cu noi te înţelegi dîndu-ne plocoane, ori lovituri de sabie. Cu ei ba ! Nu-ţi cerem să mergi cu noi, împotriva lor. Sultanul îţi va da steag şi pentru Moldova rîvnită de tine. Ştie de uneltirile tale împotriva beyului Moghilă. Lasă Dunărea slobodă pentru corăbiile noastre. N-o mai trece dincolo. Cînd sultanul îţi va da steag pentru Moldova, tu dă-i Brăila, Giurgiu şi Turnu, dovedindu-i astfel că nu te ridici împotriva lui. Stîrpeşte şerpii care vor să te muşte, îmbogăţeşte-ţi ţările tale şi vei fi chemat ca judecător în gîlcevile stăpînilor lumii. Beyule ! Fii măcar o dată atît de înţelept pe cît eşti totdeauna de viteaz !... Allah să te lumineze ! Văd aici nişte rodii neasemuit de frumoase. Deie Allah ca gustul să le fie pe măsura frumuseţii lor. Iau trei rodii şi, cu voia ta, mă duc să mă închin lui Allah, cerîndu-i să-şi coboare harul asupra cugetului tău... Voi, sfetnicii lui şi tu, fiul lui preaiubit, care i-ai înlăcrimat ochii de şoim neînfricat, vorbiţi-i de binefacerile pe care sfatul meu vi le va aduce tuturor... Allah cu voi !...

10

Spune mereu : — Să lucrăm !... Să lucrăm !...

Ceasul din turla Bisericii Negre a bătut de mult două după miezul nopţii. Simion a întins chărţile Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei pe masa mare din su-

fragerie. Tot acolo sînt rapoartele iscoadelor, raportul lui Tarnowski despre starea Reczei Pospolita, copia după scrisoarea cu privilegii dată săcuilor din cele trei scaune, rapoartele casierilor imperiali, cele ale șătrăriei cu starea armamentelor, corturilor, tunurilor și căruțelor oștirii, scrisorile lui Gheorghe Raț de la Praha și Viena, de unde a cumpărat trei mii de săbii și două mii de muschete noi cu rotiță și cremene. Pe charta Transilvaniei, Stoichița a desemnat capete de cai, ori pedestrași lîngă tîrgurile unde cavaleria și pedestrimea își are cantonamentele. Cifra de alături arată cîte mii de oșteni sînt cantonați în acel tîrg. Toată Transilvania este plină de asemenea desemne și cifre. Sub grinzile vechi, afumate ale sufrageriei plutește duhul nestăpînit al războiului. Duhul voievodului, arzînd mistuitor, vrăjindu-l pe Radu Buzescu care se-ntreabă ce forțe necunoscute lui îl sălășluiesc pe acest bărbat uriaș, care atinge grinzile cu creștetul, al cărui glas rostește sentințe ale destinului. Îl vede pe Nicolae Pătrașcu livid, copleșit de grandoarea manevrei de război pe care-o înțelinează vodă cu arătătorul păros înfipt în chartă.

— La 1 mai, măria ta Pătrașcu ai să fii în șa la Tîrgoviște, cu zece mii de călăreți. Cinci mii, oaste mică, repezi la București cu vornicul Dumitrache, că știe apucăturile turcilor și vadurile Dunării. Are să-ți apere aripa dreaptă și Țara. Vărul Preda și Stroe cu oștile Craiovei și vel banul, au să fie tot la Tîrgoviște și tot la 1 mai.

— Și eu ? întreabă Radu Buzescu.

— Și eu, măria-ta ? întreabă Theodosie Rudeanu.

Voievodul se ridică în capul oaselor.

— Voi, frații mei întru destin, veți păzi Ardealul pînă la întoarcerea mea din război. Îl veți domni pre el și veți veghea asupra lui. Este ca și cînd vă încredințez viața mea. Este ca și cînd vă dau pre mînă lucrarea vieții mele întregi. Este ca și cînd mă dau vouă, cu toți ai mei, cu visele mele cele mai tainice, cu întreg sufletul meu zbuciumat... Primiți-mă și vegheați-mă.

Farmecul și vraja și puterile lui dintotdeauna. Cei doi îngenunche. Îi apucă mîinile. Își înfundă obrazul în palmele lui mari, mirosind a mirt. Îi ridică. Îi strînge la piept. Sînt ceasurile trei din noapte. Apoi patru. Planul cuceririi Moldovei s-a făcut pe zile și ceasuri. Nicolae Pătrașcu și-a înscris pe o foaie unde va trebui să fie la

unu, doi, trei și patru mai. Cum va ține legătura peste munți cu grosul oștirii tatălui său care la 1 Mai va fi la Prejmer, astfel ca amîndouă oștirile să fie aproape pe aceeași linie. Cum altă oștire va străbate munții de la Bistrița Năsăudului și prin munții Bîrgăului, pe la Vatra Dornei, va ieși sub zidurile sfintei cetăți a Sucevei, atunci cînd oștirile Transilvaniei și ale Țării Românești, întîlnite la Bacău, vor fi și ele acolo, sub cerul Sucevei, la ceasul cinei celei de taină a celor trei Țări Românești.

Cînd spune „ceasul cinei celei de taină a celor trei Țări Românești" prin casele lui protа Miha din Șcheii Brașovului trece un duh de aspră bărbăție, care-i înfioară pe toți. Lumînările din sfeșnice își fîlfîie luminile. De afară se aude rostogolirea unui tunet, apoi o alta, mai vrăjmașe și bubuitoare, apoi alta huruind pe deasupra acoperișurilor, apoi vîntul detună sub streașini, apoi se aude ploaia ciuruind repede pe acoperișul de șiță.

Voievodul își lasă barba în piept. Închide ochii. Ascultă vîntul. Ascultă ploaia. Iată-l ajuns în pragul Ființei. Al Timpului său. În fața aceluia care conține tot. Care atinge tot. Atma ! Mahatma ! Eul său. Io Mihail, domn al Țării Românești, Ardealului și Moldovei...

— Ploaia...

Și liniștea adîncă, necuprinsă, liniștea plină de liniște a cugetului.

Plouă.

Cea dintîi ploaie a anului 1600 și a secolului al șaptesprezecelea.

CARTEA
A PATRA

TUMULTUS RUSTICORUM

„Pînă-i Horea împărat
Domnii nu s-or desculța,
Nici în pat nu s-or culca,
Prînz la masă n-or mînca...“

CÎTEVA FIȘE

I. În toamna anului 1787, la trei ani după ridicarea moților la războiul țărănesc, „Chivăra roșie" s-a întors la Sibiu, în aceeași cameră de la mansarda hanului „La cerbul de aur" în care la 15 septembrie 1784 l-a întîlnit pe locotenentul Todor Avrămuț din Regimentul grănicеresc valah din Năsăud, atașat pe lîngă locotenentul mareșal Johann Francisc baron de Preiss în calitate de specialist în problemele sociale, politice și istorice ale românilor. Tot atunci și tot acolo l-a întîlnit pe Gheorghe Șincai, care va ieși din monahism peste 15 zile, pe atunci fiind directorul școlilor naționale românești din Transilvania. Bătuse Banatul unde fuseseră expulzați o parte din căpitanii lui Horea, îl găsise pe Ion Nicola, fiul lui Horea și vice-căpitan, lîngă Panciova, pregătit să fugă în Apuseni și să se facă haiduc. Tot acolo îl găsise pe bătrînul căpitan-țăran Ursu Soldeș — condamnat la moarte și scăpat prin poruncă împărătească — de la care primise o parte din scrisorile lui Horea. Pe celălalt fiu al marelui căpitan, Luca, îl găsise la regimentul valaho-iliric. Din 1787 pînă la 1790 adunase peste o mie cinci sute de mărturii ale participanților la războiul țărănesc, călătorind travestit în călugăr, neguțător și ofițer prin comitatele Hunedoarei, Zarandului și Albei. Participase la redactarea memorialului ofițerilor români din Regimentele 1 și 2 grănicerești, înaintat împăratului Leopold al II-lea prin care aceștia rugau ca națiunea română din Transilvania să fie declarată în cameră a patra națiune politică din țară. Sub numele de kir Theodosie Rîmniceanul a trecut toată arhiva în Țara Românească pe dăsagii cailor de munte, chiar prin comitatul Hunedoarei și Țara Hațegului, fiind călăuzit de un fiu al popii Barbă Neagră din Cornereva pe un

drum ocolitor din Clopotiva la Cornereva, de aici la Baia de Aramă. Acea arhivă a fost copiată în trei exemplare. Duplicatul actelor, patentelor imperiale, scrisorilor lui Horea, instrucțiunilor verbale consemnate de „lietenantul" Todor Avrămuț, memoriilor nemeșimii, știrilor din ziarul „*A Mágyar Hirmondó*, broșurile *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen*, Strasburg 1785 ; *Horja und Klotska Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen*, Karlsburg und Hermannstadt, 1875 ; *Horia Insurrection in Siebenbürgen ;* rapoartelor comitatelor, dar mai ales copia celebrei *Seconde Lettre d'un Défenseur du Peuple à l'Empereur Joseph II sur son reglement concernant l'emigration et principalement sur la révolte des Valaques ou l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple*, Dublin, MDCCLXXXV, au rămas la Todor Avrămuț al cărui nepot a luptat sub Avram Iancu, fiindu-i într-un fel „consilier istoric". Originalul transformat de „Chivăra roșie" într-un monumental act de acuzare a nemeșimii transilvane a supraviețuit tuturor accidentelor și dramelor istorice ajungînd aproape intact (lipsește pagina 373 unde erau probabil trecute satele din comitatul Zarandului din care s-au făcut expulzări de țărani-luptători în iarna anului 1785) în mîinile „istoricului" despre care am scris în introducerea volumului I al acestei cărți. Duplicatul a fost transformat de Ion George Avrămuț, fiul „lietenantului" Todor Avrămuț într-o istorie vie a celor două răscruci de istorie ardeleană : războiul țărănesc antifeudal și de eliberare națională din 1784—1785 și revoluția de la 1848. Acest tom, conținînd 807 pagini de manuscris cu litere latine într-o limbă populară de o strălimpede expresivitate, a slujit ca document esențial al acestui capitol dramatic. Cine este „Chivăra roșie" și cine „lietenantul" Todor Avrămuț ?

II. „CHIVĂRA ROȘIE" a apărut pe lîngă Horea în noiembrie 1784 în chip de consilier militar și în anumite momente ca factor de decizie, dînd ordine precise în limba română, ceea ce a exclus de pe atunci varianta poliției imperiale și a nemeșimii, care l-au identificat cu persoana unui agitator dubios, Salis, identificare tendențioasă și minimalizatoare, făcută mai ales pentru uzul presei.

Ignaz Kristian Herzog, alias Iulius Ignaz Salis de Salfeld era în etate de 39 de ani cînd a fost dat în urmărirea poliției imperiale. Mic de statură și uscățiv, fusese exilat din toate țările imperiului bicefal pentru diferite excrocherii. Născut în Silezia ocupată de Frederic al II-lea, era suspectat că face propagandă pentru emigrare și Iosif al II-lea pusese pe capul lui un premiu de 100 de galbeni.

„Chivăra roșie", bărbat înalt, spătos, negricios la chip, cu vorba aspră și repede, cu fire albe în mustață și la tîmple, vorbind românește ca pe apă, purtînd sabia și două pistoale la brîu, care, la Bucium în 8 și 9 noiembrie, avîndu-l alături pe Horea, a dat singur ordine, vorbind poporului în locul lui Horea, care la Musca în 9 și 10 noiembrie înăsprește ordinele căpitanului-mare și care dispare din istoria războiului țărănesc — pare a fi căpitanul Nicolae Radu Bălănescu din Țara Românească, boiernaș din Poienarii de Muscel, un timp în garda domnitorului Alexandru Ipsilanti, mai exact între anii 1778—1781, cînd, de fapt, ca membru al societății secrete luministe „Frăția de Cruce", a participat la inițierea actelor de cultură și la reformele sociale ale acestui domnitor, fiind apoi, după reorganizarea poștelor, trimis la conducerea acestora, pentru a putea ține legătura cu organizațiile secrete luministe din imperiul habsburgic și cele din Savoia. A prins epoca de înflorire economică, cînd un bou de jug costa 10 lei și o vacă bună de lapte 6 lei, cînd se luau zece ouă la o para și curcanul de Anul Nou costa 15 parale ; iar morunul proaspăt de Dunăre se dădea cu 4 parale ocaua, ca să nu mai vorbim de icrele tescuite de morun la 30 de parale ocaua sau carnea la o para ocaua.

În corespondență secretă cu ofițerii austrieci și italieni din Regimentul de cavalerie Toscana și Regimentul valaho-iliric din Banat, a intrat pe la începutul anului 1779, în legătură cu „lietenantul" Todor Avrămuț, care l-a ținut la curent cu demersurile lui Horea pe lîngă împăratul Iosif al II-lea, trimițîndu-i și còpii după cererile și petițiile întocmite de acesta. În curent cu toată lupta politică a lui Inochentie Micu, l-a cunoscut pe călugărul Sofronie, răzvrătitorul și luptătorul împotriva uniaților, ajuns egumen la monastirea Curtea de Argeș, unde și-a găsit scăparea după atacul Blajului, centrul uniaților, în august 1760.

De fapt, „Chivăra roșie" s-a jurat luptei fraților ardeleni după al doilea popas de suflet la egumenul Sofronie. Se notează că egumenul Sofronie, pe cît a fost de vajnic agitator al mulțimilor ardelene în anul 1760, pe atît a rămas de vajnic propagandist al ideilor de unitate spirituală a tuturor românilor după fuga lui în Țara Românească și așezarea la monastirea Curtea de Argeș. Intrînd în legătură cu Nicolae Radu Bălănescu, Sofronie a devenit o nouă verigă spirituală între adepții politicii naționale preconizată de Inochentie Micu și adepții iluminismului din Țara Românească și Moldova, contribuind astfel la închegarea fluxului de idei care s-a cimentuit mai apoi în generația pașoptistă.

III. TODOR AVRAMUȚ, cunoscut sub numele „lietenantul", locotenent în Regimentul I grăniceresc — Năsăud. Fiul lui Gligor Avrămuț, căpitan în retragere, licențiat din armata imperială pentru faptul că nu deschisese foc asupra unui „tumult" al unui sat din Boemia, ajuns un fel de avocat al moților din Cîmpeni și Rîul Mare (Albac). Bătrînul Gligor Avrămuț este implicat în războiul țărănesc pe planuri multiple, ca sfătuitor, instructor militar și, la nevoie, dublură a fiului său, Todor Avrămuț. Locotenentul grănicer Todor Avrămuț, absolvent al „școlii latinești" cu toate că era ortodox, cu studii de istorie, cunoscător la perfecție al limbilor germană și maghiară, „fluieraș" cunoscut în Cîmpeni, membru al societății secrete luministe „Aurora", consultant al comandantului-general al Transilvaniei pentru statutul valahilor, comandant de detașament în războiul țărănesc, cronicar al acestuia, apoi luptător în războaiele purtate de imperiul bicefal împotriva Franței, rănit pe Rhin în august 1793, întors la Cîmpeni unde a trăit pînă la 83 de ani, săvîrșindu-se din viață la 23 septembrie 1833. La 71 de ani, răzbătînd la Cîmpeni vestea revoluției lui Tudor Vladimirescu (prin „jurații" lui Nicolae Radu Bălănescu), a călărit zi și noapte spre București, ajungînd aici după uciderea slugerului. („Chivăra roșie" se pare că a pierit într-o răscoală a aromânilor din Pind prin anii 1805—1806). Spirit sintetic, cunoscător al eroilor războiului țărănesc, în intimitatea lui Horea, admirator al lui Crișan, în cercul conducerii armatei imperiale din Transilvania, ecou al știrilor venite din Prusia lui Frederic al II-lea, știind de la tatăl

său o mulțime de lucruri despre „regele sergent" tatăl lui Frederic, despre împărăteasa Maria Thereza și împăratul Iosif al II-lea, a sugerat construcția acestui capitol dedicat războiului țărănesc și distribuirea materialului documentar suplimentar după un alt criteriu decît cel cronologic. Mai mult scund decît înalt, bine legat, ochi verzi, smead, păr castaniu ondulat ușor, dantură rămasă neștirbită pînă la moarte, cu un surîs care-l înnobila, cultivat, tenor care-i ținea hangul lui Horea, Todor Avrămuț s-a nemurit în corpusul de documente și amintiri, de el intitulat *Tumultus Rusticorum*, tom scris la îndemnul prietenului și dascălului său întru istorie, Gheorghe Șincai.

IV. JOHAN FRANCISC BARON DE PREISS. Feldmareșal, numit în 22 ianuarie 1771 comandant general în Transilvania, trecut la pensie după înăbușirea războiului țărănesc ca pedeapsă pentru neintervenție și „conscripție"; inamic al administrației nobiliare și al baronului Samuel Brukenthal, a cărui carieră politică uluitoare și aroganță l-au iritat. Sediul comandaturii generale : Sibiu. Luminist. Politicește, consideră nemeșimea clasă parazitară, ostila împăratului austriac. Vede în țărănime o clasă productivă, furnizoare de ostași, capabilă să joace un rol politic pozitiv în stat. Dezgustat de cruzimea feudalilor unguri, de îngustimea principiilor lor politice, sociale, confesionale, naționale. La izbucnirea războiului țărănesc, cu toate cererile insistente ale baronului Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei, care cerea intervenția urgentă a armatei, comandantul general a urzit, cu ajutorul ofițerilor atașați comandaturii, un sistem eficient de tergiversare prin corespondență purtată de curieri, motivînd că nu poate face nici o mișcare fără ordine exprese ale consiliului de război din Viena. Îl sfătuiește pe guvernator ca, înainte de intervenția trupelor, să folosească mijloace de convingere pentru restabilirea ordinei publice. Avînd certitudinea că va fi unul din țapii ispășitori, i-a mărturisit locotenentului Todor Avrămuț că oricum, el personal este pierdut. „*Dacă voi proceda cu severitate împotriva răsculaților, împăratul mă va inculpa că i-am împușcat supușii, dacă n-o fac, se întîmplă un rău și mai mare și atunci tot eu sînt de vină*".

Există o succesiune de note și cereri ale guvernatorului Transilvaniei care se accelerează și se succed cu începere de la 5 noiembrie 1784, note și cereri cărora comandantul general le rezistă — demonstrînd incapacitatea guvernului de a păstra ordinea în provincia încredințată și încercînd să pună în valoare cauzele care au determinat țăranii să se răscoale. Acoperindu-și răspunderea printr-o mișcare de trupe, comandantul general notifică guvernului în răspunsul său din 6 noiembrie, cînd comitatele Zarandului și ale Hunedoarei erau în flăcări, că a trimes trupe în comitatul : *Hunedoarei, alte zece diferite companii din regimentele Orosz și Gyulay, din I-ul regiment de grăniceri români, husarii de la Dobra și Lușerdea, o diviziune și jumătate de husari de pe Arieș și din regimentul Toscana*... dar cu ordinul : *să se rețină în mod serios și negreșit de la orice acțiune*. Apoi malițios : *și comanda lasă la examinarea și aprecierea guvernului încît este de lipsă să se repareze drumurile și podurile pînă la Sibiu, ca să poată fi practicabile*. Apoi lovitura de grație : *De altmintrelea, onorabilul guvern nu-mi va lua mie generalul comandant în nume de rău, dacă declar fără a prejudeca cestiunea, că armata singură nu este în stare să restabilească peste tot ordinea și cred că este de lipsă și concursul onorabilului guvern, anume să trimită cîțiva comisari sau preoți abili, care să sfătuiască pe țărani să înceteze cu excesele lor și să declare sincer, pentru ce au început și pentru ce continuă întreprinderile acestea neumane și cine i-a sedus și dacă dînșii vor mărturisi de bună voie lucrurile acestea guvernul să fie gata a dispune să li se facă toată dreptatea și să li se dea ajutor.*

La 7 noiemvrie (ardeau Apusenii) are loc întîlnirea celor doi capi ai puterii : baronul Brukenthal, violent, nestăvilit, sigur pe el și baronul Preiss, militar, calm reținut, ros de hîrțogăria armatei imperiale, cu vederi largi. Erau la modă tricornul sau bicornul, peruca pudrată, vestele de mătase, redingotele cu revere largi, răsfrînte căptușite cu mătase sau catifea de altă culoare, îmbumbate cu nasturi de argint, pantalonii strînși pe pulpă, ciorapi pînă la genunchi, pantofii cu mari catarămi de argint. Femeile purtau crinoline, decolteuri îndrăznețe, evantaiurile erau mînuite după un cod monden și cochet și în palatul Brukenthal exista un sistem de încălzire

centrală. Adică un cuptor uriaș la subsol de unde aerul cald era dirijat prin tuburi de olane la superbele sobe de faianță. Guvernatorul îi cere comandantului-general să revoce ordinul de neintervenție dat armatei. În caz contrar va fi nevoit să decreteze „insurecția nobilimii", adică ridicarea în arme a întregii nemeșimi. Comandantul-general nu acceptă să revoce ordinul de neintervenție și-l previne pe guvernator asupra consecințelor „insurecției nobilimii" care ar putea degenera într-un război împotriva românilor, apoi împotriva armatei imperiale și suveranului.

La 11 noiembrie, baronul Brukenthal îi cere lui Preiss să cheme trupe din Ungaria, din comitatul Bihorului și Aradului. Comandantul-general se opune și acestei dorințe, motivînd că situația nu reclamă asemenea măsuri cu ecouri ample și că în Ungaria nu sînt decît trupe de cavalerie care nu pot opera în munți.

Să fie numai resentimentele personale ale comandantului-general, argumentele care au stat la baza hotărîrii de neintervenție ? Să fie numai concepția lui filozofică, etică, socială, mult avansată dincolo de concepția guvernului sau mai curînd și mai verosimil să fi existat un ordin secret al împăratului care să-l fi împiedicat pe comandantul-general de la o acțiune imediată în vederea unui desen al viitorului al cărui contur era cunoscut numai de Iosif al II-lea ? Locotenentul Todor Avrămuț susține această ultimă ipoteză și argumentele lui sînt de nezdruncinat.

V. BARONUL SAMUEL BRUKENTHAL din patriciatul săsesc al Transilvaniei, căruia istoriografii sași din Transilvania i-au dedicat scrieri mai mult omagiale decît obiectiv-istorice, înzestrîndu-l cu superlative ca „pătrunderea sa genială" sau „adîncile sale prevederi politice, care de multe ori treceau cu mult înaintea timpului său", nădușind de fericire cînd vorbeau de „lucrările sale organizatorice", „lucrări organizatorice" rezumîndu-se de fapt la sistemul de impozite perfecționat de el în așa fel, încît cea mai însemnată parte a contribuției districtelor săsești a fost aruncată asupra comitatelor, adică asupra iobagilor. A făcut o carieră strălucită datorată intimității sale cu împărăteasa Maria Tereza, calităților sale de bărbat instruit, cult, iubitor al artelor și, mai ales, prezentabil.

Fiu al judecătorului regesc Mihai Brekner din Nocrich — între Sibiu și Agnita — ajunge, prin grația împărătesei, din vice-notar al magistratului din Sibiu, guvernator al Transilvaniei, parcurgînd ierarhia administrativă într-un ritm neobișnuit rutinei austriece. Născut în 1721, în 1757 împărăteasa îl numește secretar al guvernului transilvan, peste trei ani consilier, peste alți doi ani în 1762 cancelar provincial, înnobilîndu-l cu coroana și armele de baron, în 1766 președinte al Camerei aulice, în 1774 președinte al guvernului transilvan și numai după trei ani de la această numire, în 1777, guvernator al Transilvaniei. Vine la conducerea administrativă cu șase ani mai tîrziu decît comandantul-general și, bazîndu-se pe înalta sa protecție, încearcă să știrbească din autoritatea acestuia. Maria Tereza moare în 1780 și fiul ei, împăratul Iosif al II-lea, nu mai nutrește pentru favoritul mamei sale decît sentimente acide, cu atît mai mult cu cît se dovedește un încăpățînat adept al principiilor învechite, strict feudale, tergiversînd abil aplicarea reformelor progresiste inițiate chiar de protectoarea sa și duse mai departe de noul suveran.

Locotenentul Todor Avrămuț îi face o descriere obiectivă, apreciindu-i cultura, pasiunea de colecționar de artă și-l judecă aspru pentru toate măsurile nesăbuite luate împotriva românilor, ca și pentru încăpățînarea cu care s-a opus reformelor urbariale. Pentru români, baronul Samuel Brukenthal a însemnat vîrful oligarhiei nemeșești, arma folosită de marea nobilime împotriva populației autohtone, cel care a tolerat toate abuzurile administrației împiedecînd orice anchetă cerută de țărani, omul care a vrut să scoată Transilvania de sub efectul progresului social și politic, capul administrației care și-a asumat în istorie rușinoasa responsabilitate a ororilor săvîrșite împotriva țăranilor dezarmați prin minciună și vicleșug.

După despuierea lor de către drepturile consuetudinare, cînd oștile românilor au apărat regatul ungar și principatul mai ales de invaziile turco-tătare, românii au căutat mijlocul de a ajunge din nou la arme și la meșteșugul ostășesc, fără de care era periclitată însăși existența lor națională. Cred că acesta este meritul principal al notelor și comentariilor lui Gligor Avrămuț. Sublinierea prezenței militarilor români din Transilvania în armata imperială austriacă, participarea la marile bătălii ale

vremii, ideea că experienţa militară dobîndită pentru interese străine, îi va ajuta în lupta pentru eliberarea naţională. Aceasta anterior, paralel sau posterior activităţii lui Ioan Inochentie Micu (Clain), dar mai ales în timpul luptei lui epistolare şi petiţionare pentru ca Maria Tereza să recunoască naţiunea română ca pe a patra naţiune politică a Transilvaniei. Gligor Avrămuţ notează aici că în timp ce „luminătoriul" învăţat Inochentie Micu convoca la Blaj sinodul spre a întreba dacă faţă de răspunsul Dietei transilvane la memoriile lui : *cer ceea ce clerului şi plebei valahe, după firea ei prea bine cunoscută nu i se cuvine niciodată*, nu trebuie să desfacă Unirea cu Roma ; ei se luptau cu Frederic al II-lea pentru cauza împărăţiei şi că această luptă nu se justifică decît dacă va ajuta lupta episcopului-cărturar. Gligor Avrămuţ nu şovăie să acuze reformele împărătesei de a fi fost făcute întîmplător, fără să urmărească un plan ca la „regele-sergent" şi la Frederic al II-lea, încercînd să cîrpească ici, colo, nevoi imediate ; dar mai ales îi acuză slăbiciunea cu care se impune, tergiversarea şi mai mult ca orice, acuză suverana de a se fi supus femeii în cazul baronului Samuel Brukenthal, guvernatorul general al Transilvaniei. Numindu-l în acest post în anul 1777, împărăteasa îi dă o instrucţiune cuprinzînd şase puncte : *ce trebuie să le aibe fixe totdeauna înaintea ochilor săi*, instrucţiune niciodată aplicată de guvernator ; iar în cazul românilor, călcată în picioare în mod cinic. Gligor Avrămuţ comentează mai ales punctul 3 şi 4 ale instrucţiunii.

Punctul 3 : *„Toţi supuşii din Transilvania, fără deosebire de naţiune, sînt de o formă supuşii mei şi, în consecinţă, aflu foarte echitabil, ca toţi într-o formă să fie trataţi după dreptate şi echitate, fără predilecţiune pentru una sau pentru altă naţiune"*.

Gligor Avrămuţ notează că acest punct recomandat cu rigoare de împărăteasă, prin care îi cerea favoritului să ia cu deosebire apărarea iobagului, fie el de orice naţiune, în contra asupririlor nedrepte, n-a fost întru nimic luat în considerare de baronul Samuel von Brukenthal, care a contribuit din plin la nemulţumirea românimii şi la ridicarea ei în arme.

Punctul 4 : *Nu pot deloc să permit mai mult ca această lucrare care-mi stă aşa de mult la inimă să fie mereu amînată, intenţiunea ta în chestiunea asta să fie îndreptată la uşurarea iobagului, apăsat peste toată măsura, fie el de orice naţionalitate.*

Este vorba *die Urbarial Regulation*, reglemetarea urbarială introdusă în provinciile ereditare ale Casei de Habsburg în anul 1769 prin ordonanţa *Certa puncta*, care urmărea să desfiinţeze abuzurile marii nobilimi şi ale funcţionarilor în raporturile lor cu iobăgimea, stabilind cuantumul de muncă datorat feudalului la 2 zile pe săptămînă. Şi aici guvernatorul s-a arătat nedemn de favorul suveranei lui şi departe de ideile ei reformatoare, aşa firave cum erau, după cum suverana s-a arătat nespus de clementă cu subalternul, lăsînd să primeze o afecţiune poate defunctă. Se revine la baronul Brukenthal care nu s-a ridicat la înălţimea ideilor progresiste ale timpului, neînţelegînd nimic din semnele prevestitoare ale furtunii, mereu prezente violent în unul sau altul din comitatele transilvane. Făcînd corp comun cu marii feudali, ordonă ca petiţionarii români veniţi din Cîmpeni şi Rîul Mare (Albac) în anul 1778 să se plîngă de abuzurile funcţionărimii locale, să fie pedepsiţi cu o sumă consistentă de bîte pentru că : *au cutezat să molesteze (cu cererile lor) înaltele instanţe din Sibiu.* Prezent la Sibiu, fiul lui Gligor Avrămuţ notează cum s-a executat pedeapsa aceea josnică, aplicată unor fruntaşi, oameni vîrstnici, demni de tot respectul, în hazul breslaşilor saşi veniţi ca la o reprezentaţie de teatru. Acelaşi instruit baron, amator de pictură şi muzică, colecţionar de opere de artă, amînă la infinit ordinul suveranei de a cerceta plîngerile ţăranilor adresate direct ei la Viena în 1779 şi 1780, cînd au bătut drumurile spre împărăţie spre a-şi găsi dreptatea. Ba mai mult, după „tumultul" de la Cîmpeni din 1782, ordonă tribunalului din Aiud să pedepsească cu moartea pe căpeteniile românilor, fără să se obosească o clipă în a cerceta cauzele şi a stabili pe adevăraţii vinovaţi. Pe toată perioada guvernămîntului său, Samuel Brukenthal, fiul unui simplu judecător regesc sas, a dovedit o miopie politică dăunătoare propriilor lui suverani, un dispreţ stupid faţă de naţiunea română. Profitînd de clemenţa împărătesei, neglijîndu-i dispoziţiile, s-a constituit ca unul din principalii vinovaţi ai ridicării ţărănimii din Munţii Apuseni.

VI. IOSIF AL II-LEA a avut destul umor, se zice, cerînd să se graveze pe piatra sa tombală : *Aici odihneşte*

un prinț ale cărui intenții au fost pure, dar care a avut nenorocirea să vadă eșuîndu-i toate proiectele. Coregența lui este una teoretică, diplomatică, rezumîndu-se de fapt la organizarea și comanda armatei. Atît Gligor cît și Todor Avrămuț aduc o mulțime de amănunte asupra suveranului care a călătorit în Transilvania în 1773, fiind doar coregent și în 1783 suveran care s-a dorit atotputernic, fără să reușească a fi. Se urcă pe tron la 39 de ani în 1780. A fost principalul sfetnic al mamei sale, ezitante și temporalizatoare în chestiunea împărțirii Poloniei între Rusia, Prusia și Austria, determinînd-o să participe la acest act rușinos. Activ, simplu în ținută și viața de fiecare zi, desființează curtea somptuoasă a mamei sale, palatul imperial din Praga îl transformă în cartier general al cavaleriei, înlătură sutele de șambelani creați de bunicul său Leopold, dînd palatului imperial din Viena aerul unui cartier general. Todor Avrămuț transcrie spusele unui ambasador, aflate la comanda generală din Sibiu în anturajul comandantului-general von Preiss: *Îmbrăcămintea sa, cea a unui soldat; garderoba, aceea a unui sublocotenent; recreația, munca; viața, mișcarea neîncetată.* Todor Avrămuț scrie că a bătut călare toate statele imperiului din dorința de a înțelege starea de fapt a fiecăruia dintre ele, că a învățat limbile etniilor conlocuitoare, chiar și limba română, cît a învățat-o. De multe ori sosind incognito, însoțit doar de un aghiotant, trăgea la han și de acolo își începea cercetările. Cuvîntul cel mai des rostit de Iosif al II-lea era: *rațiunea.* În numele rațiunii și strict rațional și-a întreprins toate reformele după lozinca: *totul pentru popor, nimic prin popor.* Adept al ideilor luministe, al enciclopediștilor și filozofilor progresiști, a acționat în virtutea unor idei abstracte și unor teorii, fără ca rezultatele documentărilor lui să concretizeze și sintetizeze esențialul realităților atît de deosebite din Statele imperiului, particularitățile acestora constituite din tradiții seculare, obiceiuri, nivel de trai, mijloace de producție, dezvoltare spirituală și nivel cultural. Lietenantul Todor Avrămuț, ca și „Chivăra roșie", căpitanul Nicolae Radu Bălănescu, apreciază reformele împăratului din două puncte de vedere: cel al puterii suverane și cel al supușilor, al etniilor conlocuitoare, despărțind nația românilor de restul celorlalte: *„fiindcă acest popul este în toate nedreptățitu și scos în afara legilor și se cade a giudeca starea sa după alte temeiuri, pornind de la fîntîna și izvoarele sale la onorul ținut sub regii dintîi cînd amu fost osteni și cnezi și amu avut diplome regești și libertăți și amu purtatu arma, ca apoi să fim iobăgiți și despuiați de toate cele ce fac omu spre despărțire de sclavu cel fără cuvînt și mai întîiu se cade să punem în vederea obștii acele legiuiri ticăloase cum sîntu «Decretum Tripartitum», «Aprobate»* și *«Compilate», toate aceste fără să fie emanațiunea popolului român, ci legi făcute de tiranie spre folosul tiraniei și în numele nemeșimii sfruntate, doritoarea noastră de moarte."*

Din punctul de vedere al suveranului, cei doi apreciază reformele ca necesare pentru unificarea și centralizarea imperiului și jubilează la două din ele: abolirea iobăgiei și *Toleranz patent*, nu fără să observe că suveranul folosește ca mijloc de îndreptare socială, politică și religioasă „patentul" sau decretul, asupra eficienții căruia amîndoi au mari îndoieli. Se notează că, numai la o lună și jumătate de la urcarea pe tron cu depline puteri, Iosif al II-lea își pune în aplicare o reformă gîndită în vremea coregenței și anume, la 15 ianuarie 1781, în numele *rațiunii și al umanității*, abolește șerbia, instituind *sesia* țărănească; iar prin *Prohibita generalia* reglează, reglementează și stabilește munca iobagilor acolo unde servajul nu a putut fi abolit din cauza opoziției magnaților ca în Ungaria și Transilvania. Despre această reformă esențială a timpului, care dă o mare lovitură feudalității, se va reveni.

Reforma care va duce la tragedia românilor este cea politică. Intuită exact de Avrămuț tatăl și urmărită în toate implicațiile ei sociale, politice, confesionale, spirituale de Avrămuț fiul, care l-a prevenit pe Horea la începutul lui decembrie 1785 și încă mult înainte, după audiența secretă de la împărat, această reformă urmărea în secret germanizarea tuturor etniilor și statelor din imperiu, fiind în acest fel pe linia politicii tradiționale a Habsburgilor, politică din pricina căreia a căzut capul lui Mihai Viteazul, al cărui destin l-a împărtășit Horea. Din aceleași motive. Avînd ca „protector" tot un Habsburg. Raționamentul lui Iosif al II-lea se desprinde cu limpezime din „patentele", actele de guvernămînt și mai ales din jocul lui în Transilvania. Împărat al Germaniei, vede ridicîndu-se împotriva Casei de Habsburg, Casa de Hohen-

zollern, ajunsă la apogeu sub Frederic, contemporanul său. În statele ereditare ale Casei de Austria populaţia majoritară este cea germană. Împăratul vede viitorul imperiului printr-o succesiune de etape administrative care să conducă abil la desfiinţarea statelor componente, la amestecul de populaţii prin libera căsătorie, la germanizarea generaţiilor reieşite din acest amestec prin şcoală, armată şi „iozefinism" sau „biserica austriacă", ceva asemănător bisericii anglicane. În cei zece ani de domnie, precipitat şi într-o logică matematică, neţinînd cont de realităţile pe care o istorie de două milenii le impuseseră, Iosif al II-lea îşi urmăreşte planul utopic cu perseverenţă şi aplicaţie.

Creează cadrul general social prin eliberarea din şerbie, astfel ca iobagii de toate naţionalităţile să se poată strămuta, să se poată căsători între ei, să afluiască spre şcoli şi oraşe, să înveţe meserii, să deprindă limba oficială — germana — şi să furnizeze baza de recrutare a oştirii, care poate germaniza cu mai multă uşurinţă : *„aicea comanda fiindu nemţească şi ajungerea la gradele de căprariu şi unteroficeriu fiind slobodă şi astfeliu fiind mutat un românu în Bavaria, uşor s-ar fi luatu cu o bavareză şi la licenţierea lui ar fi primitu pemînt şi sesia cuvenită, ori vad de comerciu şi l-ar fi făcut neamţ"*.

Cadrul politic îl creează prin cîteva măsuri, doar în parte acceptate cu toate că, zice el : *„Statele pe care le am sînt doar provincii care nu formează decît un singur corp cu Statul al cărui cap sînt"*. Viena devine capitală fără rival. Aduce de la Buda coroana Sf. Ştefan. Impune limba germană ca limbă oficială în Croaţia, Serbia, Italia şi Ungaria. Cînd ungurii protestează, le răspunde : *„Orice reprezentare trebuie să se bazeze pe argumente irefutabile venite din raţiune... Dacă regatul Ungariei ar fi fost cel mai important din posesiunile mele, n-aş fi şovăit să-i impun limba celorlalte ţări"*. Interzice convocarea dietelor celorlalte state. Desfiinţează vechea organizare administrativă, creînd 13 guvernăminte, împărţite în „cercuri". Autorităţile vechi au fost abolite, sau s-a încercat abolirea lor, puterea executivă fiind trecută în mîinile „căpitanilor" numiţi de el.

Cum vor reacţiona românii, cum se vor folosi diplomatic şi politic de reformele împăratului, vom vedea urmărind

ceea ce Todor Avrămuţ, numeşte *Tumultus Rusticorum... Cine seamănă vînt, culege furtună*.

Acestei reforme politice fără ecou, trezind spiritul naţional al etniilor, i se adaugă o fulgurantă reformă religioasă, de asemenea pregătită minuţios în vremea regenţei, acel *Toleranzpatent*, edict de toleranţă care garantează libertatea de cult a tuturor confesiunilor necatolice şi dă necatolicilor dreptul de a ocupa orice post. *Toleranzpatent* este baza legală, statală, care restabileşte măcar teoretic drepturile nu numai confesionale ale românilor ortodoxi, despre care ei au luat cunoştinţă, întărindu-i în lupta împotriva intoleranţei nemeşeşti, dîndu-le argumente juridice şi certificîndu-le revendicările. Sub acest aspect, atît Todor Avrămuţ cît şi „Chivăra roşie" scriu că împăratul este o *„răscruce de secul"*, care n-a pregetat pentru a ajunge la ţelul lui imperial să-i sacrifice pe capii „tumultului" românesc, stricînd legenda pe care bunacredinţă poporană o ţesuse în jurul lui. Todor Avrămuţ inserează la acest capitol, printre alte ştiri savuroase de epocă şi următoarea, transcrisă de „istoric" în limba uzuală astăzi : *„împăratul nu era el întrutotul de o toleranţă universală, pentru că în Boemia exista o sectă a Deiştilor, faţă de care a dat următoarea poruncă : dacă un bărbat sau o femeie vor veni să se înscrie la secretariatul cercului ca deişti, să li se administreze imediat 24 de lovituri de baston, nu pentru că sînt deişti, ci pentru că pretind a fi ceva pe care nu-l înţeleg"*. Iosif al II-lea urmăreşte abil să devină un cap politic al Bisericii şi să-şi subordoneze preoţimea, în vederea germanizării proiectate în plan social şi politic. Între 1780—1782, deci imediat după preluarea puterii, închide 2000 de monastiri ale ordinelor „contemplative" spunînd cu ironie (după Todor Avrămuţ) că : *„nefiind de nici un ajutor aproapelui, nu pot fi plăcute nici lui Dumnezeu"*. Păstrează doar monastirile care se ocupă de învăţămînt şi pe cele care au aşezăminte spitaliceşti. Obligă episcopii nou aleşi să-i presteze jurămînt, înainte de a i-l presta papii. Interzice publicarea oricărei bule papale, fără aprobarea autorităţii statale, ca şi corespondenţa directă între monastiri şi superiorii lor din străinătate, instituind cenzura acestei corespondenţe. Bunurile monastireşti confiscate sînt folosite la înfiinţarea de seminare şi a cinci sute de parohii săteşti. Papa, alertat, vine în februarie 1782 la Viena, unde este primit cu

toate semnele de respect, fără să obțină nimic de la împărat. Aici se deschide o nouă paranteză care se numește „Concivilitatea".

VII. CONCIVILITATEA. După dezastrul lui Frederic al II-lea de la Kunersdorf, căpitanul Gligor Avrămuț a fost mutat din armata lui Laudon în armata mareșalului Daun, bătută rușinos de regele prusac, mai apoi a fost ofițer de legătură pe lîngă comandamentul rusesc al generalului maior Totleben, a participat la predarea Berlinului de către generalul Rochow și la intrarea în Berlin a armatelor rusești la sfîrșitul lui septembrie 1760. A asistat la aruncarea în aer și la dărîmarea din temelii a arsenalului, turnătoriei, manufacturilor regale de arme și săbii, la intrarea în Berlin a austriecilor lui Lacy și într-o dimineață a stat de vorbă prin intermediul unui rus germanizat cu un cazac vesel și sprințar. Cazacul era Emelian Pugaciov, viitorul cap al răsculaților din Rusia țarinei Ecaterina, cel care a condus cumplitul război țărănesc din 1773—1775. Gligor Avrămuț a fost contemporan cu Voltaire a citit *Dicționar filozofic*, cu D'Alembert și Helvetius, cu Montesquieu și Kant, avînd prilejul, prin prietenul său, căpitanul Rastrelli, să pătrundă în cercul ofițerimii luministe. Căpitanul Rastrelli a fost prieten intim cu unul din aghiotanții de mai tîrziu a prințului moștenitor, aghiotant-confident rămas lîngă viitorul coregent și împărat. Prin filiera vice-colonelului Rastrelli, acel aghiotant imperial, căpitanul Gligor Avrămuț a aflat întregul plan de germanizare a Transilvaniei, comunicîndu-l lui Horea prin intermediul fiului său și el în cunoștință de cauză din indiscreția vice-colonelului Schultz. De aici și prin aceasta se explică cîteva acte ale românilor, niciodată întîlnite în istoria lor. Indiscrețiile, poate voite, poate deliberate, sînt organizate astfel de lietenantul Todor Avrămuț, care crede că Horea a aflat cîte ceva chiar de la împărat, cînd a avut audiența secretă în primăvara lui 1784.

Punctul I. Nemeșimea din Ungaria și Transilvania, mai ales camera ungaro-transilvană condusă de cancelarul Francisc Eszterházy de Galantha, avîndu-i procancelari pe contele Carol Pálffy de Erdöd și baronul George Bánffy de Losoncz constituie principala frînă în dezvoltarea economică, neacceptînd emanciparea iobăgimii, respingînd

reglementarea urbarială ca și toate patentele suveranului menite să liberalizeze viața supușilor.

Punctul II. Dieta Transilvaniei și guvernul compus din reprezentanți ai sașilor și magnaților : guvernator baronul Samuel Brukenthal, consilieri : episcopul catolic contele Battyáni Ignațiu, contele Teleki Carol (tesaurariu), baronul Bánffy Wolfgang, contele Kemény Wolfgang, contele Teleki Samuel, contele Eszterházy János, alți reprezentanți ai patriciatului săsesc și ai nobilimii, avîndu-i drept secretari pe baronul Anton Josika, român bănățean maghiarizat și pe un Ștefan Koszta, tot român, se constituie în cea mai învechită instituție, în cel mai fanatic adept al legilor feudale, respingînd orice înnoire de orice ordin ar fi : „economicească, politicească sau religioasă".

Punctul III. Încă din vremea coregenței împăratul a întocmit un plan prin care să delătureze vechile legi ale Transilvaniei, adică *Decretum Tripartitum, Aprobate* și *Compilate* întărite de bunicul său Leopold prin *Diploma Leopoldină* din 1691. Planul prevedea următoarele măsuri :

— egalitatea în drepturi a tuturor naționalităților, adică după formularea curții din Viena „*o concivilitate generală*" ;

— prin concivilitate, contopirea celor patru națiuni conlocuitoare, într-o singură națiune etnică (căsătorii mixte, ocuparea de posturi fără discriminare națională, participare la viața publică, obștească, privată).

La acest punct Todor Avrămuț aduce ca argumente fraze și replici ale împăratului : „*Nu pot suferi în nici un fel cînd aud că în Transilvania* (el zicea Siebenbürgen) *o săsoaică nu se poate căsători cu un ungur, sau o unguroaică cu un român.*"

— la finele anului 1783, Iosif „desființează" printr-un ordin cele patru națiuni, hotărînd ca în secuime să se numească funcționari sași, în districtele săsești funcționari unguri, nobilimea ungurească să cumpere pămînt în districtele săsești, sașii în comitate. Patenta prevede ca toți locuitorii să se poată moșteni (cei din căsătoriile mixte), procesul de asimilare fiind însă cu preconcepție dirijat în sensul germanizării, pentru că în 11 mai 1784 decretează ca limba germană să fie limba oficială la toate autoritățile din Ungaria și Transilvania, nici un cetățean neputînd ocupa nici un fel de funcțiune dacă nu știe limba germană.

Limba germană este limba camerei. Nici un deputat care n-o știe nu poate fi reales. Preoții și funcționarii eclesiastici trebuie să știe limba germană.

Deci o constituție, o națiune, o limbă : germana.

Iată dispozițiile speciale ale patentei „grațiosului suveran" din 11 mai 1784 :

De la 1 noiembrie 1784 începînd, cancelaria, consiliul de locotenență și guvernul din Transilvania vor avea să trateze în oficiu toate afacerile lor în limba germană și tot în limba aceasta vor avea să-și înainteze și rapoartele lor. Corespondența locotenenței și a guvernului cu autoritățile subalterne va putea încă un an de zile să fie în limba latină. De la 1 noiembrie 1785 însă începînd, vor fi obligate și comitatele, districtele și orașele libere să trateze în oficiu toate afacerile în limba germană.

Punctul IV, se constituie din comentariile lietenantului Todor Avrămuț, care spune că s-a consultat atît cu tatăl său, cît și cu Horea abia întors de la Viena, rezultatul acestor confruntări vădindu-se în manifestele lui Horea, în programul politic și național al „tumultului", în actele lui cotidiene în care primează căsătoriile silite ale nobilelor doamne cu iobagii și „romȃnizarea" populației ungurești-catolice prin botez după rit ortodox și îmbrăcarea în straie românești.

Se pare că moții și mureșenii au înțeles într-un fel cu totul original „Concivilitatea" și au aplicat-o cu o osîrdie plină de zel, depășind cu mult prevederile „grațiosului împărat", care, profitînd de spaima pe care acest mod de „concivilitate" a trezit-o în nemeșime, a decretat desființarea iobăgiei în Transilvania prin patenta din 22 august 1785, desăvîrșindu-și o manevră politică prin sacrificarea lui Horea și a căpitanilor lui. Textul patentei este exemplar. A fost scris de altfel cu sîngele românilor și va încheia acest tragic capitol.

Concivilitatea lui Iosif al II-lea a găsit deci în români o interpretare originală, fiind însă respinsă cu vehemență de capii celor care beneficiau de „Tripartitum", cele trei națiuni favorizate și în special de capul guvernului, baronul Brukenthal. Nu prea vechiul baron a văzut în concivilitate un pericol mortal pentru sași, puțini la număr față de majoritatea românească, care, liberă fiind în districtele săsești, era considerată ca necetățeană, adică românii erau socotiți nevrednici de drepturi politice. Argumentele lui

Brukenthal sînt comentate cu totul defavorabil la comanda generală și în cercurile ofițerimii luministe. Guvernatorul susținea că prin contopirea la care va duce egalitatea în drepturi, caracterul social și moral nu va cîștiga nimic, pierzîndu-se virtuțile popoarelor din care se trag descendenții amestecului, care vor moșteni numai viciile acestora. *Multe sate săsești au degenerat în sate românești și locuitorii acestora unesc defectele și slăbiciunile părinților cu defectele și slăbiciunile românilor și ajung astfel mai puțin folositori societății decît înșiși românii.*

Este foarte limpede punctul de vedere șovin, plin de dispreț și aroganță, de un naționalism îngust, al celui pus să reprezinte interesele Transilvaniei, punct de vedere cu deosebire exacerbat în dieta nobiliară care-i tratează pe români numai ca pe niște vite de muncă.

VIII. RENEGAȚII constituie o categorie mizerabilă a istoriei Transilvaniei, cu atît mai mizerabilă cu cît dintre ei s-a ales o parte ticăloasă a opresorilor direcți : primari și gornici sau nobili maghiarizați, deveniți călăi ai propriului lor popor. Capitolul referitor la această categorie este scris de Todor Avrămuț și i se adaugă un subcapitol privind înaltul cler ortodox care a slujit autorităților ca „spărgători de tumult", slugăriți ici, colo, spre veșnica lor rușine, de cîțiva păcătoși preoți sătești, rupți de preoțimea satelor care-a mers alături sau în fruntea „tumultului", împărtășind, spre cinstea lor veșnică, soarta căpitanilor-țărani.

La începutul acestui capitol, lietenantul Todor Avrămuț citează dintr-o sumedenie de diplome ale regilor unguri date cnezilor și nobililor români, diplome care le atestă vechimea „imemorială", drepturile „antice" începînd cu diploma regelui Bela IV din 1247 *quod memorati Olahi ad defensionem terrae*, trecînd la diplomele lui *nos Ladislaus* din 1457 *consideratis fidelitatibus et fidelium seruiciorum meritis eorundem Universorum Nobilium et Keneziorum ac ceterorum Valachorum (de Districtibus Lugas, Sebes, Mihald...)* sau ale lui *nos Wladislaus* din 1494 *consideratis fidelitatibus et seruycis* (aici Todor Avrămuț notează schimbarea produsă în scrierea cuvîntului „serviciilor" de către grămăticii curții) *per eosdem Wolachos (districtus Sebes) în exercitualibus expedicionibus contra Senissimos Thurcos...* Zeci de diplome prin care se pune în

valoare organizarea liberă ostăşească — sînt în total 97 de diplome — conturînd statutul liber al valachilor şi imediat, într-un subcapitol, înscrie dedesubtul unui paloş însîngerat numele nobililor români care în secolele XV—XVII au trecut la catolicism, în mîndrul comitat al Hunedoarei, nobili dintre care s-au ales spoliatori şi ucigaşi ai iobăgimii româneşti. Todor Avrămuţ subliniază prenumele acestor renegaţi, unii trăgîndu-şi obîrşia din cunoscutul neam al Basarabilor din Haţeg ca acel Francisc Basarab pomenit în acte în anul 1576. Aflăm aici un Emeric Măcicaş la 1480, un Francisc Bucoşniţă la 1519, un Francisc Ursu, mai ales prenumele Francisc îl aflăm, mai puţin Baltazar şi Laurenţiu. Unii îşi maghiarizează şi numele de familie ca cei din familia vajnicului voievod Bolia din Ţara Zarandului, nesupus regelui Sigismund de Luxemburg în 1404, pe care-l umple „de ofense şi insulte" şi căruia comitele Timişorii, Pippo de Ozora îi taie capul în urma ordinului regal. Din Bolia, fiul lui Boaru, avînd curţile la Criscior, descendenţii acestui stîlp al etniei româneşti din Zarand, ajung nobilii Kristsori (de la Criscior), sadici împilatori ai iobăgimii, despre care va mai fi vorba în această carte. Todor Avrămuţ face un rechizitoriu renegaţilor, afirmînd că de multe ori au fost mai sadici decît nemeşii unguri şi acest lucru nu poate fi trecut cu vederea, mai ales cînd capii războiului ţărănesc au fost prinşi de către gornici români, de popi români, care şi-au necinstit neamul, făcîndu-se vrednici de scîrba veacurilor. Este o categorie înfierată de istorie în care Todor Avrămuţ înscrie în ordinea care urmează pe: Petru Cara, gornic din Crişcior, venit să-l prindă pe Crişan la Curechiu în noaptea de 12 noiembrie 1784, care l-a torturat cu vătraiul înroşit în foc pe fiul primarului; Ladislau Pop fostul vicecomite al Zarandului, sub protecţia căruia s-au întîmplat multe din silniciile funcţionarilor, iobagul din Mogoş — Luca Micle care a vrut să-l prindă pe fiul lui Horea, apoi de tot ticăloşii gornici Ştefan Trif, Nuţu Mătieş, care s-au aruncat asupra lui Horea şi Cloşca, Ion Mătieş, George Mătieş, cei doi feciori ai lui Andrei Neagu, unul pe nume Simeon şi George Nicola, toţi consăteni cu Horea, oameni ai primarului venal Vasile Ioja, slugoi fără conştiinţă puşi în slujba asupritorilor străini. Tot aici sînt trecuţi ceilalţi ticăloşi, care l-au prins pe Crişan în fruntea cărora se ilustrează doi preoţi: popa Moise din

Cărpiniş şi popa Simeon Chiorul din Şaza-Lupşa împreună cu Ion Chisariu din Abrud, Ion şi Todor Şoit, popa Moise cel tînăr, fiul preotului, Lazăr Lacea, gornicul Irimie Şoit şi Todor Toitu din Cărpiniş; Todor şi Ion Holobuţ din Şaza-Lupşa şi Todor Momen din Lupşa.

Este singurul loc unde, se pare, lietenantul Todor Avrămuţ şi-a părăsit sîngele rece, trecînd în pagină un blestem cumplit asupra trădătorilor şi vînzătorilor, numindu-i: *„scîrbavnice şi tilăcoase cozi de topor"*, implorînd pedeapsa neamului lor întru eternitate, dorindu-le lor şi progeniturii să fie mîncaţi de viermi, vii fiind, implorînd pronia să le dea supliciul unei vieţi îndelungate spre a ajunge ţinta batjocurii generale.

Consideraţiile lui pe seama maghiarizării unei părţi din nobilimea românească merg pînă la nuanţă psihologică, explicînd cruzimile şi modul neomenesc de a-i trata pe iobagii români prin nevoia de a-şi dovedi fidelitatea, despărţirea definitivă de poporul din care se trag, adeziunea înflăcărată la clasa care i-a primit în rîndurile ei, slugărnicia şi oportunismul inconştient.

Tumultus rusticorum, spune el în concluzia capitolului, a fost glasul istoriei care i-a chemat pe renegaţi la judecata înfricoşată a poporului care i-a zămislit.

IX. ÎNALTUL CLER ORTODOX. Aici comentariul lui Todor Avrămuţ urmăreşte cu aplicaţie compoziţia naţională şi, aş zice, de clasă, a acestui cler, nu înainte de o scurtă incursiune în istoria unirii cu Roma şi a conflictelor confesionale dintre uniţi şi marea masă a populaţiei româneşti, stăruind mai ales asupra „tumultelor" confesionale dinaintea ridicării de obşte din noiembrie 1784. Schiţa generală a acestui comentariu pleacă de la faptul că după Unire, 1 octombrie 1698, adică ziua semnării actului de către cei 38 de protopopi în frunte cu episcopul de Alba Iulia, Atanasie Anghel, românii ortodoxi n-au mai avut un episcop din neamul lor, fiindu-le hărăziţi arhipăstori sîrbi sau croaţi, devotaţi întru totul puterii laice prin care-şi menţineau şi consolidau prerogativele şi viaţa îmbelşugată. Se notează alegerea episcopului ortodox Ioan Ţirca, ecoul pe care l-a stîrnit în Ţara Făgăraşului afurisenia lui Teodosie, mitropolitul Ţării Româneşti şi a patriarhului Ierusalimului, Dosoftei, afurisenii citate la slujbe,

sau noaptea, la întîlniri de taină ; ca şi laudele lui Constantin Brîncoveanu. Se aduc amănunte despre „tumultul" stîrnit de călugărul Visarion Sarai venit din Banat în comitatul Hunedoarei şi de aici la Sibiu, tumult opac, transformat într-o rezistenţă îndîrjită la Unirea cu Roma, apoi se stăruie asupra personalităţii protopopului Nicolae din Balomir, cel care a plecat în anul 1746 la Petersburg, să ceară protecţia Elisabetei şi a Rusiei împotriva persecuţiilor religioase deosebit de crîncene, începute în acel an. Protopopul ajunge la Petersburg, ţarina îi promite ajutor şi în 1750 îi scrie ambasadorului rus din Viena, contele Bestujev, să intervină în favoarea românilor ortodoxi. Protopopul Ioan Balomir se lăpădase de unirea cu Roma, devenise apărător dîrz al ortodoxiei, fusese persecutat de autorităţi şi, trecînd în Ţara Românească, a fost numit egumen al monastirii Argeş. Apoi este relatat „tumultul" stîrnit de călugărul Sofronie, de loc din Cioara — comitatul Alba — care în 1756 agită spiritele în Hunedoara. Prins şi închis la Bobîlna, este eliberat de protopopul Ioan din Săliştea, care s-a pus cu străşnicie în fruntea unei trupe de 525 de ţărani — zice Avrămuţ — eliberîndu-l. Este povestită tactica protopopului, care atacă concentric, tăind căile de comunicaţie, asigurîndu-şi spatele cu străji ascunse în păduri şi observatori cocoţaţi în arbori înalţi sau pe colnice, stabilind un cod de semnale acustice şi optice : sunet de corn, fum negru ziua, focuri noaptea, prefigurînd astfel ceva din mijloacele folosite de armata ţărănească în 1784, dar mai ales în revoluţia de la 1848. Este urmărit drumul lui Sofronie în Zarand cu ocuparea bisericilor uniţilor, apoi întinderea mişcării în Transilvania, din Cîmpie pînă pe Mureşul de Sus, lietenantul Todor Avrămuţ notînd că aici a fost vatra „Tumultului horenilor", adică tot în Zarand a început, răspîndindu-se pe Murăş la deal şi pe Murăş la vale. Se vorbeşte de Popa Tunsu, protopopul Ion din Sadu şi se subliniază starea explozivă a ţărănimii care-l eliberează a doua oară pe Sofronie, arestuit la Abrud. Asupra acelei mulţimi de ţărani adunaţi nu de o chemare, ci de o simplă veste, Todor Avrămuţ face următorul comentariu : *„este în stare să se libereze de strîmbătăţi sociale şi naţionale dacă are un steag cu idei ferme şi o bună instrucţiune militară. Steagul i l-a dat respectatului Inocenţiu Micu. Instrucţiunea militară ne compete nouă, oficerilor şi căprarilor. Dar cum ? Sofronie, un călugăr, o arată. Prin ridicarea de obşte"*. Sofronie este considerat de Todor Avrămuţ drept „militariu". Cetele lui atacă Blajul în august 1760 (în acelaşi timp, cu bătălia de la Liegnitz, în Silezia, unde căpitanul Gligor Avrămuţ, tatăl lietenantului, a fost rănit în pulpă), episcopul unit Petru Pavel Aaron fuge la Sibiu şi Sofronie pregăteşte sinodul de la Alba Iulia, demonstrînd că drepturile se obţin prin luptă îndîrjită, prin lepădarea de sine, neclintit în slujba cea de obşte. Todor Avrămuţ analizează cele 19 puncte ale sinodului de la Alba Iulia, ţinut în 14 februarie 1761, considerîndu-le un fel de nod al conştiinţei de neam, o „demonstraţiune" a faptului că „popului este matur să chibzuiască despre starea sa şi să impună hotărîrile sale". Conscripţia uniţilor şi ortodoxilor a fost revelatoare : din 152.886 familii româneşti luate în cercetare, 127.712 s-au declarat ortodoxe şi 25.174 unite, dar aici au avut loc falsuri, de fapt numai 7,7% din populaţie a acceptat Unirea cu Roma şi bineînţeles o bună parte din înaltul cler care, pe lîngă avantajele imediate, a întrevăzut în Unirea cu Roma un pas pentru dobîndirea de drepturi civice şi politice. Drumul lui Sofronie îl ştim. Condamnat la 5 ani de temniţă, fuge în Ţara Românească, este egumen la Curtea de Argeş şi-l întîlneşte pe Nicolae Radu Bălănescu care, la sfîrşitul lui noiembrie 1784, trece în Ţara Românească, să aducă ajutorul luminiştilor, avînd intenţia să atace însăşi sediul guvernului, venind la Sibiu peste munţi, de la Horezu la Voineasa şi de acolo la Rîu Sadului, prin Sadu şi Cisnădie, să ralieze grănicerimea de la Orlat şi satele poienarilor. Semnalat de poliţia imperială, urmărit de cum s-a arătat la Rîmnicul-Vîlcii, şi-a pierdut urma stînd la monastire la Cozia, de unde cu un chervan de moro-vlahi s-a întors la Alba Iulia şi în Munţii Apuseni.

Pentru a lăsa marea masă a populaţiei române ortodoxe fără capi bisericeşti cosîngeni, se numesc în Transilvania episcopi străini. La Sibiu episcopul Ghedeon Nichitici, croat, care a peregrinat la Miercurea, Alba Iulia, Sebeş, Orăştie şi Deva, trimiţînd circulare protopopilor şi preoţilor, ţinînd „certări" în tîrgurile săptămînale, făcînd să se citească patentele guvernului, ocărînd şi afurisind „rebeliştii" în frunte cu Horea. I se alătură în această propagandă protopopul Aradului Iosif Adamovici, care a colindat comunele din munţii Abrudului şi de pe valea Arieşu-

lui, protopopul Iosif Sînziana în Zarand, protopopul Ioan Popovici şi doi preoţi : popa George din Băcia, cu Popa Solomon din Visca. Activ, inteligent, episcopul Ghedeon Nichitici adună preoţimea satelor, ţine cuvîntări politico-pioase şi mai ales ascunde autorităţilor cauzele ridicării ţărănimii pe care le cunoştea foarte bine. Acelaşi lucru îl face la Arad episcopul sîrb Petru Petrovici, la Blaj episcopul Ion Bobu şi, la Vîrşeţ, episcopul Popovici. Este o coaliţie a înaltului cler pus în situaţia să piardă protecţia politică, coaliţie care, folosind autoritatea bisericii, reuşeşte să semene în masele ţărăneşti credule şi simple neîncredere şi spaimă mistică, să le vatăme unitatea şi ici, colo, să le desolidarizeze de căpitani, de crezul pentru care luptau, ba chiar pe unii ţărani să-i ridice împotriva conducătorilor care le apărau interesele hotărîtoare. Pentru trădarea cauzei fiilor sufleteşti, episcopul Nichitici a primit 1000 de florini, episcopul Petru Petrovici 800 de florini, protopopul Iosif Adamovici a fost decorat la Zlatna, în cursul unei mari festivităţi, cînd nemernicii gornici au fost atunci eliberaţi din iobăgie ; iar comuna Ţebea, singura din tot Zarandul care nu s-a ridicat sub steagurile lui Horea, adăpostind mulţi nobili fugiţi de mînia şi judecata iobăgească, a fost scutită de impozite pe timp de un an, preotul ei, Ion Mariş, fiind distins cu o medalie de aur şi plătit cu 200 florini anual peste leafa ce i se cuvenea.

Se notează de către Nicolae Radu Bălănescu în tomul amintit că împăratul a trimis la Bucureşti o scrisoare de mulţumire lui vodă Mihail Şuţu, prin agentul Raicevich, primit de Şuţu cu tot fastul. Scrisoarea a fost predată la 10 martie 1785 şi elogiază raporturile de bună vecinătate, faptul că nu s-a permis trecerea răsculaţilor peste munţi. Mihail Şuţu ştia numai vag despre încercarea lui Nicolae Radu Bălănescu de a veni în ajutorul lui Horea cu o trupă de „volintiri".

Aici „Fişele" se sfîrşesc şi Todor Avrămuţ deschide un alt capitol pe care-l vom numi :

ACTELE ACUZĂ !

I. Noi avem o tradiţie a demnităţii acestui popul, scrisă cu sînge. Noi sîntem din fire răbdători şi supuşi legilor. Răbdarea noastră însă nu se măsoară cu veacurile şi «tumultul horenilor» îşi are fîntîna şi izvoarele în alte tumulturi ale ţărănimii pe care cu osîrdie le trec mai jos, ca o dovadă că răul asupririi nemeşimii ungureşti este vechi şi că de veacuri el nu s-a schimbat, urmînd progresul şi ideile luminate, ba din contră, s-o întunecat şi asprit pînă la desfrîul cel mai fără chibzuinţă şi fără urmă de omenie, după cum vom dovedi spre a scoate în lumină rădăcinile Tumultului şi a răspunde minciunilor fără ruşine cu care istorieni plătiţi din punga nemeşimii, de noi umplută, murdăresc ţăitungurile din împărăţie".

Este vorba de o deschidere spre lumea românească peste care istoriile trec destul de uşor, lumea românească pe care feudalismul coroanei Sfîntului Ştefan a vrut s-o scoată din istorie şi căreia istoria i-a validat toate actele şi doleanţele, aducînd-o luminos la marele act al Unirii ei cu Ţara.

La 1387 se consemnă tumultul din Banatul consuctudinar, adică îndatorat numai la slujbe militare, condus de Vlad Iancu, Vlad Dan şi Mihai Dan ; în 1435 tumultul din Ţara Haţegului condus de Costa, Stanciu şi Popa Voicu, chinezi (cnezi) din Rîuşor ; în 1474 se ridică românii din districtele săseşti ale Şeicii şi Mediaşului ; în 1486 iarăşi românii din Transilvania împotriva nemeşimii şi a patriciatului săsesc ; urmează tumultul din 1526 al lui Iovan Nevoda — fiul unui român din Banat care se întinde pînă în părţile Orăştiei ; în 1701 se ridică în arme românii de la Alba Iulia voind să spulbere Camera Transilvaniei ; la 1707 căpitanii Vasile Negru, Dragul Balica, Bucur Cîmpeanu se raliază cetelor lui Gavriil Nagyszegi, colonel în oastea lui Racoţi, luptînd împotriva Casei de Austria ; la 1721 românii din Dobra ocupă fortăreaţa Deva, gonesc garnizoana imperială şi abolesc servituţile iobăgeşti ; la 1727 românii din Abrud ocupă primăria samavolnică ; la 1730 românii din Trascău se ridică împotriva familiei nobiliare Torotzkai, care-i storcea nemilos ; la 1760, din nou se răscoală cei din Abrud împotriva venalităţii funcţionarilor ; prin 1775—1778 românii de pe moşiile baronului Intzedi pun mîna pe furci, asaltează castelul, îl iau prizonier pe satrap şi-l duc după ei, eliberîndu-l mai apoi, creduli în cuvîntul acestuia şi sperînd la mai bine.

Din acest tablou al unei stări permanente de răbufniri sîngeroase lipsesc răscoala de la Bobîlna din 1437—1438 ; războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja în 1514 și tumultul năsăudean condus de Tănase Todoran, pentru că atît Bobîlna, cît și războiul țărănesc din 1514, fac obiectul unor analize minuțioase, care demonstrează că Todor Avrămuț cunoștea perfect arta și știința militară a vremii lui, că studiase tratatele contemporane de specialitate, arta militară a lui Frederic al II-lea și că fundamentase pe baza experienței de luptă a oștirii țărănești o strategie și o tactică țărănească, ocupîndu-se minuțios de o arie foarte largă de probleme, începînd cu recrutarea, afluirea spre „loagăre", marș, staționare, armament, aprovizionări, legături și transmisiuni, instrucție, echipament, terminînd cu formațiile de luptă și manevra pe cîmpul de luptă. Aici este cazul să se noteze că Todor Avrămuț, în urma unei analize riguroase a cîtorva războaie țărănești europene, îndeosebi a războaielor husite, a ajuns la concluzia că „Tumultus rusticorum" poate avea sorți de izbîndă atunci cînd lupta armată se dă în munți, oștirea țărănească neputînd rezista în cîmpie unei oștiri regulate, sau chiar nobiliare, dotată cu arme de foc, artilerie și condusă de ofițeri de profesie.

Revelator în considerațiile lui Todor Avrămuț este spiritul dialectic al analizei, faptul că descoperă sîmburele noului ca și esențialul. După ce trece în revistă răscoalele țăranilor italieni — Italia de nord din 1304—1307 sub Dolcino, ale „tuchinilor" din Savoia în 1382—1383, din Spania, regatul Aragon — Catalonia, acei „remenses" care au dus un război antifeudal timp de 10 ani între 1462—1472 și care, în 1485, după uciderea țăranului Pedro Juan Sala, conducătorul lor militar, au trecut la un război de guerilă cumplit, indicînd ca sursă de documentare un „in folio" dăruit de vicecolonelul Rastrelli, tatălui său ; Todor Avrămuț se dedică analizei marilor războaie husite, notînd că au un caracter național, antinobiliar și împotriva asupririi religioase. Lietenantul face o apropiere între tactica voievozilor români și a regilor daci și tactica armatei populare a cehilor lui Jan Žižka, stăruind pe faptul că ea a fost învingătoare cînd a luptat în munți, unde a putut să manevreze cu mare „celeritate", ascunsă de cercetarea inamicului, să atace „fulgerătoriu", acolo unde era punctul slab al dușmanului, să-l atragă

în locuri sălbatice și să-i dea lupta *„acolo și cînd căpitanul mare a vrut"*. El spune că oastea populară a husiților a dărîmat hegemonia militară a feudalilor, dovedind în bătălii mari unde a înfruntat coaliții feudal-clericale, superioritatea ei, pentru că lupta sub steagul dreptății sociale și naționale. De mare importanță pentru acel timp se dovedește informarea țărănimii europene, îndeosebi a celei transilvănene asupra evenimentelor trecute și celor contemporane legate de soarta ei. Todor Avrămuț dovedește că mulți dintre conducătorii răscoalei de la Bobîlna cunoșteau perfect modul de luptă al taboriților, ceea ce înseamnă că au luptat alături de aceștia, afirmînd că „tumultul" s-a localizat în Transilvania de nord-vest, aproape de teatrul războaielor husite și de Maramorășul mereu cutremurat de răscoalele băieșilor, cărora prin Slovacia de sud-est le veneau ecourile crîncenelor bătălii duse de taboriți. El susține că „tumultul" de la Bobîlna este un exemplu care demonstrează că forța socială cea mai numeroasă din Transilvania o constituie românii și că românii își dau seama de acest lucru numai atunci cînd se hotărăsc să pună mîna pe arme. Trecem peste considerațiile de ordin militar ale răscoalei de la Bobîlna și notăm că tabloul „tumulturilor" transilvane demonstrează o succesiune prin veacuri, o stare de fierbere continuă care marchează în 1437—1438 și în 1514 momente cumplite de vîrf, care au zguduit orînduirea feudală, fără ca experiența lor să atingă măcar cu un gînd trufașa și îngusta nemeșime. Ba dimpotrivă !

II. La 3 septembrie 1783, la Versailles, se consfințește independența Statelor Unite. *„Declarația drepturilor omului și cetățeanului"*, condensînd ideile lui Montesquieu, Voltaire și Rousseau, se constituie într-un ferment revoluționar care cutremură conștiințele luminîndu-le asupra drepturilor cetățenești și a suveranității poporului, înnobilîndu-le cu aspirațiile spre libertate și demnitatea individului, spre abolirea absolutismului dezumanizant și degradant. Din 1760 a început să se amelioreze starea animalică a țăranului francez. Se înființează societăți agricole, cursuri de agricultură, concursuri unde se expun vite de rasă și produse ale pămîntului. Se scutesc de impozite terenurile agricole smulse pămînturilor neproductive. Se dezvoltă orașele, porturile, manufacturile, in-

dustriile. Există o mare efervescență de idei sociale, filozofice, politice, artistice. Filozofi, economiști, enciclopediști, literați luptă împotriva capriciilor puterii arbitrare, legitimată doar de forță, obtuză, frînă a oricărui progres, patroană de corupție, venalitate și teroare. Se vrea ordine în finanțele statului, risipite neghiob și inconștient de autocrați care se confundă cu istoria (Ludovic al XV-lea și Ludovic al XVI-lea), se gîndesc reforme care să conducă la izolarea și înfrîngerea absolutismului. În Franța, revoluția plutește în aer.

Turgot publică *Reflexii asupra formării și distribuirii bogățiilor*. În 1774, deci cu zece ani înaintea „tumultului horenilor," are loc în Franța o emancipare și liberalizare a comerțului cu grîne, activizînd și cointeresînd țărănimea, conducînd la o sporire a producției. Se abolesc regulamentele învechite ale corporațiilor care frînau progresul și inițiativa. Se abolesc corvezile regale ale țărănimii (lucrul gratuit la drumuri) și orice muncă în folosul statului se plătește. Se anunță și se aplică obligația tuturor de a plăti impozite.

Reformele lui Turgot scandalizează Curtea coruptă și absolutismul deșucheat care l-au înlăturat, pregătindu-și astfel, cu superbă inconștiență, ghilotina revoluției. Iosif al II-lea aplică Reglementarea urbarială în provinciile ereditare și Banat, prin 1781. Mare act de guvernămînt, Reglementarea urbarială trece raporturile urbariale din planul dreptului privat în planul dreptului public prin care se constituie sesia iobăgească, baza dezvoltării Banatului, însumînd 24 iugăre arător, 6 iugăre fînaț, 3 iugăre pășunat și un iugăr pentru casă și grădină. Se reglementează munca și datoriile iobagului. Se publică în toate limbile imperiului *Prohibita generalia* prin care sînt numite abuzurile făcute de domnii feudali și de funcționari.

Nemeșimea transilvană se opune din răsputeri tuturor acestor măsuri progresiste.

III. Drept pedeapsă pentru ridicarea țărănimii la războiul antifeudal din 1514, robota iobăgească fixată înainte de 1514 la o zi pe săptămînă, se ridică în 1714 la 3—4 zile pe săptămînă. Țărănimea, sub pedeapsa cu moartea, nu mai are voie să poarte arma. Arma cu care a apărat

Țara și coroana veacuri în șir. Știm din volumul I al acestei cărți, capitolul *Rugurile*, despre încheierea răscoalei de la Bobîlna și de la istorie despre sfîrșitul războiului țărănesc din 1514. Cele cîteva zile de muncă ale iobagului se transformă în muncă „la poruncă", singur sau cu familia, cu „palmele" sau cu vitele, după nevoile și capriciile nobilului. Iobagul slujește „domnului pămîntesc" în majoritatea zilelor anului, mai ales în perioadele de vîrf ale muncilor agricole. Gospodăria iobăgească se ruinează. Obligațiilor către „domnul pămîntesc" li se adaugă obligațiile către administrația imperială. În muncă, în bani sau cărăușie. Apoi obligațiile către armată : cartiruiri, hrana cailor, corvezi, cărăușie.

„Numai dacă înșiruiesc robota iobagului român, zîc că iadul este cu adevărat un rai pe lîngă viața noastră cea de toate zilele", scrie Todor Avrămuț. *„Iobagiul plătește cîrciumăritul, vinul care-l datorează domnului, are o ba vie, îi musai să plătească. Dacă vinul este slab, i se varsă în pragul casei. Cirezile împăratului el le arănește. El ia de la gura pruncuților să dea plocon la bucătăriile principelui, cît or fost principi, la ale domnului pămîntesc și ale cvartirului militariu. Cînd vitele sînt scumpe, că o fost boală, ori alt feliu de năpaste, domnul își ia ce zîce el că-i direptu lui, în vite. Cînd este belșug de fînaț și de vite, adică sînt ieftine, domnul cere bani."* Citind obligațiile iobagului român, o groază cumplită, aproape inumană te cutremură. El trebuia să ducă la curtea domnului pămîntesc : blăni, unt, muguri de arini pentru tăbăcăriile domeniale, trebuia să facă și să clădească cărămizile, pentru nevoile armatei, lui i se confiscau caii cu care venise la tîrg, el era obligat la *gratuitus labor* pentru sarcinile publice de stat, comitatense, scaunale ca : poștăritul, lucrul la drumuri, la cetăți, cărăușitul sării, plutăritul, corhănitul lemnelor, cioplirea aracilor... *„Să ne gîndim cît timp pierde iobagiul să se ducă de la o țarină la alta a domnului său, să știmu că vine la lucru cu vitele și demîncarea lui, că pre el și ai lui cade stolul de lăcuste al executorilor, fiare fiind birnicii de neam cu noi, ăștia și ceilalți cer bani „de potcoavă", cupe de vin, păsări, carne ; dacă nu le dai te închid în cotețul porcilor, iarna te udă cu apă și te țin în ger, te leagă ghem și te dă de-a-nboulea prin neauă, ori te pun să gioci desculț în neauă, muierile le necinstesc, vagmiștrii și căprarii*

din cvartir jumule coteţele, puşcă porcii, fură caii buni şi dau în schimb caii lor căzuţi din picioare. Altă formă de spoliere este de cînd împăratul a dat patenta să se plătească muncile iobagiului către stat. Se duce bietul iobagiu să primească plata, bonificatorul şi finanţul împart între ei ce i se cuvine, dacă ridică glas îl iau la bîte. Tulai Doamne, c-am ajuns mai rău ca marvele", scrie într-un subsol Todor Avrămuţ, transcriind o plîngere a sătenilor din Boholţ.

IV. În folosul cui acest nesfîrşit calvar?

Transilvania anului 1767 adăposteşte 262 de magnaţi (*magnates*); 4324 de „*nobiles possessionati*"; 11.584 de „*nobiles unius sessiones*" şi 1227 de „*nobiles boerones*", deci un total de 17.397 nobili, de la magnaţi la: „*fudulii nobili de ţară care aveau atîta pămînt încît dacă aşezau un cîne în mijlocul «moşiei», coada aceluia cădea peste «moşia» vecinului*". Iată beneficiarii. Iată împilatorii. Iată sadicii stăpîni ai românilor.

V. Inochenţie Micu către Curtea imperială şi Camera Transilvană, programul de egală îndreptăţire:

— să se caseze toate legile, decretele şi statutele făcute împotriva poporului român înainte de unire (n.n. cu Roma);

— naţiunea română, cea mai veche şi cea mai numeroasă în Dacia, să fie declarată de a patra naţiune politică în Transilvania şi în părţile Ungariei locuite de români;

— episcopul unit, ca protector natural al clerului şi al poporului român, să aibă scaun şi vot în guvernul Transilvaniei;

— clerul românilor neuniţi să fie admis în clasele privilegiate ale ţării;

— funcţiunile de la curtea apelativă, din comitate şi districte, funcţiunile financiare şi militare să fie distribuite şi la români;

— copiii românilor nenobili să fie admişi la învăţarea artelor şi meseriilor;

— românii cu merite să fie înnobilaţi, să poată cîştiga şi poseda averi imobiliare.

VI. Insolentul şi jignitorul refuz al Dietei transilvane — Cluj 1744, discuţii violente, invective la adresa episcopului român Inochentie Micu:

„Episcopul şi clerul unit cer nişte lucruri pe care nimenea nu le-a cerut vreodată de la străbunii noştri şi nu le va putea cere nici de la urmaşii noştri... Cer ceva ce răstoarnă din temelie drepturile şi libertăţile avute pînă acum, în pace, din partea naţiunilor patriei. Cer ce, de fapt, clatină şi turbură întreg sistemul acestei ţări păstrat pînă acum în ordine bună, atît în cele religioase, cît şi în cele politice şi economice... În fine, cer aceea ce clerului şi plebei valahe, DUPĂ FIREA EI BINECUNOSCUTĂ, NU I SE CUVINE NICIODATĂ."

„Firea ei binecunoscută" se referă la lungul şir al răscoalelor. Insolenţa Dietei faţă de poporul care-o ţine în spinare pe ea şi întreaga nemeşime, pe ea şi întregul patriciat, este nepereche în actele statale ale Europei.

...Baronul Samuel Brukenthal îi spune coregentului Iosif la prima sa vizită în Transilvania din 1773: *„românii, în înţelesul legilor, nu constituie o naţiune, sînt numai o plebe tolerată, exclusă de la toate drepturile şi libertăţile celorlalte naţiuni. Domnul feudal este cel dintîi judecător pe moşia sa şi în unele cazuri poate să condamne chiar la moarte, asistat fiind de cîţiva judecători ai comitatului. Ţăranul nu are nimic în afară de ce poate cîştiga prin munca lui."*

...Ca să scutească ochii şi inima regentului de spectacolul cutremurător al cadavrelor osîndiţilor care putrezeau la răscruci şi prin marginea satelor, Maria Tereza, împărăteasa-mamă, ordonă guvernului transilvan ca ele să fie numaidecît îndepărtate şi îngropate...

...După *Constituio criminalis Teresiana* din 1768: Articolul 5 pedepsele cu moartea sînt de două feluri. Pedepse mai grele: 1. Pedeapsa prin foc sau ardere de viu. 2. Despicarea în 4 bucăţi. 3. Frîngerea cu roata de jos în sus. Aceste pedepse se pot înăspri prin tîrîrea condamnatului pînă la locul de supliciu, sfîşierea cu cleştele înroşit, tăierea limbii şi smulgerea gîtului. 4. Tragerea în ţeapă (desigur, de viu).

Pedepsele mai uşoare sînt: tăierea capului cu paloşul şi ridicarea în furci. Unii domni feudali obţinuseră din vechime privilegiul de a ridica furci (spînzurători) per-

manente pe domeniile lor. Aruncarea iobagilor români în furci era o practică obişnuită pe domeniile magnaţilor.

Acestui prea îndurător şi nobil cod i se adaugă, *Tabula continua Comitatus*. Adică Jurisdicţiunea ordinară a comitatului, la fel de ingenioasă ca precedenta.

VII. „Viu la chestiunea care s-a născut din faimoasa revoluţie a românilor, al căror căpitan Horia a făcut atît zgomot prin ziare. Astăzi revoluţiunea s-a risipit şi acest nefericit, dimpreună cu cîţiva soţi ai săi, au expiat sub tortură. Eu vreau să examinez aici dacă acest supliciu a fost just... Toţi aceia care au scris despre revoluţiunea românilor se par a fi conspirat în contra nefericitului popor, ca să te încurajeze, Principe, să pedepseşti cu suplicii oribile pe capii revoluţiunii şi să strîngi lanţurile poporului. Am văzut eu însumi scriitori care glumeau despre roatele pe care a trebuit să-şi sfîrşească zilele «demagogul» Horia (cum îl numeau ei). Dar departe de mine doctrina abominabilă a acestor monştri care-şi prostituie condeiele lor pentru nefericirea popoarelor. „Nu trebuie aşadar să credem în relatările cel puţin suspecte, ale gazetelor. Greşelile românilor se vor fi exagerat, rezistenţa lor se va fi travestit în atac, se vor fi calculat toate, se vor fi combinat toate, numai ca să-i facă criminali şi să justifice pe acei iluştri Nobili, care i-au tiranizat şi administraţiunea care a dat mînă de ajutor la vexaţiunile lor... Eu sînt cel dintîi care apăr încă cauza românilor ce au fost victimele forţei în această insurecţiune şi o repet că românii au dreptul să se revolte, atîta timp cît vor fi sclavi şi nefericiţi. A-i pedepsi pentru exercitarea acestui drept, înseamnă a-i pedepsi şi pentru că sînt oameni... Nu trebuie să pierzi un singur moment ca să restitui românilor libertatea şi să le acorzi o proprietate... Dacă nobilii aceştia se opun cu forţa la umanele tale planuri, atunci lasă ţara aceasta în voia ei, lasă pe sclavi să se înarmeze în contra tiranilor lor şi cearta se va termina îndată."

(Din *Seconde Lettre d'un Défenseur du Peuple à l'Empereur Jozeph II...*)

„...Pe lîngă taxa dominală, care în anii din urmă s-a urcat într-un mod excesiv, ni s-a interzis dreptul de păşunat, dreptul de a tăia lemne de clădit şi ni s-au impus o mulţime de lucrări ilegale, anume : să tăiem 13.182 stînjeni de lemne pentru domeniu şi să-i cărăuşim la locurile de consumaţiune, să cosim fînaţele statului, să strîngem şi să cărăm fînul, lucru pentru care sînt de lipsă 7000 de oameni, să cărăuşim vinul şi vinarsul statului pînă la Zlatna, depărtare de cîte patru zile pentru unele comune, să transportăm fierul din Hunedoara pentru stabilimentele minelor şi orz din Ungaria pentru berăria statului, cale de cîte 12 zile, să săpăm un canal în lungime de 2 zile şi toate aceste lucrări să le facem gratuit sau pentru o plată cu totul neînsemnată. Întregul ţinut al munţilor fiind un pămînt cu totul neroditor, aveam dreptul mai înainte să aducem alimente din Ungaria, anume grîu, orz, mei şi vin, liberi de orice vamă, iar acum sîntem siliţi să le cumpărăm cu preţ îndoit de la arendaşul domeniului. Preoţii noştri sînt supuşi la taxe şi servicii feudale întocmai ca iobagii, li s-au luat bisericile din posesiune şi s-au dat uniaţilor. Drepturile şi libertăţile băieşilor nu se mai respectă. Dacă moare un locuitor din munţi fără să aibă descendenţi, atunci rudele mai de aproape sînt silite să plătească funcţionarilor domeniului întregul preţ al averii ce se transmite rudelor. Pe lîngă taxele şi serviciile domeniului, ni s-au impus încă o mulţime de lucrări ale comitatului, lucrări la care sîntem reţinuţi 14 zile. Cu toate că teritoriul munţilor este neproductiv, ni s-a impus să dăm în natură către armată diferite lucruri pe care noi a trebuit să le cumpărăm cu bani şi pentru care nu ni s-a dat nici o plată. Primarii din Rîu Mare, Vidra, Cîmpeni şi Bistra au încasat de la locuitori suma de 14.491 florini şi 50 creiţari sub titlul cheltuieli de cancelarie şi tot sub acest titlu au luat de pe noi subprefectul Komaromi suma de 8388 florini, sume pentru care de patru ani nu s-a dat nici o socoteală. Mai mulţi deputaţi au fost pedepsiţi pentru plînsorile ce le-au înaintat la Viena şi la guvernul din Sibiu, unii la cîte 100 florini şi 200 florini amendă. Petru Nicula la două luni de închisoare şi bătut ca un tîlhar la trei hotare ; iar bătrînul Gavrilă Todea în urma bătăii ce a suferit s-a bolnăvit şi a trebuit să moară."

...Moţii din Munţii Abrudului erau din vechime fie băieşi-mineri fie castrenşi, adică ostaşi la castre, păzind trecătorile, mai ales cînd turcii au cucerit Temişoara, Aradul şi Oradea Mare. Aveau mari libertăţi în schimbul serviciilor militare. Obligaţiile lor constau în a trimite regelui

un anumit număr de piei de vulpe, de jder, de veverițe, dădeau dijmă din oi și miei.

Cînd Transilvania a devenit principat, pe lîngă datoriile de mai sus s-a introdus o răscumpărare în bani, mai mult simbolică. Erau scutiți de orice servicii iobăgești. Munții și pădurile din jurul fortărețelor și posturilor militare erau în stăpînirea și libera lor folosință.

Din 1715 încep să fie considerați iobagi ai statului, taxa în bani capătă aspectul unei răscumpărări de obligațiile iobăgești, iar întregul teritoriu al munților cu grădini, livezi, curți și case este declarat domeniu al statului.

În anul 1775 se ridică taxa de răscumpărare, de la 5859 florini și 30,50 creițari la 14.769 florini și 12 creițari ; iar în anul 1783, anul ridicării în arme, taxa ajunge la 21.555 florini și 2 creițari. Pe lîngă această taxă care teoretic acoperea toate obligațiile feudale, li se impun multe alte contribuții și zile de lucru.

Situația socială a iobagilor statului devine la 1775 mult mai proastă decît situația socială a iobagilor nobilimii, obligațiile lor în bani și în natură fiind duble. De aici conflictele în lanț cu funcționarii abuzivi ai domeniului Zlatna.

VIII. Poporul român de mai mulți seculi, atît sub regii Ungariei și sub principii Transilvaniei, cît și sub blîndul guvern al casei austriace, a fost supus parte fiscului regesc din Transilvania, parte nobilimii unguresti, dar niciodată în curs de atîția seculi, nu i-a trecut prin minte să facă o răscoală generală, precum a făcut-o acuma...

...Plebea română nu are conștiință de ce e drept și echitabil. Creșterea românilor e perversă, principiile religiunii creștine necum să le cunoască ei, dar nici popii lor nu le cunosc. Părinții noștri cunoscînd natura acestei plebe au judecat, că numai prin pedepsele cele mai severe o pot aduce la ascultare și la împlinirea datorințelor sale și astfel instituiră în adunările țării nu numai în contra singuraticilor făcători de rele, dar și contra comunelor culpabile pedepsele ce sînt cuprinse în partea III articolul 43 și în alte locuri ale constituțiunilor aprobate.

...Domnii pămîntești încă aveau atunci o mare autoritate înaintea supușilor, pentru că ei se bucurau de dreptul săbiei, ei cercetau și pedepseau pe culpabili în forurile lor domeniale...

...Iar fiindcă gintea românilor este ingenioasă de a inventa mișelii spre a frauda intențiunea legii...

...Dacă turburările românilor născute din ură națională și ură de religiune nu se vor dezrădăcina cît mai repede și din fundament, dar nu numai să se potolească, atunci ele pot să strice mult d-a dreptul chiar domnici Majestății Sale... Căci dacă vor ține turburările acestea pînă la primăvara viitoare, atunci vor lua parte pe întrecute și românii din celelalte părți ale principatului, care ascultă cu cea mai mare supunere toate cîte li se spun în numele religiunii și al naționalității...

Apoi afară de românii din Transilvania cît e de mare încă numărul lor în Banat, în Țara Românească, Moldova și mai în toată Iliria ?

...Pentru că atît este de dură gintea românilor încît numai prin pedeapsa cu moartea se poate înspăimînta și prea puțin prin închisoare și prin alte genuri mai ușoare de pedepse."

Memoriul asupra revoluțiunii supus la 30 noiembrie 1783 contelui Jankovich de către Comitatul Hunedoarei, apoi înaintat împăratului sub titlul de *Lacrymarum nostrarum libellus.*

„...Pentru conservarea liniștei publice... comunele care au fost mai tulburente în cursul acestei revoluțiuni și anume ar merita ca aceste comune să fie pustiite cu totul, după cum s-a întîmplat cu mai multe comune din Banatul Timișorii sub domnia moșului Maiestății Voastre, a împăratului Carol al VI-lea de glorioasă memorie.

...Natura acestei națiuni ilegale ce locuiește în această patrie este astfel, încît ea numai printr-o frică mare poate fi guvernată.

...Cunoscînd defectele naționale ale acestei ginți, vechii guvernatori ai acestei țări au avut o deosebită atențiune ca să înfrîneze această națiune tolerată".

Lacrymarum nostrarum libellus

„*O cît de înțelepte sînt ponturile pe care lăcrimosul libel al nemeșimii le cere împăratului și cît sînt aceste ponturi de luminate, cîtă înțelepciune se cuprinde în ele și cîtă filosoficească rațiune politică, cît merg ele de la cauză la efect și ce cuprinzătoare ideie au despre om, libertate și dignitate*", scrie Todor Avrămuț, comentînd cererile

nemeşimii către împărat, cereri din care notăm mai jos doar cîteva :

I. Iertarea şi indulgenţa în starea actuală de împrejurări ar fi oloiul vărsat peste foc... rebelii să se pedepsească după legile patriei... anume corifeii, primarii satelor şi juraţii să fie traşi în ţeapă, iar ceilalţi locuitori ai satelor revoltate să fie decimaţi...

III. ...dacă ţăranii revoltaţi nu vor voi să se liniştească, atunci (armata) să-i omoare, să-i taie, să-i pustiască, să-i împrăştie fără nici o indulgenţă, ca pe cei mai crînceni inamici ai patriei.

IV. ...Răsculaţii prinşi... să fie pedepsiţi imediat cu moartea ca să fie un exemplu oribil pentru rebeli.

V. Casele care se află prin munţi, fiind prea depărtate unele de altele... să se pustiască cît mai în grabă...

VII. Deoarece preoţii români sînt aceia care aţîţă mai cu seamă poporul la revoluţiune, din această cauză să se publice că în oricare sat va erumpe o revoluţiune acolo preoţii români, primarii şi juraţii cu trei inşi lîngă dînşii se vor pedepsi cu moartea...

„Io cred că la tot argumentariul binemeritatului Ioan Inochentie Micu şi la toate argumentariile care se vor face de către români în faţa umanităţii acum şi de-a pururi, în capul lor, la loc de cinste trebuie să stea acel memoriu politicesc pe care magnaţii din Transilvania l-au predat contelui Jankovich, memoriu politicesc care, ca şi toate celelalte memorii şi lacrimare, nu numai că umplu de tină şi zoaie un popul întreg carele îi hrăneşte şi-i îngraşă şi le cumpără biblioteci din care nu i-a atins măcar o slovă, dar mai presus de toate pun în lumină starea românilor faţă de legi, recunoaşte că mulţimea contribuabilă este a românilor şi că «Tumultul horenilor» a avut un caracter social şi naţional ; dar mai presus de toate se declară cu competinţă pe care nu io o tăgădui, că noi, românii, am fost din vechime aici şi că ei au venit peste noi, răpindu-ne pămînturile şi libertăţile. Acest memoriu politicesc al magnaţilor (262 magnaţi) este musai să fie scris cu litere de aur în orice carte de istorie a poporului român pentru marele adevăr cu care începe“.

„Părinţii noştri venind din Scithia au cucerit cu arme victorioase şi cu sîngele lor această scumpă patrie şi după ce au supus şi au făcut iobagi pe părinţii românilor care s-au revoltat astăzi asupra noastră... Şi din timpul domniei regelui Vladislau, cînd s-a întîmplat la anul 1514 revoluţiunea generală a ţăranilor, nicăieri nu mai citim despre o revoluţiune în contra nobililor din Ardeal asemenea acesteia.

...Cîte sate româneşti, atîţia Horea sînt în Ardeal“
(Lacrymarum nostrarum libellus)

„Iată aici magnaţii n-au greşit cu nimica. Asta este. Cîte sate româneşti sînt în Ardeal, atîţia Horea sînt, acum şi-n veac de veac“, notează Todor Avrămuţ, închizînd cu această notaţie expunerea unei stări de fapt, a unei situaţii sociale şi politice profund antagonice, cu neputinţă de rezolvat pe cale petiţionară, lucru pe care, Horea, ţăranul din Albac l-a intuit, asumîndu-şi tragicul destin de a-l rezolva pe calea armelor.

CORIFEII

HOREA. În Apuseni era obiceiul ca tatăl care a pierdut un băiat fraged să-l numească pe al doilea Ursu, în credinţa că va atrage asupra lui forţele benefice ale naturii, acestea dăruindu-l cu sănătatea, rezistenţa şi forţa ursului. Lui Vasile Nicola din Albac, tatăl său, urmînd tradiţia, i-a spus Ursu în loc de Vasile, Nicola Ursu fiind numele cu care a rămas în documentele vremii, de la cele districtuale pînă la cele ale cancelariei imperiale. Consătenii i-au spus Horea, pentru felul cum horea, cum cînta. S-a maturizat în epoca pe care acum o cunoaştem, preluînd cu o durere vie întreaga durere a poporului său, înţelegînd că lungul şir al abuzurilor feudale şi funcţionăreşti a atins nebunia. Pragul la care sfîrşeşte răbdarea, conformismul, spaima de lege, depersonalizarea, robia. Iobag al statului, de două ori despuiat, jupuit, umilit. O dată în numele suveranului. A doua oară în numele şi în beneficiul domeniului. Are doi feciori cu Ilina, soţia lui : pe Ion şi pe Luca. A trăit mult la Ciucea, la un unchi al Ilinei. Se întoarce acasă la chemarea primarului din Albac, Dumitru Todea. Ştie scrie şi ştie citi româneşte cu litere chirilice. Îşi asumă răspunderea de a apăra obştea ţăranilor din Apuseni, delimitînd cu precizie categoriile de asupritori : de la gornicii

și primarii români, la funcționarii domeniali și la nobilimea ungurească. Este la curent cu toate reformele împăratului. Știe că magnații și guvernul transilvan refuză să le aplice. Prin căpitanul în retragere Gligor Avrămuț stabilit la Cîmpeni, unde se înnoadă trei fire de informații, unul venit din Boemia pe calea ofițerilor luminiști la capătul căruia stă vice-colonelul Rastrelli și aghiotantul împărătesc, altul venit din Hațeg, Arad, Hunedoara, Crișana și Zarand prin Gheorghe Crișan din comuna Cărpiniș — de fapt Giurgiu Marcu — și al treilea fir venit de la Sibiu, de la comanda-generală și guvern prin leitenantul Todor Avrămuț, Horea are o privire de ansamblu asupra problemelor politice, economice și sociale, judecîndu-le cu ochi sigur de țăran hîrșit cu administrația timpului său. Todor Avrămuț afirmă că Horea, pentru a se putea face înțeles la autorități și mai ales la Viena, a învățat limba germană. La început limba funcționărească a maiștrilor mineri și a conțopiștilor de cancelarie. Mai apoi, cu tatăl său Gligor Avrămuț, limba literară, citindu-l cu nesaț mai ales pe Iohann Gottfried Herder, pe care cu deosebire îl prețuia pentru iubirea lui de poezia poporană. Îi plăcea, cînd venea la Cîmpeni, să povestească discuțiile avute la asociația secretă luministă „Frăția de Cruce" din Viena, unde unul din autorii cei mai controversați era Friedrich Gottlieb Klopstock, despre care nu-și putea spune părerea, neînțelegîndu-l pe deplin. Se străduise să înțeleagă *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* a lui Samuel Micu și Gheorghe Șincai pe care Todor Avrămuț i-o explicase ca pe un element de luptă al celor doi pentru afirmarea romanității, a anteriorității și a continuității. Tăcuse. Meditase. Prin 1783, înainte de a pleca la Viena îi spusese lui Gligor Avrămuț : *„No dară, baciule Avrămuț, ce lipsește domnilor noștri învățați de la Blaj este o lecuță de curagiu, că amu, de peană domnii pămîntești își rîd cîtă vreme sabia e la mîna lor. Așa că se cuvine să avem și noi sabie, ba încă mai dată pe gresie, decît a domnilor. Ai văzut ce-a izbîndit sfinția sa Inochentie cu peana ? ! L-am fo văzută pre domnu Șincai. Plînje soartea noastră a românilor, ca popul. Io o plîng și iobăjește și românește. Se cheamă că o plîng cu amîndoi ochii. Domnia-sa numai cu unul... Așa că să-i povățuiești pre cei jurați, după cum ne-am înțălăs. Băieșii să strîngă pulbere și să facă patroane, c-om pleca la vînat și om lăsa domnii de la Blaj să scrie lătinește despre neamul cel năcăjit al românilor, să ne cunoască lumea din scrisul lor și să ne recunoască din faptele noastre."*

În 1784 Horea are 54 de ani. Descrierea făcută de armată : *„Statură de mijloc, talie mai mult subțire ca groasă, păr scurt, castaniu deschis, mustăți aproape roșietice, fața ovală, nas ascuțit, umblă și stă totdeauna drept. (Dirept ca direptatea noastră, dirept ca bradu, dirept ca adevărul* — va adnota Todor Avrămuț această descriere). *Portul său : suman negru pe margini cu cusături vinete, cizme încheiate pe jumătate, în timp de iarnă un cojoc de piele, și pe cap căciulă neagră."* Casa din bîrne. O tindă și o odaie de locuit. Priveliștea din curte : horă de munți domoli cu vîrfurile Sîlha, Muntișorul, Balomireasa spre miazănoapte-răsărit ; Țiclău, Măgura Vînătă și Cetățile Ponorului, spre miazănoapte-apus ; măgurile coborînd spre valea Arieșului Mare la miazăzi, codrii încetinați, plaiuri dulci și dezmierdate, presărate cu mesteceni, ciopoare de oi și vîntul susurînd blînd, îngemănîndu-se cu șuvoitul pîraielor. Și cerul. Diafan și albastru și aproape să-l atingi cu mîna. Univers de basm dacă n-ar fi fost scălîmba domnie asupritoare, care-i batjocorea pînă-i lăsa os. Știe pe de rost „ponturile" 3 și 4 din instrucțiunile date de Maria Tereza guvernatorului Brukenthal. Împreună cu căpitanul în retragere Gligor Avrămuț, cu Cloșca, Crișan, primarul Dumitru Todea, George Marcu din Crișcior, cu preoții Mihai din Lăpușnic și Ion Popa Crișănuț din Bistra, cu viitorii căpitani Todor Lazăr din Rîu Mare și Ursu Joldeș din Secătură, Nicolae Pleșa din Scărișoara și Todor Berindei din Cîmpeni, Petre Goia, Toma Gligor și Iacob Todea din Vidra, a întors și pe față și pe dos atît planul de „concivilitate" cu toate ramificațiile sale : egala îndreptățire, căsătoriile mixte între naționalități, ocuparea de funcții indiferent de națiunea căreia îi aparții, cît mai ales reglementarea urbarială și, din 1784, conscripția, adică înrolarea în armată care, spunea el, ar fi dus la vechile libertăți ale castrenilor. Între aceste planuri, patente, dispoziții ale împăratului și ei, iobagii români, stăteau guvernul și nemeșimea.

Revoluționar prin vocație, intuiește esența fenomenului social. Participă la viața de obște, neglijîndu-și femeia și ograda. Întocmește plîngeri, bate drumurile spre centrele administrative, să apere cauza victimelor funcționarilor. Obștiile sătești contribuie cu bani la cheltuielile

de drum ale deputaţilor care le apără. Horea îşi dă seama cu luciditate că nu va obţine nimic de la administraţia domeniului Zlatna şi de la guvernul transilvan, mai ales cînd deputăţia din 1778 a fost pedepsită cu lovituri de baston, între 12 şi 25 de lovituri, care nu l-au cruţat nici pe bătrînul Gavrilă Todea în vîrstă de 80 de ani. Un venerabil bătrîn, gospodar stimat, culcat la pămînt şi lovit cu bîtele. Reacţia a fost inversă celei aşteptate de zbiri, mai ales că în urma bătăii, bătrînul Gavrilă Todea moare. Horea îi determină pe ţărani să se plîngă direct împăratului. Satul Rîu Mare îl alege reprezentant pe Horea, care devine şef al deputăţiei compusă din Ion Cloşca, alesul satelor Cărpiniş, Abrud şi Bucium ; Dumitru Todea Butä, rudă apropiată a bătrînului ucis cu bătaia, şi un Gavrilă. Deputăţia pleacă la Viena la un an după ce guvernul şi Gheorghe Devai, administratorul domeniului Zlatna, a reprimat deputăţia anterioară, conştientă de toate riscurile pe care actul de nesupunere le aduce asupra ei. Urmează al doilea drum la Viena în anul 1780, deputăţia fiind compusă din Horea, Cloşca, Cristea Nicola şi Gavrilă Onu, apoi al treilea drum în 1782, ducîndu-se la Viena, Horea, Cloşca, Simion şi Popa Dumitru. Are loc, în 1782, „tumultul de la Cîmpeni" cînd moţii se ridică împotriva arendaşilor armeni Martin „Bosniacu" şi Martin „Patru bani", care preluaseră dreptul cîrciumăritului, de fapt scînteia care a aprins pulberea nemulţumirilor şi în postul Crăciunului anului 1783 Horea pleacă din nou la Viena şi se întoarce acasă abia după Paşti 1784. Ce-au izbîndit la Viena aceste deputăţii plecate pe puţinii bani ai satelor, călcînd drumurile împărăţiei cu piciorul, mîncînd din straiţă, trăgînd pe la osterii ieftine şi luînd aminte la starea de lucruri din Ungaria şi Austria ?

Horea a fost primit în audienţă la împărat de trei ori. Mîndru, curat, adînc cunoscător al stărilor din munţi, îl va fi impresionat pe Iosif al II-lea, care l-a primit pentru a cunoaşte direct starea de fapt, pentru a controla guvernul şi pentru a-şi pune în aplicare planul de „concivilitate generală", scoaterea nemeşimii ungureşti din poziţia dominantă şi germanizarea Transilvaniei. Horea intuieşte jocul împăratului care vede în români forţa necesară pentru a dizloca vechile stări ale Transilvaniei. Acceptă jocul lui Iosif al II-lea pentru că este în folosul propriilor lui planuri. Lucrurile se perfectează la ultima audienţă, strict secretă, la care n-a participat decît Horea, împăratul şi

aghiotantul pomenit în acest capitol, acesta doar la sfîrşitul audienţei, atunci cînd Iosif al II-lea a pronunţat dezlegarea planului propus de Horea. Această ultimă fază a dialogului i-a fost transmisă căpitanului în retragere Gligor Avrămuţ, cifrat, într-o scrisoare banală venită din Bruck, lîngă Viena, de la neguţătorul Adolf Habrok (vicecolonelul Rastrelli) :

— Ne-am răscula ! a spus Horea.

— *Thut ihr das !* Faceţi-o ! a răspuns împăratul, ridicîndu-se din fotoliu.

Istoricul maghiar Szilághyi Francisc despre Horea : *...istoricul imparţial trebuie să mărturisească că dînsul (Horea) a purtat pe inima sa soarta poporului său apăsat şi eliberarea lui şi, cu toate că pentru acest nobil scop s-a folosit de mijloacele cele mai condamnabile, dar cauza pentru care şi-a consacrat toată activitatea şi toată viaţa şi pentru care a şi sacrificat-o, n-a trădat-o niciodată, ci i-a rămas pînă la fine credincios, chiar şi pe eşafod în faţa morţii celei mai crîncene".*

CLOŞCA — de fapt Ion Oargă — poreclit din copilărie Cloşca de la jocul cloşca şi uliul, el asumîndu-şi de atunci, ca o predestinaţie, rolul de apărător al puilor de atacurile uliului hrăpăreţ. Iobag al fiscului, înstărit, cu fineţe şi arător în comuna Cărpiniş, între Abrud şi Cîmpeni în zona de minerit de la Roşia Montană. Casa în marginea drumului Abrud-Cîmpeni pe o padină înflorită şi însorită, numită pe la sfîrşitul secolului trecut „coasta cloşteştilor", casă care în 1884 se afla în posesia ţăranului Iosif Găldău, avînd înscrisă în grindă data cînd a fost construită : 1752. Cu aceeaşi vocaţie de apărător al mulţimii ca Horea, este ales încă de tînăr (în 1784 avea 37 de ani) ca reprezentant al comunelor Cărpiniş, Vidra şi Bucium. Comune mari, altădată bogate. Face parte din trei deputăţii trimise la Viena. Devine prietenul şi ajutorul lui Horea, avînd însă un caracter mai blînd, fiind credul cu acea naivitate cinstită a omului de munte deschis spre lume, nealterat de mizeria relaţiilor feudale. Soţia, Marina, sora Achimia şi fratele Toader Oargă completează o familie de iobagi muncitori şi chibzuiţi. Descrierea făcută de armată : „*Statură mică, îndesat, bine făcut, faţa plină, brunetă şi mai mult rotundă, părul castaniu închis, mustăţi brune rosiatice, vorbeşte peltic, umblă şi stă drept. Îmbrăcămintea*

ca a lui Horea, cîteodată poartă un cojocel scurt cu lîna în afară". Foarte bine cunoscut de lietenantul Todor Avrămuț ca om de legătură cu Horea, după ce acesta a fost dat în urmărire ca *famoso seductore Nicula Ursz Hora* — adică „*faimosul amăgitor Nicula Urs Horea*", ascunzîndu-se și pregătind războiul țărănesc. Încă din anul 1779, după întoarcerea de la Viena, bate satele de munte și organizează conspirația în numele lui Horea, contribuind la crearea unei aure și a unui mit Horea. Are cunoștințe și legături de afaceri țărănești cu o mulțime de săteni din zona Abrudului și a Cîmpenilor, lucru care-i oferă un alibi față de autoritățile domeniale alertate de drumul la Sibiu și la Viena. Todor Avrămuț scrie că impune prin seriozitatea lui și prin muțenie. A-i încredința un secret este ca și cînd te-ai confesa pămîntului. Nu de puține ori a trebuit să se travestească în cioban ; ori în negușător, ori în popă. Știind că este dat în urmărire și că va fi recunoscut după vorba peltică, de obicei făcea pe mutul sau pe gîngavul, comunicînd foarte expresiv prin semne, sau mai adesea trecea prin posturile de pază travestit în cerșetor mut și șchiop, arătînd multă iscusință în acest rol.

CRIȘAN este un fel de monument în descrierea lui Todor Avrămuț care-i conferă titlul de *belli-duce* și de „Necruțătorul". Giurgiu Marcu din comuna Vaca, izolată pe apa Juncu care se varsă în Crișul Alb, comună la nord de Brad, mutat în Cărpiniș, satul lui Cloșca, în calitate de iobag al statului, are în 1783, 51 de ani. Venit din comitatul Zarandului, de pe Criș, oamenii îi vor zice Crișan. Statură impunătoare, mîndru și aspru, păstra ceva din marțialitatea ostășească, în tinerețe fiind soldat în regimentul contelui Francisc Gyulay. Neînduplecat în ideile revoluționare, făcînd din „concivilitate" și din exterminarea nemeșimii legile de fier ale războiului, considerat cel mai dur și neiertător vice-căpitan, aproape de-o vîrstă cu Horea, este omul care urzește conspirația țărănimii în părțile Zarandului, păstrîndu-se în anonimat pînă la izbucnirea „tumultului". A fost într-un timp soldat sub ordinele căpitanului Gligor Avrămuț, care l-a întrebuințat ca om de legătură cu prietenul său Rastrelli, încredințîndu-i nu de puține ori viața în calitate de apărător al trupului. Căpitanul Gligor Avrămuț a tradus în românește ordinele privitoare la instrucția individuală a grupei, la cea de luptă și Crișan

le-a făcut cunoscute trupei sale, instruind-o temeinic, în limba română. Casa lui era așezată pe partea stîngă a drumului Abrud-Cîmpeni, pe coasta Dăroaiei, în deceniul 8 al secolului trecut fiind în stăpînirea strănepoatei sale Iiina, măritată cu George Cîmpenariu și avea săpat în grindă anul 1784 ; adică anul ridicării la arme a iobagilor. Două izvoare coincid în lămurirea personalității lui neobișnuite, care de fapt reprezintă exemplar moțul : necruțător cu dușmanul, tenace pînă la sacrificiu, drept și de mare omenie atunci cînd este vorba de relații firești. Un izvor este tomul lui Todor Avrămuț, al doilea este episodul relatat de istoricul Szilágyi Francisc. Amîndouă coincid asupra faptului în sine. Relatarea lui Todor Avrămuț este mai colorată, mai plină de amănunte, fiind de fapt mărturisirea lui Crișan făcută fostului său comandant, Gligor Avrămuț, la Cîmpeni, în decembrie 1784, cînd acestuia i s-a tăiat piciorul de sub genunchi în urma rănii care : „*s-a otrăvit după bătaia de la Mihăleni*". Szilágyi o știe de la baronul Ion Josika, fiul lui Anton Josika, căruia Crișan i-a profețit scularea țăranilor.

În 1782, după „tumultul" de la Cîmpeni unde Crișan a avut un rol tainic, acesta a plecat să ducă vestea prin sate, să pregătească capii conspirației și să-l anunțe pe Todor Avrămuț la Sibiu. Ca să ocolească vadurile și podurile păzite de peste Mureș, a trecut rîul înot pe o ploaie rece, într-o noapte fără lună de la începutul lui iunie. Cu toată constituția lui robustă, s-a bolnăvit. Abia s-a tîrît pînă la Miercurea, unde l-a doborît fierbințeala chiar la hanul mare al jupînului Hans Roșcovanul, cum îi ziceau românii. În drum spre Sibiu, a trecut la cîteva zile și baronul Antoniu Josika cu soția lui, contesa Maria Teleki. Anton Josika, descendent din cancelarul Josika al principelui Sigismund Báthory, român bănățean nu atît de maghiarizat pe-atunci, să nu-i slujească lui Mihai Viteazul, aruncat în închisoare de Sigismund și decapitat pentru „complot". Contesa aflînd de soarta iobagului, i-a lăsat bani hangiului, cu recomandarea să-l îngrijească omenește. Întors cu chervanul de la Sibiu, baronul dă poruncă să fie luat acel iobag la căruța cu bagaje. Crișan este adus la castelul de la Brănișca, pe drumul Deva — Arad, la circa 15 kilometri de Deva, unde se însănătoșește. La plecarea spre casă, baronul îl dăruiește și Crișan, în preajma izbucnirii războiului țărănesc pe care însuși îl pregătește,

el răspunzînd ca vice-căpitan de Zarand și părțile Hunedoarei, unde-și avea căpitani jurați, se află la grea cumpănă de cuget. Cum poate el să dea morții și focului pe cei care i-au salvat viața de două ori : o dată de boală ; a doua oară de patrulele care-l căutau și care n-au îndrăznit să oprească chervanul baronului Anton Josika, secretar al guvernului transilvan ? Ce profunzimi trebuie să fi atins dilema, cît de cutremurătoare a fost zbaterea între recunoștință și jurămîntul înfricoșat prin care s-a legat să spulbere nemeșimea de pe fața pămîntului și cu prețul vieții să păstreze taina pregătirii războiului ? Jurămînt făcut pe cruce și sabie în bisericuța sătească din Dealu Frumos, cînd el cu Cloșca s-au întîlnit cu Horea să-i aducă lista căpitanilor, care la rîndul lor au depus jurămînt pe cruce și sabie prin bisericile de lemn din Zarand, de pe Valea Arieșului și a Ampoiului, chemînd asupra călcătorului toate miniile cerului și ale pămîntului, urgia bolilor și blestemul veacurilor ? !

În acea clipă de răscruce a cugetului, Crișan a găsit în el tăria de a fi om. A încălecat pe Suru, aflîndu-se la Stejărel, sub vîrful Ciușului la sud de Brad, unde chemase căpitanii jurați din Valea Mureșului, a trecut la Luncșoara și în vremea culesului viilor, pe la mijlocul lui octombrie (zice Todor Avrămuț că erau niște zile aurii și mierii și duioase, cu cer să-l sorbi ca pe-o cuminicătură, că se leiseră codrii de fag în zale sîngerii și galbene și era o căldură dulce și aromitoare, că ieșiseră cerbii la boncăluit și umblau vulpile fără sfială), a coborît spre Murăș pe sub vîrful Gligan la Bărăștii Iliei, la Boz și de acolo la Tîrnăvița, unde a lăsat calul la un căprar și el țesut în conspirație și unde s-a travestit într-un fel de cerșetor-prooroc, purtînd pe umeri o poneavă roșie vrîstată cu alb, legată ca o pelerină, o straiță de cerșit, pe cap o căciulă buhoasă și, ca să nu fie recunoscut, s-a legat cu o legătoare neagră peste un ochi. Sprijinit într-o bîtă noduroasă, s-a coborît la curțile baronului binefăcător, la Brănișca. Era o după-amiază caldă cu mătasea morților trecînd argintie prin văzduhul strălimpede. Crișan a cerut slujitorilor să-l ducă în fața stăpînilor. Anton Josika era dus la vie, să controleze culesul. Contesa Maria Teleki nu s-a lăsat impresionată de comunicarea servitorilor, cum că la porți se află un prooroc neguros și înspăimîntător, poruncind să fie scos afară și

alungat. Crișan s-a așezat lîngă poarta castelului, privindu-l cu un ochi al recunoștinței, aici a fost tămăduit și dăruit și cu un ochi al răzbunării, al iobagului care știa că peste o lună aceste curți îmbelșugate, serele în care cresc flori nemaivăzute, grajdurile de unde vine mirosul blînd al vacilor și cel drag al cailor, aleile pietruite și castelul în ferestrele căruia se sparg în vîlvori razele soarelui, totul și toate nu vor mai fi decît scrum și ruine fumegînde. El însuși i-a pregătit pe cei din Zam, Săvîrșin, Dobra, el a pregătit trupa care va ataca Șoimușul, venind din Zarand, el știe pe de rost numele tuturor nemeșilor care trebuiesc șterși de pe fața pămîntului românesc. A ascultat cu înfiorare și tristețe sunele armonioase ale clavecinului la care cînta contesa, binefăcătoarea lui. Cu nestrămutată răbdare a așteptat acolo pînă-n amurg, cînd s-a arătat baronul, venind călare de la vie. Crișan a ridicat bîta. Totul și toate îl despărțeau de baronul încizmat, purtînd pantalon din piele de căprioară, cămașe de mătase și surtuc verde de „Jäger". Pînă și faptul că neamul Josika și-a vîndut limba și obîrșia o știa, Crișan înțelegînd în același timp că îi este dator călărețului acestuia cu viața.

— Cine ești, omule, și ce vrei ? l-a întrebat baronul, românește.

— Ascultă-mă, luminăție, voi să-ți vorbesc numai luminăției-tale, despre lucruri care nu se mai cuvin știute decît de luminăția-ta... Știu citi în mersul stelelor, vremea nu are taine pentru mine... Ascultă-mă pentru binele tău !

Baronul nu era singur, era cu vătaful, cu pivnicerul, cu contabilul și un arhitect de la Alba Iulia, pentru că voia să adauge o aripă nouă care să nu semene în nici un fel cu castelul și totuși, să se integreze stilului general. Rodul viilor, rodul cîmpului bogat, iobagii la lucru, baronul mulțumit vrea să se bucure și cei din jur de „profețiile", cerșetorului sau poate pungașului care nu știe cum să-i stoarcă cîțiva creițari.

— Hai ! Să auzim cu toții !

— Numai măria ta !

E ceva straniu în ținuta, în privirea bărbatului, o dorință aprigă de a comunica, baronul se-nfioară, dacă este un ucigaș plătit ori un nebun, de ce insistă să rămînă singur cu el ? Baronul îndeamnă calul. Crișan apucă trăgătoarea scăriței. Baronul îi dă un sfanț de argint. Crișan rîde neguros.

— Bag sama că măria-ta nu vrei să mă asculţi! Am să-ţi vorbesc în pilde. Se va scula un crai care va începe război şi vor umbla oamenii în sînge pînă la glezne.

Baronul şi-a întors calul. „Proorocul" se îndepărta repede, trăgîndu-şi uşor un picior. Soarele căzut pe geana pădurilor din poalele Muncelului îl învăluise într-o apă de sînge. Anton Josika a stat o vreme în cumpănă. A intrat la soţia sa, contesa. Imaginea proorocului şi vorbele lui l-au neliniştit. A trimes după primar, poruncindu-i să-l caute şi să i-l aducă în faţă. Proorocul parcă s-a mistuit în amurgul acela însîngerat, a cărui amintire l-a obsedat multă vreme. Un soare de foc, drumul numai ape de sînge şi o siluetă înaltă, neagră, mistuindu-se în acel pojar.

Joi la 4 noiembrie pe la prînzişor a sosit în goană la castel, la Brănişca, un curier repezit de fostul vice-comite al Zarandului, Ladislau Pop, venit de la Brad în goana geanelor, ajuns noaptea la Şoimuş, anunţînd cu sufletul la gură că Zarandul este în flăcări, castelele sînt pustiite şi nobilii puşi sub secure.

Se poate ca baronul Anton Josika să-şi fi adus aminte de proorocirea celui pe care-l tratase atît de absurd. Cert este că în aceeaşi zi împreună cu fratele lui Ştefan Josika, la care se adaugă contele Grigore Kuhn din Geoagiu şi baronul Iános Bornemisza, comitele Hunedoarei, încarcă sculele de preţ în căruţe şi pornesc în pribegie la Sibiu. Le veniseră veşti despre neînduratorul vice-căpitan Crişan, stăpîn al Zarandului şi despre Horea, conducătorul ţărănimii răsculate.

TÎRGUL DE ŢARĂ

Sîntem la 24 mai 1784 în Cîmpeni, zi de tîrg. Vin văsarii cu ciubere şi cercuri de la Vidra, Ponorel, Neagra şi Scărişoara, cu chişiţele de ciubere încărcate pe cai, vin cei din Albac avînd pe cai cîte două cofere sculptate, lăzi de zestre, altădată veneau cu grinzi, cu scîndură, cu leaţuri, nu mai au slobod la codru, vin bărdaşii din Sohodol, şindrilerii din Bistra şi Certeje.

Se umple tîrgul de mugetul viţelor. Moaţele coboară la tîrg, călări. Se tocmeesc bărdaşi pentru ridicarea caselor. Se tocmesc legăturile de şindrilă. Horea vine cu un car,

straiţa plină de fluiere. Carul este a lui Iacob Zăhuţ din Rîu Mare. Iacob aduce mied şi nişte vinars din cireşe. Este un moţ vînjos, nu prea înalt, cînd se mînie ochiul drept îi fuge într-o lăture. Are săcurea sub otavă. Cloşca vine cu căruţa lui. Crişan este la Cîmpeni de două zile. A tras la căpitanul în retragere Gligor Avrămuţ, unde au venit în noaptea de 23 spre 24 Dumitru Todea Buţă şi Petru Manciu din Rîu Mare, întîlnindu-l aici pe Ursu Gomboş din Vidra, căprar eliberat de trei ani, om de legătură cu Horea. Ţara Moţilor şi Zarandul sînt ţesute în firele conspiraţiei încă din 1779. În noaptea de 23/24 mai se hotărăşte acţiunea de a doua zi, o cercetare a spiritului mulţimii, a disponibilităţilor ei pentru acţiune. Motivul: neînţelegerile în legătură cu data şi felul cum să înceapă scularea la arme. Pregătirea morală a sculării de obşte. Temeiul îndreptăţit este cîrciumăritul din străvechimi drept al moţilor din actualul domeniu Zlatna. Pînă în 1778, moţii au avut dreptul să-şi aducă băuturi de oriunde, să fiarbă vinars din cireşe şi prune, slobozi fiind să vîndă, adică să cîrciumărească. În 1778, tezauriatul transilvan robeşte cîrciumăritul cu o taxă de un creiţar şi jumătate pe vadra de vin şi un creiţar pentru cupa de vinars. În 1781, căpitanul de cavalerie în retragere Ion Aron de Bistra are ideea să ceară guvernului dreptul de arendă asupra cîrciumăritului în Apuseni, contra 12.000 florini, nu poate plăti şi atunci ideea este valorificată, arenda fiind dată armenilor Martin „Bosniacu" şi Martin „Patru bani" pe timp de 6 ani. Cei doi armeni aduc în munţi băuturi mizerabile şi prigonesc silnic, ajutaţi de autorităţi, pe toţi moţii care cîrciumăresc. Scotocesc straiţele moţilor în drum spre tîrguri, le varsă băutura luată de acasă, confiscă o sticlă cu vin de cuminicătură trimeasă preotului din Abrud-sat, de Paşti 1782, slujitorii lor bat şi prigonesc pe cei suspecţi de cîrciumărit. Oamenii fierb. Este un moment psihologic şi social excelent. Tîrg de ţară, lume multă, atmosferă explosivă.

Arendaşii scot butoaiele cu băutură în tîrg, păzindu-le cu slujitori înarmaţi cu arme de foc şi lănci. Vederea slujitorilor înarmaţi, obraznici, aţîţă mulţimea prin care trec agitatorii lui Horea. Iacob Zăhuţ trăsese carul cu mied şi vinars spre gura tîrgului, lîngă butoaiele arendaşilor. Este mişcarea tactică impusă de Horea. Pentru că, oriunde au scos arendaşii butoaiele cu vin şi vinars, la

răscruci şi la vadurile tîrgului, faţă în faţă cu ele şi-au tras carele cu mied şi acovită, scoţînd cofele la vedere, oameni juraţi de Horea. Intră în joc fraţii lui Horea, Petru Nicula şi Dumac, cum este cunoscut celălalt frate, Damian Nicula ; vărul lui bun Cîrstea Nicula şi Ion, feciorul lui Horea, care îndeamnă oamenii să cumpere mied şi vinars numai de la moţogani. Îi îndeamnă pe zărăndenii dinspre Hălmagiu, ori pe mureşeni, pentru că Horea îi jurase pe cei dinspre Vidra, ori din Albac, ori dinspre Lupşa şi Abrud să nu cumpere nimic de la armeni. Tîrgul forfoteşte sub cerul senin şi-n dulcea căldură a începutului de vară. Sînt acolo muieri din Zarand vînzînd nuci, fuioare, furci de tors, erau nişte crişeni cu furci de lemn înfipte cu cozile în pămînt şi alţi zărăndeni cu lînă. Horea se pierde în mulţime, zicînd din fluier. Îl vede şi cunoaşte pe scîrbavnicul slujitor al arendaşilor, Isac Cojocean care vine în goana calului, plesnind lumea cu biciuşca. Înarmat pînă-n dinţi, băut de dimineaţă, crezîndu-se atotputernic, Isac Cojocean trînteşte o femeie din Hălmagiu, îi împrăştie nucile şi-l ia în picioarele calului pe un cioban din Zarand care, îngenuncheat, îşi vîra lîna în sac. Lînă albă, moale, mirosind a rîu de munte. Se vedea că era spălată proaspăt şi uscată la vînt. Uite că Vertan, alt netrebnic simbriaş al arendaşilor, cade în capcană. Sare în carul lui Zăhuţ, vrea să-i verse miedul, Zăhuţ strigă, strigă şi Vertan, după care-l ia pe Zăhuţ în patul puştii şi-l duce la casa şpanului, aşezată nu departe pe malul Arieşului. Se strînge lume. Se strigă împotriva slugilor. Cel din Zarand se scoală de sub copitele calului. Îi trage slugoiului un pumn în şale, sare la căruţă, scoate săcurea de sub sacii cu lînă, tabără asupra butiilor şi le ia fundurile în tăiş, tocmai cînd vine Iacob Zăhuţ strigînd că armenii îl lasă fără pită la pruncuţi. Sare şi el în car, scoate săcurea de sub otavă şi tabără pe butoaiele armenilor. Este semnalul.

Iacob Zăhuţ ştie exact unde sînt plasate în tîrg butoaiele arendaşilor. Flutură securea deasupra capului, dă chiot şi cu Simoc Cotoşel, Petru Zeba, Avram Schiopu şi zărăndeanul necunoscut, căprar al lui Crişan, tabără asupra acestora, le sparge fundurile, mulţimea condusă de fraţii lui Horea şi de feciorul lui lasă tîrgul, fierbe, năvăleşte asupra slujitorilor înarmaţi care-o tulesc la fugă, căutîndu-şi scăparea la autorităţi. Se află venit la tîrg însuşi Gheorghe Devai, provizor al domeniului, care, după

obiceiul ţîfnei sale de slujbaş, trimite după gornici, mîna forte a administraţiei. Găseşte numai doi care refuză ordinul de a potoli mulţimea. Mulţimea vrea să năvălească în Cîmpeni. Să spargă pivniţele arendaşilor şi să-i uşureze de cîrciumărit. Testul reuşise pe deplin. Judele din Rîu Mare, Dumitru Todea iese înaintea oamenilor şi-i potoleşte. Martin „Bosniacu" şi Martin „Patru bani" renunţă la cîrciumărit şi la arendă. Vestea este răspîndită de conspiratori în toate satele, de ţăranii veniţi la tîrg din toţi Apusenii, iar oficial ajunge la guvernul Transilvaniei, care, miop şi plin de ură şovină, ordonă tribunalului din Aiud la 5 decembrie 1782 să cerceteze şi *„să pedepsească imediat într-un mod exemplar, aşa ca să fie de teroare pentru alţii"* (pe autorii tumultului). De fapt, se urmăreşte exterminarea nu a „autorilor tumultului", ci a autorilor jalbelor şi a participanţilor la deputăţiile trimise la Viena, pentru că Iacob Zăhuţ şi ceilalţi ţărani care au spart butoaiele au primit, conform sentinţei din primăvara lui 1783, cîte 25—100 bastoane şi de la 3 luni la 2 ani închisoare, iar Dumitru Todea Butâ, care a potolit „tumultul", dar a fost la Viena după uciderea tatălui său în bătaie, cu alţi „conspiratori", au fost condamnaţi la moarte : *„spre teroarea altora, fiindcă numai în astfeliu pacea şi liniştea publică se mai poate restabili în munţi"*. Dumitru Todea este condamnat la tortură înainte de moarte, ca fiind autor al altor „tumulte", spre a descoperi complicii. După execuţie îi va fi tăiat capul, corpul i se va despica în patru, iar bucăţile rezultate vor fi trase în ţeapă. Motivele condamnării la moarte a sătenilor : Petru Manciu din Rîu Mare, Simeon Bostan şi Andrieş Pascu din Cîmpeni, Ursu Gomboş din Vidra sînt *„autori principali ai tumultului de la Cîmpeni, agitatori ai poporului şi în alte ocaziuni, au ţinut conferinţe secrete şi au pus contribuţii pe popor ca să trimeată deputaţiuni la Viena."*

Au fost arestaţi 24 de juzi şi juraţi din munţii Abrudului. S-a aruncat o amendă de 8708 florini şi 49 de creiţari pe comunele Rîu Mare, Vidra, Cîmpeni şi Bistra. Au fost daţi în urmărire *famoso Seductore Nicula Ursz Hora* (Horea)" şi două rude apropiate : Petru Nicola şi Cristea Nicola. Forul dominial le dă semnalmentele şi trimite circulare în comitatele înconjurătoare spre a fi prinşi.

Horea se făcuse nevăzut. Satele, codrii îl ascundeau cu grijă.

La sfîrşitul lui mai 1783, la cîteva zile după tîrgul de ţară de la Cîmpeni, moţii din Rîu Mare, Vidra, Cîmpeni, Bistra, Muşca, Baia de Arieş, Bucium, Abrud şi Cărpiniş se solidarizează şi decid să trimeată o altă deputăţie la Viena. Este a doua mişcare de şah a lui Horea în războiul secret cu autocraţia feudală.

Horea ştie că poporul este gata să pună mîna pe arme. Ştie că este urmărit. Că autorităţile sînt informate despre adunările secrete din munţi. Tumultul de la Cîmpeni a fost sincronizat cu sosirea împăratului în Transilvania, deputăţia a fost trimisă nu la Viena, ci în calea împăratului, pentru că la 28 mai, numai la 4 zile după tîrgul-de-ţară, împăratul era la Lugoj, iar la 31 mai în Sibiu, călătorind cu mare repeziciune. Deputăţia l-a interceptat pe acest drum, cînd să treacă Mureşul spre Alba Iulia, lucrurile au fost gîndite din perspectiva unei strategii politice cuprinzătoare, dovedind o informaţie amănunţită şi o gîndire militară riguroasă. Horea a fost ţinut la curent cu plecarea împăratului din Viena de către lietenantul Todor Avrămuţ, detaşat atunci la Sibiu pentru informarea comandantului-general, Feld-mareşalul von Preiss. De asemenea cu drumul, popasurile şi motivele politice şi militare ale acestei de a doua călătorii a împăratului, astfel încît şi-a putut realiza planul în deplină cunoştinţă de cauză.

O VIZITĂ IMPERIALĂ ŞI O AUDIENŢĂ HOTĂRÎTOARE

În seara zilei de 28 mai 1783, la Sibiu, într-o odaie de la catul al doilea al hanului „La Cerbul de Aur" aşezat către colţul pe care-l face strada Pielarilor cu strada Pietrarilor. Hanul ridicat nu departe de zidul cetăţii care dă spre Cibin şi Tîrgul Fînului este el însuşi o cetăţuie, curtea interioară adăposteşte carele, acolo sînt grajdurile şi cuhnile, odăile sînt la catul unu şi doi, cea despre care este vorba are ferestre fără gratii, răspunzînd pe coama de ţiglă a caselor vecine. Una din aceste case are un luminator pe acoperişul cu apa spre strada Pietrarilor. Luminatorul răspunde într-un pod larg, unde este şi afumătoarea, uşa podului răspunde într-un balcon din lemn de la care coboară o scară în curtea pătrată a jupînului Rudi,

unul din cei mai cunoscuţi artişti-cioplitori în piatră şi marmoră. Jupîn Rudi este un radical, prieten cu mai concesivul proprietar al hanului, un progresist ale cărui idei devin radicale atunci cînd Guberniul măreşte impozitele şi taxele vamale, sugrumîndu-i deverul şi mai puţin radicale atunci cînd anul este bun şi la Sibiu afluiesc călători, neguţători, meşteşugari care-şi desfac mărfurile şi ofiţerimea cu grade inferioare, pentru care a amenajat un salon special, plin cu trofee de vînătoare cumpărate pe sub mînă de la braconierii români din mărginimea Sibiului. Aici trage lietenantul Todor Avrămuţ cînd este chemat la comanda-generală, fie pentru verificarea planurilor şi hărţilor la care lucrează topometrii şi topografi austrieci, fie pentru confruntarea toponimiei sau pentru sintezele informativ-istorice întocmite de o secţiune specială, instituită de Feld-mareşalul baron von Preiss. Înserare blîndă. Se vede lunca Cibinului, se văd acoperişurile ţuguiate ale caselor aşezate în jurul lacului lui Binder. Odaia mobilată cu un pat din alamă lustruită, un lavoar cu un lighean din porţelan gros, oglindă, dulap săsesc din nuc, un sfeşnic, o trăgătoare de cizme, noptieră, avînd pe perete o litografie colorată a Sibiului şi pe jos trei piei de oaie, iar la mijloc o masă rotundă, trei scaune, pe masă călimări, pene de gîscă şi un top de hîrtie. În jurul mesei, trei bărbaţi. Lietenantul Todor Avrămuţ, cel care pune în paharele din sticlă verzuie vinars din Apuseni. Niculae Radu Bălănescu în straiul boiernaşilor din Ţara Românească. Un bărbat foarte tînăr, a cărui perucă pudrată stă agăţată în cuier, îmbrăcat ca un nemeş ungur, cu coantăş, cizmuliţe roşii, dar care vorbeşte un amestec curios de italiană-franceză şi română ; iar cînd se poticneşte vorbeşte o germană cursivă şi aleasă, cu puternic accent vienez.

— Tumultul de la Cîmpeni este o premiză, domnilor, spune căpitanul Rudolf Kraft. El poate uşura mîna suveranului. Suveranul, sînt sigur, va scăpa viaţa celor condamnaţi la moarte. Va fi revoltat că se iau măsuri drastice asupra ţăranilor care au venit la Viena şi că nu s-au cercetat încă abuzurile din 1780. Voi prezenta punctul vostru de vedere. Chestiunea cu pămînturile de peste Olt nu-mi compete. Ţine de politica suveranilor, frate (zice *fratello*) Radu. *Also, fratelli,* datoria mea am împlinit-o cu riscul ca onorabilul guvern transilvan să plătească un ucigaş care să mă trimeată *ad padres,* înainte de vreme.

Bucălat, cu obrazul trandafiriu, fratele Omega, cum este cunoscut în „frățiile ofițerești" căpitanul Rudolf Kraft, se înfășoară în mantia albastră, își pune peruca și tricornul, anulîndu-și astfel deghizarea în nemeș ungur. Iese singur, după ce le face semn de bun rămas celor doi români despre care știe sigur că nu aparțin lojii masonice Sfîntul Andrei din Sibiu, ca românul Ion Piuariu Molnar. Ion Molnar lucrează la o gramatică germano-română *(Deutsch-walachische Sprachlehre)* și l-a invitat astă-seară la o recepție intimă dată în cinstea lui. Ion Molnar nu poate fi de mare folos „cauzei" suveranului său. Poliția secretă de stat, la ordinul suveranului, i-a dat numele celor care compun loja „Sfîntul Andrei", mulți dintre ei membri ai guvernului : secretarii acestuia, baronul Anton Josika și Türi Ladislau, consilierii baroni Bánffy Wolfgang, contele Kemény Wolfgang și comitele Cetății de Baltă, contele Bethlen Alexandru. Loja este foarte puternică, dar în problema emancipării românilor și a „concivilității" tergiversează la infinit și, se spune, prin interpuși. Ion Molnar poate fi un pion pentru viitor ; după etapa Horea.

— Cei mari ne împart după interesele lor, fără voia noastră și a istoriei, frate Todore, spune Niculae Radu Bălănescu cînd pașii fratelui Omega se sting pe scară. Adevăr zic ție : un popul nu-și poate cîștiga libertatea decît prin sîngele său și nu și-o poate ține decît prin lucrările temeinice ale cugetului său. Haide să luăm pe rînd ponturile fratelui Omega și să vedem care sînt învățăturile care curg pentru noi din lucrarea politicească a împăratului, spunîndu-i tu lui Șincai care este argumentul nostru.

— Nu putem porni decît de la : *l'impératrice Catherine propose de reconstituer l'Etat indépendant connu dans l'antiquité sous le nom de Dacie, formé de provinces de Moldavie, de Valachie et de Bessarabie et placê sous le sceptre d'un prince professant la religion grecque.*

— Atît că împărăteasa ori nu cunoaște acea istorie antică, ori că, prea bine știind-o, o folosește după nevoile împărăției, frate Todore. Să vedem ce zici tu și cu ce concluziuni mă duc eu la Horea, că-l știi dornic de concluziuni și de cuprindere cu lărgămînt, astfeliu încît să priceapă jocurile politicești și să folosească pentru noi, ceea ce este de folosit.

— Zic că-i musai s-o ajutăm pe împărăteasă și pe împărat să ridice Dacia. Noi ne-om strădui de-aici să ajungem la ea, că doar de-aici s-or ridicat rejii vechi ai Daciei. Așa că socoata mea pentru Horea este asta.

Nicolae Radu Bălănescu se lasă furat de logica matematică a acestui ofițer român în straie străine, bun cartograf, bun matematician, cu o gîndire riguroasă, zgîrcit la vorbă, care exprimă atît de limpede o altă față a poporului, gîndind aici, la Sibiu, ca și Horea la Cîmpeni, la renașterea Daciei celei adevărate, așa cum o știu cu toții, neciumpăvită și întreagă. A venit într-o goană după tumultul de la Cîmpeni, spre a-l întîlni pe Omega care lucrează deopotrivă în Bosnia, Herțegovina și Croația.

I. În septembrie 1782 țarina Ecaterina a II-a, care înecase în sînge războiul cazacilor și al țăranilor, tăindu-l pe Emelian Pugaciov (cîțiva esauli ai acestuia au scăpat, călugărindu-se prin schiturile Moldovei și Țării Românești), mare iubitoare de împărțit țări ce nu-i aparțin îi propune lui Iosif al II-lea să ruineze Imperiul Otoman și ambele împărății să beneficieze de pe urma acestei prăbușiri, creînd între ele un stat tampon, acea Dacie străveche, fără Transilvania și Oltenia, pe care le-a atribuit generos, Austriei.

II. În 13 noiembrie 1782 Iosif al II-lea acceptă propunerea.

III. În aprilie 1783 împăratul pleacă din Viena să recunoască teatrul viitoarelor operațiuni militare împotriva Turciei, Ungaria de Sud, să controleze cetățile transilvane și starea de fierbere de aici produsă de Regulamentările urbariale și *Certa puncta*, să impună concivilitatea și germanizarea, apoi să viziteze provinciile intrate de curînd sub stăpînirea lui : Bucovina și ceea ce a rupt din defuncta Polonie.

IV. Căpitanul din garda imperială, Rudolf Kraft, îl precede cu 10 zile spre a se informa despre starea de fapt din lungul traseului și a comite ici, colo, indiscrețiile de rigoare, ca în cazul românilor transilvăneni.

V. „Omega" insistă asupra dorinței împăratului de a face dreptate românilor, le arată còpii după ordinele suveranului adresate guvernului. Vorbește de conscripția militară, ca mijloc de a recruta regimente noi și despre avantajele sociale și politice ale conscripției. Anume : eliberarea din iobăgie peste capul nemeșimii, dobîndirea de drepturi civice, redobîndirea vechilor privilegii militare.

— Aici este gîndul ascuns al împăratului, comentează Todor Avrămuț acest punct 5.

VI. Omega spune că se vor da ordine secrete guvernatorului militar în sensul conscripției.

VII. Împăratul va trage la hotelul **Röemischer Kaiser**" (numit „Împăratul romanilor" după vizita din 1773, cînd a poposit tot aici.). Va pleca din Sibiu în 6 iunie de dimineață.

VIII. Fratele Epsilon (Nicolae Radu Bălănescu) să rămînă în Sibiu și să urmeze cortegiul imperial pînă la Făgăraș, el, Omega neputîndu-l reîntîlni decît acolo. De la Brașov, împăratul are alți antemergători *(antecursores)* pînă în Maramureș și Bucovina.

IX. S-a organizat un secretariat care să strîngă plîngerile (pe națiuni), deoarece împăratul, în vizita din 1773 a primit 19.000 de jalbe, mai ales de la iobagii români. Secretarul șef este un „frate", care va face o sinteză a plîngerilor românilor. Lietenantul Todor Avrămuț i-a fost recomandat ca tălmaci.

X. Să se ia aminte la deviza care stă strisă pe drapelul Regimentului 2 grăniceresc român : *Virtus romana rediviva*.

— Asta-i ce ne-a spus Omega, frate Radule ! Io zîc că avem de datorință să nu-l înrîurim pe Horea cu judecățile noastre. Fără numa să-i spunem totul și, lăsîndu-l să hotărască, să-l ajutăm acolo unde nu vede limpede.

— Împăratul nu se mulțumește cu ce-am făcut la Cîmpeni. Vrea oștire și oștirea pe care el o vrea nu i-o pot da decît țăranii. Vrea să-i țină la scară pe nemeși. N-o poate face. Mai ales, dacă zvonul cu războiul contra otomanilor este adevărat. Vrea o *Dacia rediviva*. Noi o vrem din tot cugetul, așa cum Mihai Vodă a retemeinicit-o. Mă supun judecății tale. Rămîn în Apuseni. Strîng pușcașii. Îi tocmesc pe companii. Îi învăț lupta. Îi adun pe sulițași. Cîte o noapte de muștru la două săptămîni. Îi învăț să se apere de pușcașii dușmanului. Numele meu e taina. Numele faptelor e Horea. Mă jurui lui. Și acum să vedem în care orașe, în care cetăți și tîrguri sînt companiile de pedestrași și escadroanele de dragoni, ca să știu care sînt golurile și unde putem trece noi, fără să ne lovim de armată...

...La plecarea din Sibiu, în 6 iunie 1784, tot guvernul transilvan în ținută somptuoasă își ia rămas bun de la

împărat. Fraza cu care acesta se desparte de guvern este repetată de guvernatorul general, militarilor : „Să se înceteze odată peste tot locul această degradare sclavească a omenirii. Vă recomand să urmați ordinele mele și de aici înainte toate șicanele să înceteze și astfel, pace vouă !"

A doua zi, ajuns la Făgăraș, împăratul trimite guvernului ordinul pe care a ezitat să-l dea chiar în Sibiu, acolo unde în noaptea de 4/5 iunie a citit și analizat plîngerea făcută de comunele din Munții Abrudului, în care a recunoscut stilul corosiv al nobilului Samuil Martzi din Abrud, identic cu al altor două petițiuni, înmînate de Horea la Viena, cînd l-a primit în audiență. Habsburgul nu știe că plîngerea este opera comună a lui Gligor Avrămuț și Horea, Samuil Martzi aducînd în plus documente de arhivă, cum ar fi lista privilegiilor acordate moților de principii Sigismund și Gabriel Bàthory, de Rákóczi cel bătrîn și cel tînăr. Ordinul, pe care-l află Niculae Radu Bălănescu, comunică guvernului transilvan că, pînă la sosirea deciziei imperiale, nici locuitorii din munții Abrudului, nici deputații lor să nu fie pedepsiți pentru plîngerile făcute la Viena. Să nu se execute nici o pedeapsă cu moartea. Să se facă o investigare severă, discutată în cancelaria și Camera aulică, care-și vor spune părerea, găsind mijlocul să pună capăt abuzurilor și tiraniei.

Niculae Radu Bălănescu pleacă de la Făgăraș la Aiud și de acolo la Cîmpeni. Ordinul imperial nu va fi executat de guvernul Transilvaniei, lucru știut atît de împărat cît și de Horea. Sentința forului dominial este pusă în practică, în afara condamnărilor la moarte, transformate în cîte 2 ani de temniță cu un regim de exterminare și aplicarea a 50 pînă la 100 de ciomege, numite sibilinic „bastoane".

La sfîrșitul toamnei, cum lucrurile bat pasul pe loc, cum Horea simte strîngîndu-se cercul urmăritorilor, cum adunările tainice pot fi vîndute și cum iarna nu-i poate oferi adăpost în munți, se simte nevoia unui pas hotărîtor. Acest pas hotărîtor se zămislește tot la Cîmpeni și tot în casa căpitanului în retragere Gligor Avrămuț, în noaptea de 15/16 septembrie 1783. Casa răspunde într-o livadă povîrnită ușor pe Valea Caselor. Se poate ajunge la livadă pe undețul care vine de la Albac pe sub Vîrful Ciocului și ține Bistra tot sub poală de codru, prin făgețel și mestecănișuri, prin aluniști dese, fără să dai de sălaș omenesc.

Sînt de față Horea, căpitanul Gligor Avrămuț, care a luat din fosta lui viață ostășească obiceiul să pufăie din lulea, căpitanul Nicolae Radu Bălănescu, Crișan și Cloșca. Odaie scundă, tavan din grinzi peste care s-a bătut podină, pereții tot din grinzi, ștergurі albe, un chelecheu — colțarul cu văsărie de lut ars, înflorat din daltă —, un podișor, bufetul din lemn de nuc, masa scundă, scaunele moțești cu trei picioare, mai mult casă de muntean decît de ofițer împărătesc, o tindă unde Rafila, soața căpitanului, femeie de 45 de ani, arătînd ca la 35, vîră găteje în cuptor și flăcările mărunte îi scoate din întuneric obrazul bălai, genele lungi și ochii verzi, făcînd să lucească mat țeava pistolului pe care-l ține în poală. De afară se aude apa adusă de la izvor pe țîrăul din lemn scobit, pînă la vălăul din mijlocul curții. Pe masă o lumînare groasă !

— Am fo ascultată cu băgare de samă, spune Horea. Are glasul domol, profund, părul dat cu unt și strîns în două cozi care-i cad peste urechi, fruntea foarte înaltă, un început de calviție lărgindu-i-o și mai mult, mustața prelinsă, rară, sprîncenele subțiri, „ceva de sfînt țăran, ori de schimnic, ori de mucenic“ își spune Nicolae Radu Bălănescu... Io zîc că ne-om mai tocmi odată, că să nu fim rușinați de vreme că n-am probăluit pînă în ceasul al unsprezecelea și că n-am iertat de șaptezeci de ori cîte șapte.

— Prea multă răbdare, ne face vite de jug, nu oameni, spune Crișan. Nu ne putem scula amu că vine iarna, da' la primăvară, musai. Zarandu-i la poruncă.

— Și părțile Arieșului, și ale Ampoiului, oamenii stau gata, lăncierii, bărdașii, ăia cu țăpoaiele, pușcașii, că sînt ca la două sute, au pulbere, fac plumbi, le toarnă plumbi băieșii, faurii, da io zic ca Horea. Să mai probăluim la împăratu, că are gînd bun, să aducă urbarialul și scrierea la oaste, spune Cloșca.

Nicolae Radu Bălănescu își spune că, din punct de vedere politic și militar, Horea are dreptate. Cade frunza, vin brumele, ploile mocănești, este greu să stai în pînde, mișcările cetelor se văd sau lasă urme, e greu cu proviantul, cu nutrețul, pe urmă zăpada trădătoare. Nici nod politic nu este, poruncile împăratului nu se aplică, cercetările merg încet, Horea are intuiția momentului cheie, cum l-a avut cu tîrgul-de-țară de la Cîmpeni, îi trebuiește încă

un argument, este prudent față de istorie. Crișan este tăiat în piatră. Noduros, sumbru, cu trăsături săpate dur, între sprîncene șanțuri adînci, mai adînci ca la Horea, ochii mari, neguroși, comunicînd o suferință trudită și zăcută, mustață groasă, barbă deasă, aspră, cozile împletite, legate cu șnur, o neînduplecare crîncenă, o neclintire cioturoasă, ceva care înspăimîntă și nu iartă. Radu Bălănescu i-a văzut trupele. Odată la Mesteacăn, într-o duminică. Cei două sute de lăncieri călări adunați din satele din jurul Bradului. Cai scunzi, șei de lemn, ghioage și săcuri la oblînc, bice de luptă cu lănțug de fier de care este prinsă măciulia ghintuită. Cei douăzeci de pușcași ținîndu-și praful de pușcă în coarne de boi unguresti cetluite cu inele de aramă. Altădată, la Crișcior, o parte din pedestrimi făcînd muștru spre Valea Arsului și s-a gîndit ce-nseamnă să fii de-al pămîntului. Cum te apără pămîntul de stăpînul străin. Luptătorii veniseră prin codri, peste dealuri, noaptea, cu armele la ei, nu-i văzuseră oamenii stăpînirii, nici gornicii, ori, dacă-i văzuseră, se făcuseră că nu-i văd, unii gornici pieriseră, îi găsiseră ai lor mîncați de vulpi, de lupi, pe alții nu-i mai găsiseră, așa că tăceau.

Pe-ai lui Cloșca îi văzuse la Bucium, ca la 600, erau numai căprarii, căpitanii jurați, călăuzele, cetașii — ei le ziceau sutași — dincolo de Valea Șeșii, sub Detunatele. Cloșca îl privește pe Horea cu venerație, cozile împletite îi atîrnă pe umeri, are mustața potrivită din foarfeci, prelinsă spre bărbie, nasul coroiat, sprîncene dese, e rezolut dar altfel decît Crișan, pare mereu deschis spre lume, are o naivitate de om bun. Bălănescu își spune că poate fi amăgit, că ia prea ușor ceea ce i se spune, crede prea ușor, se încrede prea ușor, că prea stă cu ochii numai în ochii lui Horea și prea așteaptă totul numai de la Horea.

— Io zîc să bat iarăși drumu la Viena, io cu neamurile mele, să-l încerc pe drăguțu de împărat pe ponturi : adică ieșirea din iobăgie, scrierea la oaste, întoarcerea direpturilor vechi, slobozirea alor noștri din temniță de la Aiud și de la Galda, să nu mai fie nemeșime ungurească, pămîntul să fie al ălora de-l trudesc, așa cum ne-am înțeles, că aici noi să fim stăpîni că noi sîntem de-aici, ale noastre or fost toate cîte se văd și trăiesc și umblă și sînt.

Vorbește domol. Cu o încredințare nestrămutată. Radu Bălănescu îi urmărește logica și argumentele. Horea îl lasă căpitan în locul lui, „că este necunoscut, să nu-l dea în

lumină pe Avrămuț, că el poate ține firul dintre Cloșca și Crișan fără să dea de bănuit, dacă nimeni nu-l cunoaște.“ Instrucțiuni limpezi. Toată toamna să umble oamenii de credință pînă la Săvîrșin și dincolo de Săvîrșin în părțile Aradului pe valea Mureșului, pînă la Hălmagiu pe valea Crișului, apoi pe tot Mureșul, pe tot Arieșul și Ampoiul, să aducă învoirea tainicilor din sate, dacă se poate și spre Făgăraș, ca atunci cînd or soroci ei ziua și ceasul, să se scoale tot Ardealul, să-i pustiască pe domni, ca să nu mai rămînă nici sămînță care să strige la vreme, ori la cer, ori la fundul pămîntului. Să vestească că el este la Viena, la împăratul și că va aduce poruncile acestuia. Să se strîngă nutreț. Să se scrie de către popi și de primarii jurați, omul pe care-l dă fiecare casă, merindea. Oamenii să stea gata. Să nu se mai facă muștru. Se află. Să se tocmească buciumele, cornii, să se adune cioplitură de lemn, stînjeni în fiecare sat pentru aprins focurile pe culmi, cîlți și dohot pentru fum, cărbuni pentru covaci, șină de fier de la Roșia, de la Brad, de la Baia de Criș și Zlatna pentru săbii și fier de lance, pentru zbice de luptă și ghioage care să se bată în iarna asta și să se împartă la oameni. Unde nu se ajunge fierul, sulițele să se facă din carpen afumat la vîrf. Să se cumpere de oameni, toate coasele cîte se vor găsi în butici, ori la arendași, ori la administrația minelor, ciocanele grele de spart piatra. Să se afle dacă sînt vînzători, în ce sat, să se prinză și să piară neștiuți, ca și pînă acum.

Horea pleacă la Viena spre sfîrșitul toamnei, cînd satele au adunat florinii necesari drumului. A patra călătorie se întîmplă sub cu totul alte auspicii. Fiecare din drumurile anterioare a durat o lună dusul, o lună întorsul, apoi umbletele pe la diversele cancelarii, apoi omul de bine la care-a ajuns prin Gligor Avrămuț — vice-colonelul Rastrelli și anume agentul Enyedi care a redactat plîngerea și a obținut audiența la împărat în aprilie 1782. Totului, tot, drum, umblete pe la cancelarii, rînd la audiență, cam trei luni. „Chivără Roșie“ a adus din Țara Românească două pașapoarte sigilate, pentru Petru Nicola — pe pașaport Ion Dobrescu ; și pentru Florea Iancu Nicola pe pașaport — Gheorghe Ștefănescu, amîndoi negutători din isnaful marchitanilor care mergeau la Lipsca să tocmească marfă pe sama lor și a jupînului Grigore Poalelungi, sta-

rostele isnafului din Rîmnicul Vîlcii. Horea călătorește cu un pașaport de căprar licențiat (trecut în rezervă), om de arme al căpitanului în retragere Gligor Avrămuț, care este chemat la Camera de război cu treburi. (De fapt o chemare făcută de vice-colonelul Rastrelli, un fel de ordin de a se prezenta la Viena pentru a da „lămuriri necesare Camerei de război“.) Plecarea din Apuseni s-a făcut peste Munții Bihorului pînă la Izbucul de la Călugări la sud de Vașcău, apoi prin codrii de fag ai munților Codru-Moma, pe sub Bălăteasa, pe sub Piscul Gîrbei, pe pîrîul Mărăuș pînă-n Mărăușul bihorean. De aici, la Mișca pe apa Teuzului, unde era gătit carul cu caii aprigi ai lui Todor Boboș, chervanagiu cunoscut în pustă pînă la Buda. Tot aici și-au găsit cei doi „vîlceni“ caii cu tarhat din Țara Românească. Peste Békéscsaba, prin Keskemét, Erd, trecînd Dunărea cu podul plutitor, Györ, au ajuns la Viena la sfîrșitul lui noiembrie 1783.

De atunci se întîmplă ca două destine exemplare pentru istoria românilor despărțite prin 182 de ani, adică prin aproape două veacuri, să urmeze, aici, același desen care le-a determinat faptele cu semnificații adînci în viața poporului lor și sfîrșitul tragic. Mihai Viteazul a venit la Viena în urma „insurecției“ nobilimii transilvane și a intervenției unui lefegiu, generalul Basta, totul agravat de coaliția polono-otomană. Statul creat de el, cu adevărat Dacia străveche în hotarele ei străvechi, a înspăimîntat marile puteri înconjurătoare. Austria timpului, tot printr-un Habsburg, a voit o Transilvanie germanizată, cu cetățile ocupate de garnizoane germane, lucru în bună măsură realizat de urmașul acelui Habsburg, contemporan țăranului din Apuseni care calcă în urmele voievodului. Mihai vine la arhiducele Mathia în Viena sub titlu privat, este primit la Praga de împăratul Rudolf al II-lea ca un prinț, are o audiență secretă la împăratul care durează două ore, i se dă o oștire să recucerească Transilvania, să zdrobească nemeșimea răsculată împotriva suveranului, îl zdrobește pe Sigismund Báthory și oastea nobiliară la Gorăslău și este asasinat mișelește la Turda din ordinul aceluiași împărat, care voia o Transilvanie fără Mihai, smulsă din trupul Daciei și germanizată.

Horea nu stîrnește nici o zarvă la sosire, nu este pictat de pictorii curții, trage cu soții săi la hanul „Ursul

vesel“ aflat nu departe de Keplerplatz, biserica evanghelică şi Arsenal, la sud de Teresianum. Căpitanul Gligor Avrămuţ cunoaşte bine Viena, are prieteni şi în cîteva zile află tot ce este de aflat. Suveranul este plecat la Roma. Se va întoarce în martie 1784. Costul vieţii este scump pentru banii care-i au. Agentul Enyedi le va face toate lucrările fără nici un ban. Este un progresist care urăşte nemeşimea acuzînd-o că istoria n-a învătat-o nimic. Are relaţii în funcţionărimea cancelariilor. Îl asigură pe Horea că va ajunge la împărat în zece zile de la sosirea acestuia. Pînă atunci le va găsi de lucru. Ştie că sînt mari meşteri în lemn. La Rustenfeld, lîngă Viena, are un cumătru, meşter dogar, care i-ar angaja pe lunile de iarnă. Masă, casă şi simbrie, nu pe lună, numai pe butoi încheiat sau pe roate de căruţă încheiate. Muntenii să prind şi lucrează la Herr Menzel din decembrie 1783 la 1 martie 1784, Horea cioplind şi figurine din lemn, ori săpînd cu vîrful cuţitului, pe bucăţi rotunde de tei, chipul Maicii Domnului şi pe al Sfîntului Gheorghe care ucide balaurul. Sfîntul este îmbrăcat în straie moţeşti, poartă opinci şi balaurul are zece capete nemeşeşti. Căpitanul Gligor Avrămuţ este angajat la arhiva Camerei de război, să găsească ordinul numărul 6 din 5 decembrie 1757, emis pe cîmpul de luptă de la Lissa-Leuthen, cînd armata austriacă a fost bătută de Frederic al II-lea, ordin care prevedea unde şi cum să fie plasată artileria. Camera de război voia să dezbată dacă ordinul emis acum 26 de ani nu este un fals, o trădare sau dacă nu conţine o incompetenţă crasă, emitentul fiind repauzat de cinci ani, adjunctul lui mort pe cîmpul de luptă în chiar ziua bătăliei, iar curierul ucis în bătălia de la Lignitz, trei ani mai tîrziu. Pentru această treabă căpitanul a primit un sfert din solda gradului, pe tot timpul cercetărilor care au durat de la 5 ianuarie la 25 februarie 1784. De fapt Gligor Avrămuţ a găsit documentul a treia zi, în dosarul bătăliei de la Kollin, cînd Frideric a fost învins în iunie 1757, arhivarii Camerei de război refuzînd să creadă că un ordin emis în timpul unei bătălii pierdute, putea fi cusut în dosarul unei bătălii cîştigate cu o jumătate de an înainte.

Întoarcerea împăratului la Viena a avut loc la 20 martie 1784.

Prin Rastrelli, căpitanul Avrămuţ a ajuns la aghiontantul imperial în ziua de 23 martie. I l-a prezentat pe Horea care l-a cucerit prin germana lui aleasă. Aghiotantul a rămas consternat de insubordonarea guvernului transilvan. Prin agentul Enyedi dosarul moţoganilor fusese înregistrat cu data sosirii la Viena, nu cu data cancelaristică, adică în ordinea în care se înregistrau sutele de hîrţoage venite din toate părţile imperiului.

În ziua de 1 aprilie 1784 este anunţată audienţa la împărat.

Din deputăţie nu se primeşte decît ţăranul Nikola Ursz-Hora.

Împăratul are planul lui şi acest plan nu poate fi public. Pentru a pune mîna pe Transilvania, Rudolf al II-lea de Habsburg a încercat o variantă matrimonială: a căsătorit-o pe arhiducesa Maria Cristierna, verişoara lui, cu Sigismund Báthory, principele acestei provincii rîvnite. Matrimoniul nu s-a consumat, Sigismund Báthory a devenit un fel de paiaţă, cu caricaturi apărute în presa vremii şi atunci Habsburgul a încercat să obţină principatul prin sabia lui Mihai Viteazul. Habsburgul din 1601, strămoş al Habsburgului din 1784, l-a primit pe Mihai în ziua de 1 martie 1601, la Praga, în castelul-fortăreaţă Hrad, cu onoruri militare, cu *Freiherrii*, prinţii de sînge, în sala de ceremonii, tratîndu-l ca pe un cap încoronat; iar la a doua audienţă, de data asta secretă, care a avut loc la numai patru zile după audienţa solemnă, Habsburgul a urzit iarăşi planuri matrimoniale, el s-o ia de soţie pe Florica, fiica voievodului, mare frumuseţe a vremii, Mihai pe arhiducesa Maria Cristierna, voievodul să intre în clientela Casei de Habsburg, Nicolae Pătraşcu să stea la curtea din Viena, Transilvania să primească garnizoane germane, voievodul să pună sub sabie nemeşimea răsculată. Urmaşul acelui Habsburg l-a primit pe iobagul statului din Apuseni, cu care mai vorbise de două ori în anii precedenţi, la Schönbrunn, într-o audienţă strict secretă. Cunoscuse în Transilvania naivitatea poporului valah, care vedea în el un Mîntuitor, ştia istoria răscoalelor acestui popor, iar tumultul de la Cîmpeni, ca şi reacţia crudă a guvernului transilvan, i-au sugerat singura cale de a înfrînge nemeşimea ungurească, mereu în opoziţie faţă de politica lui: o răscoală a românilor care să-i ia sînge, s-o înspăimînte şi pe acest fond să poată aplica urbarialul, concivilitatea,

unificarea etnică şi germanizarea. Deţine informaţii despre starea de tensiune din Olanda. Un război cu Olanda ar amîna planul de nimicire şi împărţire a Imperiului otoman care a hărţuit Sfîntul imperiu roman de cîteva sute de ani. O răscoală a românilor din domeniul Zlatna ar putea fi uşor controlată de armată atunci cînd momentul politic o cere. Curierii fac în general zece zile de la Sibiu (el zicea Hermanstadt) pînă la Viena, zece zile înapoi, trei zile pentru emiterea patentei de potolire a răscoalei, iată 23 de zile în care nemeşimea va cunoaşte pe propria ei piele ce înseamnă să stai în calea progresului...

Spre zori trecuse o bură de ploaie care frăgezise văzduhul. Mugurii aninilor plesniseră, pomii ornamentali din Auerwelsbach Park desenau cerul albastru cu linii subţiri şi întortocheate, cîntau mierlele prin tufişuri, iarba strălucea, grădinarii aduceau florile de la sere cu cotigi trase de cai mărunţei, pe Schlossalee veneau la trap echipajele somptuoase ale demnitarilor, căleşti lăcuite avînd pe portiere herbul familiei, trăpaşi nobili, albi ori negri, ori suri, cu coamele în vînt, cu ţorsamuri din piele roşie, ori galbenă, cu alămuri şi panaşe, în spatele caleştilor stăteau nemişcaţi valeţii îmbrăcaţi în jiletci albe tivite cu fir de aur, cu peruci albe şi tricorn. Potcoavele ţăcăneau vesel. Arcurile caleştilor îi legănau pe cei din spatele geamurilor de cristal. Treceau ofiţeri călări. Totul era strălucire împărătească, joc feeric de culori, apele fîntînilor arteziene şopoteau înfiorate, erau lebede şi păsări nemaivăzute ca nişte berze, ori ca nişte cocori, dar cu penele roz şi cerul era altfel şi soarele căzînd pe geamurile palatului se prefăcea în aşchii de diamant. Horea îşi spălase cămaşa, care-i cădea bine pe trupul vînjos. Albă, de un alb neîntinat, îi scoate în evidenţă trăsăturile dure. Poartă cioareci, cizme legate cu şiret, e încins cu şerparul de piele, pe umeri dolama vineţie tivită cu şiret negru, căciulă. Totul este în afara lui, într-o lume străină, strălucitoare ca un basm. Are conştiinţa clară a transferului de bunuri de la ei, moţoganii, la aceştia încărcaţi de aur. Ştie că huzurul acestora, palatele, fîntînile arteziene, păsările necunoscute, echipajele strălucitoare, blănurile, totului tot stă şi pe nesfîrşita lor muncă şi zdroabă şi pe neagra lor sărăcie. Adică are o dureroasă conştiinţă de clasă, dublată de conştiinţa naţională, în aceste luni de stat între străini, întărită şi luminată şi mucenicită, pentru că

i-a văzut cum trăiesc pe ţăranii din Rustenfeld, într-o omenie plină de demnitate, netulburaţi de gornici şi slugi domneşti, de administratori şi şpani şi primari. Pe la mijlocul lui martie a ieşit în ţarina jupînului, i-a arat-o, curgea pămîntul pe cormană, untos şi reavăn şi el s-a lăsat ameţit de viaţa asta slobodă, cînd a arat nu pentru el, dar a arat că a vrut el să are şi caii voinici trăgeau una, îşi potriviseră pasul, miroseau a sudoare, brazda aromea ameţitor şi el s-a ruşinat pentru neamul lui, pentru bîtele cu care era răsplătit, pentru neştiinţa de carte, pentru toate umilinţele de zi cu zi şi atunci a crescut în el ura rece, zăcută, neîndurătoare împotriva celor care-l silnicesc. Altă ură decît aceea de a răspunde la lovitură cu lovitură. O ură însetată de dreptate, o ură însetată de omenie. A bătut satele din Lainzer Tiergarten îngropate în verdeaţă. A urcat pe dealurile domoale la Georgen Berg, a ajuns la Augustinerwald, a văzut ştalurile cu vaci grase, cîte opt, zece vaci de gospodar, a văzut acareturile, casele din piatră şi cărămidă ; altă dată a trecut Dunărea şi a bătut satele din luncă pînă la Aspern. Şi ei pot gospodări aşa. Şi ei pot avea şcoli. Şi ei ar trebui să ţină duminicile, netulburaţi. Şi ei sînt oameni în rînd cu oamenii, au suflet şi cuget, au simţăminte adînci şi credinţe adînci, au doruri şi aleanuri, nu sînt vite bune de muncă şi de ciomege şi de rîsul slugoilor. Gîndurile s-au distilat, comparaţia s-a impus cu forţa evidenţei şi atunci s-a întărit el în cuget, spunîndu-şi că „nu mai mere". Că „am fo răbdată mai mult ca pămîntu şi nici Dumnezo nu poate cere de la noi să răbdăm mai mult". În fiecare sîmbătă seara era la „Frăţie", care se ţinea în conacul colonelului Rastrelli din Unterlas, chiar pe malul rîului Liesing, foarte aproape de Rustenfeld. Temele „Frăţiei" erau alese cu grijă. Pe masa mare din sufragerie se găseau teancuri de ziare germane, venite la Viena în cursul săptămînii şi alte teancuri de ziare italieneşti, franceze, belgiene, prusiene, mai vechi, sosite cu ultimul curier. Pe mulţi din „Frăţie" îi cunoştea. Pe mulţi, nu. Cei noi se uitau curioşi la hainele lui. La cămaşa lui albă, la şerparul care-i încingea mijlocul. În a doua săptămînă din ianuarie, colonelul Rastrelli i-a cerut ca la întîlnirea din 11 februarie (el a ştiut că este înainte de Duminica Triodului, a Vameşului şi a Fariseului) să-şi spună părerea despre *Geschichte des transalpinischen Daciens*, trei

tomuri apărute la Viena cu trei ani în urmă. Citise numai tomul întîi. Colonelul Rastrelli nu-l putea suferi pe căpitanul Joseph Franz Sulzer, un elvețian neamț, de care zicea că este omul de casă al cancelarului Eszterházy, plătit de acesta să ucidă cu minciuni savante pericolul pe care conștiința națională a românilor, întărită de unirea celor trei Țări Românești făcută de Mihai Viteazul, îl reprezintă pentru Ungaria. Restrelli era patriot italian, voia libertatea și unificarea Italiei, văzînd în libertatea și unitatea românilor un sprijin nemijlocit și o solidarizare a gintei latine în fața pericolului germanizării. De altfel „Frăția", condusă de colonelul Rastrelli, era formată din cehi, slovaci, croați, sîrbi, italieni, muntenegreni, dalmatini, cei mai mulți fiind ofițeri, cîțiva profesori, doi medici și trei funcționari aulici. Căpitanul Gligor Avrămuț nu era un filolog. El mai puțin decît căpitanul Avrămuț. Avrămuț i-a explicat de ce ține Rastrelli ca discuția să fie purtată de Horea. De iobagul român. Spre a răsturna minciunile care sînt vînturate de Cancelaria aulică spre a argumenta poziția nobilimii maghiare față de iobăgimea valahă, injuriată și socotită asemenea „hiarelor de pren păduri".

A avut în față aproape o lună. A știut că și așa își slujește cauza și abia atunci i-a înțeles profund pe învățații de la Blaj. L-a căutat pe Samuel Micu la Colegiul Sfînta Barbara. Plecase la Blaj de aproape zece luni și el n-a știut-o și s-a mustrat și s-a căit că n-a știut-o și că prea puțin l-a căutat la Viena în 1779, în 1780, în 1782, cît Samuel Micu a lucrat la colegiul Sfînta Barbara. Gligor Avrămuț avea în jeanta de piele *Brevis notitia* lui Micu. A meditat la interesul altora, de alte nații față de români și istoria lor. A înțeles ce vrea Rastrelli de la el. A înțeles sensul dezbaterilor asupra introducerii alfabetului latin în locul celui chirilic, cînd un cirac al lui Sulzer a făcut spume la gură spunînd că limba română nu se poate scrie decît cu chirilice și doctorul Jan Zlinka i-a răspuns că limba maternă este însăși inima și ființa popoarelor, cea care le ține vii și de-o ființă cu ele însele și, de vreme ce româna este latină curată, de ce să nu se scrie cu litere latinești, că și ceha, care este limbă slavă, încă se scrie cu litere latinești. S-au amestecat și alții care i-au pomenit pe Micu și pe Șincai și pe Josef Dobrovsky, învățatul ceh, el înțelegînd că în imperiu se dă o altă bătălie, a învățaților, pentru limbile lor naționale, pentru drepturile

popoarelor, bătălie cu peana, este adevărat, dar cumplită, întortocheată, grea bătălie. A citit cele trei tomuri ale lui Sulzer împreună cu Gligor Avrămuț. A intuit esențialul. Adică faptul că poporul român ar fi purces în istorie de dincolo de Dunăre, trecînd-o spre miazănoapte tîrziu și ajungînd în Apuseni cam acum 500—600 de ani. Hoț și ticălos acest Sulzer, care mărturisește că n-a fost în Transilvania niciodată, dar că se va duce cîndva.

Au făcut un argumentariu filologic și istoric. L-a ținut în germană, după ce cu o noapte înainte a citit tare versuri din Klopstok, să i se desferece limba. A început cum nu se aștepta nimeni. Cu fluiera și doinind atît de dulce și legănat, încît fratelui Rastrelli și ofițerilor italieni, ba și dalmatinilor, le-au dat lacrimile. Rastrelli l-a îmbrățișat, zicîndu-i „frate" pe românește. Au ascultat și profesorul Janicek a spus că a fost o dizertație de bărbat cult, nu de iobag...

S-a prezentat la ora 11, după poruncă. A asistat la schimbarea gărzilor. Oștenii înalți, mustăcioși, drepți ca lumînarea, cu mundire roșii, trîmbiți, săbii, tobe, un duh războinic. Le-a cercetat armele. Noi, lustruite, cu spăngi lungi și strălucitoare la țevi. S-a gîndit la coasele lor, la furcoaie, s-a-nnegurat și cînd aghiotantul a strigat în sala de lîngă corpul de gardă : „Nikola Ursz", a știut că drumul lui ca petiționar, ca cerșetor de drepturi s-a sfîrșit.

Iosif al II-lea îi scrisese de dimineață surorii sale, Maria Antoaneta, regina Franței, mustrînd-o pentru luxul și cheltuielile ei exorbitante. O mustrase și înainte, cînd din pricina ei, Ludovic al XVI-lea l-a demis pe Turgot. I-a atras atenția asupra protejatului ei Calonne, controlor general al finanțelor, care-i satisface gusturile cele mai nebunești, ruinînd regatul prin împrumuturi fabuloase. S-a gîndit cu amărăciune că nici una din calitățile solide ale mamei lor nu a fost moștenită de sora lui, care s-a mulțumit să preia doar defectele împărătesei : luxul și frivolitatea. Chestiunea nu ține numai de relațiile familiale. A devenit de mult, politică. Sora lui, prin viața scandaloasă pe care o duce, face mai mult rău imperiului, decît un război cu Franța. Poporul Parisului, turbulentului Paris îi spune : *l'Autrichienne*, și *Madame Déficit*, scornind că ruinează Franța în favoarea Austriei. Nu s-a asimilat. Nu înțelege Franța. Ignorantă, ignoră cultura ei,

spiritualitatea ei. Demnitatea ei. Istoria ei atît de plină de fronde. Îl primește pe țăranul din îndepărtata lui provincie, sub impresia veștilor neplăcute venite de la curtea cumnatului său, atît de slab față de regină și de capriciile ei, nici unul costînd mai puțin de cîteva milioane franci aur. Își dă seama că sărăcia generală a iobăgimii transilvane este o fisură gravă în starea de echilibru a imperiului, că neomogenitatea etnică este viciul cel mai profund al împărăției și că urbarialul și concivilitatea sînt pîrghiile lui cele mai puternice pentru a limita forța nobilimii, pentru că nobilimea, indiferent dacă este germană sau ungurească sau italiană, s-a constituit într-o clasă suprastatală care depășește etnia, interesele ei solidarizînd-o împotriva puterii imperiale și a progresului social. Exemplul cel mai elocvent este cel al curții și nobilimii franceze care a reușit să oprească viitorul apropiat așa cum îl materializase politic și economic Turgot, emancipînd țărănimea, organizînd dinamic și eficient comerțul și manufacturile, militînd pentru bunăstarea și bogăția publică. Desigur, sora lui, Maria Antoaneta n-a citit nici *L'Esprit des lois* a lui Montesquieu, acest mare act istoric peste care un monarh nu poate trece, fără a pune în pericol însăși ideea de monarhie, n-a citit nici *Contract social* a lui Rousseau. El, Iosif, revine mereu la *Contract social*, pentru că aici este schițată o nouă și echitabilă organizare a societății, în care se încearcă o înlăturare a cauzelor inegalității dintre oameni. Desigur, nu este de acord cu ideea că poporul este singurul suveran, asta elimină de la sine statutul monarhic al puterii, dar de aici pînă la a nega existența ideilor din *Contract*, ca și forța lor explozivă, este cale îndelungată.

Iosif al II-lea poartă uniforma gărzii, fără cizmă, cu ciorapi albi de mătase și pantofi de lac cu paftale de argint foarte înalte. Îi place ținuta dreaptă, mîndră a acestui iobag al statului, neîncovoiat de umilințe, de teroarea administrativă, care luptă îndîrjit împotriva nedreptăților, față de care autoritatea lui imperială este fără nici o putere. Nici astăzi, după patru ani, ancheta ordonată de el nu s-a efectuat. Ba dimpotrivă. Cei care trebuiau pedepsiți își continuă abuzurile, nevinovații și apelanții sînt supuși torturilor și samavolniciilor de toate felurile. Notele poliției secrete și rapoartele Feld-mareșalului Preiss îi configurează ceea ce conține în esență „rumoarea publică", cu

nimic altceva decît ceea ce vorbește Parisul și nu numai Parisul. Reprezentanții națiunii. Cei care și-au asumat responsabilitatea de a gîndi. Împăratul știe ce-a scris d'Argenson asupra prăpastiei dintre popor și curtea franceză : „*le gouvernement n'est plus estimé ni respecté... il fait tout ce qu'il faut pour se perdre. Le clergé, le militaire, les parlements, le peuple haut et bas, tout murmure, se détache du gouvernement et a raison.*" Sau : *Pourquoi conserver si bien la noblesse, qui n'est que la rouille du gouvernement, les frelons de la ruche qui mangeant tout le miel sans l'avoir fabriqué ?*" Țăranii : „*pourquoi est-ce que se sont les riches qui paient le moins, et les pauvres qui paient le plus ? Est-ce que chacun ne doit pas payer selon son pouvoir ?...*" Poporul Parisului : „*Si l'on ne diminue pas le prix du pain, et si l'on ne met ordre aux affaires de l'Etat, nous saurons bien prendre un parti : nous sommes vingt contre une baionnette*". D'Argenson : „*L'opinion chemine, monte, grandit, ce qui pourrait commencer une Rèvolution Nationale*". Voltaire : „*Tout ce que je vois, jette les semences d'une rèvolution qui arrivera immanquablement*". Cumnatul său, regele Franței, este inconștient și inconștiența lui pune în discuția Europei însuși principiul monarhic, care, acum, poate fi salvat sacrificînd nobilimea, dintotdeauna opozanta suveranului ca principiu unificator. Clasa cea mai puțin productivă care lipsește finanțele statului de o contribuție substanțială, imunitatea ei istorică neputînd fi violată decît de aceștia. Îl ascultă atent pe iobagul cu figura interiorizată care miroase ciudat și proaspăt, a vînt, a ierburi crude și a mentă. Iosif al II-lea admiră germana în care i se vorbește, și din cînd în cînd spune românește : „oi căuta" sau „am poruncit să caute". Urmărește plîngerea scrisă în germana seacă de cancelarie și Horea îi vede petele roșii care-i apar pe frunte, pe obraji, știind că sînt semnele mîniei și că mînia asta stăpînită nu se ridică împotriva lui.

— Pe lîngă toate rugăciunile noastre, cu plecăciune înaintate în diferite rînduri la curtea împărătească a binevoitoarei și sacrei voastre majestăți, n-am dobîndit nici o ușurare, ba din contră...

Împăratul distilează rapid argumentariul lui Horea, de o logică strînsă, argumentariu care disociază strict abuzurile dominiale, guvernamentale și domnești, de reformele lui, de *Certa puncta* și de „Reglementările

urbariale“, făcînd elogiul acestora, aprobînd „concivilitatea“ şi lăudînd *Toleranzedict-ul*, reforme şi binefaceri care nu numai că nu se aplică în Ardeal, dar nici măcar nu se publică, lăsîndu-se poporul în neştiinţă.

Horea ştie că aici este punctul slab al împăratului. Îi povesteşte cu căldură şi convingere despre ceea ce a văzut la ţăranii din împrejurimi, care au de unde plăti tezauriatului taxele care nu-i zdrobesc, ci-i încurajează, despre faptul că pot fi meseriaşi şi pot învăţa carte, laudă spiritul lor gospodăresc şi spune :

— Noi aşijderea putem fi, ba mai mult, dacă măria-ta ne laşi slobozi să-ţi slujim la cătane, să te apărăm de muşcătura vicleană a nemeşimii, care te urăşte pentru aplecarea măriei-tale către cei de jos şi-ţi calcă în picioare poruncile. Nu în poruncile măriei-tale bat cu bîtele slugile domeniale, care în noi bat ? Nu credincioşii măriei-tale pier ucişi în temniţe pentru că au căzut la picioarele măriei-tale ? De ce nu vor nemeşii unguri să se supună măriei-tale ? Pentru că ne-am ridica noi, românii, am fi tari şi n-ar mai putea ei să stea în dungă şi să jăcuiască ţara şi pămîntele numai în folosul lor, fără ca nimic să folosească obştii.

— De ce vreţi să vă conscrieţi grăniceri ? întrebă împăratul, notînd că, abil, acest Nikula Ursz, îi oferă argumentele de care are nevoie, fără ca el însuşi să fie nevoit a le aduce în discuţie. Este aici şi inteligenţă şi abilitate politică, dar şi o loialitate surprinzătoare, un cavalerism pe care nu-l bănuia la un om de condiţia acestuia.

— Pentru vechile slobozenii, măria-ta !

— Atît ?

— Să căpătăm arme, măria-ta.

— Am să ordon conscripţiunea... Nikula Ursz !

— Poruncă !

Este o tăcere solemnă în care se aude tic-tacul ceasului-pendulă aurit, vîrît sub un clopot de cristal, reprezentînd Fortuna ţinînd cadranul în mîna stîngă ridicată deasupra capului. O trîmbă de raze intră prin perdelele subţiri, căzînd luminos pe colţul unei măsuţe cu picioare curbe, aurite. Horea intuieşte că a sosit clipa vieţii lui. Ştie că întîmplările din Transilvania îl silesc pe împărat să facă ce face acum. Altfel nu l-ar fi primit singur. L-ar fi primit ca şi înainte, cu secretarii obosind terfeloagele, ca tălmaci, cu aghiotantul veghindu-l şi aducîndu-i sub mînă ba legile, ba patentele vechi, ba paharul cu apă, împreună cu alţi zeci de petiţionari din toate părţile imperiului, luînd plîngerile din mîinile lor cu mîna lui şi dîndu-le secretarilor, spunînd vorbe milostive în limba suplicanţilor şi cam atît. Prinde privirea albastră oţelie a împăratului. Este îndreptată spre o cruce mică de aur, o cruce sprijinită pe un suport rotund, aşezată lîngă ceas pe biroul mare, aurit. Atunci vede Horea tabloul enorm al împărătesei Maria Tereza la picioarele căreia a căzut în 1779, Maria Tereza în toată măreţia imperială veghind timpul dintr-o semiumbră uşoară şi diafană, atunci simte grosimea şi moliciunea covorului, atunci vede armurile, tapiseria cu scene de luptă, ferestrele înalte de la parchet la tavan. Şi mîna albă a împăratului răsucind crucea aceea aurită. Pe cruce chiar chipul împăratului.

Înţelege.

Îngenunche. Pune mîna pe cruce, după ce împăratul şi-o retrage uşor pe a sa.

— Jur pe unul Dumnezeu şi pe sfînta Maica Sa, mut să fiu chiar dacă mi s-ar smulge carnea cu fierul înroşit !

Se ridică. Ochii reci ai împăratului îl cercetează tăios :

— Pentru ce aveţi nevoie de arme, Nikula Ursz ?

Împăratul trage de un şnur roşu, împletit din fire de mătase. Intră aghiotantul conte Karl von Lichtenneg : „Să vină colonelul Woinowski, Karl !“

— Ne-om răscula !

— *Thut ihr das !...* Faceţi-o ! spune împăratul şi se ridică în picioare.

Aghiotantul conte se retrage. Împăratul ia crucea. Horea o sărută. Împăratul i-o dă. Horea o primeşte în genunchi. Împăratul îl ridică de subţiori.

— *Ruhe*, Nikula Ursz !

— Pînă la moarte, măria-ta !

La 13 aprilie Horea obţine o copie după ordinul cancelariei către guvernul din Transilvania, în care se poruncea ca pînă la decizia suveranului asupra investigaţiunii care a fost ordonată încă din 1780, guvernul să apere pe locuitorii comunelor suplicante şi pe deputaţii lor de orice persecuţie ilegală a funcţionarilor domeniului şi comitatului şi, dacă unii din ei au fost închişi pentru plîngeri, să fie de îndată eliberaţi.

Un rotofei guturăiat, așezat în spatele unui maldăr de hîrțoage, îi spune lui Horea prin tălmăcirea lui Gligor Avrămuț să aștepte liniștit, ducîndu-se acasă. N-au ce sta la Viena să cheltuiască bani, asta nu grăbește nici deciziunea sacrei majestăți, nici nu le ajută la cauză. Rotofeiul se înspăimîntă întîlnind privirea sticloasă a suplicantului Nikula Ursz-Hora. N-a înțeles că a avut șansa unică să întîlnească istoria.

VARA 1784

Pentru a asigura întoarcerea deputăției în Apuseni, fiind anunțat de fiul său prin curierul săptămînal al comandei-generale din Sibiu că vadurile, podurile plutitoare și vămile de pe Tisa de Sus sînt păzite și au semnalmentele lui Horea, Gligor Avrămuț a ales un drum aparent ocolitor. Cu o corabie de la Viena pînă la Moldova Nouă, de aici la Cornereva în munții Banatului, apoi peste Godeanu și Retezat la izvoarele Rîului Mare, la Gura Zlata, Rîu de Mori în Țara Hațegului, unde Horea cu ai lui au stat patru zile. Căpitanul Gligor Avrămuț a asistat aici, în noaptea de 2/3 mai 1784, la întîlnirea cu căpeteniile hațeganilor care s-a ținut la schitul vechi de sub Măgura Zimbrului. Horea tăcuse aproape tot drumul pe Dunăre. Era interiorizat. Din ziua audienței pînă la plecare, colindase Viena. Conspira ceva fără să le spună. Nu le-a spus nici ce-a vorbit cu împăratul. Era altul. Ardea în el. Devenise aspru. Poruncitor. Veniseră la schit, chemați prin popa Neagu, cneji din Ponor, Rîu Bărbat, Rîu Alb, Rîu Mic, din Recca și Ostrov, de la Clopotiva și Grădiște. Acolo în schit s-a întîmplat ceea ce l-a uimit pe căpitanul Gligor Avrămuț. Horea a povestit domol că a fost la împăratul, care l-a primit și i s-a plîns că nu poate face nimic pentru români din pricina nemeșimii și a ungurilor. Românii știu asta, că el, împăratul, a fost la ei și-n 1773 și anul trecut, le-a primit plînsorile cu mîna lui („istina" au aprobat cnezii aceia hațegani, oameni tăcuți, cu zeghile agățate pe umeri, în cămăși albe și cojoace, ardeau doar candelele, era o lumină tainică și înfiorată, schitul mirosea a lemn vechi și a tămîie), da' nu poate face nimic. Nemeșimea nu vrea. Îl judecă și pe el, pe împărat. Atunci, el, Horea, l-a rugat să lase nemeșimea pe sama

iobagilor, a românilor. Și după ce n-o mai fi nemeșime, atunci să pună slujbași dintre români și dintre sași, să împartă la iobagi pămînturile nemeșești, care ale lor au fost din veci și să-i scrie la oaste. Da' împăratul a zis că întîi îi scrie la oaste, ca să aibă arme și să fie slobozi de toate muncile domnești, după care, dacă nemeșii tot nu subscriu la „urbarial", atunci să-i taie. Horea a vorbit domol, ceilalți care stăteau pe sub icoane l-au ascultat reculeși, apoi Horea l-a chemat pe el, Gligor Avrămuț să-l cunoască cnejii, nu i-a spus numele, a zis că-i căpitan împărătesc și să adeverească cum și cînd a fost la împărat și să citească porunca pentru guvern. După care a scos din geanta mare de piele, de care nu se despărțise nici în somn, crucea aceea de aur pe care era bătută efigia împăratului. Mulți cneji au cunoscut chipul împăratului. Le-a spus că i-a dat-o ca să întărească cu ea poruncile împărătești, să-i jure pe români și s-o arate ofițerilor împărătești.

A fost aspru.

După ce s-a lăsat o tăcere grea, Horea i-a poruncit popii Neagu să-i jure pe cei de față. Jurămîntul a fost că vor asculta nestrămutat poruncile date în numele împăratului de căpitanul mare. Adică de Horea. Oamenii au jurat pe *Biblie* și pe crucea de aur cu chipul împăratului. A fost o clipă spăimoasă și căpitanul Gligor Avrămuț i-a înțeles sensul adînc, răscolitor, ca și consecințele. Hotărîrea lui Horea l-a înspăimîntat. A știut că jocul petiționar se apropie de sfîrșit, că Horea împinge mai departe ceea ce edificase Inochentie Micu, tribunul românilor. Mult mai departe. Apoi a fost sfatul de obște. Cnezii s-au plîns de ai lor, adică de urmașii cneazului Cîndea... astăzi conții Kendeffi, de baronul Iosif Naláczi, de ale familiei Csolnakosi, și aceștia români cîndva, de nemeși, dar cu zgîrcenie. Oamenii stau gata. Nu prea au arme de foc decît vînătorii. Atunci a reintrat Horea în joc. Să alerge cu toții la cancelariile militare, de cum vor afla că se face înscrierea obștească la oaste a iobagilor. După ce vor avea armele, să nu miște pînă cînd nu va coborî din Zarand în Valea Mureșului. Atunci să se ridice, să-i stîrpească pe nemeși, să le pustiască și ardă curțile, dar... Aici Horea s-a ridicat drept și impunător. Dar dorința și voia împăratului este ca ungurii care se lapădă de ungurie și se botează români, își lasă straiele

lor nemeşeşti şi îmbracă straie iobăgeşti, îşi lapădă limba şi vorbesc româneşte, aceia să fie iertaţi. Fecioarele, nobilele doamne care se mărită după iobagi români şi se botează româneşte, acelea să se facă romånce şi altfel să nu fie. Căpitanul Gligor Avrămuţ a înlemnit la interpretarea pe care Horea a dat-o „conscripţiei" şi „concivilităţii". Iată că împăratul voia o concivilitate germanizatoare şi Horea o alta, românizatoare. N-a fost singura uimire din acea noapte. Horea le-a schiţat cnejilor haţegani strategia politică a ridicării. Ca să-i arate împăratului că ei au încercat tot ce se poate încerca înainte de a vărsa sînge, va trimite la Sibiu o delegaţie cu rezoluţia împăratului. Asta va face guvernul să creadă că iar au luat-o iobagii de la început cu plîngerile, cu jalbele, cu drumurile. În vremea asta ei să se într-armeze, să adune bucatele, să le ascundă şi să stea gata. Cînd se vor scrie la oaste, de a doua zi să nu mai răspundă la chemările domnilor de pămînt, fără numa să le schilăvească slugile.

— Cînd suni buciumele, căpitane Horeo ? a întrebat cneazul Petre Basarab din Rîu-de-Mori.

— Cînd s-o găta tot Ardealul, frate Băsărab !

La 12 mai deputăţia a ajuns în munţii Abrudului, prin Haţeg — Simeria — Geoagiu — Almaşu Mare — Brădet — După Piatră — Ciuruleasa — de aici ocolind Abrudul şi poposind la Cîmpeni. Căpitanul Gligor Avrămuţ cu o scrisoare de mulţumire de la *Kriesgskammer Rhat* — Camera de război — pentru bunele oficii făcute în misia sa militară la Viena. Horea şi-a luat sălaş la Peste-Valea-Bistrei, de unde lesne putea trece la Albac, sau putea coborî la Cîmpeni, oamenii de credinţă vestindu-l de orice mişcare, de orice necunoscut s-ar fi ivit prin partea locului. Din 7 iunie la 25 august a stat mai mult la Cîmpeni, la un sălaş al căpitanului Gligor Avrămuţ. Cercetat de şpanii locului, de vice-prefect, chemat chiar la Zlatna, unde nu s-a dus motivînd că este bolnav, Gligor Avrămuţ a fost trecut pe lista suspecţilor.

În duminica Rusaliilor, Horea şi-a convocat statul major la o stînă de deasupra Cîmpenilor, nu departe de satul Dealu Bistrii. Aici relatările lui Gligor Avrămuţ sînt deosebit de exacte, aruncînd o lumină nouă asupra capacităţii organizatorice şi a cunoaşterii adînci a stărilor de fapt, de care dădea dovadă Horea. Crişan şi Cloşca au fost numiţi vice-căpitani. Era un plai domol, înflorit, cu

fînul crescut unduios şi aromitor, cerul era limpede, strălucitor şi duios, îl slăveau păsările dintr-un mesteacăniş tînăr din care se auzea susurînd apa unui izvor, se vedeau acoperişurile de şindrilă din Cîmpeni, coamele ţuguiate ale caselor, roteau două berze sub un nor pufos, alb şi leneş, se vedeau coamele domoale ale munţilor, totul era minunăţie şi pace şi frumuseţe. „Chivără roşie" se gătise anume, încinsese sabia de luptă cu plăsele de os, purta chivăra roşie, coantăş tot roşu cu găitane negre, tivit cu blană de jder, pantalon vineţiu cu suitaşuri, cizme şi pinten ; ceilalţi erau în straie moţeşti, atît că Horea purta sabia adusă din Ţara Românească.

Horea i-a numit vice-căpitani de faţă cu Gheorghe a lu' Nistor din Albac, Florea Juncu Nicula, Nuţu Todea a lu' Ţilă şi Todor Lazăr din Rîu Mare, apoi erau vidrenii în care se încredea Horea : Petru Goia şi Iacob Todea, Tulia Nicula şi Petru Nicula, erau Toader Berindei şi Toader Scoică din Cîmpeni, Ion Vîrtan şi Ilie Bursu din Ponorel, Ursu Şoldeş din Scărişoara, Toma Petruţă din Muşca, Ianeş Mămăligă din Mogoş. De faţă, cu patrafirul de gît, părintele Gheorghiţă Nicula din Albac.

Cei doi vice-căpitani au fost juraţi pe *Biblie*. Cînd Horea a scos crucea de aur cu chipul împăratului, „Chivăra roşie" şi-a tras sabia. Vice-căpitanii au sărutat crucea, ţinînd stînga pe sabia întinsă. Ceilalţi de faţă au fost numiţi căpitani de către Horea.

— Ţie, Gheorghe a lu' Nistor din Albac, pentru credinţa ta şi puterea ta şi dragostea ta către treburile de obşte şi durerea ta către durerea noastră, îţi poruncesc să fii căpitan peste o sută şi te jurui pe sfînta cruce, pe *Biblie* şi pe sabie să asculţi poruncile vice-căpitanilor şi căpitanului mare, aşa să-ţi ajute Dumnezeu, amin !

Caii cu şeile de lemn pe spinări păşteau într-o vîlcică, să nu fie văzuţi. Erau priveghetori din sate pe culmi, pe poteci. Numirea s-a făcut de Horea pentru fiecare căpitan, care s-a jurat cu mîna pe sabie. Apoi părintele Gheorghiţă i-a legat pe toţi cu jurămînt şi blestem, ridicînd *Biblia* spre cerul de mătase albastră şi căpitanul Gligor Avrămuţ a înţeles că Horea temeiniceşte o ierarhie, desenează o structură militară, fără de care ar fi fost un cap lipsit de braţe, de trup, de picioare. O solemnitate tăcută, ţărănească, solemnă prin însăşi solemnitatea firească a fînaţului, a cerului, a zilei. Pe urmă Horea s-a aşezat pe o şa

de lemn, s-au așezat toți și „Chivără roșie" a făcut raportul. Cîți căpitani și cîți căprari au jurat Crișan, cîți Cloșca, din ce comune, cîte sulițe sînt ascunse printre lemnele din curți, cîte arme de vînătoare, ce proviant se pregătește și unde. Horea a ascultat, căpitanii noi jurați stăteau în fîn, apoi a zis „noa bine și acum porunca la mine".

— Cloșca să-și aleagă o deputăție cu care cel mai tîrziu a treia zi după Sfînta Treime să plece la Sibiu, ocolind toate vămile, toate podurile, toate comunele cu posturi militare. Să ducă o copie după copia poruncii împărătești și să ceară eliberarea întemnițaților din 1780 și de anul trecut, de la Cîmpeni.

— Toate satele să strîngă bucatele și parte să le ascundă, să pună carne la sărat.

— Să se ascundă un cal din patru.

— În fiecare zi un om de fiecare sat să privegheze crestele. Dacă vede fum venind din creastă, să se bată clopotele în dungă, să se sune buciumele și cornii. Adunarea se face sub poruncile căpitanilor care și ei vor primi porunci prin călăreți cu semn de recunoaștere. Tot aceiași rînduială pentru fiecare noapte.

— Un om de fiecare sat să țină calul cu șaua pe el. Să fie vînător, ori să cunoască locurile pînă la Brad, Abrud, Cîmpeni și Albac, cu potecile cele mai ascunse. Căpitanii să grijească de asemenea oameni.

...Și acum poruncile împăratului, a spus Horea. Să le ascultați din gura mea și să le întărească domnul nostru căpitan Avrămuț, care a fost, după cum știți, la Viena...

— „Chivără roșie" a plecat în chip de negutător pe Tîrnave să ducă poruncile la oamenii din satele românești.

— Crișan s-a dus în Zarand și anume în satele începînd cu Mesteacăn, să jure căpitani și căprari noi.

— Cloșca pleacă la Sibiu în postul Sîn Petrului cu copie după rezoluția suveranului. Este primit de secretarul guvernului, românul Ștefan Costa, mereu pe muche de cuțit, jucînd pe sîrmă între locul pe care-l ocupă și originea lui națională, tip dubitativ, viclean, mult mai aproape de stăpînî decît de cosîngeni. Locotenentul Todor Avrămuț este la Sibiu, are trei consfătuiri secrete cu Cloșca la hanul-osterie „Cerbul de Aur", spunîndu-i că a venit un curier special de la Camera de război, cu ordinul strict secret ca autoritățile militare să înceapă conscripțiunea. Locotenentul îl sfătuiește să-i comunice lui Horea ca satele să înceapă a se scrie la oaste deodată la Alba Iulia, la Hațeg și la Deva. Prin Cloșca, Todor Avrămuț află rezoluția guvernului la ordinul împăratului și o comunică Feld-mareșalului Preiss, anume : țăranii să se întoarcă liniștiți acasă, plîngerile se vor cerceta și se vor judeca după dreptate. Pentru întîia oară li se dă un termen : 14 zile.

— După ordinul lui Horea și după sfatul locotenentului Todor Avrămuț, delegația se întoarce, dar nu acasă, ci se răspîndește în satele de la Alba Iulia la vale pe Mureș, pînă la Orăștia și la deal pe Mureș pînă spre Turda și Ocna Mureșului. Cloșca jură căpitani, el ajungînd spre Galda de Jos, Cricău și Galda de Sus. Formula este cea luată de la Horea. Jurămîntul se face noaptea, la bisericuțele sătești. Se comunică poruncile împăratului, modul cum se vor face români cei ce se lapădă de ungurie ; dar numai cei care n-au silnicit iobagii, nu domnii de pămînt. La întoarcere se oprește în Hăpria și cu primarul și preotul hotărăște ziua cînd delegația să se ducă la Alba Iulia pentru conscripție. Să se prezinte după cuviință la comisarul de război Ortmayer și, de cum vor fi înscriși, că așa este porunca, să dea veste în comitatele Cetății de Baltă, Turzii, Hunedoarei și Zarandului. Se fixează luna, iulie, ziua va fi fixată cînd se întoarce Cloșca de la Sibiu.

— La Sibiu, secretarul Ștefan Koszta îi comunică lui Cloșca noul termen fixat de guvern. Cloșca știe că a început vechiul joc al guvernului. Repede olăcar lui Horea, se întoarce la Hăpria și fixează data : 7 iulie, prezentarea la Alba Iulia.

— Cloșca se amestecă între cei zece delegați. Alba Iulia, 7 iulie. Comisarul de război Ortmayer este binevoitor. Primește delegația în frunte cu preotul, spune că va cere ordinul guvernatorului general, așa că pe ziua de 12 iulie să fie la Alba Iulia.

— Cloșca și deputăția se întorc la Sibiu. Sînt trimiși la Galda. Prefectul are ordin să cerceteze cazul acolo, unde sînt întemnițați o parte din „ațîțătorii" la tumult. Cloșca bate de trei ori drumul la Galda. Nu de la Cărpiniș. Ba din satele de pe valea Ampoiului, ba din cele de pe versantul nordic al Munților Trascăului, la est de Abrud :

Bucium, Mogoş, După Deal, apoi ia la rînd satele de pe versantul sud-estic : Rîuleţ, Geoagiu de Sus, Poiana Galdei, Ţelna şi din nou Cricău. Ţese toate aceste sate în plasa conspiraţiei. Căpitanii îşi ştiau oamenii. Ar fi de părere să se ridice după culesul viilor.

— La 15 septembrie prefectul îi spune lui Cloşca că plîngerea este neîntemeiată. Deci, formal, drumul la Viena, rezoluţia împăratului, totul cade în faţa încăpăţînării guvernului şi a nemeşimii. Cloşca se aştepta la acest răspuns, care a fost făcut cunoscut guvernatorului general Feld-mareşalul Preiss prin locotenentul Todor Avrămuţ.

— La 12 iulie comisarul de război Ortmayer comunică solemn delegaţiei comunei Hăpria că a primit ordinul guvernatorului general să înscrie la oaste întreaga comună, cu familii, pămînt, vite şi tot inventarul. Pentru asta să se prezinte a doua zi, în 13 iulie pentru înscrierea în registre.

— În noaptea de 12/13 iulie călăreţii din Hăpria vestesc satele din jur.

— Alba Iulia, 14 iulie 1784. Cloşca între săteni. Toată comuna în straie de sărbătoare. În vîrful unei prăjini un prapor roşu. Registrele se deschid pe mesele puse în faţa cazărmii. Doi secretari nădușesc, scriind numele oamenilor. Completînd rubricile : vîrstă, familie, avere, bunuri imobile şi mobile, sănătate.

Vestea zboară în Trascău, în Zarand, în Hunedoara. Confirmă spusele lui Horea. Este în iulie-septembrie o mişcare generală a satelor care se duc să se înscrie la oaste, cu toate că Ortmayer slăbise și răgușise citind instrucţiunile comandantului Preiss : să rămînă mai departe cu ascultare faţă de domnii lor pămîntești, pînă la ordinul definitiv al împăratului. Feld-mareşalul ştia ce va urma, luîndu-şi cîteva măsuri de siguranţă.

Pînă la 15 august s-au înscris la Alba Iulia 81 de comune din comitatele : Alba, Zarand, Turda, Cetatea de Baltă.

În paralel, conform planului lui Horea, încep să se înscrie comunele din Haţeg care se prezintă la locotenent colonelul George Andrei Karp, de fel din Mediaş, care-a servit în Regimentul 1 român de graniţă. Este o mișcare de cete ţărăneşti pe toate drumurile, în toiul muncilor

agricole. Cei din Valea Sîngiorgiului i se plîng vice-colonelului că nobilii Ádám Szabo şi George Varadi îi silesc la robote silnice.

Este momentul psihologic cînd intervin juraţii lui Horea. Iobăgimea strînsă în cete, înscrisă în registrele ostăşeşti, sperînd la eliberarea din iobăgie şi la împroprietărire, este într-o stare de spirit explozivă. Actul de înscriere este considerat act de ieşire din iobăgie. Juraţii întăresc această credinţă. Poartă de la sat la sat ştiri despre incidentele pe care ei sau interpuşii lor le provoacă, sau altele, spontane. Pe birourile guvernului de la Sibiu încep să se strîngă rapoarte în legătură cu „conscripţia“ pe care baronul Brukenthal o consideră ilegală, neaprobată de guvern şi dietă.

Subprefectul Nicolae Pui (de fapt Puji) în august 1784 către baronul Bornemisza, comitele din Deva, despre ce spune vice-colonelul Karp : *„Dacă trebuie să-ţi spun ceea ce am tăcut pînă acum, îţi declar că eu am instrucţiuni pentru conscripţiune în ce priveşte ţinutul acesta. Aici încă trebuie să fie ca în Bohemia.*

Împăratul îi serveşte lui Horea prima mişcare, dînd şah la rege.

Din rumoarea publică a lunilor iulie, august, septembrie :

Plutaşi din Partoş, pomeniţi încă de romani, ca aparţinînd de *collegium nautarum* din Apullum refuză să mai transporte sarea statului pe Mureş la vale pînă la Arad şi Seghedin. Ţăranul Iosif Buda din Ilia către un nobil ungur : *„Amu aţi gătat-o şi voi ungurilor, vi se iau moşiile şi ni le dau nouă, iar peste 15 zile căpătăm şi arme şi atunci vă tăiem pe toţi ungurii.“* Ion Lupaş din Săcămaş : *„După Sîn' Mihai căpătăm arme şi apoi nici o zi mai mult nu facem slujbe, dar să căpătăm odată arme, că apoi tăiem capetele ungurilor ca napii.“*

Ţăranii din Clopotiva — Haţeg îl prind în munţi pe nobilul Nandra şi-l ucid. Este ucis subprefectul Hertza, împuşcat în cap pe cînd dormea. Asta în Valea Jiului. Jocul aşteptat de Horea şi de Iosif al II-lea începe prin reacţia nobilimii, şi aşteptată, şi scontată. Domnii feudali încearcă să aplice legile lor retrograde. Adică să-i prindă pe aţiţători, să-i schingiuie pe primari şi juraţi, să aplice pedepse colective. Renegatul Francisc Măcicaşu-Macskasi, domn pămîntesc în Sîntuhalm, aruncă în

lanţuri pe iobagii George Ignat cel bătrîn şi cel tînăr, ia cu sila bucatele şi vitele altor doi jeleri pentru vina comunei de a se fi scris la oaste. Delegaţia ţăranilor se prezintă la vice-colonelul Karp cu plîngerea împotriva nobilului care i-a ameninţat că va aplica 50 de bîte fiecărui locuitor, după care-i va arunca în lanţuri şi va înfunda închisorile din Deva cu ei. Iar administratorul le-a zis rîzînd : *„Apoi să vină împăratu şi să vă scoată din temniţă"*.

Baronul Bornemisza scrie guvernului transilvan la 23 august că : ţăranii vorbesc în public de începutul uciderilor, jafurilor şi aprinderilor, că funcţionarii nu-şi mai pot îndeplini datorinţele, perceptorii nu mai pot strînge contribuţiile, că siguranţa publică a ajuns în aşa stare, încît dacă nu se vor lua măsuri „dintr-o scînteie mică se va aprinde un incendiu mare".

Acum se vede limita politică a guvernatorului, baronul Brukenthal, comentată de lietenantul Todor Avrămuţ care, la Sibiu, bine informat în birourile militare ale Feld-mareşalului Preiss, scoate în evidenţă contradicţia ascuţită între împărat — organele militare în subordine pe deoparte şi marea nemeşime care conduce în fapt guvernul transilvan pe de altă parte.

Aici este pus în evidenţă jocul duplicitar al lui Iosif al II-lea, concretizat în finalul ordinului secret dat lui Preiss : acela de a nega că ar fi primit vreo dispoziţie în legătură cu conscripţia şi că el însuşi ar fi dat un ordin în acest sens.

Brukenthal instituie o comisie de cercetare a tulburărilor provocate de conscripţie, numindu-l în fruntea ei pe judele regesc din Tîrgu Mureş, Halmágyi Sándor. În acelaşi timp cere explicaţii Feld-mareşalului Preiss, care neagă că ar fi dat ordin de conscripţie şi se oferă să dea trupe pentru asigurarea judelui regesc. Acesta are ordin să anunţe peste tot că înscrierile s-au făcut fără voia împăratului, că nu au nici un temei, că iobagii să se întoarcă la slujbele lor iobăgeşti, să şi le facă faţă de domnii pămînteşti ca şi pînă acum, să-şi plătească dările şi taxele.

Acelaşi lucru se întîmplă în Hunedoara, unde sînt trimise trupe care să-i însoţească pe comisarii Francisc Bodea şi Andrei Zejk pe valea Streiului şi a Mureşului, cu aceleaşi dispoziţii. Nu stăruim asupra măsurii. Marea speranţă a iobăgimii, bucuria şi toate aspiraţiile ei de libertate socială şi naţională se lovesc de noua minciună.

Inconştient, guvernul transilvan aruncă toate cărţile în mîna lui Horea, cu toate că intră în joc, la ordin, şi episcopul Ghedeon Nichitici care trimite pastorale prin preoţii săi. Emisarii lui Horea trec fulger din sat în sat. Spun că publicaţiile guvernului sînt minciuni, ca să îngroape ca şi pînă acum poruncile împăratului. Ei au văzut aceste porunci. Au văzut crucea de aur dăruită de împărat lui Horea. În Haţeg lucrul este ştiut chiar de la Horea. Pe valea Mureşului tot de la el şi de la Crişan. Mai sus de Alba Iulia lucrase Cloşca. Pe Tîrnave, „Chivăra Roşie". Minciuna guvernului este cusută cu aţă albă. De ce i-a scris la oaste comisarul de război Ortmayer ? Şi vice-colonelul Karp ? Conscripţia este bună, vine din ordinul împăratului, nemeşimea n-o vrea, ca să nu fie ei slobozi.

Ţîşnesc la suprafaţă, clare şi limpezi, ideile-flacără. Ideile-conştiinţă. Ideile-forţă. Todosie Tomescu din Tuştea, trecînd de la tîrgul Haţegului prin Fărcădin strigă : „Noi ne-am temut pînă acum numai de neputinţa ungurilor, dar mai întîi să stingem pe unguri, că apoi pe nemţi nici că-i luăm în seamă. Ţara asta este a românilor şi nu-i a ungurilor şi, dacă om primi arme, i-om alunga pe ei şi pe domnii de pămînt." George Pădurean din comuna Ţelna către un nobil : „Vom cerca noi şi alta, că, pînă nu vom speria pe domni, n-a fi bine de noi". Florea Cosma din Gîrbău către nobilul Szentpali : „E dejaba, jupîne, pe voi, pe nemeşi, pe domni şi pe unguri, ar trebui să vă scoată tot cu balegi din sat şi din ţara asta, că ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească şi în scurtă vreme vă şi scoatem noi de aici". Ion Ispas din Corna către nobilul satului : „Vom vedea noi în scurtă vreme ce vor mai avea ungurii aici, noi amu vom începe să măsurăm pămîntul cu stînjenu".

Notele informative ajunse la vice-colonelul Karp subliniază că ţăranii zic următoarele : dacă nu vor căpăta libertatea, se vor libera singuri prin foc şi sabie, chiar împotriva împăratului, se vor retrage în munţi şi de aici vor năvăli asupra ţării. Aşteaptă să vadă dacă vor căpăta sau nu arme la tîrgul Haţegului din 26 august. La tîrgul de săptămînă din Brad, 20 august. Ţăranii strigă că se duc la vice-colonelul Karp la Haţeg. Le-a făgăduit că în 8 zile le dă arme. Dacă nu le va da arme, îl vor scoate din casă şi-l vor ucide. Apoi se vor duce la comanda generală la Sibiu. Dacă nici acolo nu vor căpăta

arme, se vor duce la împărat, la Viena. Dacă nici acolo nu vor căpăta arme, românii vor lucra altfel. Se vor libera singuri pentru totdeauna și vor da de lucru și împăratului... Tîrgul Sîntă Măriei, comuna Ostrov, țăranul Mihai Breteanu : *„Nouă ne plac poruncile înălțatului împărat și voim să le urmăm pînă la cea din urmă picătură de sînge, dar, fiindcă domnii nu ascultă de poruncile împăratului, nici noi nu ne putem ține de ele“*. Țăranii din Măceu alungă pe subprefect, pe primar și pe soldați. Cer ajutor de la comunele vecine. Ocolișul Mic și Vîlcelele Bune, pun străji pe trei dealuri. Se știe că țăranii țin adunări tainice. Că drumurile sînt pline de olăcari.

Hațegul înspăimîntă domnii de pămînt. Comitatul cere guvernului să trimeată patru companii, dar nu grăniceri români. Sublinierea este grăitoare.

Dintr-o dată lucrurile se potolesc. Venise ordinul lui Horea. Ridicarea în arme trebuia să se întîmple prin surprindere. Todor Avrămuț comentează puterea organizării secrete, repeziciunea curierilor țărani, supunerea la ordin, abilitatea tactică a căpitanului mare, ascuțitul lui simț politic. Bună parte din notele informative a fost copiată de Todor Avrămuț și transmisă lui Horea, care avea aproape la zi tabloul incidentelor. De asemenea erau transmise măsurile guvernului de care Horea știa înainte ca acestea să se aplice. Este cazul misiunii informative a secretarului guvernului, românul Ștefan Koszta, cu studii la Beiuș, din Hălmagiu-Zarand, care în 1784 avea 36 de ani și era în relații bune cu Todor Avrămuț, petreceau cîteodată împreună. Avrămuț îl mai și îmbăta și atunci Costa lăcrima și cînta abia auzit cîntece din Zarand ; dar era viclean și ascuns chiar cînd era beat. Îi zicea :

— Mă Todore, mă, tu nu ești mă cu noi mă, altunde te traje ața, mă Todore, mă !

— Care noi, Koszto ?

— Împărăția mă, aia luminată, că nu ne putem, mă, face loc sub soare altfel decît cu supușenia, mă. Să învățăm să răbdăm, să intrăm în slujbe că sîntem mulți și odată și odată...

Todor Avrămuț a știut la 1 septembrie că Ștefan Koszta pleacă la Deva, în Hațeg și Zarand să întocmească un memoriu către guvern. La 3 septembrie, noaptea pe la 10 a căzut la Cîmpeni, venind de la Sibiu, schimbînd caii la poștele secrete, căprarul Bun Corcheș din Secătură, om

de arme al lietenantului. Căpitanul Avrămuț l-a găsit pe Horea la Albac în 4 septembrie după-amiază. Seara au plecat patru olăcari. Cel pentru Hațeg a ajuns la Rîu de Mori în 7 septembrie. La 10 septembrie Hațegul era liniștit. Oamenii ieșiseră la arăturile de toamnă. La culesul porumbului. Satele s-au cufundat în tăcerea de aur a toamnei care-și semănase culorile pe culmi, făcîndu-le să ardă în vîlvori roșietice. Cel rupt de baștina lui, Ștefan Koszta, sluga guvernului, n-a putut pătrunde dincolo de aparență. N-a înțeles nimic din tăcerea toamnei. A văzut doar iobagii cărăușind carele pline cu cucuruz, i-a văzut plugărind, i-a văzut păscînd turmele și și-a spus că totul e în rînduială bună și că domnii pe care-i ura, lingușindu-i, s-au speriat, știind ei de ce se sperie și de umbra lor. Și-a întocmit raportul după care, la 23 septembrie, baronul Samuel Brukenthal și-a întocmit raportul optimist către împărat.

Împăratul se pregătea să plece la război cu Olanda. Și-a jucat rolul de neștiutor. Raportul fostului favorit al mamei sale, pe care îl antipatiza profund, spunea că, după dările de seamă ale judelui regesc (pe Ștefan Koszta nu l-a pomenit, era doar un valah favorizat din pricina obligațiilor curente), lucrurile n-au ajuns la o revoluție. Arunca vina pe conscripția făcută neîndemînatec de adversarul său, guvernatorul general Preiss. Cerea să se trateze blînd cu țăranii, aspru fiind pedepsiți numai corifeii. Cerea o anchetă asupra originii tulburărilor.

Iosif al II-lea a înțeles ce vrea guvernul transilvan. Să știe dacă a existat sau nu un ordin de conscripție dat de el guvernatorului general. Nu va oferi nemeșimii șansa asta. Este dezamăgit de reculul lui Horea. Crede că țăranul din Apuseni îi tatonează reacția. Ca să-l încurajeze, pune pe raportul cancelariei o rezoluție neașteptat de binevoitoare, o rezoluție care disculpă pe toată lumea : „Deoarece lucrurile s-au liniștit, să nu se mai facă nici o investigațiune, fiindcă deopotrivă au greșit și comandantul general și comisarul de război de la Alba Iulia, ca și țăranii care au crezut în asemenea idei rătăcite. De altfel, să se ordone autorităților ca să trateze în mod mai uman cu țăranii și să nu-i silească, ca să-și schimbe poziția.“

Împăratul Iosif al II-lea de Habsburg n-a avut intuiția adevărului. N-a avut-o nici guvernatorul său, baro-

nul Samuel Brukenthal, cu toate că se născuse la Nocrih, nu departe de Sibiu. N-a avut-o din pricina comunităților închise în care trăiau cele trei națiuni politice, din pricina obtuzității clasei sale și a miopiei politice.

Luna octombrie își cerne peste munți lumina ei de aur vechi.

TOAMNĂ ÎNSÎNGERATĂ

Noaptea de 27 spre 28 octombrie 1784 este înstelată, rece și fără brumă. Pe la orele 3 un car plin de ciubere venind de la Valea Bradului, trece pe la vamă și intră în Brad o dată cu un ciopor de oi și cîțiva țărani de la Potingani sosiți călări la tîrgul de săptămînă. În car sînt două moațe, surorile Agaftia și Rafila Giurgiu, bărbatul este Crișan care și-a dat barba cu făină, stă cocîrjat între ciubere și surorile gemene, măritate după doi frați Giurgiu, ajunși în tîrg înaintea carului, îmboldesc straja-meșterul care se uită la ele vîrîndu-le în ochi un felinar cu sticla afumată. Straja-meșterul este știrb, le ciupește, moațele îi dau cu cotul, chicotesc, carul trece și Crișan intră în Brad. Înaintea podului de peste Criș coboară din car. Spune :

— După cum ne-am înțeles ! și, luînd-o agale, se lasă în răchitișul de pe țărmure și, ținînd malul, intră sub pod. Oamenii călări de la Potingani, moațele și frații Giurgiu fac o șatră pe lîngă car. De cum mijește de ziuă și tîrgul se însuflețește, este o forfotă neobișnuită care scapă străjilor și agenților. Moțogani călări își duc caii să-i adape la Criș. Nimeni nu-i numără. Nimeni nu bagă de seamă că se întorc mai puțini, ducînd de dîrlogi caii fără stăpîn. Sub podul de peste Criș este un centru conspirativ la care vin căpitani, căprari și primari jurați de Crișan în Zarand. Mîna dreaptă a lui Crișan, George Marcu și Toma Berna, Nicula Bibarț din Blăjeni, George Adam din Criscior și Ilie Dăncuț din Ociu spre Hălmagiu. A venit și preotul Costan din Criscior, toți îi zic popa Costan, om aprig pe care l-au ales poporenii să le fie

căpitan. De la Baia de Criș, Adam Babă, Adam Sava și nobilul român Adam Pagu. Din Brad vin căpitanii pe care i-a jurat de curînd : Ion Golcea, Ion Suciu și Danilă Todoran.

Crișan dă ordine :

— Duminică 31 octombrie fiecare sat din Zarand să trimeată cîte 3—4 delegați la biserica din Mesteacăn. Satele mărginașe cu Hunedoara și Alba să vestească megieșii care întocmai să facă. Acolo au să hotărască lucruri de seamă.

Tîrgul de săptămînă de la Brad se desfășoară în bună rînduială. Se tocmește circa de șindrilă, se tocmesc bărdașii pentru la primăvară, se cumpără 50 de saci de lînă de către doi negutători ovrei din Arad, porcii guiță, oile behăie, este liniște, pace și tîrg de țară cu ale lui știute din veac.

2

De la Țebea urcă un drum pe pîrîul Țebea pînă sub Vîrful Căraciului, după care drumul trece de cumpăna apelor, coborînd prin Vîsca, pe Pîrîul lui Șarpe și pe rîul Sîrbi la Valea Lungă și de acolo în drumul de pe valea Mureșului între Bretea Mureșană și Ilia. Mesteacăn este un sătuc crișan la patru kilometri de Brad dacă ții poteca peste culme, vîrît pe valea unui pîrîu paralel cu Țebea. Drumeagul răspunde în drumul comitatului Brad — Baia de Criș la un kilometru înainte de Țebea. Vîrît între codri, nu departe de Brad, este un fel de loc geometric al celor trei comitate : Zarand, Hunedoara, Alba, ușor de ajuns pe drumurile de peste munți, nu mai departe de-o noapte de mers pe jos și cîteva ceasuri de mers călare. Cei din munții Abrudului coboară nevăzuți pe Cheile Uibărești la Ribița, de aici ajungînd în două ceasuri la Mesteacăn.

Duminică 31 octombrie 1784, pe la prînzișor, sînt puse străji la poteci și la drum. Toată coasta bisericii este plină de zărăndeni. Stau pe sate, cu căpitanii și căprarii lor, este numai o șoaptă, un murmur ca de ape care șuvoiesc molcom, cei din Hunedoara și de pe valea Mureșului se deosebesc după port. Mai ales arădanii se deosebesc, că au

venit cei din Săvîrşin cu căpitanii Tripa Grozavu, Ion Tămaş, Ion Lăpădat şi George Brănişcan, au venit delegaţi din Zam, din Petriş, Cerbi şi Conop în straiele lor de sărbătoare ; au venit abrudenii, au venit şi vălişorenii cu megieşii dinspre Deva. Aşteaptă. Spre amiază iese din mulţime Crişan. Înalt, spătos, neguros. Îmbrăcat în zdrenţe de cerşetor. Ostenit. A bătut satele de dincolo de Hălmagiu spre Lazur şi Lunca, spre părţile Bihorului, ca să închidă bihorenii valea Arieşului, apoi a coborît la Gura Honţ, să închidă cei de aici şi de la Gura Văii şi Pleşcuţa, valea Crişului Alb. Cloşca bate părţile Trascăului. Horea strînge căpitanii din Albac şi de dincolo, spre Mărişel şi Huedin. Crişan ştie că la Alba Iulia nu se dau arme. Dar are nevoie de acest pretext pentru a provoca autorităţile. Este o viclenie sau o manevră politică, o capcană tactică. Oamenii îşi strîng rîndurile. Se lucrează la mitul lui Horea. Crişan se urcă într-un car. Ridică deasupra capului o cruce din lemn colorată pe care este zugrăvit Isus răstignit.

Horea este bolnav, spune. L-a bolnăvit drumul la Viena, de unde a adus poruncile împărăteşti şi, spre încredinţare, crucea de aur cu chipul împăratului şi scrisoarea împărătească. Crişan scoate crucea de aur cu chipul împăratului. Mulţi căpitani şi căprari o cunosc. Copia după rezoluţia cancelariei este autentică. Crişan comunică ştirea că a sosit o nouă poruncă împărătească să li se dea arme. Există şi varianta a doua. Cine nu vrea să fie grănicer, poate rămîne iobag, dar nu mai este dator domnului decît cu o zi de lucru pe săptămînă şi aceasta plătită. Este musai să meargă cu toţii la Alba Iulia, unde se va publica o nouă poruncă împărătească.

Crişan ridică crucea aurită. Spune că voinţa împăratului este ca ei, românii iobagi, să fie militari. Că Horea, aşa bolnav, îi aşteaptă la Zlatna cu satele din valea Ampoiului, să meargă cu toţii la Alba Iulia. Preotul din Mesteacăn ridică *Biblia* în lumina albăstruie, dulce, a amiazului. Întăreşte spusele lui Crişan. Vorbesc căpitanii. Aşa este. Au citit scrisorile împăratului. Nu este numai una. Sînt mai multe. Nu mai este vreme de pierdut. Să meargă la Alba Iulia. Dar nu prin Brad, unde sînt soldaţi. Să urce la Ribiţa şi prin Vaca să treacă în Zdrapţi, să poposească la Curechiu şi de-acolo prin Zlatna să ajungă la Alba Iulia. După ce vor căpăta arme, căpitanul Crişan să-i înveţe comenzile în româneşte, ca apoi să le priceapă mai uşor de la ofiţeri în limba germană. Cei care n-au merinde să se întoarcă acasă, să-şi ia. Să se repeadă oameni prin toate satele, ca deputaţii lor să vină la Curechiu, a doua zi. În amiazul cu funigei şi lumină aurie se depune jurămîntul. Totul pare mai curînd o serbare cîmpenească decît adunarea care va duce la sîngerosul război ţărănesc.

Amiază la Hălmăgel. Vice-comitele Zarandului, Hollaki Sándor, gustă din vinul de Galşa producţia 1720, recomandîndu-l cu căldură oaspeţilor săi, domnul baron Iosika şi doamna.

La Mesteacăn ţăranii sub conducerea lui Crişan se pun în marş spre Vaca.

3

Crişan ştie că Horea şi Cloşca îşi vor aduce satele la Alba Iulia pentru a se uni într-o armată puternică care, indiferent că obţine sau nu arme, să înceapă revoluţia aici, ca scînteile să aprindă întregul Ardeal, grăbind termenul pe care delegaţii din Tîrnave şi de pe Mureşul de sus îl fixaseră la 1 mai 1785.

1 noiembrie, la amiază. Vice-comitele Hollaki Sándor încîntat de vizita înalţilor oaspeţi, le oferă la prînz douăsprezece feluri de mîncare şi, la fiecare fel, un sortiment din gama vinurilor de Miniş, Pîncota, Şiria, Galşa şi Mădăraş. Are un majordom care-a slujit guvernatorului Brukenthal, acesta licenţiindu-l pentru că nu graseia convenabil. Un gornic călare pe păr, nădușit, aduce vestea adunării de la Mesteacăn. Vice-comitele se scuză. Se ridică de la masă. Încalecă şi, fără să mai ţină drumul prin Hălmagi, trece la Obîrşa şi prin Dobroţ — Tiuleşti — Rişca, ajunge la Baia de Criş, unde află că ţăranii au plecat la Curechiu. Că subprefecţii Gál Mihail şi Nalácri Wolfgang îi urmăresc cu garda lor de patru soldaţi.

1 noiembrie sub seară. Crişan ajunge la Curechiu, sub coamele care urcă spre vîrful Fericelii din Munţii Metaliferi. Găseşte preoţi de prin satele din jur cu trimişii acestora. Oamenii îşi caută adăpost pentru noapte. Neîncăpînd în sat, tăbăruiesc pe coastă, prin şure, prin căsoa-

iele cu fîn. Se lasă o seară de toamnă rece, cu piclă uşoară pe pîrîul Bucureşcilor. Se aprind focuri de tabără. Gornicului Petre Cara din Crişcior, vînzător trimis de subprefecţi să afle unde a tras Crişan, îi este uşor să ajungă la casa primarului, aşa îmbrăcat româneşte cum era. Primarul, dus cu muierea la locul unde Crişan avea sfat cu căpitanii. Îl găseşte acasă pe Gheorghe, feciorașul primarului. Îi cere de mîncare.

— Asta-i pită ? zice şi aruncă pita în focul care arde vesel în vatră...

— Asta-i vinars ? Aruncă vinarsul în foc şi focul se înviorează cu flăcări albăstrii.

— Auzi, mă loază, unde-i, mă, crăişoru' vost, să-l mînc ? Spui or ba ? Ha ? !

Petre Cara vîră vătraiul în foc. Îl prinde pe fecioraş. Îi arde obrazul. Îi arde partea bărbătească abia înmugurită.

— Mă loază, unde-i crăişoru vost, ha ?

Copilul urlă. Gornicul îi vîră un ştergar în gură. Pleacă în sat. Află unde, la ce casă este Crişan. Se întoarce la locul numit „Piatra", unde-i întîlneşte pe subprefecţi cu garda lor anemică. Todor Avrămuţ scrie că într-atît credeau în spaima care-o băgaseră în iobăgime, că cei patru soldaţi erau aşa, mai mult de fală, decît de pază.

Miezul nopţii.

Subprefecţii intră în curte. Oamenii îşi scot capul din miţele de oaie.

— Tulai, doamne, cătanele ! strigă o femeie.

Larmă. Crişan intră între poporeni. Petre Cara strigă : „Uite-l. Asta-i crăişorul !"

— Daţi foc ! Daţi foc ! strigă subprefecţii.

Soldaţii nu ştiu în cine să dea foc. Subprefecţii nu înregistrează zvonul de glasuri aspre, iobăgeşti. Nici sunetele speriate ale clopotului tras în dungă. Crişan ştie că a sosit clipa lui. Că nu el a ridicat sabia. Nemeşii au ridicat-o asupra lor, care se duc în pace la Alba Iulia, supuşi la porunca împăratului. Se umple uliţa de ţundre. De căciuli. De glasuri.

— Daţi foc ! strigă subprefecţii şi caută adăpostul firav făcut de soldaţi. E umed. Praful nu ia foc. Ori nu l-au turnat soldaţii în tigăiţă. Le este frică.

— Ucideţi-i ! porunceşte Crişan.

Subprefecţii sînt ucişi cu bîtele de lupi. Călcaţi în picioare. Striviţi.

— Asta-i Pătru Cara-Legin din Crişcior. Al mai blăstămat gornic !

Crisciorenii şi cei din Bucureşci îl cunosc. Vine tolvăindu-se mama lui Gheorghe Cormeş. Îl cunoaşte pe Cara. L-a cunoscut de cum şi-a găsit feciorașul.

— Ucideţi-l !, porunceşte Crişan... Nu-i loc pentru vînzători !

Petre Cara este ucis cu pietre. Cu bîtele. Amestecat cu pămîntul. Soldaţii sînt dezarmaţi.

— Lăsaţi-i... zice Crişan... Daţi-le pe spate. Au călcat porunca împăratului. Soldaţii rabdă bîtele. Moţoganii îi lasă slobozi.

4

Marţi în 2 noiembrie la Curechiu. Înainte de prînzişor. Crişan urcă „La cruce", un dîmb cu o troiţă. Mulţimea neguroasă îl înconjoară. Acelaşi ceremonial. Arată „scrisorile" împărăteşti. Crucea de aur. Murmure. După ce i-au ucis pe subprefecţi, domnii au să le năpăstuiască satele. Gornicii au să le ardă muierile. Copiii. Nu se pot duce tocmai la Alba Iulia, lăsînd satele pustii. Crişan ascultă. Nu-i poate lega decît prin fapta care să-i facă solidari. La Crişcior domneşte nobilul Kristsori — acel urmaş ungurizat al voievodului Boalia din Zarandul anilor 1404. Crud şi neîngăduitor cu iobagii.

— Noa, să merem la biserică şi să ne sfătuim ! spune Crişan.

Se urcă pe treptele de piatră de la intrarea în biserică. Cuvîntarea este scurtă, fără vorbe mari. Au văzut ei înşişi cine se pune înaintea lor să nu capete arme. Cine stă împotriva poruncii drăguţului de împărat. Acum nu mai au altceva de făcut decît să stîrpească nemeşimea din Zarand, altfel nemeşimea o să-i stîrpească pe ei. Cale de mijloc nu se află. Acum să-l urmeze cu aspru jurămînt şi cu neînduplecare. Cuvintele cad în pămînt roditor. Nu este lipsă să li se spună ce răzbunare îi aşteaptă din partea domnilor. Ştiu ce s-a întîmplat după tîrgul de ţară de la Cîmpeni, cu cei care n-au ucis nici măcar o

slugă de-a arendașilor. D-apăi acum, cînd ei l-au ucis pe subprefecți.

— Și-om mere după poruncă !

Sînt aproape zece kilometri de drum șerpuit de munte de la Curechiu la Crișcior și alți șase de la Crișcior la Brad.

Marți, înainte de amiază, trupa lui Crișan năvălește în Crișcior, unde este primită de preotul Constantin Turciu, în odăjdii acel popa Costan, ales căpitan de crișcioreni. Căpitanii George Marcu și George Adam îi stau de-a dreapta și de-a stînga. Cetele se împart cu repeziciune. Se iau cu asediu casele nemeșilor, ale funcționarilor care sînt scoși în uliță și uciși. Sînt luate cu asalt casele fortificate ale nobilului Kristsori. Crișan, neînduplecat, poruncește uciderea tuturor celor prinși. Doisprezece Kristsori din neamul renegat plătesc cu viața renegarea. Păstrăm această relatare seacă, de proces-verbal, spre a nu ne lăsa înduioșați de scenele cumplite nici pe departe egalînd cruzimile care, de veacuri, s-au exercitat asupra justițiarilor. Este ucis subprefectul Pakot Mihail, este ucisă soția preotului reformat. Alegerea victimelor se face după criteriul gradului de samavolnicie, al cruzimii și al nedreptății cu care au oropsit iobagii și slujnicii. Preoteasa avea obiceiul să-și bată slujnicele numai peste sîni. Femeile au ucis-o. Iobagii au aplicat apoi *Toleranzpatent* și „concivilitatea". Adică au luat clopotul bisericii reformate și l-au ridicat în clopotnița bisericii ortodoxe. Pe fiica subprefectului Pakot, Apolonia, au iertat-o de moarte. Popa Costan a botezat-o întru ortodoxie împreună cu ceilalți nemeși care au trecut prin judecata iobagilor, fără să-și piardă capul și a cununat-o pe loc cu iobagul Ion Sîrbu din Criscior, fecior tînăr, frumos, așteptînd de la ei rodul concivilității. Casele nobiliare se pradă de avutul lor. Conform aceluiași drept imanent al răscoalei, avutul muncit de iobagi se întoarce la iobagi. Se dă foc caselor nobiliare și cuibului renegaților Kristsori.

5

Crișan își împarte trupa în două. Una sub comanda lui George Marcu o ia spre Abrud, la Mihăleni, a doua, sub comanda lui, atacă Bradul. Operația Crișcior a durat două

sau trei ore. Rezolvarea conturilor cu averile nobiliare rămîne în seama crișciorenilor. A muierilor mai ales. Crișan știe că reușita acțiunii de surprindere a nobilimii atîrnă de repeziciunea cu care se vor mișca iobagii. Pe la 3 după amiază este la porțile Bradului. Nici o autoritate nu i se opune. Groaza a precedat sosirea răsculaților. Dezorientați, înspăimîntați, nobilii caută adăpost în turnul bisericii reformate, închizînd și baricadînd ușa de acces, placată cu tablă groasă de fier.

Turnul este asaltat, poarta spartă, nobilii și ai lor sînt aduși la judecata sumară iobăgească. Parte uciși pe loc, parte botezați români, respectîndu-se concivilitatea, așa cum este înțeleasă aici. Sînt nobili unguri și români renegați, care încearcă să scape, fugind în pădure. Sînt prinși de patrulele iobagilor Nemes Iános cu doi fii, George Anca cu fiul său. Execuția va avea loc vineri 5 noiembrie, la podul de pe Criș, copii și părinți, fără cruțare. Negutătorul evreu Iosif Samuel, din Alba Iulia, și un asociat sufere raderea bărbii și a perciunilor, apoi botezul în Criș. Neguțau băuturi spirtoase într-o zonă sensibilă la acest articol.

Călăreți de-ai lui Crișan bat Zarandul, răsculînd satele.

Miercuri 3 noiembrie Crișan atacă curțile nemeșești din Ribița. Aici are loc lupta cu nemeșimea locală adunată în casele fostului perceptor Ribiczei József. Nobilii au arme de foc. Asaltul este dur. Crișan pierde 7 iobagi. Popa Avram din Uibărești, sat spre Cheile Uibărești, suit în turla bisericii bate clopotul și îndeamnă iobagii la luptă. Are barbă de profet și, cum legea bisericească îl oprește să poarte arma și să ucidă pe semenul lui, luptă alături de păstoriți cu îndemnul. Văzînd pieirea iobagilor, Crișan poruncește să se dea foc caselor întărite. Nobilii rămași vii sînt condamnați la moarte. Execuțiile încep să se facă de țiganii domeniului, care au poruncă să îngroape cadavrele.

Trecem peste episodul reținut de Todor Avrămuț, al țiganului călău care, tîrîndu-l afară din sat pe perceptorul Zarandului, Ribiczei Moise, legat de gît cu un lanț, nu l-a executat de îndată, săpîndu-i mormîntul și nenorocitul a fost salvat de cîțiva soldați trimiși de la Baia de Criș, nu prin forța armelor, ci prin rugăminți. Agneta și Rafaela Nemes, de 20 și 24 ani, au fost iertate de a fi nobile, bo-

tezate întru ortodoxie după un procedeu sumar, luînd numele de Raveca şi Rafila. Ribiţa, comună mare, slugărind şi iobăgind pentru nemeşimea locului, dă tribut 42 de nobili. Numai familia Nemes pierde 19 dintre numeroşii ei membri.

6

Aici se face o paranteză şi o trimitere la Todor Avrămuţ, care reţine ritualul răscoalei, protocolul ei, scoţind-o de sub imperiul întîmplătorului, a furiei oarbe, a răzbunării şi atît. Todor Avrămuţ scrie că răscoala urmează să-şi atingă scopurile de eliberare socială şi naţională după un plan strategic riguros, care însumează cîteva etape tactice delimitate precis ; uciderea celor mai feroci nemeşi ; trecerea la românizarea nobilimii mărunte şi a femeilor prin botez ; îmbrăcarea în straie iobăgeşti ; obligaţia ca nobilele doamne să se căsătorească cu iobagi, să umble desculţe, să facă toate treburile casnice, să vorbească româneşte ; distrugerea arhivelor nobiliare unde sînt înscrise nominal datoriile iobagilor, distrugerea funcţionărimii nemeşilor, înlocuirea limbii oficiale cu limba română, înlocuirea funcţionărimii cu noi reprezentanţi ai iobăgimii, uciderea uneltelor nemeşimii, primarii vînduţi şi gornicii, totul cu respectarea autorităţii imperiale : armata, casieriile şi instituţiile statului şi a funcţionarilor saşi. Execuţiile se fac de ţiganii domeniului. Avutul domnului pămîntesc se împarte de iobagii localnici care au trudit din generaţie în generaţie pentru consolidarea lui.

Programul războiului se precizează pe măsură ce acesta se extinde şi va fi sintetizat în ultimatum-ul dat de Horea nobilimii din Hunedoara.

7

Horea şi statul lui major vor să consolideze un teritoriu liber al românilor în perimetrul Munţilor Apuseni

şi apoi să extindă războiul ţărănesc în întreg Ardealul. Succesiunea evenimentelor, spune Todor Avrămuţ, traseul de foc al răscoalei este argumentul hotărîtor. Ceea ce-i atrage atenţia în mod deosebit este divizarea pe cete independente care acţionează cu iuţeală pe o direcţie, însumarea acestor direcţii cuprinzînd un comitat, ca mai apoi cetele să se unească iarăşi sub ordinul vice-căpitanului respectiv sau toate sub comanda căpitanului mare.

Trupa plecată marţi 2 noiembrie din Curechiu spre Mihăleni-Abrud ajunge spre orele 15 la Mihăleni, sat stăpînit de un singur nemeş : Csiszár Ladislau, căsătorit cu fiica fostului comite al Zarandului, baronul Hollaki Paul, femeie cultă, deosebit de frumoasă, a cărei tragedie a fost transformată într-un fel de elegie de către abatele Iosif Carol Eder, istoric transilvan. Este o inerţie, o spaimă paralizantă în actele nemeşimii, o laşitate surprinzătoare la nişte tirani care avînd forţa de partea lor, au schingiuit de la Bobîlna şi 1514 încoace cu un sadism crîncen pe supuşii lor, după cum este şi o conspiraţie ţărănească a tăcerii care acoperă marşul răsculaţilor, astfel încît aceştia cad prin surprindere asupra castelelor domnilor pămînteşti. Nobilul Csiszár este surprins. Fuge cu cei doi copii şi fratele său în codrul dinspre Blăjeni. Deci n-are timp nici să încalece. Frumoasa Caterina, soţia lui, se îmbracă în ţoalele unei slujnice românce şi preotul satului, îndurîndu-se de tinereţea ei, o ascunde în podul bisericii. Cei doi Csiszár şi copiii sînt prinşi de îndată ce încearcă să fugă şi executaţi pe loc. Miercuri în 3 noiembrie este găsită Caterina. Coborîtă în biserică, este botezată, jurînd că se lapădă de catolicism. Joi, în preceas de ziuă, auzind încă de miercuri seara că vine Crişan, Caterina fuge în pădure. Crişan vine cu trupa lui de la Ribiţa. Dă ordin să fie căutată şi adusă la judecată. Caterina este prinsă. Iobagii vor s-o execute pentru trădarea jurămîntului. Crişan se opune. O obligă să jure din nou. Apoi o mărită cu iobagul Toader Cleş din Blăjeni, soldat lăsat la vatră, se pare cel care-i executase soţul, cumnatul şi copiii. Iosif Carol Eder nu se ridică la drama zguduitoare a Caterinei, victimă nevinovată a unei tragedii cumplite, produsă inconştient de clasa căreia îi aparţine.

Joi 4 noiembrie se precizează planul general al războiului, printr-o reorganizare a forţelor şi prin extinderea lui în comitatul Hunedoarei, care, conform patentei imperiale din 19 mai 1784, s-a unit cu Zarandul.

În timp ce Crişan intră în Mihăleni în drum spre Blăjeni, locul de adunare generală ordonat de Horea şi are loc continuarea dramei nobilei doamne Caterina, devenită din Csiszár-Cleş şi din catolică — ortodoxă şi din nobilă — iobagă, o trupă sub comanda căpitanului Toma Berna, consătean al lui Crişan, atacă Baia de Criş. Devastează monastirea franciscanilor, nod de persecuţii religioase şi, ca o răzbunare postumă pentru necurmatele silnicii ale fostului comite Mariaffi Ladislau, mort de un an, îl dezhumează şi-l aruncă la cîini. Execută pe avocatul nemeşimii, Szentkirályi George, pe nobilul Kis Iosif, pe un curier al comitatului. De curînd văduva subprefectului Gál Mihail, ucis la Curechiu, este botezată şi măritată cu un iobag.

Iobagii din Herţegani şi Sălişte, la sud de Crişcior, stăpîniţi de contele Gyulay Francisc sînt chemaţi de iobagii din Trestia asupra curţilor contelui, cărora le dau foc, după care împreună cu iobagii de pe valea pîrîului Peştera coboară în Lunca, unde se află palatul contelui şi reşedinţa principală. Atacă palatul, îl execută pe administratorul Gentsi Anton, botează şi mărită două domnişoare nobile.

Todor Avrămuţ scrie că joi, în 4 noiembrie, războiul ţărănesc a ajuns la sud de Brad pînă la Lunca, cinci kilometri de valea Mureşului pustiind curţile nobiliare de la Luncoiu de Sus şi de Jos ; la vest de Brad pînă în capul Ţării Zarandului la Hălmagi, Hălmăgel, Ociu, Ţărmure şi Pleşcuţa, la est pînă la Curechiu şi la nord pînă la Mihăleni. Că primul obiectiv, asigurarea Ţării Zarandului, a fost cucerit şi că în seara acestei zile însemnate în calendarul iobăgimii răsculate, două cete din Zarand, anume acelea care au prefăcut în ruine curţile nobiliare din Luncoiu de Sus şi Luncoiu de Jos, din Trestia şi Lunca, adunate la Lunca, au coborît pe valea Caianului, la est de valea Fornădia, pe care vine de la Brad drumul mare, ieşind pe Mureş. Una din cete, sub comanda căpitanului Toma Nicula din Sălişte-Zarand, apucă drumul

pe Mureş în sus. Are ordin de la Crişan să răscoale satele, să pustiiască toate curţile nobiliare dintre Şoimuş şi Alba Iulia şi, ocolind Alba Iulia, să ajungă la Galda de Jos, unde sînt închişi de doi ani cei cu „tumultul“ de la Cîmpeni. Tot aici vor sosi, din nord, cei trei căpitani ai războiului.

A doua ceată, sub comanda căpitanului Ursu Ribiţă din Cerbi, o ia pe Mureş la vale cu ordinul să distrugă nobilimea de pe toată valea Mureşului pînă la Lipova şi să răscoale Ţara Haţegului.

Ceea ce-l uimeşte pe lietenantul Todor Avrămuţ este repeziciunea cu care se mişcă „trupele“ ţărăneşti, majoritatea pedestre şi, mai ales, respectarea întocmai a succesiunii obiectivelor de atacat. Ne aflăm în seara de joi 4 noiembrie. Drumul vechi ţine malul drept al Mureşului de la Alba Iulia pînă la Arad, pe sub poala Munţilor Trascăului-Metaliferi şi ai Zarandului.

Preceas de seară.

Peste valea Mureşului se prefiră o lumină mierie care aprinde frunzetul codrilor şi al luncii.

Viile au frunza ruginită. Aracii sînt făcuţi grămezi. Perii ard în vîlvorile sîngerii ale frunzelor. Veştile din Zarand au ajuns aici pe două căi. Azi-noapte a descălecat la Şoimuş, de pe calul numai spumă, fostul vice-comite al Zarandului, Ladislau Pop, renegat, care a dat alarma, în drumul lui spre Deva. Fugit de judecata iobăgească Ladislau Pop — care-şi zice Pap — se face util stăpînilor. I-o luaseră înainte dangătele clopotelor trase în dungă, dangăte care trecuseră cumpăna apelor, coborînd din Zarand pe toate văile spre Mureş şi veştile aduse de slugile credincioase, care vorbeau că, în toate satele, românii se înarmează, aşa că baronii Josika Anton şi Ştefan din Brănişca, preveniţi încă din ziua izbucnirii războiului ţărănesc, cînd se aflau în vizită la vice-comitele Zarandului Hollaki, şi-au încărcat sculele de preţ în care şi împreună cu vecinii lor pe care i-au alarmat prin curieri, au luat drumul Sibiului. Baronul Bornemisza Iános, comitele suprem al Hunedoarei, îşi părăseşte comitatul tot pentru Sibiu, împreună cu baronul Orbán Anton din Binţinţi şi contele Kuun din Geoagiu !

A doua cale este aceea a înainte-mergătorilor ţărani, trecuţi munţii călări şi a buciumelor care sunate din culme în culme după un cod ştiut numai de pămînteni,

stîrnesc în nemeşime o spaimă ancestrală. Ceata căpitanului Toma Nicula atacă Şoimuşul, tîrg înstărit, plin de nemeşime măruntă, cu un ceas înainte de lăsarea serii. Ceata lui Ursu Ribiţă atacă castelul baronilor Josika din Brănişca, în chiar faptul serii. Pojarul tiveşte zarea cu ape de sînge. Este văzut spre Veţel, Leşnic şi Săcămaş, dincolo de Mureş, la Bretea Mureşană, sub poala Muncelului. Izbucnesc clopotele purtînd vestea pe Mureş la vale. Se aprind focuri pe culmi în Dealul Diculului, de unde străjile iobagilor din culmile Cutinului şi vîrful Carpenilor o trec peste Munţii Poiana Ruscăi în vîrful Cîrnului şi de aici, în aceeaşi noapte, în Silivaşu de Jos, de unde pînă-n zori ştirea răscolei vestită din foc de culme, în foc de culme, ajunge în toată Ţara Haţegului.

La Şoimuş iobagii trag clopotele tot timpul cît au loc execuţiile şi aprinderea caselor nobiliare. Nobilimea refugiată în cetatea Devei, sus pe dealul care domină Valea Mureşului, de acolo de unde strămoşii ei au tras cu tunurile asupra lui Mihai Viteazul, plecat în pribegie la Viena şi Praga, căţărată la ziduri, vede flăcările care îi purifică averile. Ceata de la Şoimuş se odihneşte cîteva ceasuri. După miezul nopţii, cu lumînări şi făclii, procesiune stranie în întunericul tăios, feţe bărboase, aprige, ţundre, căciuli, totul în lumină tremurătoare, fumegoasă, zăngănit de arme crîncene : securi, furci, drugi smulşi de la ferestre ; paftale argintate şi cruci metalice, lanţuri de gît şi medalioane prădate din scrinurile nemeşimii, răsfrîngînd cîte un sclipet gălbui, mortuar, văpaiţa tremurătoare a flăcărilor. Deci după miezul nopţii ceata se pune în marş spre Vinţul de Jos. Înaintea zorilor, cînd abia se tivesc crestele Şureanului cu tighel liliachiu, mulţimea ajunge la curţile nobiliare din Bîrsău, le pun foc, le pradă, le despoaie de perdele, distrugerea este sistematică, după chibzuinţă : se sparg butiile cu vin, vitele se împart localnicilor, ca şi grînele, albiturile de asemenea. Armele se iau de către oştenii-ţărani. La mijitul zilei ceata şi localnicii ajung la Hirău, pustiesc şi pleacă mai departe, năvălind la ora 8 asupra curţilor nemeşeşti din Chemindia. Satele sînt înşirate des unul după altul, la distanţe mici, de la 2 la 4 kilometri, clopotele bat în dungă, se sună vestea pe corni de vînătoare, la ora 10 se atacă aşezările nemeşeşti din Bunpătaca, unde se trimit localnici, zărăndenii ajungînd la Uroi, după ce-au pus sub secure şi au

dat foc în Cărpiniş. Dincolo de Mureş se află tîrguşorul Simeria şi drumul spre Haţeg. Se trec înainte-mergători peste Mureş. S-au parcurs şaptesprezece kilometri pînă la Uroi. Cei şapte kilometri pînă la Rapoltu Mare se fac în două ore. La ceasurile 14 se află în Bobîlna, la 17 în Folt, şi la 18, o dată cu seara, la Geoagiul de Jos, străbătînd optsprezece kilometri în şase ore, timp în care se însumează asaltul curţilor şi execuţia nobililor prinşi, indiferent că sînt *nobiles possessionati, nobiles unius sessionis* sau numai *nobiles boerones*. Aici, la Geoagiu, se arde temeinic castelul conţilor Kuun Sándor şi Ladislau. Adică zărăndenii se împart pe cete, după ce localnicii sînt liberi în pradă. Mobilierul se strînge în mijlocul camerelor. Se grămădesc sub el perdelele şi covoarele. Se aduc sarcini de paie. Se pune foc. „Este nu o beţie a focului", scrie Todor Avrămuţ : „Altceva, o purificare, un act simbolic care vrea să spună că s-a trecut prin flacără seminţia nemeşească să nu mai plodească, să nu se mai rădăcineze". La ora 20 (începuse un vînt rece de la culmea Cotoara) ceata lui Toma Nicula arde aşezările nobiliare din Homorod şi Băcăinţa, unde se dă poruncă de popas şi odihnă. Răbojul nemeşilor excutaţi crestează 15 tăieturi.

Deci sîntem vineri în 5 noiembrie 1784 pe valea Mureşului în sus de Şoimuş.

9

„Sănătate dumitale jude din Ponor. Vină cu satele dumitale la Cîmpeni şi cu omul pe care l-aţi prins după porunca împărătească şi să aduceţi acolo şi pe oamenii care au prins pe omul acela, fiindcă am să vă arăt porunca împărătească. Pe lîngă acelea care le-am avut, au mai sosit acum luni altele nouă... şi cartea să se trimită repede la Bucium, la Ioniţă Dandea, ca să vină şi el la Cîmpeni... Ioniţă Dandea (Horea scrie Dadei), să trimită cartea la Lupşa, la Popa Simion şi de acolo să trimită repede Măgina, ca să aibă ştire să audă poruncile împărăteşti:... Şi eu Ursu Nicula încă dau porunca aceasta la satele de sus, şi dacă cineva nu va asculta de porunca împărătească, acela va fi pedepsit, cartea să meargă re-

pede ca să aibă de știre, fiindcă domnii nu vin joi la Cîmpeni să facă pace cu satele".

Circulară semnată și scrisă de Horea pentru adunarea de la Cîmpeni.

10

Tot în Joia de foc, 4 noiembrie 1784 „la Păltiniș", loc oblu, aproape de satul Blăjeni, aflat la trei kilometri mai sus de Mihăleni, are loc întîlnirea celor trei căpitani : Horea, Cloșca și Crișan. Horea este secondat de „Chivăra roșie". Fiecare din ei a venit cu ceata țărănească adunată de pe teritoriul dat în seamă. Se pare că la această adunare participă și căpitanul Gligor Avrămuț, deoarece notele fiului său trimis de von Preiss să stabilească contactul secret cu Horea, ajuns spre seară la Zlatna, reproduc ceea ce numai un martor ocular a putut vedea la fața locului. Anume că, de pe la amiază, moții din valea Arieșului, din părțile Albacului, au început să coboare în pîlcuri venind peste munți la Ticera, de acolo spre izvoarele Crișului Alb, pe sub vîrful Dredin la Criș și de acolo pe drum pînă la Blăjeni. Moții și băieșii lui Cloșca au venit de la Mogoș la Bucium, s-au unit cu buciumanii, cu cei de sub Buza Măgurii și de sub Detunatele, au trecut noaptea pe sub Roșia Montană, ocolind Abrudul pe la sud, la Gura Cornei și de aici prin Ciuruleasa au ajuns la Matișești și prin Vulcan, au coborît la Blăjeni spre orele 15. Pîlcurile sînt compuse din subunități de pușcași, lăncieri și măciucași, de fapt acestea avînd în compunere gloatele înarmate cu țăpoaie, furci, bîte de lupi și coase. Această structură se datorează celor doi căpitani „Chivăra roșie", Niculae Radu Bălănescu și Gligor Avrămuț, care pregătesc răsculații în vederea unor operațiuni militare viitoare, cînd vor avea de înfruntat fie oastea nemeșească, fie trupele regulate. Pîlcurile celor trei căpitani nu se amestecă. Stau fiecare sub căpitanii lor. Oamenii au merindea în straițe. Este o după-amiază călduță cu lumină blîndă, apele Crișului sînt strălimpezi, vesele, săgetate de păstrăvi.

Horea poartă țundra pe-un umăr. Călărește un cal roib înalt, încomat, are sabie, pistoale în brîul lat din

piele. „Chivăra roșie" îl flanchează în dreapta, Cloșca și Crișan pe stînga.

— Știți ce coasă ne-am strîns și cosîm, spune. Îi musai să stîrpim nemeșimea pînă la unul. Iertare n-are decît ăl de se botează după porunca împărătească și se face român. Noi ne căutăm dreptatea. Să nu mai fie domni pămîntești și nici averi domnești, una să fim în fața lejii, să se împărțească pămîntele după urbariariu, slujbași să avem dintre noi, și pretutindeni să se vorbească românește. Noa ! Și-amu, îi de lipsă să ne juruim cu toții că nu ne lăsăm de cosît pînă nu tocmim lucrurile după cum se cuvine. Și să știți dumneavoastră că sînt vînzători la noi și că aceia vor fi trași în țeapă chiar în fața cășilor și pre muierea lor și copiii lor îi închidem în casă și punem foc, că altfel nu se cuvine. Amu să ne unim.

N-au fost strigăte. A fost o tăcere reculeasă. Căpitanii au descălecat. Toată moțimea a îngenuncheat. Au ieșit în față preoții Gheorghiță Nicula din Albac și popa Costan din Criscior și-au pus patrafirele, au slujit, au rugat cerul străveziu al munților să dea biruință oștii, au luat apă din Criș, au sfințit-o și au stropit oștilea cu mănunchiul de busuioc uscat, muiat în aghiazmă. Ceremonia nu se deosebește de cea a dacilor. Oamenii sînt ei înșiși identici acelora și ca port și ca structură interioară și ca mentalitate, atît că nu se mai imploră Zamolxis. Munții sînt aceiași și se știe că dacii Appuli, strămoșii direcți ai moților, au stat în cele mai strînse legături cu dacii liberi pînă cînd istoria a ajuns la Menumorut.

Sfatul căpitanilor.

„Chivăra roșie" și nobilul Samuil Marczi din Abrud vor lua parte din oștile lui Cloșca și vor tăbărui la Gura Cernițîi să țină Abrudul și să-i taie legătura cu Zlatna, Roșia și Brad, pînă la sosirea grosului care va ocupa Cîmpeni.

Se mănîncă din traistă. Înainte de a se lăsa întunericul, se pleacă la drum.

11

Vineri 5 noiembrie. Am urmărit drumul de foc al trupei zărândene care urcă spre Alba Iulia.

Trupa care coboară Mureşul arde curţile conţilor Gyulay József şi Kuun Sigismund din Tischinţi. Întîlneşte carul de poştă cu funcţionarul Anton Schmidt din Sibiu, care este lăsat slobod să-şi vadă de drum fiind slujbaş împărătesc. Flăcările pîrjolului ţărănesc se întind spre Banat. Coboară spre Ţara Haţegului. Pe la amiază, Horea, Cloşca şi Crişan cu trupele lor intră în Cîmpeni. Înaintea lor călăreşte George Crişan, un bătrîn frumos, cu chip aprig, plete albe înnodate la ceafă, cojoc cu blana întoarsă în afară, ţinînd în dreapta o cruce galbenă, legată pe o lance. Are glas puternic bătrînul cu care strigă porunca împăratului de a stîrpi nemeşimea. Adunarea poporului din Cîmpeni şi împrejurimi se face în curtea şpanului Incze, fugit încă de cu noapte.

Horea repetă „poruncile" împăratului şi programul social al „tumultului".

Horenii pustiesc casele funcţionărimii, ard casa schimbătorului de aur care a stors băieşii ani de zile, sparg beciurile fiscului şi varsă băutura, pun sub pază aurul adunat la casieria fiscală. Avînd Cîmpenii, Horea se urcă pe Arieş la Vidra şi Albac, să pedepsească cozile de topor care lucrează împotriva răscoalei. Cloşca şi Crişan sînt trimişi să asalteze Abrudul.

În jurul orei 14 Cloşca şi Crişan îşi pun trupele în marş spre Abrud. Ajung la Abrud-sat spre orele 17. Cloşca rămîne în Abrud-sat, cu linia străjilor chiar în livezile din poala Dealului Şerbanul. Crişan ocupînd linia de jos a Dealului Băieşilor. Se aud clopotele din turla bisericii catolice şi reformate bătînd des şi speriat. Apoi Abrudul cade într-o tăcere sumbră. Cînd se lasă întunericul, vin ştafete din Abrud care vestesc că nemeşii nici nu se înarmează, nici nu se adună într-un loc anume să stea faţă, numai se fereacă fiecare în casa lui.

La aprinderea luminilor, Horea ajunge la Albac. Cete de iobagi bat munţii să-i prindă pe primarii ticăloşi, pe gornici şi pe vînzătorii din fiecare sat. Încă înainte de miezul nopţii de vineri spre sîmbătă sînt aduşi primarul din Vidra, Vasile Goia, tiran crîncen şi spoliator sîngeros, primarii domneşti din Cîmpeni, Gura Negrii, Gura Albacului, cîţiva gornici pieriţi de frică.

12

Sîmbătă 6 noiembrie.

Calendar de foc. Cade Abrudul. Se aprinde cumplit Ţara Haţegului. Judecata lui Horea „La Piatră". Zori. La Piatră. Piept înalt de stîncă. Ceaţă sidefie în prăpastia de sub steiul încă umed de roua groasă, căzută după miezul nopţii. Satele venite la judecată. Faptele se ştiu. Mai ales ale lui Vasile Goia, care a jupuit iobăgimea de cinci mii de florini. Vasile Goia şi ceilalţi sînt aruncaţi din vîrful stîncii în hău. Horea are spatele asigurat. Aţîţătorii domneşti, cozile de topor au pierit nemernic. Urletele lor pe cînd cădeau în moarte şi-au răspuns prin alte urlete de spaimă ieşite din pieptul stîncilor. Ecoul. Vidrenii, cei de pe Arieş, se grăbesc spre Abrud, de la Cîmpeni tăind-o pe la Faţa Abrudului şi Sohodol, direct la Simoceşti şi de acolo, peste Dealul Şerbanului.

În Haţeg şi pe valea Streiului bat clopotele în dungă. Nemeşimea fuge la castel, la Hunedoara, ori la Deva. Butci, rădvane, nobili încălăraţi gonesc pe drumurile de ţară, sau iau armele ca cei din Pui, Densuş şi Peştena. Satele se ridică asupra nemeşimii cu muieri, cu copii, de-a valma. Ard cele două castele ale urmaşilor lui Cîndea, ajunşi conţi Kendeffi, din Sîntămăria-Orlea, curţile baronului Naláczi József din Nălaţ, sînt pustiite curţile nobiliare de pe Valea Streiului, din jurul Haţegului, din Rîu de Mori, Rîu Alb, Rîu Bărbat.

După răsăritul soarelui, pe coama care se ridică în spatele bisericii unite, într-o alunişte deasă. Cetele lui Crişan sub arme. Crişan cunoaşte Abrudul. Vrea să năvălească pe uliţa Băieşilor şi chiar prin curtea bisericii unite. Şi-a dat pe mîini cu un amestec de iască frecat cu licurici. Căpitanul Ion Faur din Tomnatic scapără amnarul. Îi dă foc la mîini. Crişan înalţă mîinile arzînde. Strigă puternic :

— Să merem ! Să merem !

A fost o cutremurare între moţi. Între crişeni. Căpitanul lor stăpîneşte focul. L-a luat pe crupa calului porumb, cal nemeşesc, trufaş, pe încăpăţînatul popă Avram Şuluţiu din Cărpiniş, satul lui, să citească oamenilor poruncile împărăteşti. Abrudul stă la poala dealului, din Gura Cornii se aud strigătele moţilor lui Cloşca,

buciumul cu care „Chivăra roşie“ dă de ştire că a pornit năvala şi popa Avram citeşte cărţile anapoda. Are barba zbîrlită, îi priveşte chiondorîş şi le spune că-l mînie pe Dumnezeu cu aprinderile şi jafurile lor. Ion Bîrlea din Tătăreştii de Criş îl loveşte pe popă cu muchea toporului în cap.

— Iuda ! strigă Ion Bîrlea, cînd popa Avram Şuluţiu se prăbuşeşte mort.

Moţii şi crişenii se urnesc la vale.

Sînt întîmpinaţi de o deputăţie a magistratului. Mizeră deputăţie şi mizeră diplomaţie. Oraşul vrea să le astîmpere foamea cu bucate, setea cu vinars şi vin, sărăcia cu bani, setea de răzbunare prin predarea celor care i-au tulburat.

— Pre nemeşi îi vrem !

Moţii au înţeles propunerile. Tîrgul meschin oferit de magistrat. Asta-i înfurie. Năvălesc în Abrud. Scot în uliţe tot ce nu este autohton. Pustiesc casele. Tabără asupra închisorii. Îi scot afară pe iobagii şi pe băieşii închişi. Scot în curte arhivele magistratului, cărora le dau foc. Ard sentinţele, zecile de sentinţe samavolnice, ard privilegiile, ard patentele. Pradă casieria oraşului. Tabără cu securile pe mobila tuturor celor care i-au asuprit, i-au umilit, i-au batjocorit. Furia se naşte din furie. Casele sînt ruinate, pivniţele inundate cu vinul din butii, biserica reformată este atacată, bogătaşul Csány János care i-a stors prin dobînzi mari este ucis în amvon. Abrudul dominat de străini este un oraş ventuză. Pe aici se vîntură toată bogăţia Apusenilor : „Munţii noştri aur poartă, noi cerşim din poartă-n poartă“. Gata ! A fost destul ! Se scot uşile din tocuri. Se scot ferestrele din tocuri. Se taie dunele, se sfîrtecă pernele.

Trei zile şi două nopţi, Abrudul cunoaşte teroarea poporului răsculat. Nemila războiului ţărănesc.

Sînt cruţate şi puse sub pază edificiile fiscului şi casieria fiscală, proprietăţi ale împăratului.

Seara ajunge în oraşul devastat, venind de la Zlatna în urma ordinelor căpitanului Richard, locotenentul Vernicourt în fruntea celor 34 de soldaţi pe care-i comandă. Cantonează în edificiile fiscului. Este cu el locotenentul Todor Avrămuţ.

13

Duminică 7 noiembrie 1784.

Abrud.

Locotenentul Vernicourt, întîmpinat aseară cu o tăcere binevoitoare, pusese santinele şi încă din zori putuse constata ravagiile „tumultului“. Pe la orele prînzişorului, Cloşca se prezintă la poarta fiscului, înconjurat de moţi înarmaţi. Cloşca poartă la căciulă pene albe şi roşii. Discursul lui Cloşca transcris de locotenentul Vernicourt, căpitanului Richard şi de acesta guvernămîntului :

„Sîntem cătane împărăteşti, tumultul nostru s-a făcut în urma poruncii împăratului pe care ne-a spus-o căpitanul nostru cel mare, Horea. Noi respectăm averea fiscului, casele fiscului, pe nemţi şi pe români şi voim să tăiem numai nemeşimea ungurească. Călătoreşte în pace şi nu avea nici o grijă că vei fi atacat cît de puţin, dar nu te atinge de ai noştri şi dă poruncă să ţi se ducă un steag alb înainte.“

Speranţa nebună a celor destituiţi din funcţia lor privilegiată de popor stăpînitor se risipeşte. Trupa imperială nu trage în răsculaţi. Atitudinea armatei confirmă lozincile răsculaţilor. Bănuiala că împăratul este amestecat în „tumultul horenilor“ se confirmă. Începe să devină certitudine. Pentru răsculaţi, sosirea lui Vernicourt la Abrud şi atitudinea lui sînt actele care pecetluiesc spusele lui Horea. Ştirea zboară spre satele din munţi. Plecarea trupei imperiale din Abrud, cu un stegar ducînd steagul alb este urmărită de învinşi şi învingători, fiecare trăgînd concluziile ce se impun.

Toată populaţia Abrudului asistă la slujba religioasă care se ţine în bisericile tuturor confesiunilor în limba română, de către preoţii săteşti.

„Fisionomia Abrudului este atît de tristă încît oraşul acesta nici peste 100 de ani, sau poate niciodată nu va mai ajunge în starea în care a fost înainte“ scrie preotul reformat în plîngerea adresată comisarului guvernamental Mihail Brukenthal.

Crişan rămîne în Abrud să aplice voia împăratului, „concivilitatea“. Cloşca pleacă cu trupa lui la Roşia, prin

Gura Cornii-Corna. Ajunge spre amiază şi se întîlneşte cu Horea venit de la Cîmpeni.

Înspăimîntaţi de cele întîmplate la Abrud, funcţionarii, işpanii, straja, meşterii, maiştrii minelor se ascund în galeriile de mină ale bogătaşului Lörintz. Horea trimite în mină cîţiva parlamentari. Să iasă din baia lui Lörintz, să se boteze români, şi atunci le vor rămîne viaţa, averea şi familiile. Singurul care a răspuns acestei formule de concivilitate a fost proprietarul minei, Lörintz Pavel. Este botezat pe loc, în chiar casa lui. Se notează că nu are loc nici un atac împotriva caselor celor ascunşi în subterane. La casele lui Lörintz se prezintă căpitanul Ion Biro chiar din Roşia, cu ceata sa.

— Te-ai făcut creştin, Domnia ta ?

— Da ! Ne-am făcut cu toţii, cu toată familia şi cu toate rudele mele.

— Fiindcă te-ai făcut creştin, domnul Horea şi Ion Cloşca se închină cu sănătate şi-ţi dau graţie Domniei-tale, familiei Domniei-tale şi averii Domniei-tale.

Dialogul este relatat de Lörintz Pavel.

Casele celor nesupuşi la invitaţia de concivilitate sînt arse, prădate, scrumite. Horea trimite olăcari la Bucium, să se aducă fîn pe spinarea cailor. Operaţiunea de înfundare a gurilor subteranelor cu fîn se sfîrşeşte spre seară. Apoi se pune foc şi se îndeasă fînul în subterane. Siliţi de fum, cei nesupuşi ies tuşind şi lăcrimînd.

Ţăranii din Cinciş Haţeg n-au primit antemergători ai horenilor. Satul este neliniştit. Nu vrea să rămînă în afara evenimentelor, domnii lui pămînteşti nedeosebindu-se cu nimic de ceilalţi domni pămînteşti. Aşa că adunat la biserică, alege o deputăţie care pleacă la Heţeg, să întîlnească căpitanii răscoalei şi să ceară dispoziţii. În Cinciş îşi are curţile familia renegaţilor Csolnakosi.

Duminică 7 noiembrie 1784.

Deva.

Cetatea străveche stăpînind defileul Mureşului. Cetatea în temniţele căreia au putrezit iobagii, între zidurile căreia s-au executat pedepsele capitale, în camerele de tortură ale căreia au fost chinuiţi cu cleştele înroşit, prin întinderea oaselor, prin o mie şi una de metode diabolice, cei răzvrătiţi, cei nesupuşi absolutismului feudal. Fără luarea cetăţii şi a oraşului Deva, nu se pot stăpîni Haţegul şi Hunedoara. Sîmbătă în 6 noiembrie războiul ţărănesc

ajunsese în preajma Devei, centrul de forţă al nemeşimii şi refugiul ei. Căpitanii Ion Lucaciu din Zam, Ion Lupenciu din Petriş, George Brănişcan din Săvîrşin, Jucu Celmegean din Conop trimit ştafete în toate satele, primarii şi juraţii bat casă cu casă, poruncile sînt aspre şi limpezi : Horea vine de la Bălgrad cu oaste ţărănească să-i mîntuie de domnii pămînteşti, după porunca împăratului. Cătanele grănicereşti au poruncă să nu apere nemeşimea. Fiecare casă să dea un om înarmat care să vină duminică în 7 noiembrie pe ţărmurele Mureşului, la Deva. Notele locotenentului Todor Avrămuţ şi descrierea asalturilor ţărăneşti date asupra Devei, ca şi evenimentele care-au urmat, au fost scrise din relatările zărăndenilor care-au participat la lupte, după interogatoriile prizonierilor-ţărani şi după relatările cîtorva gradaţi grăniceri români şi a multor ţărani bătrîni din Mintia, Şoimuş şi Almaşul Sec. Tomul lui „Chivăra roşie" are un capitol întreg dedicat asaltului Devei. Aici tonul este foarte critic şi „Chivăra roşie" se acuză pe sine de a se fi lăsat sedus de dîrzenia necruţătoare a moţilor, în dauna ansamblului şi a importanţei pe care războiul din comitatul Hunedoarei a avut-o, cu atît mai mult cu cît căderea Devei ar fi deschis porţile Tîrnavelor. Nicolae Radu Bălănescu se învinuieşte că nu i-a cerut lui Horea să rămînă în Apuseni, iar el să conducă războiul în Hunedoara. Punînd cap la cap cele scrise de cei doi participanţi la evenimente, se scoate în valoare ideea politico-strategică a războiului, dar şi lipsa de coordonare a acestuia. Pînă sîmbătă seara, hunedorenii, haţeganii şi arădanii, (trupa lui Ursu Ribiţă ajunsese pînă la Ilia) au pustiit peste 200 de curţi nobiliare, executînd 133 din opresorii şi tiranii acestor meleaguri. Deviza era să nu lase piatră pe piatră, să ardă pînă-n temelii cuiburile nobiliare, ca domnii pămînteşti să nu mai aibă unde se întoarce. Distrugerea cuiburilor nobiliare este un comandament politic şi social, scrie Niculae Radu Bălănescu, nu o manifestare instinctuală.

Asupra atacului în Mahalaua bulgarilor de sîmbătă seară, cei doi nu au prea multe amănunte, decît că s-au ars la Mintia toate aşezările nemeşeşti, cele care nu arseseră complet la cea dintîi trecere, fiind acoperite cu ţiglă, au fost îndopate cu paie, slăninile au fost urcate în pod, s-au uns cu ele căpriorii, s-a dat foc paielor şi aşa au ars pînă-n temelii. Nu era numai o răzbunare, nu era numai

un avertisment pentru viitor, nu era o derefulare a maselor, era un vast program politic — scrie Niculae Radu Bălănescu —, program care se va întrupa în ultimatumul dat de Horea, ultimatum la redactarea căruia a participat Chivăra roşie. Răsculaţii s-au apropiat sîmbătă seara de mahalaua bulgărească trecînd prin vii, au aprins vila văduvei nobilului Adam Ribiczei ucis în Zarand, la Ribiţa (aici Niculae Radu Bălănescu anexează o hartă a averilor deţinute de nobilii *possessionati* şi *magnates* în diferitele comitate şi felul cum aceste averi au fost trecute prin focul războiului). apoi au atacat casele nemeşimii mărunte de la periferie. Atunci a avut loc cel dintîi şoc moral, profund şi dezagregant pentru moralul răsculaţilor şi anume o altă atitudine a armatei imperiale, despre care se ştia că are poruncă să nu se amestece şi răsculaţii au văzut că nu s-a amestecat sub nici un fel de la începutul tumultului, faptul demonstrîndu-le că împăratul i-a slobozit să-i judece ei, de data asta pe domnii de pămînt. Anume, grănicerii români — aici este cumplita tragedie — chemaţi de nemeşi să-i apere de cei cărora le aparţineau, au ieşit din cazarmă şi au tras o salvă. Este adevărat, n-au tras-o în consîngeni, au tras-o în aer, dar a fost destul. Sîmbătă noaptea, ţăranii se retrag la Mintia. Noaptea de sîmbătă spre duminică este una de zarvă, de împuşcături în aer, de umblete ale ştafetelor şi de adunare a sătenilor încă nelămuriţi de atitudinea armatei imperiale. Silit de baronul Brukenthal, comandantul general von Preiss dăduse ordin ca armata să facă mişcări de intimidare.

Deci, duminică 7 noiembrie 1784, în timp ce Abrudul este stăpînit de oştile moţoganilor şi zărăndenilor, în timp ce Roşia este supusă de horeni, Deva, avînd o garnizoană puternică, adăpostind majoritatea nobilimii din comitat, se pregăteşte să reziste asaltului ţărănesc dat fără pricepere, fără arme şi într-o confuzie care slăbeşte unitatea morală. Comandantul fortăreţei este locotenentul Pfeifer care poate scoate în afara zidurilor 70 de grăniceri pedeştri şi 74 de husari români. Spre orele amiezii, Pfeifer vede gloatele de ţărani, de fapt trei pîlcuri a cîte o sută de oameni, puţini armaţi cu arme de foc, oprindu-se la cîteva sute de paşi de fortăreaţă şi sfătuindu-se. Ei n-au plecat să lupte contra cetăţilor împărăteşti şi pe cetate flutură steagul împăratului. Locotenentul profită de confuzie. Şarjează cu husarii. Pedestraşii dau foc. Din cetate

ies la şarje şi 22 de nobili călări, care simţindu-se tari prin armele imperiale, iau în săbii ţăranii dezorientaţi. Cele trei cete se retrag spre Mureş. Bilanţul simulacrului de luptă : 72 ţărani tăiaţi, unii se aruncă în Mureş şi se îneacă, se fac 44 de prizonieri. Se întîmplă la Deva ca ţăranii să nu aibă nici un căpitan şi nici un plan de asalt. Locotenentul Pfeifer îşi adjudecă victoria asupra a 800 de răsculaţi, cum umflă el numărul în raportul adresat mai marilor. Cei 22 de nemeşi nu pomenesc nimic de armată, atribuindu-şi victoria numai lor în *Species facti*, minciuni grosolane scriind şi contele Teleki, iar istoricul Szilágyi micşorează numărul ostaşilor, copiind amîndoi monografia mincinoasă a lui Sándor Vitan — se pare un Vitan renegat — care se laudă cu vitejiile lui din acea vreme.

Atacul cetăţii Deva pune în lumină nu numai sistemul de dominaţie feudal bazat pe fortăreţele semănate pe teritoriu, stăpînind satele deschise, dar şi lipsurile esenţiale ale oştirii ţărăneşti : în arme, în instruire, în conducere militară. De aici începe reculul războiului ţărănesc din comitatul Hunedoarei, comitat bogat, în care satele erau năpădite de curţi nemeşeşti şi de palate nobiliare pe care iobăgimea le-a trecut prin foc şi sabie.

Duminica 7 noiembrie înscrie în tomul lui „Chivără roşie" un capitol dramatic, acela al modului cum sînt duşi la fortăreaţă, schingiuiţi şi încarceraţi prizonierii atît de lesne dobîndiţi, şi un alt capitol de biruinţă al trupei conduse de căpitanul Toma Nicula, pe care am lăsat-o să înnopteze în Băcăinţi, vineri 5 noiembrie. Sîmbătă în 6 noiembrie zărăndenii atacă şi nimicesc reşedinţele nobiliare din Vurpăr, curţile contesei Nemes, ale baronilor Györffi şi Bánffi. Curţi cuprinse, cu mari pivniţe de vinuri prea cunoscute. Flăcările se văd bine la Bălgrad (Alba Iulia), fortăreaţă importantă a armatei austriece, Alba Iulia lui Mihai Viteazul, de-atunci inima sîngerîndă a neamului românesc cum scrie Niculae Radu Bălănescu — „Chivăra roşie" — făcînd analiza operaţiunilor duse excelent de această trupă. Din Alba Iulia nu mişcă nici un soldat să apere nemeşimea, cu toate că, la numai 12 kilometri de fortăreaţă, zărăndenii şi localnicii pun sub secure pe căpitanul oraşului şi pe alţi patru notabili, aprinzînd, pe lîngă curţile amintite, şi toate casele funcţionarilor şi nemeşilor mărunţi din Vurpăr. Duminică. Iată-ne în această zi atît de plină de evenimente drama-

tice. Toma Nicula cu ai lui trec Mureşul şi intră în Vinţul de Jos, orăşel prosper, dominat de fostul castel al lui Martinuzzi. Aici sînt castelele conţilor Bánffi, Vass şi Alvinţzi. Căpitanii locali Serafim Gonţă şi Ionaşcu strîng iobagii, ai căror strămoşi l-au întîmpinat pe Mihai Viteazul la podul de peste Mureş, fac strigările împotriva nemeşimii : „...încît nici un român să nu mai poată zice că are domn pămîntesc, fiindcă şi românii care vor zice aşa ceva încă trebuie ucişi".

Toate averile nemeşeşti din Vinţul de Jos sînt nimicite.

Todor Avrămuţ adaugă acestei zile de duminică 7 noiembrie un subcapitol scris în luna aprilie 1789, cu o lună înainte de reuniunea Statelor generale la Versailles, este vorba de Revoluţia franceză şi un alt subcapitol adiacent, scris în martie-aprilie 1797, 13 ani după războiul ţărănesc, cînd fostul locotenent, înaintat căpitan, comanda o companie de husari români, folosită să facă acoperirea trupelor austriace bătute de generalul Napoleon Bonaparte cu un an înainte în Piemont şi Lombardia, atunci retrăgîndu-se spre Viena, prin văile Alpilor austrieci. În aceste subcapitole este tratată extinderea „tumultului horenilor" în comitatele Aradului şi Sibiului, cu multe amănunte despre haiducii arădeni retraşi în codri încă din 1783, cu povestea răpirii vice-comitelui Aradului, Forray Andrei, din curţile lui de la Săvîrşin, unde se demonstrează imensa naivitate a iobagilor, care nu numai că nu l-au executat, cum va pronunţa el nesfîrşite sentinţe la moarte după eliberarea de către insurgenţi, dar i-au adus şi calul, fiind ostenit vice-comitele de mersul pe jos şi, ca să nu doarmă în pădure pe frunze, i-au cărat propriile lui perne şi dune. Răpitorii sînt graţiaţi de însuşi împăratul (asta s-a întîmplat în iunie-iulie 1784), apoi a venit „tumultul horenilor" şi sîmbătă 6 noiembrie ţăranul Ion Lucaci din Zam se declară un al doilea Horea, atacînd curţile nemeşului Salbek din Pietriş, iar duminică 7 noiembrie pustiesc tot ce este nemeşesc în comunele mănoase dintre Zam şi Săvîrşin : Sălişte, Ilteu, Toc. Trupa căpitanului Ursu Ribiţă intră în Săvîrşin duminică după masă, iobăgimea comunei se alătură răsculaţilor şi, împreună, avîndu-l în frunte pe Ursu Ribiţă şi pe primarul George Brănişcan, atacă castelul vice-comitelui Forray fugit la Arad cu toţi ai lui. Castelul din Săvîrşin are sere cu flori rare, o menajerie şi o bibliotecă excelentă. Tot aici sînt ţinute privilegiile familiei Forray şi registrele cu datoriile iobagilor nominalizaţi. Fiecare cu ce datorează domnului pămîntesc. Argintăria vice-comitelui este preţuită la 5000 de forinţi, cam cît plăteau dijme toţi moţii din Zlatna de Sus. Furia mulţimii este cumplită. Serele sînt devastate şi sparte, animalelor din menajerie li se dă drumul, unele sînt împuşcate, argintăria se împarte, privilegiile şi registrele cu datoriile iobagilor sînt arse. Excesul se întinde asupra bibliotecii care cade pradă focului.

Todor Avrămuţ scrie că Ursu Ribiţă a purtat focul războiului ţărănesc pe Mureş la vale pînă sub cetatea Lipovei, la Şoimoş, pustiind nemeşimea din Hălăliş, Vărădia de Mureş, Căpruţa, Bîrzava, Conop, Oţvoş, Milova şi Şoimoş. Că cetăţenii din Lipova scot în bătaie tunurile, că satele şvăbeşti din Podişul Lipovei primesc ordin să se înarmeze şi că nemeşimea din cîmpia Mureşului fuge la Arad şi se refugiază în fortăreaţă.

Comentariul tîrziu al acestui participant din umbră la războiul ţărănesc al horenilor :

„Acest popul mult încercat de vreme, neavînd organisaţiune teritorială politicească, drept urmare neavînd miliţii teritoriale înarmate, n-a putut să se scoale la tumult într-o zi anume, la un ceas anume şi pe toată cuprinderea ţării sale, a Ardealului, numai s-o fo sculată pre rînd, lăsînd răstimp domnilor de pămînt să scape, că altfeliu pînă Duminică în 7 novembre erau tăiaţi cu toţii, care scăpau, scăpau şi vestea a ajuns la Viena în 12, ori în 13 ; porunca către armată o fo ajunsă la Sibii în 23 ; la vice-colonei prin 26, pînă atunci Ardealul ar fi fostă scăpat de domni, satele s-ar fi liniştit de la sine, Horea punea pe masă lista cu cnejii şi primarii şi juzii şi juraţii români, aşa că împăratul nu putea da înapoi de la concivilitate, de la Toleranzpatent. *Fără organizaţiune teritorială politicească, nu poate succede nimic acestui popul care să fie spre binele său, necum un tumult care nu poate întîrzia acum cînd am citit cu toţii* La Declaration des Droits de L'Homme *şi ştim că noi, înainte cu cinci ani, am strigat către Europa aceste adevăruri, limpezite în ultimatum-ul lui Horea către nemeşimea din Deva şi cetluite cu sîngele horenilor şi cu moartea de martiri a lui Horea şi Cloşca şi ale atîtora pre lîngă ei."*

În subcapitolele mai sus menționate se face o scurtă referire la evenimentele din cele trei comune ale comitatului Sibiului, de pe partea stîngă a Mureșului : Cioara, Vinerea și Tărtăria care s-au alăturat tumultului și se comentează cu ironie amară trufia oarbă și lipsa de viziune politică a nemeșului Bartsai Petru din Cioara, care în stupiditatea lui, crezînd că singurul argument al puterii este forța silnică, a folosit-o pînă-n ziua de 5 noiembrie — vineri ; dar care, la vederea flăcărilor mistuind așezările nobiliare de peste Mureș, a închis satul cu străji. La adăpostul lor, schimbînd trufia pe lașitate, a fugit la Sebeș, lăsîndu-și curțile de izbeliște. Peste Mureș, spune Todor Avrămuț a trecut un pîlc din trupa lui Toma Nicula, cu ordinul să pustiiască curțile nemeșești din satele de pe malul stîng și să se unească cu grosul, duminică, la Vințul de Jos. La Tărtăria este pustiit conacul fratelui nemeșului Bartsai din Cioara, anume Bartsai Pavel. Este relatat episodul petrecut la Sebeș cu bătrînul și crudul nobil Bartsai Peter, urît de moarte pentru nelegiuirile lui, mai ales pentru obiceiurile lui libidinoase și pentru faptul că aplica scîrbavnic „dreptul primei nopți", necinstind fecioarele satelor sale. Țăranii cer ca satirul bătrîn să le fie dat pe mînă, amenințînd magistratul orașului. Magistratul convine și-l scoate în piață pe nemeșul speriat de moarte. Dar iată că atunci intră în oraș o subunitate imperială, care-l scapă pe satirul libidinos de dreapta judecată a iobagilor.

Cu această paranteză se trece în ziua de luni, a noua zi a tumultului horenilor.

14

Lunea concivilității și a trădării din Bucium, 8 noiembrie 1784. Doi unguri din Abrud știind bine românește, îmbrăcați în straie moțești, Szent Peteri și Maghiari Miska, au condus cetele zărăndenilor și moțoganilor asupra cetățenilor avuți, tot ei descoperindu-le tainițele bisericii reformate. La Abrud nefiind nemeșime spoliatoare, nu se trece la exterminarea funcționărimii mărunte și a negustorimii, aplicîndu-se concivilitatea așa cum o înțelegeau horenii. Se întîmplă ca în dimineața de 8 noiembrie

să fie un abur de ceață străvezie care s-a ridicat spre prînzișor, cînd crainicii horenilor au sunat din corni, vestind toată populația neromână să se adune în piața Abrudului. Acolo s-a proclamat porunca lui Dumnezeu și a împăratului, ca toată lumea să treacă la religie românească, să îmbrace strai românesc și să vorbească românește. Cine nu o va face, va fi tras în țeapă înaintea casei sale sau i se va tăia capul. Ceremonia este de masă, demonstrînd pe de o parte marea naivitate a țăranilor, pe de alta, în mod manifest, caracterul național al războiului țărănesc. După ce sînt îmbrăcați românește, sînt botezați sau depun jurămîntul de credință 1122 de unguri, dintre care 548 unitari, 468 reformați, 65 catolici și 41 luterani. Fiecare convertit sub amenințarea țepii primește un bilet de la preotul care l-a botezat în care scrie : „Ăsta-i creștin bun". Cît de bun creștin a fost și mai ales va fi, se va dovedi după înăbușirea răscoalei și stingerea războiului. Nu stăruim asupra zecilor de drame ale celor convertiți cu forța, rămași fără case în pragul iernii, îmbrăcați în straiele atît de disprețuite, nu facem procesul lor istoric, pe care singuri trebuia să și-l fi făcut, așa cum comentează Todor Avrămuț evenimentele de la Abrud. Locotenentul Avrămuț venise de la Zlatna cu trupa lui Vernicourt, care era un fel de girondin. Aflase, cu toate că se ținea la mare secret, despre mașinațiile guvernului și ale episcopului Ghedeon Nichitici de a-l prinde pe Horea, nu știa amănunte, dar voia să-l prevină. Motivînd rămînerea la Abrud prin ordinul primit de la comanda generală, locotenentul Todor Avrămuț s-a despărțit duminică de Vernicourt, a plecat călare la Cîmpeni, aflînd acolo că Horea este la Roșia. A rămas noaptea de duminică spre luni cu mama lui, și încă înaintea zorilor, și-a înșeuat calul, plecînd la Roșia. Nu văzuse pînă atunci ce înseamnă de fapt războiul țărănesc. Abrudul devastat l-a răvășit. Notațiile fugare făcute la Cîmpeni au fost reluate mai tîrziu sub forma unei analize obiective a caracteristicilor războiului țărănesc, una din cele mai necruțătoare forme ale luptei de clasă.

De la Roșia prin Corna spre Bisericani, călărind scară la scară cu „Chivăra roșie" (căpitanul Niculae Radu Bălănescu este îmbrăcat ostășește), Horea îi spune acestuia că, avînd Zarandul, Abrudul, Cîmpenii, valea Arieșului pînă la Albac și valea Arieșului Mic pînă dincolo de

Vidra, poate răscula satele dinspre Cornești-Turda, dinspre Cluj și cele dinspre Aiud. Iarna bate la ușă. Cu ce-și va hrăni gloatele ? Înainte-mergătorii au chemat satele de sub Detunatele și de sub Trascău la Bucium, mîine, marți în 9 noiembrie. Cloșca a luat drumul spre Galda. Crișan îi asigură spatele. Nu mai are vești din Hațeg și Hunedoara. Ar trebui repeziți oameni de credință. Cnezii hunedoreni s-au juruit că vor întinde pojarul în părțile Sibiului. Dacă războiul nu se aprinde în valea Tîrnavelor pînă cade neaua, satele nu se vor scula. În schimb se va scula nemeșimea. Horea nu știe atunci cînd trece Detunatele în valea Șesii, asta pe la ceasurile 10, că la Deva rămasă sub nemeși, nu în oraș, unde le era frică să stea, ci în fortăreață, funcționarii și nemeșii țin tablă de judecată a prizonierilor. *„Poate dacă știa"* — scrie „Chivăra roșie" — *se arăta mai puțin blînd atît cu nemeșii, cît și cu vînzătorii și hiclenii ieșiți dintre pămînteni ca ciupercile otrăvitoare, cum se va vedea la Bucium"*. La aceeași oră, Todor Avrămuț ajunge la Roșia unde întîrzie două ceasuri, pînă găsește un covaci care să-i potcovească trăpașul. Uniforma ofițerească o lăsase la Sibiu, călătorind sub titlu privat, îmbrăcat în haine moțești. Este urmat de al doilea om de oaste, care-l slujește de multă vreme, soldatul lăsat la vatră Ion Vesa, fratele căprarului Petru Vesa Lupu Deheleanu, jurat de Horea, din Cîmpeni.

Horea și „Chivără roșie" au o gardă de 12 oameni. Toți călări. Coborînd Detunatele pe o potecă ocolitoare, care leagă drumul spre Bisericani cu Văleni, Horea hotărăște ca de la Bucium să urce la Mușca și prin Pițiga să iasă pe Arieș, la vale de Cîmpeni, la Lupșa, comună cuprinsă, de la care să întindă pojarul spre Baia de Arieș, Sălciua și Ocoliș, ajutînd mișcarea spre Galda a fiului său Ion Horea, căruia horenii îi zic Horea ăl tînăr.

Tot în această dimineață guvernul, la propunerea guvernatorului, îl numește pe nepotul acestuia Michael von Brukenthal în calitatea de comisar gubernial pentru liniștirea răscoalei. Generalul Pfefferkorn, nemulțumit de felul cum acționa comandantul general prins între instrucțiunile secrete primite de la Camera de război și necesitatea evidentă de a interveni, instituie premii pentru prinderea corifeilor. În armată, la nivel subaltern și la ofițeri zeloși să parvină, se creează un curent de aventură. Travestiuri, pătrundere printre români, prinderea căpitanilor. Presa

vremii ațîță imaginația. Știrile despre războiul țărănesc al românilor încep să treacă granițele țării. Curierii guvernului și ai lui von Preiss gonesc spre Viena. Michael von Brukenthal primește ordin să trimită spioni în taberele românilor și să promită premii de la 20 la 50 de galbeni pentru cei care-i vor prinde pe căpitani. Se pun în lucrare odioasele mijloace ale puterii discreționare : corupția, trădarea, stimularea josniciei și a lăcomiei. Se lucrează de către oamenii guvernului printre ofițeri, cum scrie Todor Avrămuț, și se găsește un locotenent Tillier gata să-l prindă pe Horea. Va primi 2000 de florini dacă-l aduce viu, 1000 dacă-l aduce mort.

Spre amiază, Horea, „Chivăra roșie" și garda ajung pe plaiul prăvălatec al cătunului Poieni, unde se află strînși sătenii din Bucium, dezbinați ca idei politice. Adică majoritatea nemulțumită și oamenii stăpînirii, foarte activi sub influența și comanda primarului domnesc George Suciu. Aici primește Horea doi olăcari. Unul venit de la Cloșca, anunțîndu-l că are vești despre o anume mișcare a nemeșimii de pe valea Arieșului, mai ales a contilor Tőrőtzkai din Sîngeorzul Trascăului și că preacucernicii călugări franciscani de aici, din Sîngeorz, predică sculare în arme a nemeșimii și a tuturor celor care nu sînt schismatici, cerînd sîngele românilor. Așa că el grăbește spre Lupșa și Baia de Arieș, lăsîndu-l în urmă pe Crișan să adune oaste nouă și să pedepsească pe vînzători. Al doilea olăcar sosește de la fiul său, Ion Horea, care trecuse de la Abrud prin Bucium încă în zori, ajunsese în Valea Negrilesii și se angajase pe un drumeag pe care să treacă muntele în Valea Mlacii și de aici să răscoale toate satele din poala Trascăului. Este locul să revenim la considerațiile căpitanului Niculae Radu Bălănescu — „Chivără roșie" — care copiase harta austriacă a Apusenilor și a celorlalte comitate ardelene, după hărțile puse la dispoziție de locotenentul Todor Avrămuț. Acesta completase hărțile militare austriece cu poteci de picior, scurtături și trecători știute numai de pămînteni. „Chivăra roșie" avusese o consfătuire de stat-major cu Horea și căpitanul Gligor Avrămuț după luarea Cîmpenilor, în care se corectase planul tumultului. Asigurați din partea Hațegului, Hunedoarei și Zarandului închis la Pleșcuța, cu valea Arieșului închisă la cheile Albacului, avînd strajă dinspre Bihor la Scărișoara și Gîrda de Sus, cu trupa lui Toma Micula asigurînd

flancul drept al munților, au hotărît să adune toată moțimea la Cricău, pe versantul sudic al Trascăului, de unde, în forță, să atace castelul din Galda-de-Jos al baronului Kémeny Simion, comitele Albei de Jos. Baronul, descendent al vechii familii Kemény, excelează prin neînduplecare și printr-o nebună afirmare a prerogativelor feudale. Aici la castel sînt închiși țăranii tumultului de la Cîmpeni și tot aici zace în fiare primarul Dumitru Todea din Rîu Mare, condamnat la moarte, acum ispășindu-și în chinuri cei doi ani de temniță în care politica imperială îi comutase pedeapsa. Și tot aici fusese împroșcat cu ocări Cloșca, atunci cînd venise să afle rezultatul plîngerilor duse de Horea, împăratului, a cărei rezoluție către guvernul Transilvaniei fusese îngropată de acesta în arhivă, plîngerea moților fiind expediată comitelui Albei de Jos care-o respinsese în întregime. Bá mai și pusese un premiu pe capul suplicanților. „Chivăra roșie" întocmise un adevărat document de stat-major, traducînd în efective, itinerarii, ordine de marș, etape, planul de a cuceri Galda de Jos, ocolind Zlatna și Alba Iulia. Aripa dreaptă, comandată de Toma Micula, după operațiunea Vinț, trebuia să ocolească Alba Iulia, trecînd de la Vinț în valea Ampoiului la Tăuți și de-acolo să ajungă la Cricău în 13 noiembrie, prin Șard, Ighiu, pustiind toate curțile nemeșești. Ion Horea venind de la Abrud peste Poieni, Valea Negrilesii, Valea Mlacii, ieșind în drumul moților la Ghioncani, trebuia să ajungă la Cricău tot la 13 noiembrie, răsculînd satele Ghioncani, Ivăniș, Întregalde, Modolești și toate satele de dincolo de Tarcău, apoi prin Lupșani și Tibru să coboare la Cricău. Cloșca și Crișan au ca direcție de marș Valea Arieșului pînă la Sălciua, răscularea poporului din centrele mari Lupșa, Baia de Arieș și de pe tot cursul văii, apoi să coboare cu mulțimile înrolate drept spre sud, de la Sălciua la Valea Poienii și de aici prin Rîmeț la Galda de Sus și Cricău. Horea și el însuși cu garda, rămîneau într-o poziție centrală între aceste coloane, gata să intervină acolo unde nevoia o va cere. Căpitanul Gligor Avrămuț veghea de la Cîmpeni spatele întregului ansamblu. Raportul celor două ștafete este mulțumitor. „Chivără roșie" se neliniștește de rămînerea lui Crișan la Mușca. Se pare că lui Crișan nu-i convine să stea sub ordinele lui Cloșca, care este naiv și iubește straiele arătoase, ca unul mai avut. Crișan este un intransigent. Nu

cunoaște nici o abatere de la crezurile tumultului și ale războiului țărănesc. Aplică sîngeros deviza revoluției franceze: *„Război palatelor, pace colibelor"*. „Chivăra roșie" va face aceste considerații în liniștea Poienarilor de Muscel, în timp ce faima lui Napoleon electrizase Europa luministă, așteptînd de la campionul revoluției, cum era considerat, eliberarea tuturor popoarelor subjugate. „Chivără roșie" și Todor Avrămuț sînt reticenți față de Cloșca pe care-l găsesc nehotărît și, în lipsa lui Horea, fără inițiativă. Coroborate, părerile lor coincid. Adică văd în Horea capul tumultului, omul politic cu o cuprindere largă a evenimentului, scrutînd viitorul și pregătindu-l, însă prea iertător și blînd cu inamicul ireductibil: nemeșimea. După ei, Crișan este conducătorul militar al tumultului. El a ridicat sabia, el a incendiat Zarandul, el l-a stăpînit, el a trecut nemeșimea prin fier, cetele lui și căpitanii lui au întins răscoalele din Zarand în Hunedoara, Hațeg, Arad și Alba. Cap organizat de militar, cu talente ostășești înnăscute, dîrz, meticulos, Crișan duce pînă la captă orice misiune de luptă, subordonînd scopul tactic celui strategic. Știe să înflăcăreze mulțimile, ceea ce Cloșca, peltic fiind, n-o poate face. Numai văzîndu-l, iobăgimea îl urmează neșovăind. „Chivără roșie" și Todor Avrămuț cred că Cloșca ar fi trebuit ținut pe lîngă Horea, ca un fel de aghiotant, ca om de nestrămutată credință. Mai tîrziu îl vor acuza pentru naivitatea cu care s-a lăsat păcălit la Tibru de vice-colonelul Schultz. Aici Todor Avrămuț face o paranteză: Tibru din Trascău și Tibru din Roma, fără să comenteze identitatea de nume.

Nu se știe cînd, vineri spre sîmbătă noaptea, ori chiar în noaptea de duminică spre luni trecuse o lapoviță rece, pe văi. Sus pe Vîlcoiu ninsese. Soarele se răsfrîngea în căciula de neauă. Deci la Bucium spre amiază, lumină străvezie pe văi, poporeni și primarul Suciu cu ai lui. Nici Horea și nici „Chivăra roșie" nu interpretează mișcarea pe care-o fac buciumanii în jurul gărzii. Horea vorbește. Are glas care cutremură. Care pătrunde și răscolește. Își povestește drumul la Viena. Spune de porunca împăratului. Știe că l-a trădat pe împărat aici, între ai lui; acel *Ruhe, Nikola Ursz* nu poate fi ținut aici, pentru că altfel aceștia nu-l ascultă și nu-l urmează pe el, un iobag al statului. Buciumanii sînt oameni cuprinși, mai scapă de biruri, mai își ascund oile prin codri. N-a rămas

surprins cînd primarul George Suciu i-a cerut să-i arate poruncile împărăteşti. Nici nu s-a mirat cînd cei supuşi primarului au început să strige că vor să vadă iscălitura drăguţului de împărat. Răspunsul lui nu l-a mulţumit pe „Chivăra roşie", care-şi trăsese cocoaşele de la pistoale.

— Poruncile împărăteşti mi-au fost date mie de Majestate, sînt la mine şi sfinte sînt. Nu le arăt io oricum şi dacă vi le arăt ştiţi-le voi ceti o ba ? Ce vă tocmiţi şi ce vă sfătuiţi voi laolaltă ?

Are loc atacul prin surprindere al cozilor de topor din Bucium. Înainte ca Horea şi „Chivără roşie" să se dumirească, sînt traşi din şei. Toma Bugnaru, Petre Surca, Giurca Petruţă ăl bătrîn şi fie-su, Giurca Petruţă ăl tînăr, Ioan David, Onu Costinaş şi alţii, gornici şi juraţi, sar, dezarmează garda şi cu sudălmi îi duc pe toţi în casa lui Maçavei Băieşan, care are drugi de fier la ferestre şi uşă groasă de stejar cu broască de fier.

Judele îi porunceşte lui Onu Costinaş să încalece şi să gonească la Zlatna, să vestească Oficiul montanistic şi armata că ei l-au prins pe Horea şi pe „Chivără roşie" după cum s-au legat. Onu Costinaş a ajuns la Zlatna sub seară. „Chivără roşie" nu l-a ţinut de rău pe Horea pentru crezămîntul lui în oameni. De cum s-a lăsat întunericul, şi-a pus în aplicare planul de a evada. Adică să ridice podina, să urce în pod, să scoată şindrila şi să atace santinelele, toţi vînători cu arme de foc, care luaseră şi puşca lui Horea.

„Spre cinstea buciumanilor şi să nu rămînă de ocară în faţa nepoţilor şi strănepoţilor şi a istoriei şi de blestemul acestui popul, s-a aflat acolo printre poporeni şi Ionuţ Dandea din Bucium." În noaptea de luni spre marţi, Ionuţ Dandea strînge o ceată de buciumani pregătiţi sufleteşte să se alăture răsculaţilor.

Era vremea cînd Horea şi „Chivăra roşie" au fost atacaţi, dezarmaţi şi făcuţi prizonieri. Tabla din Deva, mistificînd ordinul împăratului care se referea exact la agentul Salis, cel ce recruta oameni pentru Frideric al II-lea ajuns spre sfîrşitul vieţii, judecă prizonierii iobagi făcuţi cu o zi înainte şi pînă la amiază pronunţă şi sentinţa : condamnare la moarte. Execuţia să înceapă imediat.

Tabla, în conformitate cu graţiosul decret al guvernului din 6 Novembre anul curent, Nr. 909, a aflat cu cale să aplice asupra acuzaţilor procedura sumară a legii militare...

Luni 8 noiembrie, pe la orele 15, în spatele fortăreţei, 20 de iobagi români sînt decapitaţi după ce şi-au săpat şanţul care le va servi de mormînt. După cum se vede, evităm descrierea scenelor sîngeroase care au umplut pînă la saţiu acest crîncen război ţărănesc, nu fără să notăm aici numele fiorosului vice-comite Zejk János, preşedintele tribunalului de sînge de la Deva, care a pronunţat sentinţa cu moartea împotriva a 56 de ţărani prizonieri.

15

Marţi 9 noiembrie, încă înaintea zorilor, Ionuţ Dandea, căpitanul din Bucium, are sub ordine o ceată compusă din iobagii din Muntari, Bucium-sat şi Cerbu, alarmaţi de tatăl şi fraţii săi care-au mărşăluit pe jos şi călări, curgînd spre Bucium în a doua jumătate a nopţii. Pîclă. Ionuţ Dandea şi iobagii lovesc străjile din jurul casei lui Macavei Băieşan. Aici se iveşte o neînţelegere între Horea şi „Chivără roşie". „Chivără roşie" vrea să-i pedepsească pe trădători cu moartea. Horea vrea să-i ierte contra unor despăgubiri cu care să cumpere arme. Trădătorii sînt bătuţi de iobagii înfuriaţi, casele lor jefuite, armele restituite. Horea îl jură pe unul din cei care-l atacaseră, pe Petru Giurcă, că-l va însoţi pretutindeni să stîrpească nemeşimea. Opt sute de munteni din jurul Buciumului se adună lărmuind. Onu Costinaş trebuie să se răscumpere contra 100 de florini. Nu-i are, are numai 50 şi Horea îl trimite să ceară milă de la „Chivără roşie".

Spre amiază cade un olăcar de la Muşca, cumnat cu preotul George Balca din Bistra. Crişan, care a ajuns la Bistra, l-a aruncat în lanţuri pe preot împreună cu primarul şi juraţii satului. Nu este bine ce-a făcut Crişan, preotul este om înţelept chiar dacă nu s-a dat pe faţă de partea horenilor. Horea ştie că vice-căpitanul Crişan nu se joacă. Se teme pentru viaţa celor arestuiţi. „Chivără roşie" îl sfătuieşte să-l lase pe Crişan să acopere mişcarea spre Galda. Să-i fixeze sediul la Abrud, de unde poate acţiona pe întregul teatru al războiului, acolo unde va fi nevoie de el. Pentru asta îi musai să-l întîlnească pe

Crişan la Bistra. Este o rumoare afară, se aud strigăte, sudălmi, Horea şi „Chivăra roşie" ies în tîrnaţ (ocupaseră casa primarului) şi văd venind pe vale husarii împărăteşti. În faţă călăreşte ofiţerul pe un cal murg. După husari vine o căruţă, husărească.

— Ăştia pentru noi vin şi tu i-ai iertat pe vînzători, spune Niculae Radu Bălănescu, ulcerat nu numai de îngăduinţa periculoasă a lui Horea, dar şi de faptul că vice-căpitanul Crişan a rămas de capul lui, fără să respecte ordinea de marş şi graficul marşului. Ca să lovească Galda, castel întărit, în ajutorul căruia pot veni trupe din Aiud, este nevoie de repeziciune şi de forţele reunite ale răsculaţilor. Cu atît mai mult cu cît, după ce vor cuceri Galda, îi aşteaptă o nouă împărţire a mulţimii în detaşamente puternice, care să pornească spre Cluj, spre Tîrnave şi spre Ţara Făgăraşului. Niculae Radu Bălănescu se simte izolat. Nu înţelege pe deplin mentalitatea temporizatoare a lui Horea. I se pare că acesta a încetinit ritmul răscoalei tocmai acum, cînd este nevoie de cea mai aprigă hotărîre şi repeziciune pentru a lovi nemeşimea, înainte de a se putea dezmetici. Este conştient de toate dezavantajele pe care iarna le va aduce trupelor de răsculaţi, atît de prost înarmate. Iată, ţăranii din Bucium se rupseseră de răsculaţi. Fac un grup aparte. Sînt sute de moţogani în celălalt grup, care-l apără pe Horea, dar izolarea celor din Bucium îl doare şi alarmează. Coloana husarilor face cotul drumului de la Izvor. Atunci, trei călăreţi irump din drumeagul care vine de la Văleni. „Chivăra roşie" se bucură adînc recunoscîndu-l pe locotenentul Todor Avrămuţ, care descalecă dintr-un salt.

— Domnia-ta, căpitane Horeo, şi domnia-ta, căpitane „Chivără roşie", avem a vorbi, spune tare. Tot Haţegul şi Hunedoara toată şi încă Aradul sînt sub puterea noastră.

Unii dintre moţogani îl cunosc. Vorbele lui se răspîndesc în mulţime. Se aud strigăte de vivat. Pe acest fond al tumultului mulţimii, ajunge coloana celor treizeci de husari. Ofiţerul imperial ridică dreapta înmănuşată. Tălmaciul, un husar sas, îşi trage calul alături. Ofiţerul pare calm, dar nu este. Apreciază că *rusticos* sînt la peste opt sute şi că-l pot spulbera într-o clipă. De altfel nu are nici un ordin special în afară de a prelua osta-

tecii şi a-i aduce la Zlatna. Mulţimea strigă: — Horea să vorbească.

Horea coboară cîţiva paşi spre buza drumului, ofiţerul nu-l cunoaşte. Îi cere ca mulţimea să se împrăştie şi să-şi vadă fiecare de ale lui.

— Aşa om face, spune Horea. Întoarnă-te la Zlatna, domnule locotenent, şi noi ne-om înturna la ale noastre.

Locotenentul pare mulţumit de dialog. Dă ordin şi coloana îl urmează la pas. Cînd căruţa iese din şleau ca să poată întoarce, Horea vede lanţurile grele şi lacătele rînduite pe fundul căruţei husăreşti. Din nou se confirmă adevărul că armata împărătească stă în bună pace cu Horea. Are loc sfatul cu Todor Avrămuţ care îl face cunoscut pe al treilea călăreţ: Vasile Reu din Mintia. Vasile Reu are un frate, Tănase Reu, căzut în mîna nemeşilor la Deva. A văzut cu ochii lui, suit într-un gorun vechi în dealul spre Dobra, cum au fost tăiaţi iobagii, duminică după-masă. Căpitanul Trifu Grozav din Săvîrşin l-a repezit în Apuseni. Să-l caute pe căpitanul mare. Să coboare în valea Mureşului, altfel îi potopesc nemeşii. Un grănicer din cetatea Devei a spus unui om de încredere că domnii au condamnat la moarte pe toţi prinşii, ba încă au o mulţime de iobagi prinşi de vice-colonelul Kray, întemniţaţi la castel, la Hunedoara. Şi aceia vor fi tăiaţi. Horea primeşte vestea intervenţiei armatei imperiale ca pe ceva de la sine înţeles. Se miră că această intervenţie a început atît de tîrziu. Todor Avrămuţ îi relatează disensiunile între guvern şi comanda-generală, opinia ofiţerilor, zarva făcută de nemeşime, ce scrie presa. Se ia hotărîrea să se intervină pe lîngă nobilimea de la Deva, printr-un ultimatum, care va fi dus de „Chivăra roşie" şi o delegaţie de moţi. „Chivăra roşie" să vadă cum poate fi luată cetatea Deva prin asalt şi să pregătească asaltul. Pentru a nu cădea în mîna nemeşimii, delegaţia va înmîna ultimatum-ul lui Carol Brünek din Şoimuş, funcţionar la saline, căruia i s-a cruţat casa, fiind om împărătesc şi de înţeles. Todor Avrămuţ trebuie să se întoarcă la comanda-generală pe ziua de 3 decembrie. Pînă atunci va sta pe lîngă Horea. După-amiază se redactează textul către nemeşimea din Deva. „Chivără roşie" pleacă la Abrud însoţit de Vasile Reu şi zece oameni înarmaţi. Horea cu Todor Avrămuţ se pun în fruntea mulţimii şi pleacă peste munte la Vinţa ca prin Şasa, Lazuri, Cre-

țești, să ajungă la Bistra. Timp irosit și forțe împrăștiate, fapt care-l alarmează pe Todor Avrămuț, acesta văzînd aici o slăbiciune a căpitanilor.

La Deva vice-comitele Zejk, încărcat de povara condamnărilor abuzive, încearcă să obțină iertarea superiorilor, scriind marți maimarilor de la Sibiu, fără să oprească șirul execuției. Marți de dimineață sînt executați 14 țărani printre care și Tănase Reu, fratele olăcarului ajuns la Horea, care l-a căutat la Abrud, apoi la Roșia, unde l-a întîlnit pe locotenentul Avrămuț potcovindu-și calul. Securea călăului nu mai taie, capetele nu se desprind la cea dintîi lovitură, victimele se zbat oribil și vice-comitele Zejk János, care a ținut să asiste la execuție, are o clipă de pierdere de sine, mai ales cînd condamnatul Anton Schreiber, sas din Vețel, îi strigă în față că sîngele lui nevinovat să cadă asupra lui și casei sale, așa cum strigă și iobagul Șandru Murariu din Șibot. Vice-comitele știe că sasul acela înalt și bălai, cu chip de popă, a fost găsit pe drum avînd două lămîi în buzunar. El a declarat că are lămîile de la un român care prădase o seră nobiliară. Dar nu se poate ști. Sașii sînt complici ai românilor, altfel aceștia nu le-ar fi cruțat averile și viața. Cît despre Șandru Murariu, este iobag român, deci un posibil răsculat mai puțin. Luminăția sa vice-comitele nu mai stă la locul execuției. S-a făcut cald. Duhoarea sîngelui, zvîrcolirile trupurilor fără cap, capetele cu ochii holbați îl fac să verse fiere.

Seara, un husar cu calul în spume descalecă la porțile comandei-generale din Sibiu, aducînd un raport secret al maiorului Stojanich despre atrocitățile și ilegalitățile comise de nemeșimea comitatului Hunedoarei. Comandantul-general citește raportul în seara de marți și redactează nota de protest față de guvern.

Tot marți, Cloșca venind prin Mușca și Lupșa, ajunge în Baia de Arieș. În Lupșa a ținut o adunare unde-au venit sute de iobagi. I-a scos din tîrgul neîncăpător într-un șes din țărmurele Arieșului, a urcat o movilă de-a călare și le-a vorbit despre cele știute : că de șapte ani bate cu Horea drumul Vienii ca să-i facă militari împărătești, că are în traistă porunca împăratului de a-i duce la Alba Iulia să primească arme, că vor fi scutiți de muncile iobăgești, că fiecare casă să dea un om. Casa care nu va da se va aprinde, stăpînul va fi tras în țeapă...

Deci un sistem eficient de recrutare. Îl jură pe popa Petru Iancu din Lupșa, îl pune să ia cuminicătura pentru a-i cuminica pe iobagii care se vor bolnăvi sau se vor răni. Sînt arse casele celor care i-au persecutat pe români. Scînteile răscoalei zboară pe Arieș la vale.

16

Miercuri, în 10 noiembrie, Horea, Todor Avrămuț și trupa de aproape 800 de răsculați ajung la Bistra. Todor Avrămuț consideră această mișcare drept inutilă și periculoasă. Trecuse pe acolo Cloșca, nemeșimea și funcționărimea măruntă fuseseră judecate, Bistra este lîngă Cîmpeni, obiectivul principal se află departe, în partea răsăriteană și de miazăzi a munților Trascăului. Se pare că Horea nu dorește încă să se aventureze dincolo de zona Abrud-Cîmpeni. Sau că așteaptă ceva hotărîtor. Todor Avrămuț nu-și dă seama ce așteaptă Horea care este tăcut, închis în el. Nici unul, nici altul nu știu că atunci cînd trec călare prin fața casei gornicului Marcu Ursu, acesta îl ia pe Horea în cătarea puștii. Vrea să-l împuște, răzbunîndu-se astfel pentru arestuirea tatălui său de către Crișan. Muierea gornicului, Agaftia, îi toarnă vin dintr-o ulcică drept pe tigăiță, praful de pușcă se udă și Marcu Ursu, stupid și mărginit, scapă de ocara veșnică de a fi ucigașul lui Horea. Se notează de Todor Avrămuț spusele lui Horea cînd sînt eliberați popa Balea și jurații : *„Io și neamul românilor avem lipsă de oameni înțelepți și de cinste precum se zice că sînteți dumneavoastră“.*

„Chivăra roșie“ ajunge spre prînzișor la Crișcior. Aici trage la popa Costan. Se întîmplă să fie veniți la Crișcior și cei doi frați Abrudean din Ruda : Ion și Petru, conducători de pîlcuri. „Chivăra roșie“ este însoțit de mîna dreaptă a lui Crișan, căpitanul George Marcu, om isteț, repede la mînie, cu o putere fizică cunoscută în oștirea moțească : poate ridica un cal pe grumaz. Se copiază ultimatumul de către popa Costan, care are scris frumos și înflorat. După masă, „Chivăra roșie“ pleacă la Băița prin Valea Arsului, însoțit de George Marcu, cei doi frați Abrudean și Vasile Reu, care nu știe că fratele lui a căzut sub securea gîdelui. Garda aleasă de „Chivăra roșie“,

zece foşti soldaţi, oameni hotărîţi, bănuitori, a învăţat din întîmplarea de la Bucium. Niculae Radu Bălănescu plănuieşte să atace Deva din interior, cu ajutorul grănicerilor români.

Cloşca ajunge la Baia de Arieş. Tîrg cuprins, nemeşime măruntă. Funcţionărime. Protopopul locului, român, cutează să iasă înaintea mulţimii, să-i afurisească pe căpitani şi să-i mustre pe răsculaţi. Poate nu s-ar fi întîmplat nimic dacă un nemeş şchiop n-ar fi tras asupra lui Cloşca din podul casei lui. Mulţimea se revarsă în tîrg, securile intră în acţiune, protopopul este ucis, ucis nemeşul, se pune foc caselor funcţionărimii şi se trece la botezul catolicilor şi reformaţilor. Vine un olăcar de la Ion Horea, plecat ieri de pe valea Ampoiului, cu ştirea că au fost prefăcute în scrum curţile nobilimii din Ampoiţa, Ighiu, Ighiel, Ţelna şi Bucerdea-Vinoasă. Ion Horea n-a ţinut drumul fixat. De la Ghioncani a trecut la Negrileşti şi de aici pe la Iezerul Ighiel în valea Ampoiţii, ocolind Galda, unde se zice c-ar fi armată. Îl aşteaptă pe Cloşca, mîine, la Cricău. Altă veste vine de la Crişan, care mărşăluieşte spre Mogoş. Todor Avrămuţ notează iarăşi repeziciunea cu care se mişcă moţii. Crişan ajunge la Mogoş spre amiază. Abia-şi scot crişenii merindea din traistă că dinspre Mămăligani se aud strigăturile avangărzii trupelor lui Cloşca. Sute şi sute de moţogani coboară sprinteni pe malurile Geoagiului. Întîlnirea celor două trupe îl obligă pe Cloşca să ţină o cuvîntare, cu toate că aşa peltic cum este, nu-i vine la îndemînă. Cloşca avansează încă o idee a planului politic ţesut de Horea. După exterminarea nemeşimii şi a funcţionărimii, locul tuturor funcţionarilor din Ardeal va fi preluat de români numiţi de el, Cloşca şi de Horea. Crişan se abţine de la cuvîntare, în schimb îl grăbeşte pe Cloşca să ia drumul Cricăului. Oamenii se încolonează pe sate. În fruntea trupei lui Cloşca merge preotul unit Gavrilă Sulare din Mogoş, avînd în loc de steag o cruce vopsită roşu, pusă pe o prăjină de prapor. Noaptea prinde mulţimea în Poiana Galdei, dincolo de Trascău. Dinspre Alba Iulia vine spre Galda în marş forţat, vice-colonelul Schultz, cu ordinul comandantului general de a trata cu răsculaţii. Vice-colonelul Anton Schultz de Leichtenthal comandă regimentul secuiesc de husari, este citit şi abil, bun cunoscător al birocraţiei austriece. Vede în răscoala românilor prilejul de a se afirma. Nu-şi închipuie că a doua zi va avea în faţă o trupă numeroasă şi gata de luptă.

La Deva au fost în continuare executări, terminîndu-se decapitarea ultimilor iobagi. Vice-comitele Zejk János şi-a învins repulsia şi a asistat la supliciu. După-amiază s-a simţit istovit. A avut halucinaţii. I s-a părut că înoată în sînge. Zeci de capete cu gurile căscate, rînjite, zeci de ochi sticloşi, strigăte inumane, picioare chircindu-se, sînge, mereu sînge ţîşnind din venele deschise. O fierbinţeală cumplită l-a făcut să zacă pe scaunul din biroul comandantului fortăreţii. Seara, a venit acasă istovit. Abia a putut descăleca. N-a vrut să cineze, cu toate că dolofana doamnă Zejk poruncise la cuhne, ficat de gîscă, castraveciori muraţi, piept de curcan, salam uscat — o cină uşoară şi consistentă. Îmbrăcat cum era, vice-comitele s-a trîntit pe pat, acoperindu-şi ochii cu palmele. Cînd doamna Zejk a auzit strigătul de spaimă al soţului ei şi a intrat în dormitor, l-a găsit pe vice-comite mort. Avea ochii mari deschişi şi gulerul cămăşii sfîrtecat. În mîna dreaptă, cu degetele crispate, ţinea o fişie de dantelă...

Vice-colonelul Schultz îi ordonase încă din 8 noiembrie locotenentului Xaverius Probst să ia o gardă de 24 de husari şi să gonească înaintea detaşamentului. Să-i întîlnească pe răsculaţi, să vorbească comandanţilor acestora şi să stabilească condiţiile unei conferinţe. Probst întîlneşte trupele ţărăneşti la Pîrîul Turcului. Este oprit de avangărzi şi condus la Cloşca. Crişan asistă la discuţii, neguros. Nu poartă nici un semn distinctiv şi nu se deosebeşte prin nimic de masa iobagilor. Probst vorbeşte, scrie şi citeşte româneşte. Este uimit de sălbăticia grandioasă a peisajului : *„Drumurile sînt printre stînci povîrnite şi peste prăpăstii.“* Cloşca îl întreabă dacă este din partea majestăţii sale împăratului, sau a domnilor. Probst răspunde că este trimis pentru siguranţa lor.

Cloşca : — *„Siguranţa noastră stă în aceea că să ne dai puşti şi săbii şi să fim slobozi de domnii noştri.“*

Probst (în raportul scris) : „— *După ce văzură însă că sînt român şi crezînd că sînt de religiunea lor, mă rugară să înaintez autorităţii următoarele trei puncte :*

1. *Se roagă să fie liberi de iobăgie.*
2. *Să fie militarizaţi.*

3. Să fie lăsaţi iarăşi în libertate cîţiva oameni care se află condamnaţi şi închişi la Galda.“

Şi mai departe : *„Ei lasă neatins tot ce e împărătesc, dar pe reformaţi şi pe ariani îi botează cu preotul care-l au cu dînşii, după cum au şi botezat pe mulţi inşi în Ofenbaia.“*

Cele trei puncte care sintetizează revendicările politice şi sociale sînt de la sine grăitoare. Locotenentul Probst face o dare de seamă a armamentului, comandamentului răsculaţilor şi, se pare, trece munţii împreună cu ei.

În Haţeg, nemeşii din Valea Streiului, refugiaţi în castelul Corvineştilor, se pun sub semnul răzbunării crîncene propovăduit de asesorul Váradi Moise. Un locotenent român de grăniceri, Avram Kallyani (se observă schimbarea numelui de familie şi ortografierea lui) arestase şi adusese la castel 97 de români din Betiz şi Cinciş. Pentru a se răzbuna, Váradi Moise cere încă din 9 noiembrie vice-comitelui Zejk 100 de husari care să-i escorteze pe ţărani la Deva, iar dacă nu se poate, cum nu au provizii la castel şi 97 de prizonieri sînt guri excedentare, cere aprobarea să fie judecaţi de nobili şi decapitaţi, pentru care onorabilă treabă : *„dumneavoastră trimiteţi şi gîdele, ca să nu avem vreo lipsă în privinţa aceasta“.* Execuţia este prevăzută pentru joi 11 noiembrie. Împotriva intenţiei nobilimii protestează administratorul domeniului fiscal din Hunedoara, Leithner Iozef, de frica unei răscoale generalizate. La Deva fuseseră executaţi 8 ţărani din Binţinţi. Nu ştim dacă printre ei nu s-a găsit cumva vreun strămoş al lui Aurel Vlaicu.

17

Joi 11 noiembrie se conturează contramăsurile guvernului şi luarea de poziţie a nemeşimii. Conform înţelegerilor, comisarul guvernului Michael Brukenthal a plecat din Sibiu, însoţit de episcopul Ghedeon Nichitici prevăzut cu tot arsenalul grandorii lui eclesiastice, atît de departe de simplitatea comunitară a primilor creştini. Ajuns joi la Miercurea, Nichitici îşi joacă rolul impus de guvern. Este tîrg de ţară şi episcopul în odăjdii ceartă poporenii pentru necuminţenia lor. Bun pisholog, înţelege că a deschis

o breşă în conştiinţa naivă a ţăranilor. Pleacă prin Sebeş, la Alba Iulia, propovăduind pacea, ascultarea şi ponegrindu-l pe Horea. Împotriva părerii comandantului general şi pe proprie răspundere faţă de suveran şi faţă de istorie, baronul Brukenthal scrisese comitatelor să ridice în arme pe nobili şi posesori. Singura obligaţie a nemeşinii faţă de stat este ca, la chemarea regelui, sau a principelui (în Ardeal), să se prezinte sub steaguri. Această mobilizare se numeşte *insurecţiunea nobilimii* şi este generală, cînd nobilii sînt chemaţi cu iobagii şi vasalii lor, de asemenea saşii şi secuii, şi particulară, cînd se cer contingente mici şi nobilul poate fi înlocuit de unul dintre vasalii sau slujbaşii lui. Aşa se face că joi 11 noiembrie vice-comitele din Alba, Balo Ladislau, ridică nobilimea, iar comitele, baronul Kemény, fugit de la Galda, primeşte de la comandantul fortăreţei Alba 2000 de arme de foc şi 1920 de încărcături. La Cluj nobilele doamne se îmbracă în costume naţionale, nobilimea îşi scoboară armele din panoplii, croitorii primesc comenzi pentru uniforme fanteziste, comitele Csáky János din familia nemernicului trădător al lui Mihai Viteazul ia titlul de suprem *beliduce*, avîndu-l vice-beliduce pe baronul Bánffi. Se pun sub arme nobilii din comitatul Maramureş, Cetatea de Baltă, Odorhei, din Tîrgu-Mureş, iar comitele din Sabolt, contele Sztáray Mihail propune cancelariei din Viena insurecţia nobilimii din toată Ungaria. Zarva este mare, pohfala şi mai mare, nu prea are cine să se prezinte sub arme, viteazul beliduce al Clujului cere comitatului Satu Mare 56 de călăreţi, iar conţii Bethlen şi Toldalagi din Cetatea de Baltă, neavînd amatori decît pentru parăzi, cer comunei Bogacea 50 de oameni înarmaţi.

Tumultul horenilor, ridicînd poporul cel mult la răscoală împotriva celor puţini, pune acestora probleme de viaţă şi de moarte.

„Chivăra roşie“ ajunge la Şoimuş, pe la ceasul amiazului. Aici lucrurile sînt tulburi, casele nobiliare arse fumegă încă, nemeşii scăpaţi de judecata iobagilor stau la Deva. Niculae Radu Bălănescu şi-a ascuns chivăra roşie în traistă. Îmbrăcat în port moţesc este de nerecunoscut. Zărăndenii înconjoară casele funcţionarului Brüneck Carol din Şoimuş. Funcţionarul, pierdut de frică mai mult

de ochii lumii, — ţăranii nu i-au făcut nimic, este sechestrat de căpitanul George Marcu şi cei doi fraţi Abrudan şi somat să scrie Tablei din Deva şi să traducă ultimatumul lui Horea. Niculae Radu Bălănescu asistă la întrevedere. Brüneck îşi dă seama, după mîini, că Niculae Radu Bălănescu nu este ţăran. Poate fi popă, dar nu arată a popă. Traduce ultimatumul în maghiară, gîndind dacă nu cumva bărbatul neguros, care-l priveşte intens, nu este personajul misterios de care se vorbeşte cu atîta insistenţă : „Chivără roşie". Iată ultimatumul pe care-l traduce Carol Brüneck :

I. Nobilul comitat dimpreună cu toţi posesorii şi cu toată seminţia lor să presteze jurămînt sub cruce.

II. Nobilime să nu mai fie, ci fiecare (nobil), dacă va putea să capete vreo funcţie împărătească, să trăiască din aceea...

III. Posesorii nobili să părăsească o dată pentru totdeauna moşiile nemeşeşti.

IV. Nobilii încă să plătească impozite întocmai ca poporul contribuabil plebeu.

V. Pămînturile nemeşeşti să se împartă poporului plebeu, în conformitate cu ordinul pe care-l va da majestatea sa împăratul.

VI. Dacă comitele şi onorabila Tablă, cum şi nobilii posesori primesc aceste condiţii, li se promite pace şi în semnul acestei păci să ridicaţi steaguri albe în prăjini cît se poate mai lungi, atît pe cetate, cît şi la capetele oraşului (Deva), cum şi în alte locuri.

Termenul de răspuns la ultimatum este duminică 14 noiembrie, seara, răspunsul predat popii Dănilă din Crişcior. Dacă nu, se va pune jurămînt că vor veni să nimicească Deva cu toată puterea lor în frunte avînd căpitanii.

Niculae Radu Bălănescu va comenta acest ultimatum în anii următori revoluţiei franceze, comparîndu-l cu programul de egală îndreptăţire a lui Inochentie Micu şi cu programul revoluţiei franceze. El susţine că ultimatumul are o structură mult mai radicală, reflectînd năzuinţele sociale ale celei mai oropsite clase : iobăgimea română şi că aici se introduc două idei foarte clare : ideea de clasă asuprită, deci una socială şi ideea de popor asuprit, deci una politică, afirmînd limpede conştiinţa naţională. Carol

Brüneck retranscrie ultimatumul adăugîndu-i o scrisoare lămuritoare către „onorabila şi nobila Tablă". Încearcă o viclenie, anume, face un semn convenţional înaintea frazei : ...„*răspunsul Măriei Tale şi al onorabilei nobile Table şi al notabililor Posesori să se trimeată...*" Niculae Radu Bălănescu intuieşte că este vorba de o trădare. Îi face semn lui George Marcu şi acesta spune că, fiind osteniţi de cale, au să mîie peste noapte în şura cu fîn a domnului Brüneck. Domnul Brüneck se arată dintr-o dată foarte îndatoritor, spunîndu-le că-i va găzdui chiar la cancelaria salinelor : acolo este un cuptor mare, se vor pune saltele şi se va face focul. Ca orice cancelarie a vremii, Niculae Radu Bălănescu ştie că şi aceea a salinelor din Şoimuş are drugi de fier la ferestre şi uşă grea din stejar placat cu foi groase de tablă. Din noaptea de 12 spre 13 noiembrie începe o altă aventură a „Chivărei roşii", aventură care nu face obiectul acestei cărţi.

AMĂGITORUL ARMISTIŢIU

are loc vineri în 12 noiembrie. Todor Avrămuţ îi spune acestei zile „vinerea oarbă" şi Niculae Radu Bălănescu îi dedică un comentariu amar de peste 20 de pagini, numindu-l „Amăgirea de la Tibru". Comanda generală şi guvernul vor să stingă tumultul întrebuinţînd diplomaţia, care de fapt se reduce la o viclenie mizeră, nedemnă şi laşă. În cazul că această viclenie, la care se asociază ofiţeri superiori ca Schultz şi episcopul Nichitici cu întregul lor sobor de protopopi, nu reuşeşte, atunci să se folosească răgazul, pentru ca armata să poată face deplasările de rigoare, pînă la sosirea ordinului imperial. Locotenent-colonelul Schultz de Leichtenthal primise raportul locotenentului Probst. Trecuse prin Ighiu şi Ţelna, văzuse curţile nobiliare în ruină, văzuse Cricăul devastat şi în noaptea de 11 spre 12 zărise focurile de tabără, sutele de focuri de tabără ale oştirii ţărăneşti retrasă pe coastele de deasupra Cricăului şi Tibrului, ca şi pe Dealul Viilor. Îl arestase pe popa Petru din Lupşa trimis ca parlamentar, cu care-şi încercase abilităţile diplomatice. Dimineaţa de vineri, călărind escortat de un singur subofiţer, ajunsese oştirea ţărănească pornită spre Aiud. Aici raportul loco-

tenent-colonelului este destul de confuz. Oricum, oștirea țărănească ocupă poziții de luptă pe botul dealurilor. Schultz o apreciază la 1500 de oameni, și locotenent-colonelul intră în dialog cu Cloșca și crede el, cu Ion Horea, de fapt cu căprarul Ursu Uibaru, trimis de Ion Horea în locul lui. Dacă misiunea ofițerului este o amăgire și Cloșca este arestat, atunci Crișan și Ion Horea pot ataca, eliberîndu-l. Se repetă scenariul lui Probst. Schultz este întrebat dacă vine din partea împăratului sau a domnilor. Face uz de calitatea de membru al statului major : deci este al împăratului. Pune întrebări : cauzele răscoalei, ale uciderilor, ale devastărilor, pe care nu împăratul le-a ordonat. Mustră cu blîndețe, vede ordinea de luptă, apreciază armamentul și își spune că, folosind artileria, va putea spulbera această oștire firavă cu cîteva salve. Cloșca este credul. Mitul suveranului plecat spre popor îi paralizează precauția și neîncrederea țărănească. Cloșca și căpitanii săi, Ursu Uibaru și oamenii bătrîni veniți la consfătuire, îl cred pe ofițerul împărătesc care a cerut ca mulțimea să stea pe pace la cinci sute de pași depărtare, ceea ce nu s-a întîmplat, oamenii venind aproape să asculte. Tălmaci — Probst. Cloșca expune revendicările iobăgimii. Face un scurt istoric al tuturor demersurilor și tuturor dezamăgirilor. Soarele molcom de noiembrie bate viile cu frunzetul ruginiu. Schultz este persuasiv și locvace. Vrea să obțină un armistițiu, vrea să obțină timp : timp să sosească ordinele imperiale, timp ca armata să închege un dispozitiv de încercuire strategică a munților, timp ca emisarii bisericii să pătrundă în satele și tîrgurile răsculaților, timp să vină ninsorile care să anuleze mișcările oștirii țărănești, lipsită de aprovizionări și echipament.

...„*Noi credem ce zic oamenii aceștia de omenie și aceștia sînt oameni drepți*“ spune Schultz. „*Și vedem că chipul acesta pe cruce* (era crucea dată de Iosif lui Horea) *e chipul împăratului și eu mă plec la chipul împăratului și pînă în a opta zi să fie pace și liniște și în a opta zi vom merge la Cîmpeni și vom vedea ce a fi*“. Se notează un episod tragic. Nobilul Biro Miclós din Benic vine călare să ceară protecția lui Schultz. Cloșca îl vede. Ridică dintr-o dată capul, se vede că este mînios, crede că nobilul vine cu pîri, Schultz își dă seama de situația neplăcută și îi face semn lui Biro să se întoarcă. Acesta se supune.

Însă răsculații îl trag din șa și, fără să țină cont de prezența ofițerului împărătesc, îl ucid pe loc. Iar Cloșca, cu cel mai firesc gest, dăruie calul celui ucis, locotenent-colonelul Schultz, care-l primește.

Deci sînt pîlcurile de țărani înarmați pe dealuri, este un cerc de căpitani și oameni bătrîni în centrul căruia se află ofițerii, Cloșca și falsul Ion Horea, este lumina de aur și ceremonia jurămîntului pe crucea aurită cu chipul împăratului. Cîștigător : Schultz. Cloșca se leagă să desfacă oștirea. Iobăgimea se va întoarce la casele ei. Va sta în pace. Locotenent-colonelul imperial va veni în 8 zile la Cîmpeni unde se va întîlni numai cu căpitanii, aducînd rezoluția împăratului la plîngerile vechi și decizia guvernului la cererile noi. Sfîntă naivitate a celor simpli și onești.

...„*Și astfel Cloșca a pierdut într-un ceas munca de 7 ani și zdroaba și primejdiile și nădejdile, stricînd tot ce s-a dobîndit în zilele tumultului : cîștigarea unui tărîm larg al tumultului, strîngerea și alcătuirea oștirii iobăgești, biruințele ei, spaima pre care o băgase în nemeșime, pozițiile cîștigate... Tumultul ajunsese la poalele Trascăului. Se întinsese spre Aiud, ca să nu vorbesc de comitatul Clujului, unde pîrjolise cuiburile nemeșești din Sălciua și Sîngeorzul Trascăului și de aici, din sat în sat, cuprinsese încă 17 vetre românești*“, scrie Todor Avrămuț, comentînd pierderile tactice și politice ale armistițiului de la Tibru.

De bună credință, oștile țărănești se desfac. Este momentul reacției nobiliare, care amintește mai mult de expedițiile vechilor baroni tîlhari de drumul mare. Cete de nobili interceptează șleaurile. Prind țărani izolați, ori mergînd la tîrguri, ori cărăușind și atunci se vitejesc cu aceia, ucigîndu-i și prădîndu-i. Neîndrăznind să intre în munți, atacă prin surprindere satele liniștite care nu participaseră la tumult. Taie, împușcă tot ce mișcă pe ulițe. Snopesc în bătaie de-a valma bătrîni, femei, copii. Tropăie prin case. Se autodespăgubesc prădînd de la lăzile de zestre pînă la dune și perne, tot ce găsesc. Dar mai ales vitele le fură, pîinea și bucatele. Bandele nobiliare înșiră pe drumurile comitatelor cete de țărani legați în lanțuri. Atrocitatea, specialitatea nemeșimii, guvernează răstimpul armistițiului încheiat de Cloșca.

Eroicul nobil Buda Ioszef atacă pe drum un morar al fiscului și-l buzunărește de 55 florini. Balo Ladislau către comitatul Hunedoarei : *„După ce am luat cu noi cîțiva soldați viteji din regimentul Toscana, am prins în Trascău 140 de inși și am ucis 6, în Ighiu am prins 13 și am ucis 9, în Cetatea și Geoagiul de Sus am prins 12 și am ucis 4...“* Și mai tîrziu : *„...Ilustritățile voastre trebuie să aveți în vedere că plebea cea sălbatică niciodată n-a putut fi guvernată și nici nu poate fi guvernată fără frîu tare, că prizonierii care i-am făcut pînă acum și al căror număr trece peste 300 de inși trebuie pedepsiți în conformitate cu legile patriei, care amenință cu moartea pe acela care comite un furt în valoare de 3 florini“.*

Todor Avrămuț precizează că acești „prizonieri“ n-au fost luați pe cîmpul de luptă, ci în răstimpul armistițiului, ridicați de la casele lor, de la corhănitul lemnelor, că erau striviți în bătăi și că cei închiși în pivnița lui Bodor din Aiud, peste drum de fortăreață, aici nemaiîncăpînd, au fost uciși crîncen, astupîndu-se ferestrele pivniței cu paie... Apa trebuia plătită judelui de închisori cu 8 groșițe caucul și 4 creițari o vadră. Cei ce nu aveau cu ce plăti, au murit de sete.

În aceeași vinere oarbă și cam la ora în care locotenent-colonelul Schultz tratează cu Cloșca, împăratul Iosif primește la Viena curierul trimis de guvernul din Transilvania și pe cel al comandantului general. Sînt știri care se referă la începutul tumultului vechi de opt zile, curierii bălăciseră prin nămoalele din pusta Ungariei, iar împăratul în război cu Olanda, care nu voia să-i deschidă navigația pe rîul Schelda. Nicula Ursz nu s-a ținut de cuvînt. A început tumultul foarte tîrziu, lăsîndu-i spatele descoperit și l-a amestecat în răscoală, luîndu-i numele drept port-drapel. Iosif al II-lea meditează asupra situației. Ca să contracareze dispozițiile secrete date armatei prin comandantul-general von Preiss, la 15 noiembrie îi scrie lui Brukenthal : *„Și fiindcă procedura legii statare trebuie să servească în astfel de cazuri ca un exemplu și spectacol public de teroare... după o cercetare sumară ce o vor face să țină judecată statară asupra agitatorilor și persoanelor ce vor face rezistență și pe cei condamnați să-i execute acolo pe loc cu gîdele ce-l vor avea la îndemînă, se înțelege însă, să nu se comită nici un abuz cu măsura aceasta și în modul acesta să fie*

tratați numai scelerații mai renumiți... Pe capul revoluțiunii să se pună un premiu de 300 galbeni în favorul persoanei sau persoanelor care vor da în mîna autorității pe căpitanul acesta sau pe alți căpitani mai de frunte și premiul acesta să se aducă la cunoștință publică peste tot locul.“

Iosif al II-lea și-a făcut jocul. Șahul la nemeșime a fost dat. Horea, singurul martor al gîndului și politicii lui față de nemeșime, trebuie să piară. Împăratul știe că ștafeta lui către guvern va face alte opt zile pînă la Sibiu. Pînă cînd se vor da ordinele de rigoare, vor trece încă două zile. Abia prin 25 noiembrie se va interveni masiv pentru înăbușirea răscoalei. Pînă atunci speră ca iobagii să ia destul sînge nemeșilor pentru a-i face mai receptivi la reformele lui. Împăratul depune mult zel epistolar, proporțiile răscoalei și războiului țărănesc, alarmîndu-l. Îi scrie lui Preiss să folosească artileria. *„Fiindcă impresiunea cea mai puternică asupra mulțimii mari o fac în astfel de cazuri tunurile.“* Comandantului general din Ungaria îi ordonă să-l trimită în Transilvania pe generalul Koppenzollern cu regimentele de infanterie De Vins și Károlyi, sprijinit de generalul Sturm în fruntea regimentelor de dragoni Württemberg și Berlichingen. Împăratul se teme de o fraternizare a Regimentului I român de graniță cu țăranii răsculați. Îi scrie lui Preiss : *„... atunci precauțiunea cere ca Regimentul I român de graniță, care e compus din soldați cam nedisciplinați, să fie retras îndată, companie cu companie, și ținut în ordine sub inspecțiunea ofițerilor superiori... Iar în caz dacă acest popor răsculat nu se va putea îndupleca să se împrăștie și să dea pe agitatori în mîna autorității, atunci e de lipsă să întrebuințezi și forța, dar nu trebuie continuată mai mult decît pînă trupele țăranilor se împrăștie și se retrag.“* Comandantului-general la Buda : *„...să se trimită din Timișoara cîteva tunuri de cîte 3 funți dimpreună cu artileriștii necesari și să le transporte ziua și noaptea cu cai de distanță la locurile unde se află batalioanele trimise în contra răsculaților... voi trimite de asemenea și din Buda cîteva tunuri de 3 funți... vei da ordin în numele meu colonelului Hübel din Timișoara și comandei Regimentului româno-iliric ca în caz dacă turburările tot mai continuă... și cu deosebire ca să nu se ațîțe cumva și trupele acestea, care și așa sînt cam nedisciplinate și să țină*

cu ţăranii, ele să fie retrase numaidecît, companie cu companie.“

De fapt împăratul este duplicitar cu deliberare. În această serie de ordine se înfăţişează ca autocratul iubitor de ordine publică, fără să cerceteze cauzele tumultului pe care le cunoaşte foarte bine. Peste numai şapte zile va reveni, tunînd şi fulgerînd împotriva atrocităţilor nemeşimii, jucîndu-şi celălalt rol îndrăgit, de suveran luminat şi progresist şi numai peste trei zile de la emiterea ordinelor severe pentru înăbuşirea răscoalei, va institui comisia de anchetă a contelui Anton Jancovich, comisie ciudată a cărei activitate va face obiectul unor analize minuţioase întreprinse de Todor Avrămuţ şi Niculae Radu Bălănescu, cel dintîi avînd avantajul de a fi strîns mărturii ale unor oameni veniţi în contact direct cu contele Jankovich şi oamenii săi.

„*Nu se poate acuza împăratul,* scrie Niculae Radu Bălănescu, *de a nu fi fost cu aplecare către poporul român şi a nu fi încercat să pună capăt silniciilor nobilimii. Slăbiciunea lui a fost aceea de a nu-l fi schimbat pe baronul Brukenthal din capul guvernului transilvan ; dar nici asta nu s-a putut din pricina politicii lui de germanizare, aşa că pînă la urmă Iosif al II-lea a căzut în plasa pe care însuşi o ţesuse din reformele şi planurile sale politiceşti.*“

În vreme ce la Viena, Iosif al II-lea ia cunoştinţă de tumultul horenilor, la Hunedoara, locotenent colonelul Karp salvează vieţile prizonierilor din castel hărăziţi morţii, de lacomul de sînge asesor Váradi Moise, ordonînd locotenentului Kalliani să-i elibereze pe toţi cei 115 români deţinuţi în temniţe.

„*...deşi dînşii erau nevinovaţi, nobilimea voia să-i execute cu gîdele, pe care-l chemase anume pentru scopul acesta şi în lipsă de sabie voiau să le taie capul cu un topor*“, scrie în raportul lui locotenent-colonelul Karp.

Ultimatumul lui Horea este primit la Deva sîmbătă 13 noiembrie. Stîrneşte panică prin conţinutul lui. Nemeşimea îşi dă seama că nu este vorba de o reacţiune la samavolnicia ei, ci de un program politic radical, menit s-o înlăture de la conducerea Transilvaniei şi s-o scoată din istorie. Nobilii comitatului scriu în aceeaşi zi maiorului Ignaz de Stojanich, croat din Agram, cu reşedinţa la Orăştia, cerîndu-i să vină la Deva în fruntea unei trupe

mari şi să aducă nu mai puţin de... 12 tunuri. De nicăieri nici un semn al înţelegerii legităţilor imanente ale istoriei. Tunuri, soldaţi, supliciul cu ţeapa, decapitări. Iată însă că în Europa vremii există spirite luminate care urmăresc febril războiul ţărănesc al iobagilor români. Acesta anticipează propriul lor program politic. Cu toate că *Seconde Lettre d'un Défenseur du Peuple à l'Empereur Joseph II sur son reglement concernant l'émigration et principalement sur le révolte des Valaques : où l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple*, fals indicat a fi fost tipărit la Dublin, a apărut în 1785, la puţine luni după martiriul lui Horea, este cazul să o aducem în discuţie, corelînd-o la conţinutul ultimatumului horean. S-a crezut o vreme că scrisoarea aparţine lui Mirabeau. Mai tîrziu, s-a stabilit autorul în persoana fruntaşului girondist Jacques-Pierre Brissot, personalitate marcantă a revoluţiei franceze. la declanşarea căreia lucra. J.P. Brissot, umanitarist şi apărător al popoarelor asuprite, găseşte drept motto al acestei luminoase pledoarii pentru dreptul românilor de a se răscula şi pentru Horea, articolul 4 din constituţia foarte tînărului stat american Maryland : „*Ori de cîte ori cineva se îndepărtează de scopurile guvernării şi libertatea publică este în pericol, poporul poate şi are dreptul să schimbe vechiul guvern şi să aşeze unul nou. Doctrina de nerezistenţă faţă de guvernul arbitrar este absurdă, servilă şi destructivă pentru binele şi fericirea geniului uman.* Iată cum comentează fruntaşul girondin ultimatumul lui Horea :

„*Există ceva mai raţional, mai firesc decît toate aceste propuneri ?... Printr-a doua, se seca pentru totdeauna izvorul asupririi, stîrpindu-se nobilimea. Fiindcă trebuie să fim convinşi că ea nu poate exista decît prin servitute şi pentru nenorocul societăţii*“.... Sau : „*Fiecare român, rămînînd prin revoltă în stare naturală, avea drept la pămîntul pe care sudoarea sa îl stropise şi fertilizase. Fiecare avea dreptul la o proprietate şi, cum toate proprietăţile erau în mîinile nobililor, este evident că nu se putea restitui fiecărui rebel ceea ce îi aparţinea, decît despuind pe nobili de ceea ce au uzurpat... Dacă americanii aveau dreptate să se revolte fiindcă voiau să-i impună la taxă fără consimţămîntul lor, cu atît mai mult aveau acest drept românii, care n-aveau nici proprietate, nici libertate, care erau la bunul plac al stăpînilor neînduratori*“...

Calendarul evenimentelor din Apuseni, Zarand, Hațeg, Hunedora, Arad, Alba și Cluj se urmează implacabil spre deznodămîntul fatal, alertîndu-l pe împărat, ațîțînd curiozitatea presei, umplînd paginile ziarelor cu știri de spaimă, punînd în mișcare reacțiunea nobiliară și deopotrivă mișcările progresiste ale vremii. Din Apuseni și locală, prin ideile și scopurile politico-sociale manifestate programatic, răscoala românilor transilvăneni trece în istoria veacului al XVIII-lea, contribuind cu sîngele și martiriul cumplit al sutelor de iobagi români la zguduirea din temelii a celui mai crîncen și retrograd feudalism : cel unguresc din Transilvania.

Duminică în 14 noiembrie moțoganii și zărăndenii se întorc la casele lor, spre totala nemulțumire a lui Crișan, care-l evită pe Cloșca și ia drumul Crișciorului. Horea află de armistițiul încheiat fără voia lui. Așteaptă, pentru că încă nu s-a impus gîndul și voința împăratului. Horea a bănuit de la început că împăratul a vrut să scoată castanele din foc cu degetele lui. De aceea a stat mereu într-o defensivă activă, el, ca mare căpitan. Asta i-o spune lui Todor Avrămuț, duminică de dimineață, la Cîmpeni, după slujbă, fără să știe că împăratul pusese 300 de galbeni prețul vieții lui și că un nobil trecut prin mîinile iobagilor și scăpat cu viață, cartofor și cam bețiv, Szotyori Sándor, se ocoșește la vice-comitele Balo Ladislau că-l prinde viu, dacă i se dau 50 de infanteriști și 50 de cavaleriști. Nu știe că Oficiul montanistic din Zlatna oferă premii pentru prinderea fiului său și a vice-căpitanilor lui. Îl preocupă următoarea mișcare a împăratului care se va traduce prin armată. Va intra în luptă armata imperială, sau nu va intra ? Știrile aduse de olăcari indică mișcări de trupe pe care Todor Avrămuț le cunoaște. Puse pe hartă, aceste mișcări de trupe se explică de la sine. Se închid toate văile care coboară din Apuseni.

Luni în 15 noiembrie, se face simțită prezența armatei, care trimite patrule de husari să cerceteze respectarea armistițiului și să publice sătenilor patenta de liniștire emisă de guvern. La Zlatna cantonează căpitanul Richard, care trimite încă din zori trei husari la Mogoș, sub pretextul citirii patentei guvernamentale. De fapt este informat că la Mogoș se află Ion Horea cu o trupă de 200 de țărani care nu au dezarmat. Premiul pus pe capul lui Ion Horea îl tentează pe căpitan. Zi posomorîtă, de dimineață cu burniță rece. Husarii dau peste trupa iobăgească stînd pe lîngă focuri, în marginea șleaului care duce la Cristești. Îl caută pe preotul satului Gavrilă Sulare, poruncindu-i să citească patenta țăranilor nesupuși. Sînt acolo căpitanii lui Cloșca : Ilie Ștef, Iacob Giurcă, Savu Trifa și cei aleși de mogoșeni : Onu și Nicolae Barbu, Onuț Ungureanu, Lulă Bîrle, Sîntior Mărian. Oamenii s-ar cam trage pe la casele lor. Vasile Jinariu a prevestit că se schimbă vremea. Se aude că gornicii au ridicat nasurile. Că foștii primari domnești se cam gată să se întoarcă de pe unde au pribegit. Cine știe la ce răzbunări se gîndesc și muierile lor sînt singure acasă. Popa Gavrilă Sulare îl vede pe Ion Horea venind prin burniță de-acasă de la Gavrilă Bîrlea. Trimite om să-l cheme lîngă el. Îi face cu ochiul. Husarii stau măreți cu caii la mînă. Abia apucă popa să citească patenta, că Ion Horea i-o smulge, o calcă în picioare, scuipă pe ea și le spune oamenilor că ei sînt sătui de atîta minciună domnească și n-au altceva de făcut decît să-și sape bordeie în pădure, că aici în Mogoș este nodul drumurilor care se duc la Abrud și ei îi musai să țină acest nod în mînă. Un iobag ticălos, Luca Micle, cel care vînduse știrea căpitanului Richard și care poftea animalic la răsplata făgăduită de Oficiul montanistic, îi șoptește căprarului de husari că ăsta-i Ion Horea și, dacă-l ascultă, are să fie al lor, că Ion Horea se duce să aleagă locul de tabără în pădure numai cu Onuț Ungureanu, care răspunde de cvartir. Husarii încalecă și, conduși de vînzătorul Luca Micle, ticăloșit de băutură, cu ochii zemoși și flendurit, se ascund într-un pîlc de mesteceni. Ion Horea vine călare, urmat de Onuț Ungureanu. Amîndoi călăresc zgribuliți în țundre. Husarii îi înconjoară. Ion Horea îl pălește pe Luca Micle, care i se agățase de scăriță. O ia la galop, strigîndu-i : „— Mă Onuțule, adă mă oamenii să-i jupim, măăă !“ Calul i se poticnește. Ion Horea cade. Pînă să se ridice, Luca Micle îi sare în spinare. Husarii nu mai ajung acolo. Căpitanul țăran Ion Timariu văzuse manevra soldaților. Pică pe ei cu o ceată de moțogani călări. Husarii scapă, ducînd la Zlatna calul și chivăra lui Ion Horea. Vînzătorul Luca Micle este ucis pe loc și trupul aruncat într-o văgăună.

În zorii aceleiași zile de luni 15 noiembrie, Niculae Radu Bălănescu intră în fortăreața Deva travestit în grănicer, adică poartă uniforma soldatului Vasile Ferencz,

care venise duminică la ibovnica lui, Maria Mureşan, din Deva, văduva unui grădinar bulgar. Vasile Ferencz era în legătură cu răsculaţii prin preotul grăniceresc Mihai din Băcia, văduva Maria Mureşan primind şi transmiţînd ştirile. „Chivăra roşie“ observînd semnul convenţional făcut de onorabilul domn Karl Brüneck pe traducerea ultimatumului, a primit găzduirea oferită la cancelaria salinelor în noaptea de joi spre vineri. Gazda le-a trimis vinars din destul şi vin din destul. Ei s-au făcut că beau, au jucat teatru ieşind afară şi dondănind, totul la lumina luminărilor, apoi s-au culcat aţîţînd focul, apoi George Marcu a stins focul aruncînd vin peste cărbuni. Uşa grea era încuiată pe dinafară. Au ieşit prin pod, au scos cîteva ţigle, au coborît în uliţă. Noapte de păcură. Şi-au scos caii, nu era ţipenie şi au ieşit în drumul Devei, chiar la podul Murăşului, unde după miezul nopţii l-au prins pe Gregor Scherg, cancelaristul domnului Brüneck, repezit de acesta la Deva. Simţind vîrful cuţitului în gît, Gregor Scherg a mărturisit că trebuia să se întoarcă cu husarii ceruţi de stăpînul său.

Zărăndenii s-au întors la Crişcior. „Chivăra roşie“ a plecat la Deva cu Gregor Scherg legat pe calul său. A intrat în via văduvei, l-a legat pe prizonier în grajd, de iesle şi văduva şi-a chemat drăguţul, duminică. Soldatul Vasile Ferencz a oferit singur soluţia intrării în fortăreaţă. „Chivăra roşie“ voise să vadă cu ochii lui interiorul acesteia, dispunerea santinelelor şi felul cum sînt păzite magaziile cu arme şi muniţii. De aici începe propriu-zis aventura lui Niculae Radu Bălănescu. Este găsit de un subofiţer austriac lîngă tunelul care conducea la depozitul de armament şi mustrat pentru ţinută. Nemulţumit de poziţia soldatului valah, subofiţerul se apropie, îi trage o palmă şi atunci vede că de fapt are în faţă un om mult mai în vîrstă, că este vorba de un fals soldat. Niculae Radu Bălănescu intuieşte că este descoperit. Îi pune subofiţerului cuţitul în gît, dar omul nu cedează şi strigă din bojoci. Este obligat să-l izbească în tîmplă şi să fugă strigînd el însuşi. Înainte de a se închide porţile fortăreţii, iese cu complicitatea santinelei, acolo la porţi tocmai prezentîndu-se o delegaţie de posesori, aducînd doi ţărani în lanţuri. Se întoarce la văduva Maria Mureşan, schimbă hainele cu soldatul Vasile Ferencz şi rămîne acolo pînă în noaptea de luni spre marţi cînd pleacă să-l

întîlnească pe Ion Băsărab la căsoaia de sub vîrful Cozia. Îl duce legat pe cal, înfofolit într-o broboadă femeiască, pe cancelaristul Gregor Scherg pe care-l învîrte o bună bucată de vreme într-un hăţiş şi apoi îl scoate înspre Herepea, el însuşi luînd-o spre Veţel.

Marţi în 16 noiembrie se concretizează acţiunile guvernului şi ale armatei din etapa a doua a aşa-zisului armistiţiu. La Sălciua, pe valea Arieşului, se încheie un nou armistiţiu între căpitanul Forde Nicula din Ponor şi armata imperială reprezentată de căpitanul Hertelendi şi sublocotenentul Inczédi. Este întîia oară cînd ofiţerii propun răsculaţilor să-l predea pe Horea şi pe vice-căpitani, oferindu-le 2000 de florini pentru Horea viu, 1000 de florini pentru el mort şi cîte 100 de florini pentru cei care vor denunţa unde se ascunde. Se pune în lumină minciuna, abuzul şi imoralitatea autorităţii.

Ajunge la Brad oculistul Ioan Piuariu-Molnar de care a mai fost vorba în această carte, în calitate de emisar al guvernului, om descoperit şi trimis de episcopul Nichitici cu aprobarea generalului Pfefferkorn, comandantul Alba Iuliei şi a comisarului guvernamental Michael von Brukenthal. Medicul oculist, poate primul medic oftalmolog român, şi-a făcut studiile la Müllersheim. Fiul preotului din Sadu, cu preocupări de filologie, cum am subliniat, şi apicultor pasionat (va publica la Viena, în româneşte, scris cu chirilice, cel dintîi tratat de apicultură, la cîteva luni după martiriul lui Horea, tratat numindu-se *Economia stupilor...*) îşi schimbă numele părintesc din Piuariu în cel de Molnar, mai ungurizat puţintel şi, tot pentru a face jocul stăpînilor, intră în 1781 în loja francmasonă din Sibiu — a „Sfîntului Andrei“ — din care făceau parte cîteva somităţi nobiliare şi guvernamentale. Todor Avrămuţ susţine că Ioan Piuariu-Molnar ar fi chiar nepotul popii Ion Molnar din Aciliu, care a ridicat poporul împotriva Unirii la 1759 şi a fost scos din popie şi tuns, la Blaj fiind cunoscut sub porecla de Popa Tunsu sau Ion Tunsu. Todor Avrămuţ scrie că Ioan Piuariu-Molnar cunoscînd bine soarta bunicului său a vrut să-şi îmbunătăţească viaţa, slujind guvernului şi superiorilor săi din loje.

„Gîndind asupra celor întîmplate în a doua jumătate a lunii noiembrie, acum după trecerea anilor, îmi este limpede că baronul Brukenthal şi guvernul transilvan au

lucrat la pieirea căpeteniilor tumultului și la stingerea lui, folosind diabolic tot ceea ce puterea le punea la îndemînă, dar mai ales au folosit lăcomia, dorința de a se sălta în stările privilegiate, vădite de consîngenii horenilor. Dintre toți cei folosiți numai episcopul Nichitici și protopopii lui au făcut mai mult decît toate regimentele împărătești luate la un loc" notează Niculae Radu Bălănescu, fără să dea atenție misiunii lui Ioan Piuariu-Molnar, care, viclean și cunoscînd psihologia țăranilor români în mijlocul cărora crescuse, a luat o cruce ca să salveze aparențele și să dea un aspect cuvios acțiunii lui mizerabile. Să nu-i mai zicem Piuariu acestui Molnar filolog și apicultor și oftalmolog, ajuns la Brad spre amiază, unde santinelele zărăndenilor îl opresc, trimițînd olăcar lui Crișan, aflat cu un trup de oaste la Valea Bradului. Aici se deschide o paranteză unde se intercalează comentariul la notele lietenantului Todor Avrămuț. Acesta spune că, după aflarea veștii armistițiului de la Tibru, el găsindu-se cu Horea la Cîmpeni, Horea a căzut într-o mîhnire neagră, fără să aducă nici o vină lui Cloșca. A spus : „Cine știe dacă bietul Cloșca n-a făcut mai mult bine decît rău, aducîndu-ne la mînă voia ascunsă a domnilor și a împăratului". Todor Avrămuț s-a uimit de prevederea și înțelepciunea lui Horea, care a poruncit să nu se sloboadă din oștirea iobăgească decît capii de familie cu mai mulți prunci, feciorii și cei mai ușurați familial să rămînă sub arme, să-și facă „loagăre" de iernat în gura văilor care dau spre Apuseni. Lui fie-su i-a poruncit să rămînă la Mogoș, Cloșca la Crișcior, Crișan la Valea Bradului, el la Cîmpeni. Fiecare sat din marginile Apusenilor, așezat pe căile de acces spre munte, veghează potecile și drumurile cu străji, ziua și noaptea. La biserică este strajă care, atunci cînd vede foc, ori fum, ori aude corn sau bucium, bate clopotul în dungă. Tot straja de la biserică ține doi cai gata de drum, pentru olăcarii care purced în goană cînd se dă alarma : unul la căpitanul-mare, altul la vicecăpitanul care poruncește acolo. Todor Avrămuț apreciază măsurile luate de Horea ca fiind ale unui militar înnăscut. Cei sloboziți la vetre îi musai să aibă traista cu demîncare pregătită, armele la îndemînă, țundra de asemenea și la chemarea de obște să alerge la locul de adunare, la orice ceas din zi sau din noapte. Se temeinicește o organizare militară teritorială straşnică. Veștile despre

răzbunările cumplite ale nemeșilor îi încrîncenează pe iobagii din teritoriile eliberate de tirania domnilor.

Se închide paranteza, văzîndu-se Apusenii și Zarandul ca o cetate a etniei românești, care se pregătește de rezistență la asediu în prag de iarnă, cetate apărată de iobagi cu arme rudimentare, lipsită de alimente, în vreme ce afluiesc spre ea oștile imperiale, oști de profesie, comandate de ofițeri cu școli militare și de stat major verificate de experiența practică a cîmpului de luptă, dotate cu armament de foc modern și cu artilerie, precedate de emisari în odăjdii care au misiunea de a dezmembra oștile țărănești, deschizînd astfel porțile Apusenilor, fără luptă. Aici se închide paranteza.

Olăcar de la Crișan. Emisarul Molnar să vină de la Brad la Valea Bradului, ceea ce Molnar se grăbește s-o facă. Ajunge la Valea Bradului sub seară, escortat de căprarul Szerentsés János din detașamentul de infanterie Orosz și de patru husari. Nu-i vine la îndemînă văzînd oștirea iobăgească tăbăruită pe coastele care strîng pîrîul de munte. Prin înserarea fumurie se apropie de Crișan și căpitanii lui, ținînd crucea ridicată. Crișan îl înspăimîntă, cu toate că este monosilabic și rezervat. Căprarul Szerentsés îl mai văzuse pe Crișan în timpul tumultului, făcuse și un raport amănunțit asupra evenimentelor la care fusese martor. Husarii rămîn la cîteva sute de pași de locul întîlnirii. Molnar are un punctaj al întrebărilor : cum și cînd a început răscoala, de unde știu țăranii de conscripție, ce arme posedă, de ce vor să scape de domni. De asemenea aduce o tolbă de făgăduieli. Scopul principal al misiunii era să încheie un armistițiu, așa cum făcuse locotenent-colonelul Schultz la Tibru și căpitanul Hertelendi la Ponor. Dacă se pun pe hartă localitățile unde militarii și guvernanții au încheiat armistiții cu grupările principale de luptă ale iobăgimii răsculate, atunci se vede limpede că statul-major al comandei-generale din Transilvania a vrut să deschidă și să-și asigure principalele linii de invazie în inima Apusenilor : Valea Arieșului dinspre est spre vest, comunicația Galda de Sus — Poiana Galdei — Întregalde — Mogoș în sud-est, de la Mogoș putîndu-se cădea pe Arieș, la Roșia și Abrud, apoi Șoimuș-Brad din sud, de la Brad putîndu-se manevra Abrudul, Țara Zarandului și Albacul.

Se stabilește ca poporenii să prezinte cererile lor către guvern și împărat a doua zi la Brad, ca Molnar să le transmită guvernului și pînă va veni răspunsul să se desfacă oastea iobăgească, oamenii să aștepte pe la casele lor, rămînînd în pace bună 15 zile.

Miercuri în 17 noiembrie la Brad. Mulțime de popor. Crișan și-a dat instrucțiunile delegaților lui, căpitanii George Marcu, Iános Gîlcia, Igna Adămuț, Ion Filip și Ursu Bogdan. El rămîne în supraveghere la Valea Bradului. Delegația îi prezintă lui Molnar revendicările iobăgimii și, foarte important pentru istorie, cauzele acestor revendicări și ale răscoalei, care sînt, limpede, nu numai sociale. Despre cele sociale am scris. Zărăndenii le reiau și le amănunțesc : *„Numai apa nu avem să o plătim și cu toții mărturisim cu jurămînt că la Paști și la Crăciun trebuie fiecare să le dăm 1 colac, 1 urcior, 1 luminare și o găină, și dacă vreun iobag, să fie cu iertare, avea doi porci, atunci domnul îi lua un porc și dacă nu avea porci atunci de frică trebuia să cumpere unul cu bani și să-l dea domnului său... Iar dacă se întîmpla să moară un iobag care avea casă bună, atunci pe văduvă o scoteau din casă afară dacă nu avea nici un fecior și o trimiteau la temniță, ca să descopere toată averea“.*

Cînd s-a întors de la conscripție, George Marcu și-a găsit sluga în lanțuri și amîndoi boii în staulul doamnei Szekeni din Crișcior, doamna lui pămîntească. Vor să fie militari. Vor să se desființeze arenzile și arendașii și averile să se treacă fiscului : *„deoarece oamenii care au luat moșii în arendă, voiesc să tragă tot prin noi cel mai mare folos din moșiile acestea și noi nu mai putem răbda o astfel de stare“.* Vor să fie eliberați toți iobagii luați prizonieri. Apoi urmează cererile cu caracter național : nici un domn ungur să nu mai stăpînească averi în Transilvania. Funcționarii să fie nemți. Soldații și particularii care călătoresc prin Zarand să aibă un pașaport românesc, investit cu sigiliul împărătesc. Abilul francmason Molnar nu trece în raportul său revendicările naționale ale consîngenilor săi, din motive de securitate personală, lesne de înțeles. La acest sfat de obște al Zarandului, participă ca reprezentanți ai poporului, pe lîngă căpitanii lui Crișan și patru preoți care citesc petiția obștii și adeveresc că ea conține cele cerute de popor.

„Chemate la judecata posterității, faptele și documentele vremii stigmatizează cu fierul roșu pe guvernanții Transilvaniei de atunci, nemeșimea odioasă și mișelnicele ei unelte, punînd în valoare candoarea și naivitatea maselor țărănești care au crezut pînă în ultimul ceas că orînduirea vremii se va pleca înțelepțește asupra necazurilor și rădăcinilor răului, căutînd căile de îndreptare“, scrie în 1865 tînărul doctor în jură Toma Avrămuț, fiul lui George Avrămuț și nepot al lietenantului Todor Avrămuț, moștenitor al tomului *Tumultus Rusticorum*, tom care, prin George Avrămuț, a ajuns sub ochii lui Avram Iancu, din această întîmplare născîndu-se planul Iancului de apărare a Apusenilor.

CAD MĂȘTILE

Generalul comandant von Preiss comunică guvernului conținutul raportului făcut de locotenent-colonelul Schultz. Von Preiss își dă seama că va fi țap ispășitor. Făcuse imposibilul să stăvilească pofta sadică de sînge a nemeșimii. Nu reușise decît parțial. Guvernatorul Brukenthal este manifest miop politicește și cu arme și bagaje de partea nobilimii în rîndul căreia fusese ridicat de augusta lui amantă. Respinge sugestia lui Preiss de a trata cu „răsculații“.

„Este nedemn, nu se cuvine, va avea urmări rele ca cineva să se lase în tratări cu oameni care se află în adevărată stare de revoluțiune înainte ca dînșii să se fi împrăștiat și să fi depus armele. Că acordarea celor două condițiuni : liberarea din iobăgie și militarizarea, nici nu stau în puterea guvernului, iar în ce privește pe țăranii închiși la Galda, aceștia sînt condamnați judecătorește, chestiunea lor se află în apel și prin urmare tot pe cale judecătorească trebuie să se rezolve, că plîngerile țăranilor din munți sînt vechi și guvernul etc. etc...“ Chițibușuri de mic funcționar ros de birocrație, fără nici o idee îndrăzneață, conservator și rutinier, coexistînd în aceeași persoană cu iubitorul de artă, colecționarul și instruitul fondator al pinacotecii Brukenthal.

Deci, armistițiul de la Tibru, ca și celelalte, de la Sălciua, și Brad, doar amăgiri. Tragice amăgiri. Cum loco-

tenent-colonelul Schultz trebuie să fie la Cîmpeni pentru a duce moților rezultatul tratativelor cu guvernul cel tîrziu în 19—20 noiembrie, von Preiss își dotează împuternicitul cu un singur ordin : dacă poate să-i atragă pe căpitani dincoace de munți, iar în varianta limită, să ceară poporului predarea lor. Acțiunea lui Schultz se conjugă cu ofensiva protopopilor puși în mișcare de circularele episcopului Nichitici plecat spre Deva și ținînd prin tîrguri predici conciliatoare.

Todor Avrămuț scrie că Horea nici nu aștepta altceva de la guvern. N-a intervenit, lăsînd poporul să vadă singur, și de data asta adevărata față a domnilor. Dacă oamenii au mai avut o cît de mică îndoială că domnii s-ar fi schimbat între timp, cu toate că din toate părțile sosec vești despre silniciile făcute de nemeși. N-a intervenit, dar a păstrat sub steaguri, sub pedeapsă aspră, cîteva sute de iobagi.

19 noiembrie, vineri, în a șaptea zi a armistițiului de la Tibru.

La Viena, împăratul, căruia îi plăcea să corespondeze prin *Hand Billett*, îi adresează contelui Anton Jankovich, aflat în districtul Timișoarei în calitate de comisar regesc, ordinul ca în această funcție, de „comisar al nostru regal", avîndu-l ajutor pe generalul maior baron Paul de Papilla, care știa foarte bine românește, să cerceteze imparțial cauzele tumultului și să-i raporteze exact tot ce va afla. Alegerea contelui Anton Jankovich este deliberată. Născut la 1728 în orașul Cinci-Biserici din Ungaria, începîndu-și cariera funcționărească în Croația, slujind cu credință este în 1767 consilier la locotenența Croației, în 1774 comite al comitatului Poșaga, în 1782 jude la tabla septemvrială — tribunalul suprem — din Ungaria. Titlul de conte îl acordă Maria Tereza în 1772. Împăratul Iosif al II-lea apelează la loialitatea lui, scriindu-i în *Hand-Billett*-ul din 19 noiembrie : „...Fiindcă domnia ta, iubite credinciosule, în a cărui onestitate și cunoștințe avem toată încrederea"... Apel la care contele răspunde, înțelegînd că suveranul său este interesat nu atît de cauzele răscoalei, pe care prea bine le cunoaște, cît mai ales de asigurarea secretului cercetărilor sale. Deci, împăratul numește o comisie de anchetă a cauzelor răscoalei, în ziua cînd locotenent-colonelul Schultz ajunge la Abrud și protopopul Abrudului, Iosif Adamovici, își începe campa-

nia de difuzare a patentei guvernului și dă poruncă să fie legat căprarul Ursu Uibaru.

Aici se vădește slăbiciunea și fisura organizării militare țărănești. Horea nu închide drumurile și mai ales nu controlează activitatea politică a episcopilor. Iosif Adamovici ajunge la Cîmpeni unde întîlnește o trupă de țărani pe care o oprește, o mustră și căreia îi citește patenta de liniștire. Oamenii, în semn de respect pentru fața bisericească, se descoperă. Singurul care n-o face este Ursu Uibaru, fost gornic al Domeniului de Sus și om de încredere al șpanului Intze. Prins de horeni cînd au ocupat Cîmpenii, la porunca lui Horea a fost dus cu primarii în comuna Vidra, „La Piatră", ca să fie aruncat în prăpastie. Gligor Avrămuț, martor ocular, spune că Ursu Uibaru s-a jurat că va sluji cu credință poporenilor, că, tînăr fiind și semănînd cu feciorul lui Horea, Horea l-a iertat de moarte, l-a numit căprar și i l-a dat ajutor lui Ion Horea, care l-a trimis în locul lui la tratativele de la Tibru.

— Da tu, de ce nu-ți descoperi capul, păcătosule ? l-a întrebat protopopul. Ursu Uibaru s-a săltat pe vîrful opincilor, sumețindu-se.

— Ce căpitan ai fo văzut, sfinția-ta, că se pleacă ? Ha ?

— În fața lui Dumnezeu și împăratul, nemernicule.

— O ești sfinția-ta, Dumnezeu ?

Protopopul s-a mîniat foarte, cerînd celor care sînt cu sfinția-sa să pună mîna pe Ursu Uibaru și să-l lege. Atunci se întîmplă acel lucru ticălos, că niște iobagi din Lupșa, în speranța iertării, îl leagă pe Ursu Uibaru și ceilalți nu-i snopesc, lăsîndu-l pe căprarul jurat horenilor în mîna episcopului, care-l trimite la Abrud și nimeni nu-i vine în ajutor pe drumul de la Cîmpeni la Abrud.

Locotenent-colonelul Schultz ajunge la Abrud la orele 14. Țăranii din Lupșa i-l predau pe Ursu Uibaru pe care Schultz îl bătuse amical pe umeri la Tibru, crezîndu-l Ion Horea. Schultz învățase bine noua lecție. Îl trimite pe Uibaru la Alba Iulia, unde în 25 noiembrie este tras de viu în țeapă, după cum relatează jurnalul *A Magyar Hirmondó* din 6 decembrie 1784. Schultz crede că a pus mîna pe fiul lui Horea, misiunea lui ușurîndu-se astfel considerabil. Nu-și ascunde mirarea și dezamăgirea nici în raportul întocmit către comanda-generală :

„...că prizonierul acesta este acela cu care vorbisem eu în 12 ale lunei acesteia între comunele Cricău și Tibru

și care acum declară că este Ursu Uibaru. Întîmplarea asta, care surprinse întreg ținutul, mă aduse în perplexitate și mă făcu să cred că principalii căpitani sau vor veni cu o mulțime revoltată de oameni, sau nu se vor prezenta deloc și împrejurarea aceasta mă făcu să rămîn peste noapte în Abrud."

Schultz se înșeală și de data asta. Horea și Cloșca sînt la Cîmpeni, după învoială și-l așteaptă. Cum ofițerul împărătesc nu vine la Cîmpeni, Horea și Cloșca se întorc la Albac împotriva sfaturilor celor doi Avrămuț, tatăl și fiul, amîndoi ofițeri, care-i impută lui Horea atît blîndețea, cît și faptul că nu închide Apusenii. Prinderea lui Ursu Uibaru chiar la Cîmpeni, cu puțin înainte de sosirea lui Horea, nu aduce nici o măsură din partea acestuia, cu toate că Gligor Avrămuț, căpitanul în retragere, îi cere să-l arestuiască pe protopop și să-l trimită la Abrud sub pază, cu poruncă să nu mai iasă din casă. Horea nu ascultă nici sugestia lui Todor Avrămuț de a trimite o ceată care să-l elibereze pe Ursu Uibaru și să-i spînzure pe vînzători. Todor Avrămuț scrie că Horea respectă întru totul armistițiul încheiat de Cloșca, știind cel mult cu 48 de ore după, atît crimele săvîrșite de nobilime pe toată Valea Mureșului, cît și mișcările unităților militare de la Dobra pînă la Aiud. Cu toate că însumarea informațiilor conduce spre o singură concluzie, pregătirea asaltului asupra Apusenilor, cu toate că acțiunea episcopului Nichitici este cunoscută de Horea, cum este cunoscută și propaganda dezintegratoare a protopopilor, Horea rămîne pasiv și se izolează într-o tăcere aspră și distantă.

Numai după ce s-a consumat martiriul lui Horea, numai după ce Todor Avrămuț a putut citi în original raportul lui Schultz, lietenantul și-a explicat atitudinea lui Horea din răstimpul armistițiului de la Tibru, recunoscîndu-i marele har politic.

Sîmbătă în 20 noiembrie, locotenent-colonelul Schultz pleacă la Cîmpeni cu o gardă de 20 husari. În două ceasuri de trap domol ajunge în tîrg, fiind întîmpinat prietenește de primar și poporeni, semn că drumul este ținut sub ochi și că vestea venirii lui l-a precedat. Primarul îi spune că Horea și Cloșca au fost ieri și au întrebat dacă a venit ofițerul împărătesc. Schultz examinează, ca și la Abrud, urmele cumplite ale tumultului : edificiile oficiale numai ruine, casele nobiliare arse. Cu ochi de militar face o recunoaștere a poziției Cîmpenilor, nod de comunicații și poartă spre inima Apusenilor. Nu apucă să descalece, cînd vede o trupă călare coborînd Dealul Motoreștilor. Trimite doi husari în întîmpinare. Călăreții sînt moțogani, trimiși de Horea să vadă dacă a venit ofițerul împărătesc. Schultz le iese în întîmpinare. Oamenii sînt respectuoși. Îl întreabă dacă Horea și consătenii lui pot să vină să stea de vorbă. Schultz, ca orice brav locotenent-colonel imperial, nu-și dă seama de ridicolul aprobării lui, un străin de aceste pămînturi, date unui reprezentant al istoriei autohtone. Acestei situații ridicole și paradoxale a forței ilegitime, datorează Schultz trista șansă de a ieși din anonimatul sutelor, poate miilor de locotenent-colonei ai armatei austriece și de a fi consemnat în istoria tumultului horenilor. Se stabilește data întîlnirii : mîine, duminică 21 noiembrie.

Schultz, militar conștiincios, folosește ziua pentru a face o recunoaștere complexă atît a locurilor, cît și a stării de spirit, fiind conștient că se află în centrul de la care a iradiat răscoala. Din raportul lui Schultz :

„...eu mă dusei la Bistra să mă informez despre spiritul locuitorilor de acolo, pe care-i aflai foarte induplecabili și supuși la toate ordinele mele. În ținutul Cărpenișului și al Cîmpenilor toate băile erau în lucrare și țăranii își continuau meseria și mijlocul lor de existență cu spălarea aurului".

Prevedera lui Horea, care a pus în practică armistițiul, faptul că n-a ridicat la oaste decît un bărbat de fiecare casă, faptul că n-a trecut prin sabie pe cei care „s-au creștinat", păstrînd osatura organizării minelor, comerțului și vieții publice, au condus pe deoparte la păstrarea ritmului cotidian al vieții specifice acestei regiuni, pe de altă parte însă n-a dezrădăcinat elementele alogene și nici structurile statului feudal, lucru care-i va fi fatal lui și mișcării de eliberare socială și națională.

Pe înserat, Schultz, foarte mulțumit de a constata spiritul pașnic al muntenilor, ca și faptul că viața este absolut normală, minus ruinele, mărturii triste ale răscoalei, se întoarce la Cîmpeni și va petrece o noapte albă plină de semne de întrebare. La început a fost sunetul prelung al unui corn, întrerupt de cîteva semnale scurte

și energice, sunet care-a străpuns zidurile groase ale edificiului casieriei, rămas intact. Cornistul parcă se cocoțase pe olanele acoperișului, sau în nucul mare din curte. Schultz a ieșit în pridvor, înfofolit în mantaua blănită. Noapte rece, sticloasă, cu geruială ușoară, aer brumos, stele lucii în cerul de păcură. Santinela face semn spre munții care închid zările. Alt sunet de corn. Altă chemare tînguioasă. Schultz nu poate deosebi cornul de vînătoare de bucium. Dar chemările și răspunsurile din munte în munte, sunetele stranii care trec prin noaptea brumoasă venind din toate părțile ca și cînd s-ar chema între ei înșiși munții, glasurile acestea aparținînd mai mult naturii decît oamenilor, îi creează o stare grea de neliniște. Își dă seama că muntenii au un sistem rapid de informare și de transmitere a știrilor, mult mai rapid decît al oștirii imperiale și atunci are sentimentul că nu aparține, că nu se conține acestei lumi. Rezultatul concertului nocturn se vede cu începere de la orele 11 cînd locul tîrgului, locul unde s-a întîmplat răzmerița din 1782, a fost invadat de locuitorii satelor dimprejur, veniți cu primarii și jurații lor în straie albe de sărbătoare. Zi cu soare rece... Răsuflarea oamenilor și a cailor se face aburi. Este acolo un freamăt domol, o rumoare care se aude pînă la reședința lui Schultz. Locotenent-colonelul este neliniștit. Își controlează gestica. Nu știe pînă unde poate împinge autoritatea sa, mascînd-o sub autoritatea împăratului, care, a constatat, aici are aură sacră.

Ora 13.

Delegația de primari și jurați. Din Rîu Mare, Vidra, Cîmpeni, Bistra, Lupșa. Schultz iese în capul scărilor. Oamenii se descoperă. Unii au pletele albe. Poartă țundre. Cioareci. Opinci. Domnul ofițer împărătesc să binevoiască a merge cu ei în cîmpul tîrgului. Este așteptat de popor. Schultz încalecă. Constată că nu Horea îl așteaptă pe el, ci că el îl așteaptă pe Horea. Nu mult. Moțoganul și-a ascuns ceata în niște mesteacăniș sub Dealu Bistrei. A văzut cînd un moț suit în clopotniță a făcut semnalul cu un steag alb. De îndată s-a deslușit trupa moților coborînd spre Cîmpeni. Schultz spune cam 600 de oameni, cu bîte, care pot fi luate ca toiage de drum uzuale în Apuseni sau, la nevoie, ca arme cumplite. Schultz urmărește cu atenție cum ceata aceea, strivitoare față de escorta lui, se oprește și cum înaintea ei pășesc Ion Cloșca pe care-l cunoaște de

la Tibru și alături țăranul Ursu Nicula-Horea, ale cărui semnalmente le cunoaște perfect. Semnalmentele corespund. Le lipsește însă aerul marțial, expresia împietrită, semnificația privirii pătrunzătoare. Cei doi sînt înconjurați de doisprezece oameni bătrîni. Schultz este un militar instruit, cu vederile largi ale epocii și atît. Nu cade în păcatul asociațiilor subtile. De aceea nu acordă nici o semnificație deosebită numărului bătrînilor care-i înconjoară pe căpitani, nici numărului căpitanilor — 3 — dacă este socotit și Crișan de veghe la Brad, nici gestului domol cu care această delegație stranie se descoperă, așteptînd. De aceea trece la chestiune, milităreşte și pe ton de comandă, cu totul nepotrivit momentului. Atît Gligor Avrămuț cît și Todor Avrămuț sînt prezenți în rîndul al doilea al oamenilor lui Horea, îmbrăcați în strai moțese. Todor Avrămuț îl cunoaște foarte bine pe Schultz din vedere și din bîrfa de regiment. Nu se teme că locotenent-colonelul îl va recunoaște, cu toate că, la comanda generală i-a prezentat noul set de hărți cu explicațiile cerute de acesta. Se întîmplă o primă mișcare tactică, neobservată de Schultz. Anume, că poartă dialogul cu primarii și jurații și nu cu cei doi căpitani și sfatul lor de 12 bătrîni. Schultz începe pe ton ridicat : Înalta autoritate i-a ordonat să le aducă la cunoștință că bătrînii, jurații și căpitanii să se înfățișeze miercuri, în 24, la Tibru, acolo unde s-au întîlnit întîia oară, unde vor auzi porunca împăratului de la generalul german care va veni acolo. Rumoare. Apoi un țăran pe care Schultz nu-l cunoaște, de fapt Iacob Todea din Vidra, înțeles cu Horea de cu seară și căpitan de nădejde — spune că ei singuri cei numiți nu pot face drumul acesta. Dacă vor lua cu ei și locuitorii comunelor, nu pot sta chezași că nu se vor întîmpla lucruri rele. Nu au hrană. Unde vor pune evartirele în prag de iarnă ? Schultz prinde viclenia din zbor. Devine tăios. Înseamnă că nu au conștiința curată, dacă nu vor să vină singuri. Todor Avrămuț urmărește efectul dialogului Schultz-Iacob Todea, căruia i se alătură Todor Lazăr din Rîu Mare și Toma Gligor din Vidra. Oamenii ascultă atenți. Reculeși. Sprijiniți în boate. Horea și Cloșca parcă ar asista la ceva care nu-i privește.

— Să-mi spuneți cinstit dacă știți că ați păcătuit prin faptele voastre nedemne și că v-ați atras dizgrația Majestății Sale ! strigă Schultz și tălmaciul care nu este

altul decît locotenentul Probst, încearcă să-i imite tonul. Parlamentarii şi juraţii cad în genunchi.

— Recunoaştem că am păcătuit, spune grav Iacob Todea. Ne rugăm de Majestatea Sa să ne ierte şi ne supunem înaltelor ordine ce vor urma cu deplină încredere că nouă, amărîţilor de iobagi, ni se va da un ajutor.

Şi iarăşi diplomaţia lui Horea, lucrînd prin Todor Lazăr :

— Am fost siliţi să facem pasul ăsta, ca să ajungă la urechile împăratului tristele noastre împrejurări şi rugămintile noastre.

Schultz eschivează. Terenul pe care îl atrag ţăranii nu-i convine. Sare peste răspunsul la afirmaţia şi motivaţia lui Todor Lazăr, săvîrşind greşeala de tact pe care Iosif al II-lea nu i-o va ierta. De fapt, execută ordinele lui Preiss fără abilitate şi fără să-i cunoască profund pe cei cu care dialoghează.

— Dacă recunoaşteţi că aţi greşit, spuneţi-mi cine v-a sedus — tălmaciul nu găseşte cuvîntul şi atunci Todor Avrămuţ strigă : „amăgit, auziţi, mă oameni, întreabă cine v-a amăgit" — ...să faceţi pasul ăsta ilegal ? tălmăceşte Probst. (Iarăşi strigă Todor Avrămuţ : „împotriva legii" şi i se răspunde din mulţime : „care leje ? A domnilor ? Ha ? A domnilor ? O n-o văzut oficeriu ce-am fo făcută noi cu lejile domneşti ? Ha ?") Atunci este o rumoare între sutele de oameni pe ţundrele cărora cade soarele firav de noiembrie. Todor Avrămuţ îl cunoaşte foarte bine pe locotenentul Probst care este român, prin cine ştie ce împrejurare trecut la catolicism. Român dintr-un sat cu populaţie săsească, nu şi-a explicat niciodată de ce are nume nemţesc, poate numai mumă-sa să fie româncă. Probst stă în şaua înaltă de husar, cu aer semeţ şi prostălăul nu înţelege nimic din ceea ce se petrece aici. Probst vorbeşte româneşte ca pe apă, dar în faţa lui Schultz se face că-şi caută cuvintele. Todor Avrămuţ îl înjură urît, soldăţeşte.

— Nime nu ne-o amăgit, spune foarte limpede Iacob Todea. Ţeara întreagă s-o fo sculată.

Atunci iese Horea din muţenie. Se apropie de Schultz, urmat numai de Cloşca. Au traistele doldora.

— În zadar am bătut toate drumurile la comitat, la înaltul guvern, la Viana ! Care domn o ţînut sama de

plînjerile noastre ? O de poruncile împărăteşti ? Numa cu bajocură ni s-or întors plînjerile.

Todor Avrămuţ notează gestul cu care Horea scoate din traistă cel dintîi pachet cu plîngerile către comitatul Albei. Sînt rînduite pe ani şi luni. Şnuruite. Cloşca îi dă lui Schultz cererile către guvern. Urmează Horea cu plîngerile duse la Viena şi rezoluţiile obţinute acolo. Schultz este excedat. Trece o parte din pachete lui Probst. Citeşte rezoluţiile cancelariei aulice scrise în latină, purtînd numerele scrise de un caligraf obişnuit cu scrierea gotică. Schultz radiază. Crede că va tăia nodul gordian, chiar cu sabia iobagilor. Îi ordonă lui Probst să explice rezoluţiile care nu-i autorizează să se ridice împotriva domnilor lor. Că au fost înşelaţi şi că, lăsîndu-se amăgiţi, să le mulţumească amăgitorilor pentru ce vor avea de suferit. Schimbă planul iniţial şi le cere să-şi trimită juraţii la Sebeş, tot în ziua de 24 (fiind la Sebeş comisarul guvernului, Michael Brukenthal). Acolo se va publica porunca împăratului. Iarăşi îngenunchează juraţii şi primarii. Schultz prinde momentul (numele împăratului pare sacru aici) şi, ridicînd tonul, le promite iertarea cu două condiţii :

— întîi : să predea întregul armament în mîinile armatei, puştile mai ales ;

— doi : să-mi extrădaţi numaidecît, aici pe loc, pe căpitanii voştri, care v-au înşelat, ca să-şi poată lua pedeapsa meritată.

Todor Avrămuţ scrie că s-a lăsat o asemenea linişte încît s-au auzit apele Arieşului şi un croncănit gros de corb bătrîn. Asta îndată după ce Probst a tălmăcit ordinul locotenent-colonelului, răţoindu-se şi vorbind din gît. Apoi a fost o larmă scurtă, tăiată de glasul lui Iacob Todea :

— Ia tăceţi, mă oameni !

Todor Avrămuţ a şoptit :

— Cuprindeţi-l pe Horea ! Numa la poruncă !

„Am înţeles — scrie Todor Avrămuţ în *Tumultus Rusticorum* — că Horea îl manevrează pe Schultz tocmai prin nemişcarea lui de piatră, făcîndu-l să-şi dea pe faţă tot planul şi toate ordinele cu care venise la Cîmpeni, asta în faţa poporului şi că păstra cel din urmă cuvînt nu pentru Schultz, unealta stăpînilor şi mai marilor lui, ci pentru popor şi de ce nu, pentru istorie. Mulţimea îi protejează pe aleşi, adică pe cei care vorbiseră pînă acum.

Răspunde moş Pătru Man, jurat din Vidra : «— că ce arme avem noi, bîtele să le dăm armatei, cu care ne apărăm de lupi, o furcile, o coasele, că astea sînt armele noastre şi săcurile, că o puşcă ori două vor fi avînd niscai vînători domneşti»".

Juratul Onu Trif :

— Ce căpitan să dăm la mîna luminăţiei-tale ? Noi avem căpitani ? Auziţi, mă oameni ? ! Toate cîte le-am făcut, ţara le-a făcut.

— Aşa-i !

— Ţara !

— O fo venită focu de pe Criş !

— Ne-am fo unită cu crişenii.

— Toată Ţara.

— N-am fo venită noi la Cricău să ne înţelejem cu luminăţia-ta ?

Schultz scapă friiele. Rezultă că ţara s-a ridicat paşnic să coboare la Cricău, unde-şi dăduse întîlnire cu el, cu Schultz. Nu i-a văzut că stau pe pace, că băieşesc, corhănesc, păstoresc şi-şi văd de ale lor din veac ?

— Aşa cum ai publicat tu, porunca împărătească la Tibru !

Acum îi spun „tu". Todor Avrămuţ înţelege. Îşi trage căciula mai pe sprîncene.

— Deoarece cărţile voastre sînt în miinile acestor doi oameni care se află înaintea mea (nu le zice căpitani, să nu aţîţe mulţimea) şi fiindcă ei sînt înaintea voastră oameni de omenie, îi iau cu mine (îi arată cu degetul pe Horea şi Cloşca, poartă mănuşă din piele de căprioară) şi-i duc la generalul mare, ca să vă apere cauza.

— Amu, spune Todor Avrămuţ.

Rîndurile celor veniţi cu Horea şi Cloşca se mişcă înainte. Izbucnesc strigătele celor veniţi cu primarii şi juraţii. „Nu-i dăm". „Asta-i de-al domnilor !" „Nu-i al împăratului !" Horea se trage în mulţime. Într-o clipă Todor Avrămuţ îi ia ţundra şi-i dă zeghea veneţie de aba. Cloşca îşi pune miinile la piept. Stă lîngă Schultz. Vede rosătura de la valtrapul ţesut cu fir. Ascultă rumoarea şi zîmbeşte. Schultz ordonă ca oamenii să stea pe loc. Îl înspăimîntă mulţimea, lucru pe care nu-l scrie în raport, dar il mărturiseşte prietenului său, Michael Hutten, membru al guvernului, ostil baronului Brukenthal care — înnobilat, toată lumea ştie pe ce merite — le arată patricienilor saşi rămaşi la condiţia lor burgheză, un dispreţ senioral suveran.

„Depinde acum de graţioasele ordine mai înalte dacă se pot acorda aceste rugări ale ţăranilor spre a se putea evita orice vărsare de sînge şi ce fel de ordine mi se vor da mie, pentru întrevederea fixată pe ziua de 19 ale lunii acesteia şi aici îmi permit totodată a observa, că Ion Cloşca îmi declară, că dînşii acum, cè e drept, nu sînt aşa de teribili, dar pe viitor se vor arăta şi mai înfricoşaţi, chiar dacă lucrurile acestea vor ţine cît de îndelungat şi chiar dacă îi va costa şi viaţa, fiindcă e mult de cînd dînşii se tot plîng."

Schultz îşi aminteşte cuvînt cu cuvînt finalul raportului întocmit după întîlnirea de la Tibru. Priveşte în ochii lui Cloşca. Cloşca zîmbeşte. Ochii, nu ! Dimpotrivă. Schultz îşi dă seama de idioţenia ordinului primit şi de neîndemînarea prostească cu care l-a executat. Creează pe loc o diversiune. Mulţimea, este adevărat, s-a oprit. Abia mai murmură. Feţele oamenilor sînt de nerecunoscut. După cum toţi seamănă cu Horea şi nici unul din ei nu este Horea. Mulţimea l-a înghiţit pe răzvrătit. Răzvrătitul s-a identificat mulţimii.

— Dacă li s-a publicat patenta împărătească de liniştire.

Nimeni nu mai îngenunche la numele împăratului.

— S-o publicat !

— Ascultaţi-o încă o dată !

Probst citeşte patenta. Mulţimea ascultă indiferentă. Schultz are în coburi cîteva patente tipărite la Sibiu în româneşte. Scoate una. I-o dă lui Cloşca care-l priveşte atît de ironic, încît locotenent-colonelul simte nevoia să-l plesnească peste obraz. „Mincinosule", spun ochii iobagului.

— Să nu ziceţi că n-aţi cunoscut-o, mormăie Schultz. Tradu-le, locotenent : în faţa nefericirii ce vă aşteaptă, primiţi-o din miinile mele, mergeţi acasă (consultaţi-vă, — traduce Probst — şi atunci Todor Avrămuţ strigă : — sfătuiţi-vă, vînzătorule, — la care Probst se înalţă în scări ducînd mîna la coburul unde ţine pistolul, dar Schultz îi apucă braţul), sfătuiţi-vă în linişte şi vă supuneţi înaltelor porunci.

Măştile au căzut.

Satele iau drumul spre casă.

Cei 600 ai lui Horea urcă spre Dealu Bistrei.

Cloşca pune mîna vînoasă pe genunchiul lui Schultz care poartă pantalonul de piele, regulamentar.

— Ne-om mai întîlni, domnule! spune şi-i întoarce spatele, lăsînd să-i scape patenta imperială pe lîngă traistă.

PE VIAŢĂ ŞI PE MOARTE!

1

În noaptea de 21 spre 22, lietenantul Todor Avrămuţ participă împreună cu tatăl său la sfatul de obşte care are loc la Vadu Moţilor, într-o poiană unde se aprind focuri uriaşe. Toţi căpitanii horenilor din munţii Abrudului, care au fost de faţă la întîlnirea cu Schultz şi-au dat seama că pînă la urmă vor cădea tot pe mîna nemeşilor, poruncile împărăteşti fiind tălmăcite de aceştia după bunul lor plac. S-a văzut că însuşi împăratul a trecut de partea nemeşimii. Gîndul lor a fost rostit tare de căpitanul Iacob Todea din Vidra:

— D-apăi nu ne-or rămas decît direptăţile săcurilor, feţii mei.

— Îi musai să nu-i lăsăm să se adune, a spus Horea. Aşa că poruncesc să se sune buciumele, să se tragă clopotele în dungă şi mîne seară să fie fiecare unde-i rînduit, cu merinde pe opt zile. Şi-acum gata. Încălăraţi-vă, că ce ne-aşteaptă este pe viaţă şi pe moarte!

Sfatul de obşte a fost scurt. *„Uimitoare este puterea de stăpînire a lui Horea, ca şi harul de a stăpîni cheia evenimentelor. La sfatul de obşte s-a dovedit cîtă dreptate a avut din punct de vedere moral şi politic să accepte armistiţiile şi tratativele cu armaîele împărăteşti. Io sînt ofiţer împărătesc, dar înainte de asta sînt moţ şi sînt român şi, înainte de a-l asculta pe împărat, îl ascult pe Horea, care pentru mine înseamnă istoria. Răbdarea lui a adus în faţa poporului şi a istoriei, adevărul. Adevărul nostru, adevărul nemeşimii, al guvernului, al împăratului. Adevărul nostru nu se împacă sub nici un*

fel cu adevărurile celorlalţi. Asta au înţeles-o toţi atunci cînd Schultz i-a cerut pe Horea şi pe Cloşca şi ei ca unul s-au pus piept cu voia împăratului. Horea a dat poruncă să purceadă în goană căpitanul Pavel Boc din Vidra, la Valea Bradului, la Crişan, cu poruncă să strîngă oştile Zarandului şi să apere toate intrările în Zarand şi, de cum îl vede pe Pavel Boc, să repeadă patru oameni de nădejde cu scrisoare, să se ridice iarăşi mureşenii, haţeganii şi hunedorenii. Cloşca să purceadă de îndată la Ponor, să apere valea Arieşului şi celelalte văi dinspre Poiana Aiudului, împreună cu Ion Horea care să apere Trascăul, de la Bucium la Rîmeţi. Fiecare sat să închidă o vale. Am constatat atunci că Horea reţinuse tot ce-am sfătuit noi în sfaturile de stat-major. Adică a poruncit să se întocmească patru grupări de luptă teritoriale, cu misiunea nu de a răspîndi flacăra tumultului în toată Transilvania, cum a fost în partea întîia a mişcării şi a stîrpi cuiburile nemeşeşti, fără numa de a apăra cuibul tumultului, pînă dă frunza la primăvară. Apoi mi-a poruncit să-i învăţ pe loc pe căpitani cum să închidă văile cele priporoase şi stîncoase, lucru pe care l-am făcut cu multă osîrdie după ştiinţa militărească.“

Analizînd aceste note ale lui Todor Avrămuţ, ne aflăm în prezenţa unor adevăruri care aruncă asupra personalităţii lui Horea o lumină nouă şi revelatoare. Nimic întîmplător în conducerea războiului ţărănesc, cu toate greutăţile şi servituţiile zdrobitoare impuse de organizarea unei oştiri din iobagii nedisciplinaţi, prost înarmaţi, arşi de dorul răzbunării, de lipsa unei tradiţii militare în ultimul secol, de anotimpul nefavorabil, de lipsa de aprovizionări. O excelentă intuiţie a momentului politic, la care conjugă o anumită formă a războiului ţărănesc. La începutul lui, realizează surprinderea printr-o ofensivă fulgerătoare şi simultană pe mai multe direcţii, împlinindu-şi o parte din obiectivele strategice şi politice care vizau lichidarea organizării statale nemeşeşti din interiorul Apusenilor şi al Zarandului, lărgirea mişcării în comitatele înconjurătoare, solidarizarea întregii iobăgimi româneşti şi transformarea răscoalei într-un război generalizat care, în social, ar fi avut ca efect abolirea orînduirii feudale, scop foarte limpede exprimat in ultimatumul dat oraşului Deva. Horea putea să nu accepte armistiţiul de la Tibru. Să contramandeze

ordinele lui Cloşca, cu atît mai mult cu cît Crişan era ostil armistiţiului şi să-şi urmeze ofensiva dincolo de munţi, exploatînd succesul cu mari sorţi de izbîndă, pentru că ştirea biruinţelor iobagilor din Apuseni crease o stare de revoltă activă în întreaga Transilvanie, în Maramureş, Bihor, Arad, Banat şi în întreaga Ungarie. În Ungaria haiducii, ostaşi care se tocmeau în războaie pentru pradă, parte înnobilaţi, înzestraţi cu privilegii şi repartizaţi în multe oraşe ale acestei ţări, începuseră să se mişte, stîrnind îngrijorarea împăratului.

2

Din raportul guvernatorului Brukenthal către împărat, 30 noiembrie 1784.

„Mulţi iobagi, mai cu seamă români, chiar şi din ţinuturile liniştite şi cele mai depărtate de teatrul revoluţiunii îşi îndreptau atenţia lor asupra succesului revoluţiunii, ei credeau şi aplaudau cu bucurie falsele amăgiri şi începură pe ici şi colo să denege dările şi robotele şi să refuze chiar contribuţiunea şi prin aceasta frica nobilimii se mări şi mai mult".

Iosif al II-lea trimite în oraşele haiducilor şi în Maramureş pe vice-preşedintele camerei aulice, Iosif Majláth, autorizîndu-l să ia toate măsurile care se impun dar „fără să provoace zgomot şi senzaţiune". Preoţimea satelor, în bună măsură, se dezice de îndreptările protopopilor. Popa Ion din Lehăceni, aflat la Vaşcău cînd se publică patenta de liniştire, îi strigă protopopului : „Lasă, protopoape, să arză că şi aşa a lor a fost. De-ar aduce Dumnezeu pe răsculaţi aici, căci de nu va fi mai bine, mai rău nu poate fi !" Preotul român din Micăsasa calcă în picioare patenta de liniştire a guvernului, popa Vasile din Pintic-Bistriţa adună sătenii noaptea la biserică şi le citeşte scrisoarea lui Horea prin care le fixează termenul răscoalei. Treizeci de preoţi din ţinutul Cohalmului se adună în comuna Paloş, fixîndu-şi obiectivele de atacat. Cîteva sate din comitatul Cetatea de Baltă caută arme la Sighişoara, sînt în legătură cu făgărăşenii şi trimit deputăţii lui Horea.

3

Horea greşeşte, susţine Todor Avrămuţ, dînd întîietate politicului şi lăsînd pe planul doi acţiunea militară. Că împăratul şi-a dat arama pe faţă, Horea trebuia s-o ştie de la început. Atît „Chivăra roşie", cît şi Avrămuţ tatăl şi Avrămuţ fiul l-au sfătuit să nu accepte armistiţiul şi nici un fel de împăciuire. Să închidă armata imperială prin cetăţi şi să pună stăpînire pe toate comitatele, după care să stea de vorbă numai cu un trimis al împăratului. Ori, Horea a vrut să ştie dacă în adevăr împăratul este hotărît să îndrepte lucrurile, tumultul dîndu-i acest prilej. Dacă este hotărît, aşa cum a spus-o Schultz la Tibru ; atunci este păcat să se facă vărsare de sînge şi pustiiri. Dacă nu, atunci va merge pînă la capăt cu războiul. Horea, ca un ţăran adevărat, a neglijat unul din factorii hotărîtori ai războiului : factorul timp. Abia la întîlnirea de la Cîmpeni şi-a dat seama de greşeala pe care-a făcut-o, încercînd să recîştige timpul nu printr-o ofensivă, greu de realizat în pragul iernii, ci printr-o defensivă care să zăvorască toate porţile de intrare în cetatea Apusenilor şi a Zarandului. După ce l-a ascultat pe Todor Avrămuţ cum se închide o trecătoare cu trunchiuri de copac bine ţăruşite între doi pereţi de stîncă şi cum se aşază aceste abatize în adîncime, una după alta, cam trei să fie, şi cît de lesne se pot apăra de către cîţiva puşcaşi şi cîţiva lăncieri, Horea a poruncit ca toate satele să iasă la tăiat copacii din codri, să-i cărăuşească în strîmtori, pe la vaduri şi să închidă drumurile şi potecile, astfel încît numai pasărea să mai poată trece de la domni în Apuseni. Todor Avrămuţ n-a aflat despre convorbirea lui Horea cu împăratul, decît după lupta de la Mihăleni, tîrziu, cînd Horea şi-a desfăcut oastea şi abia atunci a înţeles toată profunzimea gîndirii lui Horea, cinstea şi loialitatea lui, scriind un capitol adiacent intitulat : *„Drama lui Horea.*

Todor Avrămuţ notează în postfaţa tomului complex de istoriografie — eseu — consideraţii de tactică şi strategie intitulat *Tumultus Rusticorum*, că pentru fiecare capitol a folosit ştirile, datele şi cunoştinţele avute în momentul acelei acţiuni ; ştirile, datele şi cunoştinţele dobîndite după consumarea evenimentului sînt folosite

numai în sinteza finală, această sinteză finală avînd scopul să lămurească lucrurile pe deplin.

Horea a crezut nestrămutat în ceea ce vorbise cu împăratul. Adică el să pornească răscoala, ca împăratul să poată aplica reglementările urbariale, să abolească iobăgia și să proclame amnistia generală. Cel care nu și-a respectat făgăduiala în acest joc politic a fost Iosif al II-lea, mereu echivoc, mereu dubitativ, mereu lăsînd lucrurile neduse pînă la capăt.

Sfatul de obște și ordinele lui Horea din noaptea de 21 spre 22 noiembrie se concretizează prin alcătuirea a patru mari grupări de luptă :

— Gruparea de luptă din munții Mogoșului sub comanda lui Ion Horea, care pierduse în Ursu Uibaru un ajutor de nădejde, compusă din țăranii satelor : Mogoș, Ponor și Rîmeți, cu misiunea să oprească orice trupă care ar încerca să urce dinspre Aiud, Teiuș, Galda, Țelna, Ampoița sau Zlatna. Nu se mai acordă statut liber patrulelor militare, care vor fi exterminate.

— Gruparea de luptă de la Baia de Arieș sub comanda lui Cloșca, compusă din țăranii comunelor Lupșa, Baia de Arieș, Cioara, Brezești, Dumești, Sălciua, Bîrzan, Hădăreni și toate satele de pe amîndouă malurile Arieșului. Misiunea : să închidă valea Arieșului și potecile care trec Muntele Mare de la Gilău, ca și drumul care vine de la Huedin la Beliș, ca să ajungă pe poteci la Dumitreasa, Piatra Groșilor și de acolo pe pîrîul Valea Mare să cadă la Bistra.

— Gruparea de luptă a Zarandului, sub comanda lui Crișan, cu misiunea să închidă toate pătrunderile atît pe valea Crișului, cît și din valea Mureșului.

— Gruparea de luptă a Albacului și rezerva generală sub comanda lui Horea, cu misiunea să închidă valea Arieșului de la Cîmpeni pînă la Gîrda de Sus, ca și pătrunderile prin Huedin — Beliș — Fîntînele — Mătișești — Rîu Mare — Albac ; sau Vașcău — muntele Găina — Vidrișoara — Vidra — Cîmpeni. De la această grupare a plecat Todor Avrămuț la gruparea lui Ion Horea, ca povățuitor militar și de acolo s-a întors la Sibiu, de unde, după trecerea în rezervă a comandantului general baronul von Preiss, a fost de fapt exilat la un regiment de linie austriac, neputîndu-i-se dovedi participarea la „revoluțiunea iobăgească".

Pe lîngă această organizare acoperind perfect apărarea Apusenilor și a Zarandului, Horea se preocupă de procurarea „victualiilor", a proviziilor pentru iarnă și de înzestrarea cu armament. Repede olăcar peste munte, la Huedin, unde are înțelegere cu vameșul, scriindu-i să dea slobod oamenilor din Apuseni care cărăușesc bucate. Tot prin olăcari vestește faurii cunoscuți din După Piatră, Lupșa și Geoagiu de Jos să bată vîrfuri de lănci, pe cei din Albac zorindu-i însuși. Vîrfurile de lănci se lucrează zi și noapte, fiind ridicate de oamenii căpitanilor, coadele de lemn de carpen făcîndu-se de echipe de bărdași, legate cîte zece și coborîte la primării cu carele. Organizarea grupărilor de luptă teritoriale rezolvă problema aprovizionărilor și cantonamentelor. Oamenii stau pe la casele lor, în afara efectivului din alarmă, care se schimbă din trei în trei zile. Se execută tăierile de copaci, transportul la trecători, vaduri și strîmtori și se construiesc abatize de-a dreptul uriașe, cîte trei dispuse în adîncimea trecătorii, cea mai mare și de nestrăbătut fiind a treia din adîncimea apărării, așezată în chiar punctul obligat de trecere. Este un furnicar de moțogani, codrii răsună de loviturile seci ale săcurilor, copacii se prăbușesc cu huiet, zguduind pămîntul, cîte două perechi de cai trag trunchiurile la vale.

4

Curierii-răzvrătitori ai lui Crișan ajung în 22 noiembrie seara la Homorod, după ce-au trecut pe cel dintîi drum al răscoalei, prin Crișcior-Curechiu-Balzu prin Cheile Măzii la Bozeș și la Geoagiu. Crișan stabilise două centre de adunare ale satelor din poalele sudice ale Munților Metaliferi : Geoagiu și Homorod, aflate între Alba Iulia și Simeria, avînd spatele asigurat și acces ușor spre toată valea Mureșului. Todor Avrămuț află planul secret al lui Horea abia în zorii zilei de 22 noiembrie, după sfatul de obște și anume : după ce oștile iobăgești închid munții, asigurîndu-și spatele în prag de iarnă, cînd oștirea împărătească se mișcă greu și nemeșimea și mai greu, să ardă Abrudul și să reia ofensiva, aprinzînd toată Transilvania. Pentru aceasta, să-l ajute să scrie scri-

sorile de taină către vice-căpitani, care chiar astăzi, 22 noiembrie să ajungă la mîna lor. Dacă ar fi spus tuturor acest plan, s-ar fi aflat prin vreun vînzător și-apoi oamenii n-ar fi lucrat cu sîrg la codru și n-ar fi ridicat abatizele, gîndind că muncesc fără rost. Todor Avrămuț subliniază că, în condițiile date, stratagema lui Horea vădește cunoașterea adîncă a psihologiei oștirii iobăgești ca și precauția necesară în asigurarea secretului operațiilor militare.

Tot în 22 noiembrie dimineața, Iosif al II-lea, informat de atrocitățile comise de nobilime, atrocități comentate slobod de liberali, cu ecou defavorabil cînd vor ajunge în Franța, unde sora lui, Maria Antoaneta, și nobilimea stîrnesc atîta ură, adresează guvernului de la Sibiu un rescript energic și indignat, jucîndu-și rolul de suveran imparțial, în ultimă instanță apărător al poporului, pregătindu-și lovitura împotriva nemeșimii recalcitrante :

...*„Dintr-un raport care ne-a sosit am înțeles cu neplăcere că un număr oarecare de nobili adunați și care nu puteau să constituie nici chiar o adunare ordinară a comitatului, au cutezat într-un mod arbitrar să execute numaidecît în două locuri pe prizonieri, fără nici o cercetare, după dreptul statariu și anume într-un loc vreo 60 de inși și în alt loc vreo 40 de inși... Poporul trebuie adus la calea cea bună mai mult prin convingeri și prin recunoașterea greșelii... așa că pentru scopul acesta grațierea și liberarea prizonierilor din închisori va avea o influență mult mai salutară decît pedepsele cele mai severe, fiindcă severitatea subjugă ce e drept poporul, dar nu-l convinge și prin urmare focul poate să erupă din nou la cea dintîi ocaziune.“*

Împăratul îl mustră aspru pe baronul-guvernator Brukenthal pentru insurecția nobilimii... *„Ca să provocați o astfel de insurecțiune voi nici nu sînteți îndreptățiți fără prea înaltul nostru ordin, sau fără învoirea noastră și așa trebuie să considerăm intențiunea aceasta ca obrăznicia cea mai mare și care ar putea să aibă pentru viitor urmările cele mai triste“...*

Apoi ordinul foarte clar :

„...de aici înainte să suspendați orice procedură mai departe a dreptului statar și din contră publicînd o amnistie generală și instruind poporul, să faceți ca fiecare să se întoarcă pe la casele sale.“

Aici Iosif al II-lea își contrazice ordinul anterior prin care pune premiu pe capetele corifeilor și intră în polemică scrisă cu contele Eszterházy, cancelarul, polemică la care Todor Avrămuț se referă în postfața lucrării *Tumultus rusticorum*. Amnistia generală și ordinele împăratului vor ajunge la Sibiu abia în prima săptămînă a lunii decembrie, cînd se consumase a doua fază a tumultului horenilor : lupta pe viață și pe moarte cu armata care executase tot un ordin imperial, cel din 15 noiembrie.

Împăratul se felicită pe deoparte pentru faptul de a-l fi primit pe Horea în audiență secretă și a-l fi întărit în ideea ridicării asupra nobililor, care oricum s-ar fi întîmplat, pe de alta este îngrijorat de extinderea spiritului revoluționar, contînd în potolirea românilor pe efectele amnistiei generale. Iată că retrogradul Eszterházy se vîră iarăși între măsurile lui și români, cerînd capetele conducătorilor, lucru în ultimă instanță salutar, pentru că, cîndva, poate că Horea ar fi vorbit. Horea anchetat în secret de loialul Jankovich și executat, restul răsculaților amnistiați și eliberați din iobăgie, iată soluția.

Există mereu un decalaj în timp între ordinele imperiale și evenimentele din Transilvania, aceste ordine ajungînd firesc la Sibiu cu 10 zile după elaborarea lor și devenind anacronice. Astfel se întîmplă cu patenta de amnistie care nu poate fi publicată în Apuseni decît la 30 noiembrie, cînd țăranii exterminaseră patrulele militare trimise în recunoaștere, deschizînd astfel ostilitățile împotriva armatei imperiale. Între 22 și 28 noiembrie se întîmplă în Transilvania concentrarea oștilor țărănești și închiderea munților cu abatize; marșul armatei spre zonele de concentrare și execuțiile sadice ale țăranilor prizonieri, confirmate de presa vremii. Împreună cu Ursu Uibaru, sînt executați la 25 noiembrie în Alba Iulia, conform articolului din „*A Magyar Hírmondò*...“ *iar lui Toma Singăteanu, Vasile Munteanu le tăiară capul, capetele lor fură puse în țeapă și trupurile pe roată, pe Iacob Munteanu și Irimie Martin îi alungară cu roata din lume, adică îi frînseră, iar pe unul cu numele Mihoc îl despicară de viu în patru bucăți și bucățile le spînzurară în patru locuri anumite.* Afară de aceștia, cine

ar mai putea spune cîţi au fost prăpădiţi cu puşca, iar prinşi încă se află o mulţime mare.“ În comitatul Clujului se ridică furci în toate satele, în Bercheş ele fiind instalate în chiar poarta cimitirului. N-au fost ridicate de-acolo decît după ce episcopia Blajului a intervenit la guvern. Tot în 25 noiembrie onorabilul „tribunal criminal de reviziune“ al comitatului Arad *„constituit sub preşedinţia Magnificului Domn Forray Andreas, consiliariu al prea sfintei sale Maiestăţi, cavaler al ordinului Sf. Ştefan şi vice-comite al Aradului“* etc. etc. *„luînd în cercetare în mod sumar... a hotărît să-i intimideze printr-un exemplu oribil..“* pronunţînd pedeapsa cu moartea împotriva a 43 de ţărani. Notăm că ţăranii nu l-au ucis într-un mod oribil pe magnificul domn vice-comite Forray Andreas, ba ducîndu-l în pădure cu acest gînd, i-au cărat de la castelul din Săvîrşin pernele, dunele şi calul, ferindu-l de osteneală şi frig. Pentru această injurie, magnificul domn Forray se răzbună cumplit. Iată cîteva „exemple oribile“.

Ion Lupenci din Petriş... *„să fie tras de viu în ţeapă în faţa comunei Petriş“*. Rusan Ardelean... *„să fie frînt cu roata la locul delictului, cu lovitura de graţie“*. Ursu Ribiţa (bravul căpitan din Cerbi) *„să fie tras de viu în ţeapă“* iar Toma Micula, care de asemenea a fost căpitan, *„să fie scos dintre cei vii cu roata“*. Lui Alexa Tănase din Petriş... *„să i se taie mai întîi mîinile şi apoi capul, iar corpul să i se ardă pe rug“*... Popii Gheorghe din Corbeşti... *„să i se taie mai întîi mîna şi apoi capul“*. Lista sentinţelor evidenţiază cea mai abjectă ură, sadismul cel mai dezgustător, ea înfierează nemeşimea ungurească pe veci de veci. Frîngeri cu roata cu sau fără lovitură de graţie, trageri în ţeapă de viu, spînzurări şi tăieri de mîini, decapitări şi arderi pe rug, iată măsurile de pacificare luate de „magnificul domn Forray“, aducînd aici civilizaţia ţepii şi a roatei de execuţie. Şi finalul sentinţei, demn de Atilla şi Ginghis-Han.

Iar ceilalţi locuitori din comunele care se ţin de districtul Mureşului... bărbaţi, femei şi copii, pentru ca memoria acestei crime atroce şi neauzite să se transmită şi la sfînta posteritate şi ca să nu rămînă nerăzbunaţi pentru faptele ce le-au comis, afară de rebonificarea daunei... *„se condamnă toţi la un număr drept de bîte şi de bice, iar copiii la vergi,* fiind de faţă chirurgul comitatului *ca să nu devină incapabil de muncă“*... Iată ce-i scrie

subprefectul de Lipova, Deseö Adam, contelui Jankovich : *„În părţile de peste Mureş persecuţiunea e continuă. Domnul Forray cel tînăr dimpreună cu pandurii comitatului bate în mod crîncen pe toţi locuitorii, şi aşa fug cu toţii prin păduri vinovaţi şi nevinovaţi fără osebire.“* Contele Jankovich interzice execuţia pedepselor cu moartea şi opreşte bătăile în masă. Informat, împăratul schimbă pedepsele cu moartea în pedeapsa cu lucru public de la 1 la 3 ani şi cîte 60 de bastoane, sumă de vîrf. „Rebonificarea“ — adică plata daunelor produse nobilimii — o casează, în afara lucrurilor care se vor afla în natură şi care vor fi restituite păgubaşilor. Rebonificarea acceptată, cu daune exacerbate şi false, ar fi robit iobăgimea pe cîteva sute de ani.

„În ăst feliu şi-a arătat nobilimea superioritatea ei în cultură, atingerea ei cu ideile luminoase ale veacului, înţelegerea istoriei. Cum şi cînd se va şterge din consciinţa poporului român amintirea silniciilor, a ruşinii şi durerii prin care nemeşîmea ungurească ne-a făcut să trecem ?“ scrie Todor Avrămuţ în capitolul dedicat tumultului din comitatul Aradului.

5

Zilele de 28—29 noiembrie deschid noua fază a războiului ţărănesc : înfruntarea armatei imperiale.

Ţăranii din ceata de sub comanda lui Cloşca încheie o convenţie de protectorat cu funcţionarii minelor din Ofenbaia (29 noiembrie Baia de Arieş), definind concepţia social-politică a conducătorilor războiului ţărănesc, faţă de teritoriile în care-şi exercită autoritatea. Convenţia este substanţială şi explicită. Satele răsculate asigură protecţia : *„tuturor funcţionarilor, lucrătorilor şi stabilimentelor de mine“*, chiar împotriva altor răsculaţi : *„stau buni pentru averea, viaţa lor şi a familiilor lor“* cu condiţia ca să nu ceară venirea unei trupe şi, în cazul că află de venirea armatei, să dea de ştire românilor. Pentru siguranţă, funcţionarii şi familiile lor vor rămîne pe loc. Se va numi un judecător german, ales de români. Nici un individ de naţionalitate ungur nu va mai fi admis în domeniu. Convenţia este respinsă cu indignare de comitele Albei, baronul Kemény, care scrie guvernu-

lui să respingă cererea *„temerară a numiților locuitori, rugîndu-vă să priviți cu ochi grațioși... această nedemnă clasă a cetățenilor patriei și a desființa aceste cereri temerare ale poporului român, care nu constituie națiunea legală în această patrie, cereri făcute în prejudiciul manifest al legilor și la care națiunea ungurească nu va consimți"*.

Considerentele naționale nu se mai pot trece cu vederea. Tumultul horenilor le pune în valoare, cu toate implicațiile lor de viitor.

Tot la 29 noiembrie armata realizase încercuirea strategică a Apusenilor, nu fără goluri în care să acționeze trupele iobăgești. În aceeași zi, Ilia este reocupată de o trupă iobăgească tare de aproape 500 de oameni, care cheamă sub arme iobăgimea schingiuită de Forray junior. Obiectiv : Deva. Data asaltului : 30 noiembrie, adică a doua zi. În vest, generalul Sturm închide pasul de la Lacul Negru. Intrările spre Apuseni și Zarand sînt ocupate de trupe în comitatele Bihor și Arad. Lanțul trupelor se leagă pe valea Mureșului, cu misiunea ca grupări mixte : infanterie, cavalerie și artilerie să pătrundă în Zarand și Apuseni dinspre sud-est. Divizia de grăniceri secui închide munții prin nord, la Gilău și Huedin. Trupele au în compunerea lor preoții credincioși stăpînirii, care primiseră instrucțiunile severe ale episcopului Nichitici.

„Acești preoți datori vor fi a se lipi sau a se lega de comandele militărești și cînd aceștia vor nemeri pe adunate turme a rebeliștilor și se vor pune în rînd de apărare, atunci preotul... să se puie înaintea oștii militărești... și cu tot chipul care se poate să-i îndemneze spre plecăciune și să-i aducă la pace. El n-are putere să făgăduiască ceva lor... după ce aceasta se va face și tot nu se vor căi și nu se vor pleca, atunci preotul să se dea în dereptul ostașilor și să lase treaba sa..."

Nu transcriem comentariile lui Todor Avrămuț, nu din falsă pudoare, ci din economie de spațiu tipografic.

6

Calendarul luptelor dintre grupările iobăgești și armată este deschis de înfruntarea Crișan-maior Stojanich. Maiorul Stojanich pleacă din Deva la 27 noiembrie, comandînd 320 de soldați, cu misiunea de a ocupa Zarandul. Marșul este greu, pentru infanterie mai ales. De multe ori husarii sînt obligați să descalece și să-și ia caii la mînă. Maiorul ajunge la Brad după miezul nopții. Întîlnește doar elementele de acoperire ale trupei lui Crișan, care pornise asupra Abrudului, tăbăruind la Crișcior. La Brad, maiorul Stojanich eliberează din temniță un căprar din regimentul Orosz, patru husari și doisprezece civili. Din acest moment încep minciunile oficiale care scuză înfrîngerea lui Stojanich. Locotenentul Simény de sub comanda maiorului scrie : *„trupa țăranilor de vreo 4000 de oameni plecase spre Crișcior"*. Baronul Brukenthal raportează împăratului că trupa lui Crișan ar fi avut 9000 de oameni. Realitatea este că, fiind vestit de un olăcar, că armata a ocupat Bradul, Crișan dă alarma și, străbătînd cei șase kilometri dintre Crișcior și Brad în marș forțat, îl surprinde pe Stojanich, îi taie linia de retragere către Deva și, năvălind la topor și lance, îl obligă să se retragă spre Hălmagiu, preț de 28 de kilometri pe valea Crișului Alb. Lupta este înverșunată. Stojanich încearcă să combine focul de fixare al infanteriei, cu șarja impetuoasă a husarilor și manevrele pe flanc. Crișan conduce lupta de pe o măgură coborîtă în valea Luncoiului. Ceață trandafirie de după răsăritul soarelui. Vede flăcările roșietice de la gura armelor ostășești. Cînd maiorul Stojanich încearcă să-i răpuie aripa stîngă, repede pe valea Luncoiului cavaleria lui de 200 lăncieri zărăndeni, care cad în spatele infanteriei lui Stojanich, luîndu-i în sulițe pe ostașii echipați greoi. Vede vînzoleală și aude strigăte de moarte. Căpitanul Toma Berna sună pe corn semnalul știut. Crișan repede pîlcul lui Ion Faur din Tomnatic, pîlc ascuns într-o aluniște. Pîlcul de lăncieri pornit în fugă de pe măgură la vale se înfige în aripa stîngă a lui Stojanich, punînd-o pe fugă. Atunci poruncește să se sune pe buciume atacul general. Zărăndenii se îndeamnă cu strigăte sălbatice. Intră în lucrare ghioagele și săcurile, arme împotriva cărora Stojanich și trupa lui nu se pot apăra. Văzînd că trupa este pe cale să se debandeze, ceea ce înseamnă pieirea sub securile iobagilor, maiorul ordonă retragerea în formație strînsă, retragerea apărată prin șarje repetate de cavalerie.

„...veniră din nou în zori de ziuă cu o mulțime așa mare încît n-o pot descrie și noi cercarăm să ne retra-

gem repede către Hălmagi. Intru aceea ne ciocnirăm cu trupa aceasta imensă şi, cu toate că puşcarăm asupra lor, îi tăiarăm cu săbiile şi-i uciserăm, dar toate fură în zadar... destul că aici este oribil pentru soldaţi, fiindcă ziua şi noaptea nu avem odihnă de ei", notează acelaşi locotenent Simény.

Cumplitul război ţărănesc, război al întregului popor, îşi dovedeşte temeinicia şi superioritatea împotriva armatelor năvălitoare. Hărţuit pas cu pas, lovit din pîlcuri de pădure, precedat de dangătele clopotelor şi de tînga buciumelor, detaşamentul maiorului se retrage la Hălmagiu, unde este cantonată o companie din regimentul Orosz.

Crişan repede olăcari peste munte în valea Mureşului şi-n toate satele Zarandului, cu ordinul de ridicare obştească. Cetele să se adune în grabă la Hălmagiu, Crişan vrea să-l zdrobească pe Stojanich, spre a se putea îndrepta asupra Abrudului.

Este ziua de 29 noiembrie, altă zi cheie a tumultului horenilor. Cloşca încheie cu funcţionărimea din Ofenbaia convenţiunea despre care am vorbit, şi Crişan, vajnicul Crişan, iobagul suspicios şi dîrz, se lasă amăgit de maiorul Stojanich la Hălmagiu. Acţionează cu forţă irezistibilă asupra sufletelor simple, ţărăneşti, mitul împăratului care se răsfrînge şi asupra armatei imperiale.

Fugărit în ziua de 28 noiembrie la Hălmagiu, maiorul Stojanich îşi reface trupa cu ajutorul companiei găsită în localitate. Ofiţerii şi soldaţii trăiesc o noapte de coşmar. Chemările buciumelor, sunetele prelungi ale cornilor, focurile cu flăcări înalte aprinse spre Hălmăgel, Băneşti şi Tîrnoviţa, spre Poienari, Ţărmure şi Leasa, dau de ştire că Hălmagiul este încercuit de oştirea ţărănească.

În raportul său către contele Jankovich, generalul Koppenzoller apreciază numărul iobagilor la 7 000. Ceea ce nu raportează generalul este că încă din zori, maiorul Stojanich trimite un parlamentar lui Crişan, cerîndu-i să trateze o împăcare. Maiorul scoate trupa din Hălmagiu, o orînduieşte în careu de luptă avînd husarii la flancuri şi în sunetul trompetelor înaintează o mie de paşi, însă *„împiedicat de un şanţ ca să-i poată ataca"* scrie generalul Koppenzoller (motiv ridicol, de unde răsărise şanţul) *„se duse călare înaintea lor, însoţit de căpitanul Czigány din regimentul Toscana"*.

Greşeala lui Crişan se adaugă greşelii lui Cloşca de la Tibru, greşeală la care, atunci, nu consimţise.

Todor Avrămuţ justifică acţiunea lui Crişan prin credinţa lui nestrămutată în ţelurile sociale şi politice ale tumultului, ţeluri care vizau exterminarea nobilimii şi eliberarea românilor de sub jugul nemeşesc-unguresc. Dîndu-i o lecţie lui Stojanich la Brad, Crişan vrea să neutralizeze armata. Viclean, Stojanich se transformă în mandatarul plenipotent al împăratului. Se întîlneşte cu delegaţia lui Crişan la jumătatea intervalului dintre linii. Acceptă cu măreţie oferta iobagilor care se leagă să asculte de ordinele împăratului, cu condiţia ca acesta să nu-i silească să primească iarăşi nobilii alungaţi. Vor fi supuşi numai Majestăţii Sale. Acceptă chiar domni feudali germani, dar nici un ungur. Stojanich promite, angajîndu-şi astfel, faţă de timp şi judecata lui, onoarea şi demnitatea de ofiţer imperial. Vînătorii zărăndeni îşi descarcă armele în aer, semn al bucuriei.

Crişan ridică încercuirea şi se întoarce cu trupa la Brad, lăsîndu-şi spatele descoperit, fără să ştie că la Rîmeţ şi la Lupşa celelalte grupări de luptă iobăgeşti, în aceeaşi zi şi cam la aceeaşi oră, cîştigă două lupte crîncene împotriva armatei imperiale.

7

Mişcarea maiorului Stojanich spre Brad a fost conjugată cu alte două pătrunderi spre inima Apusenilor şi anume : o grupare de 143 infanterişti şi 68 husari sub comanda locotenent-colonelului Schultz, care se lepădase de rolul de mediator paşnic, pleacă de la Cricău cu misiunea să pătrundă în depresiunea Trascăului şi să supună centrele „rebeliştilor" Rîmeţ şi Ponor.

O altă pătrundere trebuia efectuată pe valea Arieşului, pînă la Cîmpeni, de către maiorul Dolcinengo cu o trupă tare de 70 de baionete.

Locotenent-colonelul Schultz are mare încredere în harul lui de parlamentar, dar în acelaşi timp nu poate uita ofensa adusă de ţărani la Cîmpeni. Gestul lui Cloşca,

de a lăsa să-i cadă pe lîngă traistă patenta împărătească, îl poate uita şi mai puţin. Companiile Obrist şi Bekcsi, cei 22 de soldaţi din cavaleria regulată aparţinînd Regimentului Toscana şi cei 50 de husari secui din propriul lui regiment îl asigură că-l va prinde chiar el pe Cloşca, dacă se verifică informaţiile primite la Cricău. Marşul este dificil. De îndată ce ajunge la Cheile Rîmeţilor, Schultz are viziunea naturii ostile, aşa cum o avusese locotenentul Probst lăsat în ariergardă. Stînci înalte, codri de nepătruns, cerul se vede undeva deasupra, îndepărtat, lumina firavă a soarelui nu pătrunde în valea umedă, singurătate şi dintr-o dată un huiet prelung, undeva în spatele detaşamentului. Schultz trimite o patrulă de husari secui să constate pricina zgomotului. Patrula raportează că românii prăbuşesc în drumeag stînci şi copaci.

Iată-i !

Ţundre ! Căciuli ! Securi !

Sus la creastă. Ieşind din codru, Schultz îşi îndeamnă calul care se poticneşte des prin grohotiş. Ridică braţul. Oamenii din gura strîmtă a văii par că vor să-l asculte. Îşi începe cuvîntarea cu numele magic al împăratului. Nu-l vede pe fiul lui Horea lîngă un fag abia înţînat. Numele magic nu face nici un efect. Nu vede semnul lui Ion Horea. Aude doar pocnetele seci ale puştilor de vînătoare şi salva trasă de infanterişti. Husarii descalecă. Nu este loc să şarjeze. Iobagii îi atacă la lance şi furcă. Se schimbă înjurături. Iobagii îi suduie de suflet : „cu împăratu vostru împreună ! Avem noi împărat ! Nici nu sînteţi voi cătane ! Unguri sînteţi şi nemeşi şi numai v-aţi îmbrăcat în haine cătăneşti !"

Sau strigătul de luptă care domină şi face ecou din stîncă în stîncă :

„O dată cu capul, ficiori, că vine Horea cu ţara".

A strigat căpitanul Ianeş Mămăligă din Mogoş. Căpitanii aleşi de popor, Onu Barb şi Onuţ Ungurean din Mogoş se bat la lance. Ionuţ Dandea din Bucium şi Nicula Forde din Ponor se reped la locotenent-colonelul Schultz, cad în săbiile a patru husari care-l apără ; Ionuţ Dandea are o ghioagă ghintuită şi ferecată cu care frînge două săbii, iar Nicula Forde lucrează vajnic cu lancea, ţinîndu-i pe husari departe, pînă cînd le sar în cîrcă cîţiva buciumani şi le iau beregăţile. Locotenentul-colonel Schultz grupează puşcaşii într-un arici de foc. Se trag salve successive. Horenii răspund cu focuri de armă, cu bolovani şi cu atacuri repezi la lance. Din spate se aud alte strigăte de luptă. Alte salve. Schultz îşi dă seama că ţăranii îl atacă pe Probst la abatizele ridicate în chiar spatele trupei lui. Că are retragerea tăiată. Cînd împuşcăturile şi strigătele de luptă se îndepărtează, ştie că Probst bate în retragere. Unul din cei doi comandanţi de companii, locotenentul Lendvai, este rănit la mînă de un ţăran agil, care-l împunge cu o furcă de fier. Locotenentul scapă sabia. Ţăranul o ia pe furcă şi o aruncă peste cap, descoperindu-se. Un infanterist îi înfige baioneta în gît. Infanteristul este ucis pe loc de un bărdaş.

...În clipa cînd se vede pierdut — cînd sute de iobagi se tocmesc în rînduri să închidă strîmtoarea, cînd răsună un răpăit de focuri care-i culcă la pămînt trei infanterişti, se aude chemarea poruncitoare a unui corn. Într-o clipă oastea iobăgească se face nevăzută. Sosise un moţogan cu calul în spume. Poruncă de la Horea. Să se adune cu toţii la Blăjeni.

Todor Avrămuţ deplînge lipsa de coordonare a acţiunilor. Tocmai rînduise o coloană de atac care să rupă trupa lui Schultz la jumătate, după un „bombardament" cu bolovani. Schultz depăşise capcana ; erau zeci de bolovani ţinuţi de o lesă din crengi într-un vălău săpat între două stînci. Tocmai cînd oamenii lui se chinuiau să taie capetele lesei, a răsunat cornul. Todor Avrămuţ fuge pe după creastă la Ion Horea. Îi spune că ori îl ia pe Schultz ostatec, ori îl alungă dincolo de munte, dacă vrea să rămînă stăpîn la Rîmeţ. Ion Horea îi răspunde că el nu se atinge de ofiţerul împăratului. Todor Avrămuţ se sumeţeşte. De ce pier sub plumb iobagii ? Cu jumătate de măsură nu se poate face război ! Ion Horea îi răspunde că nu el, Todor Avrămuţ este marele căpitan, la care Todor Avrămuţ nu răspunde, vede moţoganii părăsindu-şi poziţiile de unde-l stăpîneau pe Schultz, se întoarce la lăncieri, le spune să se ducă la poruncă, coboară cu omul de arme în valea pîrîului Gîrbova şi, trecînd Mureşul noaptea, ajunge la Blaj în seara zilei de 30 noiembrie, sfîrşindu-şi rolul de consilier militar şi participant activ la lupta de la Rîmeţ.

Putea să renunţe la rangul lui de ofiţer împărătesc şi să primească o comandă de la Horea. În postfaţa amintită scrie că a făcut această ofertă lui Horea care i-a spus: *„Domnia ta, Avrămuţule, rămîi acolo unde eşti, că romă-*

nii au lipsă de oameni învățați pentru mînele ăla de-l tocmim noi cu furcile și cu bîtele! Așa că nu te primim. Mai de folos ne ești de-acolo, decît de-aici".

Spune că Horea nu-și ia vorba înapoi. Că a rămas neînduplecat și că nici pe bătrînul Avrămuț nu l-a luat la oaste, cu toate că acesta s-a dus singur la Blăjeni, cînd cu atacul locotenent-colonelului Kray.

Înainte de a se retrage, pușcașii iobagilor trag încă o salvă, rănindu-l pe comisarul comitatului, trimis cu trupa, să reprezinte autoritatea civilă.

Locotenentul Probst nu poate răzbate la comandantul lui. Fugărit de iobagi, ajunge la Zlatna.

8

...S-ar fi putut ca maiorul Dolcinengo să fi trecut prin Baia de Arieș cu complicitatea funcționarilor de la stabilimentele miniere, care nu și-au respectat cuvîntul. Pe la orele 13, Cloșca primise și el ordinul lui Horea de a veni la Bucium, ordin care nu se explică și nu este determinat de situația militară. Maiorul Dolcinengo și cei 70 de soldați ajung la Lupșa, precedați de sunetele de corn și de dangătele clopotelor. Maiorul are ordinul să pacifice valea Arieșului și prin Bistra să ajungă la Cîmpeni, de fapt obiectivul central al marșului concentric executat de grupările maior Stojanich, locotenent-colonel Schultz, maior Dolcinengo. Lupșa este dominată la sud de Arieș de dealul Mărgale, iar la nord-vest de Arieș de muntele Măgura. Drumul spre Bistra ține malul stîng al Arieșului, pe sub Măgura. Maiorul lasă o patrulă care să vegheze podul peste Arieș și gura drumului spre Hădărău-Pîrîu Cărbunari-Șaza-Vința, de unde drumul o ține printre munți pînă la Zlatna. Știe că din Zlatna îl urmează, la cîteva ore de marș, locotenentul Mesterházi cu husarii lui. Peste Măgura se glogozesc nori joși, cenușii. Maiorul Dolcinengo găsește Lupșa ferecată. Prin acoperișurile țuguiate din șindrilă nu ies obișnuitele pînze albăstrii de fum. Doar dulăii ciobănești latră sălbatic din preajma caselor. Trimite o cercetare de luptă, care precede detașamentul. Pădurile care încorsetează drumul pe dreapta dominîndu-l, valea rîpoasă a Arieșului, care-l strînge pe stînga, locul îngust unde nu se poate desfășura și care anulează prezența celor 20 de husari îi dau o stare de neliniște ascuțită, făcîndu-l să blesteme ideea comandanților care l-au trimis în această țară, numai pe criteriul asemănării limbii lui natale, cu limba localnicilor.

Pricepe prea tîrziu că a căzut în cursă.

Moții căpitanilor Petru Oidă Țică din Bistra, David Onu Surdu din Mușca și Restie Todor din Lupșa prăvălesc cîțiva molizi uriași de-a latul drumului. Petru Oidă Țică este vînător cunoscut. Stă tupilat după niște cioate, împreună cu verii și cumnații lui, pușcași și ei. Deschid foc asupra husarilor, pe caii cărora au pus ochii încă de cînd i-au văzut intrînd în Lupșa. Restie Todor atacă la lance în clipa cînd răsună salva celor din Bistra, iar diavolii din Mușca țîșnesc din dosul unor grămezi de crengi rostuite în marginea drumului gata să fie încărcate în care. Maiorul își răsucește calul, suduie pitoresc în italiană, își agită sabia, dar diavolii aceștia de țărani sînt și mulți și afurisit de învrăjbiți. Nu poate spune că este o luptă. Este o încăierare nenorocită și, dacă scapă de furci și securi, înseamnă că sfîntul Pantalonis încă se mai îndură de el. Singura salvare este să se retragă în Lupșa, să se desfășoare și să-i amenințe pe răzvrătiți că le va aprinde satul. Ce naiba face Mesterházi cu gloabele lui?

Locotenentul Mesterházi cade în ambuscada căpitanilor Toma Petruță din Mușca și Ilie Giurcă din Lupșa care au un detașament de veghe în Valea Vinții. Detașamentul este compus din 15 pușcași și 15 lăncieri. Cînd locotenentul Mesterházi ajunge în vederea străjilor de la Valea Negrilești, se sună pe bucium și alarma este dată din culme în culme la Poieni, Valea Albă, Valea Țupilor, Poienilor Mogoș și de aici pornește la galop căprarul Adam Jinariu, localnic, care ajunge la Vința cu două ceasuri înaintea husarilor lui Mesterházi. În Valea Vinții este o abatiză din triunchiuri și crengi. Cînd locotenentul ordonă husarilor s-o înlăture, cei 15 pușcași mascați în pădure deschid foc. Locotenentul și opt husari se prăbușesc din șei. Sînt uciși cu securile și lăncile. Doi husari se întorc în goană și, în răspîntia care duce la Mogoș și Valea Albă, întîlnesc detașamentul locotenentului Probst. Probst nu se hazardează pe urmle lui Mesterházi.

Armata imperială cunoaște în 29 noiembrie gustul securii iobagilor. Este acum rîndul generalului comandant să preia știrile bolmojite de subalternii lui și să le raporteze împăratului ca pe niște victorii nete. Comandantul general Johann Francisc baron de Preiss care n-a intervenit deliberat la începutul tumultului, care-a ordonat eliberarea prizonierilor și s-a opus execuțiilor este nevoit să se salveze. Raportul lui către împărat se transformă în comunicat publicat în ziarul oficial *Wiener Zeitung* nr. 103 din 1784 după cum urmează :

„Cu trupele distribuite în mai multe părți s-au și întîmplat diferite încăierări. În 30 novembre răsculații atacară cu o mare superioritate numerică și în repețite rînduri trupele care se aflau la Rîmeț sub comanda vicecolonelului Schultz dar fură respinși totdeauna."

9

La începutul lui decembrie, adevărul asupra înfrîngerilor suferite de armată se răspîndește în comitate, stîrnind panică. Guvernul îi scrie împăratului, îngroșînd lucrurile ca să-i forțeze mîna și să trimită trupe de întărire. Un gen de rapoarte liniștitoare primește suveranul de la comanda generală ; alt gen de rapoarte disperate primește de la guvern. Monarhul se vede silit să-i scrie baronului Brukenthal la 13 decembrie :

„ ...rapoartele ce le va înainta de aici înainte guvernul să fie lucrate dimpreună cu comandantul general, așa ca să fie numai o limbă..."

Comandantul general sesizează că grupările de luptă iobăgești nu extermină trupele imperiale și pe cît posibil se feresc să-i ucidă pe ofițeri. Persistă la iobagi ceva din *statu-quo*-ul de la începutul tumultului. Cum lucrurile devin grave pentru el, putînd fi acuzat, dacă nu de fraternizare cu răsculații, dar de inactivitate sau incapacitate în mod sigur, stabilește cu guvernul ca însuși episcopul Nichitici să participe la pacificarea răsculaților, fiind atașat grupării locotenent-colonelului Paul de Kray, solidarizat cu interesele nemeșimii din Transilvania.

Era un adevăr elementar că fără Zarand nu se poate opera în munții Abrudului.

Maiorul Stojanich este blocat în Hălmagiu. Locotenent-colonelul Kray urcă la Brad cu 400 de grăniceri secui, avîndu-l alături pe episcopul Nichitici care-și trimisese emisarii la Țebea, singura comună din Zarand care nu se ridicase împotriva stăpînirii și unde este foarte influent popa Ion Mariș, cu duhovnicesc sfat să strîngă cîți mai mulți preoți și săteni din împrejurimi, spre a primi cum se cuvine armata împărătească. Kray și Nichitici, sabia și crucea, ajung la Țebea în 4 decembrie, după un marș rapid și fără piedici. Aici este un gol de documente și o tăcere a lui Todor Avrămuț. Nu se știe unde au fost Crișan și Cloșca. Nu se știe dacă ei și-au trimis trupele acasă în urma unui ordin al lui Horea. Nu se știe de ce n-a oprit Crișan înaintarea lui Kray, așa cum făcuse în cazul Stojanich. Într-o notă scrisă cu cerneală roșie în finalul capitolului *O dată cu capul, ficiori, că vine Horea cu țara,* dar cu alt scris decît cel al lui Todor Avrămuț, citim :

„Crișan este delăsat de mulți la care au ajuns povețele episcopului Sînziana din Trestia și ale episcopului Iosif Adamovici din Abrud. El voiește să ardă Abrudul, să-i pustiască și pre românii din Abrud, Horea nu voiește și atunci Crișan se duce la Cîmpeni. Stînd pe pace cu domnia-sa maiorul Stojanich care bine petrece la Hălmagiu unde o slobozită oare ce doamne nobile de or fo măritate cu iobagi o cu căprari de-ai lui Crișan".

Apoi comentariul sec al lui Todor Avrămuț :

„Revoluțiunea cere comandă militară și ascultare și rînduială militărească, fiind la război cu puterea militărească străină, altfeliu fiecare după capul lui nu se poate, că numaidecît capul și-l pune pe-al lui și pe-al semenului și ortacului."

La Țebea, popor, sobor de preoți și preaplecat preotul Ion Mariș. Episcopul Nichitici are har de histrion. În odăjdiile aurite slujește în biserică. După slujbă ține predica de împăciuire și plecarea grumazului, înfățișînd în cuvinte înfricoșate și bine stîlcite chinurile iadului care-i așteaptă pe „rebeliști", dar și mai înfricoșate pedepsele pămîntești pe care le făgăduiește cu nemilă duhovnicească. Prezența săcuilor și a locotenent-colonelului Kray în arme este convingătoare. Deputățiile din Mesteacăn, locul de unde-a început răzmerița, din Baia de Criș,

Lunca, Rîşca, Vaca, satul lui Crişan, din sus de pe Valea Uibăreşti, de la Ţiuleşti şi Leuţ duc acasă patenta de amnistiere pe care-o respinseseră violent cu cinci zile înainte şi lasă cuvîntul lor că se vor supune.

Aici se face o trimitere la Todor Avrămuţ, care află la Sibiu despre rezultatul citirii prin sate a patentei de amnistiere şi se notează reacţia ţăranilor din 30 noiembrie :

„Crisciorenii : n-avem lipsă de iertare, ne facem noi singuri iertare.

Buciumanii : mai bine pierim cu toţii de paloş sau pe roată, decît să ne întoarcem la iobăgie.

Lupşenii : patentele sînt scoase de nemeşime, ca să ne sucească minţile".

La Buceş, la Bîrzan, la Bistra preoţii au fost ameninţaţi să nu le mai citească. Casele protopopului Iosif Sînziana din Trestia au fost bătute cu pietre.

Şi ştirea ce o am adevărată prin omul nobilului Alesandru Chendi care i-ar fi dus lui Horea graţierea împărătească şi Horea : *„N-am lipsă de graţia împărătească şi numa atunci liniştesc poporul dacă-i scoate din lanţuri pe cei închişi la Galda şi la Zlatna şi se uşurează contribuţia şi dările toate"*.

S-a întîmplat ceva esenţial în răstimpul acestor cinci zile în care Cloşca, Crişan şi Ion Horea n-au fost cu trupele lor, lăsîndu-le la vetre nejustificat. Într-o noapte ninsese, doar o fulguială uşoară, apoi fusese o lapoviţă groasă, după care ieşise soarele. Pîraiele se umflaseră. Se umflase Crişul şi Arieşul. Iarna se vestise aprig, dar nu iarna îi potolise pe iobagi. Amnistia generală tălmăcită de protopopi cu făgăduinţe iscusite şi cu ameninţări cumplite lucrase în cugetele simple, cinstite şi drepte care nu cutezau să pună la îndoială cuvîntul împăratului şi pe al ierarhilor bisericii, în viziunea ţăranilor, singurele forţe pămînteşti plecate spre necazurile lor.

Todor Avrămuţ a intuit că tocmai în aceste zile de vîrf ale propagandei autorităţilor, corifeii iobagilor şi-au lăsat oamenii de sub steaguri, dîndu-i slobozi pe mîna iscusită a episcopului Nichitici. Greşeala are rezultate imediate, dizolvante şi cu urmări tragice pentru căpitani. Tot Todor Avrămuţ aduce o nouă lumină surprinzătoare asupra lui Horea. El scrie că Horea a fost conştient după primele ciocniri cu armata imperială, că nu poate împinge lucrurile mai departe, fără să nu înrăutăţească şi mai mult starea românilor. El văzuse în drumurile la Viena şi de la Viena, puterea oştirii împărăteşti. Raportase Apusenii la împărăţie. Era conştient de raportul de forţe. Atîta vreme cît armata nu intervenise, lăsînd slobodă judecata iobăgimii cu nemeşimea, acţionase energic, pe direcţii iradiinde din Apuseni, după un plan bine întocmit, corespunzînd realităţilor ardeleneşti.

Intervenţia armatei a fost pentru el semnul pe care i l-a trimis împăratul.

Evenimentele care se precipită, confirmă pe deplin adevărul celor scrise de Todor Avrămuţ, aflate de la tatăl său, care a stat în preajma lui Horea pînă cînd acesta şi-a dizolvat oştirea, asumîndu-şi răspunderea evenimentului istoric al cărui ferment a fost.

10

În 5 decembrie, aplaudat în intimitate de locotenent-colonelul Kray, care-l secondează cu plăcere pe episcopul histrion, Nichitici în rol principal, cu soborul lui de grăniceri secui, se întoarce la Brad, unde-l aşteaptă mulţimi din 25 de sate ale Zarandului. Una este să-l asculţi pe Crişan, iobag din Vaca, neguros şi îmbrăcat sărăcăcios şi alta să-l asculţi pe capul bisericii, căruia popii îi bat temenele, străjuit de oşti împărăteşti, slujind în odăjdii de aur, cu mitra episcopală străluminînd, implorîndu-l pe Dumnezeu Tatăl pentru iertarea turmei rătăcite, făgăduind împărăţia cerului sau chinurile veşnice ale iadului, după trebuinţele artei oratoriceşti, măreţ, sprijinit în cîrja rangului său, vădindu-şi cu iscusinţă misia lui de reprezentant al Domnului pe acest pămînt. Combinaţia asta de serviciu divin slujit de episcop cu multă preoţime, de oştire şi citire cu glas înalt a patentei de graţiere care începe solemn :

„Prea sfînta sa Maiestate cesaro-regală şi apostolică informîndu-se despre violenţele atît de crîncene care le comite poporul român răsculat şi despre împrejurările acestor violenţe, dacă s-ar avea în vedere numai singur dispoziţiile legii, ar trebui să fie pedepsiţi cu pedepsele

cele mai severe, totuşi Maiestatea sa, condus de înnăscuta sa indulgenţă a binevoit prin rescriptul regesc din 22 ale lunii acesteia să acorde o amnestie generală tuturor acelora care se vor întoarce în pace pe la casele lor şi vor rămîne liniştiţi... vor cîştiga graţia Maiestăţii Sale preasfinte... să depună armele... ordonă fiecărui să-şi dea silinţa a se face demn de această graţie cesaro-regală... să se abţină de la orice fel de adunări secrete... pedeapsa care va cădea fără îndoială asupra acelora care vor rămîne şi de aici înainte în stare de revoluţiune"...

Trîmbiţe ostăşeşti. Ceremonial. Kray în uniformă cu brandenburguri şi eghileţi din fir de aur de-a dreapta episcopului, comenzi, prezentări de armă, procesiune, clopote. Apoi episcopul, arătînd uriciunea faptelor, scîrbavnica lor deşertăciune, ca la momentul potrivit să răstoarne adevărul istoric, fulgerîndu-şi turma cu privirea şi flagelînd-o cu vorba :

„Ci liniştiţi-vă şi depuneţi armele dacă vreţi ca înaltul şi luminatul guvern să vă facă dreptate. Cum să vă cerceteze plîngerile ? Cum să poată face dreptate cînd voi sînteţi rebelişti ?"

Desigur, episcopul Nichitici nu a pronunţat frazele acestea atît de curat şi corect. A stîlcit cuvintele româneşti, a siluit limba românească, el aparţinea şi reprezenta o putere de deasupra românilor, românii nu-i erau decît pretext pentru rang şi bună stare. Citind patenta, s-a închinat cînd a rostit : „Preasfînta sa Maiestate". Iată-l pe Iosif al II-lea investit cu atribute sacrale. Jocul cu naivitatea şi credinţa sinceră a iobagilor este cîştigat. Zarandul lui Crişan, Zarandul, leagăn al răscoalei cumplite, îşi pleacă genunchiul nu în faţa forţei, ci în faţa înaltului ierarh al bisericii ortodoxe. În Bradul nemeşimii adusă la judecata iobagilor, în Bradul unde maiorul Stojanich a cunoscut o înfrîngere ruşinoasă din partea oştirii ţărăneşti, are cîştig de cauză episcopul Nichitici. Jugul se reaşază pe grumazul autohtonilor cu blîndă mînă arhierească, cîntîndu-se Osana celor de sus, care de fapt sînt aceia împotriva cărora se răsculaseră cei ce astăzi îşi pleacă genunchiul.

Episcopul are întrevederi cu preoţii săteşti pe care-i mustră şi cărora le dă mîna la sărutat. Seara se întreţine volubil cu vice-colonelul Kray care-l flatează şi care-i spune confidenţial că va face un raport amănunţit asupra serviciilor strălucite pe care excelenţa-sa le aduce împăratului.

În 6 decembrie procesiunea Nichitici-Kray este la Crişcior, unde sînt adunate satele din poala Munţilor Metaliferi, înşirate pe drumul Crişcior-Curechiu-Almaşu Mic, pînă spre Zlatna şi cele care ţin de păstorul de la Trestia, protopopul Iosif Sînziana. Aceeaşi punere în scenă. Fără clopote trase în dungă şi fără chemări aspre de bucium. Dangăte cuvioase, fum de tămîie, *Te Deum*, preoţi smeriţi, mulţimi tăcute în conştiinţa cărora minciunile se aştern fără cheag peste adevărurile primordiale.

De fapt este un armistiţiu pe care, de data asta, îl acordă conştiinţa vie a românilor ardeleni. Că va dura o iarnă, un deceniu sau un veac, asta n-are nici o importanţă. Importantă este răscrucea. Important este momentul de conştiinţă naţională. Sentimentul solidarităţii de destin. De etnie. Legităţile implacabile ale istoriei s-au esenţializat. Poporul autohton, hulit, scos în afara legii, schingiuit, dispreţuit, stors, tras în ţeapă şi zdrobit cu roata, lăsat în neştiinţă, oprit din dezvoltarea firească, înjugat la plug nu doar în metaforă, i-a chemat la judecată pe năvălitori, stăpîn pe conştiinţa de sine. Acesta este procesul. Ireversibil. Vor mai fi cîteva înfăţişări. Şcoala ardeleană. Revoluţia de la 1848. Şi ultima înfăţişare, în care istoria casează procesul pentru veşnicie. Alba Iulia, 1 decembrie 1918. Marea Unire. Totul străin de elocintele orator ecleziast Nichitici. De bine bărbieritul vice-colonel Kray, în armata imperială nefiind admis portul bărbii. Cel mult, la trupele ungureşti se admitea portul mustăţilor tradiţionale, cu condiţia să fie date cu sacîz, pentru a nu se pleoşti. Totul în conştiinţa „pacificaţilor" care, în înţelepciunea lor însumînd veacurile, ştiu că apa trece, pietrele rămîn.

„Ce naivi şi puţin cunoscători ai poporului român sînt acei comentatori străini, plecaţi să judece demnitatea unei naţii după numărul de baricade pe care le ridică la fiecare discurs din Cameră. Altele sînt armele noastre şi verificate de timp, ele ne-au adus biruinţa fără întoarcere pentru cei biruiţi. Totul stă în înţeleapta răbdare, în ţărănească noastră răbdare care scutură părul, numai cînd perele sînt coapte. Ba de mai multe ori nici nu-l mai scutură, perele căzînd de la sine. Nimic nu este mai ucigător pentru eveniment, decît înţelepciunea care-l aşteaptă să-şi

spună numele : trecător. Asta nu înseamnă nici că sabia ruginește în teacă, nici că sîntem absenți de la marile răscruci al istoriei europene" scrie, în volumul *De la Avram Iancu la Mărășești,* locotenentul Gligor Todor Avrămuț, fost ofițer în armata austro-ungară, trecut la armata română încă din vara lui 1916 care termină războiul cu gradul de maior și se retrage la Cîmpeni, exercitînd avocatura în procesele moților, cu o biografie exemplară care la cedarea părții de nord a Transilvaniei rămîne în teritoriul cedat și organizează lupta spirituală și armată în părțile Bihorului și ale Sălajului, pînă la 12 martie 1943, cînd este prins de autoritățile horthyste, torturat bestial și ucis cu baionetele, fiind îngropat în șanțul șoselii Ciucea — Vînători. Peste trupul martirizat se toarnă var și astfel este reluat de la capăt procesul Avrămuților cu dușmanii lor ireductibili, pentru că cei doi fii ai săi, George și Avram, sînt ofițeri și luptă unul la Oarba de Mureș, celălalt la Tîrgu Mureș, amîndoi la Budapesta, apoi unul la Banska Bistryča și celălalt la Zvol. Slatina. După război, George se dedică matematicilor, iar Avram va ajunge un nume de primă mînă în domeniul ciberneticii.

Ceea ce uimește este rădăcina din adîncuri a neamului Avrămuț, rădăcină nevăzută atît de episcopul Nichitici, cît și de vice-colonelul Kray. Rădăcină adîncă, vlăstărind timpul.

La Crișcior, unde satele zic da, vine sluga mai marelui gornicilor din Zdrapți, Solomon Bîrlea, care îngenunchează la picioarele episcopului și-l tot trage de reverendă, fără să spună nimic și cînd episcopul îl înțeapă cu cîrja, îi face cu ochiul și, bătîndu-se cu pumnii în piept, se tolvăie că are duhuri rele în el, cerșind mila înaltpreasfinției sale, să-l dezlege. Comedioara se joacă de față cu mulțimea. La prînz, omul este luat de episcop la gazda sa și-i spune că satele din sus de Mihăleni, Bucesul și Dumbrava de Jos și Sălătruc, Criș, Reț și Blăjeni stau în arme, l-au alungat pe protа Adamovici trimis de înaltpreasfinția sa, se sumețesc și cît pe ce să aprindă casele stăpînului său. Căpitanul acelora este Micula Bibarțu din Blăjeni. Se zice că vine acolo și Horea cu ai lui. Ce poruncește înalt prea sfinția sa, că stăpînul său, Solomon Bîrb ascunde în pod trei nobile doamne care au

fost măritate după iobagi, care-au fugit de la soții lor de-al doilea, că le punea la munci, la rînit, la adăpat, la tras fînul și alte munci nepotrivite.

11

Ziua de 11 decembrie 1784. Tristă și nevrednică zi. Din oastea Zarandului nu mai rămîne decît gruparea de la Blăjeni, fără Crișan. Spre amiază, procesiunea Nichitici-Kray pleacă spre Abrud. Kray are spatele asigurat de detașamentul maiorului Stojanich. Informat de trupa de la Blăjeni, care închide drumul Abrudului, Kray îl trimite în recunoaștere și avangardă pe locotenentul Vajda cu 50 de husari. Episcopul călătorește într-o trăsură vieneză pe arcuri. Între Crișcior și Zdrapți sînt patru kilometri, de la Zdrapți la Mihăleni nu mai mult de trei... Husar la galop cu știri de la locotenentul Vajda care confirmă informația slugii lui Solomon Bîrb. Dincolo de Mihăleni, unde se strîmtorează valea Crișului, iobagii închid drumul. Sînt armați cu arme de foc, cu lănci, furci, topoare și coase. Au poruncă de la Horea să nu lase armata să treacă.

După-amiază de început de decembrie.

Cîrduri de ciori trec croncănind, vînzolite de un spulber de vînt căzut din muntele Strîmbul. Peisaj cu munți, Criș, văi rîpoase și pe cerul cenușiu, creasta pleșuvă a muntelui Vulcan. Cortegiul ecleziasto-militar iese din Mihăleni. Iată-i. O bucată de tăpșan în pantă lină. Două pripoare. Iobagii. Trei sunete de corn. Kray vede mișcare în pîlcul de pădure din stînga șleaului care urcă spre Blăjeni. Podul de peste Criș, din bîrne, este lat de trei călăreți. Iobagii din rîndurile coborîte spre drum au puști. Episcopul Nichitici socotește că nu trebuie să se ducă la „rebeliști" neanunțat și pe nepregătite. Are la poruncă preoții sătești care-l urmează în căruțe țărănești. Știu patenta pe de rost. Instrucțiunile lui le visează.

Este momentul cînd episcopul Nichitici se vinde puterii. Este clipa cînd cad toate fățăriile înaltei fețe bisericești, indiferentă la soarta păstoriților, care pentru el nu alcătuiește decît turma cea bună de tuns și de muls. Este clipa cînd cuvintele lui de duhovnicească povățuire

se descojesc de orice înțeles înalt, rămînînd doar unelte scîrbavnice ale ticăloșeniei. Episcopul Nichitici trimite la Micula Bibarț pe cei doi popi, în chip de parlamentari. Țăranii ies din dispozitiv. Sînt încrezători în crucile pe care popii le ridică deasupra capetelor. În acel „Pace vouă" fornăit pe nas, fără nici o atingere cu înțelesul înalt și primordial.

Ochiul de militar al locotenent-colonelului Kray surprinde dezordinea din dispozitivul țăranilor, ca și configurația terenului care-l invită să acționeze. Două văi priporoase de pîraie, cu malurile acoperite de tufe desfrunzite, îmbracă botul de deal pe care se agită țăranii. Kray ordonă să se formeze două detașamente de infanterie care să se infiltreze în susul pîraielor, la adăpost de vederea răsculaților. Soldații să ocupe poziții de tragere pe ambele flancuri ale inamicului. La semnalul lui, sabia ridicată, să deschidă foc de salvă. El va șarja de front, cu husarii.

Episcopul Nichitici vede manevra infanteriștilor secui. Datoria lui de față bisericească, de zelos propovăduitor al împăcării, era să-l oprească pe Kray, în numele aceluiași principiu sacru la care a chemat iobagii să se abțină de la vărsarea de sînge. Sîngele celor de la Mihăleni pe ticăloasa memorie a acestui episcop vînzător. În clipa cînd cei doi popi vin să-i raporteze smeriți încăpățînarea scelerată a iobagilor, care nu vor să lase armele și să se supună, locotenent-colonelul ridică sabia. Salvele lovesc în plin în cei 600 de iobagi, care în raportul lui Kray urcă la frumosul număr de 2000, oricum număr impresionant care atîrnă mai greu în balanța avansării la gradul de colonel.

După prima salvă care realizează surprinderea, vice-colonelul șarjează în fruntea husarilor.

Lupta este crîncenă.

Neînduplecată.

Episoadele ei se leagă într-o înlănțuire haotică la început, ordonată din clipa cînd ajunge la fața locului căpitanul în retragere Gligor Avrămuț, venit de la Cîmpeni direct peste munte, pe la Luminești, pe sub muntele Dredin la Criș, cu o trupă de 15 vînători-pușcași, toți soldați licențiați.

Ieri, luni în 6 decembrie, Horea a venit la Cîmpeni cu calul în spume. A descălecat la căsoaia de pe Pîrîul Caselor. Aflase de intrarea lui Kray în Brad. I-a spus că are de gînd să-l țină pe Kray în pasul Vulcan, la Buceș, pînă ajunge vice-colonelul Schultz la Cîmpeni. Acela i-a trimis veste că are poruncă să-l lase să-și arate dreptățile la împăratul. Să se ducă domnia-sa căpitanul Gligor la acel vice-colonel Kray și să-i spună că sub nici un chip nu poate ajunge la Abrud. Să se întoarcă la Brad. Schultz vine la Cîmpeni fără cătane. Picior de cătană n-o să calce în munții Abrudului. Vine ea și primăvara. Atunci s-o alege ce va fi cu împăratul. El, Horea, nu crede că împăratul întoarce fața de la ei. Dovada este amnistia. Chiar dacă el va plăti cu capul această amnistie, împăratul nu poate trece peste ce i-a cerut și ce i-a făgăduit.

Era altul, cufundat în el, fără nici o neliniște, stăpînit de o credință adîncă.

Căpitanul Gligor Avrămuț a înțeles că sub muntele Buceș se ridică abatize, chiar în strîmtorile de la Buceș-Vulcan și că viața răscoalei se poate ține atîta vreme cît nu se unesc cei doi vice-colonei : Kray și Schultz. Plecat marți în 7 noiembrie de la Cîmpeni, sub seară a auzit larma luptei trecînd prin Blăjeni.

Inserare cu cer vînăt, mirosind a ninsoare.

Căpitanul Gligor Avrămuț cade pe cîțiva grăniceri secui care ucid cu baionetele doi feciorandri de strajă la caii moțoganilor, ascunși într-o rîpă. Pușcașii lui îi hăcuie cu bărzile, le iau armele și patroanele. Armele lor le pun la spate. Urcă pe brînci priporul. Este o aluniște cu o casă într-o padină pe care se îndeasă iobăgimea, strîmtorată între husari și grăniceri. O subunitate de grăniceri tocmai îngenunche în spatele a două clăi de fîn, să deschidă foc din spatele iobagilor. Pușcașii lui sînt mai iuți. Descarcă armele militare și tabără pe grăniceri cu spăngile. Pe acolo se deschide un vad prin care iobagii își scot răniții și-i duc la cai. Gligor Avrămuț își dă seama că este prea tîrziu. Padina este plină cu cadavre. Iobagi de-a valma cu soldați.

Cade întunericul.

Gligor Avrămuț încearcă să spargă lanțul grănicerilor din flancul drept, dinspre Criș. Pe acolo se pot retrage spre Blăjeni și în sus, la munte. De fapt trupa asta trebuia să apere abatizele de la Buceș-Vulcan. Horcăituri

de moarte, sudălmi, vălmăşag de umbre, apoi focuri repezi izbucnite din podul casei aceleia fantomatice. De la ferestre. Ordine. Cunoscutele ordine nemţeşti şi ungureşti. Soldat încercat, Gligor Avrămuţ îşi dă seama că asistă neputincios la cea din urmă fază a dramei. Cîţiva ţărani s-au închis în casă şi se apără prin puşcături, acoperind eroic retragerea grosului. Între el şi casă, padina invadată de grăniceri. Aude sudălmile acestora cînd se împiedică în cadavrele camarazilor de lîngă căpiţe. Ştie ce urmează. Soldaţii cară fînul în spatele casei. Apoi flăcările lîng pereţii de bîrne. Se ridică înalte spre acoperişul de şindrilă. Se aud răcnete de moarte. Doi iobagi sparg şiţa acoperişului. Sar în baionetele soldăţimii. Cercul se poate închide în spatele lui. A mai apucat să vadă cum pîlcuri de ţărani au ieşit din încercuire, sărind în rîpele din marginea padinei. Aude ropotul des al căluţilor de munte. Cu vînătorii lui, din care nu lipseşte nimeni, se strecoară într-un făgeţel des, luminat la răstimpuri de flăcările care mistuie casa unde şi-au căutat adăpost cîţiva din oamenii lui Micula Bibarţ. Atunci îl sfredeleşte cu foc, plumbul duşman. Nu-şi mai simte piciorul stîng.

Găsesc caii acolo unde-i-au ascuns. Gligor Avrămuţ este dus de doi vînători.

Taie peste coastă să iasă în drumul Abrudului.

Căpitanul rănit îşi dă seama că Zarandul, flancul de nădejde al moţilor, a căzut. Ce-i mai rămîne lui Horea ?

DESFACEREA OŞTILOR

1

În noaptea de 7 spre 8 decembrie locotenent-colonelul baron Paul de Kray rămîne pe cîmpul de luptă de la Mihăleni, unde face un bilanţ al luptei. Trece în bilanţ numai pierderile iobagilor : 85 de morţi şi 15 prizonieri. Prizonierii identifică trupul căpitanului Micula Bibarţ. Kray ia drept trofee ghioaga ferecată în aramă, semn distinctiv al rangului de căpitan-ţăran şi geanta de piele. În 8 decembrie reia marşul spre Abrud. Trupele muncesc cîteva ore să înlăture abatizele neapărate de iobagi. Spre seară intră în Abrud. Tot spre Abrud mărşăluiesc pe comunicaţiile Galda—Intregalde—Mogoş—Bucium—Abrud şi Zlatna—Abrud trupele locotenent-colonelului Schultz, care vrea să-şi ia revanşa pentru Rîmeţ. Abrudul adăposteşte doi eroi : pe episcopul Nichitici şi pe locotenent-colonelul Kray. Episcopul nu se culcă pe lauri. Convoacă la Abrud preoţii din Cerniţa, Cărpeniş, Roşia, Lupşa, Muntari, Cornu, Bucium, Baia Albă şi Cîmpeni, care sînt obligaţi să aducă cîte 6 deputaţi ţărani din fiecare sat. Cunoaştem scenariul de la Brad, care se va repeta aidoma duminică în 13 decembrie, cînd va pleca spre Cîmpeni în duruit de tobe şi sunet de goarne locotenent-colonelul Schultz, în fruntea a 700 de infanterişti şi husari.

Sînt aşteptate la Abrud tunurile locotenent-colonelului Ott. Maiorul Dolcinengo execută o mişcare de învăluire a Cîmpenilor tot prin Lupşa, cu toate că satele de pe valea Arieşului nu au depus armele. Vineri în 10 decembrie, episcopul Nichitici îşi trimite emisarii în reverendă la Cîmpeni, să-l preceadă pe Schultz.

2

Cîmpeni, sîmbătă în 12 decembrie. Spre ziuă fulguie uşor. Încă dinaintea zorilor, drumurile care vin de la Albac şi Vidra, de la Lupşa prin Bucium, ca şi şleaurile pogorînde din lanţul Gilăului şi Muntelui Mare, de sub Balomireasa unind satele din Dealul Motoreştilor cu Cîmpenii, sînt pline de bărbaţi călări sau pedeştri, de moaţe care-şi duc copiii în leagăne de răchită prinse de umeri, ori de mînă, de feciorași şi codane, toţi întrarmaţi cu ghioage şi furci şi coase, cu lănci şi puşti. Este o curgere de omenire a munţilor, a şuvoire de ţundre şi căciuli, pentru că au sunat buciumele toată noaptea şi-au ars focuri înfricoşătoare, roşii ochi de balaur în vîrful Pojarului şi al Ciocului şi pe Măgura şi la Novăceşti. S-a vestit din sat în sat şi din cătun în cătun că vin cătanele şi Horea îi cheamă la Cîmpeni. Tot curg moţoganii prin fulguiala uşoară şi Cîmpenii nu-i mai încap.

Crişan, negru de mînie că n-a fost la Mihăleni, negru de mînie că s-a împăcat cu Stojanich, vine la sfatul căpi-

tanilor înaintea lui Horea şi a lui Cloşca. Sfatul se ţine la casieria fiscului în sala mare, unde soba de zid dogoraşte. Sînt acolo aşezaţi pe bănci, roată în jurul mesei mari şi grele de stejar, căpitanii din Vidra şi Albac, din Ponoare, Scărişoara, din Sohodol şi Bistra, din Muşca şi Lupşa, din Ofenbaia, cei ai Cîmpenilor. Crişan îl iubeşte şi se împacă bine cu David Onu Surdu din Muşca şi la fel cu Petru Oidă Ţică din Bistra. Sînt neîmpăcaţi, nu se tem de cătane, nici de urmările luptei cu armata împărătească.

Petru Oidă Ţică este scundac, bălai la chip, are obrazul tăiat din proaspăt de sabie şi-i spune că ei se leagă cu Vasile Bodoroi şi Todor Faur din Baia de Arieş să închidă valea Arieşului pînă la primăvară, dacă Crişan vine la Bistra. Ori la Lupşa. Cu toate că din Lupşa au plecat la Abrud, la episcopul Nichitici, cîţiva gornici care sînt în vorbă cu popa Simion din Şaza-Lupşa. Au de ştire şi-i dau de ştire că popa Moise din Cărpiniş este în vorbă cu popa Simion din Şaza, cum să-i întoarcă pe oameni de la căpitani. Popa Moise ar fi spus la o înmormîntare, că nu se lasă pînă nu-i cîntă prohodul lui Crişan, care a amăgit poporul fiind setos de sînge ca un balaur, chiar pe cuscrul popii călcîndu-l la miez de noapte şi ucigîndu-l, pentru c-ar fi adăpostit trei nemeşi din Abrud... Iudele au şi scos capul. Pe drum, ca şerpii. Au amirosit că e vremea lor. „Noi îi ştim, îi ucidem în faţa caselor, şi casele le ardem", spune Petru Oidă Ţică.

Atunci intră Horea şi Cloşca.

Horea susţine privirile care-i caută privirea. Ştie că va trebui să se supună. Mai ales nu vrea moarte de om. Vrea ca efectul amnistiei să-i cuprindă pe toţi ai lui, moţoganii. Ceea ce trebuia făcut a fost făcut. Este vremea ca în locul armelor să vorbească înţelepciunea. Semnul de la împărat a venit. Străjile de la Cărpiniş l-au vestit că Schultz a ajuns acolo şi a intrat în casa lui Cloşca. L-au văzut descălecînd la prispa lui Cloşca.

— Domniile voastre, juzi şi primari şi căpitani, spune şi rămîne în picioare, la capul mesei, unde cineva aduse jilţul mare al şpanului.

...Cînd bat clopotele pe dungă vestind intrarea lui Schultz în Furduieşti, fiecare primar sau căpitan ştie ce

are de făcut la noapte şi mîine zi. Horea încalecă. Iese din curtea casieriei. Atunci îl împresoară moaţele. Ridică spre el trocuţele cu pruncii. Se alege una din Durăşti, sub Balomireasa, pe Valea Mare, Zamfira, văduvă de curînd, bărbatul Ion Paven străpuns la Lupşa de un husar, l-a scos ea din sabia husarului, pe care l-a tăiat cu coasa, că era lîngă Ion. În cojoc. Cu opinci. Trunchioasă.

— Horeo, domnia-ta, crăişorule, să ne legi cu jorămînt pre toţi, una să fim şi-n viaţă şi-n moarte... Auzi, Horeo !

— Auzi, Horeooo !

Sînt sute şi sute de moaţe, unele au bărbaţii în lanţuri, altele sînt rămase văduve ca Zamfira, strigătul lor îl arde la inimă şi el ştie că nu poate supune împărăţia şi că-i musai ca astea să-şi crească pruncuţii şi neamul să se ducă fir cu fir, altfel pier şi fac voia domnilor, că asta aşteaptă domnii. Ca el să greşească acum.

Ridică dreapta.

Spune cu glasul lui care înfioară şi taie şi vrăjeşte :

— Auzi dumneata, Zamfiro, şi voi şi toţi de faţă. Vă jor sub pedeapsă să ascultaţi poveţele mele, că stă vremea în crugul ei, să ştiţi şi-acum grăbiţi spre culmi, vă trageţi cu toţii pe lîngă Cîmpeni, pe la Faţa Abrudului şi la Sohodol, şi la Mihoc, şi la Boteşti, la Valea Bistrii şi la Dealu Bistrii, pe la neamuri... La noapte să aprindeţi focurile pe culmi. Să nu cutezaţi nimic asupra cătanelor că-s împărăteşti şi-s vorbit şi io mă duc la cătane şi la împăratu ca şi pînă acum. Staţi sub căpitani, că ei primesc porunci. Să vă ajute Dumnezeu.

— Tulaaai, că ne lasăăă ! ţipă ascuţit Zamfira.

— Şi-l prind cătaneleee, îl prinduuu...

Zamfira cu glas înalt :

Pînă-i Horea împărat
Domnii nu s-or desculţa,
Nici în pat nu s-or culca,
Prînz la masă n-or mînca...

Este o larmă surdă, pe urmă muierile se prind de mijloc şi-o iau pe sate, către ieşirile din Cîmpeni, cîntînd tărăgănat cîntecul Horii. Horea ascultă. Îşi simte lacrimile umezindu-i genele.

3

Locotenent-colonelul Schultz trăiește o zi de coșmar. Dealurile pieptișe din dreapta drumului, al Schiolnei și cele vlăstărind din Dealul Șerbanului sînt pline de cete de iobagi. Se aud aceleași tulnice. Aceiași corni care-i răscolesc măruntaiele, amintindu-i de Rîmeți. În raportul făcut generalului Pfefferkorn apreciază numărul lor la 20.000. Exagerează. Are două tunuri de cîte 3 funți pe care le pune în bătaie și trage cu mitralii, mai mult să se liniștească decît să facă vreo ispravă. Nu înțelege mesajul lui Horea. Oștile țărănești au poruncă să nu-l atace. Demonstrația este făcută pentru a-l sili să parlamenteze. Își dă seama că cei de la creste îl pot zdrobi. Coloana lui este lungă. Proviziile sînt duse pe care păzite de husari. Asta lungește și mai mult coloana, încetinindu-i ritmul de marș. La Cărpiniș a scotocit în casa lui Cloșca, casă gospodărească a cărei miros de sulfină și busuioc nu l-a apreciat. N-a găsit în lăzi decît acte vechi, diplome ale comunelor din jur, ceea ce înseamnă că acești țărani își au arhivele lor, își au cancelariile lor care le dublează pe cele oficiale. Locotenent-colonelul constată că o sumă de gornici din Cărpiniș și Curături se oferă să-i spioneze pe iobagi, mișcările lor, numărul lor și ce planuri au. Frații Ion Sait și Todor Sait din Cărpiniș îi raportează că l-au văzut cu ochii lor pe Horea, cum i-a dat lui Cristea Nicula, nemoșag de-al lui, o geantă mare de piele plină cu scrisori legate cu fir roșu de lînă.

Schultz ajunge la Cîmpeni sub seară. Îi lipsește un singur car cu provizii. Husarii și vizitiul au primit cîteva toiege la spate, au fost dezarmați și trimiși pe urma celorlalți. Carului i se rupsese o roată la Furduiești și, pînă să-i cioplească o rudă pe care s-o lege sub osie, au ieșit din bunget niște lăncieri iobagi care le-au sărit în circă husarilor descălecați.

Noaptea este cumplită.

Iarăși focuri pe culmi, de jur împrejurul Cîmpenilor. Iarăși buciume. Iarăși corni.

Schultz se teme. Cu toate că-l invidiază pe Kray, îi scrie la lumina luminării, cerîndu-i ca toate trupele aflate în preajma Abrudului să mărșăluiască la Cîmpeni, spre a-l despresura.

Nu știe că generalul-comandant Johan Francisc baron von Preiss a fost trecut la pensie în urma repetatelor rapoarte confidențiale ale guvernatorului Brukenthal și plîngerilor nemeșimii, care-l acuzau de inacțiune, plătind astfel manevra politică a monarhului. În locul lui este numit generalul-locotenent Dominic Torniotti, conte de Fabris, italian născut în Mantua, care nu va avea șansa să se bucure de înalta funcție, repauzînd în anul 1789.

4

Duminică 13 decembrie. Oberstlietenant Kray pleacă în marș forțat din Abrud, urmat de locotenent-colonelul Ott din artilerie, care ajunsese cu tunurile la Bucium. Cei doi maiori bătuți la Brad și Lupșa, Stojanich și Dolcinengo, pleacă din Brad și respectiv din Ponor. Horea nu trimite parlamentari. Așteaptă să vadă dacă Schultz nu are ordin de la împăratul în acest sens. Crede că este o manevră a împăratului prin care-i aduce la cunoștință că înțelegerea lor a rodit și că armata a preluat puterea în Ardeal. Nu execută nici un act de război asupra trupelor de la Cîmpeni. Nici un act de război asupra coloanei lui Dolcinengo, cu totul vulnerabilă în drumul ei prin inima Trascăului și a Arieșului.

Horea așteaptă decizia împăratului toată ziua de duminică 13 decembrie.

Vede coloana lui Kray intrînd în Cîmpeni. Știe că încă este stăpîn pe situație. Că-i poate zdrobi pe cei doi vice-colonei cu toate trupele lor. I-ar ataca noaptea. Ar aprinde casele și locașurile unde dorm. Rememorează fiecare cuvînt al împăratului. Fiecare gest. Cum a luat crucea. Cum i-a dat-o. Cum a căzut el în genunchi. Cum l-a ridicat împăratul de subțiori.

Luni în 14, pe la amiază începe să ningă spornic.

Muierile au pruncuți de țîță. Stau cu oamenii pe lîngă focuri. Acasă au oi. Au vaci. Au păsări.

Ceasurile trec grele.

Înserează.

Nici o mișcare de la Schultz.

Este ceasul hotărîrii. Al chezășiei pe care-o pune. Capul. Al lui și-al lui Cloșca. Crișan nu se supune. A

știut-o de cînd l-a văzut încălărîndu-se și plecînd prin ninsoare cu cei din Bistra și Lupșa. Nu l-a oprit, pentru că l-a jurat.

— Mă trag spre Ponor și aștept porunci, a spus Crișan. Poate la primăvară, domnia-ta, Horeo.

Și-n văzul celor mulți, a căpitanilor, erau cu toții la podul de peste Arieș, la Botești, unde se frînge drumul spre Florești, Albac și Vidra, Crișan a îngenuncheat. Și-a lipit fruntea de mîna lui. Horea a auzit fulgii căzînd prin văzduh.

5

Noaptea de 13 spre 14 decembrie 1781 în casa lui Avram Botea din Botești. Foc în vatră. Horea singur. Îl aude pe Cloșca bătîndu-și opincile de neauă. Scuturîndu-și cojocul.

— Horeo ! Te așteaptă oamenii !

Horea îl privește ca din altă lume. Zîmbește. Așa cum știe el. De te farmecă.

— Haide, Ioane !

Se încinge. Își încheie căputul. Îmbracă cojocul. Își ia sabia. Pușca. Se uită lung la pușcă, oftează. Ies pe prispă. Focuri înalte. Fulgi învîlvorați trecînd prin lumina roșiatică a flăcărilor. Horea simte mirosul de rășină. De cetină arsă. Stă în capul treptelor. Atunci are loc acel fapt uimitor, de omenie și responsabilitate, de care vorbește Todor Avrămuț : desfacerea oștilor. Desfacerea oștilor juruite, ca fiecare în parte și toți împreună să se bucure de grațierea împăratului, vina toată rămînînd la el, la Cloșca și la Crișan.

Nu insistăm asupra acelui moment de sfîșiere lăuntrică. Nici asupra momentului în care căpitanii cei nestrămutați în credință pășesc de lîngă focuri, ținîndu-și căciulile în mînă, lăsîndu-se ninși în plete, îngenunchind în neaua feciorelnică și strigîndu-i : — Horeo, Horeo, nu ne lăsa domnul nostru, Horeo !

Este glasul lui dintotdeauna dur și părintesc, alinător și blînd, care-i jură pe cruce și pe inimi și sub pedeapsă de moarte înfricoșată, să desfacă oștile și mîine în zori, fiecare să fie pe la casa lui, la treburile lui. Să predea oștirii

o armă din trei și o pușcă din zece. Restul să se ascundă în fîn, la codru, în peșteri, în gropnițe.

„Că nici în zadar n-am fo vărsată sîngele nost' și nici pe-al nemeșilor", spune. *„Că sîngele acela va sta între ei și noi pînă vremea va alege dreptatea. Că nu se cuvine să se prăpădească satele. Să le dăm pe mîna domnilor pămîntești și domniile voastre să cădeți sub paloșul gîdei, că asta vor. Fără numa să vă păstrați capul pentru treburile de obște. Capul îl pun eu și ortacii mei, ca unii care de la-nceput l-am sortit acestei sorți. Și să fiți sănătoși. Că mă duc la împăratul. Am înțeles că mi-a trimes semn. Și, dacă vreți să mă cinstiți, să se aleagă dintre dumneavoastră călăreți care să mă petreacă pînă-n valea Crișului Negru, la Poiana, de unde luăm io și Cloșca, drumul Vianii."*

Se aud brazii trosnind pe rugurile de flacără.

Se aude răsufletul pripit al oamenilor.

Și fulgii încă se aud așternîndu-se peste tragica Țară a Moților.

TRĂDAREA

1

Nemernicii așteptînd pomenile celor tari, asupritorii neamului lor, slugoii și cozile de topor raportează lui Schultz că Horea și Cloșca au dispărut, însoțiți de o sută de călăreți. Schultz pleacă asupra Albacului cu 700 de cătane. Zăpadă mare. Schultz constată că nu există nici urmă de trupă iobăgească, că Horea a dispărut, că oamenii stau pe la casele lor și, mai mult, își predau armele. Lui Schultz îi este o teamă cumplită de munții care-l înconjoară solemni și tăcuți. Ninge mereu, greu, spornic, drumul spre Cîmpeni poate să se troienească și vice-colonelul nu vrea să rămînă la discreția iobagilor aliați cu nămeții. Perchiziționează toate casele. Trimite patrule prin munți fără nici un rezultat. Se întoarce la Cîmpeni.

Horea intuiește mișcările guvernului și le previne.

Miercuri seara este la Albac. Mulțumește celor o sută de călăreți care l-au însoțit, poruncindu-le să se ducă acasă, altu să nu mai umble, pentru că vor fi cercetate

satele, casă cu casă şi fiecare primar domnesc întors din pribegie, fiecare jude pe care tumultul l-a pedepsit, abia aşteaptă să se răzbune, pîrîndu-i pe cei ce se vor întoarce după liniştirea obştească. Iată-l şi pe călăuzul care-l va scoate în Bihor. Chiar în noaptea asta pleacă la Gîrda, ca mîine noapte să fie la Biharia.

Îşi încurcă urmele.

În noaptea de miercuri 15 decembrie urcă acasă la Rîu Mare şi-i spune Ilinei să-l ia pe feciorandrul Luca şi să fugă la Ciucea, iar de acolo la prietenul lui, Gligor Bulz din Vînători. Îi dă 12 florini pe care-i are cu el. Cloşca nu mai ştie nimic despre ai lui. Este cu ei Cristea Nicula, rubedenie a lui Horea, care trece şi el pe-acasă să-şi ia ceva de-ale gurii şi să lase vorbă că după Anul Nou să vină Ana Groza la Mătişeşti, la Sîm Roman, cu veşti şi de mîncare.

Despre locurile unde va sta, Horea îi anunţă pe fraţii săi Damian Necula, cunoscut sub porecla Dumac şi Petru Necula, cei care vor fi iscoadele lui la Cîmpeni şi cu care va ţine legătura de cîteva ori pe săptămînă.

2

Ştafetele guvernului duc porunca, prevăzută de Horea, să fie arestaţi toţi ţăranii care se întorc acasă după 17 decembrie şi interogaţi de unde vin şi unde este Horea. Are loc a doua mişcare a „pacificării". Trupele fac percheziţii, strîng armele şi caută lucrurile luate de la nobili. Generalul Fabris acceptă o dizlocare a armatei în Zarand şi în centrele Abrudului spre a ţine locuitorii sub observaţie şi control. Se cere ţăranilor să divulge locul unde sînt ascunşi corifeii.

În 19 decembrie, vice-colonelul Kray care primise mulţumiri şi felicitări pentru „bătălia" de la Mihăleni, intră în legătură cu *Waldbereiter*-ul Anton Meltzer, controlor de pădure din Abrud, în graiul moţilor „contraşul" Meltzer. Spionii lui Kray îi aduseseră vestea că Horea şi Cloşca n-au trecut în Bihor şi că se ascund în munţi. Ştie că guvernul le-a trimis semnalmentele în comitatele Bihor şi Arad, că au fost alertate vămile şi posturile de control pînă la Viena, ba şi poliţia vieneză. Cancelaria

aulică ordonă guvernului transilvănean să închidă pasurile către Ţara Românească şi Moldova. Guvernul din Viena intervine la Înalta Poartă, să nu acorde azil supuşilor din Transilvania care s-au revoltat şi să-i extrădeze.

Întîlnirea vice-colonelul Kray — „contraşul" Meltzer este fructuoasă. Cînd Kray îi desfăşoară harta militară a munţilor, întrebîndu-l de poteci şi drumuri, Meltzer rîde. Cum pot bate munţii patrulele militare cînd zăpada este cît omul, ce poteci şi ce drumuri mai sînt acum în munţi ? Acolo fiecare tufă, fiecare scorbură, peşteră sau desiş, pot foarte bine să adăpostească un fugar. Singurul plan cu sorţi de izbîndă este acela de a folosi gornici români, care cunosc munţii ca în palmă, cărora să li se promită premii fiindcă : *„ciorii trebuie să i se scoată ochiul tot de către o cioară"*. *Herr Waldbereiter* cu viaţa cruţată de oştile iobăgeşti care ocupaseră Abrudul cunoştea foarte bine pe gornicii cu care lucra, aşa că îi propune lui Kray gornici din chiar Rîu Mare, pe care să-i sprijine armata, dar de departe, pentru a nu se da alarma. Aleşii pentru convorbiri sînt Ştefan Trif, cam de 52 de ani şi Nuţu Matieş, care spre a veni la Abrud imaginează un joc murdar care să-i acopere. După propria declaraţie :

„Noi atunci, numaidecît, temîndu-ne de ameninţarea naţiei valahe, că anume dacă s-ar afla că cineva ţine cu domnii şi cu ungurii, să fie sigur unul ca acesta, că nu numai viaţa ci şi averea şi-o va pierde şi nu numai casele ci şi pomii dimprejur vor fi aprinşi şi prefăcuţi în cenuşă..."

Cei doi ticăloşi ucid două căprioare, le leagă pe cai şi dau zvon că pogoară la Zlatna, la domnul Zelenkai, faţă de care au această datorinţă, de a-i duce în fiecare iarnă vînatul respectiv. La Abrud trag la mai marele lor, „contraşul" Meltzer, tot sub pretextul vînatului datorat, dezlegînd căprioarele de pe cai şi ducîndu-le în curte. Aici îşi dezvoltă pledoaria Meltzer în aşa fel încît :

„prin aceste năzuinţe, strădanii şi făgăduieli, într-atît a cîştigat inimile noastre, încît dînd noi uitării amăgirea naţiei valahe, ne-am învoit ca să prindem pe cei doi corifei, pe viaţă, pe moarte, luînd pe lîngă noi pe Trif Mănăşel, Iacob Neag, Dumitru Neag, Ion Mătieş, George Mătieş şi George Nicula, dar astfel ca şi ajutor militar să avem la coborîre".

Declarații date în anul 1804 la 30 aprilie în fața juraților asesori ai comitatului Albei inferioare, Katonai Iószef și Cserenyes Iános, pentru stabilirea rolului *Waldbereiter*-ului Anton Meltzer în prinderea lui Horea și Cloșca.

George Nicula este rudă cu Horea și cu Cristea Nicula, o cunoaște pe Ana Groza și-i face tot felul de jucărele fetiței Todora Groza, iscodind-o.

Cînd cei doi netrebnici acceptă, Meltzer îi duce la vice-colonelul Kray, unde se desăvîrșește planul. La Arada se va trimite o trupă sub comanda locotenenților Vajda și Jeney. Lanțul se închide. La mijloc, abjectă, trădarea încununată de autorizațiile de liberă circulație — așa-zisele pașapoarte.

3

Se apropie sărbătorile Crăciunului. Moțoganii nu se mai pot mișca fără pașapoarte. Comunele sînt pline de armată. Cozile de topor pîrăsc și informează. Starea reală este cu totul alta decît o comunică împăratul ziarului *Wiener Zeitung* prin intermediul contelui Eszterházy:

„Din ultimele rapoarte sosite din Transilvania se constată că românii care s-au răsculat în o parte din comitatul Hunedoarei și Zarandului, după ce s-au făcut dispozițiuni bune militare și au fost convinși parte prin episcopii lor, parte prin autoritățile politice despre rătăcirea în care căzuseră, dînșii s-au întors cu toții iarăși pe la comunele lor, fără să se întrebuințeze împotriva lor nici forță, nici vărsare de sînge, au depus puținele arme ce le-au avut la dînșii, și-au recunoscut cu părere de rău greșeala și acum dau mînă de ajutor pentru căutarea și prinderea sceleratului de Horea și a soțului său, care i-au dus pe căi așa de rătăcite și care au fugit acum singuri prin munți și prin păduri.“

Minciună diplomatică, desolidarizare publică de cel sortit să plătească reformele pe care împăratul le are în sertar și pe care vrea să le impună nemeșinii de cum vor cădea capetele corifeilor.

4

Horea și Cloșca împreună cu Cristea Nicula s-au tras sus, în nestrăbătutul codru al Scorăcetului, care urcă spre Țiclău, Oluri, Pietrele Albe, Ruginoasa și Vlădeasa, trăgînd între valea Arieșului și a Crișului Repede, perdele grele de păduri și munți, de pîraie înspumate, cunoscute și umblate de localnici. Meșteri ai lemnului, și-au încropit o colibă după sistemul dintotdeauna al țapinarilor, îmbrăcînd cu cetină scorbura unui brad bătrîn. Nu sînt departe de valea Someșului Cald, pe versanții de dincolo de cumpăna apelor, unde toate văile duc spre Huedin și Ciucea. Ciucea care l-a adăpostit pe Horea în junie. Ciucea spre care a adus-o pe Ilinca pînă aproape de Scrind-Frăsinet, temîndu-se să n-o înconjoare haitele de lupi, ori poterile. La Scrind-Frăsinet are un tainic, pe Sîntion Jinariu, jurat încă din vremea umbletelor la Viena, neștiut nici de săteni, nici de rubedenii, om singuratic și care a învățat mai multă carte decît popa din Săcuieni, citind și latinește. Se știe că autoritățile au căutat-o pe Ilinca în tot Bihorul, nemaigăsind-o în veci. Ilinca a rămas la Sîntion Jinariu, văduv de doi ani, Sîntion Jinariu care i-a deschis ochii asupra lui Horea pe care ea niciodată nu l-a înțeles și care prea puțini ani i-a fost bărbat, cununat fiind el cu obștea și drumurile împărăției.

Bine a făcut Horea cînd a spus tare și des că va trece în Bihor în drum spre Viena. Știrea a ajuns repede la urechile vice-comitelui Bihorului, Beöthy Iános, care a doua zi de Crăciunul românesc scrie comitelui suprem:

„Este sigur că Horea, capul răsculaților, dimpreună cu un soț al său, au fugit și voiesc să apuce drumul spre Ungaria prin pasul de la Lacul Negru. Am făcut toate dispozițiile ce le poate cugeta un om și nu cred... ca să poată scăpa de aici, de nu va fi cumva un spirit necurat... că ar voi să călătorească la Maiestatea Sa la Viena... Din această cauză am scris la Szolnoc și în comitatul Heves am scris la Füred, unde este trecătoarea peste Tisa... și la alte trecători vecine. Am scris vice-comitelui din Pesta să pună străji la portul corăbiilor de acolo, am scris înaltului consiliu de locotenență.“

Amarnic a tulburat împărăția cel ascuns în codrul Scorăcetului, care i-a spus preotului Gheorghiță Nicula

din Albac, venit într-o noapte să-l vadă, cînd el a coborît la bisericuța din Mătisești de unde și-a zărit coliba sub lumina de argint a lunii și s-a sleit în el nevăzînd fum, zăcînd căsuța în troian, singură, așa cum singură a lăsat-o de-o viață : *„Numai să vină primăvara, părinte Gheorghiță, și să vă țineți de jurămînt, că singură statornicia voastră în credința dată, și pe mine și pe toată românimea o poate mîntui... Bine-i acum ! Cred că vor cunoaște toți românii că le-am voit binele și am voit să-i scap de un jug greu, care, de vom fi în pace la primăvară, așa-l vom scutura de vor cădea și dinții la cei ce ne-au pus pînă acum res-teu !"* Popa Gheorghiță Nicula, din neamul mare al Niculeștilor, al lui Horea, a scris cuvintele de mai sus pe *Evanghelie* și prin 1802 le-a citit lui Todor Avrămuț, spunîndu-i că Horea le-a rostit aidoma atunci cînd a desfăcut oștile la Vadul Moților.

Ticăloasa poteră se întîlnește în ziua de Crăciun la Arada.

5

Potera bate Scorăcetul spre partea lui răsăriteană, sub Chicera Negrului și-n valea Belișului, în întiia și a doua zi de Crăciun. Ștefan Trif, capul poterei, gîndește că nu se poate ca de sărbători să nu urce careva din ai lui Horea cu de mîncare, cu vinars și să nu lase urme. În noaptea de duminică 26 spre luni 27 decembrie 1784 ninge. Ninge așezat, fără vînt, ninsoare gospodărească.

Ștefan Trif întoarce potera spre muntele Țiclău și valea Someșului Cald, voind să bată munții pînă la Giurcuța de Sus și Smida.

Aici intră în joc imponderabilele istoriei și trădarea de frate.

Potera putea foarte bine trece la cîțiva zeci de pași dincolo de locul unde Cristea Nicula păzea la înfurcătura numită Chiuzdei. Păzea privind spre pîrîul Apă Caldă, fără să ia în seamă că făcuse un ocol printr-o rariște, lăsînd urme adînci în neaua proaspătă. De fapt vede un cerb cu soața lui, mai pe vale. Cerbul își freacă fruntea de un ciomp înalt de brad. Nuțu Mătieș găsește urma. Gornicii, oameni ai codrilor, o țin în liniște deplină. Nuțu

Mătieș, Ștefan Trif, Iacob Neagu și Dumitru Neagu au puști. Ceilalți au doar securi. Îl surprind pe Cristea Nicula. Îl leagă. Îl întreabă unde sînt Horea și Cloșca. Cristea Nicula îi suduie. Cei patru cu puști o iau pe urmele prinsului. Rămîn în urmă cu Cristea, Ion Mătieș, George Mătieș și George Nicula.

Poterașii fac parte din trei familii cărora nu le-a fost prea bine în vremea tumultului, dar nici n-au pierdut pe nimeni dintr-ai lor la porunca lui Horea. Neamurile Trif, Neag și Mătieș, gornici și vînători, mai vindeau lemne pe sub mînă, mai popreau vitele, ori oile scăpate în pădurea statului și le întorceau pe bani, chivernisindu-și averile pe seama slujbelor. Singurul străin de învîrtelile gornicilor este George Nicula, de la care se știe că în munte nu sînt mai mult decît trei oameni. În amintita postfață scrisă de Todor Avrămuț se va vedea că frații lui Horea s-au speriat la un timp de pedepsele care erau publicate prin toate satele și cu care erau amenințați tăinuitorii corifeilor. Au simțit că Ștefan Trif este cu ochii pe ei. Ceva a răsuflat. Altfel potera nu s-ar fi dus ață la Chiuzdei.

După un ceas de umblet, gornicii simt miros de fum. Horea și Cloșca, strînși în cojoace, se încălzesc la foc, stînd pe buturugi. Se vede coliba din țăpligi. Se vede țundra agățată în deschizătura colibei. Horea se arată bucuros că-și vede consătenii, fără să se întrebe cum de umblă slobozi prin munte și înarmați cu puști.

— Oare după vînat umblați ?

— După, că ne cere armata, spune Ștefan Trif și nu minte... Am înghețat tot bătînd munții după vînat.

— Veniți și vă încălziți, spune Horea.

Cei patru se ciucesc pe lîngă foc. Doi îl iau la mijloc pe Horea. Doi pe Crișan. Căpitanii sînt liniștiți. Gîndul că acolo sînt de fapt adevărații călăi este departe de ei.

— Ce se mai aude prin sate ? întreabă Cloșca.

— Greu, oftează Nuțu Mătieș, așteptînd semnul lui Trif.

Nici nu le vine să creadă că îi au la mînă atît de ușor.

— Potop de cătane, spune Ștefan Trif... Nu mai avem decît să fugim unde-om vedea cu ochii.

Atunci își întinde Ștefan Trif mîinile la foc, văzîndu-i printre brazi pe ceilalți trei care-l legaseră pe Cristea Nicula de un ciomp, astupîndu-i gura să nu strige. Cei

patru sar cu mîna în gîtul căpitanilor. Cloşca se luptă nebuneşte. Horea scoate din geanta mare din piele un vraf de scrisori şi-l aruncă în foc.

Restul se ştie de la istorie.

Nu întotdeauna şi ce le-a spus Horea, cînd, coborînd spre Arada legat, l-a văzut pe locotenentul Vajda urcînd în fruntea soldaţilor.

— Voi mi-aţi mîncat capul şi m-aţi vîndut, Iudo fără de lege. Preţul meu va fi pieirea voastră şi în chip de blestem asupra fiilor voştri.

6

În ziua de 1 ianuarie 1785, Horea şi Cloşca au fost porniţi de la Abrud spre Zlatna, legaţi în lanţuri. Cu ei curajosul Ion Popa Crişănuţ, arestat la Abrud, cînd ieşise mulţimea să-i vadă aduşi de soldaţi şi Ion Popa Crişănuţ, cu lacrimi în ochi a spus :

— Iată, îl au în mîinile lor pe Horea, pe care atîta l-or dorit ungurii. No, că amu îl pot mînca de viu...

Replica femeii Szappanosi Rebeca, născută Király :

— Mai bine mîncaţi-l voi pe Horea. N-o fost el craiul vostru ? Nu voi l-aţi numit astfel ?

— Aveţi grijă, ungurilor. În scurt timp veţi vedea voi ce veţi păţi pentru asta.

Se mai ştie că Horea a strigat românilor să-l puşte. Se mai ştie că soldaţii secui i-au pus pe cap o coroană de hîrtie aurită, pe care au desenat roata de tortură şi o spînzurătoare. Nu este în obiectul acestui episod de a ne alătura gîndurilor celor doi. Ştim din toate mărturiile vremii, că la confruntarea lor cu vice-colonelul Kray, spre dezolarea acestuia, n-au mărturisit nimic. Convoiul ajunge la Alba Iulia în 2 ianuarie. Puhoi de omenire. Cei doi suferă supliciul moral al comentariilor batjocoritoare. Este doar începutul. Sînt despărţiţi. Horea este închis într-o celulă sub poarta cea nouă. Cloşca într-o altă celulă sub poarta veche, Carol al VI-lea. Sînt păziţi 24 de ore din 24 de două santinele. Una în interiorul celulei. Alta în faţa celulei. Santinela din interior este de obicei un soldat român. Izolîndu-i, autorităţile speră să poată obţine răspunsuri care, confruntate, să conducă la

adevăr. Nu bănuiesc că cei doi, acolo în codrul Scorăcetului, au investigat şi această variantă şi s-au juruit să tacă.

7

Crişan pribegeşte pe la Cărpiniş spre vest, travestit în cerşetor. La 29 ianuarie, poterele militare care-l caută, îi dau de urmă la Şaza-Lupşa. Trupa este însoţită de cei care i-au jurat moartea. Popa Moise din Cărpiniş cu fiul, popa Moise cel Tînăr, cu alţi cinci cărpenişeni : fraţii Ion şi Todor Şoit, gornicul Irimie Şoit, Lazăr Lace ; apoi Ion Clisaru din Abrud.

Locotenentul-major Nozdrovitzky din regimentul de infanterie De Vins are sub ordine 50 de infanterişti şi pe sublocotenentul Neustädter cu zece husari. Iarăşi bat clopotele pe dungă. Oamenii din Şaza, cu mic cu mare, fug pe dealuri. Ofiţerii trimit husari care să-i cheme în sat, asigurîndu-i că nu pentru a pedepsi Şaza au venit, ci pentru a-l prinde pe Crişan. Oamenii tac. Se alege popa Simeon Chiorul, cel vorbit cu popa Moise din Cărpiniş. Da ! Crişan a trecut prin Şaza. A luat drumul Ponorului. Nu este bine să fie urmărit de soldaţi. Se va ascunde. Treaba asta o face el, cu fraţii Todor şi Ion Holobuţ. Cu acest Todor Momen din Lupşa, care l-a vestit de trecerea lui Crişan. Trupa să-i urmeze la un ceas depărtare.

Crişan este prins de potera sătenilor conduşi de cei doi popi, într-o casă din Mogoş. Împreună cu el sînt arestaţi şi trimişi la Alba Iulia : soţia, fiul şi un servitor.

Temutul Crişan, prins în ziua de 30 ianuarie, este întemniţat la Alba Iulia în ziua de 1 februarie, într-o celulă aflată sub corpul de gardă vechi.

POSTFAȚĂ

1

Todor Avrămuț, mai apoi fiul său Ion George-Avrămuț, avînd la îndemînă sute și sute de mărturii ale participanților la evenimente, legături care le-au permis accesul la arhivele comitatelor și ale Guberniului, au putut stabili adevărul în multe capitole obscure ale războiului țărănesc condus de Horea. Este adevărat, cînd comentează momentul Horea și implicațiile lui în istoria contemporană a Transilvaniei și a Europei, Todor Avrămuț devine pătimaș și, într-un fel propriu, exclusivist.

Din această cauză s-a și rupt de prietenii și sfetnicii săi spirituali, Samuil Micu, mai tînăr decît el cu 4 ani și Gheorghe Șincai, aceeași generație cu Samuil Micu. Todor Avrămuț îi acuză pe marii luminiști ardeleni, mai ales pe Samuil Micu și Gheorghe Șincai, de iozefinism ipocrit și prea-plecat. Este îndeosebi furios pe Samuil Micu și pe teoriile lui de politică constituțională, de respingere a violenței în lupta politică împotriva domnilor pămîntești și de eliberare națională a românilor ardeleni prin luptă armată. Pentru Todor Avrămuț argumentele lingvistice, care voiau să documenteze fondul și structura latină a limbii române adunate de Șincai și Micu în *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* publicată la Viena în 1780, ca și argumentele istorice cu care voiau să-i răpună pe Sulzer, Engel și Eder, rămîn argumente de cabinet, de cîrîială între savanți, fără atingere cu masele populare și politicul. Todor Avrămuț este adeptul revoluției populare. Crede nestrămutat în dreptul popoarelor de a folosi arma împotriva oricărei forme de știrbire a libertății. Este adept al teoriilor lui Jacques Pierre Brissot despre dreptul la răscoală, la revoltă, despre obligația poporului de a se ridica în arme atunci

cînd îi este atinsă libertatea. Și, desigur, stă sub influența personalității iradiante a lui Horea, de care-l leagă nu numai idealul comun, dar cum scrie el : *„Mă leagă munții ăștia îndătinați și încetinați și obîrșia noastră și suferințele noastre, că dumnealui Samuil Micu care s-o fo înnobilată după tată-su, prota Stoia și chiar sufletul meu, cujetul meu celu sîmțitoriu, care încă Șincai se cheamă și elu s-o fo sumețită cu orijina nobiliară și atunci îi greu să sîmți opinca, mai la îndemînă fiind studiile și lupta cu peana. Fără numa că și Horea ceteaște nemțește ca pe apă și nu ceteaște pe oare cine, fără numa de Herder cu atingerea lui de poezia poporană, despre Herder, Horea mult o vorbit cu mine și chiar despre filozofi ca Puffendorff și Klopstock, pe care însămi greu îmi este a-l ceti și a-l pătrunde. Și Samuil Micu îl răspinge pre Horea, că lui ca față călugărească și unit și mare cunoscător de carte și cu obîrșie nemeșească nu-i concede sabia, Horea mai iaste și iobag și ortodox, asta n-am vrut io să pricep și nici n-am putut. Că popului cel mult a luat drumu Horii și învățații de la Blaj drumu peanei și al suplicațiilor, cînd ei datori erau să-i lumineze pre horeni. Numa că învățații noști de la Blaj, dedați cu iezuitismul cel fără de margini și-o fo făcută chip cioplit din împăratul, ca și Horea și s-o fo văzută ce-o făcută Sacra Majestate Leopold al II-lea cu «Supplex libellus valachorum Transilvaniae». Chiar cu urbarialul lui Iosif ce-o făcută ?..."*

Todor Avrămuț acuză învățații români ai vremii lui de neparticipare, amintindu-i pe Petru Maior, pe Ioan Piuariu-Molnar față de care are o aversiune și o dușmănie fățișă, învinuindu-l că l-ar fi amăgit pe Crișan, pe Ion Budai Deleanu. De izolare în studiu. De rupere de popor într-o clipă de răscruce a istoriei. Relatează întîlnirea dintre „Chivăra roșie" și Gheorghe Șincai, care s-a arătat înfocat de planul lui Horea, a zis că vine însuși în munți, dar n-a acceptat să se pună sub poruncile unui iobag. Lucrurile sînt mai nuanțate, dar, îndeobște nu se leagă ceea ce numim „Școala Ardeleană" de momentul Horea. Todor Avrămuț enunță problema, Ion George Avrămuț o dezvoltă din perspectiva revoluției de la 1848 și doctorul în jură Toma Avrămuț o aprofundează, căutîndu-i asemănări cu atitudinea lui Simion Bărnuțiu și a celorlalți corifei intelectuali ai vremii, care, după

tradiţia Blajului, aleseseră calea parlamentară a revendicărilor. Calea suplicaţiilor. Nepotul lui Todor Avrămuţ, avînd de partea sa şi perspectiva pe care i-o dădea timpul a afirmat în adaosul său la *Tumultus Rusticorum* că Transilvania a avut două centre de iradiere a ideii naţionale: unul a fost Blajul, de unde au iradiat idei şi corpusul de lucrări filologice, istorice şi sociale care au temeinicit conştiinţa cărturărească şi argumentaţia ştiinţifică; al doilea, Munţii Apuseni, unde aceste idei au devenit fapt revoluţionar şi jertfă de sînge, certificînd şi validînd istoriceşte Blajul.

Todor Avrămuţ este mai tranşant. El judecă oamenii pe care i-a cunoscut, sub imperiul impresiilor legate de evenimentele trăite, de tragedia iobagilor şi a conducătorilor, acuzîndu-i pe învăţaţii românilor de neparticipare.

2

În *Tumultus Rusticorum* se aduc argumente care-l acuză pe Iosif al II-lea de joc neloial cu Horea. Se recurge la analiza opiniei publice. La fapte fără putinţă de tăgadă. Ce a aruncat Horea în foc, atunci cînd a fost prins? De ce în timpul interogatoriului a negat totul, sprijinit pe negaţia lui Cloşca, cu toate că Crişan a dezvăluit cu candoare ceea ce a făcut, afirmîndu-şi răspicat crezul politic, după care s-a spînzurat? De ce împăratul a ordonat ca instrucţia procesului să fie secretă şi la audieri să nu participe nici un membru al guvernului transilvan, nici un nobil, nici un străin? De ce a ordonat să nu se folosească tortura într-un asemenea proces aflat în atenţia opiniei europene? Cum s-au bolnăvit tocmai în timpul procesului preşedintele comisiei de anchetă, contele Jankovich, zăcînd două săptămîni? Apoi a zăcut între viaţă şi moarte generalul Papilla şi au murit de-a binelea cei doi secretari ai comisiei: Adam Trajcsik de Melynados şi căpitanul Knaabe, adjutantul generalului Papilla? De ce în timpul frîngerii lui Cloşca cu roata, cînd acesta printre ocări şi sudălmi şi vaiere groaznice

putea scăpa şi o mărturisire ţinută pînă atunci în secret, toboşarii au avut ordin să huruie permanent din tobe, iar cînd s-a trecut la frîngerea picioarelor lui Horea, cînd nemeşimea aţîţată striga: „mărturiseşte, mărturiseşte", aşteptînd desigur să audă numele împăratului, toboşarii au acoperit glasul nemeşilor; dar şi pe-al lui Horea şi atunci în clipa aceea cînd nobilimea a crezut că Horea va ieşi din tăcerea demnă, supraomenească în acele clipe de chin îngrozitor, comandantul execuţiei, Eckard, i-a ordonat gîdelui Rokoczi Grancza să-i dea lovitura de graţie, izbindu-l cu roata în piept?... De ce documentele anchetei au fost şnuruite, parafate, vîrîte în ladă şi trimise direct împăratului, de unde-au dispărut? De ce numai la cîteva luni după execuţie, Iosif al II-lea a emis actul care înseamnă o răscruce în istoria iobagilor din Transilvania şi Ungaria: desfiinţarea iobăgiei, 22 august 1785?

„...Noi... pe cît ne permit puterile să promovăm şi să stabilim fericirea popoarelor... fără deosebire de stat şi de condiţiune şi fără nici o distincţiune între naţiuni şi religiuni...

I. Condiţiunea de iobag, în cît aceasta supunea pînă acum pe ţărani la obligaţii veşnice şi-i făcea legaţi de glie, o desfiinţăm pentru viitor pur şi simplu..."

De ce Horea a cerut în repetate rînduri să fie dus la împărat şi împăratul a acceptat să-i fie adus, apoi a contramandat ordinul?

La toate aceste întrebări Todor Avrămuţ are un singur răspuns: Horea a crezut în cuvîntul şi loialitatea împăratului. Audienţa secretă şi cuvîntul dat n-au fost trădate nici în timpul interogatoriului luat fără tortură, măsură de precauţie a împăratului, interpretată de Horea ca un semn de protecţie; nici pe eşafod, cînd orice speranţă a fost spulberată şi execuţia cumplită a lui Cloşca l-a cutremurat. Iobagul român din Apuseni şi-a ţinut cuvîntul cu sfinţenie. Împăratul imperiului uriaş din inima Europei, nu.

Horea şi-a dus taina în nefiinţă.

Adică în Istorie!

3

La 5 februarie 1785, în Zlatna împodobită sărbătorește, are loc plata aurului pentru trădătorii neamului. Todor Avrămuț a asistat amestecat în mulțime. Mărturisește că i-a lipsit tăria să organizeze uciderea vînzătorilor, fie la ei acasă, fie la Zlatna, unde ar fi fost de pildă pentru veșnicie. Procesiune de la biserică la pavilionul artileriei, împodobit cu crengi de brad. Protopopii trădători, urmați de popii trădători și de „eroii" zilei, ticăloșii care i-au prins pe Horea și Cloșca și pe Ursu Uibariu.

Plata aurului din farfuriile așezate pe masa acoperită cu un covor somptuos, în văzul mulțimii.

Citirea ordinului imperial.

Înmînarea diplomelor de eliberare din iobăgie celor șapte vînzători ai lui Horea, pe care marele căpitan îi va ierta de vînzarea lor în testamentul dictat preotului Nicolae Raț din Alba Iulia.

Zi de rușine, de scîrbă și de veșnică aducere aminte.

4

Crișan nu este păzit în interiorul celulei înghețate. În noaptea de 13 spre 14 februarie face un laț cu nojițele de la opinci, pe care are tăria să-l strîngă cu o piatră desprinsă din pardoseală, pînă cînd moare.

În 14 februarie contele Jankovich aplică asupra cadavrului lui Crișan articolul 4 din codul penal terezian. Din sentință :

„...totuși pentru a da o icoană și un exemplu de oroarea acestei pedepse, cadavrul acestui criminal principal să fie tîrît la locul de supliciu și acolo... gîdele să-i taie capul și să-i despice corpul în patru bucăți, capul să i se pună în țeapă la locul domiciliului său la Cărpiniș, iar celelalte patru bucăți pe roate, anume, o parte de sus a corpului la Abrud, o parte de jos la Bucium, în comitatul Albei de Jos, a doua parte de sus la Brad și a doua parte de jos la Mihăleni în comitatul Hunedoarei..."

Sentința a fost executată public în 16 februarie, întocmai după descrierea de mai sus.

5

Cît timp bolește, pentru a pune capăt zvonurilor-legendă răspîndite prin sate în legătură cu tratamentul imperial acordat lui Horea în cetatea Alba Iuliei, contele Jankovich ordonă ca Horea și Cloșca, legați în lanțuri pe care, să fie plimbați sub escortă prin satele din jos de Mureș pînă la Deva și Șoimuș și înapoi, pe ambele maluri ale Mureșului.

Umilința publică începe în ziua festivității de la Zlatna.

Contele Jankovich, luminatul conte, își pătează memoria care putea fi a unui umanitar.

Todor Avrămuț pune la cale un „comando" pentru a-i elibera pe corifei, în ziua de 11 februarie, dar planul este zădănicit prin recunoașterea lui de către un soldat secui care-i spune „domnule locotenent" și-l întreabă ce caută în civil la Balomiru de Cîmp.

Ne refuzăm tentației de a rămîne lîngă Horea și Cloșca în aceste două săptămîni de chinuri fizice și morale în care se adună satele, sînt expuși înlănțuiți și nemeșii îi ocărăsc, arătîndu-le curțile lor pîrjolite de revoluție.

Abia atunci își dau seama cît de puternice au fost valurile tumultului și cum puteau ele mătura toată nemeșimea Transilvaniei și cît de naivi au fost încheind armistițiile fatale cu armata imperială. Abia atunci Horea se întărește în demnitatea lui de neclintit.

Scopul moral pe care l-a urmărit contele Jankovich n-a fost atins.

Dimpotrivă.

6

Confruntările se țin lanț în tot timpul instrucției.

Jankovich vrea să știe cine este misteriosul personaj „Chivăra roșie". Vrea să-l implice pe Horea în fiecare act al revoluției, spre a justifica sentința hotărîtă de împărat. Vrea să știe dacă a avut relații cu Țările Românești și cum ? Ce alți revoluționari din afara Transilvaniei au participat și care ? Care i-au fost planurile secrete, cine fidelii, ce corespondență a purtat și cu cine ? Horea este

de stîncă. Neclintit în a nega orice evidenţă. Fidel tuturor căpitanilor şi căprarilor. Nu rosteşte un nume. Nu recunoaşte pe nimeni. Nu descoperă pe nimeni. Prin tăcere îşi asumă întreaga răspundere. Singurul martor care face pe deplin jocul acuzării este nobilul român Alexandru Chendi, secretarul de látinie al lui Horea. Peste ani, Alexandru Chendi mărturiseşte că nu poate uita privirea de dispreţ nimicitor şi scîrbă, pe care marele căpitan i-a aruncat-o în timpul confruntării.

Jankovich trebuia că dovedească precum că Horea a aţîţat la jefuire. Nu dovedise. Horea nega. Martorii asistaseră la scene neconcludente, care nu spuneau nimic.

Pentru a-şi apăra poziţia privilegiată, Alexandru Chendi, mic nobil din Apuseni, supralicitează. Depoziţia lui este temeiul actului de acuzare.

Îndelungii ani de sclavie socială şi morală îşi spun cuvîntul, transformîndu-se în supuşenie laşă.

Tăria neînduplecată, demnitatea ireductibilă a căpitanilor ţărani răstoarnă mizeria trădătorilor, răscumpărînd-o.

Jankovich îşi dă seama că între Horea şi împărat, stăpînul lui prea graţios şi generos, există un tratat secret. Că la acest tratat vrea să ajungă guberniul şi nemeşimea, insistînd prin comitele Albei, baronul Kemény şi prin comisarul guvernamental Michael Bruckenthal, să aibă un reprezentant în comisia de anchetă.

Jankovich îşi apără împăratul cu loialitate şi ingeniozitate.

Execuţia corifeilor este regizată astfel, încît între ei şi mulţimea nemeşească, lacomă de sîngele lor, să stea ca un zid oştirea imperială şi răsunătoarele ei tobe.

7

Bun cunoscător al legilor şi al tuturor manevrelor procedurale, contele Anton Jankovich conduce astfel procesul lui Horea, încît să-i necinstească memoria. Din revoluţionar, care este executat cu sabia, vrea să scoată un tîlhar care este executat prin frîngerea cu roata. Cu iezuită iscusinţă Jankovich nu aminteşte cauzele revoluţiei în proces, dar va face o amplă şi justă analiză a

acestora în raportul către împărat. Nu sînt audiaţi martori ai apărării. Procesul este unul politic, cu procedura şi sentinţele stabilite încă înainte de deschiderea lui. În ultima şedinţă, Horea este întrebat, *pro forma*, dacă are ceva de spus în apărarea sa, sau are martori ai apărării. Horea găseşte sub demnitatea lui să se apere. Abilităţile juridice ale lui Jankovich se transformă în inabilităţi. În ziua de 23 februarie ordonă să fie aduşi la Alba Iulia, pînă în seara de 27 februarie, cîte trei ţărani bătrîni şi trei tineri, din fiecare sat al comitatelor Alba de Jos, Hunedoara, Zarand şi Sibiu sub pretextul unor corvezi, de fapt să asiste la martiriul corifeilor a căror sentinţă încă nu fusese pronunţată, dar era hotărîtă la Viena cu săptămîni în urmă. Mascarada procesului este pusă în scenă să acopere sentinţa şi pe cel care-o pronunţă. Acoperit de autoritatea absolută a împăratului, contele Jankovich nu-şi pune probleme de conştiinţă cu toate că îşi dă seama în profunzime de cauzele sociale ale revoluţiei. Ca orice slujbaş al unui regim absolutist şi dictatorial, vrea nu numai să-şi păstreze locul, dar să şi urce în ierarhie, criteriul valoric fiind înlocuit aici cu obedienţa depersonalizantă şi cu bunul plac al autocratului.

Formal şi local, contele Anton Jankovich se justifică. Judecat din istorie, devine o unealtă care-a procedat mîrşav faţă de una din marile personalităţi ale poporului român : Horea.

Sentinţa se publică la 26 februarie 1785, în faţa edificiului corpului de gardă din Alba Iulia, cu ceremonialul militar de rigoare şi în strigătele excitate ale nemeşimii care-a invadat oraşul, setoasă de sîngele căpitanilor revoluţiei.

8

Nu de multe ori istoria românilor înregistrează un spectacol atît de bestial rafinat, în şirul spectacolelor menite s-o decapiteze. Nu de multe ori istoriile altor popoare înregistrează coincidenţe atît de fulgurant simbolice, cum sînt cele legate de Alba Iulia. Nu de multe ori istoria se explică pe sine atît de lămuritor şi povăţuitor şi esenţial, cum s-a explicat în cursul veacurilor la Alba Iulia.

Peste 2500 de țărani români sînt înghesuiți între santinele pe platoul „La Furci" în dimineața zilei de 28 februarie 1785. Ziarul *A Mágyar Hirmondó* din Bratislava, botezată de unguri Poszony, va scrie în scrisoarea a 21-a din 26 martie 1785 că executarea lui Cloșca și Horea a fost : *„o sărbătoare princiară"*. Hanurile, osteriile, casele rubedeniilor fuseseră luate cu asalt de nobilimea ardeleană. Rangurile, mita, influența intraseră în joc spre a asigura locuri în rîndurile din față, astfel ca nimic să nu scape privitorilor lacomi să savureze supliciul celor care le voiseră pieirea și scoaterea din vreme.

Platoul „La Furci", adică „La Spînzurători" se află deasupra viilor, în partea sud-vestică a cetății, spre Partoș. Zi de sfîrșit de februarie, umedă, cu pîclă ușoară pe valea Mureșului. Ceasul din turla catedralei catolice bate orele 9.30. În fața temniței este aliniat un escadron din regimentul de cavalerie Toscana, în mare ținută. Dacă condamnații erau niște tîlhari, de ce acest fast militar care se acordă numai condamnaților cu ranguri înalte ? Compania de infanterie orășenească și cea de haiduci completează escorta militară. Se tem autoritățile de cei 2500 de români ? Se tem. Eșafodul foarte înalt, ce se petrece pe el să fie în vederea tuturor, este închis în careul infanteriei și cavaleriei, avînd în interior privitorii privilegiați. Horea și Cloșca, în lanțuri, sosesc la locul supliciului, fiecare într-un car avînd alături cîte un preot ortodox. Horea este asistat de preotul Nicolae Raț care i-a scris și testamentul... *„Oamenii care m-au prins"* — înșiră numele trădătorilor fără să-și pomenească ruda, pe George Nicula, dintr-o mare rușine că se află acolo sînge din sîngele său... — *„îi iert cu toată inima"*.

Sublimul iobag cetitor al lui Herder.

„Horea a mers fără nici o schimbare, cu inima îndrăzneață la locul destinat pentru ora cea amară a vieții sale" scrie același *A Mágyar Hirmondó*. *„Eu mor pentru națiune"* ar fi spus Horea, înainte de a fi legat pe patul de zdrobit, cuvinte trecute în germană pe o gravură contemporană : *„Ich sterbe für die Nation"*.

Todor Avrămuț se află printre cei 2515 țărani români care se descoperă și se închină, care lăcrimează și adună în ei. Cloșca primește peste douăzeci de lovituri. Roata are prinse pe raf niște cuțitoaie. Călăul Rokoczi Grancza

vrea să-și arate știința. Se crede eroul principal al scenariului. Îi zdrobește lui Cloșca fluierele picioarelor. Apoi rotulele. Apoi bazinul. Lovituri rare, care să răsune în toată ființa lui Cloșca. Horea, în lanțuri, este ținut de două calfe ale călăului, să vadă martiriul lui Cloșca.

Vede.

Vede Murășul sclipind în soarele care pătrunde prin norii alburii. Vede cîrdurile de ciori trecînd spre țarinele ieșite de sub nea. Vede fumurile ieșind albăstrui pe hornuri. Vede Oarda dincolo de Murăș, vede masa compactă a țăranilor români, la început ca o mare pată albă, apoi începe să întrezărească chipurile, apoi vede șerparele, țundrele și mai la urmă îl vede pe Todor Avrămuț, alb la față, cu trăsăturile căzute și-i este milă de el și se bucură că este slobod și nu l-a legat mai strîns de tumult, ca să-și piardă viața, mai de folos fiind slobod și neîmpăcat.

Todor Avrămuț scrie că privirea lui Horea l-a marcat pentru tot restul vieții. L-a răscolit, l-a jurat, l-a implorat, i-a poruncit.

Trecem peste amănunte. Preotul Niculae Raț îl ține pe Horea pe după umeri. Îi șoptește bolborosit rugăciunea morților. Cînd calfele îi scot lanțurile, Horea își înalță trupul. Atunci strălumineazǎ el. Atunci demnitatea crezului său îl transfigurează. Atunci, în clipa aceea tragică, înainte de a fi legat pe scundul pat de tortură, prevăzut cu latenți acolo unde va izbi roata, atunci cînd călăul retează capul lui Cloșca al cărui trup încă se convulsionează și-l ridică în sus, primind strigătele de mulțumire ale nemeșimii, atunci Horea strălucește în toată măreația lui omenească.

După cele dintîi lovituri cu roata date lui Horea, preotul Niculae Raț leșină.

Todor Avrămuț privește halucinat.

Cînd comandantul execuției ordonă să i se aplice lovitura de grație, călăul nereușind să-l ucidă de la a noua lovitură dată în piept, un funcționar ungur protestează că nu s-a aplicat procedura pînă la capăt. Este luat între baionete pe loc, destituit și zvîrlit în închisoare.

Apoi calfele lui Rokoczi Grancza ridică trupul decapitat al lui Cloșca de picioare și călăul îl despică pe șira spinării. Cele două jumătăți sînt tăiate în dreptul abdo-

menului. Cele patru părţi de trup sînt puse în coşuri de nuiele. Se procedează la fel cu Horea.

Inimile şi măruntaiele se îngroapă lîngă eşafod.

Trupele pleacă în duruitul tobelor.

Coşurile cu trupurile hăcuite sînt legate pe samarele a patru cai. Convoiul se duce să expună părţile de trup, acolo unde a ordonat înaltul comisar regesc.

ÎN LOC DE EPILOG (I)

Dincolo de neuitare : Apusenii !

Pletoşi, însemnaţi pe frunţi cu detunetul trăznetelor, scrişi cruciş şi curmeziş de călcătura apăsată a moţilor. Veacuri vechi şi veacuri noi curgînd din Detunatele şi Buteasa, ducînd spre conştiinţa lui astăzi şi a lui mîine amintirea lui Zamolxe şi crîncena amintire a lui Horea. Chemîndu-i din neuitare pe cei vechi ai noştri, Burebista întemeietorul şi Menumorut, pe Cloşca şi Crişan, cu ai lor căpitani-iobagi şi căprari-ţărani, nemuriţi în leagănul văilor bîntuite de asprele vînturi ale vremurilor. Din stei în stei, din codru de molid în codrul Scorăcetului, din Vadul Moţilor în Vidra şi La Piatră, din Albac la Cîmpeni, pe împletita vale a Arieşului şi-n străluminata Ţară a Zarandului, umbletele de cuget spre noi înşire, cei din veac ţesînd aici legendele veşnice ale dăinuirii.

Apusenii !

Mai vechi decît Horea, mai vechi decît Mioriţa, mai vechi decît Zamolxe.

Cei de-o fiinţă ca moţii,

Pletoşi, cărunţi, purtînd pe umeri, greu de sînge, sensul şi dezlegările acelui *Tumultus Rusticorum*, de la care noi toţi purcedem !

Apusenii !

Cu Horea, Cloşca şi Crişan veşnicindu-i, păstrînd în piatra steiurilor scîrbavnicele nume ale trădătorilor de neam, cu apusurile mucenicindu-i şi răsăriturile chemîndu-i la soborul timpului.

Apusenii !

CARTEA
A CINCEA

FLAMMAE IN TRANSYLVANIA

„Nu cu argumente filosofice şi umanitare vom putea convinge pe aceşti tirani... ci cu lancea, ca Horea..."

AVRAM IANCU

ÎN CARE NE ÎNTOARCEM LA NEAMUL AVRĂMUŢILOR

1

Ion George Avrămuţ, fiul lui Todor Avrămuţ cunoscut de noi din *Tumultus Rusticorum* s-a născut la Cîmpeni în 1790, crescînd sub mitul lui Horea ţinut viu de tatăl său care participase la războaiele cu Napoleon sub ordinele arhiducelui Carol de Austria, singurul comandant austriac care i-a învins generalii. În 1796 pe Jourdan, gonindu-l din Germania şi pe Moreau. Este sigur că Todor Avrămuţ a avut o viaţă aventuroasă, că, fiind specialist în cercetări de luptă, a căzut într-o ambuscadă franceză, că a evadat din chiar cortul colonelului de dragoni unde fusese adus pentru interogatoriu şi că arhiducele Carol l-a folosit pentru a aduna prin el date secrete asupra armatei franceze, pe care le-a sintetizat în opera de refacere şi modernizare a armatei austriece pe timpul cît a fost ministru de război. Todor Avrămuţ a acceptat orice misiune, oricît de riscantă, dintr-un singur gînd înrădăcinat adînc în conştiinţa lui : să devină un bun specialist militar, pentru a-şi pune cunoştinţele în slujba unei noi revoluţii a românilor transilvăneni. Viaţa lui este un întreg roman.

Ion George Avrămuţ a continuat tradiţia militară a familiei, dar s-a retras la cerere în anul 1819, dedicîndu-se cercetărilor de istorie şi politicii naţionale în condiţiile create după revoluţia populară a lui Horea. În răgazul lăsat de aceste preocupări ţinea la zi un fel de enciclopedie a descoperirilor ştiinţifice contemporane, călătorind o dată pe an la Viena unde era membru al aceleaşi societăţi secrete „Frăţia de cruce“, care-şi substanţializase ţelurile, trecînd activ la lupta de eliberare a popoarelor din cuprinsul imperiului austriac. Ion George Avrămuţ era unul din cei mai activi susţinători ai ideii de unitate a tuturor românilor, de unire a celor trei ţări româneşti într-o „republică română“, în care scop călătorea foarte des la Bucureşti şi Iaşi, fiind prieten cu slugerul Tudor Vladimirescu, cu Iancu Jianu şi cu Ioniţă Tăutu, şeful „Cărbunarilor“ moldoveni. Pentru slujbele lui militare, Todor Avrămuţ fusese împroprietărit cu o gură de mină la Roşia. Alcătuise un fel de falanster, adică băieşii lui erau organizaţi în două schimburi a cîte şapte ore schimbul, fiind plătiţi după producţia echipelor, la care se adăugau un fel de prime la Crăciun şi la Paşti. Botezurile, nunţile, înmormîntările erau finanţate de o contribuţie a „băii“. Chestiunea stîrnise protestul marilor proprietari de mine şi pe cel al administraţiei minelor statului, cu atît mai mult cu cît la baia „Avrămuţ“ lucrau numai foşti oameni de nădejde a lui Horea şi Cioşca, baia numindu-se „a horenilor“. Chestiunea se aplanase de însăşi guberniul transilvan, care nu avea nevoie de o nouă răzmeriţă în Apuseni şi nici nu voia să contrarieze un fost ofiţer aflat în corespondenţă cu aghiotantul arhiducelui Carol. De fapt „baia horenilor“ strînsese treptat un fond substanţial secret folosit pentru curierii şi călătoriile în Ţara Românească, şi Moldova, cu un buget rezervat noii ridicări a moţilor pe care Todor Avrămuţ o socotea iminentă înaintea morţii sale întîmplate la 23 septembrie 1833.

2

Ion George Avrămuţ s-a căsătorit cu Todora, moaţă de mare frumuseţe, fiica răsculatului Onea Corcheş al lui Gheorghe din Vidra, din neamul Corcheşilor cunoscut pentru dîrzenia lui, care i-a dat lui Horea destui fruntaşi aprigi. A fost o desfătare s-o înveţe carte românească şi germană. Au avut un băiat, pe Toma. Todora s-a transformat într-un fel de secretară a soţului ei, neînduplecîndu-se să rămînă acasă, însoţindu-l în umbletele lui la Bucureşti, Iaşi, Buda şi Viena. Bună călăreaţă şi vînătoriţă, l-a încredinţat pe Toma fie mamei, Rafila Corcheş, la Vidra, fie socrilor. Todor Avrămuţ s-a văzut în acest nepot, educîndu-l în aşa fel încît să facă din el un „horean“. De cînd a avut 4 ani, au bătut Apusenii de-a călare şi Todor Avrămuţ i-a povestit despre „tumultul

horenilor". Au coborît în baie, unde băieșii i-au zis „domnișoruțu nost'", așa că atunci cînd a venit vremea școlii, Toma Avrămuț absolvise o altă școală ale cărei învățăminte i s-au întipărit pe veci în toată ființa.

Toma Avrămuț s-a născut în anul 1812 la Vidra, în casa bunicilor care a rămas apoi casa părinților săi. Avea 9 ani cînd tatăl lui a plecat să lupte sub steagurile lui Tudor Vladimirescu. La 23 de ani își dă doctoratul în drept la Viena. La 24 de ani se căsătorește cu Zamfira Medrea din Cîmpeni, nepoata horeanului Stan Medrea. Zamfira crescînd mai mult sub influența morală a Todorei Avrămuț, mama lui Toma, în casa căreia venea să învețe carte și să asculte povestirile acesteia cînd se întorcea din peregrinările în care servea de acoperire soțului său. Acolo l-au cunoscut pe Avram Iancu, pe Buteanu, pe Dobra.

Toma Avrămuț se specializează în limba rusă, pasionîndu-se pentru problemele de politică internațională ale celor două imperii aliate : Austria și Rusia. Știe la perfecție germana, maghiara și vorbește curent limba rusă, bunicul Todor Avrămuț învățîndu-l alfabetul chirilic. Toate aceste date biografice ale Avrămuților sînt necesare pentru a înțelege continuitatea de atmosferă, tradiția, solidaritatea de gînd a celor trei generații de moțogani și ardeleni care stăpînesc pe deplin evenimentele între 1784 și 1848, adică vreme de 64 de ani.

3

Toma Avrămuț adaugă tomului *Tumultus Rusticorum*, trei volume de însemnări ciudate alcătuite din note de călătorie, minute ale discuțiilor cu oamenii politici și cărturarii din cele trei țări românești, cunoscîndu-i personal pe Simion Bărnuțiu, Barițiu, August Treboniu Laurian, pe Bălcescu, Tell, Magheru, Heliade Rădulescu, pe Alexandru Cuza, Costache Negri, Vasile Alecsandri și Alecu Russo, cărora le-a dus mesaje din Transilvania sau de la care a adus mesaje, împărțindu-și acest rol cu tatăl său, deosebit de activ în perioada 1846—1848. Tot acest material memorialistic și de analiză este completat cu comentarii politico-istorice și îndeosebi sociale, Toma Avrămuț fiind politicește un socialist.

În cele trei volume sînt puse în raport cu contextul social descoperirile științifice ale timpului și felul cum ele duc la scăderea salariilor muncitorilor, urmărindu-se cu atenție consecințele aplicării mașinilor cu vapori în manufacturi și mine. Toma Avrămuț este la curent cu proiectele nobilului ruinat Saint-Simon și ale negustorului Fourier, dîndu-și seama că bunicul lui a anticipat cu aproape 30 de ani o practică socialistă care a dat și dă rezultate excelente, „falansterul" lor de la Roșia reușind să asigure și să îndestuleze toate cele 220 de familii care sînt legate de el, cu atît mai mult cu cît tatăl său, Ion George Avrămuț i-a adăugat și un sistem comunitar de creștere a cornutelor și oilor. La curent cu teoriile comunismului egalitar al lui Gracchus Baboeuf, Toma Avrămuț își dă seama cu luciditate că socialiștilor francezi le scapă esențialul : declarația de război împotriva posedanților, lucru care nu i-a scăpat lui Horea. *Organisation du travail* a lui Louis Blanc i-a fost adusă la cunoștință în traducerea germană a prietenului său, socialistul austriac Karl Martin Sibelius. Toma Avrămuț comentează cele trei legi elaborate în Franța sub domnia lui Ludovic Filip, ca și urmările lor din domeniul social : învățămîntul primar, legea drumurilor vicinale și a drumurilor de fier. Îl comentează pe Guizot, omul care a obligat mulțimea poporului să învețe carte, pregătindu-l astfel pentru viitor, interesîndu-l în afacerile publice și aprofundează urmările pe care deplasarea rapidă a bunurilor agricole și industriale le va avea în viața națiunilor, nu fără să analizeze înapoierea feudală care domnește în Transilvania. Există un capitol dedicat literaturii, artei și științei. Toma Avrămuț este un adept al romantismului, dar un romantism cu totul realist. Notele lui despre scandalul izbucnit la Paris în 25 februarie 1830 cu ocazia premierei dramei lui Victor Hugo *Hernani* sînt pline de savoare. A urmărit cariera politică a lui Chateaubriand pînă în 1830, punînd-o în ecuație cu cîteva din personalitățile vieții literare și politice din țările românești, apropiindu-l pe Nicolae Bălcescu ca factură spirituală. Nu i-au scăpat Balzac și, prin relațiile lui socialiste, Georges Sand. Știa că spirituala baroană Dudevant este o republicană, fiind prietenă cu Ledru-Rollin, idolul studențimii românești din Paris și citise *Le Compagnon du Tour de France* ca și *La Marie au Diable*, descifrînd ideide socia-

liste ale scriitoarei. Lamartine încă a intrat în atenția lui pe aceeași cale a intelectualității studioase românești pe care poetul o proteja și de care se legase spiritual.

Toma Avrămuț notează că, pe cînd intelectualitatea ardelenească s-a format și se formează încă la Roma, Viena și Buda, căutînd aici izvoarele istorice, argumentele sociale și politice necesare emancipării și ridicării poporului român la rang de națiune politică egal îndreptățită, intelectualii din Principate sînt cu un pas înainte, sincronizîndu-se la Paris cu cea mai avansată mișcare spirituală și social-politică a timpului. El vorbește despre valențele gintei latine la care face aderență spiritul românesc și la puțina influență pe care mișcarea spirituală a germanilor contemporani o are chiar asupra ardelenilor care studiază la Viena. Este remarcabilă observația lui asupra schimbării de orizont cultural care se operează de la începutul secolului, sau de la sfîrșitul secolului XIX ; prin dezlipirea din matca culturii bizantine și apropierea de cultura franceză, expresie specifică și particulară a gintei latine.

Preluînd enciclopedia tehnică a tatălui său, cu care de fapt lucrează împreună, urmărește progresele în electricitate, în geografie, în științele naturii, în chimie, în tehnică. Buffon, Linné, Lavoisier, Ampère, Gay-Lussac, electro-magnetismul lui Arago, pilele electrice ale italianului Volta, farurile marine ale lui Fresnel, de fapt inginer de poduri și șosele, devenit optician din pasiune, fac obiectul unor analize esențiale. Descoperirile sînt înregistrate la capitolul disciplinelor respective, cu aplicarea lor practică, dînd în sinteză tabloul unei epoci dinamice, frămîntată de idei novatoare, neliniștită, plină de patos, de superbia geniului uman descătușat de absolutismul nivelator și obtuz, creator de mediocritate conformistă. Tatăl și fiul se declară fățiș învățăceii lui Cuvier, creatorul geologiei și paleontologiei. Casa din Vidra începe să se umple de fosile. Băieșii ascultă conferințe pe înțelesul lor și sînt atenți la ceea ce conține deosebit galeria în care lucrează. Dar marea pasiune a tînărului Toma Avrămuț o constituie istoricii și istoria. Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, ideile științifice ale lui Michelet, discuțiile cu Nicolae Bălcescu și cu doctorul în filozofie și medicină Vasile Pop, pe care-l frecventează la Zlatna cu începere din 1829, îl înarmează cu o optică penetrantă,

cu o viziune largă, interdisciplinară. Îl simpatizează pe Damaschin T. Bojîncă pentru spiritul lui pamfletar și-i elogiază modul de a-l scoate din luptă pe Sava Tököli și a sa broșură defăimătoare la adresa românilor : *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind*, publicată la Halle în 1823.

Toma Avrămuț scrie în prefața la *Gestele Valachilor de la Tumultul Horenilor la Revoluțiunea din 1848 și Avram Iancu* (așa sînt intitulate cele 3 volume) :

„Pentru a-și apăra ființa națională și a ieși în istoria evropenească, iată că românii care și-au agonisit libertatea cu sabia și cu lancea, s-au nevoit a apuca peana care încă trebuie slăvită atunci cînd se pune în slujba națiunii. Deopotrivă sînt gestele sabiei și gestele peanii și îndeolaltă trebuiesc considerate ca fiind expresiunea aceluiași cuget mărturisitor de dignitate umană și doritor de libertate."

Cu o altă caligrafie, rondă și litere mici este trecut sub titlul „Gestelor" un citat din Augustin Thierry — anume din suita de articole *Lettres sur l'histoire de France*, publicate în jurnalul liberal *Le Courrier Français :*

„la guerre aux écrivains sans èrudition qui n'ont pas su voir et aux écrivains sans imagination qui n'ont pas su peindre.

4

Toma Avrămuț studiase cu amănunțime relațiile diplomatice și secrete dintre cele două monarhii absolutiste Austria și Rusia țaristă. Urmărise, desenînd o serie de hărți, extinderea imperiului țarist spre vest, anexarea Basarabiei, stabilise pretextele ocupării militare a Moldovei și Munteniei, urmărise împărțirea Poloniei și politica asemănătoare care se ducea față de toate cele trei țări românești cu intenția ca Austria să se învecineze cu Rusia pe Carpați și Olt.

Scosese într-un capitol deosebit de documentat toate clauzele diverselor tratate încheiate între monarhii europeni, îndreptate împotriva revoluției ca stare socială și istorică, tratate care se înmulțesc surprinzător după Re-

voluția franceză din 1789. Acolo este descrisă amănunțit insurecția națională poloneză din 1794, condusă de generalul Tadeusz Kościuszko, care luptase pentru independența Statelor Unite și intrarea armatelor țariste, prusace și austriece în Polonia. Analizează juridicește și pune în afara legilor, autoconsacrarea și autolegalizarea „dreptului de intervenție“, pe care și-l arogă absolutismul, după congresul de la Troppau în 1820, bastard produs de sistemul austriac a lui Metternich și de sistemul rusesc al lui Arakceev, îndreptat împotriva oricărui progres social, oricărei idei democratice.

Țarismul manifestă un interes deosebit față de Principate, interes perfect argumentat de generalul rus Jeltuhin, comandantul suprem al Armatei a 2-a pravoslavnice, care cere anexarea acestora :

„Nu mă voi referi aici la avantajele graniței noi, formată de Dunăre și Munții Carpați, nu voi lămuri folosul dat de posibilitatea ca în timp de război să se organizeze aprovizionarea armatei într-o țară îmbelșugată, în locul stepelor actuale din Basarabia și Novorossiisk, nu voi pomeni avantajele în caz de război cu turcii, de a avea linia de operații pe Dunăre și de a muta teatrul de război pe malul drept... pe calea instituțiilor comerciale să se egalizeze profiturile provinciilor noastre din sud cu foloasele Principatelor, căci altfel independența acestei țări față de Rusia, în condițiile organizării ocîrmuirii interne, va avea drept urmare concurența cea mai păgubitoare pentru noi, la lucrările de care depinde în mod aproape exclusiv comerțul nostru din Marea Neagră.“

Toma Avrămuț intuiește că toate ideile novatoare ale cărturarilor români din Transilvania, Moldova și Țara Românească, cresc de fapt sub umbra baionetelor celor două împărății. Înnăbușirea revoluției condusă de Tudor Vladimirescu de către oștirea otomană îi aduce un spor de argumente ostile „dreptului de intervenție“ atît de prompt aplicat de Rusia în 1821. Urmărește politica intervenționistă a țarului Alexandru I, schimbul de note diplomatice cu Înalta Poartă prin care țarul vrea să obțină dreptul de pacificare a Țării Românești, în vreme ce Austria oferă sultanului armament și muniții pentru același scop. Urmărește explozia produsă în cabinetele diplomatice ale Vienei și Petersburgului de ideea revoluției lui Tudor Vladimirescu : dreptul inalienabil al națiunii de a înlocui cu forța o autoritate a cărei legitimitate nu emană de la ea. Emanciparea de sub „protectorat“, cu alte cuvinte independența este pentru Alexandru I o idee subversivă, care trebuie călcată sub cizma soldățească.

Toma Avrămuț încearcă să urmărească firele care conduc Eteria, sforile care i-au mișcat pe asasinii lui Tudor Vladimirescu, umbrele și culisele care l-au creat pe Alexandru Ipsilanti. Atunci a înțeles că Alexandru I țintea Peloponezul. Că Moldova și Țara Românească erau o barieră supărătoare și că Imperiul Otoman era de fapt o marionetă trasă de sfori, avînd mînuitorii în Occident.

Analizînd cu pătrundere și finețe clauzele tratatului de la Adrianopole încheiat după războiul ruso-turc din 1828—1829, Toma Avrămuț spune că țarul a reușit să-și legalizeze ocuparea Principatelor după un singur război cu turcii, în vreme ce aceștia n-au reușit să țină Principatele sub ocupație cu toate că, pentru aceasta, au purtat războaie vreme de peste 400 de ani.

Atenția deosebită dată de Todor Avrămuț țărilor surori se explică prin țelul cărturărimii și al poporului, prin idealul vremii : Unirea tuturor românilor într-o republică românească. Toma Avrămuț, realist și analist cu spirit larg cuprinzător, își dă seama cu luciditate de conjunctura politică a estului european și-i va spune lui Avram Iancu la Cîmpeni, în decemvrie 1848 : *„Frate Iancule, nu de Austria mă tem, fără numa de Rusia, că țarul și-o fo luat misia de jăndar și polițai evropenesc“*, la care Iancu a rîs și i-a răspuns că-i mai aproape Viena decît Petersburgul și să iasă ei în primăvară și atunci se va vedea.

RESTITUTIO IN INTEGRUM !

1

Titlul este împrumutat de la Toma Avrămuț, el exprimă pretențiile nobilimii maghiare de-a anula toate reformele social-politice ale împăratului Iosif al II-lea și de a se bucura de restituirea tuturor privilegiilor știrbite de acesta, la care s-ar adăuga un sistem draconic de maghiarizare a popoarelor nemaghiare din cuprinsul Ungariei și Transilvaniei, ca și unirea Transilvaniei cu Ungaria.

Deci Toma Avrămuț stabilit temporar fie la Sibiu, fie la Brașov, cu soția lui Zamfira, făcînd legătura dintre Avram Iancu, George Barițiu și Simion Bărnuțiu, trecînd munții clandestin pe potecile oierilor, de la Rășinari pe sub Vîrful Plaiului ieșind sub muntele Capra în drumul care trece Munții Lotrului pe sub Vîrful Zimbrului și al Vătafului, ca apoi, urmînd apele învolburate ale Voineșiței, să coboare pantele de pe Fața Frasinului la Voineșița și de aici s-o țină pe Lotru pînă la Brezoi, de unde prin Rîmnicu Vîlcea cobora la Pitești și București cînd se afla la Sibiu ; sau de la Brașov mai lesne trecea luînd-o de la Săcele în sus pe Doftana ardeleană pînă în pasul Predeluș, de unde cobora pe Doftana cealaltă pînă la Cîmpina și de aici la București, făcea un fel de transhumanță politică, slujind nu numai de curier tainic, dar și de diplomat secret. Tempera excesele, media împăcări, înlătura ranchiune, stimula pe temporalizatori și din 1841 s-a desprins ușor de cărturarii și oamenii de condei ai presei transilvane, trecînd de partea lui Avram Iancu, lucru care l-a făcut să participe la revoluția din 1848 cu arma în mînă, lăsînd cărturarilor tihna precară a redacțiilor și adunărilor deliberative sub ochiul neînduplecat al poliției secrete.

Alarma cărturărimii ardelene a fost dată de Wesselényi Miklós, în cartea *Balitélekröl* sau *Despre prejudecăți* apărută la Buda în 1833 în care scria :

„Consider nu numai corect, dar și foarte necesar ca poporul de jos să nu se bucure de drepturi naționale și de reprezentare, decît dacă va deveni cu adevărat maghiar, dacă se va contopi cu națiunea de ale cărei drepturi vrea să beneficieze, dacă prin limbă și obiceiuri se va identifica cu ea. Pentru o atît de magnifică recompensă, prețul e doar învățarea unei limbi... pe măsură ce s-ar maghiariza, cu încetul ar primi și drepturi naționale“...

Este vremea dinspre sfîrșitul domniei lui Francisc I. *La 1835 stăpînește o reacțiune crîncenă, avînd drept arme* neînduplecata cenzură și poliția. Nemeșimea profită din plin — zice Toma Avrămuț — silindu-se să opună românizării legice a structurilor social-politice, maghiarizarea forțată care îmbracă proiect de lege votat de Dietă în 1842. Imitînd actul de germanizare încercat de Iosif al II-lea, amintitul proiect de lege prevede introducerea limbii maghiare ca limbă oficială în Transilvania, progresiv, într-un timp de zece ani. Protestele românilor și ale sașilor vin și întăresc cugetele moților, storși nemilos de administrația austriacă. Toma Avrămuț notează cu ironie amară că acel *Restitutio in integrum* i-a atins și pe nemernicii trădători ai lui Horea, cărora li s-au ridicat privilegiile acordate, fiind întorși la starea de iobagi.

Este citat pe lîngă Barițiu și Bărnuțiu, Ștefan Ludwig Roth cu celebrul său articol *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* ; *„...Nu văd nevoia de a impune o limbă oficială țării. Căci noi avem deja o limbă oficială a țării. Nu este nici limba germană, nici cea maghiară, ci este limba română !...“*

Și Nicolae Bălcescu la 1 ianuarie 1847 :

„Ținta noastră socotesc că nu poate fi alta decît unitatea națională a românilor. Românismul dac e steagul nostru, subt el trebuie să chemăm pe toți românii.“

2

Ne refuzăm plăcerea de a asista la întîlnirile politice dintre pașoptiștii din toate trei țările românești, întîlniri care au drept pretext cura de ape minerale de la Zizin și Vîlcele, lîngă Brașov, sub ochii poliției secrete, dar mai ales sub urechile ei lungite peste măsură, întîlniri descrise cu lux de amănunte și cu totul pitoresc de către Toma Avrămuț, care se dovedește ar fi apropiat de Balzac ca har al amănuntului semnificativ și al picturii de epocă.

Toma Avrămuț conchide că, după revoluția lui Horea, în locul lăncii, românii au transformat cultura în armă politică, dar că istoria politică se face cu lancea, aici identificîndu-se cu ideile lui Nicolae Bălcescu și ale lui Avram Iancu. Capitolele din „Geste“ care se referă la Revoluția din 1848 sînt organizate în așa fel încît sintetizează într-o organogramă amănunțită principalele forțe politice legate de eveniment, oamenii care le reprezintă, interesele în joc, mijloacele folosite, culisele pe care diverșii protagoniști le servesc.

„Problema arzătoare a secolului 19 este problema naționalităților“ scrie Toma Avrămuț în „Geste“. *„La românii din Transilvania această problemă a ieșit în toată strălucirea la marea adunare națională de la Blaj din 15—18 mai,*

nu numai în cuvîntarea deputatului Simion Bărnuțiu, care vrednică este de a sta la bazele istoriei noastre contemporane ; dar deopotrivă în participarea poporului care a uimit prin disciplina și intuirea momentului, prin înțelegerea marilor comandamente naționale. Ceea ce le-a scăpat onorabililor și veneraților noștri conducători a fost tocmai legătura dintre masele poporului și junimea inteligheнției de sub poruncile Iancului, care de fapt, a condus poporul și l-a organizat militărește și eu consider marea adunare națională de la Blaj ca pe unul din Gestele istorice ale poporului român, de la care s-a scris nu numai revoluțiunea, dar însăși principiile care fundamentează națiunea."

Toma Avrămuț urmărește în capitolul *Restitutio in integrum* evoluția neașteptată a politicii reacționare dusă de nemeșime în plan social, care, după revoluția maghiară din martie 1848, se transformă într-o politică șovină și reacționară în plan național prin hotărîrile de maghiarizare luate de guvernul „revoluționar" maghiar de sub președenția lu Kossuth Lajos :

„Am face o nedreptate istorică și am cădea în păcatul trufiei nemeșești dacă nu am recunoaște că împotriva orbirii șovine a guvernului zis revoluționar al lui Kossuth și a viziunii lui nenorocite care a dus la sinuciderea revoluției maghiare s-au ridicat și glasuri înțelepte precum al contelui Széckenyi István în ședința solemnă a Academiei de Științe din 27 novembre 1842, sau al revoluționarului Simonffy Jozsef, sau al radicalilor de la gazeta «Marczius Tizenötödike», atîta numai că aceste glasuri ale realității istorice, ale rațiunii, au fost astupate de trufia nemeșească cutcurigită în ditirambi de Kossuth. Kossuth o fo înlocuită rațiunea politicii cu zornăitul de pinteni și dolmanul nemeșesc plin de brandenburguri, dialectica istorică cu vorbe umflate, el însuși chemînd prăpădul asupra ungurimii prin trîmbițata lui teorie precum că — între maghiari și români — este vorba de exterminare : «Ori vom fi exterminați, ori vom extermina», lozincă nenorocită care l-au făcut să înființeze acele monstruoase «tribunale de sînge» și «echipe de vînătoare», care a ridicat pe biserici și școale alte lozinci prostești : «Unire sau Moarte», care a atîțat secuimea împotriva noastră și a sașilor, unind-o în potere cumplite, ucigătoare de prunci, de muieri și de bătrîni. Numai el a ațîțat orbește instinctele cele josnice și numai el a adus din nou în fața românilor toată oroarea vremii horenilor, poruncind să fie ridicate furci în satele românești și trimițînd echipe de vînătoare să-i ucidă mișelește pe cărturarii românilor și pe cei care încă mai credeau că pot lupta cu mijloace parlamentare pentru obținerea drepturilor națiunii.

— ...putem noi să ne închipuim că pe oricine, o dată căzut în mîinile noastre, îl putem spoi cu o naționalitate, cum spoiești, de pildă, pereții cu var sau oala cu smalț ? Și ne putem închipui că e de ajuns o poruncă pentru ca cineva să-și lepede caracterul său național ? a spus Széchenyi István la ședința solemnă a Academiei de Științe, ridicîndu-se împotriva maghiarizării forțate și propunînd o asimilare istorică printr-o de el văzută «superioritate spirituală și culturală» pe care maghiarimea ar avea-o asupra tuturor celorlalte națiuni din imperiu.

Și Simonffy Jozsef :

«...Românii și maghiarii au neapărată trebuință de cea mai strînsă frăție.. cine seamănă discordie, ură și produce vărsare de sînge între aceste două națiuni surori, este trădător al propriei națîi«.

Radicalii de la «Márczius Tizenötödike» :

...În Ardeal, două puteri au să hotărască asupra soartei uniunii, dieta și poporul român. Dieta nu reprezintă decît cîteva sute de oameni, românimea înseamnă Ardealul întreg."

Notasem că Toma Avrămuț, spirit sintetic, alcătuise un sinopsis al partidelor politice, al intereselor, al ideologiilor, care se înfruntă în epocă, precum și un tablou al evenimentelor pe date, realizînd astfel o sinteză explicită a frămîntărilor care au caracterizat Europa anului 1848. Din acest tablou complex reținem că mișcările revoluționare care au incendiat Europa în acel an au izbucnit în Franța la 24 februarie, în urma eșecului abil dirijat al Atelierelor Naționale, spre a compromite ideile socialiste ; că revoluția din ianuarie în Regatul celor Două Sicilii, mișcarea Risorgimento și războiul de eliberare al Sardiniei cu Austria imperială, ca și epoca progresistă a papei Pius al IX-lea au constituit argumente ideologice incendiare pentru revoluționarii din imperiul habsburgic, că la 15 martie revoluția izbucnește în inima acestui imperiu : Viena, că la 18 martie Berlinul este în revoluție.

Argumentele sînt înlăturarea absolutismului, constituirea naționalităților politice, cîștigarea libertăților democratice, înlăturarea discriminărilor sociale, confesionale și politice. Singura monarhie absolută care rămîne neatinsă de valul revoluționar european este Rusia. De pe această poziție va interveni împotriva mișcărilor revoluționare din Principatele Române și din Ungaria, dînd o mînă de ajutor absolutismului habsburgic, zguduit din temelii de revoluția maghiară.

Aici Toma Avrămuț deschide o paranteză substanțială explicînd greșelile capitale făcute de Kossuth și situația aparent paradoxală a românilor și slavilor din imperiu. Cu toate că absolutismul habsburgic a spoliat toate popoarele stăpînite cu o cruzime diabolică, împotriva faptului că împăratul de la Viena a înnăbușit războiul țărănesc condus de Horea, hărăzindu-i pe corifei martiriului celui înfricoșat, cu toate că aceeași monarhie absolută a consimțit la *Restitutio in integrum*, abolind reformele progresiste întreprinse de Iosif al II-lea, și reinstaurînd feudalismul în toate privilegiile lui absurde și anacronice, nici slavii din imperiu : sîrbii, croații, cehii, slovenii, nici cei peste trei milioane de români nu s-au alăturat revoluției maghiare, ba dimpotrivă, au luptat împotriva ei pentru a veni în ajutorul împăratului care, și de această dată, îi va trăda.

Opac politic, orbit de morbul naționalismului șovin și de cel nobilitar, Kossuth Lajos, redactor la ziarul *Pesti Hirlap*, visează o Ungarie feudală în hotarele vechiului regat al Sfîntului Ștefan, anulînd realitatea vremii lui prin lozinci șovine și legi fără nici o aderență la contemporaneitate. Atunci cînd decretează „maghiarizarea forțată" și „Unirea Transilvaniei cu Ungaria", de fapt decretează moartea revoluției maghiare — care va fi prinsă în cleștele de foc al moților lui Avram Iancu, al croaților și sîrbilor conduși de banul Jellačić și al germanilor care vor chema armatele țariste.

Revoluția vieneză din martie răsturnase absolutismul și pe reprezentantul lui european cel mai feroce : Metternich. Revoluția maghiară avusese șansa să refacă harta politică a Europei de est. Prin Kossuth și teoreticianul maghiarizării, Wesselényi, ungurii și-au refuzat această șansă istorică.

Restitutio in integrum s-a dovedit o greșeală fatală.

CÎMPIA LIBERTĂȚII

1

Joi, în 11 mai 1848, pe la ceasurile șase după amiază, centurionul Toma Avrămuț descalecă la intrarea în satul Berghin, așezat în poala Dealului Șipotului. Avram Iancu i-a încredințat cancelaria secretă și, de fapt, centuria lui este alcătuită din curieri călări care nu sînt simpli curieri, sînt observatori instruiți, foști căprari și sergenți în armata imperială, studenți la drept, canceliști. Este cu el și fostul cadet din Italia, Dionisie Sterca-Șulutiu de Cărpiniș care lucrează de sîrg la construcția tunurilor din lemn după o patentă a lui, tunuri ușoare care se pot trage peste munte cu o pereche de cai. Dionisie este nălțuț, subțirel de parcă purta corset pe sub surtucul-redingotă croit milităreşte dintr-o stofușoară vențiană albăstruie care se potrivește de minune cu albul cioricilor strînși pe pulpă, vîrîți în cizme din piele galbenă. Poartă dolama de pănură vînătă pe-un umăr, agățată la git printr-un lănțug de argint și pe cap cunoscuta pălărie de epocă, stil „carbonar", cu gardinele largi, răsfrînte în sus. Se poartă cu mustăcioară și bărbierit la sînge, deosebindu-se de cei mai mulți apropiați ai Iancului care, preoți fiind, au bărbi preacuvioase. Toma Avrămuț seamănă cu neamul Tudorei, maică-sa, adică cu neamul Corcheșilor ; este înalt, spătos, aducînd mai mul a haiduc decît a doctor în jură și pentru a nu se deosebi de moții lui, este îmbrăcat moțește, poartă pe cap clop negru și în picioare cizme cu șiret. Zamfira nu-l suferă decît cu mustăcioară, descalecă și ea, tot moțește îmbrăcată, dar mai altfel. Niciodată Toma Avrămuț nu și-a explicat în ce stă acest „mai altfel" al Zamfirei. În căutătura dreaptă, netulburată, în acel : „Auzi tu, Dionisie, dacă vrei să-mi calci pragul nu mai suspina, că nu ți se șede și io sînt surdă de urechea aia la care suspini", asta spusă seara la masă la socrii, la Cîmpeni, prin aprilie, cînd venise Dionisie bucuros că junimea română din Abrud și din Abrud-sat vrea să se scrie la gardia națională, sau în glasul ei dezmierdător în care el distinge un ton tăios și aspru cînd se-ntîmplă să vină la ei doamna Maria Cioran, frumusețe brunetă, focoasă, cu glas de divă, centrul atenției la soa-

rele, aplaudată cu foc atunci cînd se lasă înduplecată și cîntă împreună cu Nicolae Begnescu, Tyrteul Apusenilor ; ori în mîndria cu care-și poartă fruntea înaltă, în bărbăția cu care-l urmează și care nu-i păgubește feminitatea și dulcea ei prezență dezmierdătoare.

Cînd descalecă începe să tragă clopotul. Pe ulița mare se alcătuiește un fel de procesiune a sașilor.

— Să vă caut cortel, spune Dionisie.

— Să-i așteptăm pe sași, spune Toma Avrămuț... Auzi, baciule Todor, ne căutăm cvartir, o rămînem la căruțe ?

— Zîc să rămînem îndeolaltă. E mai bine, domnișorule.

Baciu Todor a fost omul de arme al tatălui său, cînd acesta s-a dus sub steagurile Vladimirescului.

2

Sinteza informativă a zilei de joi 11 mai 1848 ;

...De la invalidul sas Arnold Scherg : Domnii Rosenfeld de la Viena, veniți în pămîntul crăiesc și episcopul Șaguna au ațîțat sașii împotriva unirii, dînd poruncă să fie date jos steagurile unguregti și să se ridice steaguri austriece. Sașii din Reghinul Săsesc au ținut o adunare populară, au chemat și pe români și pe unguri, dar de îndată au strigat *„Aus mit Magyaren“ — Afară cu maghiarii.* Au hotărît uniune cu Austria. Ei au un steag cu o față austriacă : negru-galben și cu altă față transilvană : albastru, roșu, galben. Au vrut să-l omoare pe comitele Zarandului, baronul Bánffy János care la adunare a spus : „Nu este bun patriot acela care nu sprijină uniunea“. Bánffy János a scăpat fugind călare. Au înființat garda armată.

● Tot la Reghinul Săsesc s-a ținut o adunare a românilor sub președinția protopopului Mihail Crișan. Au fost deputați din 150 de sate, ca răspuns la chemarea românilor de la duminica Tomii. Adunarea în mare ordine și liniște, fără excese. S-au votat 11 punte, cele știute și trimese de Comitetul Național.

● Școlarii unguri din Tîrgu Mureș, Odorheiul secuiesc, Aiud, din alte tîrguri se exersează în mînuirea armelor. Vor să meargă în marș războinic la dietă spre a cere uniunea.

● De la Omega : Ungurii au stricat ieri podurile de peste Mureș, Tîrnave și Olt, ca să nu poată trece românimea spre Blaj. Au tras luntrile prin ogrăzile lor. Au apărut țădule pe care stă scris unguregte și românește că cei ce vor cuteza să meargă la Blaj, vor fi schingiuiți ca „ațîțătorul“ Florian Micaș, casele lor se vor aprinde în jărăgai.

● Ai noștri și din Cîmpie și din Hațeg au tăiat sălcii și arini la Lunca, să facă pod peste Tîrnava Mare, la Turdaș pentru Murăș și încă la Binținți.

Pentru legioanele moțești și zărăndene sînt slobode podurile de la Alba Iulia și Sîntimbru, păzite de armata împărătească.

● Armata împărătească este roasă pe dinăuntru că secuii nu vor să mai asculte de ofițerii nemți. Încă comandatura este slabă și temătoare, straja la cetăți îndoindu-se și cercetarea pașapoartelor asprindu-se.

● Ungurimea nu vede bine adunarea de la Blaj. Locuitorii din Bodogaia au fost călcați luni de către secui călări de la Cristurul secuiesc, care l-au ars cu cleștele, l-au împuns cu cuțitele, i-au scos ochii și i-au tăiat limba fruntașului Moise Blaziu, care citise Chemarea Românilor de la duminica Tomii. Asemenea s-a întîmplat în părțile Brașovului și ale Covasnei cu mai jos numiții cetitori ai Chemării : Ion Spetea din Dolnic, George Vasiu din Albiș, Ion Albu din Teliu.

● Escadronul șcheienilor și bîrsanilor cu comandantele Constantin Secărean se află în astă seară la Micăsasa, așteptîndu-l pe episcopul Șaguna.

● Simion Bărnuțiu vine cu gardie ca și ceilalți de la Sibiu și nu pe la Copșa, numa pe la Ocna Sibiului, Mîndra de unde ori o ia prin Roșia de Secaș, prin Cenade. Fratele Codru îl păzește de aproape.

Sinteza informativă este expediată de Toma Avrămuț prin ștafeta Niculae Nicola din Rîu Mare, nepot de-al lui Horea, care este însoțit de fratele său, Ursu Nicola. Avram Iancu se află cu 6000 de moți și zărăndeni la Micești, în cîmpul care coboară spre Alba Iulia, venit în marș prin Abrud și Zlatna. Marșul este considerat de Avram Iancu drept un exercițiu de război. Oamenii sînt împărțiți pe batalioane și companii, coloanele au trenuri regimentare alcătuite din căruțe, unde sub provizii sînt podine și sub

podine armele de foc ale vînătorilor. Marşul se face sub protecţia cercetării executată de călăreţi care poartă steaguri tricolore. Totul organizat milităreşte. Trecerea prin Abrud şi Zlatna s-a făcut în cadenţă şi aliniere sub privegherea trupelor şi-n liniştea mormîntală a cetăţenilor unguri.

● Zărăndenii lui Buteanu împreunaţi cu haţeganii lui Nicolae Solomon cantonează la Sebeşul săsesc şi Daia Română.

● Avram Iancu pune în lucrare un plan discutat îndelung cu sfetnicul lui Ioan Sterca-Şuluţiu de Cărpiniş. O manevră largă a legiunilor din Apuseni, Cîmpia transilvană şi Haţeg, un fel de încercuire strategică a unei zone din Podiş în care să verifice : mobilizarea, afluirea spre zonele de adunare, constituirea unităţilor, marşul spre obiectivele ordonate.

3

Vineri 12 mai 1848 pe drumul dintre Spătac şi Veza, înaintea zorilor.

Este o ceaţă viorie, un zaimf vioriu care îmbracă lunca Tîrnavei Mari. Pe zarea lui miazănoapte se văd cele două turle ale catedralei noi din Blaj ieşind deasupra zaimfului vioriu. Drumul alburiu ţine malul pîrîului Spătac. Din ţarinile înverzite se ridică aburi străvezii care se agaţă în fagii de pe Măgura Spătacului. Fagii stau într-o nemişcare hieratică, într-o linişte aromitoare şi tainică. Se aude treapătul cailor. Se aude scîrţîitul osiilor. Dionisie Sterca-Şuluţiu de Cărpiniş călăreşte în faţă, ţinînd la scăriţă hampa steagului tricolor. Este o linişte senină. Cerul se umple de ape sîngerii.

„...*Atunci am simţit cum se preling din sămănături, din lunci, din clinele domoale ale măgurilor, din văzduh şi din preceasul de zi, dulci şi înfiorate chemări, un dor nesfîrşit de ceva nenumit, un alean mistuitor şi am ştiut că eram însetat de patria mea, că eram răscolit de gîndul libertăţii, că eram parte şi întreg din tot ce mă înconjura. Atunci am simţit istoria neamului meu. Atunci am înţeles responsabilitatea ce ne-o incumbă nouă, cărturarilor. Holdele şi luncile mi-au grăit limpede despre raportul dintre noi, cei străvechi şi Ardealul nost', pămîntul nost' şi m-au înfiorat de o dragoste sfîntă şi o teamă sfîntă, că nu vom fi poate la înălţimea pilduitoare care se cerea de la noi. Ca întotdeauna Zamfira a simţit zbaterea mea lăuntrică. Şi-a tras calul scăriţă la scăriţă. Prin lumina prefirată dulce şi-n zorii aceia care umpluseră lumea de ceva triumfal, mi s-a părut o zeitate din vechime. Poate aşa arăta Bendis, a lunii crăiasă.*

— Auzi pămîntul, dragule ? m-a întrebat.

Nu pămîntul l-am auzit. Altceva am auzit. Carele. Tropotele. Glasurile. Credeam că sîntem cei dintîi. Nu eram. Se umpluse drumul. Curgeau poporenii dinspre Mănărade. Se învederase bine. Soare de mai, luminos şi dulce. Prigorii. Ciocîrlii. Şi glasurile oamenilor. Şi clopurile negre. Sate întregi înaintea noastră spre Veza, către Blaj. Ca şi cînd Blajul ar fi fost inima noastră, a românilor."

4

Clopotele !

Toată valea Tîrnavei plină de dulcele dangăt. De dangătul altfel astăzi, mai aspru. La Cenade. Dangăte. Şi ei. Mărginenii. Din Poiana şi Tilişca, din Dobîrca şi Hîrbova şi Rod, înalţi, cu ţundrele aruncate peste şeile de lemn. Cu desagii legaţi la oblînc. Rumeni. Pletele date cu seu. In opinci. Tot satul în uliţă. Cu mic. Cu mare. Trec muntenii, trec oierii. Unii au luat-o pe la Cunţa să ajungă la Blaj prin Roşia de Secaş. Alţii au coborît la Miercurea Sibiului, să ajungă la Blaj prin Luduş, Gusu, Bogatu Român, Broşteni şi Cenade. Au ridicat satele. Drumul este o mare de capete. În faţa bisericii din Cenade, gvardie de ficiori cu puşti şi tricolor. Un car tras în dunga drumului. În car cancelistul Liviu Periş. Citeşte cu glas înfiorat Chemarea românilor de la duminica Tomii :

— Români ! Credincioşi ai împăratului nostru Ferdinand I ! Noi, fraţii voştri, cei vreo şase mii care în duminica Tomii ne-am adunat la Blaj...

— Vivat ! strigă mărginenii.

— Frăţeşte vă înştiinţăm că acolo ne-am înţeles şi ne-am obligat unii faţă de ceilalţi să ne adunăm din nou pe

3/15 mai la Blaj, dar nu cinci-șase mii, ci cinzeci-șaizeci de mii sau chiar mai mulți.

— Istina !

— Numai noi sîntem la o mie.

— Dacă noi n-am fi fost la Blaj cu miile, apărătorii noștri ar fi fost prinși și schingiuiți la fel cum au făcut cu fratele nostru Florian Micaș și cu alți frați de-ai noștri... Să știți că prin frică nimic nu se poate cîștiga... Voi să vă aprovizionați cu armele posibile și așa să vă prezentați la Adunarea Națională, precum obișnuiesc și ungurii să facă... ca să vă puteți apăra dacă cineva ar îndrăzni să se ridice împotriva voastră... Rugați pe domnii protopopi și popii și sfătuiți-i ca să nu țină cu domnii, ci cu împăratul și cu poporul, așa cum ne-am înțeles la Blaj ! Cine nu vrea să rămînă mai departe iobag să vie la Blaj pe data rînduită !

— Io sînt Liviu Periș, mă oamenilor, și asta-i chemarea. Nu putem sta în nelucrare să-i lăsăm pe domni de voia lor să facă uniune cu Ungaria, că noi fraților nu unguri sîntem și destul ne-or pus jugul pe grumaz și-acu vor să ni-l pună pe frunte. Decît uniune, mai bine moartea. Da' nu a noastră, că noi am murit destul și-acu să mai moară și ai lui Kossuth care ne-a pregătit șa cu torsamuri nemeșești, și zăbală faină, fraților, cum ți-o pune, cum îți rupi dinții... Așa că după gvardie să ne-nșiruim. Și dumneavoastră, fluierașii de la Jina, poftiți mai naintea gvardiei, să intrăm în Blaj zicînd din fluieră.

Ramătul și strigătele de vivat se-amestecă în dangătele curgînd peste codru. Sînt trei preoți care încalecă haiducește. Liviu Periș, înalt, cu plete, cu figură de schimnic mucenicit în ruguri de gînd, trece din car în șaua roibului.

— Să-l cunoașteți pe cugetul nostru cel viu și aprig, Simion Bărnuțiu ! strigă din șa, cînd din curtea primarului iese o căruță trasă de doi cai negri. Căruță gătită cu pocrovițe și chilimuri. Se face o tăcere de biserică, Simion Bărnuțiu se închină către popor. Căruța o ia la treapăt. Atunci ies fetele și muierile, pieptănate cu cosițele pe urechi. Fetele purtînd pe cap creața și nevestele măcăul, ori cîrpe cu doi bujori. Un glas înalt, tărăgănat, plin, de nevastă frumoasă :

Vai de mine ce de om,
Pare c-o-nflorit un pom,
Da' nu-i pom cu frunză deasă,
Că-i oastea noastră aleasă...

Și corul legănător al fetelor și-al nevestelor :

Că-i oastea noastră aleasă...
Și nu-i pom cu mîndre flori,
Că sînt fete și feciori...

Clopotele !
Toată valea spre Tîrnava Mare legănată de dangăte.

5

Căruțele trec din drumul Copșii în drumul Blajului pe sub Coasta Mare. Șeica Mică rămîne într-un nor transparent de praf auriu. Ziua este dumnezeiască.

— O revărsare, un potop, o cutremurare a acestui sfînt pămînt, spune Alecu Russo care împreună cu Alexandru Ioan Cuza ar fi vrut să meargă călare. Dar caii se închiriază scump și ei, refugiați politici, n-au bani pentru capricii. Vasile Alecsandri bate tactul pe genunchi cu degetele înmănușate. Privește în gol. Murmură. Își scutură capul a nemulțumire. Iarăși o ia cu murmuratul. Cuza îi face semn să tacă. Alecu Russo este într-o dispoziție ciudată. Drumul acesta îndelung și obositor de la Iași în scurtul lui exil bucovinean, îndulcit de căminul primitor al lui Doxachi Hurmuzaki, apoi drumul la Viena, întîlnirea cu Bălcescu și Iancu Alecsandri, care se întorceau de la Paris, plutirea cu vaporul pe Dunăre le vale care i-a umplut carnetele cu note pitorești, ranchiuna Domnului care nu-i acordă viza de intrare în Moldova, întoarcerea la Orșova, Lugojul lui Eftimie Murgu, Sibiul și acum drumul spre Blaj, mereu întîlnind băjenia asta ciudată. Sate întregi încălărate, ori pedestruite, ori călătorind în căruțe trase de căluți costelivi, bărbați înarmați, unii ducîndu-și traistele cu merinde agățate de bîtele ciobănești, ori de țevile armelor de vînătoare, îmbrăcați românește, purtînd opinci cei mai mulți, bocanci sau cizme. Moare de curio-

zitate să afle cum se numesc diferitele părţi ale îmbrăcăminţii care se deosebesc după vîrste, asta ochiul lui de folclorist şi etnofrag o distinge uşor şi melancolia tulbure care-l roade pe dinăuntru. Tuşeşte mai rar. Crizele din primăvară au trecut. A scăpat şi de holeră şi de lanţurile lui Mihai Sturza, de zbirii coconilor domneşti, puşlamalele beizadele, deosebindu-se mai ales Grigore cu arnăuţii lui care-au terorizat Ieşii în noaptea de 29 martie. Parcă a trecut un secol. Alt secol, de cînd a bătut cu piciorul ţinutul Neamţului cu acest Alecsandri atît de răsfăţat de soartă. Mereu sărac. Mereu urmărit de ghinion. Unde sînt serile clocotitoare de la Mînjina, unde conacul primitor al lui Costache Negri, cînd a fost aristuirea lui şi trimiterea la aspră popreală pentru piesa *Jignicerul Vadră ?* Alecsandri pare să nu vadă grupul masiv de călăraşi în cămăşi albe, spumă, care poartă pe umeri un fel de pelerine din pănură sejnă cu reverele roşii, piesă de port dîndu-le aer marţial şi voievodal.

— Parcă sînt lăncierii lui Negru Vodă, spune Cuza şi Alecu Russo are dintr-o dată revelaţia acestei lumi româneşti în care-a pătruns, o lume fascinantă de care încă-l desparte ceva nenumit, neîntrupat şi abia aşteaptă să-l întîlnească pe Toma Avrămuţ la Blaj.

6

Cancelaria se află în casele din livada seminarului. Axente Sever pare altfel decît deobicei. Dionisie a plecat în calea Înalt Prea Sfinţiei Sale episcopul Şaguna cu o decurie de călăreţi. Zamfira s-a dus să vadă cum se cartiruiesc oamenii. Plouă. Ploaia repede de mai. Prin ochetele lăsat deschis intră valuri de miresme ameţitoare.

— Uite aici mapa cu toate cvartirurile, cortelele, osteriile şi hanurile la care sînt rînduiţi oaspeţii de seamă. Tu, frate Toma, îi ai în grijă pe moldoveni şi pe munteni. Uite lista lor. Ai să cuvînţi la bina din tîrgul de săptămînă ; mîine duminică la orele 12 şi la bina din faţa seminarului la orele 9 seara, cînd facem iluminaţie. Pentru orice trebuinţe ai conzult cu vice-tribunul Vasile Albini. El răspunde de tine şi de Buteanu. De Iancu răspunde tribunul Barna, că se-nţeleg numa din ochi.

— Armata a venit ?

— Venit.

— Cam cîtă ?

— Ghenerariu Schurter se dovedeşte cap organizat. Adică ţine la cazarmă două tunuri de 3 funţi, o secţiune de dragoni şi patru secţiuni de infanterie din regimentele Bianchi şi Siskovich. Un scadron de dragoni şi alte patru secţiuni de infanterie la Izvoarele, Petrisat şi Sîncel, să ne împresoare şi să ne taie drumurile.

— De toţi ?

— Cam 700 de săbii şi baionete.

— Altceva ?

— Mă tem că baciu Simion să nu i-a în plesne pe episcopi. Cu Şaguna nu se prea înţelege. Şaguna nu este Nichitici, da' baciu Simion nu i-a uitat pe episcopii şi protopopii din vremea Horii. Aşa că mă tem să nu se dezbine poporul.

— Care-s ponturile cuvîntărilor în afară de uniune ?

— Fiecare cuvîntător are patru ponturi principale de la care pleacă. Unul este cel oficial, în baza lui şi-a dat consimţămîntul guverniul : cuvîntările să purceadă din credinţa către monarh, răspect către mai mari, să se lumineze poporul că naţiunea noastră va dobîndi tot ce doreşte de la înaltul tron după prinţipurile dreptăţii, egalităţii, libertăţii şi frăţietăţii.

— Este bine aşa. Ne mărturisim poziţia. Alături de tron, nu de ministeriul unguresc. Apropozito. În oaste sînt şi săcui ?

— La infanterie, da. Te temi că n-or asculta poruncile oficerilor ?

— Şi asta. Mă tem de provocaţiuni. Oi afla unde sînt şi oi tocmi prin preajmă, moţogani.

— Lasă-i în sama mea. Am două batalioane cu centurioni dintre studinţii blăjeni.

— Îţi dau şi moţogani.

— Îi primesc.

— Alte ponturi ?

— Nu vrem uniune cu Ungaria.

— Se ştie.

— Jos iobăgia.

— Prea bine.

— Al patrulea pont vine din împrejurările locurilor şi locuitorilor, că pre voi v-am pus să cuvîntaţi moţilor şi

zărăndenilor, că-i cunoaşteţi, pre sibieni ălor din mărgi-nime şi din părţile Avrigului, pre braşoveni, săceleniloi. Cam pre prefecturile cum le-am gîndit noi. Unele-s năcazurile moţilor, altele ale haţeganilor. Cînd intră Iancu ?

— După ce vine Şaguna.

— Aha ! Să vază puterea moţilor ?

— Să-i îmbărbăteze pre cei din Comitet. I se par cam şovăitori.

— Şi sînt... Aşa că din partea blăjenilor aveţi totul. În clopotniţe şi în turnurile catedralei stau străjuitori care dau veştile către batalioane prin mişcări de steaguri. Dacă armata nu stă în pace, o spulberăm. Ce dispozitiv vrea Iancu ?

— Patru mii în piaţă. Două mii slobozi, mai spre margină, să poată face mănevră.

— Aşa va fi. Ce ştiri îmi dai ?

— Ai aflat de călcările săcuilor ?

— Aflat.

— N-om aţîţa, da' le facem cunoscute.

— Cu gvardiile cum staţi prin Apuseni ?

— Bine.

— Auzi, frate Toma, mă tem că Kossuth strică frăţietatea şi revoluţiunea. Asta-i aduce aici pre muscali, cum i-a adus Sturza în Moldova. Nici satele nu le putem lăsa în voia ungurimii. Că de pe acum se arată setoasă de sîngele nost' ! Mai ales în Cîmpie. Voi staţi acolo, în cetate de piatră. Nu de gvardiile ungureşti mă tem, cît de armata lui Bem. Îi musai să sîlim mîna Comitetului, să tocmim gărzile şi lejioanele. Să le armăm. Altfel rămînem cu pieptul gol.

— Iancu o face de la sine. Noi n-aşteptăm pre nime să se trezească din amăgire şi vorbe. Faceţi-o şi voi. Cine vă opreşte ?

— Nime ! Săru'mîna, doamnă Zamfira... Sînteţi ostenîţi. Vă las.

Trece un şuşuit de vînt. Cireşii în pîrgă şi merii se scutură de apă. Ploaia deasă fumegă peste livadă. Peste acoperişurile ascuţite. Face să lucească ţiglele. Axente Sever sau cum era scris la şcoală : Ioan Raţiu-Baciu îşi îmbracă pelerina cu glugă. Sărută galant mîna Zamfirei. Zamfira scoate din straiţe lucrurile pe care le poartă cu ea

în pelegrinările lor, îndulcindu-le înstreinarea. Ştergurile, blidele, opaiţul, ulciorul, tocătorul, tacîmurile.

— Oamenii s-au aşezat, spune Zamfira.

— Hai să vedem cum sînt rînduite sugestele-tribunele-cvartirele noastre şi cum intră Şaguna. Mă gîndesc că n-om încăpea în Blaj, atîta popor s-o fo văzut pre drumuri.

— Hai !

7

Episcopul Andrei Şaguna a intrat în Blaj cu un convoi de 20 de trăsuri şi căruţe. L-au primit clerul şi poporenii, uniţi şi neuniţi, în dangăte de clopote şi aclamaţiuni. Şaguna s-a rînduit la reşedinţa episcopală. Cînd convoiul lui Şaguna s-a arătat în dreptul satului Mănărade, venind pe malul drept al Tîrnavei de la Micăsasa, moţoganul Ion Corcheş, vărul Zamfirei, a gonit la Veza, unde erau încolonate legioanele Iancului, mai apoi trecînd pe poteci de picior la Izvoarele, unde erau legioanele lui Buteanu. Simion Balint, este ajuns la Petrisat, venind de la Aiud, unde ungurii au încercat o provocaţiune. Coborînd de la Rîmeţ în formaţii de marş pe batalioane, antegarda de călăreţi-vînători a întîlnit între Aiudul de Sus şi Aiud, mai aproape de Aiud, o formaţiune a gvardiei civile ungureşti care făcea exerciţii. Ofiţerul a strigat că nu este loc pentru „valahii puturoşi“, în furia lui nevăzînd escadronul care urma antegarda, venind la trap mic. Gliga Mosora din antegardă, căruia nemeşul Sász Miklós îi proptise vîrful săbiei în coastă, cum sta călare, calul s-a speriat şi, cabrînd, sabia nemeşului a intrat în coapsa lui Gliga Mosora. Văzînd sînge, nemeşul a început să strige. Gliga Mosora l-a pălit cu pumnul peste obraz, atît de tare că i-a rupt doi dinţi. Între-aceea, antegarda a intrat în gvardia care făcuse zid cu baionetele. Văzînd batalioanele venind voiniceşte cu bîtele ţinute pe umăr, gvardia a luat-o la picior, fugind la Aiud. Trecerea prin Aiud s-a făcut în coloană de marş şi în pas ostăşesc. A ţinut cam două ceasuri. Ungurii au bătut clopotele. De la geamuri s-a aruncat cu apă fiartă, opărindu-se glotaşii Ştefan Nicoe, Onu Bereş şi Petruţ Libiţan, care au fost unşi cu undelemn şi zamă de patlagină. Simion Balint a trecut călare, singur în faţa legioanelor,

purtînd peste straiul negru popesc o zeghe moțească din pănură vineție, tivită cu blăniță neagră de miel și îngăitanată, iar pe piept o cruce mare din alamă. La Lopodea Nouă, podul de peste Rîul era stricat și apa venită mare. Ungurii se ițeau să vadă ce fac legioanele. Au ieșit bărdașii și s-au tras la mal căruțele pe care erau încheiate portițe, încă de la plecare. Alte căruțe, cu urși lungi din brad. S-au așezat șase urși cu un capăt sprijinit pe mal. Capăt în care era bătută o scoabă și de scoabă legată o funie. Șase călăreți au trecut Rîul, avînd legat de șa capătul frînghiei. Urșii au fost trași peste apă. Portițele au fost așezate după olaltă. Legioanele au trecut cu căruțe cu tot. Apoi s-au strîns portițele. Apoi s-au urcat urșii la căruțele cele fără loitre, cu inima lungită și batalioanele au cîntat cîntecul Horii, mărșăluind slobod spre Odverem.

Este sîmbătă la ceasurile 4 după amiază.

Avram Iancu poartă pălărie moțească cu gardine mici, cămașă cu pumnași, la gît are înnodată o basma de mătase neagră, lucie, cioareci, este încins cu un șerpar lat, cizme și pe umeri zeghe vineție. Buteanu e îmbrăcat în surtuc și peste surtuc, pelerină.

— Să cură o ștafetă la fratele Balint, Ioane, spune Avram Iancu scoțînd din șerpar ornicul mare, de Nürenberg. Io intru într-un fîrtai de ceas, tu după ce vezi că se scurge urma mea, așa să facă fratele Simion, să se apropie și să intre cînd s-o scurge urma ta. Se cheamă că abia pe la zece ceasuri sînt intrați ai noștri. După care intră hațeganii. Alte două ceasuri. Rînduie oamenii în tabără și vin-o la Axente Sever să ne consfătuim. Cu toți ai noștri. Nu-i slobod la crîșmă. Cîte-un deț de vinars și-atît, că toți sînt cu ochii pre noi. Sînt veniți ziariști unguri. De la Peșta. Sînt și nemți. Sînt veniți de dincolo. Au nădejde în noi.

Este nu prea înalt, subțirel, cu mustăcioară, vrabie, sprîncenat, se poartă drept și are-n el o căldură care farmecă, dar mai ales o hotărîre gîndită îndelung. Buteanu își spune că se apropie clipa cînd tot ce ascunde Iancu, tot ce atît de bine au chibzuit ei la Abrud, la el acasă și-n casa lui Alexandru Ciuru și la Ioan Boeriu acasă, unde mai ales îi plăcea Iancului, avînd ieșire slobodă spre Dealul Băieșilor — are să iasă la iveală. I se pare că Iancu s-a hotărît de pe acum să împingă lucrurile dincolo de hotărîrile Adunării Naționale, nevăzînd nici o cale de negocieri cu ungurii și Kossuth. Iancu pune de la început sub semnul îndoielii orice vorbă, orice tratativă, orice gînd al partidelor nemeșești, ba și orice tentativă a radicalilor, susținînd că este dincolo de puterea și de firea omenească ca un stăpînitor absolut, neînduplecat și sadic, cum a fost nemeșimea, să-și cedeze toate privilegiile și din stăpînă să devină minoritară în statul foștilor ei iobagi. Că nici nu i se poate cere să facă acest pas agitînd principii și că singura măsură care se impune este răsturnarea stării prin revoluțiune, avînd, dacă nu aliat, măcar spectator binevoitor, Austria, adică armata austriacă aflată în cetățile Transilvaniei.

Că acum este momentul revoluției, cînd ea bîntuie Europa, Austria este ocupată în sud cu italienii, cînd ungurii stau gata să-i sară în circă.

— Simion Bărnuțiu o să țină cuvîntarea de bază, de prințipuri și de drept, frate Ioane. Noi se cade să o tălmăcim poporului și să-l ținem în dignitatea lui cea nestrămutată, pe care a arătat-o în vremea Horii... Hai și-om mere !

8

Noaptea de sîmbătă 13 mai spre duminică 14 mai.

Locuința lui Axente Sever.

De față gazda, Avram Iancu, Buteanu, Dobra, Balint, Nicolae Solomon, Vasile Turcu, Moldovan, Vlăduț, Boteanu de la Cluj, Dionisie Pop Marțian, August Treboniu Laurian venit din Țară, junime cărturărească, majoritatea în jiletci eclesiastice, negre, încheiate la gît, gulere albe, „parcă am fi la un sinod“, șoptise Zamfira îmbrăcată bărbătește, cu părul lăsat slobod și Toma Avrămuț a zîmbit pentru că mai toți oamenii de arme ai Iancului sînt popi, ca și cînd ar vrea să șteargă pata lăsată de popii dinainte, vînzătorii lui Horea.

Pe Toma Avrămuț îl interesează reacțiile Iancului și modul lui de a se impune unora mai vîrstnici, cu mai multă înțelepciune dobîndită de la viață. Mai ales îl interesează deosebirile de păreri dintre cei din Cîmpie și cei din Apuseni. Și Boteanu de la Cluj și Dionisie Pop Mar-

țian, și ceilalți sînt mai domoli, ar mai trage de timp, spunînd că una este să te fereci în cetatea munților și alta să poți fi împresurat din toate părțile de oștire regulată, care știe rîndul luptei, cu artilerie și călărime — asta o spune Dionisie Pop Marțian și atunci Iancu se încruntă și zice :

— Dacă s-ar scula un sat, ori un comitat, s-ar putea să ai drept, frate Dionisie. Da' cînd se scoală o națiune, nu mai ai drept, că națiunea nu poate fi bătută cu artileria și, chiar dacă oastea ei este înfrîntă, cujetul ei încă poate fi biruitor.

Un gardist de-al lui Axente schimbă lumînările din candelabru. Atunci intră George Barițiu care-i poftește în fața pe Alecu Russo și Alexandru Ioan Cuza. Este o clipă de rumoare. Apoi un tunet de vivat. George Barițiu, înalt, voinic, se poartă cu o barbă subțire care-i înconjoară obrazul pe sub bărbia rasă, cu mustața groasă. Fruntea înaltă și cutezătoare îi dă aer de iluminat. Straie nemțești, jiletcă lungă pînă deasupra genunchilor răscroită pe talie, vestă la care atîrnă lanțul ornicului, cămașă albă, cravată fluture. Se înclină ceremonios și spune cu glasul lui de cărturar care nu și-a putut domoli vorbirea deprinsă în pruncie, la Petridul de Mijloc :

— Cu onor, domnilor ! Cu onor ! Domnii Alecu Russo și Alexandru Ioan Cuza nu au lipsă de nici o prezentațiune. Iată, domnule Russo, și pe alt inamic al domniei tale, alt fabricant de sisteme, alt *gramerien*, alt *gramaticol* latinist, prietenul meu August Treboniu Laurian...

Se rîde. Mai ales Alecu Russo rîde la această prezentare în care Barițiu folosește chiar epitetele pline de umor scornite de el, cînd scrie împotriva exagerațiunilor școalelor lingvistice, neiertîndu-i mai ales pe filologii ardeleni și școala lor. Avram Iancu se îmbrățișează cu Barițiu. Îi ia pe după umeri pe cei doi moldoveni.

— Iată, fraților, socotindu-l pe Laurian mai mult muntean decît ardelean, că sîntem aici toată România. La aceasta inima mea tresaltă. La aceasta inima mea cîntă. La aceasta geana mea se umezește. Și-mi fie îngăduit să caut altfel la viitor.

— Pentru România, de trei ori vivat, fraților ! strigă Axente Sever.

Este o clipă solemnă care văzută dinafară s-ar putea să pară artificioasă, își spune Toma Avrămuț căreia Zam-

fira îi înfige unghiile în podul palmei și el însuși simte nodul așezat în gît și o înălțare ciudată, o detașare de clipă, dar și o cufundare în clipă, gîndind la ea din perspectiva largă a istoriei, dedublîndu-se. Un Toma Avrămuț fremătător care-l îmbrățișează pe Alecu Russo, acest bărbat ciudat, modest, cu limba ascuțită, blînd, înalt, purtînd barbă lată pornită de sub buză și mustăți trunchioase, cu ochi catifelați și inocenți, care strînge mîna rezolută a lui Cuza. Revoluțiunea din Moldova nu s-a împlinit, corifeii ei au luat drumul surghiunului sau al pribegiei, cîțiva din ei sînt aici, la Blaj, unde-o fi Alecsandri, de ce n-o fi venit și Alecsandri și alt Toma Avrămuț care „vede" istoria. Dublul acestuia căruia Alecu Russo îi șoptește : „— Am a-ți pune o mie și una de întrebări". Și Zamfirei : „— Doamnă Zamfiră, sînteți cu adevărat răpitoare în acest travesti bărbătesc. Îngăduiți să vă fiu *cavalier servant*." Zamfira rîzînd : — „Fără *franțuzomanie*, domnule Russo". Russo : „— Mare onor îmi faceți, cetind articolele mele". Situat în punctul de vedere al istoriei, Toma Avrămuț vede istoria. Adică vede evenimentele ei. Mai ales de la Mihai Viteazul încoace. Totul dominat de tumultul horenilor. De revoluția lui Horea. De această luptă uriașă, de două secole, în care cele trei țări românești năzuiesc să se întrupeze în entitatea firească, în trupul național. Știe că epoca în care trăiește este obsedată de istorie. Că stă sub semnul naționalităților. Că Europa întreagă este bîntuită de această nevoie de sinele național. Numai sub acest semn se poate tălmăci atmosfera înălțătoare din seara asta. Numai așa cuvintele Iancului se încarcă de semnificații. Toma Avrămuț simte cu o cutremurare că el însuși participă acum și că a participat mereu la istorie în mod direct și simțămîntul îi dă o ușoară stare de exaltare lucidă.

9

— Noi în Moldova am avut copilăria să credem că puterea silnică se va lăsa înduplecată de petițiuni și proclamațiuni, spune Alexandru Ioan Cuza. Mai ales ne-am tot temut să nu stricăm țării, printr-o intervenție a muscalilor. Umblînd cu jumătăți de măsură, n-am dobîndit

nimica decît pribegia şi întărirea despotismului. Fratele Alecsandri lucră la o *Protestaţie în numele Moldovei, a omenirii şi a lui Dumnezeu.*

— Şi crezi, domnule Cuza, că această *Protestaţie* va mîntui Moldova ? întreabă Avram Iancu.

— De nu o va mîntui, publicată prin ziarele din Europa, va atrage luarea aminte şi ne va face prieteni care mult ne pot ajuta în a ne mîntui de despotism.

— Noi încă am făcut şi facem acest lucru cu mult temei în foile noastre, spune George Bariţiu. Lupta este lungă şi pe toate tărîmurile : soţial, politicesc, ştiinţific, adică pe temeiuri de limbă, de istorie, de raţiune. Încă mai mult cu literatura, domnilor şi aici îngăduiţi să laud cu putere pe literatorii din Moldova şi Muntenia care cu falǎ ne duc în văzul şi înţelegerea Europei. Avem lipsă de teatru naţional, care să cultive limba. Avem lipsă de tălmăciri...

— Fără vodeviluri, spune Alecu Russo.

— Fără, domnule Russo. Trăim vremi prea importante pentru naţiune, ca să ne putem pierde vremea cu nimicuri. Avem a introduce alfabetul latinesc, nu a rîde de noi înşine şi a ne schimonosi. (Toma Avrămuţ şi ceilalţi înţeleg aluzia la Alecsandri. Poate de aceea nici n-a venit Alecsandri. Bărnuţiu nu se aprinde, este lucid, raţional.) Avem a ne dezbăra de obiceiul de a împrumuta sujeturi de la alţii. Destule sujete tragice avem a lua din istoria noastră, precum Goethe a zis cu deplin adevăr că numai temele mari fac mare o literatură.

— Un popul este mare cînd se rupe de robie, frate Bărnuţiule, spune Avram Iancu. L-ai auzit pe domnul Cuza. Nici cu protestaţiuni, nici cu jură, nici cu filologie n-om scăpa de robie, fără numa cu lancea, ca Horea. Că nici Mihai Viteazul n-o fo făcută *Magna Valachia* cu argumenturi de ştiinţă, fără numa cu ăl mai tăios argument : sabia.

— Mă tem, frate Iancule, că arde sînjele moţesc în tine.

— Mă tem, frate Bariţiule, că argumentariile ne-or fereca mai strîns lanţurile şi că-şi va rîde lumea de noi că sîntem un popul de cancelişti, care-şi caută dreptatea cu jalba şi lacrimariile, stînd pe genunchi.

— Drumul revoluţiunii nu poate fi unul şi-atît, spune preotul Simion Balint cu glas asprit de porunci militare, deloc cuvios şi îmblînzit de cîntări bisericeşti. Toată suflarea cinsteşte pe cărturari. Ei lucră în temeiul cel de-o fiinţă şi spre veşnicie. Cine în România — iată că-i zic visului pe nume — cine în România nu se-nalţă cetind *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* ? Cine nu soarbe cu mintea, şi cu inima *Gazeta Transilvaniei* ! ? Oare nu sterpe ar fi acestea, dacă gîndul lor n-ar rodi în revoluţiune ? Oare franţuzii or fo făcută revoluţiune numa în cărţi ? Numa în cujete ? N-or fi făcut-o de-adevărat, adică rodind-o pre ea în sabie ?

— Sîngeros şi împotriva învăţăturilor bisericii eşti domnia-ta, părinte Balint, spune Bariţiu, care se simte la neîndemînă, după cum constată Toma Avrămuţ.

— Şi Isus o pus mîna pre zbici, cînd o văzut că pildele şi învăţăturile lui cad în peatră neroditoare, frate Bariţiule.

— Să lăsăm vremea să ne povăţuiască, spune Avram Iancu.

Axente Sever pofteşte oaspeţii în prînzitor unde este bufet rece după moda vieneză.

Toma Avrămuţ îi explică lui Alecu Russo caracteristicele portului avrigean, pentru că avrigeni au fost călăreţii întîlniţi la Şeica Mică, Russo fiind mai ales mirat de eleganţa recălului hoizăresc, nici pelerină, nici dolamă. Îşi spune că popa Balint are dreptate, atît Bariţiu cît şi Iancu fiind prea robiţi de crezurile lor. Bariţiu cu studiile lui teologice, om de cîmpie, nesimţind decît spiritual apăsarea, plătit onorabil de comercianţii şi meşteşugarii braşoveni, n-ar vrea să împingă revoluţia la faptă, mulţumindu-se să fie neînduplecat la lupta cu condeiul care nu face să curgă sîngele. Iancu dimpotrivă. Lui i se pare că problema uniunii cu Ungaria, aşa cum o pune Kossuth, se vrea peste capul românilor şi că maghiarizarea forţată, aşa cum o vrea Kossuth, nu mai ţine nici de contraargumente de drept, de romanitate, de limbă, fără numa de voinţa poporului de a se împotrivi : parlamentar, proclamînd voinţa naţională aici, la Blaj, iar dacă această voinţă naţională nu va fi respectată, atunci cu arma, cum zice Iancu. I se pare că Iancu a ştiut cu mult înainte adevărul dezvăluit de Cuza şi că, ştiindu-l, intuind pericolul mortal al maghiarizării, a pregătit moţii pentru clipa cînd calea

parlamentară se-nfundă. S-ar putea ca istoria românilor să-i dea dreptate şi mulţămită lui Iancu.

— Bariţiu şi Iancu, două feţe ale aceluiaşi adevăr, îi şopteşte la ureche lui Alecu Russo, care şi-a trădat rolul de *cavalier servant* al Zamfirei, pentru recălul hoizăresc, iile cu obinzăli întoarse, păsturile cu flori şi cîntecul velitorii pe care i-l fredonează în şoaptă :

— Tinerea m-am măritat,
ia dăinu, ia dăina,
Ra soacră mi-am căpătat,
ia dăinu, ia dăina...

...Pusei secera la brîu
Şi trecui peste un rîu
La o holdiţă cu grîu,
Holdiţă de grîu curat
De tăicuţa sămănat...

10

Ziua de duminică 14 mai 1848 este senină, cu un cer pur şi desfătător, plină de miresmele salcîmilor în floare, prin care trec aromele ameţitoare ale viilor înflorite. Berzele rotesc în cerul feciorelnic. Avram Iancu priveşte de pe tribuna din mijlocul pieţii felul cum intră batalioanele moţilor în careu, umăr în umăr. Azi noapte, după plecarea lui Bariţiu şi a oaspeţilor moldoveni, August Treboniu Laurian i-a citit ciorna scrisorii trimisă acestuia de la Bucureşti, acum o lună, prin care-i cerea să publice şi cu gura şi prin tipar, vrerile românilor. I-au rămas întipărite fraze întregi. Fraze corespunzînd unor adevăruri dureroase... „Au început lucrurile a se încurca şi pe acolo ? Frate, aveţi libertatea de-a vorbi, de-a scrie şi de-a vă aduna, vedeţi de vă înţelegeţi. Vorbiţi, scrieţi, cereţi !"

Deci Laurian a înţeles de la Bucureşti ceea ce ei, de aici, nu prea vor să înţeleagă. Că mişcarea naţională s-a rupt de popor şi „domnii" încearcă s-o ducă numai pe calea petiţiunilor. Cărturarii se dovedesc cei mai conservatori pe această cale, întocmai ca în 1794, fiind la mîna administraţiei, chiar dacă cenzura s-a abolit. Bariţiu cu

foile care pot fi oricînd suspendate de guverniu. Timotei Cipariu cel ştiutor de douăsprezece limbi vechi şi noi este membru activ al societăţii de orientalistică de la Berlin, stă în legături cu savanţi ca istoricul Theodor Mommsen, este canonic aici la Blaj şi profesor de filozofie, lumînările nu se sting în odăile lui pînă în spre zori, nu de lance îi arde, cu toate că este patriot pînă-n măduva oaselor şi foaia lui *Organul luminării* este scrisă cu alfabetul latinesc. Rămîne oarecare nădejde la baciul Simion Bărnuţiu, căruia nu-i prea pasă de ale lui, fiind alungat de la Blaj ca aţîţător al studenţilor. Iancu îşi spune că-l iubeşte pe acest fecior de *plebeus ignobilus* — ţăran liber din Sălaj, neînduplecat şi neîncovoiat, dur şi necruţător cînd este vorba de neamul lui, care, iată, alungat de aici, se întoarce glorios, lui încredinţîndu-i-se cinstea să ţină vorbirea de astăzi, în această zi de răscruce. Laurian i-a mai scris lui Bărnuţiu : „Fiţi mai curajoşi ! E slobod fiecăruia a-şi declara părerile sale. Nimenea nu vrea revoltă ! Mulţi se miră de ce dumneata cu foaia dumitale eşti acum mai timid decît cînd era cenzura. Arată că eşti român ! Cei de aici te pîrăsc de vîndut străinilor. Dovedeşte că nu, prin faptă !" Avram Iancu ştie că Bariţiu nu este vîndut. Dar tot atît de bine ştie că, desfiinţîndu-se cenzura, nu mai poate trece în sama ei nici cutezanţele retezate, dar nici prudenţele care acum ies la iveală şi-l acuză. Clopotele vestesc începerea sfintei liturghii. Dangătele sînt sărbătoreşti. Vede cortegiul care pare nehotărît în faţa masei compacte de moţi. Vede odăjdiile şi mitrele strălucitoare ale episcopilor Şaguna şi Lemeni, cel neunit şi cel unit, expresie abilă a formulei : „divide et impera", cortegiul de episcopi şi protopopi urmat de bărbaţii Comitetului Naţional. Vede ochii prefecţilor care-i caută privirea. Toate capetele sînt îndreptate spre el. Strigă cu glas puternic :

— Faceţi uliţe !

Strădaniile celor apropiaţi lui se întruchipează în mişcarea scurtă a rîndurilor de moţogani care se îmbucă unele în altele într-o tălăzuire scurtă, lăsînd libere pîrtii care pornesc de la tribună în raze spre colţurile pieţii şi una largă pînă-n treptele catedralei.

Clopotele Blajului.

Berzele rotind lin, cerul albastru strălucitor şi mirosul mulţimii, miros care-l pătrunde pe Avram Iancu, dîndu-i o stare ciudată de forţă şi neînduplecare.

11

Toma Avrămuţ trăieşte o stare necunoscută de exaltare lucidă. Ar soarbe văzduhul. Ar săruta opincile răsmiilor de ţărani. Aleargă dinaintea zorilor. Zamfira îi este umbră. Abia se crăpase de zi cînd l-a întîlnit pe Alecsandri în piaţă. Stătea descoperit şi se uita la turlele catedralei. I s-a părut că lăcrimează. Armata a ieşit din cazernă mărşăluind spre Rîtul satului, unde îndeobşte imaşul este folosit pentru exerciţii. Taberele sătenilor sînt jur împrejurul Blajului în lunca Tîrnavei, mai altă dincolo de Rîtul grecilor, spre Veza. Mii de care. Mii de cai. Haţeganii lui Nicolae Solomon au intrat între armată şi uliţa mare. A stabilit lanţul de seminarişti care leagă catedrala de tribuna centrală. Cortegiul intră pe pîrtia tăiată de porunca Iancului. Toma Avrămuţ vede bătrînii care sărută poala patrafirului episcopului Şaguna. Cel unit, Lemeni, trece semeţ. Toma Avrămuţ ştie că este jignit. Nu i-a sărutat nimeni poala patrafirului. Ba da. Cîţiva teologi. Şi un popă unit.

— Este măreţ ! Este măreţ ! îi şopteşte cărturarul Stefan Ludwig Roth.

Iancu i-a poruncit să-i însoţească pe delegaţii străini, pe ziarişti, să fie cu băgare de seamă dacă se va încerca vreo provocaţiune, sau dacă ei vor mai folosi cuvintele de ocară la adresa românilor : Olah, Vlah, Bloch. Roth poartă gheroc săsesc lung pînă la călcîie. Împuternicitul guvernului „naţional", cum s-a prezentat cu oarecare măreţie, aşteptînd riposta, domnul Meszáros Károly spune că este surprinzător să fie atît de mulţi saşi la Blaj, la care Stefan Ludwig Roth răspunde că este firesc, saşii recunoscînd naţionalitatea română şi avînd aceleaşi interese cu ea. Jakob Elek presimte primejdia confruntării şi, abil, deturnează discuţia, întrebîndu-l de unde sînt bărbaţii aceia înalţi, oacheşi şi chipeşi, cu port încîntător, aşezaţi aproape de catedrală ? Nu sînt cumva din părţile sibiene ?

Catedrala.

Liturghia slujită de cei doi episcopi. Cel neunit : Şaguna. Cel unit : Lemeni. Gest simbolic. Apoi se întîmplă actul acela solemn care l-a smuls din clipă, proiectîndu-l

în fiinţa lui cea arzătoare şi nemuritoare. Cuvîntarea lui Simion Bărnuţiu. Chemarea lui Simion Bărnuţiu pe unicul podium acoperit cu un covor românesc. Glasul lui amplificat de bolţile catedralei. Toată atmosfera aceea sacrală şi liniştea profundă a mulţimii şi mereu glasul cînd retoric, cînd muşcător, cînd tăios, mlădiat abil după toată ştiinţa oratorică, smulgînd podoabele false ale demagogiei obişnuite, punînd sec şi neînduplecat problemele de viaţă şi de moarte ale naţiunii.

„Fraţi români !

Cine să nu se închine înaintea înălţimii omeneşti, cînd se uită la această adunare măreaţă, care face să salte de bucurie inima fiecărui român bun şi insuflă respect şi spaimă celor ce nu vor libertatea oamenilor şi urăsc pe români !"...

...Cadenţele grele ale frazelor... Toma Avrămuţ se detaşează din starea de exaltare. Urmăreşte argumentele baciului Simion ai cărui ochi se luminează de o lumină stranie, inspirată şi obrazul lui de schimnic se transfigurează : *„O ginte întreagă să nu presimtă pericolul ce i se ameninţă, un popor întreg să stea nemişcat ca peatra cînd îi bate ora fericirei şi să tacă ca un surd şi mut cînd i se trage campana de moarte ?... Renaşterea Europei prin libertate... constituţiune în 25 de zile ale lui Prier, cîtă schimbare, ce bucurie ! Acum nu mai e censură : a perit amica întunericului, dinaintea razelor libertăţii şi patroana despotismului s-a stins de ruşine din împărăţie ; de acum înainte nu va mai aştepta scriitorul cu lunile şi cu ani întregi după oarecîte foi, care le dedese în mîna unui omorîtor de minte omenească, nici poporului nu-i va mai fi oprit a se uita în cărţile diregătorilor ; nici a descoperi scăderile guvernelor cele stricătoare fericirei omeneşti nu-i va mai fi păcat..."*

Glasul curge şuvoi rece, scuturînd amorţelile. Baciul Simion Bărnuţiu înşiră libertăţile făgăduite de constituţie, le scoate de sub giulgiul despotismului autocrat şi nobiliar, le pune în valoare, după care vorbeşte de ştergerea iobăgiei şi după o pauză gîndită şi stăpînită cu măiestrie, spune :

— *„Afară de aceste lucruri minunate, ministeriul a mai publicat încă un punct : Uniunea Ardealului cu Ţara Ungurească".*

Altă pauză care subliniază înțelesul cumplit al acelei formulări.

O încremenire a timpului în liniștea de moarte din catedrală. Pe ușile deschise pătrunde în acea liniște glasul sonor, tînăr, înflăcărat al Iancului. Glas rostind cuvinte neacademice. Glas clocotior. Răscolitor.

— Uitați-vă pe cîmp, românilor! Sîntem mulți ca cucuruzul brazilor, sînem mulți și tari...

Și alt glas strigînd puternic. Toma Avrămuț îl recunoaște pe Buteanu :

— Ungurii vreau Unio! Știți ce vrea să zică Unio? Vrea să zică că pînă acum ei ne-au încălecat pe păr și acum vrea să ne pună șaua în spinare..."

Tunet de glasuri.

Simion Bărnuțiu ascultă. Zîmbește. Reia.

— *„Ungurii leagă toate bunătățile vieții constituționale de uniunea cu Ungaria... Acum uniunea asta e la ușă : ce facem ?"*

— Haide la Iancu, șoptește Zamfira.

Toma Avrămuț aude freamătul mulțimilor care trece ca un duh clocotitor peste frazele academice ale baciului Simion.

12

Dacă stau și-mi reamintesc clipă de clipă Blajul — scrie după revoluție Toma Avrămuț — atunci nu pot să trec peste felul cum au privit Blajul nostru, oaspeții mei de-atunci. Stefan Ludwig Roth, Jakob Elek, Meszáros Károly, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Cuza.

Roth : *„Acest sentiment puternic de a trăi și a muri pentru naționalitatea lor l-au exteriorizat și l-au consfințit cu numele de român ; și unde este puterea care să le poată lua această naționalitate, unde se află dreptul care ar putea să le-o conteste ?"*

Jakob Elek : *„Măreț era spectacolul care se desfășura în fața noastră."*

Mészáros Károly : *„Cît privește aspectul exterior al acestei mărețe adunări populare, așa ceva n-a prea văzut vreodată Europa. O masă populară semibarbară și fanatică, cu trăsăturile accentuate, caracteristice, ușor de recu-*

noscut ale coloniștilor romani, oferea spectatorului, în tumultul sălbatic, tălăuzitor al patimilor politice, un tablou extraordinar de interesant și de captivant."

Desigur, citatele din presă alese de Toma Avrămuț sînt mai lungi și sugestive, referindu-se mai ales la seara de duminică 2 mai și la momentul înălțător al zilei de 3 mai, moment organizat cu perfectă diplomație de cărturarii blăjeni, cărora Toma Avrămuț, ca și Avram Iancu le reproșează tocmai acest exces de diplomație care, prea complicat și subtil fiind, nu se concretizează în acțiune.

13

Duminică 2/3 mai 1848, la miezul nopții.

Sinteză informativă întocmită de Toma Avrămuț.

- Conferința din catedrală a început la orele 5 după-amiază, cu toți reprezentanții poporului. S-a cerut eliberarea prefectului de Cîmpie, Florian Micaș și a celorlalți deținuți politici. Foarte aspru a fost August Treboniu Laurian, care a și primit misia să redacteze petițiunea către guberniu.
- Au sosit autoritățile : consilierul gubernial Szabó Lajos și comitele suprem al Albei de Jos, baronul Bánffi Miklós.
- De la starea academică dar înflăcărătoare a cuvîntării lui Simion Bărnuțiu s-a trecut pe toată după-amiaza și seara, continuînd și în prezent, la cuvîntările junilor fie ei juriști, fie ecleziaști, fie de alte profesiuni, care animează principiile. Însuși poporul a trecut de la starea de revendicare socială, abolirea iobăgiei și ștergerea robotelor, la starea națională, adică de constituire a națiunii politice. (Aici îți atrag atențiunea, Iancule, că lucrurile s-au maturat așa cum le gîndim noi și că prin cuvîntarea lui Simion Bărnuțiu ele s-au lăpădat de trecător, rămînînd la cele veșnice : soartea poporului și a națiunii. Este o mare redeșteptare. Momentul este prielnic spre a nu da înapoi nici un pas.)
- Junimea și poporul au strigat mai ales : Trăiască Daco-România !
- Iluminația a avut un substrat politic, scoțînd în vedere steagurile Austriei, dar precumpănitor tricolorul

nostru : roşu, albastru, alb sub care s-au alcătuit numai tablouri vivante neutrale, ca să se obişnuiască poporul.

● Pentru mîine seară se pregătesc transparente cu Daco-România şi se trece la cuvîntări împotriva lui Unio.

● Şaguna este pentru temperanţă, ca şi Lemeni, ei nu vor să se pună în discuţie Unio. Am aflat prin D.B. că vor mai întîi ca împăratul şi dieta să hotărască constituirea legală şi egal îndreptăţită, *de jure*, a naţiunii române, cu toate drepturile politice şi atunci, o dată recunoscute aceste drepturi, să înceapă lupta parlamentară împotriva lui Unio.

● Lemeni a cîrnit din nas la punctul LXXIII al cuvîntării lui Simion Bărnuţiu : care este cu adevărat piatră de temelie a noastră, catehism şi carte de învăţătură, vorbind cu ai lui şi spurcîndu-l cu vorbe iezuite pe baciu Simion mai ales pentru :

— *„...pe cari nu i-au putut strica cu uniuni politice, i-au încîlcit cu uniuni religionare“.*

— *„să nu ne ducem la masa libertăţii ungureşti, căci bucatele ei toate sînt înveninate ; să nu ne vindem ţara şi limba, căci, perzîndu-se o dată, nu se mai poate cîştiga, uniţi-vă cu poporul toţi, preoţi, nobili, cetăţeni, ostaşi, învăţaţi...“*

● Mai ales această urmare a fost clevetită între unii din iezuiţii Blajului :

— *„Ţineţi cu poporul toţi, ca să nu rătăciţi, pentru că poporul nu se abate de la natură, nici nu-l trag străinii aşa uşor de partea lor, cum îi trag pe unii din celelalte clase, care urlă împreună cu lupii şi sfîşie pe popor dimpreună cu aceştia ; nu vă abateţi de la cauza naţională de frica luptei ; cugetaţi, că alte popoare s-au luptat cente de ani pentru libertate.“*

● Junimea ovaţionează pe baciu Simion. Strigă vivat unde-l vede. Încă mulţimea îl ţine ca pre un sfînt.

● Baciu Simion vrea o întîlnire cu tine, mîine noapte, să rămînă ştiută numai de noi trei.

● Mesele pentru mîine sînt tocmite aşa : în curtea episcopească pentru 200 de tacîmuri, acolo sînteţi şi prefecţii, tu eşti între A. T. Laurian şi I. Bran-Pop de Lemeni. La Seminar, 60. La monastire 50. La „Pomul verde“ încă 150.

● Vasile Alecsandri a scris şi cetit în cerc intim o poezie înălţătoare : *Hora Ardealului*. Bine ar fi s-o citească

poporului mîine seară, pe iluminaţiune şi să aibă ca fundal un transparent cu Daco-România.

● Laurian şi ceilalţi au scris Jurămîntul care se jură mîne.

● Toţi au alcătuit : Punturile Naţiunii Române Transilvane în care sînt cuprinse şi Punturile votate de noi la Abrud. Aşa că n-ai temei să te mînii.

● Şaguna vrea să-l cheme la Adunare pe generalul de Schurter, ca să nu fie numai membrii guverniului juraţi ministerului de la Pesta, generalul reprezentîndu-l pe împărat, adică vrea să le arate comisarilor guverniali că Adunarea jură naţiunea română împăratului şi nu ministerului de la Pesta.

● Blăjenii au făcut o gvardie naţională de o sută juni sub porunca lui Bologa, o ţin în secret, o scot la defilaţiune la sfîrşitul Adunării.

● A venit cel aşteptat de la Pesta : generalul Görgey este steagul nemeşimii ultraindependente, are mare influenţă în armată şi nu se înţelege grozav cu Kossuth. Déak şi Klauzál sînt moderaţi. Nu este o unitate de vederi în privinţa naţionalităţilor. Contele Wesselényi îşi păstrează influenţa asupra lui Kossuth, publicînd oriunde, prin viu grai sau prin scris că în Transilvania nu este un popor maghiar ci o clasă : nobilimea şi aceasta ar fi pierdută dacă românilor li se acordă dreptul la naţionalitate, români însemnînd şi cei din Banat şi cei din Bucovina, Moldova, Basarabia şi Muntenia, adică peste 8 milioane, ceea ce este înspăimîntător. Împăratul vrea să trateze cu ministerul unguresc.

● Starea morală. La popor este însufleţitoare. Se vede răbdare, dar răbdare care răbufneşte. La junime este înflăcărată. Se juruie că vor apăra naţiunea cu viaţa. Îi caută pe Buteanu, pe Axente Sever, pe ceilalţi. Se ştie de organizarea moţilor. De tine se vorbeşte ca de sprijinul cel din urmă. Cărturarii, cum îi ştii. Foarte animaţi. Bariţiu şi Laurian care încă fac aluziune la tine.

● Cea mai bună impresiune despre intrarea moţilor. Toţi vorbesc cu însufleţire. Bologa zice peste tot : *„Ce visează Bălcescul, iaca, Iancu nost' făptuieşte spre mîntuirea noastră“.*

● Toată suflarea aşteaptă ziua de mîine ca pe ziua mîntuirii. Ziua de mîine este început de istorie. Pecetea

rămîne s-o punem noi cu mîna ta. Asta este concluziunea mea.

• S-au numărat ca la o sută de nemeşi maghiari, canceliști, juriști, ziariști, veniți să ne vadă și asculte. Poporul i-a primit cu bunăvoință și cuviință. Unii au prieteni între juriștii, canceliștii noștri cu care vorbesc animat și se miră de rînduială, că nu sînt excese, că nu se suduie, că nu se cere sînge.

— *„Dignitatea obştească dovedeşte dignitatea fiecăruia şi pe drept voi cereţi respect, căci voi înşivă daţi respect"* (profesorul maghiar Domokos János). Şi mai departe, tot el într-un cerc unde erau Meszáros Károly, Laurian, Ötvös, Király (venit de la Tîrgu Mureş, îl ştii de la Tablă). *„Fără voi nu este Ardeal, cu voi, ne vedem şi noi, căci nemeşimea încă nu ne vede şi nici la masă nu ne pune."* Jakob Elek : *„La voi vedem că nu se despart* honoriatiores *de poporul care este o mare adîncă şi liniştită. Rămîne să vedem ce învăţături picură acei* honoriatiores *în adîncul de care eu mă tem după vorbirea onorabilului domn Bărnuţiu pe care o socotesc aţîţătoare."*

— *„De ce aţîţătoare"*, a întrebat A. T. Laurian.

— *„Pentru că se leagă mereu de trecut şi nu vrea să vadă viitorul !"*

— *„Care viitor ?"* a întrebat A. T. Laurian. *„Cu unio, ori fără unio ?"*

Atunci a intrat în vorbă Stefan Ludwig Roth care trecea înconjurat de saşi.

— *„Domnilor, a spus româneşte. Istoria este a oamenilor slobozi, care au libertatea să aleagă. Şi vai de cei care nu înţeleg cînd trebuie să lepede uneltele despotice şi privilegiurile cu care nici Dumnezeu nici natura nu i-a înzestrat."*

• Ofiţerii şi chiar soldaţii au rămas miraţi de numărul poporului, de ordinea care se ţine şi de cinstea care s-a arătat armatei cînd a mărşăluit la cazernă de la Ritul satului. Este ordin să nu vină nici un militar la adunare, dar au fost doi locotenenţi îmbrăcaţi săseşte. Ai mei au fost în călcîiele lor. Unul s-a dat ziarist de la *Siebenbürger Wochenblatt* şi a tot întrebat ce se vorbeşte la tribună, dar l-a cunoscut cojocarul Ion Banu din Poiana, că este la Obercomando şi ştie româneşte.

• Au fost cunoscuţi şi ţinuţi sub ochi : Toth Lajos, Gödö Miklós, Szenczei Sándor şi Kelemen Lászlo, spioni

nemeşeşti şi ai gvardiilor ungureşti din Tîrgu Mureş, Cluj şi Turda, Kelemen Lászlo este îmbrăcat româneşte, poartă un pistol înfipt în şerpar, cizme şi strigă mai pe margini : „moarte ungurilor". Neaflînd răspuns la provocaţiune, se miră de cîtă frică zace în români. Aşa că l-am dat pe faţă, zicîndu-i prin Gligor : „Mă Kelemen, du-te-n treabă-ţi şi să nu te mai văz că am o mie de ochi şi n-o fi bine". La care a şi purces călare, suduind. S-a oprit la Petrisat, la dragonii săcuieşti, dar este sub priveghiere.

„UNIRE SAU MOARTEA !"

1

Surprinzătoare la Toma Avrămuţ şi la memoriile sale complexe este capacitatea de selecţie a evenimentelor determinante şi sinteza lor într-un viu şi nuanţat tablou de epocă, în care personajele vremii sînt definite prin gradul lor de angajare, prin eficienţa lor, de felul cum sînt asimilate de popor, autorul rămînînd doar un observator obiectiv, un martor excelent informat, chiar atunci cînd este silit să pună mîna pe armă.

Din multele sugestii care se desprind din scrierile lui Toma Avrămuţ, o reţinem pe aceea care duce din aproape în aproape la momentul de criză, cînd Avram Iancu, renunţînd la politica compromisurilor şi a demersurilor parlamentare, de fapt a suplicaţiilor, memoriilor şi paramemoriilor, se ridică la luptă în numele libertăţii, avînd de partea sa fracţiunea radicală a Comitetului Naţional.

În vreme ce episcopul Andrei Şaguna cu deputaţii aleşi de Adunarea Naţională de la Blaj erau la Innsbruck, unde stătea la aer împăratul, aşteptînd plini de încredere rezultatul la memoriul naţiunii române, ministerul maghiar (care ducea o luptă crîncenă împotriva croaţilor răsculaţi) a proclamat cu de la sine putere şi împotriva veto-ului poporului român din Transilvania, uniunea acesteia cu Ungaria. Este răspunsul inabil dat de Kossuth, adunării de la Blaj, care, după Toma Avrămuţ, duce la prăbuşirea revoluţiei ungare, grăbindu-i sfîrşitul prin ridicarea românilor la arme. Din confuzia evenimentelor, a hotărîrilor guvernanţilor nu de puţine ori contradictorii, din jocurile

duble ale unor reprezentanţi oficiali, din ororile „tribunalelor de sînge“ şi ale „echipelor de vînătoare“, stăpîn pe sistemul lui de informaţii şi contrainformaţii, Toma Avrămuţ configurează profilul verii anului 1848 după cum urmează :

— *Austria.* Slab şi indecis, împăratul Ferdinand I recunoaşte actul samavolnic al ministerului ungar, care proclamă silnic uniunea naţionalităţilor majoritare cu regatul său ungar, a cărui populaţie cu pretenţii de hegemonie este minoritară în propriul ei stat.

Toma Avrămuţ vede aici nu atît slăbiciunea împăratului, cît abilitatea diplomatică. Recunoscînd „uniunea“, dar deopotrivă impunînd constituţia cu toate drepturile acordate naţionalităţilor : gărzi naţionale înarmate, şcoli, universităţi, limba maternă în treburile naţiunii, reprezentanţă proporţională cu numărul în oficiile publice, în dietă, diplomaţia austriacă pune Ungariei naţionaliste şi centrifuge probleme de viaţă şi de moarte, transformîndu-i revoluţia în bumerang. Dacă „revoluţionarul“ Kossuth va accepta principiile pentru care a militat încîntînd Europa şi la care suveranul a subscris prin constituţia democratică, atunci „Ungaria milenară“ îşi va semna decesul, naţiunile subjugate devenind libere, cu statut de autoguvernare într-o federaţie unde poporul hegemon este minoritar.

Toma Avrămuţ notează buna cunoaştere a psihologiei nemeşimii de către diplomaţia austriacă, a stărilor conflictuale dintre naţionalităţile conlocuitoare şi naţiunea cu pretenţie de hegemon, ca şi perfecta cunoaştere a conducătorului revoluţiei : Kossuth, de mult alarmat de impactul propriilor principii cu naţionalităţile din Ungaria şi Transilvania. Obsesia milioanelor de români şi a milioanelor de slavi : sîrbi, croaţi, slovaci, cehi, ca şi prezenţa masivă a germanilor, îl terorizează. Diplomaţia austriacă lucrează abil să apropie aceste naţiuni de tron. Aprobarea gărzilor naţionale armate este o măsură hotărîtoare în jurul acestei diplomaţii care sconteează pe mişcarea temperamentală şi obiectiv necesară a lui Kossuth : maghiarizarea forţată, ca argument prim pe drumul constituţionalizării. Fără maghiarizare forţată, Ungaria multinaţională este pierdută. Contele Wesselenyi trăsese un semnal de alarmă care-a răsunat dureros în conştiinţa politică a lui Kossuth din anul 1848, un alt Kossuth decît cel refugiat

în Statele Unite ale Americii. Acela este alt Kossuth — scrie Toma Avrămuţ, după cum se va vedea mai jos.

Aşa se face că augustul suveran habsburgic se foloseşte de politica tradiţională a Casei de Austria faţă de români, manevrîndu-i şi de data asta ca pe vremea lui Mihai şi a lui Horea, aparent doar, pentru că — zice Toma Avrămuţ — în fapt şi în adîncul legic al dezvoltării, ajutîndu-i dincolo de orice intenţie, să-şi consolideze emanciparea şi independenţa, căzînd victimă propriei diplomaţii. Trecem peste analiza *„Preaînaltei rezoluţii orale la a doua petiţie a delegaţiei române condusă de episcopul Şaguna“*, analiză făcută amănunţit de juristul Avram Iancu şi ceilalţi jurişti din statul lui major, rezoluţie imperială numind fiecare articol din constituţie care garantează că : *„naţionalitatea voastră va fi asigurată prin o lege specială“*. Rezoluţia orală este comunicată oficial la Innsbruck în 23 iunie.

— *Ungaria.* Înspăimîntat de dîrzenia cu care slavii, românii şi germanii se ridică în numele sacru al libertăţii, de el însuşi strigat cu putere, Kossuth se transformă în sofist, căutînd reformulări alambicate ale acesteia. Atît de confuze, încît este interpelat de proprii lui susţinători, de maghiarii lucizi, de simpatizanţii din toată Europa şi chiar din tinerele state americane. Fatal, în faţa valului revoluţionar al naţionalităţilor, cade în demagogie aproape mistică, în şovinism ireductibil şi apoi în teroare, ca singurul argument al maghiarizării forţate. Lupta de independenţă a banului Jellačic este taxată drept lupta unor „tîlhari“. La numai şase zile după marea adunare de la Blaj, se dă poruncă de dizolvare a Comitetului Naţional Român. Pentru a anula libertatea şi universalitatea votului, unde majoritatea aparţine românilor şi celorlalte naţionalităţi, se votează o lege discriminatorie care declară cetăţean cu drept de vot numai pe acela care are o proprietate sau o afacere impozabilă cu peste 8 florini de argint, în afara dării capului. Legea exclude astfel de la vot trei pătrimi din români, foşti iobagi, meseriaşi fiind foarte puţini şi cu atît mai puţini fiind oameni de comerţ. Cu o perversitate diabolică se pun impozite pe satele româneşti pe 10 ani înainte, cu obligaţia de a fi plătite la prezentarea executorilor care vin însoţiţi de trupe, alcătuite la cerere din grăniceri secui fanatizaţi şi aţîţaţi, astfel că se dedau

la abuzuri cumplite. Biciuit parcă de destin, noul minister unguresc votează fără nici o consultare cu celelalte naționalități, legea recrutării. Abil întocmită, legea îi obligă pe români să dea recruți pe toți tinerii de la 19 la 22 de ani. Ofițerii sînt numai maghiari, sau cei care cunosc bine limba maghiară. Durata serviciului militar obligatoriu 4 ani. Textul jurămîntului fără nici un echivoc : *„Jur pe viul Dumnezeu credință regelui constituțional Ferdinand I, jur că constituția patriei mele și independența nației maghiare sînt gata a o apăra cu viața și cu sîngele meu, că steagul meu național niciodată nu-l voi părăsi, ministeriului maghiar și dregătorilor mei denumiți pe lege voi fi ascultător, iar datoria mi-o voi împlini totdeauna cu acuratață și credință"*.

Kossuth speră ca legea recrutării să anuleze gărzile naționale și noua armată să fie un mijloc rapid de maghiarizare, grosul batalioanelor trimise în foc alcătuindu-se din recruții naționalităților recalcitrante. Nu ia în considerație efectul pe care-l va produce legea, contînd să facă înrolările prin teroare. Emisari speciali sînt trimiși în secuime pentru a o pune sub arme, spre a asigura o încercuire a românilor și sașilor, a tăia pasurile spre Moldova și a avea o masă de manevră îndelung exercitată în purtarea armelor. Pentru a da o replică Adunării Naționale de la Blaj, politicii proaustriece și antiunioniste a Comitetului Național Român, Kossuth Lajos adresează un apel, de fapt o amenințare : „Luați sama... fraților români !" Amenințarea se face în numele „Comisiunii apărătoare de țară așezată prin dietă", este emisă la Pesta în 28 septembrie 1848, dar Kossuth nu precizează în numele cărei țări vorbește și amenință, Ungaria dorită de el existînd doar pe hîrtie, indiferent că dieta votase o uniune, pe deasupra românilor și sașilor. Replica Blajului este adunarea secuimii pe cîmpia de la Lutița, la 16 octombrie.

2

Toma Avrămuț mărturisește că în după-amiaza aceea însorită de 2 octombrie 1848, la Cîmpeni, în casa bunicului

său, a avut sentimentul istoriei. Al participării la istorie. Zamfira îi pregătise hainele săcuiești. Buteanu îi adusese actele pe numele Német Karoly, din Căpîlnița. Traistele cu demîncare, pistoalele, sabia, șaua unsă de baci Todor și el transformat în om de arme săcui, cu atît mai adevărat cu cît duhănește dintr-o lulă săcuiască lungă, cu capac de alamă. Sentimentul istoriei l-a avut în clipa cînd Avram Iancu a descălecat în curtea în care-a descălecat Horea. Curtea bunicului, cu merii tineri, cu alt țîrău, nu prea vechi, dar cu aceeași priveliște a Apusenilor si, din păcate, cu aceleași probleme ale neamului. Iancu a venit după Buteanu, apoi au sosit Ioan Sterca-Șuluțiu din Cărpiniș cu fiul său Dionisie, un Dionisie înflăcărat, vioi, cu sabia la șold ; Dobra, popa Balint, adică un stat major restrîns al moților. Ceea ce l-a emoționat a fost conștiința continuității. A unei continuități exacte, fără nici o întrerupere, cursă de la Horea la ei.

— Iancule, chiar unde-ai descălecat, o fo descălecată și Horea, a spus tatăl lui, primindu-l pe Iancu.

Codrii ardeau în vîlvorile frunzeturilor ruginite. Mohorîți, aproape negri prin contrast, erau numai cei de brad. Iancu este înalt, cu părul corb, ondulat ușor. Are-n el un duh tainic, care robește. Prînzitorul cel vechi. Miros de mere. De busuioc.

— Am turnat patru tunuri, mă feciori... Faine tunuri, Iancule. Le-am dat la legat și la pus roțile, spune Ioan Sterca-Șuluțiu, așezîndu-se în jilțul din capul mesei. Al bunicului...

— Amu cred că-i destul cu plînjerile, spune tot el... Hai, feciori, să-l ascultăm pre Sedlnitzky al nost și să cujetăm ce-i de făcut, că ne macină Kossuth pe de-a rîndul. Istina, Iancule ?

— Istina, baciule Ioane, spune Iancu de la capătul celălalt al mesii și Toma Avrămuț se miră cît de simplă și directă este cîteodată istoria.

Șuluțiu ăl bătrîn îi zice în glumă Sedlnitzsky, cum l-a chemat pe șeful poliției imperiale sub dictatura lui Metternich. Toma Avrămuț aude liniștea care se-nstăpînește în casa asta a Avrămuților din Cîmpeni, de pe Pîrîul

Caselor. Aburul care-a trecut peste ei, pe care toţi l-au simţit cu o cutremurare adîncă să fi fost gîndul Horii ?

3

Avram Iancu încă se miră de geniul politicesc al fratelui Toma. Din iunie îi scrisese lui Simion Bărnuţiu că nu cu bîta vrea să aducă argumente lui Kossuth, numai cu puterea şi ascuţimea minţii. Se pare că a greşit-o. Cu cît fratele Toma îşi desfăşoară ştiricarul, cu atît crede mai adînc în măsurile militare pe care le-a făptuit la povaţa baciului Şuluţiu. Să fie tinereţea o piedică în a făptui ceea ce vremea îi cere să făptuiască ? Să fie cei 24 de ani pe care-i are un argument al contrariilor lui ?

Se despovărează de gînduri. Urmăreşte logica acestui doctor în drept, pe care, în ascuns şi l-a luat ca model de studiu şi elocinţă cărturărească, doctor în drept care-şi riscă viaţa, voind însuşi să se ducă la adunarea secuiască de la Lutiţa, anunţată a fi pe data de 16, ca răspuns la adunarea de la Blaj din septembrie. Curios. Fratele Toma nu mai păstrează nici o rigoare cronologică. Urmăreşte naşterea evenimentelor, metodele lui Kossuth, ceea ce se întîmplă în sînul ministeriului maghiar şi urmările ordinelor date de Pesta, aici, în Ardeal. Îi pare rău de Kossuth. A simţit pentru el o admiraţie înflăcărată. Pînă nu s-a poticnit. Pînă nu s-a cufundat în crimă, mînjind steagul revoluţiei şi al libertăţii.

• — Vă fac un chip nou al lui Kossuth. Ori vi-l faceţi singuri, spune Toma Avrămuţ. După spusele şi declaraţiile lui. După fapte. Asta-i pontul unu, pentru că nu avem de-a lupta cu un om, ci cu o mentalitate politică, cu o concepţiune politică. Omul îi dă numai coloare.

„Pe români şi pe saşi îi vom mătura de pe faţa pămîntului dacă se vor ridica împotriva patriei maghiare... Dorinţa românilor de a se bucura de o existenţă politică este irealizabilă, deoarece ea ar duce la distrugerea unităţii statului ungar... De va fi nevoie, sabia va tranşa chestiunea.“

— Astea-s declaraţiile. Asta politica. De aici lozinca : „Unire sau moarte“. Pontul doi, care curge din pontul unu.

Ordinul secret a fost dat, nu ştiu dacă de Kossuth însuşi, oamenii mei cercetează, dar sigur a fost dat în 20 mai după Blaj şi s-au ales 21 de emisari cu poruncă să : *„extermine persoanele române capabile şi instruite* — învăţătorii, preoţii, juriştii — *membrii Comitetului Naţional fără a căror îndrumare primitivii ţărani valahi nu constituie o ameninţare“*. Am lista uciderilor tîlhăreşti, omoruri cu toporul, ori cu cuţitul, ori a dărilor de foc. Cine a fost ucis, care cu întreaga familie, ce case au ars, ale cui, unde, pagubele făcute. Iancu n-a prea spus-o, da' ştiţi c-or vrut să-l ademenească la Cîmpeni şi, văzînd că nu vine la chemare, or trimes panduri şi slujnici să-l prinză încă din iunie. La care pont îi zic de faţă fratelui Buteanu că e prea încrezătoriu şi cavalereşte crede amăgirile. Una este duelul, alta este lupta politicească. La pontul asasinat politicesc se înscrie şi uciderea contelui Lamberg, trimisul împăratului la Pesta, în ziua de 28 septembrie, omul meu abia a venit şi vi-o fac cunoscută să luaţi aminte, să vă tocmiţi strajă de trup, că nu vă pot străjui pe toţi că încă sînteţi neascultători şi vă rîdeţi că sînt prea cu grijă şi aveţi o cinste pe care credeţi că şi inamicii o au. Contele Lamberg, apărat de legile internaţionale, a fost ucis în capitala regatului în care regele Ungariei şi împăratul Austriei îl trimisese. Se zice că în formă de protestaţiune ministrul prim Batthyány, Eötvös şi chiar duşmanul nostru de moarte, Wesselényi ar fi plecat din Ungaria. Ştiţi că principele Esterházy, ministrul trebilor din afară şi-o pus demisia şi contele Széchenyi o fo bolînzit ! ?

— De ce ? întreabă Iancu, mirat.

— Se zice că văzînd greşalele care duc la pieirea Ungariei, i s-or tulburat minţile de durere.

— Sărmanul. Are şi de ce ! spune tot Iancu.

— Banul croat o trecut Drava spre Pesta. Tot în septembrie... Acum la noi. Ştiţi că Feld-mareşalul locotetent Anton de Puchner, de la Generalcomando din Sibiu joacă cu fundul în două luntrii. Şi-n a nostă şi-n a ungurilor. Nouă mai mult ne făgăduieşte, lor mai mult le dă. Zic să-l trecem pe lista duşmanilor. El aprobează trupe de săcui care fac execuţiile silite pe cîte zece ani înainte. Trupele au tras în carne vie în sătenii noşti de la Mihalţ

şi Coşlar care s-au împotrivit la execuţie. Ei le-au luat şi vitele şi plugurile şi căruţele şi fărina. Ei i-or tuns pre români la Turda. Ei prind carele cu bucate care vin la noi. Ştiţi de rezultatul legii recrutării. De răscoala de la Luna. Patru mii de-ai noştri n-or vrut să dea ficiori la oastea lu' Kossuth ! Popii or ascuns rejistrele şi matricolele de botez. S-or bătut clopotele în dungă ! Ai noştri s-or întrarmat. Or aruncat cu chietre. S-or pus cu coasele. S-or jurat satele să nu dea ficiori. Ştiţi, urmarea, fraţilor. Törötzkai scoase asupra lor husari săcui, gardişti maghiari cu lănci şi 60 de soldaţi leşi din regimentul Şivcovici, de la Turda. Nu vă povestesc ce şi cum or şarjat husarii şi ai noştri i-or oprit cu o ploaie de chietre. Nu vă povestesc tratativele. Că ai noştri or vrut să vadă ordinul împăratului, ei nefiind supuşi lu' Kossuth. Nu vă fac să ascultaţi porunca deşucheată : „foc şi sabie". Ştiţi că or căzut 30 de români. Asta-i următoriul pont care decurge din concepţia politicească a lui Kossuth : „Unire sau Moarte".

Vă-ntreb ? Te întreb, frate Iancule ? Şi noi ?..:

Tăcerea. Aburul acela înfiorat. Culorile sîngerii ale amurgului. Tălăngile vacilor. Behăitul oilor. Dincolo de ferestre, albăstrii în cerul învîlvorat, munţii lui Horea.

DREPTUL DEA FI PRIN LUPTĂ !

„...Iancu merge-nainte
P-un cal cu ager curs
Şi peste-mbrăcăminte
Purta pele de urs..."

1

Este noaptea de 20 spre 21 octombrie. Cîmpeni. Casele Avrămuţ. De faţă Avram Iancu, Ioan Buteanu, popa Balint, Toma Avrămuţ întors în goană de la Lutiţa, ajuns la Cîmpeni cu cîteva ceasuri înainte.

— Eşti altul, frate Tomo, spune Avram Iancu. De nerecunoscut.

— Văd, Iancule !

— Pînă amu n-ai văzut ?

— Ca prin pîclă !

— Şi ce vezi atît de spăimos, că te-ai înrăit ?

— Văd cum ne amăgeşte împăratul în care crezi cu sfinţenie. Văd cum vă daţi pe mîna lui Puchner ! Văd cum miile de feciori români din Cîmpie sînt înrolaţi în armata lui Puchner care nu armata noastră este şi cum Puchner mişcă regimentele să apere districtele săseşti, să întărească cetăţile şi lasă satele româneşti la voia hoardelor lui Vay. Asta văd ! Şi mai văd că încă legioanele noastre cele mai tari vrea să le sacrifice ca să-şi scoată din ghearele ungurilor coloneii lui fără vlagă şi tu minten vrei să curi la Huedin, să-i despresori pre dragonii savoieni. Văd bine ? Şi de ce numai amu o lună s-o îndurat Puchner să recunoască Comitetul Naţional de Pacificaţiune ? Şi ce arme am căpătat noi de la Puchner ? Aduceţi-vă aminte de Horea ! Cum l-o jucat împăratul ! Austria-i putredă, frate Iancule ! Nu la ea sîntem chemaţi să privim. Nu pre noi ne vrea Austria ! Ardealul îl vrea, dacă s-ar putea, fără noi. Şi Bucovina ! Şi Bănatul ! Şi părţile arădene şi crişene şi bihorene şi maramorăşene ! Golescu încă are dreptate şi am stat la Zlatna de vorbă cu el şi ce te roagă el este în firea lucrurilor şi-n a istoriei, Iancule ! Nu spre Viena, numa spre Bucureşti şi Iaşi îi musai să privim, dacă Daco-România este vrerea cea sfîntă şi dacă bine-am auzit noi la Blaj clamoarea poporului : „Noi vrem să ne unim cu Ţara !"

— Ai fo gătat ?

— Asta ai a-mi răspunde ?

— Am a-ţi răspunde că amu, în octobre 1848, cînd Kossuth vrea să ne şteargă de pe faţa pămîntului, n-avem alt aliat decît regimentele lui Puchner. Golescu şi ai lui or pierdut revoluţia c-or fost sînguri. I-or călcat turcii. I-or călcat muscalii. Dacă privesc la Bucureşti, ce văz eu la Bucureşti, frate Tomo ? Tabere de muscali văd. Dar la Iaşi ? Tabere de muscali văz şi la Iaşi. Combate Puchner ?

Combate !... Bine, prost, stă în coasta săcuimii. Bine, prost, ține cetățile. Încă baciu Simeon știi că gîndește emancipațiunea în sînul popoarelor din federațiunea austriacă și zîce că nu-i încă momentul ideilor Golescului. Io nu mă pot scula împotriva Comitetului Național. Ar fi trădare. Și ce-aș face ? Adevăr zîc ție, frate Tomo : — văz că Puchner cearcă a ne lega la ochi. Văz că vrea a scoate castanele din foc cu mîna noastră. Văz că satele noastre cad pradă urgiei rebeliștilor și naționaliștilor și șoviniștilor unguri. Văz că noi plătim amu ca și-n vremea Horii. Da' mai văz și mîne, frate Tomo. Odată și odată tot trajem linie sub istorie, adunăm și alejem. Asta-i momentul austriac. Și noi, dacă români cujetători sîntem, batem cu lancea amu. Că împăratul, care-i un simbol păntru popor, o dat constituțiunea și Kossuth a luat-o. Că împăratul o dat egala îndreptățire și Kossuth vrea maghiarizarea forțată. Asta-i problema. Și-amu fă-ne raportul despre adunarea săcuilor. Că-i amînat. Io am vorbit mai mult decît îmi place. Buteanu o fo adusă porunci de la Comitet. De la Obercomando. Mîine zi plec la Huedin. Poruncile poroncesc să dezarmăm gărzile ungurești dinlăuntrul munților, lucru pe care l-am făcut noi de-o săptămînă și tot mîine zi cață de te du cu Buteanu la Abrud, să dezarmați și pe abrudeni.

Vină la hartă și, față de ce vezi, spune-ne părerea ta. Amu, gata. Vorbește !

2

Toma Avrămuț stă încă sub impresia răscolitoare a întîlnirii cu Alexandru G. Albu Golescu, care, cu îndreptățirea istoriei i-a demonstrat că singura salvare a neamului romănesc de pe tot teritoriul vechii Dacii stă în unirea lui și în constituirea unui stat național. Golescu vede în Avram Iancu și în oștile lui poporane tocmai șansa istorică de a-i înfrînge pe unguri și de a elibera și Muntenia și Moldova. Le-a imputat lor, ardelenilor, faptul că nu au o

reprezentanță diplomatică și de presă peste hotare, la Paris, la Frankfurt, la Roma, la Londra, care să facă publică și europeană cauza românilor, să atragă atenția opiniei publice, să-i cîștige voturile. Pe urmă le reproșează zgîrcenia. Că nu vor să ajute cu fonduri cauza națională susținută de emigrație. „Cu ce drac" de fonduri, i-a spus, că noi nu ni-s moșieri ca voi și boieri ca voi, să avem venituri, abia ne trajem sufletul și i-o mînc din straiță pită cu clisă puse de Zamfira și-mi bat calul meu și-l potcovesc din banii mei și baci Todor se ține nu din leafa pe care i-o dau, fără numa din oile lui și-atunci ?" Se concentrează. Are facultatea de a-și putea orîndui gîndurile într-o sistemă riguroasă. Iancu pune sfeșnicul pe mijlocul hărții pe care o desfășoară Buteanu.

— Lutița este sîmburele șovinismului ațîțat de Kossuth, spune. Avem să ne așteptăm la foc și sabie. Or mers atît de departe cu ura încît or schimbat în adunare numele satelor și tîrgurilor românești : din Kapolnas Oláhfalva și Szentegyházas Oláhfalu în Székelyváros — oraș secuiesc.

— Tu o zici, spune Iancu.

— S-or adunat ca la 50.000 de secui. Au transformat adunarea în tabără militară, proclamîndu-l comandant suprem pre colonelul de husari săcuiești, Zsombori Sándor. Comisar general Berzenczey Lászlo. Șef de stat major, căpitanul Gáal Sándor. La 18 curent aproape 25.000 de săcui, împărțiți pe patru brigăzi s-au mișcat spre Cristur — Tîrgu Mureș. Armament : lănci, coase îndreptate, puști de vînătoare, săcuri de luptă, zbice de luptă. Obiectiv : districtele românești, dezarmarea gărzilor naționale, masacrarea lor, prinderea și uciderea comandanților, popilor și a învățătorilor. Obiectiv politic : supunerea generalcomando, sașilor și a noastră către guvernul maghiar de la Pesta.

● Al doilea obiectiv : prinderea locotenent-colonelului Urban și a oștirii sale. L-au injuriat ca fiind valah. Nu-i pot ierta că românii au alergat in corpore sub steagurile lui și că a înrolat cu sila maghiari pe care i-a obligat să jure împotriva lui Unio.

● Se strînge grîu, vite, victualii pentru oștirea săcuiască.

● S-a format un detaşament slobod de husari, ca la 1500 săbii, să cadă vijelie pe satele româneşti. Să taie drumurile.

● Naţiunea săcuiască nu mai recunoaşte Generalcomando şi guberniul, deci pre împărat. Armata săcuiască vrea să stea sub ministerul lui Kossuth, ascultînd numai comandă maghiară. Prin prietenii mei care nu sînt pentru Unio am aflat că :

- La detaşamentul slobod de cavalerie s-a cerut de la Kossuth pentru căpitanul Forró Elek gradul de colonel.

- Unii din aleşi gîndesc că bătrînul colonel Zsombori ar putea încurca lucrurile, fiind cam plecat spre pălincă şi vor să le vină un comandant suprem din Ungaria.

- Cer tunuri.

- Umblă zvonul că regimentul Lucca vine din Bucovina să se unească cu Urban. Asta-i Lutiţa, Iancule.

Flăcăruia galbenă a luminării tremură pe maroniul munţilor de pe hartă. Toma Avrămuţ prinde privirea întrebătoare a Iancului.

— N-avem ce face, şopteşte. Armata lui Bem în Ungaria. Armata săcuiască între noi şi Moldova. Gărzile ungureşti la Cluj, Turdă, Aiud, Teiuş, la Ofenbaia şi Abrud, la Brad.

— Atunci ?

— Porunceşte, Iancule !

3

Toate lucrurile intră în cursul poruncit nu de Iancu, ci de mersul evenimentelor, îşi spune Toma Avrămuţ şi nu vrea decît să doarmă neîntors măcar patru ceasuri, raţia lui de somn reparator. Cu toată oboseala (a venit de la Zlatna într-o întinsoare), este prins în mreaja gîndirii milităreşti a Iancului. O gîndire limpede, care creşte din aproape în aproape, rezemată mereu pe inima Apusenilor : Cîmpenii şi cele două văi, a Arieşului Mic şi a Arieşului, cu satele din jurul Vidrei de Sus şi Albacului, urmînd politica Horii, dar altfel, mai cuprinzătoare. Îmbogăţită. Iancu are un har al lui de a cere părerea. Nu se ruşinează. Cere părerea sincer, deschis : „O auzi, baciule Todore, cam ce zîci dumneata, e mai scurt pe la Leheşti, ó pe drumu mare, pe la Sohodol ?" „Auzi, frate Tomo, ce zîceai de diplomaţia austriacă şi Kossuth ?" Ca să nu mai vorbim de sfaturile lui cu Ioan Sterca-Şuluţiu ori cu Buteanu. Zice : „Să nu urmăm greşelile Horii, numa acolo unde o avut geniu. Nu avem lipsă de un sîngur Avram Iancu. Cade Avram Iancu, cade revoluţia. De o mie de mii de Buteni şi Solomoni şi Balinţi şi Corcheşi şi Avrămuţi avem lipsă, că n-o fi Kossuth hidră cu o mie de capete să-i înghită pe toţi". De aici plăcerea şi nevoia lui de a se sfătui în statul major. Urmează un ceas, ori o noapte de tăcere. El îi dă ştirile cele mai noi. După care vine hotărîrea Iancului, mai ales pentru sine, neamestecîndu-se în comanda celorlalţi prefecţi.

Cînd se duce să se culce, Toma Avrămuţ ştie că greul revoluţiei româneşti stă acum pe legiunea Auraria Gemina şi pe Avram Iancu, pe legiunea zărăndeană a lui Buteanu şi pe cea de pe Arieş şi dintre munţii Trascăului a popii Balint. Temeiurile ?

4

Aici se face o sinteză a sintezelor lui Toma Avrămuţ, se deschide o paranteză şi o retrospectivă. Încă din aprilie Iancu a înţeles mersul evenimentelor, nerămînînd să-şi dezvolte ideile în centrele transilvane : Braşovul, Sibiul, Blajul. S-a întors acasă, în Apuseni, hotărît să ridice moţii, să-i armeze şi instruiască. Pentru el Abrudul, Cîmpenii, Albacul vorbesc altfel de Horea şi horeni. A studiat tot ce s-a scris şi ce s-a publicat în limba maghiară şi germană despre revoluţia moţilor lui Horea, a întocmit hărţi, a urmărit mişcările trupelor ţărăneşti fiindu-i familiar fiecare sătuc, fiecare cătun, „văzînd" Apusenii şi teatrul

revoluției, înțelegînd unele mișcări, neînțelegîndu-le pe altele.

Aprilie. Consfătuire cu Buteanu și popa Balint, la Abrud, acasă la Buteanu. Casa cu un cat, cu poartă ferecată, ferestre înalte și înguste. Stradela pietruită coborînd spre edificiul unde-au fost închiși Horea și Cloșca. A susținut să păstreze modul de supraveghere și mobilizare folosit de Horea. Străji pe dealuri și la trecători, semnale din tulnic și focuri pe culmi, fiecare sat adunîndu-se la vatra lui și de acolo să mărșăluiască la locul de adunare al detașamentelor. Armarea din vreme. Procurarea bucatelor încă din vară, pentru a pregăti munții la un asediu. Tunuri. Cum tunuri nu se vînd la piața liberă, de găsit meșterii, arama, fierul, lemnul și a pus totul sub Ioan Sterca-Șuluțiu. Telegraful este al ministeriului și al lui Obercomando. Rămîn deci curierii. Arme de foc încă sînt puține. Se vor cumpăra din fondurile obștești. În mare, organizarea, armamentul, transmisiuni ca-n vremea lui Horea. Diferă radical cadrele de comandă. Ofițeri ai regimentelor grănicerești. Ofițeri din Țara Românească. Avocați. Popi instruiți în filozofie. Studenți. La Blaj. La Cluj. Sergenți, foarte mulți foști sergenți dintre moți. Oameni cu gimnaziu. Țărani prea luminați. Ordine de bătaie, cunoașterea efectivelor, organizare teritorială riguroasă, sistemă operativă și nevătămătoare treburilor gospodărești.

O mică parte de efectiv sub arme prin rotație. Restul la gospodării, cu armele pregătite. La cel dintîi dangăt în dungă, adunarea.

Mai. Blajul verifică mobilizarea, marșul, staționarea, aprovizionarea, disciplina. Rezultat strălucit.

Iunie. Vine la Cîmpeni hoțomanul de administrator regal și consilier montanistic de la Zlatna, Nemegyei Johann cu pretext să cerceteze delictele silvice „de masă", pretext să-l prindă și să aducă în munți cătanele săcuiești. Iancu cere discuție cinstită cu Nemegyei, îi vorbește de Simion Bărnuțiu ca despre un eminent bărbat politic, cere dreptul românilor asupra pădurilor. Nemegyei face un raport în care-l denunță ca pe principalul instigator din munți, denunță legătura lui cu popa Balint și cere

îndepărtarea lor din Apuseni. Același Nemegyei constituie o gardă cetățenească maghiară la Zlatna de 289 oameni, cerînd arme, cartușe, totul sub comandament de urgență. Ce-l speriase pe Nemegyei ?

Îl speriase adunarea legiunii Auraria Gemina la Cîmpeni, în timp record în următoarele împrejurări : încercase să-l ademenească pe Avram Iancu la Cîmpeni, printr-o scrisoare plină de politeți, politeți care treziseră bănuiala Iancului. În același timp încercase să înfiltreze trupe prin Albac, ca să înconjoare tîrgul și să-l prindă. Străjile dăduseră de veste că în munți au intrat cătanele. S-au bătut clopotele în dungă. Într-o noapte toată legiunea Auraria Gemina s-a adunat la Cîmpeni, sub arme. Se notează că la această mobilizare au răspuns exemplar voluntarele moațe. Iancu îi va scrie despre eveniment lui Simion Bărnuțiu. „Românele, frate, dacă vedea că oarecareva român nu zîmbește, zicea cătră dînsu : — Măi omule, tu nu ești pe deplin bărbat spre ajutoriu nostru." „Loagărul" s-a legat la Gura rîurilor, verificîndu-se armamentul, comandamentul, legăturile și transmisiunile, moralul. Participarea masivă a femeilor va pecetlui de aici în colo întreaga luptă revoluționară a românilor din Apuseni. „Loagărul" ține de la 17 la 21 iunie. Se organizează detașamentele mixte de lăncieri și pușcași, sprijinul de foc al artileriei, modul de întrebuințare în luptă a maselor de glotași.

Iulie, August, Septembrie. Luptă politică prin presă. Renegații din neamul baronilor Josika, prin Josika Miklós, atacă mișcarea națională în *Pesti Hirlap.* Răspunsul „național" dat de deputații români din dieta maghiară este usturător : *„...Ungurul fără român n-are trecut vrednic de laudă, dar nici viitoriu mare și fericit nu poate avea fără aceștia".* Se vorbește de greșelile crîncene ale aristocrației transilvane, se afirmă că timpul aristocraților a trecut. *„Și acela, pe care cu puțin mai înainte Josika îl putea bate ca pe un animal, trebuie acum să se împărtășească din asemenea drepturi cu dînsul".* Și argumentul cheie : *„Constituțiunea însă nu este numai proprietatea ungurilor — dar și a românilor".*

Aici stă miezul luptei politice. În a obliga ministerul maghiar să aplice constituţia. Devine foarte vehement prudentul George Bariţiu. În articolul în care comentează legea recrutării dată de Kossuth, descrie efectele ei tragice şi silnice legate de asasinarea românilor din satul Luna. În protestul său se adresează şi notabilităţilor ecleziastice : *„Episcopii, dacă nu voiesc a-şi pierde toată popularitatea, sînt provocaţi a substerne la împăratul acest caz trist şi profund scăndălitoriu...“* În toate articolele de presă, în discursuri şi în discuţiile la ordinea zilei laitmotivul este constituit de ravagiile pe care le face în Transilvania terorismul introdus de Kossuth : „Apoi terorismul, ori ce va face, nu-şi va ajunge scopul. Sîngele nu spărie, cît înverşunează“, scrie Bariţiu în finalul suspomenitului articol. Parte din satele româneşti sînt ocupate milităreşte. Aici se demonstrează imbecilitatea care domneşte la Generalcomando.

Din articolul lui Anton Kurz, martor ocular al evenimentelor represive de la Luna şi Grind, publicat în *Siebenbürger Wochenblatt*, Kronstadt (Braşov), 21 septembrie 1848 : *„Un ofiţer de infanterie a fost destul de grav rănit de o piatră azvîrlită. În sat s-a încercat chiar să se ridice baricade. Constatat oficial, sînt deja 23 de morţi. Însă aceştia nu sînt toţi. Amenzile aplicate celor opt sate implicate s-ar ridica la cca 4000 florini. O sumă aproape irealizabilă pentru aceşti sărmani oameni... Satul Cheţa, care acum cîteva săptămîni a fost silit să-şi plătească restanţele prin execuţie militară... Ieri au fost încartiruiţi o companie din regimentul Carol-Ferdinand, cu d. căpitan von Mihalowski şi 51 husari grăniceri secui din Arieş cu d. lt. von Csula. Ei vor rămîne aici pînă se va termina conscripţia şi se va plăti amenda“.*

Teroare. Violuri. Încartiruiri forţate. Contracostul acestor încartiruiri. Rechiziţii în contul amenzilor. Spoliere. Crime. În masă sau asasinarea „persoanelor suspecte“. Esenţa maghiarizării forţate.

5

Toma Avrămuţ a urmărit şi replica mult prea răbdătorului popor român şi a conducătorului său, Comitetul

Naţional. Preambulul protocolului Adunării poporului român de la Blaj din 3 pînă în 13 septembrie 1848 :

„Împinsă de terorismul unguresc şi de stoarcerile, jafurile, arestările, batjocurile, violenţele, prigonirile şi uciderile care au urmat din acel terorism nepomenit în această ţeară, curse poporul român din toate părţile Transilvaniei la Blaj...“

Toma Avrămuţ alcătuieşte un compendiu al tuturor actelor emanate de Comitet, prefecţi, tribuni. Zguduitor. Fulgurant. Numai memoriul adresat parlamentului liberal din Viena se constituie într-un document de o dialectică ireproşabilă : *„O astfel de naţionalitate care s-a desprins încă cel mai puţin de prejudecăţile medievale“* se spune despre tendinţa de maghiarizare, mai departe analizîndu-se minuţios relaţia dintre puterea protectoare şi cel căruia i e aplică protectoratul : *„protecţia să aibă în vedere interesul celui protejat şi nu al protectorului... Dreptul de protecţie presupune în primul rînd voinţa celui ocrotit, altfel devine relaţie de sclavie.“* Este vorba de protectoratul ţarist asupra Moldovei şi Munteniei.

August Treboniu Laurian demască deputaţii cumpăraţi pentru ideea „unio“. Lupta politică se-ndreaptă implacabil spre deznodămîntul fatal : lupta cu arma. Apelul lui Kossuth din 10 octombrie început sub auspicii raţionale, sfîrşeşte lamentabil, în ameninţări, demonstrînd şovăielile unui Kossuth sfîşiat de contradicţii de neîmpăcat. Liberalism şi aristocratism, idei revoluţionare şi naţionalism îngust. *„Drept că românii de multe veacuri mult au pătimit, erau mai cu totul lipsiţi de libertate şi totuşi au purtat greutăţi mari şi încă şi numele lor era batjocorit în legile ţării“...* scrie la începutul manifestului. Şi spre final, adresîndu-se celui care nu înţelege „unio“ şi se opune : *„acela groaznic se va pedepsi. Pămîntul i se va lua şi se va împărţi între credincioşii fii ai patriei, iară dînsul va pieri de mîna gealatului* (hoherului) *şi cu moarte de sabie.“*

În articolul *Românii şi reacţia despotică* din *Gazeta de Transilvania* din 18 octombrie, George Bariţiu consemnă o parte din crimele terorismului aţîţat de cel care făcuse mai sus amintitul apel : *„La Mihalţ 13, la Luna 18, la Baia noaptea hoţeşte 12, la Cluj 2 spînzuraţi, la Mureş Odorhei 1,*

la Carei 2, tot spînzurați, cei mai mulți români, învățați, căutați la moarte, pus, prin decret ministerial, preț de 20 florini arginți pe capul lor, alegerile deputaților făcute prin spaimă și frică, oriunde aristocrații aveau frică de vreo majoritate română ; bisericile sparte, sf. cuminicătură și icoanele călcate în noroi (la Oşorhei ş.a.), *o mulțime de sate sărăcite prin execuții pe zece ani înainte."*

Paharul este plin.

Un ultim apel uman la rațiune, omenie și înțelegere aparține Comitetului de pacificațiune al românilor către *„națiunea ungară și secuiască din Ardeal"*. Apel zguduitor. Se reconstituie viața împreună de veacuri din care românii prea puțin folos au avut și se afirmă cu înțelepciune adîncă : *„Dar să lăsăm cele trecute"*. Se analizează politica aventuristă a facțiunii care a condus la actuala stare de lucruri. *„Deșertăciunea, mîndria, iubirea de stăpînire a înecat la acea facțiune orice prevedere, orice simțămînt de dreptate și toată umanitatea"*. Apoi glasul unei rațiuni dialectice, profunde, a înțelegerii istoriei de pe poziții cu totul înaintate pentru epocă :

„Cu toate acestea noi nu amestecăm acea facțiune cu națiunea voastră... că partea cea mai bună a unei asemenea națiuni este primitoare de un entuziasm sincer pentru libertatea și egalitatea tuturor... Toate cele trecute să fie uitate, o legătură nedesfăcută de unire să ne lege spre a cîștiga noă și voă un viitor mai bun... Iar dacă vi se pare cu neputință această unire : hai bine, atunci să desfășurăm steagul războiului, să începem lupta sîngeroasă."

Și în această ipostază a declarării războiului civil, Comitetul român de pacificațiune își încununează declarația cu principii umanitariste care-l va onora peste veacuri. Se notează că după patru luni de teroare, după ce lansează o chemare disperată la pace și înțelegere a fenomenului istoric european și mai ales la situația concretă a Transilvaniei, românii lasă opozanților să aleagă calea rațiunii și a păcii sau pe cea irațională a războiului. Dar și în a doua alternativă ei spun :

„Dar pînă cînd simțurile noastre nu sînt amețite de sîngele bătăliilor, pînă cînd încă judecata noastră nu e turburată de furia patimilor, să mai vorbim o vorbă de umanitate.. Să facem încă osebire între răul trebuincios al războiului și între barbariile ce nu folosesc nimănui și strică mai mult celuia ce le săvîrșește."

Se cere tratament umanitar pentru prizonieri, femei, copii și bătrîni. Se cere interzicerea pustiirilor fără folos, pentru că, fatalmente, după războiul civil trebuie pregătită pacea în această țară pe care s-o locuiască beligeranții. Viziunea cărturarilor români alcătuitori ai documentului este largă, esențială. August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu, N. Bălășescu, Florian Micașu, Timotei Țipariu (Cipariu) și Ion Branu se ridică la o viziune de secol XXI. Umanismul lor este structural.

„Dacă nu ne putem uni în ideea politică a dreptului și a libertății, încai să cunoaștem împreună pe aceea a umanității..."

Dar și replica la un gînd umanitar prost înțeles :

„Însă nu vrem să stricăm cauzei, pentru care ne-am ridicat, prin vreo generozitate desprețuită. Noi iubim umanitatea pentru sine însăși, chemăm pre frații noștri și pre voi la aceea. Iar de veți face voi cruzimi și varvarii în contra fraților noștri, atunci ne vom vedea și noi siliți a vă măsura cu aceeași măsură..."

Document responsabil, omenesc, de mare demnitate, credem a fi singular în istoria revoluțiilor și a războaielor civile, demonstrînd fără posibilitate de tăgadă că la 1848 românii, ca și altădată în istoria lor zbuciumată, au fost îndelung răbdători, au chemat la rațiune și frățietate dînd uitării urmările tragice ale terorismului șovin și acceptînd războiul revoluționar ca pe un dat impus, au propus ca el să se desfășoare sub semnul operațiilor militare care să ferească populația neangajată, mijloacele de producție, să respecte avutul personal și obștesc.

Apelul n-a avut ecou !

Dimpotrivă.

Atunci au sunat prelung și cutremurător tulnicele !

Atunci au bătut din nou pe dungă toate clopotele din bisericile satelor românești, reînviind tragicul octombrie al revoluției lui Horea.

Coincidența este stranie și împotriva firii războaielor din acel timp, care începeau cînd da colțul ierbii și se domoleau la căderea zăpezii. Pricinile de toți știute : aprovizionări, hrana cailor și a turmelor necesare pentru hrana oștirii, practicabilitatea drumurilor, ușurința de a bivuaca. Și încă altele.

Deci, octombrie 1848 la Cîmpeni, după consfătuirea de la Toma Avrămuț.

ZLATNA

I

„Am ajuns cu o jumătate de ceas înaintea primului deznodămînt impus de consilierul montanistic Nemegyei Ianoș, comandantul gărzii civile unguręști din Zlatna, prea tîrziu să pot organiza gărzile și să iau oarece măsuri de siguranță, dîndu-mi seama că neavînd telegraf, noi nu putem să opunem o conducere unită, fără numa valoarea fiecărui prefect și tribun și vice-tribun care răspunde de misia încredințată", scrie Toma Avrămuț la începutul capitolului în care deschide descrierea operațiunilor militare din octombrie 1848. Episodul Zlatna este tipic pentru felul în care gărzile fanatizate de doctrina șovină kossuthiană, înțeleg să ducă războiul împotriva rațiunii și apelurilor la umanitarism lansate de Comitetul român de pacificațiune. După consfătuirea de la Cîmpeni, despre care a fost vorba în capitolul precedent, Toma Avrămuț este trimes de Avram Iancu la Zlatna cu ordinul de a se dezarma gărzile maghiare, a pune sub pază topitoriile statului și visteria domenială. În drum spre Zlatna, Toma Avrămuț are misia de a cerceta starea de lucruri din Abrud, a duce porunci abrudenilor și, după încheierea treburilor la Zlatna, de a cerceta situația în zona Alba Iulia-Teiuș-Aiud-Turda, pentru a stabili dacă ieșirile spre Cîmpie sînt libere și, dacă nu sînt libere, ce forțe le blochează. Toma Avrămuț a intuit sensul dispozitivului

adoptat de Avram Iancu : la Cîmpeni grosul legiunii Auraria Gemina, restul batalioanelor zonale adunate la Bistra și Bucium, sub tribunul Nicolae Corcheș, centurionul Alexandru Bistreanul și vice-tribunul Dionisiu Popovici. Pe drumul de munte Burul (pe Arieș) — Aiudul de Sus, la Măgina în poala Trascăului, vice-prefectul Probu Prodan. Cum Buteanu nu-și luase încă în primire postul de prefect al Zarandului, Iancu repezise la Brad pe tribunii Aviron Telechi, Ion Nemeș și Alexandru Cîndea. Tribunul Iosif Moga trebuia să dezarmeze gărzile maghiare din Baia de Arieș și tîrgul Trascău. Iancu își asigură astfel baza de operații a cetății Apusenilor, de unde, liber pe fiecare mișcare, poate acționa fie ofensiv acolo unde nevoile o cer, fie defensiv, închizîndu-se în Zarand și moțime. Toma Avrămuț, lucrînd cu tatăl său și cu Ioan Sterca-Șuluțiu să asambleze mișcările gărzilor naționale cu mișcările trupelor austriece și gărzilor sășești, a întocmit pentru Avram Iancu un punctaj-sinteză, conform căruia situația de ansamblu și cea locală s-ar asemăna cu o sumă de cercuri concentrice de la care emană mișcări radiale și spre care converg mișcări din exterior. Un cerc prim ar fi Ardealul în care ar exista șase cercuri tangente unele la altele : Apusenii — Secuimea — Țara Bîrsei și a Făgărașului — Țara Hațegului — cercul Cluj-Huedin și cercul Bistrița Năsăudului. Fiecare din aceste șase cercuri mari este format din cercuri zonale de mărimi diferite, după numărul locuitorilor români, sași și unguri. Cercurile românești sînt majoritare, iar în unele din cercurile mari, majoritatea românească este aproape absolută. Ardealul se învecinează cu alte șase cercuri românești : Banatul ; Arad — Crișana — Bihor ; Maramureș ; Bucovina ; Moldova ; Muntenia. Apoi vine cercul Ungaria, care intră în cercul Austria. Cercul Austria cuprinde cercurile slave : sîrbii, croații, cehii, slovacii. Fiecare cerc mic sau mare pune problema constituției și a naționalității. Majoritatea cercurilor doresc libertate constituțională în cadrul federației austriece. Ungaria dorește desprinderea de federație și maghiarizarea forțată a tuturor cercurilor naționale de pe teritoriul ei arbitrar și din Ardeal, ridicînd prin aceasta cercurile naționale împotriva cercurilor maghiare. În

Transilvania, românii și sașii colaborează cu armata austriacă la dezarmarea gărzilor maghiare, dar există pericolul intervenției armatei regulate maghiare, trimisă din Ungaria. Pentru această armată maghiară regulată există pericolul cercului exterior care-o închide și cuprinde, cercul federației austriece: trupe convergînd din Bucovina, Boemia, Austria, Croația, compuse din germani și națiunile coalizate sub drapelul federației. De asemenea al armatei țariste venind prin Galiția, Moldova, Muntenia. Iancu a meditat în fața hărților pe care Toma Avrămuț desenase „cercurile" lui.

— Faine cercuri, a zis într-un tîrziu. Misia noastră este să scoatem la lumină cercurile românești. Să le apărăm. Să le unim. Mai mult or face alții, dacă noi n-om putea. Gata ești de drum? Noa! Încălărează-te și umblă sănătos! Nu poți ajunge la poimîine fără numa trecînd prin azi și prin mîine!

La Coasta Henții, în drumul spre Abrud, a întîlnit deputațiunea maghiarilor din Abrud, ducîndu-se la Cîmpeni, la Iancu. 21 octombrie la ceasurile 10. Deputațiunea întrarmată, în față călărea un gardist ungur ducînd un steag alb, era Farkas Lászlo, măcelarul, numai ceaprazuri și mustăți. Deputațiune de pace. A vorbit cu cancelaristul Pálfi István. Maghiarii din Abrud vor să treacă sub administrațiile românești. Să se pună sub protecțiunea Iancului. Se știe cum a fost cînd au intrat moțoganii lui Horea. Vor să salveze orașul de focul războiului. Vor primar român, vor să desființeze garda maghiară și să predea armele, numai să fie pace. Așa că Toma Avrămuț trece prin Abrud cu garda lui de zece călăreți fără nici o piedică. Lasă vorbă omului știut, că încă din noaptea de 22 spre 23 să se închidă drumul spre Zlatna și spre Brad, călătorii să fie lăsați slobozi, la fel negutătorii, vestindu-se numai umbletul gărzilor maghiare dacă s-ar întîmpla să urce dinspre Murăș. Gărzile românești să nu facă provocațiuni. Casele maghiarilor să nu fie vătămate. Nici persoana acestora. Toma Avrămuț știe condițiile de pace ale Iancului: gărzile maghiare să depună armele, să jure credință împăratului, să coboare steagurile uniunei, să ridice steagurile imperiale. Administrație românească, cu unii reprezentanți ai populației maghiare. Drum la Bucium. Vice-tribunul Dionisiu Popovici era tocmai la exercițiii cu lăncierii și pușcașii. Tema: cum se atacă pozițiile de artilerie. Se vede că tunul înspăimîntă și astăzi oastea țărănească, cum a înspăimîntat-o și în vremea Horii. Ordinul lui Iancu să închidă drumurile spre Abrud. Să împingă străji la Pîrău Gruiului, care să țină legătura cu cele din Vîltori, spre Zlatna. Zamfira a rămas la Cîmpeni cu moațele de la Albac. Învață să curețe rănile. Să le lege. Să oprească sîngele. Și să tragă la semn cu armele de vînătoare ale șpanului. Toma Avrămuț stă la Bucium pînă în 23 în zori. Studiază cu Dionisie *Instrucțiunile în vederea pregătirii gărzilor naționale românești*, un exemplar din cele aduse de Buteanu de la Sibiu. Buteanu a spus că vice-prefectul Constantin Secăreanu a dat la tipar și *Instrucțiunile pentru centurioni*, care au o completare scrisă de profesorul Bălășescu, membru al Comitetului Național, completare ocupîndu-se de acțiunea împotriva artileriei. Iată că Dionisiu Popovici are o asemenea instrucțiune și o aplică sîrguincios. Adică unul din tunurile de aramă turnate de meșterul Nicolae Mucea este pus în poziție ba pe drum, ba pe un munçel golaș de la care începe codrul de molid, ba în sat. Tunarii sînt sprinteni. Sînt legați la ochi. Cînd lăncierii ocupă pozițiile lor de pîndă, de nu-i mai vede nici vulturul din slavă, tunarii sînt dezlegați. Li se arată unde este inamicul ce trebuie bătut cu foc. Au și strajă de lăncieri. Deodată țîșnesc cîțiva călăreți. Tunarii nu știu dacă sînt pentru a-i amăgi. Își văd de ale lor. Țîșnesc alți călăreți din alt loc, care vin grămadă spre tun. Vor nu vor, trebuie să întoarcă tunul. Atunci se aude chiot și niște diavoli de bărdași ieșiți din pămînt, le sar în cîrcă și le fură tunul în vreme ce straja e atacată de călăreți și lăncieri ieșiți de prin grădini, din livezi, ori din codru, în vreme ce decurionii strigă din răsputeri: „vedeți, frate, de apucați tunurile", repetînd un îndemn al profesorului Bălășescu.

Toma Avrămuț pleacă din Bucium în 23 octombrie, înaintea zorilor, prin Valea Negrilesii, pe drumul sălbatic dintre munți. Cînd ajunge la Runc, bate clopotul pe

dungă. Zarvă în sat. Azi noapte s-au văzut focuri în poala muntelui Dîmbău. Semn că-i cheamă cei din Vîltori, la Zlatna. Le porunceşte să rămînă pe loc. Măreşte trapul. La Pîrăul Gruiului au rămas numai moşnegii. Ajunge cetele înarmate la Vîltori, în marginea Zlatnei. Le pune sub comandă. Vîltori, pustiu. Toată lumea cu mic cu mare la Zlatna. Lîngă el călăreşte Mihai Dragoş, decurionul din Pîrîu Gruiului. Ieri au fost la Zlatna deputăţiile satelor să ceară dezarmarea gărzilor ungureşti. Au vorbit cu însuşi domnul Nemegyei. Le-a spus să vină astăzi, numai cîte trei din fiecare sat. Au înţeles că vrea să prindă căpeteniile : *„Să veniţi cu popii, ca să vă jure, că şi noi venim cu popii noştri, şi cu corifeii : primarii, juraţii, ori comăndanţii puşi de domnul Avram Iancu, pre care însumi îl cunosc şi sîntem prieteni buni“*, a spus domnul Nemegyei şi-ar fi jurat pe el, atîta era de zîmbitor şi de fălos în hainele nemeşeşti, cu sabie şi două pistoale înfipte în şerpar. Ei s-au vorbit cu cei din Izvoru Ampoiului, din Trimpoiele, Pirita, Pătrîngeni, Sureni şi Feneş să vină cu gărzile, cu cetele înarmate...

2

Descrierea lui Toma Avrămuţ este eliptică. Se vede că nu-şi îngăduie nici un comentariu sentimental. Nimic dincolo de cenzura cea mai severă. Din această descriere rezultă că a intrat în Zlatna pe la orele 10,30. Se ştie că maghiarii din Zlatna au ţinut adunări pe care le-a înflăcărat domnul consilier montanistic Nemegyei, vîrît în toate afacerile cu lemnul de pe domeniu, pe care-l administra ca pe avutul propriu. Prin gornicii lui şi prin pădurarii şefi se înfrupta mai ales din lemnul confiscat de la ţărani, pe care-l revindea chiar celor de la care îl confiscase. Lua mită pentru tăierile abuzive, vindea loturi de exploatare şi intenta zeci de procese de delicte silvice, fiind în legătură cu judecătorii care dădeau dreptate celui care plătea. Adept înfocat al lui Kossuth, spusese că numai teroarea poate păzi domeniul de nelegiuirile-

şi pretenţiile valachilor puturoşi. Toma Avrămuţ se teme de imaginaţia lui Nemegyei. Ajunge în piaţa din centrul Zlatnei, coborînd pe malul părîului Vîltori în clipa cînd o mulţime de cete de români înarmaţi rup rîndurile, aşază armele pe lîngă ei şi desfac trăiştile cu demîncare. Drumul spre Abrud este închis de un cordon de gărzi maghiare. Dincolo de cordon se văd cete de români călări. Un gardist ungur strigă româneşte să descalece, că se duc convorbiri de frăţietate şi pacificaţiune şi se dă jurămînt. Toma Avrămuţ vede gărzile maghiare aliniate pe patru rînduri. Rîndul din faţă fără arme. Un pîlc de ţărani şi preoţi traversează piaţa spre gărzile maghiare, în faţa cărora domnul consilier montanistic Nemegyei îşi descinge sabia cu gesturi teatrale. Un gardist ungur iese dintre rînduri desfăşurînd un steag alb.

— Sînt şi ei oameni, spune un pădurar fălcos şi rumen... Iacă, ne dau Zlagna pre mînă.

Toma Avrămuţ vrea să descalece. Nu poate trece călare printre oamenii ciuciţi care mîncă din traistă. Înţelege că se duc tratative, dar nu înţelege de ce gărzile române nu ţin sub arme nici măcar o centurie. De ce cu atîta încredere au trecut în repaos, fără nici o strajă, în faţa gărzii maghiare aliniată, e drept, nu se vede înarmată, dar nici armele nu se văd făcute piramidă.

Nu-şi duce gîndul pînă la capăt.

Nemegyei este nici la o sută de paşi de el, prea bine îl cunoaşte de la procese, se înalţă dintr-o dată, smuceşte sabia din teacă şi strigă puternic : „Foc şi sabie !“ Înainte de a putea reacţiona într-un fel, rîndul întîi de gardişti unguri se aruncă la pămînt. Rîndul doi ridică armele de jos. Îngenunche. Rîndul trei scoate armele dintre picioare. Salva bubuie stîrnind zeci de ecouri în cvartalul pieţii, străjuit de casele masive, cazarmă, instituţiile fiscului şi cele domeniale. Piaţa se umple de fum. De vaiere. Apucă să-l mai vadă pe Nemegyei izbind cu sabia în cerbicea unui popă care se ţine de pîntec. Clamoarea mulţimii îl zguduie.

— Trădare !

— Fugiți, fraților ! Fugiți !

Un plumb i-a trecut pădurarului fălcos și rumen prin obraz. Omul țupăie pe loc, înspăimîntat. Apoi Toma Avrămuț apucă să vadă rîndurile gardiștilor unguri rupîndu-se în două, gurile de tun, flăcările care țîșnesc, norul de fum cenușiu, sînt două tunuri care împroașcă mitralii, vaierul mulțimii se amplifică, este smuls și împins înapoi cu cal cu tot de valul înnebunit al oamenilor, vede cum se deschid cîteva ferestre și cum se trage de sus în mulțimea îngrozită.

3

Toma Avrămuț oprește valul fugarilor în marginea satului Vîltori. Adună decurionii. Preoții rămași teferi. Mulți oameni și-au lăsat armele în piața Zlatnei, împreună cu traistele, căciulile, sumanele. Închide drumul cu pușcașii lui. Oamenii se reculeg. Suduie. Mînia atinge nebunia cînd din Zlatna vine șontîcăind, cu cămașa plină de sînge, feciorașul Ion Dunca din Vîltori. Taică-su a căzut peste el, acoperindu-l. Au căzut tot peste el unchi-su și frati-su. Erau răniți. Se tolvăiau. A auzit pași. Suduituri. A și văzut cînd pe taică-su l-au tras mai în mal, era un gardist și o muiere care i-a dat aceluia un cuțit de înjunghiat porci. Atunci a căzut în nesimțire. Cînd s-a trezit, curgea pe el sîngele lui frati-su. Îi tăiaseră beregata. S-a tîrît în malul apei. Gărzile se adunaseră în partea de jos. Puneau foc. Feciorașul Ion Dunca ba plîngea, ba rîdea. Pe urmă a început să vorbească fără șir și n-a mai cunoscut-o pe maică-sa. Toma Avrămuț a rînduit oamenii. Două sute. Cu arme, numai cincizeci.

— Sloboade-ne, domnișorule, și mîne înainte de lumină, nisăm aici, cu furci, cu coase, cu ce-om găsi. Asta n-o iertăm în veci. Că am venit cu omenie și cu credință.

Hohote de plîns. Sleială amară. A rînduit străji. A pus să se tragă clopotul. Popa din Vîltori fusese căsăpit de

domnul consilier montanistic. Seara au izbucnit vîlvori în Zlatna.

— Casele românilor, a spus cineva.

— Topitoria, a spus un topitor din Vîltori.

4

Noapte cumplită.

Clopote. Focuri pe culmi. Buciume. Plin întunericul de lîngă aspră, chemătoare.

Vîlvori înalte pe culmi. Vîlvori și roiuri de scîntei în Zlatna. Toma Avrămuț s-a gîndit la chemările înțelepte și umanitare ale Comitetului de pacificațiune. Ce sentimente umanitare putea cere de la cei cărora le-au fost înjunghiați frații ori părinții, celor care au fost înșelați amarnic ? Pe la miezul nopții, stătea cu cei armați lîngă focul mare făcut în drum, cînd au venit trei din Poiana Ampoiului, scăpați din Zlatna sub pod. Popii doborîți, morți sau răniți au fost aruncați în focul care a pustiit topitoria împărătească. Românii, femeie, prunc de țîță, bătrîn orb, au fost tăiați cu săbiile, ori înjunghiați în pragul caselor. Garda maghiară și toată suflarea ungurească s-a pornit spre Bălgrad. Care-i porunca ?

Toma Avrămuț repede alt curier la Presaca. În celelalte sate repezise de cu zi. Presaca să-i cheme pe cei din Poiana Ampoiului, din Galați, din Feneș, să închidă drumul Zlatnei și să oprească gărzile unguerești. Lasă la Vîltori om de legătură cu poruncă să aducă cetele la Zlatna. Încalecă și cade cu cei 70 de țărani, pe ariergarda lui Nemegyei, care punea foc unui grup de trei case de topitori români. În flăcările care izbucniseră vede un bătrîn tăiat la beregată, spînzurat de picioare de grinda porții. Nu se știe cînd intră în goană călăreții veniți de la Almașu Mare, Gled, Cib și Brădet. Cetele sînt sub comandă. Nu-l ascultă. Cunosc Zlatna pe degete. Toma Avrămuț se îngrozește. Noaptea se transformă în coșmar. Strigăte de

moarte. Horcăituri. Este o cumplită vînătoare de oameni. Cei hăcuiţi, unguri de astădată, muieri şi prunci, calzi încă, sînt aruncaţi peste cadavrele îngheţate ale românilor. Umbre repezi purtînd torţe aprinse intră în casele cuprinse ale notabililor unguri din centrul oraşului. Nimic nu poate înfrînge setea de răzbunare. Se strigă :

— Ucideţi !

— Iată, omul Iancului e aici !

Îl iau pe el drept martor. Îi cheamă pe cei zece însoţitori. Ia drumul spre Alba Iulia. Trece prin Pătrîngeni înaintea zorilor. Gardiştii lui Nemegyei au pus foc la casele de lîngă drum. Au ucis o muiere tînără care zace în tinda fumegîndă, cu poalele ridicate în cap şi picioarele albe pătate de sînge. Cîinii urlă a pustiu. Se întăreşte în cugetul lui şovăielnic, dintr-o dată răscolit de oroare, cuprins de o milă leşuită, neştiind de cine-i este milă.

5

Coloana gărzii şi a populaţiei ungureşti din Zlatna este interceptată de cetele ţărăneşti între Pătrîngeni şi Presaca Ampoiului. Nimeni şi nimic nu este cruţat. Cade sub secure şi ingeniosul consilier montanistic Nemegyei Johann, autorul evenimentelor de la Zlatna.

Zarurile războiului revoluţionar au fost aruncate.

ABRUD (I)

1

„Sînt silit să mă fac istoric militar şi comisar militar şi anchetator şi tot ce reclamă de la mine războiul revoluţionar. Încă Iancu nu mă slăbeşte din pinteni, mă mînă de la Mărişel, peste munte, la Ofenbaia şi de-acolo mă

îmbrac în ţoale săcuieşti şi curg la Sibiu, la o Alba Carolina cum îi place Iancului să-i spună Bălgradului, Alba Iuliei ; nu ajung bine la Cîmpeni, abia stau cu pruncii, cu Zamfira şi iar mă cheamă Iancu, îmi pune dăsagii la spinare şi du-te, Tomo, că arde la Cricău, curi Tomo la popa Balint, că se taie în săbii, ia să ne faci o dare de samă, Tomo, cu ce ţi-au adus oamenii tăi din tabăra lui Bem, o a lui Puchner, ori de la Pesta, ori de la Cluj. Şi iarăşi de la capăt, zi de zi şi nu de puţine ori, noapte de noapte."

În cele ce urmează ne interesează paginile scrise de Toma Avrămuţ în calitate de istoric militar al revoluţiei, istoric miliar dublat de şeful serviciului de informaţii al comandantului Avram Iancu. Martor ocular şi participant la unele evenimente, cum au fost bătăliile pentru Abrud, lupta de la Cricău, luptele de la Mărişel, trezorier al tuturor informaţiilor furnizate de alţi participanţi şi martori oculari, comentator avizat, cunoscător intim şi prieten al multor prefecţi, vice-prefecţi şi tribuni, prieten al unor cărturari maghiari moderaţi, şi al multor cărturari şi ziarişti saşi, Toma Avrămuţ este autorul unor tablouri de epocă pline de pitoresc şi al unor sinteze istorice grăitoare, care ne sugerează nu numai complexitatea evenimentelor, dar şi unicitatea lor în Europa acelei vremi. Am mai spus-o. Împrumutăm de la el periodizarea evenimentelor militare din octombrie 1848—iulie 1849, părîndu-ni-se substanţială, emanată de la o autoritate a vremii, clară şi cuprinzătoare şi notăm mai jos o seamă de evenimente capabile să lumineze din interior epoca aceea tulburătoare, pe care Toma Avrămuţ o defineşte ca hotărîtoare pentru istoria naţiunii române.

— Pe bună dreptate Iancu şi-a asigurat Apusenii, de la Albac la Buru, pe toată valea Arieşului, toată poala Trascăului, toate satele din valea Crişului Repede dintre Ciucea şi Gilău. Zarandul în miazăzi, pînă la căderea lui Buteanu, care a fost prea încrezător şi prea blînd, ca şi satele dintre Murăş şi munţi, deosebit cele care păzesc intrările pe văile urcătoare spre inima Apusenilor. Este o strategie ieşită dintr-o judecată sănătoasă, chiar dacă nu

sîntem noi cu pricepere militărească înaltă, judecată atît de ageră încît n-a putut-o întoarce nici generalul Bem, care de multe biruințe s-a încununat, biruințe asupra generalilor împărătești și oștirii împărătești, condusă de ofițeri cu școli înalte, armată cu armătură de foc, cu tunuri, echipată bine, hrănită bine, adăpostită după cum se cuvine, fără milă pentru cei care-i dau cvartir. Asta ar fi etapa întîia, ocuparea militărească a Apusenilor, de la Crișul Repede la Mureș ; de la Muntele Găina la Cheile Turzii. S-au dezarmat gărzile ungurești. S-au pus oficiali români. Apusenii au fost scuturați de orice amestec străin, devenind centrul milităresc al revoluțiunii. Octombrie 1848.

— Etapa a doua ar fi, zic eu, aceea în care noi am ajutat trupele lui Puchner (pentru care eu n-am nici un respect, îl cred laș, incapabil, nepriceput, nu așa-l crede Iancu) adică, ne-am cam lăsat la ordinele lui și această etapă a avut și lucruri bune, că am combătut grupările gărzilor ungurești și săcuiești organizate de comisarul regesc Vay Miklós (de fapt omul lui Kossuth), care or năvălit asupra ținuturilor românești și asupra comunităților săsești, voind să prindă și micile garnizoane austriece. Asta de pe la 19 octombrie pînă la sfîrșitul lunii și ceva din noembrie 1848.

— Etapa a treia. Ne-am fo silită să ținem slobodă comunicațiunea pe valea Murășului, între Alba Iulia și Teiuș și de la Teiuș la Cluj, așteptînd să vină Urban cu ajutor din Bucovina. Atunci Puchner de la Sibiu — Brașov și Alba Iulia ; Urban de la Cluj și noi din Hațeg și Apuseni am fi înconjurat brigadele lui Vay, le-am fi supus, am fi scos Ardealul de sub influența lui Kossuth și pe văile Murășului, ale Crișurilor și ale Someșului am fi împins și înconjurat cercul oștirii regulate maghiare, care s-ar fi dezarmat înconjurată din toate părțile. Armatele țarului n-ar fi avut ce căuta aici. Altul era sfîrșitul războiului. Altfel primea diplomația Vienei și împăratul cel nou, Franz Joseph I, *Memoriul națiunii române din Marele Principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina,* din februarie 1849

semnat de Andrei Șaguna, de cei doi Mocioni de Făn din Banat, de Dr. Eudoxiu Hurmuzaki din Bucovina, Dr. Constantin Pomuțu, din părțile ungurene și de ceilalți români luminați.

— Etapa a patra, cea mai eroicească și de neștirbită glorie națională, care-l încununează pe drept pre Iancu, pre ceilalți prefecți și tribuni, pre lăncieri și pușcași, pre gloate, pre noi toți, dar cu osebire aduce o faimă nemuritoare muierilor noastre, moțoganelor celor care se ridică pildă de iubire de neam, mai presus de toate așteptările, este etapa cînd am rămas singuri în fața armatelor regulate ungurești de sub comanda generalului leșesc Bem. Adică Bem repede i-o bătut pre austrieci, a intrat în Transilvania pre văile apelor mai sus pomenite, au cucerit Sibiul și Brașovul. Puchner o fugit cu armata în Muntenia, lăsînd românii la voia cea crîncenă a răzbunărilor neomenești. Fără numa Apusenii nu i-o putut îngenunchea Bem cu toate că o fo adusă în Ardeal 18 regimente de infanterie, 13 regimente de cavalerie, 4 regimente grănicerești-infanterie, un regiment grăniceresc-cavalerie, 110 tunuri cu artileriștii de nevoie, cam 30.000 soldați, untărofițiri și ofițiri. Planurile lui, după ce i-a bătut bine pre austrieci (într-o măsură bine mi-o părut că i-o tăiat nasu lui Puchner, care de sus și din aurul uniformei se uita la opincile și lăncile noastre), or fost să taie toate drumurile noastre în Ardeal, pe unde aduceam bucate, după care, la un semn, să năvălească asupra Apusenilor din toate zările, cu toate oștile și să ne răpună. O dată cu noi să răpună cetățile Deva și Alba Iulia, singurele care nu or închinat steagul. Batăr la Alba Iulia noi am rupt împresurarea, de două ori, am intrat și am ieșit cînd am voit-o.

Așa ne-am luptat noi cu oștile lui Bem toată iarna, primăvara și vara pînă-n iulie, ținînd pre Apuseni flamura revoluției, singuri, fără nici un ajutor, oștire de moțogani în opinci, așa am înfrînt oștile cele mari intrate în Abrud și așa s-o fo ridicată Iancu și noi toți la conștiința istorică, dar și în conștiința istoriei. Foarte mult se asemuiește bătălia Apusenilor cu bătăliile purtate de Decebal, fără numa că noi i-am oprit pre asaltatori și n-au intrat în Sarmizegetusa Apusenilor, Cîmpenii, iar asemănarea

cea mai mare este între Sarmis, sora vitează a lui Decebal și muierile dacilor și între moțoganele noastre frumoase, sprintene la luptă și neînfricate, despre a căror fapte mă voi osteni a scrie cum se cuvine.

2

Cu toate că Avram Iancu își avea sediul la Cîmpeni, dintr-o prudență plină de înțelepciune, Abrudul iernii, primăverii și verii lui 1849 devenise centrul politic și militar al revoluției române. Toma Avrămuț scrie că spre Abrud s-au îndreptat privirile revoluționarilor români din Moldova și Muntenia, ale Bălcescului și ale lui Magheru, ca și marile eforturi militare ale lui Bem. Comitetul Național Român reușise în octombrie și noiembrie să țină alegeri la Blaj și Făgăraș unde majoritatea zdrobitoare a românilor instaurase oficialități românești, prin liberul consimțămînt al ungurilor și sașilor aflați în minoritate evidentă.

Toma Avrămuț face elogiul Abrudului, de care este îndrăgostit și noi preluăm de la el lipsa deliberată de cronologie, subscriind la ideea că nu facem o istorie de eveniment, ci una de semnificații. De atitudini colective. El spune că Abrudul vremii, pe lîngă faptul că era sediul administrației actuale, românești și centru al intelectualității revoluționare din Apuseni, mai fusese și rămăsese centru al tranzacțiilor cu aur, iar după căderea Sibiului sub Bem și exilul Comitetului Național Român, a rămas centrul liber al românilor revoluționari. De aici importanța lui politică în primul rînd. Apoi cea strategică. Stăpînind Abrudul, de fapt se stăpînesc Apusenii, de aici deschizîndu-se căile de invazie spre Cîmpeni, Albac, Vidra, Baia de Arieș, Mogoș.

Găsim în notele și comentariile lui Toma Avrămuț modul în care Avram Iancu și statul lui major au rezolvat apărarea Apusenilor după operațiile ofensive din octombrie—noiembrie 1848, aflîndu-i asemănări cu măsurile

luate de Horea, măsuri izvorîte din specificul și originalitatea geografiei și istoriei locurilor. Cum în Apuseni se retrăseseră și unele legiuni din Cîmpie și Podiș, Avram Iancu a format patru grupări principale de forțe așezate în așa fel încît să închidă toate căile de acces spre Apuseni.

● Gruparea lui Ioan Buteanu, 3000 de luptători, avînd 2 tunuri, în Zarand, cu misiunea să-l apere de invazii venite fie pe valea Crișului, pe la Hălmagiu — Baia de Criș — Brad ; fie de la Deva la Brad.

Locurile le cunoaștem. Ioan Buteanu joacă aici rolul lui Crișan. Ca și Crișan, se va lăsa amăgit de tratative false, purtate tot cu un „diplomat" român, plătind cu viața naivitatea și buna credință.

● La Zlatna cea însîngerată, gruparea lui Axente Sever, 2000 de luptători retrași din ținutul Blajului, întăriți cu 2 tunuri, acoperind toate drumurile care urcau în munte de la Șoimuș la Aiud. Se notează profilul moral al prefectului Ioan Axente Sever, care la 17 octombrie emite o scrisoare-ordin către oștirea de sub comanda lui :

„Frate centurioane și fraților români !

Armele noastre sînt pentru ținerea păcei și a liniștei publice și private, nu pentru turburarea acestora ; și să știți, că îndată ce va trăi cineva rău cu arma sa, se va lipsi de aceea... Persoana, casa, proprietatea și averea fiecui e sîntă și nevătămată, să nu cuteze a se atinge de dînsa, ci fiecarele e datoriu a o apăra după potență.

Pentru aceea sînteți datori a fi cu cea mai mare luare aminte, ca să nu se întîmple nemica ce ar călca sau cel puțin ar vătăma vreuna din aceste.

Al vostru credincios Ioan Axente Severu."

● Simion Balint, neînfricatul popă din Roșia, ține cu 2000 de luptători și 2 tunuri partea de nord-est a cetății Apusenilor, avînd posturi de pază pe văile Arieșului, Vadului, Iarei, închizînd munții dinspre Turda-Cluj.

● Avram Iancu comandă gruparea de centru-nord, tare de 10.000 luptători, avînd 4 tunuri, cu misiunea să închidă valea Arieșului dinspre Gîrda de Sus — Albac — Cîmpeni și toate văile care urcă din matca Crișului Repede în zona Huedin — Gilău : valea Drăganului, valea Călata,

Someşul Cald şi Someşul Rece. Aici se află şi rezerva generală. Toma Avrămuţ notează că sînt trupele cele mai neînduplecate, numai moţogani şi moţogane, purtînd vie amintirea horenilor, adică a bunicilor, care-l divinizează pe Iancu.

Ca să lege aripile acestor grupări şi să ţină sub priveghere fiecare potecă şi drumeag, între grupările Avram Iancu — Ioan Buteanu, pe Muntele Găina este amplasat detaşamentul Ion Gomboş, popă-tribun, repede la mişcare, nepregetător şi tare de vîrtute.

În avangarda lui Axente Sever, ţinînd sub ochi toate văile dintre Alba Iulia — Aiud — Vinţul de Sus, detaşamentele lui Vasile Fodor, tribun de-al lui Balint şi Simion Prodan, popă din prefectura Iancului şi vice-prefect cu cartierul la Măgina, în buza Trascăului.

Sub arme sînt numai cei de la comandamente, curierii şi posturile înaintate de supraghere unde serviciul se face cu schimbul, prin rotaţie. Trupele sînt la vatră, la treburile gospodăreşti. Toma Avrămuţ afirmă că n-a fost mişcare de trupă inamică de la companie începînd, pe tot spaţiul transilvan, de care să nu fie informat în cel mult 48 de ceasuri. Mişcarea trupelor lui Bem a fost urmărită din sat în sat, stabilindu-se tăria, armamentul, direcţia mişcării, culegîndu-se spusele soldaţilor, gradaţilor şi ofiţerilor. El afirmă că cei peste care trecuse tăvălugul lui Bem s-au solidarizat într-un elan patriotic înflăcărat, organizînd satele astfel încît din curier în curier, informaţiile ajungeau la posturile înaintate prin călători, „cărăuşi", „ciobani", „negutători", erau predate agenţilor lui la tîrgurile de săptămînă, la slujbele religioase, la osterii şi crîşme, duminicile şi-n fiecare zi cu o mie de prilejuri şi sub o mie de înfăţişări.

„Noi am ştiut cît îi place să bea cutărui colonel, căruia îi fug ochii după femei, care-i harnic şi care leneş, care tiran şi care liberal, încă am ştiut ce muniţiune şi ce armătură are oastea, dacă-i sătulă ori flămîndă. Zic că atunci, sub ocupaţiunea lui Bem, s-o fo dovedită spiritul naţional. Atunci s-o fo sculată toată românimea din Ardeal să ajute oastea luptătoare. Numa cîţi cai cu povară de bucate or trecut printre liniile lui Bem la noi, cîte cară cu făină, cîte cu arme de tot feliul. O fost o mişcare neîntreruptă între noi şi Ardealul tot, ba pînă-n Moldova şi pînă-n Muntenia de unde încă mult ajutor ne-o venit. Asta pînă prin april, cînd Bem ne-o strîmtorat foarte."

3

Încă de la începutul anului 1849, din 10 ianuarie, Toma Avrămuţ a fost informat despre deputăţia săsească trimisă la Bucureşti cu aprobarea generalului Puchner, să ceară ajutorul trupelor ţariste. În fişele anului 1849 transcrise febril, asupra cărora n-a mai revenit, se găsesc informaţii neselectate, ipoteze, descrieri fragmentare ale disensiunilor din guvernul lui Kossuth, caracterizări ale lui Kossuth şi Bem, este urmărită manevra lui Kossuth prin deputatul Ion Dragoş, este urmărită acţiunea imigraţiei române care mizează pe Kossuth împotriva oricărei evidenţe, există acolo o copie a Apelului generalului Magheru către Kossuth adresat din Baden la 16 martie şi cu oarecare migală, din tot acest amalgam de fişe, note, notiţe, fragmente de discuţii reproduse fidel, scrisori şi evenimente consemnate riguros, se poate reface aria preocupărilor acestui personaj fabulos, ca şi realitatea care a condus la cele trei bătălii pentru Abrud. Mai presus de toate se pot reconstitui cu mare fidelitate erorile fatale săvîrşite de Kossuth în conducerea unei revoluţii care ar fi adunat sub steagurile ei toate popoarele din federaţia austriacă, dacă ministerul unguresc ar fi acordat de la început drepturile constituţionale şi ar fi aruncat peste bord teoria şi practica teroristă a maghiarizării forţate. De asemenea se pot defini liniile directoare ale politicii revoluţionare dusă de Avram Iancu şi statul său major.

Toma Avrămuţ distinge trei etape ale concepţiei politice avută de Kossuth.

- Etapa întîia a magnificienţei şi megalomaniei stîrnite de victoriile militare împotriva trupelor austriece, ale

slavilor din nord şi din sud, culminînd o dată cu cucerirea Cîmpiei şi Podişului transilvan, alungarea lui Puchner şi victoria lui Bem împotriva coaliţiei austro-ruseşti la Codlea în 18 martie 1849. Este etapa politicii de maghiarizare forţată prin teroare şi silnicie. A refuzului de a discuta dezideratul principal al epocii : drepturile naţionalităţilor. Este etapa uniunii forţate a Transilvaniei cu Ungaria, împotriva voinţei majorităţii zdrobitoare a poporului român. Kossuth stă sub influenţa „liberalului" Wesselényi care-i scrisese printre altele :

„Nu trebuie să uităm că nobleţea ungară este la baza naţionalităţii. Nobilimea ungară, e adevărat, a comis multe erori, nu e mai puţin adevărat însă că naţiunea ungară există prin ea şi nu există decît prin ea. Dacă miile de nobili ar pierde averea lor, naţia întreagă ar suferi, căci cea mai mare parte a milioanelor de oameni care vor lua locul, n-ar fi de origină maghiară."

Despre aceste milioane de oameni Wesselényi are o apreciere pe care Toma Avrămuţ refuză s-o comenteze, pentru a nu fi acuzat de parţialitate şi patimă :

„Hagy nálunk ama nagy többseg = O" adică *„Această impozantă majoritate este egală la noi cu Zero"*, adică majoritatea numerică zdrobitoare realizată în Transilvania de români, fără nici un fel de drepturi, este egală în organizarea puterii de stat cu zero.

Este de asemenea epoca dezbaterilor furtunoase din Dietă, dintre conservatori şi liberali pe ideea priorităţii metodelor deznaţionalizării : întîi deznaţionalizare şi apoi emancipare, spun conservatorii ; emancipare şi prin ea deznaţionalizare, spun o parte din liberali. Kossuth este adeptul înfocat al variantei conservatorilor. Capete lucide în dezbateri : Nyáryi şi Déak care refuză exclusivismul lui Kossuth.

Etapa culminează la 14 aprilie 1849 cînd Dieta votează detronarea Casei de Austria, cu puţină majoritate, dar cu foarte mare solemnitate : slujbe religioase, dangăte de clopote, salve.

● Etapa a doua este cea determinată de înfrîngerile militare suferite în faţa trupelor ţaristo-imperiale şi debutează la 18 mai 1849 prin decretarea unui post de două zile pe săptămînă, timp de trei săptămîni, în toată Ungaria, cu începerea din 27 mai, cînd se cheamă la cruciadă împotriva muscalilor în dangăte de clopote şi cu procesiuni fastuoase. Kossuth îşi aduce aminte de români. De neînvinsul Avram Iancu. Prin Bem, prin Bălcescu încep tratative febrile. Se recunoaşte naţionalitatea română. Se cheamă trupele lui Iancu la Făget, alături de Bem. I se recunoaşte Iancului gradul de general, dreptul de a-şi numi ofiţerii, comanda în limba română, se vrea ca oştirea moţilor şi a ardelenilor să lupte în Muntenia pentru a o elibera de ocupaţia rusească. Kossuth a uitat lozinca „Unire sau moarte" în numele căreia au fost arse peste 200 de sate româneşti şi ucişi peste 10.000 de români. Dreapta judecată a venit prea tîrziu.

● Etapa a treia este cea a exilului în Statele Unite ale Americii. Aici Kossuth îşi reface radical principiile politice şi analiza lor, concluziile acestei analize sînt deosebit de importante din perspectiva istoriei. În scrisorile din exil, Kossuth delimitează spaţiul etnic al diferitelor popoare din Ungaria contemporană lui. Aceste spaţii, aceste „cercuri etnice" în viziunea lui Toma Avrămuţ, puse pe hartă de Oskar Joszi, hartă publicată în revista *Foreign Office*, atribuie românilor un teritoriu care-l depăşeşte pe cel fixat prin Tratatul de la Trianon. Tot în exil, Kossuth preconizează înfăptuirea unei Confederaţii dunărene în care să intre : Croaţia, Ungaria, Serbia şi România.

4

Generalul polonez Bem este privit cu simpatie. Cu atît mai multă simpatie cu cît duce o politică proprie, altfel decît Kossuth, una de concesii şi bună vecinătate cu toţi românii. Încă de la intrarea în Transilvania decretează o amnistie generală de care oficialităţile maghiare nu ţin cont, executîndu-l la Cluj pe cărturarul sas Stefan Ludwig Rott. După ce Bem ocupă Transilvania şi pleacă în Banat,

oficialitatea maghiară instaurată prin forța armelor înființează tribunale militare care, sub pretextul de „tîlhărie" (identic cu cel folosit împotriva horenilor), trece la execuții în masă, drept represalii împotriva românilor. Dezgustat de aceste orori, Bem dă o proclamație prin care declară maghiarilor din Transilvania că s-au purtat ca niște tirani. Desființează tribunalele militare. Ecoul în guvern este defavorabil lui Bem. Politica lui nu este în consens cu a guvernului. De exterminare. Bem devine prea popular. Deci periculos. Toma Avrămuț îi semnalează slăbiciunile. Marea încredere în ofițerimea maghiară, promovată pe criterii de blazon, nu de valoare, ofițerime (mai ales cea superioară) dînd faliment pe cîmpul de luptă, infirmînd încrederea generalului. Se pare că ofensiva asupra Apusenilor a fost mai mult dorința aprigă a lui Kossuth, decît acțiunea lui Bem care, probabil, vedea în unitățile eroice ale moților un viitor aliat sau — a doua variantă a lui Toma Avrămuț — era atît de sigur pe el, încît a scos din ecuație oștile țărănești care administrau coloneilor lui lecții usturătoare. Se notează de asemenea că Bem a fost manevrat de Kossuth spre a nu purta discuții și tratative directe cu românii. De ce se temea Kossuth ? Și ce nu voia Kossuth să se întîmple în Transilvania guvernată de Bem ?

5

La 20 aprilie 1849 generalul Berg pleacă din St. Petersburg la Viena cu propunerea de ajutor a țarului. La 21 aprilie 1849 împăratul Franz Joseph I trimite un curier rapid la St. Petersburg cerînd ajutor țarului. Cei doi curieri nu se întîlnesc pe drum.

Exasperat de rezistența lui Avram Iancu și a Apusenilor, Kossuth lucrează intens să submineze autoritatea Iancului, să cîștige aderenți între prefecți și tribuni, spărgînd unitatea armatei revoluționare. Concomitent, prin ofițeri credincioși, încearcă o ofensivă în inima Apusenilor : Abrudul. Jocul este dublu și dezonorant, mărind suspiciunea românilor. Încă din martie Buteanu pierde Zarandul. Kossuth îi cere maiorului Csutak să concentreze o grupare de luptă puternică în Zarand și în jurul Devei, pentru a ataca Abrudul. Găsește omul de paie care să ducă tratative amăgitoare cu Avram Iancu în persoana deputatului român Ioan Dragoș. Toma Avrămuț susține că Ioan Dragoș era parțial de bună-credință. Că vedea emanciparea românilor numai într-o unire cu Ungaria. Că era antihabsburgic. Că se lăsase amețit de politețea cu care fusese tratat de Kossuth și de faptul că acesta îl numise comisar guvernamental la sinodul diecezan al ortodoxilor din părțile Aradului care s-a ținut la Chișineu-Criș. Ioan Dragoș nu are nici o împuternicire de a încheia armistițiu, de a duce tratative politice, nu aduce cu el un punctaj politic sau propuneri ferme care să intre în dialog cu cererile românilor revoluționari. Toma Avrămuț îl ia în supraveghere încă de la Chișineu-Criș, unde în timpul Sinodului, Kossuth face o demonstrație de forță ordonînd unor *zászlóaly* — batalioane de honvezi și husari — să mărșăluiască spre Arad și Timișoara, spre a intimida. În amnistia dată de Bem, era exclus episcopul Andrei Șaguna care se alăturase cererii de intervenție a armatei țariste, făcută de sași, susținută de Puchner. Ion Dragoș pleacă în Zarand sub acoperirea și protecția trupelor maghiare și ajunge la Brad de unde în 19 aprilie scrie o scrisoare adresată lui Buteanu și lui Iancu. De ce lui Buteanu ?

6

Toma Avrămuț a ținut sub observație relațiile Buteanu-Iancu încă din februarie, cînd la Buteanu observă o scădere a zelului revoluționar, o oboseală morală tragică. Buteanu își pune probleme dramatice. Dacă nu cumva ei au greșit mergînd pe mîna împăratului și nu a lui Kossuth. Iată, Bem nu se răzbună, este conciliant, invită la tratative. Ei nu mai au victualii, satele sînt sărăcite, duc lipsă

de muniţie, stau izolaţi în munţii lor şi Kossuth triumfă pretutindeni. Buteanu nu face greşeala să-şi mărturisească frămîntările subalternilor. Discută cu Iancu. Mai ales cu Toma Avrămuţ. Începe să analizeze revoluţia din punctul de vedere al dreptului. Este consumat de o disperare amară. Au rămas singuri, înconjuraţi de duşmani. Discuţiile cu Toma Avrămuţ sînt practice. Toma îl conjură să nu strice unitatea luptătorilor. Buteanu consimte. Iancu se arată înţelegător. Îşi ia măsuri de siguranţă întărind cadrele legiunii lui Buteanu. Martie-aprilie pînă-n Paşti este o perioadă dramatică pentru revoluţionarii retranşaţi în Apuseni. Avram Iancu, cu o loialitate nobilă, pune defecţiunea morală a Buteanului pe seama situaţiei reale, cutremurătoare, a asediaţilor. Axente Sever a fost silit să cedeze Zlatna şi să se retragă dincolo de munţi. Spre Paşti preţurile alimentelor cresc îngrijorător. Apar speculanţii. Băieşii nu mai au de lucru. Nimeni nu mai schimbă aurul. Ungurii din Abrud, notabilii, manevrează spiritele slabe care le cedează prerogativele administraţiei. Se insinuează ameninţări pentru viitorul apropiat. Informaţiile curg spre Toma Avrămuţ desenînd în capul listei de defetişti pe primarul Abrudului, Boeriu. Cineva a lansat un zvon pe la începutul lui aprilie : Puchner a reocupat Braşovul şi Sibiul. Un batalion mărşăluieşte spre Zlatna. Buteanu se reanimează. El, care îi adresase maiorului Csutak Kálmán o scrisoare-rechizitoriu de ţinută morală şi juridică exemplară, susţinînd cauza românilor, arătîndu-i greşelile politice săvîrşite de maghiari în numele unor principii sacre, afirmînd cu superbie principiul naţionalităţilor. *„Noi pînă atunci ne vom bate pînă la moarte, ca să nu cadă pe noi blestemul nepoţilor noştri. Libertatea noastră sînt furcile, egalitatea drepturilor stă într-aceea că celelalte neamuri care locuiesc cu voi într-o ţeară să le topiţi în elementul maghiar“*. Acesta este Buteanu care declanşează la 9 aprilie ofensiva asupra Bradului în perfect acord cu Iancu şi statul-major care plănuiseră ca, după eliberarea Bradului, să se conjuge operaţiunile astfel, încît să se elibereze întreg Zarandul.

7

Toma Avrămuţ nu ştie ce s-a întîmplat în conştiinţa lui Buteanu începînd din 9 aprilie 1849 orele 3 dinaintea zorilor. Iancu i l-a dat în ajutor pe tribunul Clemente Aiudeanu cu lăncierii lui. Clemente Aiudeanu are 28 de ani abia s-a căsătorit cu o verişoară a Zamfirei, este un cîmpenar dîrz şi îndestul prieten cu Buteanu, ca acesta să-l accepte pe lîngă sine. Aici intră în discuţie „consilierul militar“ austriac detaşat pe lîngă Avram Iancu, un căpitan Ivanovici, beţiv, cartofor şi afemeiat, nul ca profesie, care-a făcut greşeli tactice strigătoare la cer, îndreptate de Avram Iancu, dar plătite cu sînge de lăncierii români. Acest nul Ivanovici, dedulcit la chefuri şi nesfîrşite partide de cărţi, îşi făcuse cuib cald la Abrud, trăind pe picior mare pe spinarea locuitorilor. Detaşat la Buteanu prin ianuarie a devenit centru de intrigi şi sfadă, stînd la trupe numai trei zile, dezamăgindu-l profund pe prefectul care a văzut în el tarele grave ale armatei habsburgice. Este unul din motivele decepţiei lui Buteanu.

Atacul Bradului, 2000 de luptători pe 3 coloane, coloanele din flancuri sub comanda tribunilor Aiudeanu şi Vinţianu, coloana din centru sub Buteanu. Buteanu trimite o patrulă la Baia de Criş. Patrula se întoarce la galop informîndu-l că o trupă inamică încearcă să-l atace din spate. Buteanu nu verifică informaţia. Nu formează un detaşament care să închidă căile de acces. Ordonă oprirea atacului. Coloanele de flanc menite să învăluie Bradul mărşăluiesc în pas viu prin noaptea străvezie de aprilie. Curierii trimişi de Buteanu găsesc numai coloana Aiudeanu. Coloana Vinţianu loveşte anteposturile inamice, răzbate în Brad, atacă la lance, stîrneşte panică şi tribunul ciuleşte urechea să audă semnalele celorlalte coloane. Lumina zilei îi arată că este izolat şi ameninţat cu încercuirea. Atacînd la vîrful lăncii rupe încercuirea încă firavă şi se retrage cu puţine pierderi.

Buteanu își dă seama de greșeală.

Cade într-o disperare neagră.

Pe acest fond primește scrisoarea deputatului Ioan Dragoș

8

Toma Avrămuț îl informează pe Iancu în ceea ce-l privește pe deputatul care, într-un fel, reeditează solia lui Ioan Piuariu-Molnar către Crișan, avertizîndu-l că acesta vrea să slăbească unitatea prefecților, că a interceptat o scrisoare secretă trimisă primarului Boeriu și că l-a convocat la Abrud și pe Axente Sever.

Avram Iancu vine de la Cîmpeni la Abrud în noaptea de 23 aprilie. Nu i-a imputat lui Buteanu defecțiunea de la Brad, dar Buteanu se simte disprețuit. Întîlnire Iancu — Buteanu — Axente Sever — Toma Avrămuț. Axente Sever de mare rigoare, cu judecată clară : Dragoș este spionul și omul lui Kossuth, a venit să strice jurămîntul și unitatea, este un trădător : „Voi n-aveți decît să vă țineți în conferințe cu el, eu stau gata cu arma la mînă." Buteanu dintr-o dată roșu de mînie : că de ce trebuiește privit Dragoș ca un trădător ? Are alte idei despre propășirea românilor. Poate mai puțin vărsătoare de sînge. Să avem conferință cu el. Iancu, foarte atent, caută să-l împace. Buteanu își ia capul în mîini. „Destul ! Destul !" abia șoptește. Apoi cu ochii tulburi : „Încotro ?" La care Axente Sever îi face semn Iancului și oftează, iar mie îmi șoptește : „Sărmanul ! S-a muiat !" spune tare : „Noi principiile maghiarismului kossuthian le știm pe degete, credința lor încă avurăm ocaziune a o cunoaște, încă nu știm ce zace sub conferință, așa că zic, nu primiți chemarea. Iancule : *Timeo Danaos et dona ferentes.*" „Să adunăm și tribunii și vice-tribunii, zice Iancu. Hai, frate Ioane, să ne hodinim ! Tomo, pune străji, ceva se întîmplă !" (Din notele lui Toma Avrămuț.)

La 25 aprilie dimineața. Zi însorită. Primăvăratecă. Vînt dulce cu miros de mugure coborînd din Soharu pe drumul Ciurulesii. Avram Iancu i-a destăinuit lui Toma Avrămuț, după plecarea lui Buteanu acasă, motivele pentru care s-a învoit să trateze cu Dragoș. Să afle din sursă autorizată starea din Ungaria. Dacă poate obține un armistițiu, n-ar strica. Oastea este vlăguită de luptele necurmate din timpul iernii. Trebuie liniște pentru arătura de primăvară, acolo unde se poate ara. Oile trebuiesc scoase din iernatec. Ar trebui sămănați crumpi. Nu mai sînt decît puține patroane pentru cele 1400 de arme de foc. Tunurile încă mai puține. „Nu pace, Tomo, aceea nu se poate cu principiile lui Kossuth, fără numa un armistițiu să ne tragem sufletul". „În care să ne înconjoare ei și să intre între ai noștri, să-i dezbine, că de pe acum am de știre de o partidă conciliatoare, Iancule", a spus Toma Avrămuț. Călăresc la trap Iancu, Buteanu, Dobra — aceștia doi scară la scară — au fost de părere să se trateze cu Dragoș, popa Nicolae Vlăduț, fostul prefect de Cîmpie, din Bogata pe Mureș, ager la sabie, ducîndu-și la convoaie soața cea tînără și pe cei trei copii, vice-prefectul Boeriu, cu ochi negru la Iancu, garda călare. Locul întîlnirii : Mihăleni. Se cunoaște din tumultul horenilor.

9

Întîlnirea de la Mihăleni. Pe la ora 12,30, Toma Avrămuț este chemat la casa gardistului Petru Marcu, nepot al căpitanului horean Simion Marcul. Curier din Zarand. Pe la Hălmagiu intră în marș-forțat companii de honvezi și artilerie. La cină, alaltăseară, maiorul Csutak și-a cam luat rămas bun de la ofițeri, spunînd că în curînd va veni înlocuitorul numit de Kossuth, nu de Bem, maiorul-avocat Hatvani. A scos de la leduncă o scrisoare. A fluturat-o în mînă : „Scrisoarea lui Kossuth, domnilor, care mă onorează și mă obligă", a spus, punînd-o în leduncă. Acolo a și fost găsită de Iulișca, Horváth a copiat-o, scrisoarea a fost pusă la loc, maiorul Csutak în noaptea aceea a băut cam multișor. Toma Avrămuț urmărise cu maliție felul în

care disimula Iancu, stînd față cu deputatul Dragoș, lipsit cu totul de îndemînare diplomaticească. Adică Iancu a adus tribunii la conferință, au ținut-o în curtea bisericii tocmai să poată veni cît mai mulți. Dragoș s-a înfoiat, era trimisul lui Kossuth, stegarul libertății, a început a-l lingăvi cu nerușinare, uitînd că toți cei de față fuseseră martori la pîngărirea satelor, la ucideri, că văzuseră la Aiud cei peste o sută de români aruncați în gropile cu var, de-a valma copii de țîță cu maicile lor, unchieși venerabili și adolescenți. „E fain așa", i-a șoptit Iancu. Vorbind, Dragoș s-a înflăcărat de la sine. A luat tăcerea drept aprobare. Că pesta va fi liberată curînd și guverniul refugiat la Debrețin se va întoarce în capitala din veac. Că armele maghiare pretutindeni sînt victorioase. Că Petőfi va rămîne nemuritor pentru că l-a înțeles pe marele Kossuth, părintele popoarelor, care iată, făgăduiește libertate națională, limbă maternă în școale...

— Ne-ai adus un înscris de la Kossuth ? a întrebat Iancu, domol.

Dragoș s-a făcut sfeclă. A întors-o. Nu are înscris. A trebuit să plece la Sinodul diecezan de la Chișineu-Criș. S-a agățat de acel sinod. Fără politică, sinod adevărat, care demonstrează libertatea de conștiință și de cult garantată de marele Kossuth. De aici a sărit iarăși la triumful armelor maghiare. La știrea că toată Viena este răscolită, netrebnica camarilă dezisă, și rușinată, absolutismul împăratului ars cu fierul roșu. Încă cei din toată Galiția s-au ridicat în arme împotriva nemților.

— Fraților, a spus cu glas mare, bătîndu-se cu pumnul în piept, azi-mîine se deschide marele congres european la care Kossuth al nostru (mormăituri, al teu, nu al nostru) va fi în cinstea popoarelor ca eroul și campionul libertății, el va reînvia Ungaria milenară. Vă spun frățește, sub jurămînt, ați apucat pe drum greșit, slujind absolutismului și reacțiunii, jandarului teroristic al popoarelor, împăratul austric (iarăși murmure pe care le curmă Iancu cu căutătura lui aia fioroasă). Austria se va desființa la acest congres. O știu la sigur. Rege al Ungariei va fi ducele de Laihtenberg, „ginerele împăratului Rusiei..."

Aici Dragoș cade din lac în puț. Nu armatele țarului au intrat în Transilvania să-l aducă pe Puchner, generalul împăratului ? Deputatul ales de unguri, nu de români, își dă seama. O ia altfel. Cu sașii.

— V-ați dat pe mîna sașilor. Pe ei i-ați apărat cu sîngele vostru. Cu prețul satelor voastre (nu zicea „a le noastre" și asta s-a înțeles, se delimita de noi, de sutele de mii), ei v-au purtat de nas, ei sînt tari la Viena, nu voi ! Ce arme ați căpătat voi ? De nic unele. Toate ei le-au căpătat. Pe voi vă aruncă în gura leului, în furia armelor maghiare, pre voi vă jertfesc, pentru a-și scăpa pielea !

— Așa este, spune tare Ioan Buteanu.

— Aici are dirept, spune și Petru Dobra, cel cu fruntea lată, care poartă, ca și Buteanu și ca Iancu, basma neagră de carbonar înnodată la gît.

Văzînd unde-a prins chiag, Dragoș schimbă discursul pe întrebări.

— Frate Butene, te întreb cu inima deschisă, cine i-or chemat pre ruși ?

— Sașii, după cîte știu.

— Frate Dobra, spune-mi dacă în constituțiunea din 4 marțiu se face un articol despre români, carele au purtat tot greul luptelor și s-au jertfit cu ale lor pentru cauza tronului ?

— Este durerea noastră cea mare, spune Boeriu, luînd-o înaintea lui Dobra, spre a-l lua Dragoș în samă... Ne-am jărtfit și sîntem amăgiți și astăzi cu vorbe, ca din veci. Numai vorbe.

Se vede că Dragoș face pre el de bucurie. Zice cu înflăcărare :

— La din contră. Sașii care nimic n-or făcut, care de mult or pus armele jos și recunoscut-au guverniul maghiar, tîrșîndu-se pre genunchi, or dobîndit prin constituțiunea austriacă o Țară săsească. Voi dobîndit-ați una românească ? Oare nu pre noi și pre maghiari ne surpă această constituțiune care vrea a face din Transilvania o țară nemțească ?

— Este bătător la ochi. Juridiceşte sîntem surpaţi. Ai dirept, frate Dobro, spune Buteanu.

— Ne-am lăsat amăgiţi, spune Dobra.

— Să o ştie toţi, triumfă Dragoş.. Haideţi, fraţilor, să înduplecăm pe popor la pace. Mai vîrtos că pricepeţi şi voi că românii sînt înşelaţi. Că pînă la urmă, cu mult sînge vărsat şi arderi şi lacrime, tot trebuie să vă supuneţi armelor maghiare, celor triumfătoare, nici un crezămînt şi nici o iertare nu veţi afla cei care aţi îndemnat la slujirea absolutismului, împotriva libertăţii.

— Şi care ar fi condiţia păcii ? întreabă Iancu.

Aici s-a pripit Dragoş, care s-a şi văzut călare.

— Prima şi neapărata condiţiune, dezarmarea generală

Dumnezeule, ce murmur ! Ce tumult. Dragoş :

— Garda naţională românească şi cea maghiară să depună armele lor care atîta prădăciune or făcut. Bătaia să se ducă de armata regulată : aia maghiară şi aia austriacă. Ce să ne vărsăm noi sîngele ? !

— Da' pe feciorii noştri să-i recruteze ba unii, ba alţii şi să puşte unii în alţii, de sub steaguri străine ? întreabă Iancu.

— Parcă amu nu aşa fac ?

Iancu tace o toană. Ştiu la ce se gîndeşte. La sutele de feciori români care dezertează şi de la unguri şi fug la noi. Dragoş zice :

— În puţine zile sînt întors cu înscrisul domnului Kossuth.

— Domnul dracu, se aude un glas... A lui Vinţianu. Atunci m-or chemat pentru omul meu.

10

Cîmpeni, noaptea de 26 spre 27 aprilie.

La Toma Avrămuţ. Zamfira aduce nuci sărate şi vinars. De faţă Ioan Sterca-Şuluţiu din Cărpiniş şi Avram Iancu. Avram Iancu citeşte copia scrisorii lui Kossuth,

adresată maiorului Csutak Kálmán şi copia scrisorii aceluiaşi Kossuth adresată avocatului-maior Hatvani Emeric, înlocuitorul lui Csutak. Curierul căzut într-o pîndă a lui Toma Avrămuţ unde se aştepta mai puţin, între Prunişor şi Sebiş, în poala dealului Codru-Momea venind de la Salonta. De fapt fusese urmărit încă de la Debreţin, un untărofiţir mustăcios, cu gardă de patru husari. Scrisoarea a fost ascunsă în coburul care avea căptuşală dublă. Ambuscada s-a aşezat la podul de peste Teuz, nu departe de Sebiş. ziua în amiaza mare. Un car cu roata ruptă chiar pe pod. Doi „unguri" bătrîni suduind pitoresc. Sub pod patru feciori-vînători din centuria lui. Abia în a doua zi de pîndă le-a venit ştirea de la cei care se ţineau în urma untărofiţirului, printre ei doi radicali unguri de la Cluj, condamnaţi de tribunalul militar pentru „colaborare" cu inamicul. Iancu citeşte tare :

> *„Totodată, te îndrumez, ca sub pretextul armistiţiului cerut ori al tocmelii, să nu sistezi în nici un chip războiul. Acesta ţi-o împărtăşesc ca pînă la sosirea urmaşului d-tale să-ţi continui activitatea în înţelesul acesta şi încă cu deplină energie, nebăgînd în seamă nici un interes lateral".*

Iancu reia pasajul, cu voce plină, declamatorie. Aruncă scrisoarea pe masă, de parcă i-ar frige degetele.

— Sărmanul Buteanu, spune... Uite-l pe marele Kossuth, baciule Ioane. Ce tîrg netrebnic. Oare n-au dirept popa Balint şi Axente Sever cînd îmi scriu să nu mai ţin nici o conferinţă spre a nu cădea în cursa lui Kossuth ? Iacă dovada ! Iacă vînzarea nemernică. Nici n-a plecat Dragoş din Brad şi Hatvani mi-a şi trimes învoiala cu încetarea de atac ! Ce proastă viclenie !

— Stai pre pace, fiule, spune cu glasul lui puternic Sterca-Şuluţiu... Să-l ascultăm pe Metternich. Zî-i, Tomo, că ai merita să te facem ministru treburilor dinlăuntru.

— Îl şi facem, spune Iancu şi aşază scrisoarea în mapa cu hărţi.

Toma Avrămuţ face ştiuta informare, pe puncte :

- A prins curierii gărzii maghiare din Abrud, în drum spre Brad la Hatvani. Fără scrisori. Pe căruţaşul Páal

György l-au îmbătat străjile lui de la Buceş, că-l ştiau de la tîrguri. Páal a plîns de mila românilor din Abrud, a gărzilor, s-a tolvăit că el însuşi a uns cu sopon ştreangurile, că la el, domnul Páal, cocişul, a venit „primariu, ha, ha, ha, auzi valah primari, tolvai Doamne, că-i de rîs !“.

● La Frendel Francisc, substitutul schimbător de aur, se adună spre ceasurile două din noapte, foştii comandanţi ai gărzilor maghiare.

● La Huedin, Gilău, Teiuş, Aiud, afluiesc trupe, dar mai presus în Zarand.

— Buteanu nu trebuia să dea Zarandul, o dată cu capul, spune Sterca-Şuluţiu. Iancu tace. În inima lui îl plînge pe Buteanu ca pe un mort. I-a spus-o lui Toma Avrămuţ.

● Cărturarii maghiari, sub motiv că se duc după carne, după ouă, după galiţe, au la Bucium sat, la Ignăteşti, la Coleşeni vorbă amăgitoare cu unii gardişti şi juraţi de-ai noştri. Vorbesc ca Dragoş de vînzarea saşilor, de suferinţe, de scumpetea vieţii, de lipsa de sare — auzi, Iancule, ce facem, frate, că s-o făcut ferdera de grîu 5 florini de argint şi o cupă de sare 1 florin de argint, nu-i bob de sare prin sate, lasă-mă să sparg cordonul, să aduc nişte saci de sare de la ocna, spune Toma Avrămuţ. Iancu nu răspunde. Este noros. Primise o scrisoare, prin Toma Avrămuţ, de la comandantul cetăţii Alba Iulia prin care acesta îl roagă să alerge cu 5000 de oşteni să despresoare cetatea. La Alba Iulia începe să se simtă foametea. I-a răspuns amănunţit. Ca să nu-l lase pradă zvonurilor despre o capitulare, i-a relatat convorbirea cu Dragoş, asigurîndu-l că nu va face nimic împotriva alianţei, orice învoială cu rebelii va fi numai spre binele alianţei, dar mai curînd crede că va veni o vreme de lupte crîncene. De aceea nu poate împuţina armata pe care-o are şi nu se poate expune, slăbind apărarea munţilor.

— Este un fapt strigător la ceruri, spune Sterca-Şuluţiu, că după ce tu i-ai cruţat pre gardiştii unguri din Abrud, le-ai asigurat viaţa şi casele, cu toate că erai îndreptăţit să-i pui sub sabie pentru Zlatna şi Aiud şi toate celelalte, iată că te vînd.

— Dacă ar fi numai asta ! şopteşte Iancu. Altceva ?

— Boeriu şi Buteanu şi Dobra bine vorbesc de misia lui Dragoş. Mai ales călăresc şaua saşilor, a constituţiunii, a amăgirii.

— Şi ?

— Îşi află şi ascultători şi binevoitori. Ce gîndeşti ?

— Gîndesc ce nu gîndeşti tu, mă Metternich, blăstămatule Tomo ! Că văz io cam unde-ţi încuri calul. Adică să le punem pumnul în gură. La toţi. Lesne mi-ar fi. I-aş chema aici. I-aş ţine sub pază, aşa mai de departe. Şi Abrudul l-aş pune sub lance. Slab argument lancea, cînd ai puterea. Am slăvit numele libertăţii. Să fim demni de el. Slobozi sînt Buteanu şi Dobra şi Boeriu şi ceilalţi să-şi spună ideile lor poporului. Da' slobozi sîntem şi noi. Şi popa Balint. Şi Sever. Şi ceilalţi. Tribunii. Vice-prefecţii. Dobra încă se plînge că este morbidios. Se plînge de slăbiciunea oştirii lui. Oare nu el este slab ? Nu slăbiciunea lui se vede în slăbiciunea legioanei ?

— Şi Hatvani ?

— Fiecare pasăre pre limba ei piere.

— Ai vreun plan, Iancule ? întreabă Sterca-Şuluţiu.

— Am ! Scrie-l, Tomo, şi grijeşte de cele de trebuinţă. Zîc, baciule Ioane, să-l trimit pre Ion Corcheş la Abrud, la Frendel, să ne dea aurul şi banii din casele vistieriei. Să se ducă armat, cu două sute de puşcaşi călări, cu carele noastre şi să aducă vistieria aici la Cîmpeni, în paza noastră. A doua. Popa Balint şi Axente Sever să vorbească poporului, fiecare în despărţămîntul lui. Să prepună ideile lui Dragoş şi să le combată. A treia. Să întărim toate pasurile şi potecile, ştafetele să stea în şa, oamenii să se tragă mai pe lîngă casă. Am fo văzută şi înţeleasă planul lui Kossuth. Să ne amăgească cu învoiri şi să ne lovească pre neaşteptate. Asta ne sileşte să contralucrăm. Aşa că tu, Tomo, să mi-l ţii din ochi pe Hatvani. Ei vor face demonstraţiuni pre la toate pasurile, dar lovitura de la Brad vor da-o. Aşa or făcut în vremea Horii. Aşa vor face amu. Semne sînt cîte vrei. Nu mă iau după semne, ar putea să fie pentru greşeala noastră, dar sînt şi-i musai să le luăm în consideraţiune. A şasea. Po-

liticească. Văzînd că nu ne rămîne cu puterea, Kossuth vrea să ne nimicească cu intrigile, lucrînd pe deasupra lui Bem. Io cred în popor. Că vor fi lași ? Că vor fi lingăi ? Că vor fi amăgiți ? Ce codru-i fără uscătură ? Tu, Tomo, dacă-l poți îmbărbăta pe Buteanu, fă-o. Mă doare inima de el. A fost viteaz. A fost tare. Ceva se-ntîmplă cu el. Mă ocolește. Parcă mă și urăște. De Dobra nu-ți zic. Boala îl roade, n-are putere, n-are credință. S-a măcinat. Aleagă-și singur soarta.

— N-ai drept, în vreme de război, să lași slobod cuvîntul celor slabi, Iancule, spune Ioan Sterca-Șuluțiu din Cărpeniș...

— Nu sînt Generalcomando, baciule Ioane. Ei sînt prefecți. Io sînt prefect. Poporul le-a dat încredere. Poporul să le-o ia. Așa înțeleg libertatea de cujet și nime-n lume nu-mi schimbă jurămîntul făcut pe libertate. Cum pe a mea o păzesc, așa pe a altuia mai vîrtos. Ungurilor din Abrud le-am lăsat-o, că era a lor, naturală, în virtutea dreptului. Numai faptele lor le-o poate lua. Și spusele cocișului Páal sînt argumente pentru Toma, nu pentru politica națională.

— Generozitatea asta-i păcatul nost' de moarte, spune Sterca-Șuluțiu. Alții îi zic : prostie. Te admirez, da' nu te aprob. Așa că-mi pregătesc tunurile. Am mai turnat patru. Ai ? Rîzi cu gura la urechi, lotrule. Altăceva ?

— Altăceva, stăm la creste, veghem și-l așteptăm pe Dragoș. Pînă atunci ne trajem sufletu, bem un deț de vinars și mai horim, dacă mai avem glas.

11

Este o mare rigoare în notele și fișele lui Toma Avrămuț pentru zilele de 3 mai pînă duminică 6 mai, un laconism aproape dramatic din care se desprinde dezaprobarea pentru politica de liber-arbitru practicată de Avram Iancu. În același timp o acuză gravă la adresa lui Buteanu, pentru a doua mare greșeală după cea de la Brad : impasibilitatea față de manevra maiorului Hatvani. Iată faptele.

Deputatul Ioan Dragoș care alergase la Chișineu-Criș la încheierea Sinodului diacezan, primise de la Kossuth scrisoarea mult așteptată, datată 26 aprilie, Debrețin, cu numărul 6219, deci în vreme ce el abia plecase din Abrud. O neîndemînare diplomatică observată de Avram Iancu la citirea scrisorii. Dragoș sosește la Abrud, joi 3 mai 1849. Avram Iancu vine de la Cîmpeni a doua zi, vineri în 4 mai și, spre surprinderea lui mai mult formală, vede flamurile ungurești arborate în locul celor românești și imperiale. Provocarea este pe față. Corcheș primise aurul de la substitutul Francisc Frendel, dar nici o sumă lichidă. Întîlnirea notabililor români cu Dragoș are loc în casa fostului vice-prefect Boeriu, unde hotărîse Toma Avrămuț din motive de securitate. Fiind așezată pe ulița Băieșilor, nu departe de Dealul Băieșilor, putea fi protejată de un atac prin surprindere și din doi pași se putea ajunge în desimile de pe deal.

Iancu citește scrisoarea pentru sine. Vede data. I-o arată lui Toma Avrămuț. Deci, Kossuth s-a grăbit cu manevra lui înainte ca Dragoș să-i comunice rezultatul convorbirilor de la Mihăleni. Asta se cuplează cu ordinul dat lui Hatvani. Scrisoarea este citită de Buteanu, care stă mai mult la el acasă, în Abrud, decît la Mihăleni unde are 700 de lăncieri păzind drumul Bradului. Glasul lui Buteanu este cînd bărbătesc, cînd moale și parcă tremurător.

Kossuth asigură românilor marea majoritate a revendicărilor de la Blaj, din pricina cărora declanșase teroarea. Pentru care cursese atîta sînge. Toma Avrămuț ascultă și un simțămînt neguros îl bîntuie. Un simțămînt de lehamite și durere surdă. Încă Iancu s-a albit și-i curg sudorile pe obraz. Este adevărat că Kossuth spusese deputăției românești venită să ceară drepturile națiunii : „Domnilor, cînd cineva vrea naționalitatea și-o cîștigă cu armele !“ Să fie scrisoarea, răspunsul politic la acest deziderat împlinit cu sînge și pîrjol ? Să fie recunoașterea, o afirmare a ideilor lui Kossuth ? Toma Avrămuț și-a dat seama pe loc că Iancu nu crede o iotă din toate

ponturile lui Kossuth, adică : egalitate în drepturi, limba română în şcoală, biserică, administraţia comunală, folosită chiar în cererile adresate guverniului, ajutor bănesc pentru şcoli, gimnazii, licee, lefuri pentru preoţimea ortodoxă, amnistie. Ies la iveală înţelegerile partidei capitularzilor. Se-nfige la cuvînt gazda, Ioan Boeriu. Este îndestulat de cuprinsul scrisorii. Să nu se mai verse sînge. Să nu mai fie foamete şi suferinţe. Boeriu o aduce abil spre Dragoş. Ioan Boeriu din Scorei. Vînează situaţia de după, care să-i consolideze rangul nobiliar, aşa mărunt cum este. Se ridică aprig tatăl prefectului Florian Micaş, cel torturat în închisoarea de la Odorhei. Nimeni din cei de faţă, fie prefecţi şi tribuni, nu au dreptul să încheie învoieli politice care privesc naţiunea, fără reprezentantul legitim al acesteia : Comitetul Naţional. Şi, desigur, fără guvernul austriac. Iancu îl aprobă pe bătrînul Micaş. Dragoş aduce cu glas dietal, fornăitor, tras pe nas, pontul dezarmării poporului. Aici toată lumea ciuleşte urechile. Intervine Iancu :

— Aceasta nu se va întîmpla ! Avem toată pricina de a nu ne încrede în promisiunile maghiarilor.

Dragoş sare ca fript. Idolul lui, Kossuth a fost ofensat.

— Frate Iancule, cunosc prea bine dorinţele poporului. Te încumetă a-mi primi provocarea şi lasă-mă să vorbesc poporului, care se vrea în pace, în casa lui. Vei vedea precum că toţi sînt gata a depune armele.

Toma Avrămuţ notează că a prins privirea şoadă a Iancului. Plină de maliţie.

— Cum să nu, domnule Dragoş ! (A accentuat pe domnule, nefolosindu-l pe obişnuitul frate.) Pofteşte chiar mîne la Cîmpeni. Slobod eşti să vorbeşti poporului dumneata şi prepuşii dumitale.

Iancu pleacă la Cîmpeni, Toma Avrămuţ rămîne cu Buteanu, care nu-l priveşte în ochi, zice că nu se simte bine şi se duce acasă. Spre seară Buteanu are sfat cu Dobra, cu Boeriu, cu cîţiva canţelişti români. Dragoş petrece la substitutul Frendel, apoi se duce la protopopul român Absalom. Iancu îi alarmează pe Balint şi Sever, comunicîndu-le textul scrisorii lui Kossuth. Sîmbătă 5 mai scoate oamenii din castrele de la Cîmpeni la Gura rîu-

rilor. Coboară moţogani şi moţogane din satele apropiate. Vin cete de bistreni cu centurionii lor. Este zi însorită. Venirea lui Dragoş este vestită pe corn. Mare suită după Dragoş. Nemeşi din Abrud. Mai ales lingăi români, uitîndu-se la el ca la un cireş copt. Cu privirile agăţate de buzele lui. Parcă ar fi Sfîntul Ioan Gură de Aur. Toma Avrămuţ îi scrie pe lingăi. La porunca lui Iancu este adusă o masă pe care Dragoş se urcă cu o mişcare scurtă. Este primit într-o tăcere împietrită.

— Fraţilor !

— Nu sîntem fraţi cu tine !

Dragoş nu se pierde. Îl priveşte pe Iancu dintr-o parte. Adică tu i-ai ameţit şi i-ai aţîţat. Vorbirea îi este întreruptă mereu.

— La ce să ne bolunzească de cap ?

— Minte !

— Lăsaţi-l, mă oameni, pînă la capăt.

— Nu Kossuth ne-o tras în frigare ?

— Cine o omorîîît pruncuţiii ? Cine ?

Dragoş o-ntoarce cu saşii. Calul lui de bătaie. Se face linişte. Speră.

— Ce împărat este acela care...

Ramăt puternic. Cetele împresoară masa mai strîns. Dragoş nu înţelege. Îl ia la scărpinat pe împărat. Atunci Boeriu, care pricepuse greşeala, sare pe masă şi începe a drege, mai rău căzînd în vorbărie fără rost şi temei. Primit într-o tăcere de moarte pe care bine a înţeles-o Iancu :

— Să nu vă lăsaţi amăgiţi şi înşălaţi. Minciună şi iarăşi minciună. Dacă vor pace şi năţiune, la ce să punem armele ? Ce caută cătanele a se înmulţi pe la cordon, la pasuri, că voi mi-aţi dat de ştire ? De ce fac năvăliri ? De ce ard casele ? Ce-a fost la Mărişel ? În ianuariu ? În marţiu ? Da' numa la Mărişel ? Ştie domnul Dragoş de satele arse ?

— Aceasta a fost ! strigă Dragoş.

— Aceasta este ! spune centurionul Samuil Morariu ! Să ne spună nouă domnul deputat a lui Kossuth (rîsete) cum o fo cu Aiudul ? Da' cu Zlatna, cu repauzatul domn

Nemegyei, cînd tot așa ai noștri or pus armele jos și-atunci repauzații (rîsete) s-or înieptat și i-or căsăpit ca pre berbeci ? Adică la ce nu putem face pace, dacă sîntem nățiune și avem armele la noi ? Cine să ne păzească de lotrii lui Rózsa Sándor setoși de sîngele nost ! ? Ha ? Nu cumva cătanele unguręști ? La asta să ne răspundă domnul deputat a lu' Kossuth !

Este clipa cînd Dragoș greșește grav. Cere cuvîntul. Făgăduiește bucate. Bani. Numai să se pună pacea.

— Vrea să ne cumpere, strigă același centurion Samuil Morariu.

— Vrem pace ! Da' cu preștiința Comitetului românesc.

— Și a împăratului.

— N-avem lipsă de cătanele lui Bem !

— Nu credem nimica, nimicuța, cîtă vreme cereți dezarmarea !

— Nu lăpădăm armele !

— Ele ne apără !

Tulburare mare. Adunarea stă să se desfacă. Vin opt jurați. Spun că cele două sate ale lor sînt atît de stoarse de război, că ei depun armele și vor pace. Urale în suita lui Dragoș. Nemeșul Kőnczei Károl strigă : „Acesta este adevărul ținut teroristic sub lance de răzvrătitorul Iancu !" Alții îl cheamă pe Dragoș la Abrud, unde va vedea, toate satele vor veni să depună armele. Dragoș, umilit după adunare, se-nfoaie și pleacă înconjurat de lăudători.

12

6 mai. La amiază. Soare. Iancu intră în Abrud scară la scară cu Toma Avrămuț. Într-un fel este mîhnit de atitudinea celor două sate moțești. Vederea Abrudului împodobit cu steagurile Uniunei îl alarmează. Din nou întîlnire cu Dragoș. Alt Dragoș. Semeț. Poruncitor. Casele lui Boeriu pline de lume. Porțile deschise.

— Numai tu, Iancule, îmi stai în cale ! Numai tu abați poporul de la depunerea armelor ! Greu păcat iți iei pe sufletul tău și pe conștiința ta.

„Nu termină Dragoș imputăciunile și iată, curierul meu, vînătorul Gheorghe Trif, calul în spume, sare din șa pe trepte. Strigă : Hatvani cu oaste mare e pe călcîiele mele !" Toma Avrămuț descrie zarva, foiala, strigătele, larma. Dragoș protestează. Este o provocațiune. În ruptul capului nu este adevărat. Oastea maghiară nu-și calcă cuvîntul.

— Termenul încetării de arme n-a trecut, spune Iancu și se face liniște. Să ne spună domnul Dragoș ce este cu mișcarea lui Hatvani asupra Abrudului ? Și-mi face semn, adică să dau alarma. Ies și apuc să-l aud pe Dragoș jurîndu-se că nu știe nimic. Cerînd peană și hîrtie și cerneală, că-i va scrie el lui Hatvani mintenaș.

— Pe omenia și pe cujetul meu ăl bun, în numele guvernului maghiar al cărui împuternicit sînt, vă asigurez că, încă dacă Hatvani ar intra în Abrud, voi fruntașii și tot românul fără nici o grijă puteți rămîne, nici măcar părul din cap nu-l va atinge nimeni.

— Fără numa capul ! a zis careva, poate Micașul ăl bătrîn...

Toma Avrămuț trimete oameni să alarmeze garda. Garda este la treburile ei. Pe puțini îi găsește. Și pe decurionul Dimitrie Coroiu, care vine grăbit, este soldat în retragere, rău de colț, iute de mînă. Toma Avrămuț să-l spintece pe Trif. Acesta raportează că au văzut focuri pe vale, spre Crișcior, au zis că sînt focuri pe la sălașe, lăncierii erau care la biserică la Mihăleni, care în loagăr, la spălat cămeșile. Cînd au venit trei crișcioreni, călare pe păr, au aflat că focul l-au pus husarii lui Hatvani. Încă s-a dat alarma. Avangarda lui Hatvani călărea la trap mare, nu s-a abătut asupra loagărului și ei și-au spus că poate se duc la Abrud, la înțelegere. Mai că nu l-au lăsat să plece. Abia cînd au văzut grosul, s-au tras către Blăjeni. „Organizarea lui Buteanu", și-a spus Toma Avrămuț, fără să gîndească în alți termeni, cu toate că ar fi dorit-o. Atunci au răpăit potcoavele pe piatra de

rîu de pe uliță și la colț s-a arătat decurionul Irimie Macavei.

— Hatvani cu husarii intră în Buceș !

Asta înseamnă că peste puțin buíe în Abrud. Trădarea lui Kossuth nu are lipsă de tribunal, și-a spus Toma Avrămuț, dînd năvală în casă.

— Hatvani *ante portas !*

Iancu și-a luat sabia.

— Butene ! Dobro ! Boeriule ! Mergeți o ba ?

O clipă de tăcere. Apoi Buteanu :

— Credem în cuvîntul fratelui Dragoș...

Dobra :

— În onoarea guberniului și a domnului maior Hatvani.

Dragoș :

— Unde pleci, Iancule ?

— Acolo unde-i locul meu, domnule deputat unguresc !

Hatvani intră în Abrud spre ceasurile 21,30 călărind după antegarda de husari. Comandă 1400 de soldați, este întărit cu 3 tunuri, urmat de convoaiele cu pîine, slănină, făină, sare și muniție. Locuitorii maghiari îl primesc în urale, făcînd iluminație cu torțe. Decurionul Dimitrie Coroiu s-a ostenit toată ziua alergînd din casă în casă. Adunarea gărzii s-a făcut abia seara, lîngă cimitirul românesc, cu toate că a apărut din pămînt garda maghiară armată cu securi, cuțitoaie și furci. Companiile de honvezi începuseră să pună străji în jurul Abrudului fără să poată împiedica ieșirea gărzii în Dealul Băieșilor.

13

Noaptea de duminică 6 mai spre luni 7 mai.

Patrule de honvezi conduse de locuitori maghiari năvălesc în casele românilor din Abrud și Abrud-sat. Aceștia se dezarmează și se notează. Bețivul căpitan Ivanovici, consilierul, scapă călare din Abrud. Fuge la Cîmpeni.

Gardiștii din Abrud se retrag la Roșia. Împreună cu aceștia, cu prefectul Balint, mărșăluiesc spre Cîmpeni. La Cîmpeni, castrele în alarmă.

Miezul nopții.

La cvartirul lui Iancu, unde este sfat de stat-major, descalecă vice-tribunul Nicolae Bengescu ori Begnescu, cîntărețul, favoritul oștilor, răsfățatul moților. Petrecuse la o drăguță din Abrud, unde l-au prins gărzile ungurești, cam 600 raportează rîzînd, bucuros că a scăpat cu viață, chiar în seara aceea Hatvani le-a dat arme la conaționalii lui abruzeni și i-a mînat în patrule și călăuze ale oștenilor. Avea liste cu străzile și casele românilor, numele și numărul familiilor. Dragoș a aflat că l-au dus la interogatoriu, vorbea cu Hatvani și l-a cerut curier să ducă scrisoarea lui Avram Iancu. Asta i-a fost norocul.

Scrisoarea lui Dragoș. Îl mustră aspru pe Iancu pentru plecarea din Abrud. Îl somează să se întoarcă. Sfatul de război cere să se sune alarma în toți munții. Să se adune oștile la Cîmpeni. Să se facă publicațiuni cu noua trădare, de data asta săvîrșită de prezidentele guberniului. Să înțeleagă tot omul că singura nădejde este arma.

7 mai în zori.

Vine la golop al doilea curier de la Dragoș, acum limpede, unealta lui Hatvani, cum fusese unealta „marelui Kossuth". Inconștiență ? Toma Avrămuț spune că numai pe jumătate. Este tribunul Mihai Andreica, și el prins în Abrud de gardiști locali, alegerea de curier mîntuindu-i viața. Dragoș avansează în pretenții. Se simte pintenul lui Hatvani. Iancu să depună armele. Hotărîrea. Nu se răspunde. Curier rapid la Axente Sever. Să lase trupe de acoperire și cu grosul să mărșăluiască spre Cîmpeni.

7 mai.

Toată ziua sosesc gardiști și oameni lăsați de Toma Avrămuț la Abrud. Sfatul de război consternat. Știrile se strigă în castre : prefecții Buteanu și Dobra ținuți sub pază în casele lor. Popii români, inteligența, fruntașii, arestuiți. Întîmplarea cutremurătoare tot cu un Crișănuț din Roșia, aflat în Abrud, cînd îi duceau pe arestuiți, ca

odinioară pe Horea și Cloșca. Hatvani ieșit să vadă convoiul în lanțuri. Crișănuț: „Ungurilor, nu săltați așa curînd pînă nu veți auzi și părerea moților!“ Prins. Lovit. Tîrît în fața lui Hatvani care, roșu de mînie, trage sabia și-l taie pe loc, poruncind să-l lase în piață, spre știință. Urmarea. Ca la ordin cătanele se revarsă asupra caselor românilor. Siluiesc muierile și fetele. Pradă. Ucid tot ce le pică în mînă. De la bunică la nepot. Companiile au ocupat toate intrările în oraș. Domnul Frendel i-a remis lui Hatvani 12.000 florini de argint din casa pecetală. Deci îi avea și n-a vrut să-i pună la adăpost în Cîmpeni. Încă maghiarii din Roșia s-au mișcat. Au cerut cătane lui Hatvani, care le-a trimes două companii de honvezi. Aceia din Roșia, 400, au început jaful, siluirile, uciderile și punerile de foc, după ce, ca și abrudenii, au trăit liniștit și au uneltit liniștit sub apărarea gărzilor românești mai bine de șapte luni.

Iancu repede curieri în toate satele, care o dată cu porunca de adunare, publică și știrile din Abrud și Roșia, dînd numele celor uciși.

Toată ziua de luni 7 mai, se aud buciumele și ecourile care umplu munții.

14

Marți 8 mai la Cîmpeni.

Ioan Sterca-Șuluțiu a cerut ca Iancu să primească puteri depline. Iancu n-a primit, dar toți i le-au încredințat. De dimineață, al treilea curier de la Dragoș. Să se depună armele. Să se treacă la tratative de pace. Ton amenințător. Se vede pistolul lui Hatvani. Toate drumurile pline de moțogani. Muierile cu ei, călări. Curg cetele de lăncieri și vînători din poalele Balomiresei, cu sate multe și dese, vin cei de pe Arieșul Mic de la Călugărești, Tîrsa, Cherdești, Vidra de sus, satul Iancului, vin ostașii lui de nădejde, albăcenii, o mare de țărani cu lănci, cu puști, cu coase îndreptate, carele scîrțiie, baciu Șuluțiu încă aleargă pe la casele cîmpenarilor să tocmească spitale, feși, osînză, pătlagină. Zamfira Avrămuț cu vară-sa Corcheșoaia sînt cu baciul Șuluțiu, să-l îmblînzească: ele de cîteva zile au tocmit totul în bună regulă. Tunurile sînt unse, carele cu pulbere gata să fie înhămate, coviltirele date cu seu, să nu pătrundă apa la pulbere.

Scrisoarea Iancului către Dragoș, acuzînd necredința maghiară. Și finalul:

„Între noi are să hotărască numai sabia“.

Iancu vorbește poporului. Are toate argumentele pe care Kossuth, Dragoș și Hatvani i le-au dat. Scoate în lumină intriga Kossuth-Dragoș; Kossuth-Hatvani. Setea de sînge a acestuia a răsturnat tot ce obținuse Dragoș. Minciuna, silnicia, teroarea, amăgirea sînt rînd pe rînd scoase din încîlceala aparentă a faptelor și puse cap la cap. Cînd cere jurămînt că *„ne vom bate cu dușmanii pînă la cea din urmă picătură de sînge“*, este un ramăt cumplit. Bat clopotele. Sună buciumele. Oamenii se descoperă. Comandanții-preoți iau jurămîntul binecuvîntîndu-și mirenii-soldați.

Iancu dă ordinele. Începe repartizarea cetelor pe șase coloane de marș și atac.

15

Marșul celor șase coloane este rapid, cu legături permanente la flancuri, sub acoperirea patrulelor, folosindu-se potecile și drumurile cunoscute. Planul de luptă și finalitatea lui sînt fără echivoc. Încercuirea lui Hatvani și nimicirea trupelor invadatoare. De la Cîmpeni se mărșăluiește cu flancul drept pe drumul Fața Abrudului — Sohodol — Simocești — Dealul Șerbanului, căzîndu-se între drumurile Abrud — Cîmpeni și Abrud — Brad. Comanda o are fostul prefect din Cîmpie, eroicul preot Nicolae Vlăduț, cel care-și duce soața cu el că are nărayul duhovnicesc de a asalta în fața lăncierilor cu sabia în mînă. Consilier militar, bețivanul căpitan Ivanovici pe care Avram Iancu îl păstrează dintr-un respect exa-

gerat față de conducerea militară austriacă, inexistentă de fapt în acel timp transilvan.

Flancul drept spre Drumul Țării, deasupra morii lui Circas este alcătuit de trupele tribunului Clemente Aiudeanu — rudă cu Toma Avrămuț după mamă, are 28 de ani și, după obiceiul moților, soața lui îl urmează la luptă — și ale tribunului Ioan Rusu din Budiu.

Acest flanc drept se leagă la sud, de Abrud cu trupele vice-prefectului Simion Groza, parohul din Rovina, care ocupă malul stîng al pîrîului Abruzel, între drumul Bradului și al Zlatnei, la Știurț, sub muntele Măgura. Viceprefectul de Zarand, Simion Groza, fost sub ordinele prefectului Buteanu, a apărat cu atîta dîrzenie cele șapte sate încredințate ca și teritoriul acestora aflat în estul Zarandului între drumul Bradului și al Zlatnei, încît picior de soldat inamic n-a călcat acolo, cu toate că invadatorii stăpîneau Zarandul. Organizarea teritorială a armatei revoluționare își spune și acum cuvîntul. Toma Avrămuț observă că, datorită ei, Iancu a putut încercui Abrudul în 12 ore, Simion Groza n-a făcut decît să-și adune luptătorii la După Piatră și să cadă în cîteva ceasuri în coasta sudică a Abrudului.

Gruparea lui Simion Groza se prelungește în adîncimea apărării pe Drumul Țării la Cernița, prin trupele tribunului Nicolae Corcheș, de care Toma Avrămuț spune că era bîntuit de demonii organizării și de pasiunea organizării ambuscadelor. Bărbat la 41 de ani, vînos, tenace, inventiv, Nicolae Corcheș are poruncă să taie drumul Bradului fie întăririlor eventuale, fie trupelor în retragere. Corcheș este secondat de decurionul primar, mai tîrziu centurion, Iambor, fost soldat, aspru la instrucția de luptă, țintaș de elită și bun luptător cu sabia.

Flancul stîng al grupării principale comandate de viceprefectul Simion Vlăduț închide Abrudul la nord, între drumul Cîmpenilor și al Zlatnei. În adîncime, spre Roșia, tribunul Mihai Andreica, cîmpenar holtei, unul din cei mai tineri tribuni, are 20 de ani. Toma Avrămuț, consătean cu Andreica, știindu-l de cînd călărea pe băț și trăgea cu arc de alun după cioare, zice că era cam alintat de muieri și codane, da sprinten la învățătură și mai ales la cea militărească, pe cît de viteaz în luptă, pe atît de gîndit în fiecare mișcare, moții răsfățîndu-l cu „domnișoruțu' nost!" Chiar deasupra Abrudului, la Surupost, tribunul Ioan Faur, comandînd luptătorii din Bucium, comună cuprinsă, încercată și-n vremea Horii, la răsărit de Abrud.

Schița dispozitivului este trimisă de Iancu prefectului Axente Sever, care este chemat să ocupe Drumul Muntelui la Dealul Mare, închizînd astfel cercul lăncierilor și vînătorilor din jurul Abrudului și interzicînd drumul Zlatnei.

Comentariile dispozitivului făcute de Toma Avrămuț sînt pe cît de interesante, pe atît de stimulative, demonstrînd priorități în arta operativă desfășurată în teren muntos-împădurit, originalitatea dispozitivelor organizate în adîncime, dictate de teren — fire de vale — drumuri de munte, cînd dispozitivele vremii erau pe batalioane compacte; ele pot face structura unor capitole dense într-o carte despre războiul popular și conducătorii lui.

16

Exprimat în termeni militari, Avram Iancu realizează în timp scurt încercuirea forțelor inamice din Abrud, printr-un dispozitiv adînc, articulat, suplu, capabil să poarte atît lupte de apărare, cît și ofensive. Indiferent de planurile lui Hatvani și de comunicațiile alese să-și dezvolte ofensiva, ori să se retragă, armata revoluționară putea ca, prin mișcări rapide pe creste, ori la adăpostul pădurilor, să-l atace concomitent cu toate forțele, ori succesiv în timp și în locuri diferite, fie la flancuri, fie în spate, fie în încercuire. Hatvani nu-și poate desfășura trupele în defileul Cîmpenilor. O parte din trupele lui Iancu face restricții la ieșirea din Abrud spre Zlatna. La fel de încorsetat ar fi și la ieșirea din Abrud spre Brad. Avram Iancu îl domină de pe toți versanții care curg spre Abrud. Tunurile de lemn și cele de aramă pot trage

în aglomerările de trupe din piață și de la ieșirile din Abrud.

În ziua de 8 mai, Hatvani realizează cu mirare că este încercuit.

Se adeveresc spusele acelui Crișănuț tăiat de Hatvani cu sabia numai cu cîteva zile înainte: „Nu săltați așa curînd, pînă nu auziți și părerea moților".

17

Știrile aduse în taină din Abrud și sintetizate de Toma Avrămuț spun că, în replică la încercuirea Abrudului, Hatvani i-a arestuit pe Buteanu, Dobra și limbutul fost primar Boeriu, adeptul înfocat al împăcăciunii și al depunerii armelor. Încearcă să-i intimideze spre a le forța mîna, amenințîndu-i cu moartea. Asta în 8 mai cînd goarnele au sunat alarma și patrulele de husari au adus vestea încercuirii. Hatvani intră într-o panică care se derulează în atrocități. Apelăm mai ales la notele lui Toma Avrămuț, pe lîngă amplul raport al lui Avram Iancu, pentru că aceste note sînt pline de freamătul și autenticitatea clipei. Hatvani are consilieri dintre localnicii din Abrud. Are două companii izolate la Roșia. Gîndește rezolvarea situației tactice prin două atacuri simultane: unul pe drumul Bradului, spre a-l degaja și a face legătura cu garnizoana Brad și Zarandul, spre a aduce trupe noi și altul dinspre nord, pe drumul Cîmpenilor, spre a ataca cu efectivele de la Roșia, cu intenția să-și scoată oamenii din încercuire și să-l atace pe Avram Iancu din spate.

• Atacul pe drumul Bradului începe printr-o recunoaștere-șarjă a husarilor. Decurionul primar Iambor împușcă calul subofițerului care conduce șarja asupra lăncierilor străjuind o abatiză improvizată din două care și cîțiva ulmi doborîți în grabă. Este învălmășeală. Honvezii porniți în pas alergător pe urmele husarilor cad în ambuscada tribunului Aiudeanu. Lăncierul Ion Ristei a Mucorii (Risteii luptaseră sub Horea) pune piedică cu coada lăncii unui caporal mustăcios, care se clatină și scapă focul în aer. Ristei îi împlîntă lancea în gît. Este singurul mort al luptei. Husarii galopează înapoi. Lăncierii hăcuie patru honvezi care lasă armele și susținuți de camarazii lor încearcă să fugă. Aiudeanu și Iambor fugăresc inamicul pînă la intrarea în Abrud.

• Gruparea care atacă din nord, de la Roșia spre Abrud, constituită ca un detașament principal de rupere este formată din cele două companii de honvezi, întărite cu 400 gardiști maghiari înarmați, locuitori ai Roșiei, care se dedaseră la atrocitățile cunoscute de oamenii tribunului cîmpenar Mihai Andreica, avînd rubedenii și prieteni printre cei uciși. Este o după-amiază de mai însorită, mirosind amărui a mugure și frunză fragedă.

Junele tribun urmărește de sub un mănunchi de mesteceni tineri desfășurarea pentru atac a companiilor de honvezi, avînd în rezervă gardiștii care și-au împodobit pălăriile cu pene de cocoș. Are un lanț de trăgători ascuns în poala Dealului Schiolnei, în drumul Cornei și altul în abruptul care cade în pîrîul Roșia, putînd manevra flancul stîng al atacatorilor. Ceilalți vînători sînt în cete, cu arma lîngă ei. Lăncierii stau în dispozitiv de atac pe marginea pădurii și a rîpei. Toma Avrămuț da amănunte despre cele cinci atacuri ale honvezilor și gardiștilor, aflate de la Andreica și luptătorii lui. Andreica spune că auzea gîfîitul lanțurilor de trăgători inamici, că le vedea sudoarea șiroindu-le pe obraz, oamenii aceia nu erau învățați să urce la deal și că a ținut pe lîngă el zece vînători renumiți, care pușcau numai în ofițeri, untărofițiri și gradați. S-au ales alți cinci vînători pentru gardiștii pe care-i cunoșteau și-i pușcau pe alese, adică pe cei care săvîrșiseră violurile și omorurile. Planul lui Andreica a fost împlinit aidoma, fără sminteală. Adică răritul atacatorilor prin tragerile tiraliorilor ascunși în tufe, pe după pietre, pînă cînd rîndurile inamicului ajungeau la douăzeci de pași. Atunci țîșneau din acoperiri lăncierii și bărdașii. Însuși Andreica ataca cu ai lui fie dintr-o aripă, fie din alta. Inamicul se retrăgea spre Roșia după fiecare atac. Își refăcea dispozitivul. Îl completa. O lua de la capăt, fără să încerce nici o altă manevră.

Sub seară.

Culori liliachii.

Andreica atrage compania de la flancul stîng într-o vîlcică spre Corna, unde este măcelărită pînă la cel din urmă soldat. Inamicul intră în derută. Se strigă cu disperare *„oda vagyunk“* — *sîntem pierduţi*. Urmărirea este crîncenă. Intrarea în Roşia are urmări cumplite. Mulţi localnici din gărzile aţîţate şi înarmate de Hatvani se ascund în mine. Sînt urmăriţi şi ucişi. Sînt căutaţi în pivniţe. În podurile caselor. Nu se cunoaşte mila. Nici iertarea. Trădarea se pedepseşte cu moartea. Jafurile, siluirile, incendierile se pedepsesc cu moartea. Casele făptuitorilor sînt date pradă focului. Pier 300 de honvezi şi gardişti. Adică jumătate din efectiv. Fugarii scăpaţi pe poteci ajung la Abrud, aducîndu-i ştirea lui Hatvani care intră în a doua criză de isterie criminală a zilei.

18

Hatvani, avîndu-l alături pe Dragoş răvăşit de evenimente, conştient că a fost folosit ca o unealtă netrebnică împotriva fraţilor de sînge, are o întrevedere cu Petre Dobra cel morbidios, slăbit de boală, care se sfîşie în sine, ca şi Buteanu, pentru naivitatea lor, care acum capătă cu totul alte sensuri şi valori. Cei cu care intraseră în tratative, pe cuvîntul şi onoarea cărora contaseră şi-au lăpădat măştile. Este limpede ca lumina zilei că nu propăşirea românilor se urmăreşte, ci exterminarea lor, Kossuth nerenunţînd la faimoasa lui lozincă : „Unire sau Moarte“. Hatvani dispune ca gărzile să se împartă în două. Unele la uşa sălii, altele la uşa de jos, din piaţă. Clădirea gălbuie, masivă, se află şi astăzi în centrul Abrudului.

Petre Dobra este întrebat ultimativ şi arogant de Hatvani, avîndu-l tălmaci pe deputatul Dragoş, dacă se duce sau nu să-l aducă legat pe Avram Iancu şi să publice românilor ordinul de a depune armele. Hatvani trăieşte o paranoie evidentă, fără nici o legătură cu realitatea din jur. Dragoş se bîlbîie penibil. Petre Dobra îi acuză de sperjur. Pe Hatvani îl face criminal iresponsabil ; iar pe Dragoş de-a dreptul vînzător de neam. La semnul lui Hatvani, aghiotantul deschide fereastra, Dobra încearcă să apuce un scaun. Este lovit cu garda sabiei de sergentul care auzind chemarea aghiotantului, năvăleşte în sală, urmat de doi husari. Luptă scurtă. Dragoş, livid. Cu buzele tremurînd.

— Aruncaţi-l, ordonă Hatvani roşu de mînie.

Petre Dobra este zvîrlit de la etajul edificiului în piaţă, unde este căsăpit cu săbiile, de gardă. Trupul lui este tîrît în mijlocul pieţii. Sîngele i se scurge pe caldarîm, plătindu-i ruperea de popor.

Seara, cînd i se înfăţişează honvezii şi gardiştii fugari de la Roşia, Hatvani ordonă ca românii aflaţi prizonieri să fie scoşi în piaţă şi împuşcaţi. Unii sînt înjunghiaţi cu baionetele. Alţii sînt maltrataţi şi apoi ucişi. După miezul nopţii femeia Ana Nuţ trece Abruzelul printre două patrule şi aduce ştirea lui Avram Iancu. Avram Iancu îi ordonă lui Toma Avrămuţ să convoace un consiliu de război cu Balint, Vlăduţ şi Corcheş pentru ziua de 9 mai în faptul dimineţii.

19

Avram Iancu ţine pentru sine şi comandanţi numai ceea ce constituie secret al operaţiilor. Restul este publicat trupelor prin adunările de dimineaţă. Împuşcarea abrudenilor şi asasinarea lui Dobra, în loc să intimideze, ridică un val de protest. Toma Avrămuţ urmăreşte reacţia trupelor de sub comanda popii Simion Groza, unde însuşi face publicaţia. Concluzia în ceea ce-l priveşte pe Dobra :

— Dacă rămînea cu noi era viu şi biruitor.

— Asta-i dreptatea lui Kossuth !

Toma Avrămuţ a simţit durerea, poate remuşcarea lui Avram Iancu, pentru că nu i-a ţinut din scurt pe cei încrezători în făgăduielile lui Dragoş. De asemenea grija

lui pentru Buteanu, a cărui soartă este previzibilă. Consiliul de război hotărăște ca astăzi 9 mai 1849 la orele 3 după-amiază să se dea atacul general asupra Abrudului. Atacul va începe cu o lovire la aripa stîngă, condusă de Avram Iancu, avînd sub ordine trupele biruitoare ale lui Andreica. Nădejdea se pune în grosul trupelor de sub comanda vice-prefectului Nicolae Vlăduț, avîndu-l „conzilier" pe căpitanul imperial Ivanovici.

9 mai 1849, ora 3.

Sună buciumele în toată împrejurimea Abrudului.

Ecourile pătrund în casele orășelului. Toma Avrămuț se-ntreabă cum îl vor fi răscolit pe Buteanu, care de atîtea ori le-a auzit înainte de atac. Pe Buteanu aruncat în lanțuri de Hatvani. Pe Dragoș, care acum le aude. Pe Boeriu cel harnic la limbă, el însuși în lanțuri, dacă nu cumva ucis aseară de călăii lui Hatvani. Cum vor fi ascultat puținii români rămași în viață ? Ce-i vor fi tălmăcit buciumele, lui Hatvani ?

Iancu se află la Mestecani.

— No, dară, spune Andreica, își scoate sabia și i-o arată Iancului, rîzînd.

Iancu urmărește plecarea la atac, cu neliniște. Îi spune lui Avrămuț :

— Mă Tomo, aiștia au foc în vine, nu sînge.

Lăncierii lui Andreica atacă fulgerător, cu chiote cumplite. Atacul pune pe goană liniile de trăgători inamici și Andreica ajunge pe clinele care domină Abrudul dinspre Dealul Băieșilor. Repede curier la Iancu să-i trimeată un tun, ca să bată piața. De asemenea îi cere Iancului să se pornească atacul cel mare. Se află prea aproape de dușman, cu aripile descoperite, fiind lesne de atacat prin spate. Vede curtea casei lui Buteanu și îi spune baciului Găvrilă Șirț din Neagra — baci Gavrilă are cam la 50 de ani, e trunchios, chior de-un ochi, își poartă părul împletit ca-n vremea Horii, uns cu seu de oaie — că nu știe cum să facă să-l scoată pe Buteanu de la Hatvani. Baciul Găvrilă Șirț îl privește fix cu ochiul lui verde și-i spune :

— El o vrut-o, domnișorutule !

Avram Iancu se neliniștește, neauzind buciumele sunînd atacul la gros. La nădejdea lui, popa Vlăduț.

Ivanovici, scrîșnește și pornește la galop pe coasta Băieșilor, urmat de gardă și de Toma Avrămuț, care-și spune că astăzi oricum intră în luptă, ori vrea, ori nu vrea Iancu. Iancu dă busna în drumul Cîmpenilor, chiar la ieșirea din Abrud. Taie un husar care-l ochește cu pistolul, este o patrulă de husari întărită cu un pluton de honvezi încă nedezmeticiți de năvala moților, Toma Avrămuț atacă subofițerul călare, care-și trăsese sabia și cu calul bine dresat îl ia pe Iancu din coastă. Garda de moțogani răstoarnă honvezii, apucă să taie cîțiva și Avrămuț îl spintecă pe subofițer de la umăr spre piept, scîrbindu-se brusc cînd țîșnește sîngele și omul cade pe gîtul calului.

Trec drumul în goană. Coboară malul pîrîului, trec dincolo, urcă la galop spre Piatra Rară. Căpitanul Ivanovici în ceartă cu popa Vlăduț care-i strigă în față că nu este căpitan împărătesc, fără numa un laș și un mișăl. Iancu întoarce spatele căpitanului consilier care se opusese ordinelor de atac date de Vlăduț sub motiv că nu popii comandă aici.

— Hai, frate Simioane ! Înainte ! spune Iancu.

— Doamne-ajută !

Popa Vlăduț își face trei cruci mari, își scoate sabia și chiuie o dată haiducește :

— Hai, ficiori !

Atunci se rupe Toma Avrămuț de Iancu. Adică descalecă și printr-o vale de pîrîu îl ajunge pe popa Vlăduț, care spre mirarea lui, se dovedește pe cît de cutezător, pe atît de viclean. Adică împinge înainte grupe mici de vînători care, ascunși pe după tufe și pietre, pușcă în tiraliorii inamici, împingîndu-i spre Abrud.

— Au, au, frate Tomo ce-o să auzi tu de la Iancu ! rîde Vlăduț... Dacă tot ești aici (fluieră odată de răsună valea și se înfățișează un bărbat hirsut), du-te cu creștinul ăsta bun Ion Trifa, auzi Ioane, să-mi cădeți colo-n gura uliții, cam prin grădina aia cu mărul, vezi-l ?

— Vădu-l părinte, da văz și honvezii, așa că te apără !

Este un contraatac al honvezilor ieşiţi pe companii de unde fuseseră ascunşi în marginea de apus a Abrudului, prin grădini, prin luncă. Linii dese de tiraliori, baionetele sclipesc amenințător, Toma Avrămuţ aude pocnetele armelor, vede flăcăruile ţîşnind la gura ţevilor, gogoloaiele de fum se ridică pe toată linia tiraliorilor purtînd şepci înalte cu cozoroc şi jambiere albe, apoi se aude glasul lui Vlăduţ strigînd cîntat :

— Toţi odată !... Sună mă pre corn !

Un cornist tînăr şi nebărbierit sună pe un corn de bou legat cu inele de alamă. Salva vînătorilor pleacă, tivind dealul cu un şerpar de fum albăstrui. Se aud gloanţele piuind. Unul venit de la honvezi retează o crenguţă de mesteacăn. Crenguţa cade la picioarele lui Toma Avrămuţ, care vede cum salvele dese ale vînătorilor opresc liniile trăgătorilor inamici. Atunci văzduhul se sfîşie de glasul dintr-odată subţire al popii Vlăduţ :

— Pe ei, măăă ! Pe ei !

Popa Vlăduţ o ia la goană de vale, cu sabia goală în dreapta şi Toma Avrămuţ nu-şi poate explica de unde au răsărit coloanele de lăncieri care aleargă pe urmele popii, cu lăncile lucii împoncişate. Toată împrejurimea se umple de chiote.

— Amu, domnişorule, hai că ne mîncă părintele, dacă nu-i plinim porunca, spune omul acela hirsut, cumpănind în stînga o bardă cumplită.

20

Refăcînd momentele celei dintîi bătălii cu Hatvani la Abrud, Toma Avrămuţ scrie că atacul vice-prefectului Nicolae Vlăduţ a fost hotărîtor, aducînd decizia. Vlăduţ a atacat grosul trupelor lui Hatvani pe două coloane, una gravitînd pe ieşirea spre Cîmpeni, cealaltă, din flancul drept, spre ieşirea de către Brad. Aici s-a infiltrat el, urmînd ordinul lui Vlăduţ, care cu ochi limpede de soldat încercat a văzut forma de secere a grădinii aceleia, a unui

gardist abrudean venit călăuz. Infiltrîndu-se din luncă în grădina cu pomet, Toma Avrămuţ a căzut în spatele unei companii de honvezi care, ascunsă după nişte garduri, luase la ochi flancgarda coloanei de lăncieri români. Asaltul la lance a stîrnit panică şi oroare. Compania s-a debandat în cunoscutul strigăt semănător de panică : *Oda vagyunk !*

Andreica împinge tiraliorii inamici pînă în fundul grădinilor de sub Dealul Băieşilor.

Vice-prefectul Simion Groza pune în aplicare o nouă tactică de luptă. Alcătuieşte cete de izbire din lăncieri pe care le strecoară în flancul şi spatele inamicului, oamenii tîrîndu-se pe sub malurile rîpoase, ori sărind din tufă în tufă. Aceste grupări de izbire atacă la lance, fără să dea chiot, fără nici o larmă. Ele au la flancuri decurii de vînători, apărate de lăncieri şi bărdaşi, pe lîngă care se dau cîte doi cornişti. Cînd inamicul se repliază spre a face faţă lăncierilor ţîşniţi din acoperiri, sînt luaţi pe cătare de vînători. Însoţitorii dau chiote, se sună cornii, larma se preia din grupare în grupare, zăpăcind inamicul care se crede încercuit de forţe copleşitoare. Din ce în ce mai des, în după-amiaza de 9 mai se rupe frontul tiraliorilor şi companiile lui Hatvani sînt împinse spre interiorul oraşului.

La ceasurile 9 seara baciul Todor i-a spus lui Toma Avrămuţ că a văzut nor greu deasupra vîrfului Chiuz şi că în cîteva ceasuri are să plouă, iar mînc zi va fi negură. Toma Avrămuţ trece peste lupta lui cu sabia împotriva unui locotenent de honvezi ieşit dintr-o casă din margine, s-a dovedit că era casa gardistului ungur Kovács Imre, aflat călăuz pe lîngă Hatvani, locotenentul a strigat : „foc" şi din pătul s-au tras trei focuri de armă, plumbii au trecut prea sus, moţii au pus foc la pătul care avea fîn încă din toamnă, slobozind vacile. Cei trei honvezi au sărit în lăncile care-i aşteptau. Toma Avrămuţ l-a provocat pe locotenent la luptă cu sabia. Acela a surîs dispreţuitor, răspunzînd că nu se bate cu slugile şi, fulgerător, a scos pistolul, i-a tras cocoşul, nu înainte ca Toma Avrămuţ să i-l zboare din mînă cu o lovitură cu latul sabiei. Locotenentul a pălit. Şi-a tras sabia. Toma

Avrămuț l-a întrebat curtenitor într-o maghiară academică, de ce s-a sustras de la lupta unității lui, umblînd după muieri. Ofițerul l-a suduit urît și s-a repezit asupra lui cu o lovitură isteață, dintr-un fel de lovitură laterală, un *coup de côté* soldățesc. Toma Avrămuț s-a apărat prinzînd lama pe mijlocul sabiei și instinctiv, respingînd-o, a bătut un pas înapoi. A văzut lumina dulce de mai învăluind curtea largă, a văzut flăcările înalte mistuind pătulul, fumul ducîndu-se spre vale și țeava armei pe care o-ndrepta spre el, din tîrnaț, o femeie despletită. Locotenentul a intrat în focul tras din tîrnaț. Plumbul l-a lovit în cerbice. Plumbul aproape că i-a despărțit capul de trup. Omul a căzut cu fața în iarbă. Femeia a azvîrlit arma în curte. A intrat în casă.

— Cățaua ! a spus careva...

— Lăsați-o ! a poruncit Toma Avrămuț, neștiind dacă femeia l-a țintit pe el, sau dinadins pe drăguțul de cîteva zile. La lăsarea întunericului s-a întors la Iancu, spunîndu-i c-o să plouă și că mîine va fi negură.

— Te-ai răcorit ? l-a întrebat Iancu.

— M-am !

— Dacă-ți mai faci de capul tău, te pușc cu mîna mea ! Hai că avem treabă și te așteptată oamenii tăi, care se uită la mine și nu mă cunosc.

Avram Iancu a trimes porunci ca vînătorii să se strecoare pînă aproape de linia posturilor inamice și să țină sub foc orice grupare care s-ar forma la ieșirile din Abrud. La miezul nopții a început o ploaie țîrîită de mai. Dintr-o dată au izbucnit miresme dulci-amărui de mugure, de iarbă fragedă și de frunze abia ieșite în ploaie. Vîrît sub un umbrar alcătuit din crengi și trunchiuri subțiri de anin, Toma Avrămuț, reface scena luptei cu locotenentul. Își dă seama că femeia era tînără și de mare frumusețe. Se cutremură la gîndul că mîine se va da asaltul asupra Abrudului. Că obtuzitatea lui Hatvani seamănă aidoma obtuzității consilierului montanistic Nemegyei din Zlatna. Că ferocitatea lui Hatvani va atrage asupra Abrudului, ca și la Zlatna, răzbunarea moților. Ascultînd ploaia (n-a vrut să se cartiruiască la Abrud-sat), s-a-ntrebat, a cîta oară, de ce n-a înțeles Kossuth, bărbat luminat, că un popor nu poate fi silit să se lepede de sine și că singura soluție pentru a se trăi pașnic și creator în Transilvania este cea propusă de Comitetul Național Român : respect reciproc, egală îndreptățire, reprezentare proporțională cu numărul etnici. Este o noapte neagră sfîșiată de pușcături dese. Toma Avrămuț se-ntreabă dacă Nemegyei, Hatvani, conducătorii feroci ai echipelor de vînătoare „s-au pus vreodată în relație cu istoria“, gîndind momentul lor în raport de aceasta. Ce-a așteptat Nemegyei de la istorie, înscenînd vicleșugul lui criminal de la Zlatna ? S-a gîndit el la felul cum vor privi mîine românii majoritari pe consilierii montanistici, inteligenția maghiară, cînd buna lor credință și respectul în cuvîntul de om au fost atît de crîncen înșelate ? Ce vor gîndi de Kossuth, de Dragoș, de Hatvani și, generalizînd, de relațiile dintre cele două popoare aduse de fatalitatea istorică în împrejurarea de a fi vecine ? Avram Iancu a asigurat Abrudului și populației lui de orice neam, o libertate deplină, respectul persoanei și al proprietății, fără să facă din asta un merit deosebit. Iată că vine Dragoș, un renegat, aducînd mesajul președintelui guberniului maghiar, un mesaj cu adevărat în spiritul și esența eliberatoare a revoluției ; că același prezident folosește mesajul ca pe o capcană, ordonîndu-i maiorului Hatvani să folosească încetarea de arme ca pe o capcană, iar mesajul ca pe o acoperire a manevrei de a năvăli în inima cetății de piatră a românilor : Apusenii, Kossuth, după lozinca „Unire sau Moarte“, încearcă acum *Delenda Carthago.-Qui prodest ?*

21

Preceas de zi, 10 mai 1849.

Negură deasă.

Umezeală. Stropi de apă căzînd pe zeghile moților de strajă.

Abrud.

Încă de la miezul nopții Hatvani și-a dat ordinele. În centrul Abrudului se formează convoaiele. Familiile gardiștilor unguri implicați în execuții și silnicii sînt luate la carele armatei, sau sînt primite cu căruțele lor. De asemeni oricine vrea să părăsească Abrudul sub protecția trupelor. Nu se alertează posturile de tiraliori, dinspre celelalte ieșiri, afară de cele dinspre Cernița. Se consideră trupă de sacrificiu, împreună cu linia trăgătorilor. Copitele cailor se înfășoară în cîrpe. Osiile sînt unse. Se aduc între baionete cîteva familii românești, ca ostateci de pus înaintea lăncilor moțești. Este adus Buteanu în lanțuri.

Ora 4.

Hatvani se pune în marș spre Cernița, fără să fie simțit de străjile dinspre nord, est și sud, cu atît mai mult cu cît husarii produc diversiuni, trăgînd focuri din capul ulițelor și plecînd la galop.

Palidă lumină ușurînd negura. Corcheș de veghe aude sforăitul cailor. Zgomotul rafurilor de fier. Dispozitivul este alarmat din om în om. Ștafetele se țes între comandanții dinspre Cernița. Tribunul Iacob Olteanu, din Cîmpie, de la Vaideiu, decurionul primar Iambor, tribunul Aiudeanu și Rusu sînt în arme. Ștafetă la Iancu. Corcheș și Olteanu atacă capul coloanei. Aiudeanu și Rusu cad năprasnic pe mijlocul coloanei, s-o taie în două și s-o bată pe părți. Grijuliu cu viața lui, Hatvani ține ostatecii pe lîngă sine. Gardiștii din Abrud își aduc familiile tot aici, încurcînd desfășurarea trupei. Lupta este crîncenă, corp la corp și se termină cu măcelul avangardei, soldați, gardiști, familiile acestora. Tîrîndu-l pe Buteanu după el, Hatvani profită de un gol între luptători și gonește spre Brad cu garda de husari care nu-l părăsește. Grosul coloanei este împins în Abrud, cu lancea în coastă.

Se luminează de ziuă.

Negura se zdrențuiește.

Buciumele și cornii sună asaltul. Tunarii Iancului împing tunurile în mijlocul drumurilor de intrare în Abrud. Vînătorii țîșnesc din curți, de pe ulițele strîmte. Lăncierii asaltează pe centurii care pot manevra ușor, luînd cu

asalt cazarma, instituțiile, casele. Se trage în asaltatori de la geamuri. Din poduri și pivnițe. Asaltatorii la rîndul lor cercetează casele din pivniță pînă-n pod, pătulele, grajdurile, cocinele. Inamicul se extermină. Vice-prefectul Nicolae Vlăduț și vice-prefectul Simion Groza redevin preoți. Se opun măcelului cu sabia în mînă. Asaltul atinge piața centrală.

Oroare.

Zac pe caldarîm, ciopîrțite, însîngerate, în poziții chinuite, trupurile celor asasinați de Hatvani.

— Doamne iartă-mă! strigă popa Vlăduț, vîrîndu-și sabia în teacă.

Un potop de plumbi pornit din bisericile reformată și romano-catolică seceră lăncierii. Un plumb trece prin zeghea lui Toma Avrămuț. Altul prin borul pălăriei popești a popii Vlăduț.

— Tîlharii, mormăie popa... Nici besearicile nu le iartă...

Se face că nu vede asaltul final al lăncierilor care țîșnesc de pe toate ulițele, chiuind năprasnic. Uciderea se plătește cu ucidere. Casele românilor sînt cunoscute și ocolite. Acolo au fugit și s-au ascuns familiile unguresți, vecine.

În partea de piață unde atacă Andreica și cîmpenarii, baciul Găvrilă Șirț de ani 50, vede cîțiva husari și honvezi, alcătuiți într-o formație „Vîrf de lance“, încercînd să spargă încercuirea și să iasă în drumul Zlatnei... Spre mirarea tribunului Andreica, baciul Găvrilă, cu codițele lui împletite ca-n vremea Horii săltîndu-i de sub căciulă, se repede înainte singur, înfige lancea în burta unui husar, calul aceluia cabrează, baciul îl ia în lance pe husar, îl țîpă jos din șa, smulge lancea din trupul care se zvîrcolește și o vîră în honvedul care-l atacă la baionetă.

Atunci, peste vacarmul pușcăturilor și al tolvăielilor răniților, al chiuiturilor și horcăielilor de moarte, se aude un glas gros strigînd:

— Sînjele nost' pre capul vînzătoriului Dragoș!

— Căutaţi-l pre Dragoş !

— Dragoooş !

Toma Avrămuţ încearcă să răzbată spre casele lui Boeriu unde, după cele din urmă ştiri, s-ar fi ascuns Dragoş, care n-a vrut să plece cu Hatvani. Sau poate că Hatvani nu l-a luat, ştiind că ura faţă de Dragoş se va răsfrînge îndoit asupra lui. Îşi imaginează coşmarul prin care trece Dragoş, auzindu-şi numele strigat de miii de glasuri, blestemat, ocărît şi suduit.

Deodată un chiuit de triumf răsună din casa care stă peste drum de biserica evanghelică. Ajunge acolo în clipa cînd lăncierii îl ciopîrţesc sălbatic pe deputatul şi trimisul amăgitor al lui Kossuth Lajos, prezident al Comisiei apărătoare de ţară — *honvédi bizotmány*.

Toma Avrămuţ contemplă zguduit trupul masacrat înfiorător al celui care şi-a asumat povara trădării neamului său. Unde sînt scrisorile lui ameninţătoare ? Unde sînt lingăii care-l înconjuraseră aici şi la Cîmpeni ? Unii ucişi de Hatvani. Unii vîrîţi în gaură de şarpe. S-a gîndit Dragoş la relaţia lui cu Istoria ? S-a gîndit. Văzînd-o prin răsplata pe care-o va primi, nu de la poporul lui, ci de la asupritorii acestuia. Măriri. Rangul la Pesta.

Şi destinul, care l-a plătit la Abrud, prin lăncile moţilor vînduţi lui Hatvani.

22

Un curier vesteşte sosirea trupelor lui Axente Sever de la Zlatna. Toma Avrămuţ iese în calea prietenului său cu rugămintea lui Iancu să pună capăt abuzurilor şi să exercite rol sever de poliţie militară.

Este după-masa zilei de 10 mai.

Precedat de ordinul dat pe buciume „adunaţi-vă fiecare la locul său", în sunet de corn, în formaţii strînse de centurii, cu el călărind în faţă sub steag, Axente Sever intră solemn în Abrudul căzut pradă răzbunării. Decurii de puşcaşi şi lăncieri adună trupele risipite la vînătoare

de oameni. Cei răzvrătiţi sînt legaţi pe loc. Uliţele sînt patrulate cu severitate. Spre căderea serii se statorniceşte liniştea. Trupele sînt retrase în bivuacuri. Căruţele încarcă morţii românilor şi ai lui Hatvani. Se numără 2000 de honvezi, husari şi gardişti.

Noaptea de 10 spre 11 mai este a serviciului divin pentru cei martirizaţi de Hatvani.

Avram Iancu trece călare pe la fiecare corp de trupă. Mulţumeşte pentru vitejie. La lumina înaltă a focurilor de bivuac le strigă oştenilor-ţărani că Hatvani s-a lăudat către ai lui Abrud că se întoarce în trei zile.

— Aşa că inturnaţi-vă pre la căşile voastre, primeniţi-vă, spălaţi-vă rănile, hodiniţi-vă şi staţi gata. Nu muierile le ţineţi în braţe, fără numa armele...

Se rîde.

Oştile se desfac. Cetele o iau peste munţi către satele semănate în patru zări. Toma Avrămuţ urmăreşte din priviri un convoi de cai, ai căror conductori poartă făclii din despicăturile de molid. Luminări fîlfîitoare lipite pe arcadele şeilor de lemn. Curmeziş, trupuri de bărbaţi.

— Cine-i ? întreabă.

— Tata !

Ori :

— Fecioru, Ion !

Sînt morţii satelor din munte, unde-i greu de ajuns cu carul.

Cea dintîi bătălie pentru Abrud a luat sfîrşit.

ABRUD (II)

1

În noaptea de 15 mai 1849 se aprind trei focuri înalte pe vîrful muntelui Vulcan, vestind întoarcerea lui Hatvani. Focurile sînt văzute de străjerii din vîrfurile Brădişorului, în dreapta drumului Brad-Abrud, stăpînindu-l din-

colo de Criş şi de pe vîrful Chiuz la ţîţa căruia suge pîrîul Ciuruleasa. Aceştia aprind focurile lor şi din vîrf de munte focurile se călătoresc la Cîmpeni şi-n toate satele din despărţămîntele teritoriale ale Apusenilor slobozi.

Străjerii sună din buciume.

Cei din sate trag clopotele în dungă.

2

Ajuns la Brad, avocatul-maior scăpat cu viaţă la Abrud depune o foarte zeloasă activitate epistolar-avocăţească spre a se disculpa faţă de superiorii lui. Nu-şi face nici un fel de probleme de conştiinţă pentru asasinatele de la Abrud, pentru masacrarea familiilor luate sub protecţia lui, trecînd totul în contul raţiunii politice şi al războiului. Este obsedat de ideea revanşei. Nu-i pasă de cei 2000 de morţi ai trupelor proprii. Se certfică previziunea Comitetului român de pacificaţiune *„Dar pînă cînd încă simţurile noastre nu sînt ameţite de sîngele bătăliilor, pînă cînd încă judecata noastră nu e turburată de furia patimilor, să mai vorbim o vorbă de umanitate."* Apelul a rămas fără răspuns. Sîngele bătăliilor, furia patimilor răvăşesc orgoliul tăvălit rău de lăncile ţăranilor munteni. Un avocat-maior comandînd o oştire de profesie, încadrată cu ofiţeri de profesie, care s-a acoperit de glorie în bătăliile cu trupele imperiale şi cele ale banului Jellačic, care a învins trupele ţaristo-imperiale la Codlea, este spulberat şi distrus de o oştire iobăgească, condusă de popi schismatici şi tineri jurişti, înarmată cu lănci şi furci, avînd drept artilerie nişte puşcoace din lemn. Dacă nu distruge oastea moţească, se va acoperi de ridicol pînă în veci. Îl are pe Buteanu la mînă. Îl va spînzura după victorie, cu asistenţă, în piaţa Abrudului. Deocamdată la temniţă sigură, depărtată de locurile luptelor : Baia de Criş. Şi tot zelul pentru formarea unui corp de trupă cu totul redutabil. Hatvani are împuternicirile şefului guvernului şi profită de ele din plin. Toţi soldaţii care au scăpat de măcel prin păduri, în zdrenţe şi neînarmaţi, sînt adunaţi la cazarmă, re-

echipaţi şi reînarmaţi. Din trupele garnizoanei şi din aceştia formează două batalioane, fără să aibă prevederea de a izola fugarii. Spre a se scuza şi explica, aceştia povestesc în dormitoarele trupei grozăviile războiului neobişnuit din muntele împădurit. Atacuri de noapte la lance. Moţii vin, ucid, dispar în neguri. Poveşti teribile, crude. Noii înregimentaţi nu dovedesc nici pe departe zelul şi dorinţa de răzbunare a şefului lor, despre care se şopteşte că, pentru a-şi salva pielea, a dat pieile soldaţilor lui în lăncile moţilor, care de fapt, s-au întors la treburile lor ţărăneşti, fără complexe şi fără nici un gînd de viitor legat de Hatvani. A năvălit peste ei, a ucis, l-au alungat, este firesc să fie aşa, acum plugăresc, îşi văd de oi, de vite, iarba înverzeşte munţii, poienile, sînt case de şindriluit, altele, cele arse de năvălitori, trebuiesc reconstruite, viaţa e musai să intre în ogaşul ei firesc.

Hatvani nu ia în considerare tocmai aceste date simple şi fireşti.

Cheamă două companii de secui de la Deva. Şi-l raliază prin scrisoare eroico-demagogică pe faimosul bandit Rózsa Sándor, spaima satelor româneşti pe care la calcă cu lotrii lui, prădînd, siluind şi ucigînd în numele patriotismului — beneficiile acestui patriotism ardent fiind împărţite între lotromani.

După această achiziţie de prestigiu — el o vrea ca factor moral îmbărbătător pentru trupe şi semănător de panică pentru adversar, răspîndind zvonul şi primindu-l pe Rózsa Sándor frăţeşte, acesta intrînd în Brad la galop şi toată banda puşcînd din pistoale, — face o a doua achiziţie pe care o popularizează trupelor şi populaţiei ; cele două companii din legiunea austriacă „Cap de mort" — *Todtenkopflegion*, legiune revoluţionară luptînd împotriva tronului şi împăratului, raliată la armata lui Kossuth într-o perfectă confuzie ideologică. Deci două companii „Cap de mort" (aveau o insignă cap de mort pe care o purtau la pălăriile verzi de vînători tirolezi), jurate revoluţiei şi libertăţii, venind la Hatvani să lupte împotriva revoluţionarilor români. Acestor trupe se adaugă gardiştii scăpaţi din Abrud şi Roşia, adică 2800 de oameni însoţiţi de 4 tunuri cu muniţia necesară pentru 10 zile de luptă.

Studenţii vienezi radicali ai companiilor „Cap de mort" au drept deviză „Victorie sau moarte" şi, paradoxal, vor preceda în istorie alte trupe „Cap de mort", cărora timpul şi popoarele le-au rezervat acelaşi destin : nimicirea.

3

Toma Avrămuţ primeşte ştiri din Brad zilnic, printr-un releu rapid. Un tăietor de lemne gîngav, şchiop, îmbrăcat în zdrenţe, juristul Andrei Pagu din Baia de Criş, nepot al căpitanului horean din Brad, Adam Pagu, cel mai bun actor al echipelor de teatru studenţeşti, care sparge lemne pe la casele notabililor, vorbeşte ungureşte şi este cunoscut de santinele, făcîndu-şi prezenţa zilnică la poarta cazărmii, unde îşi dă porunci şi execută mişcări aproape impecabile, cu o armă închipuită. Este primit la bucătărie. I se dă un castron de ciorbă, după ce repetă programul în faţa bucătarului şef.

Andrei Pagu doarme sub podul unde a adunat Crişan capii zărăndenilor, sau prin luncă, pe unde apucă. Are o secure şi o straiţă mare de cerşit. Încă ceva, care nu se vede şi nu atrage atenţia. Memoria. Ştie coduri de legi pe de rost. Pe după miezul nopţii, urcă pînă la nucul din drumul spre Valea Bradului. Aici vine Simion Suci din Potingeni. Cîntăreţ la biserică. Repetă de două ori ce-i spune Andrei Pagu. Se duce la Valea Bradului, la soră-sa. Scrie ţădulă, femeia, rămasă văduvă după luptele lui Buteanu, ascunde ţădula în opincă şi se duce călare la Zdrapţi, unde este măritată altă soră. De aici la Mihăleni această soră, ori feciorul. De la Mihăleni este circuit dublu. Un curier la Abrud, unde stă Toma Avrămuţ, altul rămîne să primească mesajul următor. Andrei Pagu i-a trimes mesaje în 12, 14 şi 15 mai. Vestea plecării lui Hatvani a primit-o în 15 mai la orele 4 după-amiaza, deci înaintea aprinderii focurilor pe vîrful munţilor. Cu ea, componenţa trupelor şi ordinea de marş. În noaptea de 15 spre 16 a primit al doilea mesaj de la Pagu, care-l vestea despre un convoi de căruţe cu victualii şi muniţie care se formează la Brad.

Al treilea mesaj venit de la Mihăleni îi anunţă noul itinerar al lui Hatvani care evită abatizele din strîmtoarea Buceş-Vulcan, luînd drumul Blăjenilor-Blăjeni-Vulcan-Vulcan-Buceş.

Sinteza informaţiilor este trimisă lui Avram Iancu la Cîmpeni.

4

În al doilea mesaj primit de la Andrei Pagu este un post-scriptum.

„Buteanu la Baia de Criş. Oi căuta să-l slobod. Mi-ar trebui o decurie de-a ta, cu decurionul Avram Dobă, care mi-e văr de-al doilea." Toma Avrămuţ încropeşte un plan de a-l elibera pe Buteanu printr-o lovitură de noapte la Baia de Criş cu centuria lui, strecurată prin pădurile dintre Ribiţa şi Rişca. Se îndoieşte că va putea să-şi pună planul în lucrare înainte de bătălia cu Hatvani. Învăţînd din experienţa nenorocită de acum opt zile, gărzile româneşti care asiguraseră liniştea şi paza oraşului se adună în ziua de 16 mai la orele 8 în capul Uliţei Băieşilor, cu muieri şi copii. De aici, Toma Avrămuţ le îndreaptă spre Coasta Henţii, unde să aştepte oştile Iancului. El rămîne în supraveghere pînă cînd vede cea dintîi patrulă de husari urcînd spre casa Buteanului. Urcă Dealul Băieşilor şi, după cele hotărîte cu Iancu, îşi aşază postul de observaţie şi legătură pe buza coastelor care urcă Dealul Schiolne, deasupra lui Abrud-sat.

Aici primeşte ştafete şi de aici îl informează pe Avram Iancu.

5

Hatvani dovedeşte oarecare precauţie.

Încă din timpul marşului stabilise dispozitivul de luptă după cucerirea Abrudului. Încearcă o dezamăgire, colorată

cu accese de furie, găsind Abrudul pustiu de oştile Iancului. Ar fi vrut să-i întoarcă lovitura printr-o încercuire urmată de masacru. Acum ştie Abrudul. Fixează dispozitivul. Neţinînd seama de experienţa recentă, procedează cu aceeaşi uşurinţă la dispersarea forţelor, anulîndu-şi propriile lui planuri precaute. Există un joc nestăpînit al făloşeniei, al îngîmfării şi megalomaniei pe care Toma Avrămuţ îl comentează din punctul de vedere al psihologiei. Hatvani este un instinctual. Pentru a-l face să greşească, deci să fie vulnerabil, trebuie ca de la început să i se aplice cîteva lovituri usturătoare. Atunci pierde controlul ansamblului şi se repede să dea contralovituri întîmplătoare, scăpînd frîiele conducerii. Toma Avrămuţ, ca şi Iancu, speră ca populaţia românească rămasă în Abrud să fie scutită de silnicii după ce Hatvani a înţeles că acestea pot fi plătite îndoit şi întreit. Din cuibul lui de observare Toma Avrămuţ constată că Hatvani greşeşte grav din clipa intrării în Abrud.

Deci, din clipa intrării, Hatvani poate fi derutat psihologic. Toma Avrămuţ urmăreşte prin cercetaşi mişcările trupelor lui Hatvani. Cercetaşii sînt dublaţi de ştafete călări. Acestea au ordinul să vestească cel mai apropiat comandant de mişcările care se fac în teritoriul lui.

O companie de honvezi mărşăluieşte la Roşia prin Gura Cornei şi Corna, ca să aducă la Abrud familiile maghiare rămase la Roşia. Toma Avrămuţ se miră de inconştienţa lui Hatvani. Patrule tari de husari cercetează drumul înaintea companiei de honvezi. Altele cercetează drumul Zlatnei spre Cerbu şi Bucium. Ştafetele lui Toma Avrămuţ ajung cu o jumătate de ceas înaintea patrulelor, astfel că centurionii alarmaţi încă de cu noapte îşi conduc cetele în acoperiri, supraveghind potecile şi drumul.

Compania de honvezi ajunsă la Roşia fără să fi primit foc convinge cele cîteva familii, rămase fără a fi vătămate cu ceva, s-o urmeze la Abrud, dovedind că Hatvani are planuri de exterminare şi că vrea să-şi ferească conaţionalii de represaliile fireşti. Pe drumul împădurit de pe dealul Popa Zaheu compania este atacată de localnici şi pusă pe fugă. Lasă trei morţi, deschizînd şirul pierderilor

lui Hatvani. Patrulele de la Corna şi Bucium, din aceeaşi stupidă concepţie teroristă, dau foc cîtorva case. Casele sînt din lemn. Ard pînă-n temelii, cu tot avutul oamenilor. Patrulele se văd dintr-o dată ameninţate cu încercuirea. Cete ţărăneşti se ivesc ca din pămînt din boschete, din alunişti, de pe văi. Hăituite şi strîmtorate în Pădurea Popii, patrulele scapă la galop, ducînd vestea lui Hatvani care asistă la retragerea companiei trimisă la Roşia.

Încăpăţînarea românilor de a se apăra îl pune sub presiune.

6

Seara de 16 mai.

Cerul înalbăstrind piscurile.

Tulnicele.

Satele moţilor cu fumul albăstriu ieşind prin şindrila acoperişurilor ţuguiate. Culori zeieşti plutind blînd spre Silba. Boare răscolitoare, dulce-amăruie curgînd pe firul văilor, boare mirosind a cetină şi a tămîie. Ţara Moţilor căzută în legendă şi-n vis, dacă n-ar fi tulnicele. Şi focurile de la creste. Şi repedele ţăcănit al potcoavelor. Ţundre. Pălării negre. Iţarii albi. Muierile petrecîndu-şi bărbaţii. Fierul luciu al lăncilor...

Şi clopotele.

Pe dungă.

Mereu pe dungă.

Pînă cînd ?

Noaptea de 16 spre 17 mai.

Plină de forfota tăcută a cetelor înarmate care curg din toţi munţii şi de pe toate văile spre castrele din Cîmpeni, unde tatăl Iancului le îndreaptă spre locurile de adunare hotărîte de fiu-său. S-a produs o schimbare în dispozitivul celei dintîi bătălii. Judecarea informaţiilor trimise de Toma Avrămuţ, cercetarea făcută de Hatvani spre Bucium, îl silesc pe Iancu să întărească cu grosul, comandat de vice-prefectul Nicolae Vlăduţ, ieşirea către Zlatna. Adică

Iancu hotărăşte acelaşi dispozitiv de încercuire al Abrudului, avînd de scop să conducă la asaltul general prin care să îl nimicească pe Hatvani, dar cu centrul de greutate pe drumul Abrud-Zlatna, unde se află aripa stîngă comandată de Vlăduţ, avîndu-i în subordine pe tribunul Olteanu şi cei doi fraţi Faur, Ioan şi Nicolae, oameni din cîmpie, care s-au dovedit buni luptători în munte şi de care buciumanii ascultă cu sfinţenie, văzîndu-i mereu înainte, cu sabia împumnată.

Tribunul Andreica, cîmpenarul, cu ai lui, pe colinele dinspre Roşia, adică legînd aripa stîngă Nicolae Vlăduţ, pe la nord de Abrud, cu aripa dreaptă, unde se numără la a doua bătălie pentru Abrud nume noi : fostul prefect al Cetăţii de Baltă, Macarie Moldovan, fostul prefect de Cluj, avocatul Ioan Boţeanu, avîndu-i drept călăuze şi comandanţi de batalioane pe cei care luptaseră tot aici în prima bătălie : tribunul Clemente Aiudeanu. Rusu şi... Boeriu. Aripa dreaptă în acelaşi dispozitiv, legînd drumul Cîmpeniului cu al Bradului, cu ordinul să le interzică.

Încercuirea se închide la sud, pe colinele de pe malul Abruzelului de către vice-prefectul Simion Groza.

Fără să subaprecieze forţa lui Hatvani şi fără să se lase ameţit de biruinţa asupra lui, cu toate că devenise legendar, Avram Iancu concentrează la Cîmpeni o rezervă puternică, cu artilerie şi arme de foc dobîndite de la morţii şi răniţii lui Hatvani, alarmîndu-i pe popa Balint şi pe Axente Sever, care, de fapt, constituie al doilea cerc gata să se închidă în jurul lui Hatvani.

Dimineaţa de 17 mai.

Coloanele oştirii revoluţionare mărşăluiesc spre Abrud.

17 mai spre orele 11.

Dispozitivul de încercuire se încheie.

7

17 mai la amiază.

Căldicel.

Un vînt dulce susură prin molidişuri.

Hatvani repetă scenariul care l-a înfrînt cu cîteva zile înainte. Atacă puternic la Cerniţa, pe drumul Bradului şi concomitent spre Roşia. Încăpăţînarea de a ataca spre Roşia, ştiindu-se încercuit, demonstrează, cum dovedeşte analiza operaţiunii făcută de Toma Avrămuţ, că este limitat şi obsedat de o idee fixă : Roşia. Ca scop tactic, ce intenţie ulterioară avea să dezvolte stăpînind Roşia, nici harta, nici situaţia reală nu puteau să demonstreze. Roşia este o direcţie de atac fără nici o finalitate tactică, în afara răzbunării. Ca să mascheze direcţiile principale de efort, Hatvani constituie mici grupări de atac cu care pipăie tăria încercuirii.

Pe direcţia Roşia şi Cerniţa lupta este înverşunată. Tiraliorii honvezi cărora li se explicase că moţii nu au muniţie sînt vînaţi unul cîte unul ; iar salvele de oprire fac goluri mari în dispozitivele de atac.

La Cerniţa, tribunii Aiudeanu şi Rusu coboară în drum trei care încărcate cu saci plini cu crengi şi frunze, mînate de zece lăncieri, avînd în frunte doi vînători călări. Ambuscada, două decurii de vînători şi două centurii de lăncieri, de-o parte şi de alta a drumului, culcate în rîpe şi acoperite cu ramuri verzi. Patrula de husari se ascunde la cîţiva zeci de paşi de ambuscadă, chiar în firul apei, cu caii la mînă. Trimite la galop un husar, care vesteşte compania de honvezi din antegardă. Compania vine la pas alergător. Se dispune la pîndă în faţa ambuscadei tribunilor. Se aud strigătele cărăuşilor. Scîrţîitul carelor. Glasurile celor patru neveste cocoţate pe saci. Prada este la vîrful baionetei. Poate victualii ale Iancului. Poate muniţie. Lăncierul Ion Zgîrciu ascuns pe muncel, într-o desime, cînd vede grupa de honvezi ieşind tiptil din rîpă, croncăne supărat. Este semnalul atacului. Focul repede din spate ridică compania, silind-o să caute adăpost în luncă, de unde este izbită de focul celeilalte decurii. Urmează zăpăceala şi asaltul la lance. Jumătate din honvezi pier în drum. Apoi cei doi tribuni atacă grosul asupra căruia tabără un batalion al fostului prefect de Cluj.

17 mai orele 8 seara.

Murgeşte în culori liliachii.

Amîndouă grupările de izbire ale lui Hatvani sînt împinse cu foc în periferiile Abrudului.

8

Noaptea de 17 spre 18 mai 1849.

Iancu primeşte rapoartele centralizate de Toma Avrămuţ, care-i admiră sîngele rece, răbdarea şi stăpînirea de sine. Toma Avrămuţ se-ntreabă care alt comandant atît de tînăr ca Iancu, glorios după bătălia abia cîştigată, nu s-ar fi repezit în luptă să-şi sporească legendele şi cîntecele pe care i le închină moţii. Cînd îi duce raportul, îl găseşte în şcoală, unde pe strujac de paie răniţii rabdă să li se curețe rănile. Avram Iancu glumeşte şi rîde cu ei :

— Ai fo dat de ăl cu coarne, baciule Ristei, c-am auzît că mai mult îţi stăteau ochii la cojocul ăluia, decît la baineta lui ? Aşa-i ?

— Auzi dumneata, craiule, Iancuţule, să poarte el cojoc în lăsatul verii. Doamne iartă-mă, c-o fo un cojoc mîndru tare, cu pielicică de mieluţ albu ca spuma laptelui... Şi mi l-o luată hameşul ăla de Mămăligă, că zîcea : io te-am scăpat, aşa că dă-mi mulţam şi zăuită-l... Auzi dumneata ?

Lumînări.

Muieri umblînd cu scamă, cu feşe, cu seu cald.

Zamfira nicăieri. Îi spune Corcheşoaia că nu mai rabdă rănile. Şi tolvăielile. S-a îmbrăcat cu haine de-ale lui, bărbăteşti şi : „s-o tot dus să te coate, că n-am văzut muiere care să-şi ţîie bărbatu ca pre drăguţ, ca Zamfira asta a ta".

Cu Iancu în cancelaria şcolii :

— Dacă nu-l nimicim, dacă-l scăpăm iară, nimic n-am făcut, frate Tomo. Să-l măcinăm, mîne, să-l măcinăm poimîine şi, cînd l-om strînje în braţe, să-şi deie sufletul. Prea multe păcate şi-o luat pre cujet. Prea multe silnicii. Asta din pontul nostru de vedere. Mai este şi celălalt pont. Politic. Adică oastea lor o fo mai tare ca a împăratului şi a ţarului împreunate. Da' nu-i mai tare decît a românilor. Mîne vine vremea socoţii. Ce te uiţi la mine ca la un mort ?

A fost noaptea celei mai aprige înfruntări cu Iancu, notează Toma Avrămuţ. Plecată de la ştirile venite de la

Viena pe calea ocolitoare a Bănatului răscolit de Eftimie Murgu. Toma Avrămuţ aflase prin colegul lui de studii şi bun prieten, dr. Karl Oschaniţki (dacă Charlotta, sora lui Karl n-ar fi murit ucisă la o vînătoare de vulpi de calul nărăvaş pe care-l călărea şi din imprudenţă, ar fi fost cumnaţi, pierzînd-o pe Zamfira, acest alter-ego al său) toate uneltirile perfide ale cabinetului austriac împotriva *Memoriului Naţiunii Române din Marele Principat al Ardealului, din Bănat, din părţile vecine ale Ungariei şi din Bucovina*, adresat împăratului la Olmütz în 13 februarie 1849.

Acest memoriu a cărui copie i-a dat-o lui Iancu, document istoric pe care el îl crede capital pentru istoria tuturor românilor, semnat de Andrei Şaguna, Ioan Mocioni de Făn, proprietar din Bănat, protopoul Ioan Popasu din Braşov, Ioan Stoica, August Treboniu Laurian, Iosif Pop de Macedonfi, ardeleni, dr. Ioan Dobran, agent de curte — Bănat, dr. Eudoxiu Hurmuzache, mare proprietar din Bucovina, dr. Constantin Pomuţ, Vasile Ciupe, ardeleni, Lucian Mocioni de Făn, bănăţean, Iacob Bologa, ardelean, Mihail Botnariu, deputat de Dietă, bucovinean, cuprinde, sintetizează şi defineşte starea românilor, participarea lor la evenimentele anilor 1848—1849 şi doleanţele lor. Cele două regimente grănicereşti din Ardeal se rup de sub ascultarea ministeriului condus de Kossuth, punîndu-se sub ordinele generalului comandant austriac. Românii ardeleni dau o oştire populară de 195.000 de oameni şi 4000 de recruţi. Bănatul înfiinţează batalioanele 3, 4, 5 şi 6 ca şi o armată populară pusă la dispoziţia comandamentului austriac. Se enumeră jertfele. Se cere : Unirea tuturor românilor din statul austriac, într-o singură naţiune de-sine-stătătoare, cu administraţie naţională de-sine-stătătoare, cu cap bisericesc, şcoli, cap naţional, limbă românească, reprezentare proporţională la Dieta universală a imperiului, împăratul să accepte titlul de Duce al românilor.

Memoriul a făcut să intre în panică diplomaţia vieneză, mai ales după ce-a fost publicat în gazeta „Bucovina" din Cernăuţi din 9 martie. Karl Oschaniţki l-a înştiinţat încă de după marea adunare de la Blaj că diplomaţia vieneză nu vede cu ochi buni emigraţia românească şi solidarizarea ei cu revoluţia ardelenilor. Corespondenţa lui Magheru către Kossuth, umbletele Bălcescului au alarmat-o de-a binelea. Memoriul i-a stîrnit panică. S-a lucrat pe brînci, zi şi noapte, să i se dea împăratului argumente istorice, politice, di-

plomatice spre a respinge „Memoriul". S-a atacat fiecare punct al petiţiei. Prietenul lui vienez i-a transcris documentul secret. Toma Avrămuţ ţine pentru sine argumentul împotriva tuturor românilor din imperiu : ...„*este cu totul inadmisibilă întrucît acordarea acestui punct al petiţiei ar dizolva numitele ţări aparţinînd Coroanei creînd, în locul lor, o ţară nouă, de-sine-stătătoare a coroanei : — România*".

Iancu a citit scrisoarea lui Karl. A citit toate argumentele cabinetului prin care se resping rînd pe rînd cererile „Memoriului". Chipul lui frumos s-a boţit. I-au căzut trăsăturile.

— Pentru ăştia sînjerăm ? l-a întrebat.

— Pentru noi ! Pentru altă judecată a istoriei. Nu de mîine. De poimîine. Mă, n-auzi (i-a sărit în piept încleştîndu-i grumazul), nu-mi otrăvi credinţa ! Am lipsă de ea, frate Tomo. Nu în împărat. O închipuire care prinde la noi. În direptul nost ! Kossuth o spus-o. Mare adevăr. „*Naţionalitatea se cîştigă cu arma !*" Uite că noi o cîştigăm cu arma. Asta se scrie în istorie. Poate şi „Memoriul". Viermii ăia de canţelarie îi zic „petiţie". Văz'ta-i ? O năţiune face „petiţii", tu-ne dracu în foalele lor de cioclenderi şi hoheri !

S-a liniştit tîrziu. Dreptatea a rămas de partea lui. Hatvani trebuie zdrobit. Apusenii îi musai să poarte pe culmile munţilor steagul nesupunerii românilor la legile lui Kossuth, la „unio", transformînd lupta împotriva unirii cu Ungaria în argument pentru istorie.

— Aşa că mîne fă bine şi du-te la Abrud, la popa Vlăduţ şi întăreşte-l. Io stau aici că-l văz mai bine pe Hatvani de aici, decît de acolo... Tare sîntem sînguri sub soare, frate Tomo, şi nădejdea aia din urmă tot în lăncile noastestă, aşa cum de la început am fo zîs-o !

9

Abrud.

18 mai 1849.

Trîmbe subţiri de ceaţă alburie pe valea Abruzelului. Zori. Şi cu ei cele dintîi împuşcături. Vînătorii au primit

ordine în timpul nopţii. Cei ai popii Vlăduţ şi ai popii Simion Groza. Să se strecoare şerpeşte. Să alunge în oraş anteposturile lui Hatvani. Plumbul şi omul. Nici o puşcătură mai departe de 80 de paşi. Cînd roua groasă începe să se zbicească şi fumul ceţii să se risipească, subunităţile lui Hatvani execută cea dintîi cercetare prin luptă. Plutoane de husari încearcă ieşirea spre Zlatna. Şarjează în lungul şoselii spre Gura Cornei, de altfel slobodă. Sînt oprite cu foc tras din imaşul dintre şosea şi pîrîu. Din poala pădurii. Apar şirurile de tiraliori honvezi. Se conturează aceeaşi direcţie de atac Corna-Roşia. Centurile de la flancul drept al popii Vlăduţ manevrează îngemănat cu cele de la flancul stîng al tribunului Andreica. Lăncierii stau ascunşi după trunchiurile molizilor, eşalonaţi în adîncime. Este umbră deasă, o pastă verzuie sub molizi. Se aude chiţăitul veveriţelor speriate de jder. Miroase a răşină. Paşii cercetaşilor, opincă moale călcînd cetinile căzute, pufoase, nu se aud. Vînătorii sînt cei care manevrează. Cîte cinci. Cîte zece, avînd grosul în linii dese, pe versantul opus lăncierilor. Cei cinci, ori zece vînători deschid foc. Apoi se ridică, se fac văzuţi, par zăpăciţi, fug, se-ncură, se-ncurcă. Honvezii — raniţa la spate, greoi, împovăraţi de muniţie, de schimburi — se răspîndesc în trăgători să-i prindă. Grosul mărşăluieşte în pas viu. Patrulele de flanc trec pe sub nasul lăncierilor. Deodată salva în plin, trasă de sub poala pădurii. Vaiere. Oamenii cad în drum. Răniţii se sprijină în arme. Patrula de flanc se ascunde după molizii din margine. Deschide foc. Atunci se desprind neauzit lăncierii. Onuţ Jinar, Dumitruţ Roştea, Florea Urs şi ceilalţi, cunoscuţi pentru agerime. Se apropie din molid în molid. Cînd honvezii încarcă armele, ori cînd le duc la ochi, le sar în circă. Îi înjunghie. Le iau armele. Pe urmă este atacul tăcut al lăncierilor. Tac pînă ajung la cîţiva paşi de cei întorşi cu faţa spre vînători. Îi văd răniţii. Strigă. Prea tîrziu. Lăncierii dau chiot. Se reped. Lancea ajunge pieptul honvedului cu mult înainte ca baioneta de la ţeava puştii să ajungă la pieptul lăncierului. Pierderile sînt de la 1 la 20 în lupta corp la corp, dacă nu de 1 la 30. Scrima cu arma împotriva lăncii conduce la moarte. Gruparea de izbire este dată peste cap. Resturile se retrag,

apărîndu-se cu foc. Vînătorii lui Andreica țin tiraliorii sub foc pînă cînd cele două companii cu efectivele rărite ajung în marginea Abrudului.

Din nou cercetarea prin luptă spre Roșia a eșuat.

De fapt, Hatvani, nețînînd cont de pierderi, încearcă să semene confuzie în legătură cu planul de fugă din Abrud. Îl macină o panică oarbă. Îi este frică. Abrudul a devenit cimitirul gloriei pe care și-o visase.

10

18 mai 1849.

Amiază.

Hatvani cheamă la el ofițerii de honvezi care s-au distins. Le ordonă să ia sub comandă companiile de secui, o companie de voluntari „Cap de mort" și să atace atît pe drumul Bradului, dar și peste Abruzel, lovind trupele popii Simion Groza spre a degaja flacul stîng al grupării de pe șosea.

Compania 6-a din *Todtenkopf* legion se află în repaus cu armele făcute piramidă, chiar pe locul din piață unde a fost azvîrlit de la fereastră și hăcuit — Petre Dobra. Cei patru „apostoli" : „contele" Willi Benkendorf, „pictorul" Joseph Albrichsfeld, „poetul" Ludwig Selmen și „comunistul" Franz Sigerus stau trîntiți pe caldarmîul cald, din piatră de rîu, cu spatele sprijinit de peretele primăriei. Și-au dezbumbat tunicile verzi de *Jäger*, și-au pus pe genunchi pălăriile tiroleze cu insigna „Cap de mort" și par să moțăie. De fapt vorbesc în șoaptă, pentru că la cîțiva pași se odihnește un pluton de tiraliori secui. Este un fel de a zice că oamenii se odihnesc. Asistă la un spectacol dat de un haiduc al lui Rózsa Sándor care își aruncă cuțitul enorm, cu o dexteritate uluitoare, într-un pervaz de ușă. Omul îmbrăcat pitoresc, cu cămașa albă și surtuc negru fără mîneci, purtînd pe umeri un dolman vișiniu, încălțat cu cizme roșii, se cumpănește, își mijește ochii, poartă mustăți lungi, bălaie, prelinse pe la colțul buzelor, apoi, fulgerător, ți-

nînd cuțitul pe palmă, își destinde mîna și cuțitul trece sticlind prin lumina fragedă și se înfige zbîrnîind în același loc din pervazul nu mai lat de trei degete. Tiraliorii scot strigăte entuziaste.

— Ce nu înțeleg, șoptește Franz Sigerus, fiul unui croitor din Salzburg, este de ce trebuie să se dea foc caselor acestor oameni foarte săraci. Am recitit aseară *Manifestul* lui Marx și Engels.

— Slăbește-mă cu Marx, Franz, mormăie supărat „contele" Willi Benkendorf, privindu-l cu simpatie pe micul Franz, ușor miop, cu părul roșu sîrmos ridicat vîlvoi în semn de protest permanent, pe obrazul căruia soarele și vîntul au lăsat o spuzeală deasă de pistrui.

— Urlă poziția de clasă în tine, Willi... Să trecem... Auziți cum sună de ciudat limba acestor oameni : „Pună zioa dau la tumneata... Fenit io Fiena — acolo Kaiser — imperat reșede — atuc la tine liberalismus"... Drace ! Mi se-nțepenește limba în gură... Mi-e sete !... Auzi, Albrich ! Dă-le dracului de zmîngăleli... Nu te duci să umpli gamela cu apă ?

— Du-te singur, putoare, mîrîie „pictorul" Joseph Albrichsfeld, trăgînd repede cu un creion gros pe un carton scos din raniță, conturul aruncătorului de cuțit. Cu mișcări dibace îi desenează dolmanul, mîneca largă a cămășii, arcul elansat al trupului.

— Viguros tipul, șoptește Ludwig Selmer sprijinit cu tîmpla de umărul camaradului și prietenului. Se înroșește brusc. Joseph stăruie prea mult cu privirea asupra trupului zvelt, ai cărui mușchi se ghicesc la fiecare mișcare.

— Ludwig ai rămas la *Actul doi*, replica lui Homunculus :

„Mantaua dă-o-ncoace !
Să ne-nvelim ușure cavalerul.
Vă poartă zdreanța împreună pe sub nori
Mai jos, mai sus, cît ține cerul.
Eu luminez, tot înainte !"

declamă șoptit „contele". Este nepotul contelui Benkendorf, fost general-adjutant al fostului împărat, crescut în-

tr-o disciplină cazonă de taică-său, colonel în retragere, care i-a administrat fără milă vergi crîncene atunci cînd i-a declarat că nu-l atrag zorzoanele uniformei, că monarhia este un anacronism, că se face medic și „comunist". A fost dezmoștenit și aruncat în stradă. Este student la medicină. Banii trimiși în ascuns de mama îi primea printr-un servitor la Iudit, amanta lui, modistă pe Eschenbach Strasse, nu departe de Burggarten. Willi este atletic, exercițiile de scrimă și echitație impuse de „bătrîn" l-au dezvoltat armonios, urăște din adînc războiul, este umanitarist, făcînd din medicină scopul înalt al vieții. „Nu lua ce nu poți da", este deviza lui. S-a înrolat în legiune cînd a găsit-o pe Iudit cu un superb locotenent de dragoni, căruia fata îi trăgea tocmai cizma. Un locotenent de dragoni cu umor, care, văzîndu-l, i-a întins celălalt picior, spunîndu-i : „Din moment ce ai venit neanunțat și ne deranjezi, plătește". Trage vîrtos „lieber Willi și Herr Doktor !" „Ce-ai zice de un schnaps, așa ca între bărbați ?... Haide, Iudit, trap. Herr Doktor nu crede niciodată vorbele femeii, chiar dacă poartă chipul Madonei"... Îi este dor de berăria „La Pelican", de petrecerile lor studențești. Poate dragonul va fi murit, poate Iudit are acum un cuirasier — scîrboasă viață. Nu poate da viața, este chemat să vindece suferința, a ajuns un soldățoi care ucide și din toate idealurile lui s-a ales praful. Aruncătorul de cuțit îl enervează. Loviturile seci îi zbîrnîie în creieri.

Cînd Ludwig scoate *Faust* din raniță și-l frunzărește (el închide ochii, lăsîndu-se dezmierdat de soarele cald, peisajul de aici îi amintește peisajul dulce dinspre Linz — Doamne, unde-au rămas hoinărelile lor de sfîrșit de săptămînă prin *Jägerwald*, cînd Iudit ducea pe braț coșul cu friptură rece de pasăre, cînd...), o umbră se așază între el și soare :

— Nu-mi lua ceea ce nu-mi poți da, mormăie.

— Domnilor, am onoarea să mă prezint : caporalul de tiraliori secui Mikes Antal, student ca și voi. V-am auzit vorbind de *Faust*. Am încercat să traduc în germană din Petöffi. M-ar onora dacă ați binevoi să ascultați cîteva poezii traduse de mine și să-mi faceți critica de cuviință.

„Contele" vede obrazul frumos al unui june cu ochi verzi, mustăți arpadiene ; tînărul stă rezemat în armă și-i

zîmbește arătîndu-și dantura strălucitoare. Mikes Antal poartă în raniță versurile lui Petöffi și romanul istoric al scriitorul favorit, transilvăneanul Kemény Zsigmond, *Gyula Pál*, apărut în 1847. Face parte din plutonul locotenentului Jármi Marton, care l-a pedepsit corporal pentru că n-a vrut să execute ordinul de a pune la sînul mamei ucise un copil de cîteva luni. De atunci (întîmplarea a avut loc la Blăjeni) locotenentul nu scapă nici o ocazie să-l umilească, punîndu-l la cele mai înjositoare corvezi, batjocorindu-l în fața plutonului în care sînt destui asasini sadici. Azi-noapte fiind în post cu Kornis Kelemen, acesta i-a spus fără nici o fereală : „Mîine îl împușc pe Jármi". Kornis nici măcar nu este consătean cu el.

— Dă-mi să citesc eu, spune „poetul" Ludwig Selmen, răsfățatul studenților pentru harul lui de a improviza cuplete glumețe și epigrame caustice la petrecerile găzduite magnific de hangiul Trausch din *Schwarzlackenau*, pe malul Dunării. „Magnificul Trausch".

Atunci vine în pas alergător locotenentul Jármi Marton, ținîndu-și sabia în stînga, absolut regulamentar și strigă :

— Secuii, adunarea !

11

...Hatvani este plecat peste hartă. Simte mirosul de usturoi și tutun pe care-l exală Rózsa Sándor. Încearcă să-i explice pe unde să atace arătîndu-i firul de vale care cade în flancul stîng al popii Simion Groza, dar bravul haiduc nu înțelege semnele cabalistice mîzgălite pe hîrtie, mormăie „da, da" și cere să vadă pîrîul cu ochii. Ce pîrîu poate fi acolo pe hîrtia aia ? ! Rîde gros și-l asigură că o să scoată mațele popii ăluia și o să-l spînzure cu ele. Cînd trebuie să plece ? Acum ! Foarte bine ! După ce-o să-l spînzure pe afurisitul de popă, o să aducă țeasta popii domnului maior și domnul maior o să i-o plătească cu o treime din prada care se va lua.

...Cancelistul Adam Medrea mănîncă reculeș supa de găină pe care i-o pune maică-sa, Agaftia, cu o scîrbă moale, leșuită

— Îți arde de zupă, Adame ? ! Na zupă !

Cancelistul soarbe cu plăcere. Cere piparcă. Maică-sa Agaftia îi dă piparcă dintr-un ciubăraș.

— Ai fo auzită pușcăturile ? întreabă Agaftia Medrea, văduvă de 7 zile. Pe gardistul Ion Medrea l-or pușcat ai lui Hatvani în piață, înainte de a intra moții. Era beteag. L-or luat din pat. „Ăsta-i făcut cu hoheriu ăla de Mereuț, păcatele mele, nu-i din sînjele lu' răposatu ca Todora, mă face de rușine, de rușine face mormîntul lu' taică-su", gîndește mama, privindu-și fiul care este îmbrăcat nemțește, are unghii lungi la degetele mici, mustață subțire, obrazul uscat, părul rărit spre frunte și tîmple, parcă ros de molii.

Cancelistul nu se tulbură de privirea aprigă a mumă-si. O analfabetă care nu visează decît sînge și răzbunare, de parcă răposatul i-ar fi fost drăguț și s-ar fi jurat lui pe viață. Taică-său a fost cărăuș, om cu stare, a mai făcut și contrabandă cu sare, cu aur, a crescut-o pe bolînda de Todora ca pe-o contesă, lui i-a tăiat subsidiile cînd era studinte la Peșta — e adevărat, făcea un an în cam trei ani —, i-a nenorocit viitorul și nici maică-sa n-a fost ușă de biserică. Așa că el este neutral. Nu-și pune viața pentru Avram Iancu. Nu-și pune viața pentru Kossuth. Este neutral. Slujba și-o face cinstit. Statu-i stat, nu adunătura Iancului. Hatvani îl ține tălmaci. Zupa este grasă și cu piparcă simte cum te-ngrașă.

— Tăt nu te duci la ai noștri ?

— Tăt ! Și nu umbla cu răzvrătirea, că te pîrăște oarecine și-mi strici viața. Destul trag după Todora, bolînda dracului și tîrîtura.

Cu o mișcare iute, prelinsă, Agaftia Medrea îi trage fiului două palme zdravene, de-i mută capul cînd pe-un umăr, cînd pe altul. Pe urmă-i toarnă zupa în poală.

— Dîrză !... Nu al meu ești, scîrnă ! Nu al meu !

— Al lui Mereuț, șoptește cancelistul și se ridică tremurînd.

Agaftia iese bufnind ușa. Mai bine pleca cu Todora la moți.

...Dogarul și rotarul Pavel Șulea încheie roata de tun, suduind printre dinți. Căprarul săcuiesc duhănește din lulă, ținîndu-și pușca cu baionetă între picioare. Calfele i-au fugit cu moții Iancului. A rămas singur. Pe Ana, nevastă-sa și pe Sînziana le-a ascuns în pivniță, într-un despărțămînt făcut anume, zidit, cu intrare pe sub pat, în casă. Căprarul săcuiesc rîde, duhănește, vorbește românește stricat și-l suduie că este jurat, gardist, i-a spus lui, Rebekka, vecina, cine este dogarul și rotarul, un român puturos băutor de sînge.

— Hai moi, asta rotar și unde Ana, ha ?

Pavel Șulea încheie obada. Se face că nu aude. Căprarul îi trage cu ochiul, îi spune că el n-are treabă cu Ana, îi ajunge Rebekka, n-o satură nici o companie pe Rebekka, dar femeia vorbește, îi îndeamnă pe soldați s-o aducă și pe Ana, acum ei pleacă la bătaie cu porcii de popi, el nu se lasă pînă n-o să scopească măcar un popă românesc. Îi place cum lucră. Mare meșter, n-are ce zice. Și el este rotar din Malnaș, mare hoț este românul, n-a cioplit altă spiță, a văzut că asta abia mai ține și asta, și asta... le-a pus la loc să se rupă roata după cîteva poște. Îl privește hoțește pe sub gene, rotarul Pavel Șulea rîde și el, rîd amîndoi, dar Șulea este mai repede la mînă. Îi dă cu barda una la gît. Aproape îl descăpățînează. Îl dezbracă. Îl aruncă peste o stivă de scînduri pusă la uscat. Se aud pași cătănești în uliță. Îl trec apele. Se dezbracă. Se echipează cu hainele mortului. Fuge în casă. Dezvelește gura tainiței. Își strigă femeia. Fata. Iese Ana de-a-bușelea, cu cosița ei aurie împletită într-o coadă groasă. Bărbatul le silește : — „Hai, fătuțele lu' tata, hai, că-i potop, tu tolvăie-te, Ană, plînji, io vă mîn din spate, alfeliu ne spînzură și pre voi"... Ana e isteață, înțelege, ies în uliță, el cu arma la mînă, a fost cătană, știe regula, de la Rebekka se aud cîntări.

— Hai Ană, să nu ne vadă äia !

Ana o ia fuga, fuguța, iese în ulița dinspre Abruzel, se vede lunca, vrea să se întoarcă, sînt cătane acolo, atunci se aud chiote, tropote, călăreții trec prin capul uliței, nu

sînt husari, el vrea să intre „fătuţele" sub o poartă, să le ţină acolo, se desprinde un călăreţ, vine năpraznic, o saltă din zbor pe Ana şi rotarul îi înfige baioneta lungă în pîntec. Suduituri. Tropote.

Dogarul şi rotarul Pavel Şulea strigă :

— Iartă-mă, Ano !

O străpunge. Străpunge fătuţa. Sînziana ţipă. O străpunge prin gît. Unul de-a lui Rózsa Sándor îi ia capul cu sabia, din goană.

12

Amiazi.

Soarele pripeşte din cerul albastru pe care-l săgetează rîndunelele. Sus, în slavă, sub un nor alb, gogoloi, se-nvîrt în cerc patru berze. Fînul e bun de coasă. Aromeşte uşor a floarea fînului. Popa Simion Groza stă pe o şa de lemn, desfăcut la pieptul păros. Sabia, pistoalele, în iarbă. Sînt trei mesteceni mai încolo, pe-o colină, de sub care şuşuie un izvor strălimpede. Vînătorii stau tologiţi într-o rînă, cu ţevile armelor sprijinite pe braţ. Lăncierii cu lăncile alături. Unii îmbucă din traiste. Este centuria de nădejde, garda şi rezerva, oşteni care-au închis partea de Zarand dată în priveghierea lui Buteanu. Bărbat în putere, cu căutătură pe sub sprîncenele tufoase, popa Groza ar vrea să se hodinească. Nu-l lasă afurisiţii.

— Mă Toadere, mă Toadere, mă Todiranule, amu ce, Doamne iartă-mă, ai tu cu Dănilă, că ţi-o întors, mă, carul cu lemne ?

— Fără unul, brad ca lumînarea, părinte, mormăie omul bărbos, aşezat în faţa vice-prefectului.

— De ce nu i-ai fo întoarsă lemnu ăla, mă Dănilă, mă Dănilaşule, mă Dănilene ? Ha !

— D'apu, la ce să i-l întorn, domnu' părintele, dacă iel mi-o fo fugărită vaca şi vaca...

Simion Groza priveşte berzele. Un bondar tărcat galben zuzuie pe lîngă izvor. Este un cer, să te cuminici cu el, este o zi de trudă la ale gospodăriei. Oare preoteasa o fi scos stupii la soare, cu urdinişul spre răsărit aşa cum a învăţat-o ? Preoteasa lui nălţuţă şi voinicuţă şi-mplinită şi dulce la dragoste şi dezmierdătoare („iartă-mi mie păcătosul, Dumnezeule, îşi spune făcîndu-şi cruce mare, cei veniţi la judecată se smeresc, crezînd că pentru ei este crucea), eh, iartă Dumnezeu că nu la muierea altuia s-a gîndit. S-a săturat de război. S-a săturat să-l bată şaua. S-a săturat să tot audă răcnete de moarte şi să dea moartea cu mîna lui cea pentru mir, binecuvîntare şi iertare, sfinţită. Atîta vreme cît ăştia calcă munţii şi calcă Ardealul, nu poate lăsa sabia.

Simion Groza, parohul de la Rovina îşi spune că pizmuie libertatea bondarului şi că „ăştia" ai lui Kossuth s-au sculat împotriva firii, a lui Dumnezeu, care a făcut omul slobod în ordinea socială. Că s-a robit patimilor, asta-i treaba omului. Ţine de libertatea lui naturală. I-ar cam scărmăna pe aceştia doi carele de trei ani se tot pîrăsc pentru lemnul ăla şi vaca aia, Hatvani stă cu sabia asupra lor şi ei o ţin una cu lemnul şi cu vaca, atîta cuprinzînd din lumea asta largă şi luminoasă. Altfel dibaci la luptă, spurcaţii.

— Fără unu' brad ca lumînarea, părinte.

— Că mi-o fo fugărită vaca înainte de-a făta şi vaca, domnu' părintele.

Puşcături repezi pe linia posturilor de pe Abruzel, spre drumul Bradului. Unul mic, cu faţa asudată, cu clopul căzut pe-o ureche, împiedicîndu-se în lance :

— Părinteee, părinte... Hai, nu dormi c-or buit a lu' Rozsa Sándor şi ne taie, la ce stai pre şa ca Irod împărat ? Ha ?

13

— *Also*, preacucernici apostoli, şopteşte „contele" Willi Benkendorf, nu vă avîntaţi, rămîneţi pe centrul companiei şi ascultaţi comanda mea. Dacă ajungem corp la corp,

luați-l la mijloc pe Franz. Lupta corp la corp nu este tocmai punctul tău tare, Franz.

— O porcărie ! Nu suport să văd sînge ! spune Franz Sigerus, fiul de croitor.

— Atunci de ce dracului ne-am înrolat, întreabă „poetul“ Ludwig Selmen.

— Defetistule, mîrîie „comunistul“... Trebuie să vedem prăbușit absolutismul. Urăsc orice autoritate care hrănește și întărește naționalismele...

Piuuu... Piuuu... Glonțul vine de undeva din ziua caldă, albăstruie. Se-nfige în gîtul „poetului“ Ludwig Selmen. Băiatul scapă arma. „Contele“ constată că glontele a retezat carotida prietenului său. „Poetul“ se prăbușește pe spate în apele pîrîiașului care le bate pulpele, clefăind în cizme.

— Răzbunare, strigă dintr-o dată subțire Franz Sigerus.

„Contele“ ridică muribundul pe brațe. Îl trece pîrîul.

— Ne trebuiesc niște cazmale, spune.

— Ce faceți aici, nenorociților ? Lașilor, urlă un locotent maghiar, amenințîndu-i cu pistolul pe care-l ține în stînga... Înainte ! Înainte !

„Contele“ îl vede pe tînărul care tradusese din Petöffi trecînd pîrîul în fugă. Plutonul secuiesc face să sară jerbe de stropi multicolori, se aud tălpile lovind pietrele de pe fund și tînărul acela se lungește dintr-o dată în apă, scăpînd arma. Cînd se ridică, locotenentul străin urlă ceva, este vizibil că ar vrea să-l taie pe tînăr cu sabia ; se răzgîndește și o ia la pas alergător undeva înainte, printre boscheți.

„Contele“ aude comanda căpitanului lor.

— În tiraliori, pe stînga, desfășurarea !...

...Popa Simion Groza stă tupilat într-o înfurcătură de arini năpădiți de vrejuri groase de curpen. Rînduise trei vînători după un buștean căzut într-o padină dulce. Deasupra padinei, pe dreapta, este o clină mîncată de viituri. Acolo în aluniște sînt ascunși vînătorii. El are lăncierii în dreapta și stînga, una cu limba de făgețel și ariniș urcată pe rovina șerpuindă care se duce în valea Abruzelului.

De cînd luptă cu trupele regulate, a învățat să cunoască metehnele acestora. Ofițerii țin mai mult să aibă formații de tiraliori ca la carte, atacă tot ca la carte, fără să țină seama de loc și împrejurimi și viciul lor cel mai mare este că-și lasă aripile descoperite. Aripile și, nu de puține ori, spatele. Așa că el își manevrează centuriile după cum i-o cere mersul luptei. Acum însă, cînd știe că pîlcul de călăreți care bîntuie valea după cum i se năzare este ceata de lotromani a lui Rozsa Sándor, a ticluit un plan. Adică pușcașii lui din grosul trupelor să țină pe loc honvezii, săcuii și pe cei din legiunea „Cap de mort“. Muniție și arme i-au luat lui Hatvani după bătaia de săptămîna trecută, așa că se poate ține foc viu. În aripa vînătorilor, chiar în gura rovinei a lăsat loc gol. Nimeni nu trage foc din preajmă. Focul începe la aripa stîngă a Șturțului, către gura Abruzelului. Vede soarele sclipind în geamurile bisericii romano-catolice din Abrud. Vede acoperișurile caselor. Aude gîzele. Și chelălăitul de cîine, parcă lovit cu boata.

— Părinte !...

— Taci !

Are un fel de cutremur interior văzînd cît de repede și copilărește i se dă pe sabie și-n lănci lotromanul care-a băgat groaza în satele românești din Cîmpie, rămase fără apărarea gărzilor. În gura rovinei, un lotroman descălecat. Se așază în genunchi. Cercetează locurile. Își lipește urechea de pămînt. Popa Simion Groza își mijește pleoapele să nu-i vadă lotromanul sclipătul ochilor. Lotromanul scoate trei chemări de cuc. Să juri că un cuc, mîniat de oarecare pasăre, de șoim, dă de veste pădurii. Hirsutul cu lemnul, Toader Trif din După Peatră îl strînge de încheietură. Adică admiră felul cum acela îl îngînă pe cuc. Este o liniște adîncă în care pușcăturile de către Șturț i se par nefirești. Ca și strigătele de luptă. Acolo s-a trecut la lupta corp la corp. Pe măsură ce se cufundă în liniștea asta nelinişte, spăimoasă și crudă, popa Groza se adaugă pre sine prin rugăciune. Se roagă să-l ierte Dumnezeu că el însuși s-a făcut judecător ; dar lui i se cuvine a-și păstori turma, a o apăra și a o scoate la lumină. Așa că să-i

fie iertat păcatul de a ucide. Acum va ucide nu numai din nevoile apărării. Nu el s-a dus peste Hatvani în Ungaria strămoșilor aceluia, ci Hatvani a venit cu fier și foc și pieire de prunci și de muieri asupra vetrei lui strămoșești. Fără numa cu Rózsa Sándor lucrurile stau altfel. El pita noastră o fo mîncat-o, același soare l-o fo încălzită, el ucigătoriu de frate este, Cain și încă mai rău, fiară crudă și lup. Așa că ajută-mi, Doamne, să-i dau pedeapsa cu moartea, înarmînd brațul meu și întărindu-l...

...Doi lotromani cu caii la mînă. Să nu fie văzuți peste coama făgețelului. Alți patru. Urcă rovina. Stau. Ascultă. Mustăcioși. Cu sabia în mînă. Unii cu pistoale. Alții cu puști. Iată-l. Unul între ceilalți, găitănat, cu cușmulița cam nemeșească tuflită pe-o ureche, nu i se vede bine fața, pășește prelins, calul negru — cu părul luciu, cal nobil din pustă, ager, piept lat, gît arcuit, încomat, pășește slobod după stăpîn, adulmecă pe vînticelul care urcă din vale spre Măgura, noroc că este după-amiază și vîntul bate spre munte, altfel calul acela... Popa privește calul, fascinat de frumusețea lui. Deodată armăsarul, nu poate fi decît armăsar, se proptește pe picioarele dinainte. Rîn-chează ușor. În aceeași clipă Rózsa Sándor îi sare în șa, ager, de parcă ar fi zburat. Este un gol de timp în care lotromanii încalecă. Și-n care se dovedește agerimea vînătorilor din Tarnița, care hotărăște soarta lui Rózsa Sándor. De după buștean răsună un singur pocnet de armă. Lotromanul care cîntase cucește scoate un strigăt horcăit și cade pe crupa calului. Un roib. Roibul cabrează, nechează, călărețul alunecă, se zbate, rămîne cu un picior prins în scăriță. Feciorandrul Constantin Mălai sare de sub buștean și o tulește oblu la deal, ținînd arma vînătorește. Atunci se dovedește că mînia și făloșenia nu sînt buni sfetnici. Rózsa Sándor scoate un chiuit de-ți îngheață sîngele. Zboară la deal pe armăsarul negru, pintenog și o clipită popa Simion Groza se încîntă la vederea celor două ființe îngemănate cal și călăreț, forță nobilă destinsă în goană năprasnică, copitele fulgerînd în deapăn des, coama fîlfîind, coada ridicată vîlvoi, călărețul ridicat ușor în scări cumpănindu-și sabia care scoate sclipete

scurte. Popa aude vîjîitul aerului despicat de tăiș. Iată-l. Acum !

Simion Groza sare din bunget.

În aceeași clipă marginea tufanilor se tivește cu fumul pușcăturilor.

Popa vede că nici un cal n-a fost lovit. Vînătorii lui cruță caii. Mai la urma urmei dobitoacele n-au nici o vină. Planul lui s-a-nfăptuit cu o ușurință care-l doare. Călăreți răsturnați din șei. Cai speriați, tîrîndu-și stăpînii rămași cu cîte un picior agățat în scărițe. Lăncierii închizînd rovina, dînd chiote. Alte pușcături răzlețe.

— Rózsa Sándor ! strigă popa Simion Groza și tunetul glasului se ridică pe deasupra vacarmului de suduieli înfricoșătoare, de urlete de mînie, de pușcături și de zăngănitul fierului lovit de fier.

Simion Groza știe că aceleași îndemnuri lăuntrice care l-au făcut pe lotroman să greșească întîia oară, îl vor face să greșească și a doua oară. Rózsa Sándor își oprește armăsarul pe loc. Îl răsucește cu dibăcie de călăreț încercat. Stă o clipă ridicat în scări, nepăsîndu-i de plumbi — nu știe că vînătorii au poruncă aspră să-l cruțe — suduie amarnic și scîrnav, nu pre valahi îi suduie, pre ai lui care-l lasă și o tund iepurește ca să cadă în pușcăturile și lăncile despărțămîntului de rezervă, apoi, scoțînd un strigăt ascuțit de luptă, se repede oblu spre inima lui. Pînă și armăsarul își rînjește dinții galbeni, gata să sfîșie.

— Todere...

— Aici mi-s, părinte !

Simion Groza uită pe loc vălmășagul. Nu mai aude horcăielile de moarte, zăngănitul armelor, rînchezatul cailor, strigătele, sudălmile. Nu vede decît botul rînjit al armăsarului, ochiul lui stîng rău ca de lup, și pe Rozsa Sándor, dintr-o dată uriaș... Crescut în șa pînă la cer. Mustața căzută, ochii verzi mijiți, șerparul lat de piele, mîneca largă a cămășii ungurești căzută pe brațul care ridică sabia. Șarpe șuierător, ager, căutîndu-i țeasta. În clipa cînd sabia lotromanului vine pieziș și neîndemînatic peste coama armăsarului, pentru că Simion Groza face un salt în stînga călărețului, sprijinind lovitura cu săbioiul lui luat de la un husar răpus, Toader Trif oprește armăsarul din

zbor, aruncîndu-se pe dîrlogi și strîngînd dibaci zăbala pe sub falcă, în vreme ce Dănilă Jinar îl aruncă pe Rózsa Sándor din șa. Cum armăsarul cabrează, bate din copite și încearcă să se smulgă din strînsoare, sar doi lăncieri și-i aruncă lațul, stăpînindu-l.

Rózsa Sándor cade pe picioarele crăcănate, de călăreț. Dă să-și smulgă pistoalele de la brîu.

Sabia zace în fînaț. Șarpe de oțel. Mort.

Popa Simion Groza se sprijină în sabia husărească.

— Au scăpat ca la zece lotromani, părinte, spune decurionul Bratu, ștudintele. Alți vreo cincisprezece sînt între lănci. Ca și Rózsa Sándor. Popa Simion Groza stă o clipă sub lumina aurie a soarelui de mai. Se gîndește la stupina lui de la Rovina, la preoteasă, cum își piaptănă cosița grea care-o-nvăluie pînă la mijlocelul mlădiu, revine, vede rovina, pușcașii, decuria care face siguranța, lotromanii între lănci, caii ținuți de frîie păscînd lacom, unii au șeile răsucite sub burtă, vede cadavrele lotromanilor semănate în padină, au și început să se adune muscoii verzi de hoit, oftează și poruncește :

— Dați-i sabia ! Luați-i pistoalele !

Apoi ungurește :

— Rózsa Sándor, numele tău este legat de tîlhării și ucideri și pîrjol. Iată, puteam să te spînzur, după cum faptele tale o merită. Și pe voi toți, tîlhari netrebnici și fără Dumnezeu.

Rozsa Sándor ascultă și parcă discursul moralizator al popii îl veselește.

— Ești un cîine de popă puturos de slugi și tot eu am să te spînzur cu mațele din tine, dacă mi-ai dat sabia să te fălošești că te bați cu viteazul Rózsa Sándor, biciul lui Atilla pe spinarea valachilor.

— Să-l ridicăm în lănci, părinte !

— Să-l jugănim, soarele și...

...Toma Avrămuț povestește pe cîteva file lupta la sabie dintre popa Simion Groza și lotromanul Rózsa Sándor. Simion Groza i-a jurat pe lăncieri că dacă-l răpune lotrul, slobozi să fie a pleca toți prinșii, fiecare cu armele și calul

său, ba putîndu-și lua și morții. Dacă nu, atunci toți vor fi supuși morții. Ceea ce s-a și întîmplat. Rózsa Sándor s-a dovedit viclean în luptă, încercînd să-l atace pe Simion Groza cu lovituri piezișe și mincinoase. La un asemenea atac prelins, Simion Groza a ripostat cu o lovitură la cap pe care lotrul a parat-o îngenunchind și ridicînd sabia. Atunci s-a auzit un strigăt :

— Tulai, părinte !

Popa a și sărit într-o lature. Un cuțitoi de înjunghiat porci a trecut vîjîind pe la pieptul lui, înfigîndu-se în pămînt nu departe de Rózsa Sándor care căutase să-l aducă pe Simion Groza cu ochii în soare, el păstrîndu-și poziția din susul pantei. Atunci lotromanul, fulgerător, a smuls cuțitoiul și l-a zvîrlit puternic în Simion Groza. Popa a mai sărit o dată și cu un răcnet înfricoșător l-a descăpățînat pe ticălos. Lăncierii i-au ucis pe lotromani. Pe cel care aruncase cuțitul l-au ridicat în lănci.

Abia s-a sprijinit Simion Groza în sabie, stăpînindu-și tremurul din trup, ștergîndu-și sudoarea sărată intrată în ochi, cînd a venit cercetașul Ispas Murgian, vestindu-l că honvezii și „cap de mort“ au spart lăncierii de la Șturț.

— Dacă îmi ții urmele, părinte, le cădem pe spinare, a șoptit Murgian care este chior de stîngul și cam gîngav.

14

...Simion Groza a intuit în înserarea dulce de mai efectul moral al înfruntării lui cu Rózsa Sándor. N-a mai fost lipsă de porunci în lupta piept la piept care-a ținut de la orele 4 pînă spre lăsarea întunericului. I-a bătut crîncen pe honvezi. Compania secuiască a fost înjumătățită. Au căzut destui din compania a 6-a „Cap de mort“. Acum se pregătește să slujească slujba morților. Dintre toți inamicii căzuți a poruncit să fie adus trupul caporalului de săcui, care-a venit la atac fără să ridice arma, pușcat drept în frunte, în ranița căruia au fost găsite două cărți și niște manuscrise.

Cîntăreţii de strană îşi dreg glasurile dogite de chiote.

Costea Bogolea, cîntăreţul lui, rănit la umăr şi la picior, şontîcăie, aducîndu-i patrafirul şi evanghelia. Morţii sînt înşiruiţi cu faţa spre răsărit. Adică spre munţi. Spre Bucium şi Mogoş şi Rîmeţi. La stînga lor, sînt doar şase, săcuiul pe nume Mikes Antal. Baciu Cristea scapără amnarul să aprindă tămîia din cădelniţă. Se aud şuvoind apele repezi ale Abruzelului.

...Seara de 18 mai.

Abrud.

Cancelistul Adam Medrea protestează. A fost arestuit chiar la cancelarie. Un săcui îl loveşte cu pumnul peste gură. Îl podideşte sîngele. Este împins cu patul armelor în cimitir. În lumina amurgului o vede pe maică-sa Agaftia Medrea, cu ţoalele numai zdrenţe, pe vecina Raveca Savu, alte femei abrudene, unele cu pruncii de mînă şi cînd săcuii îi dau vînt între muieri, vede şi cîţiva bătrîni dinspre Drumul Ţării, chiar şi pe domnul Mihăilă Goia, care-i spune :

— Hatvani ne puşcă.

— O ne spînzură, şopteşte uica Mărian, şindrilarul, arătînd laţurile pe care soldaţii le trec peste crengile nucului vechi din marginea cimitirului. Cancelistul Adam Medrea îşi face loc printre muieri. Se duce la maică-sa. Pune un genunchi la pămînt. Constată cu o înfiorare crîncenă că este mormîntul vecin cu al tatălui său. Maică-sa îi şopteşte :

— Iartă-mă, Adame !

— Dumneata să mă ierţi, mamă ! Pentru toate ! Dacă ne duceam la moţi, îi puşcam noi pe ei.

— Taci !

Prea tîrziu. Adam Medrea vorbise tare. Vine un soldat voinic, cel care-l plesnise peste gură.

— La moţi, ha ! spune româneşte şi suduie urît... La tine spînzuram, asta porc de olah... şi asta curva spînzuram.

Atunci se petrece acel gest imposibil de bănuit la cancelistul Adam Medrea. Înhaţă piatra din marcajul mormîntului pe care o simţise sub genunchi, ţîşneşte şi-l

izbeşte atît de puternic în tîmplă pe soldat, încît îl răstoarnă. Îi smulge arma şi se repede nebuneşte printre femei, ajungînd să împlînte baioneta în pieptul altui soldat. Este împuşcat la gura ţevii de un caporal. Fără nici un ordin, soldaţii masacrează de-a valma femei şi copii şi bătrîni. Leşurile ciopîrţite ale celor cîţiva bărbaţi bicisnici sînt spînzurate. Restul cadavrelor sînt trase pe morminte, crucile de lemn smulse din pămînt şi aşezate peste hoiturile sîngerînd din belşug. Acolo unde se mai aude un horcăit, se împlîntă baioneta în gîtlejul muribundei...

...La miezul nopţii, Toma Avrămuţ află de noul masacru înfăptuit de Hatvani şi i-l comunică lui Avram Iancu sosit de la Cîmpeni, unde lăsase castrul sub comanda tatălui său, cu ordinul ca toţi cei care vin din munţi peste noapte, să fie puşi sub comandă şi trimişi pe Dealul Băieşilor la tribunul Andreica, unde se va găsi el însuşi. O ştafetă aduce ştirea că popa Balint zoreşte spre Abrud cu batalioanele lui din Trascău. Cînd are loc sfatul de luptă la Abrud-sat, vine o iscoadă a lui Toma Avrămuţ cu ştirea că centurionul Morariu, căzut rănit în luptă, a fost tîrît la cvartirul lui Hatvani unde este închis şi orăşanul Popovici şi încă puţini abrudeni, care n-au vrut să-şi lase casele.

Planul de luptă prevede atacul concentric al Abrudului, cu lovitura decisivă dată în lungul drumului Gura Cornii — Abrud.

Toma Avrămuţ consimte în sinea lui că Avram Iancu are dreptate, şi că Hatvani trebuieşte zdrobit, cu toate că perfida diplomaţie imperială îşi vinde de pe acum singurul aliat care plăteşte atît de greu această alianţă.

15

19 mai 1849.

Abrud.

Hatvani constată că este din nou încercuit şi că intrarea lui în Abrud n-a rezolvat nimic, nici în ordine militară,

nici în ordine politică. Dimpotrivă ! Fără perspectivă, obtuz, crud, Hatvani taie toate punţile de înţelegere cu Avram Iancu. Asasinatele ca represalii la înfrîngerile suferite pe cîmpul de luptă îi mînjesc drapelele, armele şi numele. Presiunea trupelor revoluţionare împinge liniile lui Hatvani spre periferiile oraşului. Noaptea trecută — sfîşiată de chemările buciumelor, percutată de împuşcături dese dovedind că inamicul are muniţie din belşug — îl înspăimîntase pe avocatul-maior. Spre ceasurile zece hotărăşte să se retragă din Abrud. Pentru a-şi masca operaţia ordonă trei atacuri simultane, pe trei direcţii, fiecare diversiune avînd tăria unei companii. La Cerniţa pe drumul Bradului, la Şturţ împotriva lui Simion Groza, pe care-l urăşte de moarte (un lotroman scăpat din încercuire i-a povestit tot felul de minciuni şi un singur adevăr, că Rózsa Sándor a fost ucis) pentru decimarea bandei pe care-o voia cap de afiş teroristic, şi spre Roşia. În timp ce companiile luptă fără succes, îşi retrage trupele, le încolonează, repartizează pentru paza artileriei compania a 6-a „Cap de mort" a voluntarilor vienezi şi ordonă ca trupele să se odihnească pe loc, îmbucînd din raniţă.

Soarele arde molcom în cerul pur şi diafan.

Tunurile au atelajele înhămate. Caii ronţăie ovăzul din traistele de piele trecute peste urechi. Tunarii încearcă să cîştige simpatia celor din compania „Cap de mort". Le oferă slănină. Ceapă. Cîrnaţ iute, cu multă paprică.

Cei trei „apostoli" sînt obosiţi. Descurajaţi. Efectele hărtănite. Stau rezemaţi de roata unui afet.

— Cine sînt sălbaticii ăştia, care ar trebui traşi în ţeapă pentru naţionalismul lor stupid ? se-ntreabă „comunistul" Franz Sigerus, arătînd cu degetul murdar de praf munţii care se profilează pe orizont.

„Pictorul" Joseph Albrichsfeld moţăie. Înghite în sec şi atunci i se vede mărul lui Adam coborînd şi urcînd. Este palid şi mormăie.

— Ce peisaj divin. Bietul meu Ludwig ! Bietul meu Ludwig ! Ce moarte idioată ! Unde ţi-a fost dat să putrezeşti, nici măcar n-am apucat să-l îngropăm, o să-l sfîşie vulpile şi cîinii.... Ce oroare ! Ce oroare !

— Oricum, să nu vă despărţiţi şi să ascultaţi comanda mea, spune „contele" Willi Benkendorf.

— Comanda mea ! Comanda mea ! ţipa isteric „pictorul"... Aşa ai spus şi ieri şi bietul Ludwig... Iartă-mă ! Nu suport ideea că l-am pierdut.

— Să ne odihnim, spune „contele".

Răsună răpăit de tobă. Ei văd piaţa, în piaţă intră trei toboşari, un pluton de honvezi, apoi sînt aduşi între baionete nişte indivizi, unul este rănit, sîngerează, poartă straie româneşti, sînt împinşi la zidul primăriei şi împuşcaţi la gura ţevii.

— Ucideţi-i !... Ucideţi-i ! strigă Franz Sigerus fiul croitorului din Salzburg care are în raniţă *Manifestul* lui Marx şi Engels apărut anul trecut... Naţionalişti cretini !... Şovinişti idioţi !

Horcăit de moarte. Trupuri care zvîcnesc oribil.

Willi Benkendorf îşi astupă urechile. Aici, viaţa pe care el o divinizează nu face nici două parale.

...Orele 1 după-amiază.

Ordine. Tropot de cai. Zăngănit de arme. Coloana lui Hatvani se pune în marş. După artilerie se-ncolonează căruţele şi la căruţe „contele" constată cu stupoare că se îngrămădesc familii întregi, femei, copii, bărbaţi care duc pilote, pături, văsărie de bucătărie.

...Cele trei companii de diversiune sînt aruncate în Abrud.

Hatvani îşi începe retragerea spre Zlatna în ideea ca să rupă cordonul trupelor lui Axente Sever, şi, de la punctul numit Valea Dosului, să-şi împartă coloana în două. O parte să străpungă prin Zlatna şi să coboare la Alba Iulia încercuită de trupele lui Bem cu care să fuzioneze, o altă parte, husarii rapizi, garda călare, căruţele cu honvezi de elită să ţină drumul prin munţi : După Piatră, Buceş, să iasă în drumul Bradului, în spatele trupelor lui Simion Groza şi să se retragă la Brad. Încredinţînd altuia comanda convoiului de căruţe şi artilerie, a grosului, se degajează de răspundere. Ştie că grosul poate fi nimicit, că artileria

este anulată de teren, că femeile şi copiii vor încurca trupele. Nu rămîne la gros să-şi asume comanda şi să-i împartă soarta, cu toate că aici se află şi răniţii, transportaţi pe căruţele trenului. S-au dat ordine severe. Să se păstreze liniştea.

— Absurd ! comentează „contele", ascultînd scîrţîitul osiilor, tropotele cailor, tropotele mulţimii, miile de zgomote ale coloanei în marş.

...Coloana este văzută de tiraliorii tribunului Andreica, de cum avangarda de husari iese din Abrud la trap uşor.

16

Popa Balint lasă veghe la Cacova Ierii. Îl are la grosul coloanei pe tribunul Ion Ciurileanu cu 3500 de lăncieri. Ciurileanu ajunge la Bucium spre orele 2 după-amiază. Aude puşcăturile dese dinspre Bucium-sat. Grăbeşte marşul. Repede ştafetă direct la Valea Abruzei, cu ordin să ocolească Gura Cornei şi să-l găsească pe Iancu pe Dealul Băieşilor. Trimite de asemenea o recunoaştere de vînători călări peste deal, la Cerbu. Se dovedeşte agerimea acestui tribun, care slujise în armata austriacă, fiul popii din Ciurila, al cărui frate, Vasile, tot tribun, a rămas pe lîngă prefectul Balint, care goneşte spre Gura Cornii cu vînătorii călări. Îi ordonă căpitanului Niculae Rujbea să treacă spre drumul Zlatnei şi să ocupe poziţie în flancul lui, în poala Dealului Mare. Să rupă podul şi să vegheze cu cei 1000 de lăncieri şi puşcaşi. Tribunul Ion Ciurileanu — scrie Toma Avrămuţ — alcătuieşte un dispozitiv de luptă între Cerbu şi Ghedulești, cu căpitanul Rujbea în adîncimea acestui dispozitiv, fără ca Hatvani să ştie. După cum Hatvani nu ştie că Avram Iancu a trimis ştafete tuturor comandanţilor, cu ordinul să-şi ducă oamenii pe scurtături, prin păduri, astfel încît să-l înconjoare, să-i taie atît drumul Zlatnei, cît şi calea de întors în Abrud.

Simion Groza îşi trimite două decurii de puşcaşi peste dealuri, de la Şturţ la După Piatră. Se întîmplă că femeile

din Bucium, cînd văd lăncierii lui Ciurileanu luînd-o spre Bolf, să le taie calea şi, călări, să le-o ia înainte, sunînd la răstimpuri din tulnice. Tot prin sunet de tulnice se ridică în arme satele dintre drumul Zlatnei şi cel al Abrudului, ca şi satele din Valea Ampoiului.

Convoiul lui Hatvani se mişcă lent.

Cînd Ciurileanu soseşte la Bucium, Hatvani ajunge cu avangarda la Gura Cornei. Aici drumul începe să se strîmtoreze între pripoarele pîrîului Abruzel pe dreapta şi dealurile Cornei pe stînga. Dealuri în poala cărora veghează vînătorii popii Nicolae Vlăduţ, prefectul din Cîmpie.

17

Maria Trif este voinicuţă, are 22 de ani, s-a măritat cu Vasile Trif de la 16 ani, i-a făcut doi feciorandri, e meşteră la ţesut, la băcie nu rămîne de ruşine, la şezători nici atît, dar harul care-a făcut-o cunoscută în şapte sate este cel de doftoroaie. Simte cu buricul degetelor ei lungi şi albe unde este frînt osul. Unde-a sărit un muşchi. A învăţat-o ţuşă-sa, Lupoaica aia bătrînă, buruienile de leac. E zvăpăiată, are ochi verzi, pădurateci, nu-i place s-o rămînă Trif care şi-a făcut nume de viteaz şi are taina ei, aspră, neştiută decît de stele. S-a iubit aprig cu Gligor Barb, bărbatul Evei, pe Gligor l-au puşcat honvezii lui Hatvani, amu-i săptămîna şi de-atunci o frig aşternuturile şi-i ţiuie urechile a pustiu şi nu ştie nici de ce i-a căzut dragă Eva asta tăcută şi-ncondeiată, parcă-i Maica Domnului. Cînd i l-au adus pe Gligor culcat în fîn, galben, galben, cu sîngele scurs, Eva, asta n-a vărsat o lacrimă, fără numa i-a pierit graiul. Poate că nu numai stelele ştiu de dragostele ei cu Gligor. Poate ştie şi Eva.

— Auzi tu, Mărie, i-a zis Eva mai spre amiază... O fo venită Hatvani. Mă duc să-l puşc. Tu ba ?

Eva sta călare, înaltă, voinică, a săgetat-o cu privirea, era liniştită, grăise domol şi-n urma ei coborau mereu muieri şi fete călări. Eva ţinea la spate puşca lui Gligor.

Ce vînător fusese Gligor ! A simțit ceva în glasul Evei. Parcă o batjocură.

— Amu ! a răspuns.

Călăresc una lîngă alta.

— Cam cum vrei tu, Evo, să-l puști pre Hatvani ? întreabă Maria Trif și-i tremură inima cînd vede soarele căzînd peste lumea asta de padini verzi și-nflorite și-nmiresmate. I se pare că aude glasul lui Gligor horind, cum horea el cînd cobora de la stînă călare, era lat în umere și mirosea a cetină și-a fum de cetină cînd îi sufla vorbe dulci în ureche. Ea îl are pe Trif al ei, cam mutălău, încolo vrednic și falnic, nu ca Gligor, altfel. Da' ce face Eva asta care-a fugit după Gligor al ei de la părinți, oameni cuprinși din Mogoș ? Și s-au iubit cam patru ani de stătea soarele-n loc să se uite la ei ?

— Voi urcați sus la Bolf, unde-i tăietura aia și răritura. Io mă așez la gorunu ăla trăznit, mai lîngă drum. Îl văz. Îl pușc. Voi sloboziți chietre. Să ai tu grijă, să le îndemni tu, că astea vor cu lancea, da' nu se poate cu lancea, că ăia le pușcă.

Buciumanele se iau după Văleria Ștef, abia scoasă la joc. Are Văleria glas dulce și înalt de bucură ceriul. Măria Trif s-ar alătura corului de muieri, parcă se spală de un pămînt greu care-i apasă pieptul, își mîngîie sînii, nu se mai putea cu Gligor că, dacă afla Vasile, ieșea cu moarte. Ar țuca-o pre Eva care-i înrourată și dintr-o dată Maria simte că Eva știe și o iartă.

: : : : : : : : : : :

După Piatră.

Ana Dandea și Rafila Timar spală albiturile la pîrîu. Apa e rece, strălimpede, la răstimpuri o străfulgeră păstrăvii. Dincolo de pîrîu două fete, Salomie Bîrlea și Floare Dăncuț. Una paște oile cu miei. Salomie a ieșit cu vițeaua. Soarele se frînge în pietrele de pe fundul apei. Este o mireasmă dulce de otavă, de crîng înflorit, munții stau în zale de cetină, berzele se rotesc în cerul de mătase, aud cloștile cloncănind, se ocoșește cocoșul popii, mieii sar pe loc, ori se-mpung frunte-n frunte, este unul negru afurisit

care se face că bea apă, se vede, cum s-o fi văzînd în luciul vălurit, behăie, țupăie, și iar vine la apă.

Ana Dandea rîde gîlgîit :

— Mă lotrule !

Atunci se aude un tulnic dinspre vîrful Petriceaua. Sună lung și repezit. N-apucă să tacă tulnicul și începe clopotul lor să poruncească pe dungă. Nici acela nu tace bine și se aude ropot de călăreți. Ana Dandea își pune palma la ochi. Se-mbujorează.

— Tu, Rafilă !... Ai noștri !

E măritată de două săptămîni. O dată cu Rafila. Cînd i-o slobozit afurisitul de popă Simion pre vînătorii lor... Vin haiducește, îl cunoaște pe-al ei după penele de păun pe care le are de la moșu-su, horeanul : vara le poartă la clop ; iarna la cușmă. Vînătorii coboară coasta, ptiu, afurisitul, a cunoscut-o, vine drept la ea. Îl trage după el și pe-al Rafilii, speriind rațele cantorului care măcăie de umplu valea. Casele se soresc pe colnice. Mielul negru e zbughește, behăind.

Cele două fete, Solomie și Florea se cotesc și chicotesc în palmă cînd cei doi vînători își apucă muierile de subțiori, le saltă și le sărută lacom pe gură :

— Nu mai nechezați, strigă Ionuț Dandea... Apucați furcile.

Se pleacă la urechea nevestei-si :

— La noapte rămîn acasă și dacă mă pușcă domnu' părintele !

18

Prefectul Nicolae Vlăduț stă împărătește între crăcanele fagului uscat crescut în capul grădinii lui Onuț Tiușan care tivește drumul Gura Cornii-Cerbu.

— Vezi ceva, preacucernice, îl întreabă popa Balint, care de-a călare, întrarmat pînă-n dinți, numai a față bisericească nu seamănă.

— Haida sus, preacuvioase... Parcă aș fi la teatru !

Prefectul Balint se agață de crengi, saltă în picioare pe șa, și într-o clipă este sus. Miroase a foc de tabără și a miță de oaie.

— Îi musai să-i recunoaștem lui Iancu că-i prevăzător și rezolut și încă are grijă să nu piardă oamenii, fără numa grijește să dea lovituri răpezi și pre negîndite, spune popa Nicolae Vlăduț.

— Tulai, Doamne ! Și sfinția-ta mai are vreme să facă conziderațiuni militărești. Ptiu ! Drace ! Ăla-i, Hatvani ? O cine-i ? Și ăia, cu clopuri verzi de tirolezi ? Asta-i armată, nu glumă.

— Stai mereuț, frate Simeoane ! Hai s-o luăm de la az, buche ! Care va să zică tu cazi pre mijloc, cînd mă apuc io să bat capul balaurului și Andreica să-i taie cozile. Asta-i toată știința, fără numai că Hatvani nu ne vede cum îl vedem noi.

— Și dacă vrea să treacă Abruzelul ?

— Cade în lăncile fratelui Simion Groza.

— Trei popi, numa' buni să-i slujim prohodul.

— Amin !

Popa Balint se lasă în șa. Pleacă la galop pe poteca din alunșite. Nicolae Vlăduț își dă seama că Iancu vrea să-i dea lui Hatvani o bătălie nimicitoare. Coloana precedată de husari șerpuie umplînd de praf drumul Abrudului. Nicolae Vlăduț aude scîrțiitul zecilor de care, tropotele, nechezatul cailor, vede brandenburgurile argintii ale ofițerilor, sclipetul miilor de baionete și se miră cum poate fi un comandant atît de neprevăzător să iasă dintr-un loc întărit, pe un drum strîns între dealuri și păduri, unde nu-și poate desfășura nici tiraliorii, nici artileria și unde călărimea este fără nici un folos. Hatvani este pierdut. În ceea ce-l privește, nu va deschide focul decît după ce va trece capul coloanei care va cădea în lăncile lui Ciurilean. Își face cruce. Coboară din fag. Își scoate sabia și-i trece buricul arătătorului peste tăiș.

Brici.

● Din coasta pe care-o urcă, Ion Ciurileanu îl vede pe prefectul Nicolae Vlăduț. Îl cunoaște după redingota jumătate eclesiastică, jumătate militară. Îl vede și popa Vlăduț,

care-i face semne largi, deschizîndu-și brațele. Patrulele de husari trec tropotind.

Tribunul Mihail Andreica, tupilat chiar în buza pădurii, așteaptă ca plutonul de honvezi din ariergardă să iasă din Abrud. Stă cu ochii pe turla bisericii reformate. Vede limpede ștergura albă pe care o flutură decurionul Todor Țintariu, cîmpenar și el, intrat cu oamenii lui în Abrud pe urma honvezilor. Îngenunche. Ochește liniștit ofițerul care, precaut, călărește pe dreapta plutonului, lăsînd soldații să facă stavilă vie între el și pădure.

● Cînd răsună salvele dese trase de oamenii lui Andreica, popa Nicolae Vlăduț ordonă : Foc ! Vînătorii lui sînt răspîndiți în tiraliori pe trei etaje de foc. Cel dintîi etaj la nivelul care domină drumul cu cîțiva metri. Al doilea, puțin mai sus pe linia alunișului și boscheților, iar al treilea pe o măgură de unde se poate vărsa foc și spre Gura Cornii, și spre Cerbu. Salvele lovesc din plin companiile de honvezi care țin la mijloc carele cu refugiații din Abrud. Ochiți de aproape, honvezii cad retezați. Din lunca Abruzelului se suprapun salvele trase de vînătorii lui Simion Groza.

● Toma Avrămuț se află cu Avram Iancu pe drumul Cornii, la două sute de pași de ieșirea din Gura Cornii. Este cu ei prefectul Simion Balint. Stau în drum, călare. Toma Avrămuț urmărește logica rece a Iancului, care se oferă ca momeală. În poalele dealurilor care strîng drumul, vînătorii și lăncierii lui Balint. Se aud chiote.

— Înseamnă că Andreica o fo ieșită la lance, spune Avram Iancu... Să vezi că săcuii... Noa ! Uită-i !

● Toma Avrămuț își trage sabia. Se-nfioară. Încă îl înfioară zgomotul fîșîit al oțelului. Avram Iancu și popa Balint își trag săbiile și ei. Săcuii cad în capcană. Bătuți cu foc pe Drumul Muntelui, văd scăparea spre Roșia. Este o companie care vine în pas gimnastic, ai cărei ofițeri îi văd, strigă ceva nelămurit, și se reped în galop asupra lor, vînturîndu-și săbiile.

— Căpitanul e al meu ! spune Iancu și Toma Avrămuț se miră de unde a învățat avocatul acesta foarte tînăr să-și joace calul, să facă o jumătate de voltă pe mîna dreaptă, nu are vreme să urmărească manevra Iancului, pentru că săcuiul mustăcios din dreapta căpitanului îi cade în coastă, gata să-i ia capul.

Salve de sub pădure.

Cei trei ofițeri își dau loviturile și trec năprasnic spre Corna.

— Fără bolunzeală, mîrîie Iancu, văzîndu-l că întoarnă calul s-o ia pe urmele ofițerilor.

Puşcături repezi dintr-o tufărie crescută în marginea drumului.

Cei trei se răstoarnă din şei.

Moţogani ţîşniţi de nu se ştie unde prind caii ofițereşti de dîrlogi.

• Compania secuiască se retrage în Drumul Muntelui. Cade în iadul focului încrucişat. Un untărofițir uriaș strigă : — La căruțe ! Soldații tabără asupra căruțelor cu refugiați și răniți. Dau jos fără alegere, femeile și copiii, pe bărbați îi iau în paturile armelor, se aruncă peste răniți, gonesc conductorii honvezi și, biciuind animalele, mînă la galop drept înainte. Roțile trec săltînd peste răniții și morții căzuți în drum. Un atelaj de cai albi o ia razna, nebunește, către Abruzel. Căruța se răstoarnă. Curg din ea dune, perne, trei honvezi răniți la pîntec. Săcuii cad în lăncile oamenilor lui Simion Groza.

• Prefectul Nicolae Vlăduț constată cu stupoare că vînătorii lui nu mai au nici o încărcătură. Jos în drum, balaurul lui Hatvani s-a făcut puzderie. Tolvăielile, urletele, întristează după-amiaza de mai. Îi strigă lui Ciurilean să atace cu lăncierii. Își face semnul crucii. Coboară în valea seacă a unei viituri de primăvară unde sînt așezați lăncierii lui.

— Noa ! Cu Dumnezeu înainte, fraților !

Şi, deloc duhovniceşte.

— Să nu rămînă sămînță !

• Tînăra doamnă Naprádi Ágnes o strînge în brațe pe micuța Sara. Modul brutal cum a fost zvîrlită din căruța pusă la dispoziția ei de maiorul Hatvani a jignit-o profund. L-a cravașat pe secuiul urduros care a îndrăznit s-o atingă cu laba lui puturoasă. A cravașat-o și pe beșnița de Marika, doica, care începuse să țipe ca o isterică. Le-a ferit pe amîndouă, pe Sara și pe doică din calea căruțelor pornite la galop. Apoi a stat o clipă pe marginea drumului, unde un honved își scosese jambiera albă de la piciorul stîng și se văicărea privindu-și rana sîngerîndă.

— Ce te vaiți ca o muiere, a spus ea, îngenunchind și trecînd-o pe Sara, Marikăi.

I-a legat rana cu o dîrză ruptă din poalele Marikăi. Apoi a judecat lucrurile cu sînge rece, așa cum a învățat-o tatăl ei, maestru de vînătoare al contelui Bánffy, unde l-a cunoscut Hatvani. Soldații cad ca muștele. A sta între ei înseamnă a muri cu ei. L-a văzut pe Hatvani fugind ca un laș, înconjurat de husari. Vede cîteva nenorocite, pe unele le și cunoaște, agățîndu-se cu disperare de soldați. Singura scăpare — își spune — este să iasă spre luncă și să stea sub nucul ăla mare și Marika să-i dea să sugă Sarei.

Doamna Naprádi Ágnes, cu cravașa în dreapta înmănușată, cu cizmulițe roșii pe sub fusta plisată, cu sînii strînși să plesnească în laibărașul de catifea neagră, cu vălul negru de doliu pe cap, împinge doi honvezi care nu se știe de ce se înjură unul pe celălalt, își ridică fusta cînd trece peste cadavrele chircite în drum, o oprește pe doamna Asztalos Katharina care urlă prostește și aleargă printre soldați, aceasta o privește haluciată (uite că maniaca asta frumoasă și cam tîmpă poartă pe braț nelipsitul ei coș în care-și ține ghemul de lînă și andrelele), apoi, sfidînd gloanțele, împingînd cu cravașa cele două muieri moarte de frică, ajunge lac de apă la adăpostul nucului.

— Jos, poruncește cu glas aspru... Hai, Marika ! Alăptează-o pe Sara. N-auzi că cere papa ? !... Și tu, Kathi...! Văd că ai lucru la tine. Cel mai bun leac să-ți treacă frica, este să împletești. Să împletești, proasto, dacă lașul de bărbată-tu a fugit cu Hatvani !

Cum Kathi o privește prostește, doamna Naprádi Ágnes, blondă, cu ochi mari, verzi și migdalați, îi ia lucrul și începe să împletească ceea ce pare un ciorap de lînă. Se aud horcăieli de moarte, strigăte de luptă, ah, iată că blestemații de valachi îi măcelăresc pe ai noștri chiar pe drum, iată-i că ies din luncă (doamna Naprádi Ágnes văduvă de opt zile, bărbatul ei, gardist înverșunat, a fost ucis chiar în curte, apărînd-o pe ea și pe Sara), blestemații de valachi cu lăncile lor îngrozitoare trec pe lîngă ele, îi tremură mîinile, împletește de zor, Kathi și-a acoperit fața cu mîinile și, cînd vede ochii crînceni ai bărbaților acelora, le face semn cu degetul la gură, arătînd-o pe micuța Sara care suge lacom la sînul doldora de lapte.

Curînd nu mai trece nici un valah.

De pe drum se aud urlete de spaimă. Un vacarm deznădăjduit prin care răzbat țipete disperate de femei.

Doamna Náprádi Ágnes vede alte femei, singure sau tîrîndu-și copilandrii de mînă, venind spre nuc de prin tufele dese ale luncii. Și tot atunci aude cucul.

— Stați pe pace, mă oameni ! poruncește căpitanul Niculae Rujbea. Este vînjos, cu fălci puternice, își scoate pistolul de la șerpar și-l caută cu grijă la cremene. Tribunul Ciurilean i-a repezit poruncă să nu se ție de Hatvani, aripa stîngă să-l prindă pe Hatvani, el să cuprindă tunurile. Așa că fură cu coada ochiului compania în haine verzi (a 6-a din *Todtenkopflegion*) care mărșăluiește pe lîngă tunuri. Vede caii care se opintesc în hamuri. Aici drumul urcă spre Cerbu și dincolo începe alt urcuș pieptiș și o tăietură care pică chiar într-o îndoitură a drumului. Căpitanul acelora călărește pe cal roib, nemțesc, cu coama împletită. Centurionii lui stau ciuciți. Se uită și ei la nemți, că a venit știre de la prefect, de la părintele Balint, că sînt nemți cu „Cap de mort“ la clop.

— Mă fraților, zice. Mie îmi lăsați căpitanul. Adică tu, Antoane, sari din tufe la ăia din spate. Tu, Gligo, înnumeri pînă la zece. Atunci sari pe ăia de la tunuri. Înnumăr și io pînă la zece și sar la căpitan. Auzit-ați ?

— Auzit !

— Și-acu să-și lapede ăștia țundrele și clopurile că n-au haznă de ele. Gata vi-s ?

— Gata !

— Hai și-om mere !

● „Pictorului“ Joseph Albrichsfeld îi atîrnă mîna stîngă. Un glonț i-a perforat bicepsul în clipa cînd încercase o paradă cu pușca, spre a scăpa de lance o femeie corpolentă, o mătușică agățată nebunește de un honved căreia îi striga ceva, paralizîndu-i mișcările. „Contele“ l-a bandajat strîns, nici sînge n-a curs prea mult, cu toate astea se simte sleit și străin de el însuși.

— O absurditate, o idioțenie, spune „contele“, agățîndu-se de afetul tunului numărul 4. Ce căutăm aici ?

Asistase neputincios la masacrul honvezilor și civililor de pe drum, la cîțiva zeci de pași în urma companiei lor.

— Înainte, urlase căpitanul... Tunurile înainte de toate.

„Contele“ meditase la absurditatea inumană a acestui ordin : „Tunurile înainte de toate“ și la cîțiva pași de companie urletele deznădăjduite ale celor căzuți în lăncile necruțătoare ale acestor valachi, pînă acum o lună absolut necunoscuți. „Contele“ are impresia că, de fapt, valachii aceștia sînt la ei acasă și că excesele retorice ale bietului Franz Sigerus sînt și idioate și fără argument. De altfel Franz s-a fleșcăit de tot și repetă întruna, țipînd, niște fraze pe care susține că le spune în valahă și care îi vor mîntui.

— De acum înainte vă iau sub protecția mea, a spus după ce s-au depărtat de locul masacrului.

Bietul Franz. Nu-i rezistă nervii. „Contele“ nu-și stăpînește gîndurile-imagini. Vede soarele, pieptul dealului golaș, pădurile negre de molid din stînga și dreapta, înfiorător de tăcute, prea tăcute să nu ascundă o capcană, are arma încărcată, asta-l ușurează, deci vede conacul lor, de fapt mic castelaș, cu rîndașii și grăjdarii aliniați dimineața pentru inspecția domnului colonel-conte, tatăl lui mumifiat, posac, glacial, care la cea mai mică neorînduială cravașa rece după un barem fix : copita neîngrijită — 5 cravașe, ; șei și hamuri neunse — 3 cravașe, plus o duminică de consemn la grajd. Ah, teii sub care mama citea și biserica din vale și caleștile vecinilor venind la slujba de Paști și vălurile transparente ale doamnelor...

— *Achtung !*

Prea tîrziu.

„Contele“ își descarcă arma în pieptul gol al bărbatului voinic care țîșnește asupra tunului numărul 4. Cel din urmă din convoi. Omul cască ochii. Cască gura. Parcă este smuls și trîntit pe spate. Parează o lance. A doua. Nu mai vede decît fețe crîncene, ochi sticloși, oamenii aceștia se bat în cămașă, cu capul descoperit, are timp să sară peste țeava tunului și-l aude pe „pictor“ implorîndu-l să-l ucidă, îi vede ochii bîntuiți de nebunie, parează altă lance, vede cum cad străpunși camarazii de la tunurile numărul 3, 2 și 1, vede lănci șiroind de sînge ieșind monstruos prin spatele acelora, ori prin gît și, înainte de a putea face o mișcare, „pictorul“ Joseph Albrichsfeld, care era un pictor adevărat, cu atelier, unde dădea mici serate și modelele lui făceau onorurile casei, aruncă arma, își scoate pistolul

şi se împuşcă în tîmplă. Se mototoleşte. Cade-n drum cu un bufnet sec.

Oroare !

Bravul Karl Reich, veselul Karl, zurbagiul Karl, strălucitul Karl, juristul, iată, trage cu pistolul în gîntul lui Jablonczi, apoi aruncă pistolul şi îşi taie carotida cu pumnalul pe care mai are puterea să-l ridice aşa plin de sînge, apoi se prăbuşeşte în genunchi şi atunci lancea... aceea oribilă...

Compania „Cap de mort" a înnebunit, îşi spune şi ştie că moare, cu toate că bietul Franz Sigerus îşi strigă frazele lui neînţelese...

Willi Benkendorf simte cu o durere atroce cum fierul lăncii îi străpunge pieptul.

— „Nu omori la mine. Neamţ ! Neamţ !... Wien ! Wien !... Reşede imperat !" Mustrarea lui Perşuţ a înregistrat-o băiatul croitorului din Salzburg.

Aruncă arma.

Lăncierul Florin Perşuţ rămîne o clipă cu lancea ridicată, gata de împuns. O lasă jos. Se miră. Apoi îl mustră pe neamţul pistruit care ţipă întruna : „Neamţ !... Wien !... Imperat !" Mustrarea lui Perşuţ a înregistrat-o decurionul David Farcu, i-a povestit scena lui Toma Avrămuţ, venit să cerceteze actele celor din compania masacrată şi acesta i-a repovestit-o Iancului, care a trecut-o în raportul înaintat în noiembrie 1849 guvernatorului civil şi militar al Transilvaniei, Feldmareşalul locotenent baron Ludovic de Wolhgemuth.

„Dacă tu eşti neamţ din Viena, precum singur spui, apăi mă mir pentru ce totuşi te baţi asupra împăratului ? !... Şi cine te aduce pe tine în munţii noştri, ca să ne despoi şi să ne omori pe noi, oameni sărmani ? Şi pentru ce porţi tu capul de moarte la clopul tău ?.. Tu trebuie să mori !"

Căpitanul Niculae Rujbea îl împuşcă pe comandantul companiei. Din întreg efectivul, rămîn în viaţă 6 voluntari „Cap de mort". Rujbea a asistat şi el la scene de sinucidere. Sau la împuşcări între camarazi, comentîndu-le defavorabil lui Toma Avrămuţ : „Dacă tot erau datori cu o moarte, mai bine în noi puşcau decît să se omoare ei în de ei"...

● Spre orele 4 după-amiază grosul coloanei lui Hatvani este masacrat.

Drumul Abrud — Gura Cornii — Cerbu, acoperit de cadavre. Căruţe răsturnate. Cai care încep să se umfle. Miroase a sînge şi a moarte.

19

Cînd Eva îşi leagă calul şi îşi încarcă puşca, trăgîndu-şi straiţa cu patroane pe şold, Maria Trif îi prinde privirea şi înţelege. Eva îşi agaţă poalele în brîu să poată coborî repezişul de la Bolf. Pe creasta Bolfului, buciumanele împing pietroaiele spre buza prăpastiei. Drumul şerpuie alb. Se vede podul.

— Ţulaaai ! Vin ! strigă Văleria Ştef, urcată pe stîncă.

Se şi aud tropote nebune.

Eva Barb îşi dă drumul la vale, printre tufani.

Atunci se vede cine este şi ce poate Maria Trif. Ea nu se mai cunoaşte pe ea. Aşază muierile în buza Bolfului, alea care să bolfească — să arunce bolovanii —, alea care să le aducă chietrele sub mînă — grohotişul de dedesubt se ştie, bolfeşte singur cînd cade o piatră de sus, d-apăi cînd vin de-a valma. Muierile ascultă, nici nu le mai cunoaşte, atît sînt de înrăite parcă, abia atunci le recunoaşte, Samfirei nu ea i-a grijit bărbatul străpuns la Abrud, că o bolit Cristea trei zile pînă l-o mîntuit Dumnezeu şi Reveca de sub Cruce, tot aşa. Muierile hărnicesc tăcute, încruntate, asudate, pietrele şi bolovanii se adună grămezi, grămezi, caii pasc dincolo de culme şi cînd Văleria sare jos de pe cleanţ, strigînd : „iacătă-i", Maria Trif îi spune Samfirei :

— Ai tu grijă, Samfiro, că io mă duc după Eva.

● Drumul de munte face o curbă scurtă. Hatvani stăpîneşte trapul lung al calului, lăsînd patrula de husari să dea cotul. Nu se ştie ce surpriză îl poate aştepta aici, în singurătăţile astea sălbatice, unde viclenia valachilor se poate desfăşura din plin, protejată de păduri şi rîpe. Poartă încă în el ecoul loviturii de lance parată cu sabia în ultima clipă, tocmai cînd crezuse că a scăpat din iadul de la

Cerbu. Constată că nu mai are în jur decît cel mult o sută de călăreți și că prea puțini ofițeri și-au părăsit trupa ca să-l urmeze. Este bîntuit de o ură rîncedă, fără obiect. Poate că-și urăște subalternii pentru incapacitatea lor de a nimici gloatele valahe, cu toată superioritatea lor vădită în armament și instruire. Nu și-a pus și nu-și pune nici o clipă problema responsabilității lui. A capacității sale de a comanda. De după pieptul abrupt de stîncă se arată sergentul Domokos Miklós, husarul lui de încredere, maestru de echitație, care face semn că drumul este slobod.

Hatvani răsuflă ușurat.

Nu va forța drumul Zlatnei. Nu are cu cine. Călăuza, gardistul Asztalos Sebestyen din Abrud, care-i călărește în dreapta, spune că, strecurîndu-se pe poteci de vînătoare, se poate ieși în drumul Bradului la Buceș, în spatele zonei unde operează trupele lui Simion Groza. Este varianta sigură pe care merge. Ridică privirea spre cer, mulțumindu-i Fecioarei că i-a izbăvit viața.

Vede o stîncă uriașă, cenușie, albia plină de bolovani albi a unui torent uscat, nu se știe de ce bolovanii i se par hîrci, zeci, sute de cranii umane, cîțiva puieți de brad agățați ici, colo, de stînca cenușie, proiectați pe cerul senin, diafan, pe care se călătorește un nor pufos, atît de jos încît lui Hatvani i se pare că atinge vîrful stîncii.

În dreapta, viroaga abruptă pe fundul căreia vuiește Ampoiul.

● Eva Barb are sufletul uscat. Nu i-a putut face măcar un fecioraș lui Gligor. Într-o vreme a vrut să i-l facă Măria. L-ar fi luat la ea. S-ar fi înțeles cu Măria. L-ar fi crescut. S-ar fi umplut casa de soare. A venit la vale pe opinci, de-a sania. Este un colț de stîncă dincoace de Bolf, sînt molizi pînă-n drum, o căzătură de bușteni, loc de urs, or de lupoaică fătată, cum găsea ea cu Gligor cînd băteau călări Buza Măgurii... Dumnezeule ! Eva Barb se-nfioară. De undeva din cer se aude un chiot de muiere, asta nu poate fi decît Samfira, apoi o tîngă aspră pe tulnic ruptă în bucăți de vîjîitul greu al bolovanului. Îl aude. Știe că este unul singur, la care-au împins toate buciumanele. Apoi se naște un duruit greu, parcă smuls din stîncă. Ca și cînd înseși stîncile s-ar smulge din osul muntelui și s-ar prăvăli în hăuri. Duruitul se umflă, crește, locurile se umplu de huiete, de vaiere, de scrîșnete. Eva simte cum tremură muntele, cum se zguduie cu mărun-

taie cu tot, vede peste umărul grohotișului cum sar bolovanii ducînd de vale trunchiuri de brad și într-un tîrziu, parcă după un veac, aude urletele oamenilor, rînchezatul jalnic al cailor și ropotele nebune care-i bat cuie de foc în tîmple. Trece în goană o trîmbă subțire de călăreți. În cine să puște ? S-or șters ! Ba nu ! Vede printre trunchiuri (nu mai aude nimic, își simte inima bătîndu-i în gît) cum se întoarnă un călăreț falnic, pe un cal alb, încomat, care joacă pe loc, călărețul se tot uită ba în sus spre culmea Bolfului, ba spre cotul drumului de unde țîșnesc alți călăreți. Eva Barb îl vede de la nici treizeci de pași. Seamănă cumva cu Gligor, atît că este mai mustăcios.

Ăsta-i Hatvani.

Nu fuge. Nu se teme. Își joacă bălanul, cînd pe-o mînă, cînd pe alta.

Eva Barb îl ia pe cătare. Cînd apasă trăgaciul, Hatvani ăla își zvîrle mîinile în sus. Cade cu nasul în coama calului. Eva se miră cum omul alunecă ușor peste coamă. Cum cade în drum. Cum bălanul îl apucă cu dinții de centură și-l trage după el, în marginea pădurii, unde se pune pe rînchezat. Eva se înduioșează de credința calului. Iarăși se aude glasul ascuțit al Samfirei. Iarăși tulnicul. Iarăși bolovanii tunînd la vale.

Ana Barb își încarcă arma.

● Maria Trif vine de-a sania. N-are altă armă decît barda. Cură la vale. Vede urma lăsată de Eva. O vede și pe Eva ascunsă în înfurcătura de bușteni și stînci. După cum vede și cele două cătane ungurești, ba-s trei, care urcă în patru labe cam prin coasta Evii. Maria Trif se oprește pe clina priporoasă, în spatele unui molid tînăr. Simte huma moale sub vîrful opincii. Vede drumul, printre cetini, vede călăreții care trec în goană, vede caii cătanelor chiar sub molizi, apoi coasta, apoi cătanele, apoi cînd cîrpa neagră a Evii, cînd bondița, după cum se mișcă, o-nvăluie o căldură necunoscută, coboară agér, a văzut bolovanul gălbui, cu spinarea ieșită din humă, proștii ăia o iau pe vălău, să nu-i vadă Eva, se tem de-o muiere, vălăul pîrîului. Maria scoate bolovanul cu coada de la bardă. Cînd îi dă drumul zvîrlindu-l la vale, strigă :

— Evo !

Sînt nici douăzeci de pași pînă la cătane.

Maria Trif se duce cînd sanie, cînd sărind sprinten, are poalele prinse-n brîu, îşi simte trupul voinic şi harnic, o vede pe Eva înturnîndu-se, vede cătana din frunte măturată de bolovan, răcnetul de moarte o înfioară, pe-a doua cătană o puşcă Eva şi ea, Măria Trif cade pe-a treia cătană care vrea s-o împungă cu sabia da-i alunecă talpa cizmei şi Măria Trif ia bărbatul acela tînăr în tăişul luciu, după care îi despică ţeasta. Nu ştie nici de ce, nici cum îi spune Evii :

— Auzi, Evo ! Asta al meu, Onuţ, ne-o fo omorîtă, nu şi nu că iel vrea să-ţi pască iel oile, auzit-ai tu, hoheriu, nu pe-ale mele, fără numa pe-ale tale !

Eva zîmbeşte.

20

Hatvani trece la galop pe lîngă cadavrul maestrului de echitaţie Domokos Miklós. Nu ştie cîţi călăreţi îl urmează. Spaima îi paralizează gîndirea. Nu vede decît bolovanii aceia uriaşi strivind cai şi călăreţi, nu vede decît trupurile falnice ale gărzii lui terciuite, zemuite, hălci sîngerînde de carne, feţe de nerecunoscut, zdrenţe de uniformă amestecate cu oase ieşite hîd, spectacol de apocalips.

Are noroc şi de data asta.

Gardistul-călăuz a scăpat şi el.

Omul face semn de oprire.

— Să aşteptăm oamenii, domnule maior, spune.

Lui Hatvani îi vine să-l împuşte. Imbecilul. Îi arde de aşteptat cînd el vrea să urle „scape cine poate !" Cînd aude buciumul din nou, lui Hatvani îi vine să vomite. Nici el nici gardistul Azstalos Sebestyen nu ştiu că Maria Trif o vesteşte pe Veta a lu' Iacob Giurcă-Frunzilă din Ruşi că vin cătanele.

• Gardistul Asztalos Sebestyen poartă moartea în suflet. Cum a putut fi atît de imbecil încît s-o lase pe Kathi în grija lăudărosului acela de locotenent de honvezi ? Cum a putut fi atît de laş încît să nu se întoarcă în iadul de la Cerbu, s-o caute pe Kathi, s-o salveze şi, dacă nu, să moară împreună cu ea ? Soarta asta ticăloasă i-a dat viaţa de cîteva ori, numai ca să-l pedepsească cu veşnice mustrări de conştiinţă. Totul i se pare de o imbecilitate monstruoasă. Era atît de bun prieten cu Buteanu într-o epocă cînd prietenia asta li s-a părut şi suspectă şi scandaloasă celor care unelteau sub liberalismul instaurat de Avram Iancu. A protestat împotriva execuţiilor făcute de Hatvani. Cu jumătate de gură, dar a protestat. A cerut eliberarea lui Buteanu, invocînd imunitatea parlamentarilor. A fost acuzat de trădare. Acum este mai mult prizonier decît călăuză. Ar putea să-l lase pe Hatvani, acest jurist ratat şi maior de două ori ratat, undeva în pădure şi să se întoarcă la locul masacrului. Să afle trupul Katherinei. Să-l îngroape creştineşte. Numai gîndul că o haită de cîini flămînzi ar putea s-o profaneze, sfîşiindu-i măruntaiele, îl face să înnebunească. Călăreşte pe poteca urcătoare din hotarul satului Ruşi, pe sub muntele Petriceaua, ca să ajungă în drumul oilor de sub vîrful Brădişorului şi acolo, ocolind După Piatră, să iasă în Pîrîul Satului. Pericolul este aici. Sub coastele golaşe ale Brădişorului. Şi tot aici cunoscutul drum care, ocolind muntele, duce la Cerbu. Înapoi. La Abrud. Acasă. Poate la Kathi. Îşi stăpîneşte hohotul de plîns care i se urcă în gît. Oricît ar fi de imbecil, Hatvani îl reprezintă pe Kossuth. Şi maghiarismul. Hatvani şi aceşti prea puţini soldaţi care i-au încredinţat vieţile.

Gardistul Asztalos Sebestyen aruncă o privire tristă ogaşului care duce spre Cerbu şi, mortificat, apucă drumeagul spre După Piatră.

• Straja de la Morăreşti vede călăreţii lui Hatvani. Suflă pe bucium semnalul ştiut, care este preluat de straja din clanţul Brădişorului, vestind satele Grohăţele şi După Piatră. Centurionul Ştefan Onea desluşeşte semnalul. Cele trei tînguiri scurte spun că duşmanul vine pe singurul drum din munte, adică spre După Piatră pe sub Brădişoru. Ambuscada este pregătită cînd Hatvani se găseşte la o jumătate de ceas depărtare. Puşcaşii sînt etajaţi între stînci, pe ambii versanţi. Femeile şi fetele din După Piatră, au „Bolful" lor, nu departe de intrarea în sat, unde o pîlnie uriaşă adăposteşte grohotişul semănat pînă la jumătatea muntelui. Ecoul tulnicelor între zidurile goale de piatră îl terorizează pe Hatvani. Husarii călăresc unii după alţii scrutînd înălţimile care-i înspăimîntă. Se ştiu priviţi. Se ştiu urmăriţi, fără să vadă ţipenie.

Centurionul Ştefan Onea deschide foc de salvă cînd cel din urmă călăreţ al lui Hatvani trece de puşcaşul din flancul stîng. Tot atunci femeile dau drumul la bolovani. Husarii sar din şei. Îşi trag caii sub arcadele de stîncă. Lavina vine huruind. Ucide şi striveşte tot ce n-a apucat să se adăpostească. Hatvani a învăţat lecţia. Nu mai călăreşte precedat de patrule. Este al treilea din capul coloanei. Are presentimentul că este ochit. Înainte de a se declanşa focul strigă sălbatic: „înainte", şi, însîngerînd burta calului cu pintenii, ţîşneşte la galop scăpînd de plumbul trimis de Ionuţ Dandea care găureşte fruntea calului omului de arme a lui Hatvani. Hatvani trece în marş-marş pe drumul satului şi, din instinct, o ia spre dreapta, taie o padină, sare un gard de nuiele, coboară în drumul Buceşului, aude ropotele celor scăpaţi, nu-şi vede călăuza şi, lac de apă, sileşte calul sleit să urce muchea împădurită care coboară din culmea Fericelii între Pîrîul Satului şi rîuşorul Stănija. Ajuns pe culme vede satul Stănija în urma lui. Constată că-i lipseşte omul de arme şi călăuza.

● Gardistul Asztalos Sebestyen simte cum îi fuge şaua dintre pulpe. Are timp să sloboadă scăriţele. Cade în picioare şi atunci îl şterge un pietroi din coada lavinei. I se pare că şi-a auzit osul piciorului pocnind. Este înconjurat pe loc de cîţiva husari cam tăvăliţi, toţi fără cai. Numără şapte soldaţi, printre aceştia şi omul de arme a lui Hatvani care spune cu înţeles:

— Dumnezeu l-a apărat şi de data asta pe domnul maior.

— Mai curînd dracul, mormăie caporalul rănit la stînga, cu dolmanul zdrenţuit, plin de praf. Domnule gardist, luaţi comanda şi scoateţi-ne de aici... Avem săbiile, pisoalele şi picioare lungi.

Azstalos Sebestyen îşi dă seama că osul este întreg, doar carnea este sfîşiată. O bucurie amară îl gîtuie, se pare că undeva în urmă se întîmplă un masacru, asta-l zoreşte şi, după ce se orientează, se hotărăşte să apuce prin spatele grădinilor, pe poteca şerpuitoare care trece pe deasupra satului, socotind că valahii sînt cu toţii acolo unde se întîmplă masacrul. Urletele de moarte, chiotele îl străpung nemilos. Cu cît urcă, cu atît o nădejde fierbinte îi străbate trupul sleit.

Poate, totuşi.

Poate că vor putea-o lua de la capăt, aiurea, departe de aceste locuri cumplite.

O casă.

Un pripor.

Un dulău flocos, negru, care latră înverşunat.

— Să ne ascundem aici, spune caporalul. Plecăm la noapte.

— Dacă ne simte cineva ?

Caporalul face semn la beregată. Gardistul ştie că acum este pe viaţă şi pe moarte. Cînd se întoarce spre pripor, o piatră îi trece vîjîind pe lîngă obraz. Caporalul scoate un urlet. Piatra i-a plesnit ochiul stîng. Deodată o ploaie de pietre pornită nu se ştie de unde îi împrăştie pe husari. În clipa cînd aceştia dau dosul, apar din pămînt patru valahe înarmate cu furci de fier, asmuţind asupra lor doi dulăi fioroşi.

Cînd caporalul împuşcă dulăul negru, Ana Dandea îi înfige furca în piept, răsturnîndu-l pe spate. Omul de arme al lui Hatvani este ucis de fata nescoasă la joc, Solomie Bîrlea, Florea, dulăul ei de la oi sărindu-i în piept, fără ca omul de armę să se poată folosi de sabie. Cu al doilea pistol al caporalului, fata scoasă la joc, Floarea Dăncuţ, drăguţa vînătorului Novac Sîngătean, răpune un husar care, şchiopătînd, se apără cu sabia de furca Rafilii Timar. Rafila strigă măscări şi, ciudoasă că a scăpat husarul, se repede la gardistul Azstalos Sebestyen care se întreabă dacă şi Kathi a pus mîna pe vreo armă să-şi apere cinstea. Întinde pistolul spre zăluda care-i trage cu ochiul şi-i face un semn obscen. Atunci i se repede în piept unul din dulăi. Vede colţii lucii ai furcii de fier crescînd monstruos şi ochii verzi ai muierii privindu-l crîncen.

Straja alcătuită din femeile abia măritate, Ana Dandea, Rafila Timar şi fetele Solomie Bîrlea şi Floare Dăncuţ a ucis şapte cătane de-ale lui Hatvani şi un gardist al cărui nume îl află centurionul Ştefan Onea care raportează fapta lui Toma Avrămuţ.

21

„Declar doar atît, că ofiţerii mei au dat bir cu fugiţii chiar în toiul luptei, iar cînd am sosit aici la Brad, n-am

rămas din întreg corpul ofiţeresc decît eu şi încă trei ofiţeri" — scrie avocatul maior Hatvani, pentru a se disculpa.

Poartă pe conştiinţă, morţi, răniţi şi dispăruţi, 3000 de oameni, a pierdut pe lîngă armamentul individual al acestora : 5 steaguri, 4 tunuri şi toate convoaiele. Cu ceilalţi 2000 de morţi şi dispăruţi din prima bătălie pentru Abrud, Hatvani pierde în total : 5000 de oameni. Acestora li se adaugă, pe numele lui, cei asasinaţi mişeleşte la Abrud.

Hatvani este înlocuit cu locotenent-colonelul Inczédi László, care în raportul asupra stării morale a trupei scăpată prin munţi, soldaţi izolaţi, zdrenţuiţi, flămînzi şi înspăimîntaţi, scrie :

...*„ar fi fugit cu toţii la cel dintîi foc de armă, fiindcă nu se poate imagina într-o armată o frică mai grozavă".*

Bem este hotărît să lichideze fortăreaţa Apusenilor, înainte ca o nouă intervenţie a trupelor ţariste să-l oblige la o luptă pe două fronturi. Avram Iancu, prefecţii şi moţii îi imobilizează peste 15.000 de oameni.

ABRUD (III)

1

Pentru perioada 21 mai — 1 septembrie 1849 notele, informaţiile, sintezele şi comentariile lui Toma Avrămuţ sînt deosebit de bogate, constituindu-se într-o adevărată radiografie a stărilor din Transilvania şi Ungaria lui Kossuth, încercînd să recompună tabloul general al evenimentelor care au rezultat dialectic din starea conflictuală a acestei zone, atrăgînd intervenţia trupelor ţariste şi lichidarea mişcării naţionaliste maghiare.

Am reţinut sintezele, dar şi momentele-cheie care au condus la declanşarea celei de a treia bătălii pentru Abrud, de fapt, însemnînd victoria deplină a românilor împotriva trupelor intervenţioniste maghiare şi a formaţiunilor locale paramilitare ultraşovine, iredentiste, aureolînd revoluţia de la 1848 cu semnificaţiile legice ale istoriei şi

transformînd-o în unul din argumentele hotărîtoare ale Marii Uniri din 1918.

Deci, Cîmpeni, în seara de 4 iunie 1849.

Casele bătrîneşti, cunoscute, ale familiei Avrămuţ.

O stînjeneală nefirească la Toma Avrămuţ căruia Zamfira îi aşterne de cină, afară, sub nuc. Toma Avrămuţ se acuză de a fi vinovat de moartea prietenului său Buteanu. Andrei Pagu, juristul-actor, travestit în cerşetor, fusese recunoscut de un gardist ungur din Baia de Criş în chiar ziua cînd Hatvani se retrăsese din Brad spre Hălmagiu după ce scăpase cu fuga de la După Piatră, abandonîndu-şi trupele în voia sorţii. Andrei Pagu recunoscuse locul unde era deţinut Buteanu, felul cum era păzit şi-i trimisese un mesaj, spunîndu-i că panica este atît de mare la puţina trupă rămasă în Zarand, încît va încerca să-l scape pe Buteanu cu cîţiva români din Baia de Criş, rugîndu-l să-i trimită zece oameni călări, cu doi cai de schimb, la Baldovin, unde el va fi cu Buteanu în noaptea de 22 mai. Nevoit să fugă, Andrei Pagu o face inteligent, nu spre moţime, ci la Hălmagiu, unde este o garnizoană ungurească de pază la magaziile şi depozitele armatei. Travestit în căruţaş ungur, amestecat cu trupa pestriţă în derută, trimite mesaj după mesaj descriind panica ocupantului, retragerea lui pripită, îndemnînd să se reia Zarandul şi cerînd un trup de oaste cu care să-l atace pe Hatvani şi să i-l smulgă pe Buteanu adus în lanţuri de la Baia de Criş la Hălmagiu.

Consiliul militar al prefecţilor i-a răsturnat planul de a-şi elibera prietenul. Balint propune să se vină în întîmpinarea cererii comandantului cetăţii Alba Iulia, pentru a ataca trupele de încercuire şi a despresura cetatea asediată de cîteva luni. Nicolae Vlăduţ şi Vasile Moldovan subscriu la ideea lui Balint. Subscrie şi Avram Iancu, care-i cere să facă o recunoaştere a poziţiilor trupelor de încercuire şi, dacă poate, să intre în legătură cu ofiţerii români din batalioanele grănicereşti bănăţene şi ardeleneşti, aflate în cetate. Ordinul Iancului îl urcă în şa chiar în seara de 23 mai, după terminarea consiliului militar al prefecţilor, rămînînd ca Iancu să trimită trupe sub preoţii-tribuni Simion Groza şi Ion Gomboş, care să elibereze Zarandul şi, o dată cu Zarandul, pe fostul lui prefect, Ioan Buteanu.

2

În 23 mai seara la Toma Avrămuţ nu ajunsese încă Andrei Pagu care cu o zi înainte, amestecat în puţina dar gălăgioasa asistenţă setoasă de sînge, asistase la spînzurarea lui Buteanu în faţa bisericii din Iosaş, nu departe de Gurahonţ, pe malul drept al Crişului Alb.

Andrei Pagu notează numele gardiştilor unguri din Abrud, concetăţeni cu avocatul Buteanu, care i-au cerut lui Hatvani să-l execute, în ideea de a le cerceta faptele pe timpul celor două invazii maghiare în Abrud. Relatarea momentului tragic pentru acel Buteanu pacifist, încrezător în asigurările mesagerului lui Kossuth şi în cuvîntul de onoare al lui Hatvani, actualul lui călău, este sobră şi reţinută. Pagu lucrase cu Buteanu şi-l iubea pentru firea lui introspectivă, bîntuită de dileme, cu înflăcărări neaşteptate, cu căderi în abisuri inexprimabile. Scăpat de teroarea lăncierilor moţi, de cea a ambuscadelor organizate de femeile acestora, departe de mîna pedepsitoare a lui Avram Iancu, Hatvani a făcut imposibilul să-şi restabilească măcar prestigiul gradului, dacă cel de comandant fusese feştelit şi anulat în cele două bătălii pentru Abrud. A regizat asasinarea lui Buteanu în aşa fel încît să-i dea aparenţa unei execuţii politice, în care victima ar fi o captură făcută pe cîmpul de luptă, de bună seamă un criminal, un răsculat notoriu, care se exclude de la legile prizonierilor de război. Toboşari, puţinele trupe de la convoaie şi depozite aliniate, asistenţa strigînd „moarte valachului puturos“ şi injuriile prea bine cunoscute ale repertoriului şovin, apoi Buteanu pe faţa căruia a putut citi dezamăgirea, crîncena dezamăgire a celui înşelat atît de prosteşte.

Andrei Pagu a auzit şi notat pentru posteritate cuvintele din urmă ale Buteanului care-au fost întîmpinate cu suduieli şi ocări, mînjind şi mai mult scena asasinatului...

— Mor liniştit căci moartea mea este îndeajuns răzbunată de cele două înfrîngeri suferite de maghiari la Abrud.

• Tribunii Simion Groza şi Ion Gomboş intră în Zarand. Raportul lui Simion Groza este cutremurător. Sate arse din temelii. Familii întregi exterminate. Un mai dezolant, care face să sîngere inimile luptătorilor „întărindu-i în a lor credinţă că numai armele i-au scăpat de a avea soarta crişenilor“. Simion Groza a alungat puţina

strajă a depozitelor de la Hălmagiu unde, pe lîngă echipament militar, muniţie şi proviant, a găsit 500 măji de sare. Sarea care de cîteva săptămîni lipseşte cu desăvîrşire în Apusenii asediaţi.

3

Recunoaşterea lui Toma Avrămuţ se constituie într-un roman de capă şi spadă. Ajuns la Zlatna, prefectul Axente Sever le pune la dispoziţie, lui şi omului de arme, două ţinute maghiare. Una de locotenent de honvezi, cealaltă de caporal. Ne mărginim să filmăm rapid expediţia celor doi moţogani. Toma Avrămuţ coboară la Poiana Ampoiului, de unde urcă pe sub Vîrful Stînii pînă-n cumpăna apelor. De-aici, călăuzit de Stăniş Medan din Inuri, coboară la Inuri unde alcătuieşte un comando înarmat cu cazmale, tîrnăcoape şi lopeţi. Acest comando ciudat trece noaptea de la Inuri în pîrîul Pîclişa ţinînd poteci de pădure, de aici în valea Pîrîului cel Mare pe care-o coboară pînă-n drumul Pîclişa-Alba Iulia. Caporalul de honvezi are un vocabular ostăşesc pitoresc. Fioros, cu arma la mînă, îi probozeşte pe nenorociţii de valachi fugiţi de la lucrările de împresurare. Locotenentul se pare că nu are nici o legătură cu acest convoi. Toată ziua de 24 convoiul a săpat ici, ba colo, un maior trecînd călare l-a chemat la ordin pe locotenentul de honvezi vădit nemulţumit de misiunea lui ingrată, întrebîndu-l unde dracul dracului umblă şi dacă el este trimis pentru bateriile de rachete. Nu este trimis, dar cum puturoşii de valachi şi-au terminat treaba, nu strică să-i mai dezmorţească şi la rachete. Seara l-a prins pe Toma Avrămuţ între bivuacul artileriei şi cordonul de infanterie din afara bătăii tunurilor din cetatea care se vedea închizînd zarea. În amurgul de mai, cînd s-au auzit clopotele catedralei catolice înfiorînd apele sîngerii ale cerului aromind a vii înflorite, Toma Avrămuţ s-a întrebat cum va fi văzut Mihai Viteazul, Alba Iulia visurilor lui ? !

După ce-a ieşit pe linia avanposturilor, glumind cu doi recruţi de prin părţile Ardealului, a intrat într-o vie, rămînînd acolo pînă spre miezul nopţii cînd fără teamă s-a strecurat pînă în marginea tîrgului, găsind cu uşurinţă

casa omului său Iacob Gonța. Iacob Gonța l-a dus la cetate. Știa unde păzesc grănicerii bănățeni. Semnalul a fost un huhuit de huhurez. A fost coborîtă o scară de frînghie. Toma Avrămuț s-a întîlnit pe podișca de tragere cu locotenentul Iosîm Barbăneagră din Cornereva, munții Banatului, căruia i-a spus planul Iancului, data atacului, cerîndu-i să-l informeze pe comandant, ca acesta să atace o dată cu armata prefecților, prinzînd trupele inamice între două focuri. Noapte, stele, coborîre pe scara de frînghie, prinderea lui de o patrulă la întoarcerea către bivuac, lupta scurtă, baci Todor îi ieșise în cale, oamenii din Inuri stînd tupilați după o lizieră de porumbe înverzite, uciderea celor din patrulă, ascunderea cadavrelor, focul pus la bateriile de rachete după uciderea santinelelor, apoi, cînd au început exploziile în lanț și artileriștii au luat-o la fugă iepurește, ei au sărit pe caii legați la conovețe, tulind-o în marș-marș spre Pîrîul cel Mare, chiuind năprasnic. Pînă să se restabilească ordinea, au fost în cracul de sus al pîrîului, deasupra comunei Pîclișa.

La Zlatna a primit porunca Iancului, prin Axente Sever, să participe cu Vlăduț la despresurarea cetății, după care să se întoarcă la Cîmpeni, fără să mai aștepte trupele.

4

În seara de 4 iunie, cînd Zamfira îi așterne masa de sub nuc, Toma Avrămuț își face un rechizitoriu sever, autocondamnîndu-se pentru ușurința cu care, ascultînd de un comandament general, despresurarea Alba Iuliei, și-a neglijat un comandament moral — eliberarea prietenului de inimă : Buteanu, indiferent că acesta părăsise singur cauza luptei, pentru o colaborare pașnică ipotetică. Misiunea Dragoș și armistițiul de arme cu Hatvani s-au dovedit a fi minciuni josnice menite să le adoarmă veghea și să-i ia pe nepregătite. Într-un fel, și Dobra și Buteanu și-au plătit naivitatea. Slobozi să hotărască asupra vieților lor, nu aveau voie să hotărască asupra vieții poporenilor care le-au încredințat destinele. Nu numai destinele imediate. Dar și viitorul. Datoria lui de prieten

era să-l scoată din ghearele lui Hatvani. Cum și-a jucat viața fără nici un folos la Alba Iulia, merita să și-o joace pentru Buteanu. Planul prefecților a fost excelent. Execuția excelentă. Avîntul trupelor de minune. Reacția celui în ajutorul căruia porniseră, egală cu zero. Împresuratul nu s-a vrut despresurat.

Desigur, Apusenii constituie stîlpul apărării Alba Iuliei, după cum Alba Iulia constituie ajutorul — măcar teoretic — al apărării părții de sud a Apusenilor, ungurii lui Bem ținînd aici nefolosite un mare număr de trupe. O Alba Iulia despresurată, n-ar fi făcut atît cît face o Alba Iulia împresurată. La asta prefecții s-au gîndit prea tîrziu.

— Auzi tu, Zamfiră ? Asta este ! Că s-or fo gîndită prea tîrziu.

— Și tu și ei !

— Mă blamezi pentru Buteanu ?

— Te blamez că ai început să cauți moartea cu lumînarea ! Ți s-a urît de mine ?

— Nici de mine nu mi s-a urît, frumoasă și dulce, tu ! D-apăi de tine ?

Zamfira îl fură cu coada ochiului. I se zbat genele lungi, întoarse.

— Din clipa asta io ți-s om de arme. M-am săturat de grijit răniți.

Toma Avrămuț ia mîna Zamfirei. Îi sărută podul palmei. Ca întotdeauna îi miroase a busuioc și a pită caldă.

Prefecții au încercuit încercuirea maghiară de la Alba Iulia. Vlăduț spre Partoș și Vinț. Axente Sever la centru, între Micești și Bărăbanț. De acolo spre Murăș, Balint. Atac concentric în 29 mai. Și stupoare. Nici un semn de la comandantul cetății. Nici o mișcare de trupe în spatele trupelor lui Bem. Nici un foc de tun. Parcă nu comandantul ceruse ajutor. Parcă nu pentru el se bat românii. Ce să-nsemne amorțirea subită a austriecilor din Alba Iulia în planul politicii ? Ce semnificație să se dea gestului ? O respingere a alianței cu românii ? Lașitate ? Obtuzitate operațională ? Ajunseseră pînă în zona luptelor mașinațiile diplomației vieneze, înspăimîntată de coeziunea și emanciparea celor 3 milioane de români din imperiu, forță potențială care trebuia anulată din fașă ?

Alba Iulia mută în fața ajutorului venit din Apuseni, prefecții au fost siliți să se retragă în pozițiile lor din munți. Și acum, „Lupul“ Kemény.

Colonelul Kemény Farkas.

Și toate informațiile care fac să-i zbîrnîie creierii.

5

Veștile trimise prin curieri rapizi au început să curgă la Cîmpeni venind din Zarand, de pe linia cordonului de strajă, de la Andrei Pagu, de la Huedin și Teiuș, încă din 31 mai, adeverind că guvernul maghiar neliniștit și ofensat, a jurat să supună Apusenii. La Huedin-Gilău se concentrează trupe de honvezi și gardiști sub comanda maiorului Vasvári Pál supranumit și „Kossuth cel tînăr“. Pînă acum are sub comandă 5 companii. Și-a pus tabăra la Mînăstireni. I-a venit în ajutor maiorul Buzgo cu două companii gărzi, oameni încercați în aprinderea satelor și terorism, unii aflîndu-se pe listele lui în urma atrocităților săvîrșite în primăvară la Jurcuța și Mărișel. Intrările de răsărit în Apuseni, dinspre Turda pe Valea Arieșului și pe la Ciceu sînt închise de Eglofstein și Papai, Toma Avrămuț știind că aceștia vor ataca concomitent cu Kemény, cu maiorul Juházs, român renegat, ticăloșit în slugărnicie și teroare care va ataca dinspre Teiuș, iar maiorul Kovács pe valea Ampoiului spre Zlatna — Abrud.

Colonelul Kemény Farkas este soldat încercat. Pînă acum a condus împresurarea Alba Iuliei, nu atît de strașnic încît românii să nu intre și să iasă din cetate. Notele lui Toma Avrămuț referitoare la zilele de la 31 mai pînă la 5 iunie se constituie în mod ciudat față de densitatea faptică, într-o analiză a mentalității revoluției ungare. Constatările lui duc la ideea că atît Kossuth, cît și majoritatea conducătorilor acestei revoluții, care ar fi trebuit să fie profund democratică, au preluat ca pe un blazon al permanenței Ungariei, toate teoriile nemeșimii referitoare la regatul Sfîntului Ștefan, teorii care pe lîngă faptul că nu țin cont de realitățile europene în ceea ce privește constituirea națiunilor politice, neagă dreptul la existență autonomă a majorităților etnice, în folosul unei minorități cu statut preponderent feudal. Asta în epoca abolirii feudalismului. Asta la o jumătate de secol după tumultul horenilor și după Revoluția franceză. Toma Avrămuț afirmă că disperarea cu care politicienii unguri ai vremii se agață de statutul reacționar feudal, se datorește subiectiv unei megalomanii structurale coborîtoare din mentalitatea primitivă a triburilor migratoare care și-au croit drum din Asia în Europa lovind cu sabia, din goană, pe cei mai slabi și ocolindu-i prudent pe cei mai tari, iar obiectiv din rațiuni statale, orice mentalitate novatoare, progresistă, democratică ducînd la anularea vechilor hotare și restrîngînd statul ungar în confiniul acoperit de etnia maghiară, numericește restrînsă, abia putînd popula Cîmpia Panonică.

De aici și politica de asasinate în masă. Pe lîngă cruzimea aborigenă, neșlefuită de curgerea veacurilor și de creștinizare, nevoia de a reduce majoritatea zdrobitoare a românilor. Din acest punct al analizei, Toma Avrămuț devine profetic. El spune că niciodată în istoria viitoare a Ungariei, aceasta nu va renunța la punctul de vedere feudal față de teritoriu, pentru că, obiectiv, ar însemna să se rezume la teritoriul etnic. Toma Avrămuț analizează metodele folosite pentru a păstra aparența legitimității statului sînștefanian. El afirmă că politicienii unguri, oameni școliți, nu de puține ori savanți, vor încerca să nege realitățile recensămintelor, vor contesta adevărurile istorice și vor mistifica istoria, plătind, fără să se uite la bani, oameni politici sau așa-ziși oameni de știință de aiurea, care să le facă jocul. Concomitent cu această operă de mistificare pe care o vor răspîndi pretutindeni, vor căuta mereu sprijinul unui stat puternic, pe care-l vor adula în fel și chip spre a-și putea face jocul în umbra lui protectoare.

„Nu cred că ungurii au stricat căruța dualismului, după cum nu cred că Austria vrea s-o strice. Fără acest dualism austro-ungar, nu mai poate ființa nici un imperiu, naționalitățile subjugate fiind mult mai tari și numeroase decît cele două state luate separat. Ce-ar rămîne din Austria în afara teritoriilor Casei de Habsburg și acelea nu toate, spre pildă Bohemia ? Ce-ar rămîne din Ungaria ? Că, iată, nu ia succes Unio nici măcar în 1848, ca să nu vorbim că pînă la desființarea de la Mohács fost-am principat independent și pe urmă am avut ce am avut cu Habsburgii. Așa îi silesc pe unguri legile istoriei. Să

fie mereu sub pulpana altora, de sub care să scoată cuțitul și să sară în beregata vecinului, ca să-l despoaie de ale sale din veac."

Acest comentariu a fost încadrat într-un chenar roșu. Deasupra chenarului, în exteriorul lui, sus și pe dreapta paginei, următoarea notă scrisă cu tuș negru : „Vezi Dictatul de la Viena, alianța cu Germania și horthysmul ca expresie a aceleiași politici absurd feudale și absurd sînștefaniene. Horthysmul, dimensiune contemporană a unei politici naționaliste șovine și iredentiste vechi de veacuri. De-ar învăța măcar ceva și ei și noi. Mai ales noi, după ororile de la Ip și Trăznea și din toată Transilvania răpită aidoma ca-n vremea horenilor și a Iancului. Moșul moșului meu, iată, are dreptate, după o sută de ani. Constantele istorice ale politicii ungurești, atît cele subiective cît și cele obiective, au rămas neschimbate, adaptînd perfect epoca intereselor sînștefaniene, imuabile."

Și data : 18 decembrie 1940.

Spre miezul nopții de 5 spre 6 iunie descalecă la poarta lui, însuși Andrei Pagu. Are o rană sîngerîndă la piciorul drept. L-au pușcat în preajma taberei „Lupului" Kemény. Trupele aflate sub comanda generalului Czetz au trecut la Kemény. Adică 7000 de honvezi, un escadron de husari și 19 tunuri de calibre diferite. După pregătirile din tabără se vede limpede că mîine, poimîine Kemény pornește asupra Abrudului.

— Mă duc la Iancu, spune Toma Avrămuț... Tu, Zamfiră, grijește-i rana și adă-l la Iancu. Acolo-s tăți. Și baciu Șuluțiu. S-or bucura. Șepte mii de baionete și nouăsprezece tunuri, asta-i oștire, frate Andrei.

— Măcar de-ar fi vrednică de noi, spune Andrei Pagu, travestit în neguțător, rugîndu-l să-i tragă cizma licăind de sînge... Spune-i Iancului că ungurii au și patru baterii de rachete. Asta-i !

6

Preludiul operațiunilor lui Kemény este explicit, demonstrînd fără posibilitate de tăgadă comentariile lui Toma Avrămuț asupra constantelor istorice mai sus menționate. Preluînd comanda deținută de înlocuitorul lui Hatvani, locotenent colonelul Inczédi, Kemény Farkas organizează afluirea trupelor în Zarand și le concentrează în jurul Bradului, lăsîndu-le să desăvîrșească distrugerea satelor românești. Enunțul sec ne aparține din rațiuni de economie. Dacă ar fi să reproducem notele făcute de Toma Avrămuț după mărturiile sutelor de martori oculari, am avea nevoie de cîteva volume în care s-ar lăfăi crima sadică și abjectă organizată împotriva populației fără apărare, crimă dincolo de care se vede comandamentul politic enunțat de Kossuth : *„exterminarea populației românești spre a asigura o majoritate ungurească în Transilvania"*.

Colonelul Kemény detașează cîteva companii de honvezi la Băița, spre a proteja afluirea trupelor spre Brad, cu ordinul de a executa cercetări de luptă spre Bucureșci și pe apa Cornetului, aflată în flancul drept al drumului Brad — Abrud, fără să se neliniștească de prezența popii Simion Groza, despre care i-au venit informații vagi.

În perioada 1—8 iunie Toma Avrămuț subliniază o mulțime de fapte și atitudini care, prin însumare, configurează un portret cu totul deosebit al Apusenilor acelui început de vară. Focurile vestitoare ale primejdiei mortale ard noapte de noapte pe toate vîrfurile de munți care-nconjoară Cîmpenii și Abrudul, urcînd pînă spre izvoarele Someșurilor, încununînd coamele Trascăului -și pe ale Gilăului. Ca-n vremea Horii, bărbații trag lemn de la codru, trunchiuri uriașe de brad și molid, ridicînd abatize în fața cărora sapă șanțuri adînci prin care închid strîmtorile și intrările în munți. Veghea la creste au preluat-o muierile, ca și patrularea pe potecile dosnice. Buciumele trimit vești și porunca ridicării de obște. Este un freamăt neostoit de zi și de noapte. Cetele armate se adună la Cîmpeni și în celelalte „loagăre" ale prefecților. Legătura dintre prefecți este asigurată de Toma Avrămuț printr-un sistem dublu de curieri. Consiliul prefecților a hotărît iarăși să i se treacă comanda lui Avram Iancu. Planul de luptă adoptat prevede ca de data asta să se închidă drumul Abrudului, obligîndu-l pe Kemény să se bată pentru a-l deschide, să i se pricinuiască pierderi și, după ce va forța trecătoarea de la Buceș — Vulcan, să se închidă drumul Bradului, oștirea inamică să fie încercuită în Abrud și nimicită prin asalturi repetate de zi și de noapte. Toma Avrămuț notează că Avram Iancu nu se teme de o bătălie regulată, pe poziții dinainte stabilite. Moții au învățat să se lupte pe unități constituite iar după cele

două victorii asupra lui Hatvani armamentul de foc, artileria şi muniţia nu lipsesc, aşa că, sprijinindu-se pe muntele Vulcan, legiunile pot să stea în calea lui Kemény pînă cînd Abrudul va fi părăsit de populaţie. Asasinatele săvîrşite de Hatvani nu lasă nici o îndoială asupra tratamentului care-i aşteaptă pe abrudeni. Cu atît mai mult cu cît veştile trimise de Simion Groza sînt lămuritoare.

7

După-amiaza de 2 iunie 1848, pe drumul Ribiţa — Uibăreşti.

Preotul Simion Groza primise de la Iancu porunca să-l atace pe Kemény unde şi cum pofteşte, astfel încît să semene spaima în trupele inamice şi mai ales să-i împiedice recunoaşterile spre Abrud. După ce Kemény se va pune în marş, să-şi adune toate oştile la Buceş. Să repeadă la Buceş pe cei mai buni ţapinari, care împreună cu moţoganii să ridice abatize. Obligat de superioritatea numerică a inamicului să părăsească valea Crişului Alb între Hălmagiu şi Brad, Simion Groza şi-a păstrat libertatea de manevră la nord de Drumul Zarandului, între Cheile Uibăreşti şi drumul Brad — Abrud, ca şi dincolo de el, pînă-n drumul Zlatnei. Companiile de honvezi de la Băiţa îi stau în coastă, asta milităreşte. Pentru că moral, îl umilesc şi-l ruşinează peste poate. Din octombrie anul trecut, pînă acum, orice încercare de pătrundere în teritoriul dintre cele două drumuri veghiat de el a fost pedepsită crîncen. Gîndul că honvezii vor arde, ucide şi prăda acolo, nu-l lasă să doarmă.

Ca să împace ordinele lui Iancu cu dorinţa lui de a se repezi la Băiţa, ca şi comandamentele generale cu cele private, a imaginat un plan drăcesc de a-l zădărî pe Kemény. Din drumul mare al Zarandului urmînd valea Crişului Alb se ridică pe toate firele de apă coborîtoare din munţii Bihorului drumuri de care ducînd la satele aşezate pe văi. Kemény s-a ferit pînă astăzi să împingă recunoaşteri pe aceste drumuri, mulţumindu-se să ocupe satele din gura lor : Hălmăgelul, Şteia, Rişca, Ribiţa, apărîndu-şi calea victualiilor şi liniştea trupelor. De două zile lucrează să-l scoată din sărite pe Kemény. Îi atacă ante-

posturile. Atacă patrulele de husari pe Drumul Zarandului. Ieri noapte a aprins focuri mari mai jos de Uibăreşti. Din zori, patru căruţe tîrînd după ele grape făcute din crengăraie înfrunzită umblă între Uibăreşti şi Ribiţa, însoţite de vînători călări, ridicînd praf, atîta cît praf se poate ridica pe drumul cam pietros. Rezultatele s-au văzut cam pe la amiază. Două companii de honvezi au intrat în Ribiţa, trimiţînd patrule pînă la răscrucea drumurilor spre Uibăreşti şi Ribicioara. Alte două companii au urcat spre Valea Bradului, astfel ca, la nevoie, trecînd peste coama dealurilor împădurite dintre Valea Bradului — Vaca (satul lui Crişan) şi Ribiţa, să poată ataca din flanc şi spate gruparea de luptă a lui Simion Groza. Atît că străjile acestuia veghează şi preotul din Rovina îşi pune planul în lucrare cu agerime şi aplicaţie.

8

2 iunie 1849 spre orele 4 după-amiaza.

Încep să se lungească umbrele pe văi.

Simion Groza are puşcaşii ascunşi în aluniştea din malul drept al pîrîului Ribiţa, chiar în marginea satului Ribiţa. Lăncierii tupilaţi deasupra drumului. El stă într-o goruniştc, chiar în spatele lăncierilor ţinînd sub ochi drumul spre Vaca. Cele patru căruţe aduse pe un drumeag de pădure jos în drum, au agăţate la codîrle nişte făcături din lemn semănînd cu tunurile. Căruţele sînt încărcate cu saci umpluţi cu cositură proaspătă. Grosul grupării de luptă, vînători, lăncieri şi bărdaşi, stă cu popa Ion Gombos mai sus de Valea Bradului, avînd străji din mie în mie de paşi, peste culme pînă la Vaca. Cînd vînătorii lui călări puşcăresc în patrulele de la răscrucea Ribiţa, Uibăreşti, Ribicioara, cele două companii de honvezi se pun în marş. Cum ies din Ribiţa, sînt luate în focuri de vînătorii ascunşi dincolo de pîrîu. Cînd se desfăşoară în trăgători, le cad în spate lăncierii, care după atac se-nvălmăşesc şi fug într-o neorînduială aparentă pe drumul dinspre Vaca. Cum focul românilor este slab şi nesusţinut (rămăseseră cîţiva puşcaşi care trăgeau focuri rare, schimbîndu-şi poziţia astfel încît să pară că există un lanţ de trăgători), grosul celor două companii trec în urmărirea

lăncierilor. Un sergent vede „tunurile“ de la căruțele care pornesc la trap spre Vaca. Sînt trei kilometri de la Ribița la Vaca. Tiraliorii rămași să se opună pușcașilor se aruncă la asalt peste pîrîu, lovind în gol. Vînătorii lui Simion Groza trecuseră rîul mai sus, se uniseră cu pușcașii care hăituiseră patrulele și, cățărați sub poala pădurii de deasupra drumului spre Vaca, deschid foc asupra tiraliorilor honvezi uzi care la comanda unui subofițer se adună în drum. Astfel și această trupă este atrasă spre Vaca împreună cu patrulele.

Ion Gombos execută întocmai instrucțiunile lui Simion Groza. Preot în Vidra de Sus, satul Iancului, încercat în apărarea trecătorii de sub Muntele Găina pe unde trece drumul Vașcăului, Ion Gombos are vorbă lată, domoală, dar este iute la mînă și meșter la sabie, dar mai ales, chibzuit și nepripit. Așa că lasă companiile de honvezi să iasă din Valea Bradului și să se angajeze pe drumul de care spre Vaca, de unde, spre orele 5 după-amiază, răsună salve dese.

Simion Groza atrage companiile inamice spre Valea Bradului. Cînd acestea sînt gata să ajungă „tunurile“ nu se știe de ce poticnite într-o muche, vînătorii lui deschid foc de salvă și lăncierii atacă chiuind năprasnic. Honvezii nu se pot desfășura. Lăncierii au ordin să-i lase pe fugari slobozi, gonindu-i spre Valea Bradului. Tribunul Ion Gombos se ține prin pădure pe urmele honvezilor care măresc pasul să ajungă la locul bătăliei. Ecoul amplifică împușcăturile. Cînd cei dintîi fugari ajung la căpitanul comandant al detașamentului de honvezi, acesta ordonă pas alergător. Drumul de pădure este abia un șleah de care, șerpuie la deal și honvezii cu ranițele la spate varsă sudori grele.

Ion Gombos atacă atunci cînd cele două companii abia se mai tîrîie la deal și cînd honvezii de la Ribița scăpați cu viață, hărtăniți, unii fără arme, vin în fugă, strigînd : „*oda vagyunk*“ — „sîntem pierduți“. Neavînd unde să se desfășoare și cum să manevreze, honvezii sînt luați în lănci și împușcați la gura țevii. Simion Groza le cade în flanc și spate.

Puțini scapă fugind spre Brad, prin codru.

...Simion Groza îl lasă pe Ion Gombos în contact cu flanc-gărzile lui Kemény și, trecînd din Valea Bradului

peste culme, ajunge în drumul Abrudului, mai sus de Crișcior încă la miezul nopții de 2 spre 3 iunie 1849. Cunoaște locurile, de la Bucureșci drumul duce la Rovina, parohia lui acolo unde preoteasa nălțuță și dezmierdătoare a scos stupii după cum i-a spus el, cu urdinișul către răsărit. Cu toate că-i este un dor sălbatic de preoteasă, se smerește și-l ascultă pe gornicul Pascu Mălai din Crișcior, și ăsta nepot de horean, care-i spune că ieri au trecut cătanele spre Bucureșci și că aseară s-au fo văzută focuri de la casele aprinse de unguri. Simion Groza trimite ștafete la Rovina, la Șesuri și Curechiu, cu porunci să nu se bată clopotele pe dungă, să nu se aprindă focuri pe culmi, fără numa fiecare să stea la ale lui. Ba, dimpotrivă. Să se scoată oile și vitele la păscut. După un ceas de odihnă mărșăluiește peste culmea din valea Crișului în valea pîrîului Cornetul, care duce la el, la Rovina, închizînd satul Bucureșci dinspre Rovina, Curechiu și Șesuri. În zori, pe o pîclă ușoară și străvezie de vară care plutește pe firul văilor, aude muget de vite strînse la un loc și behăit înfometat de oi. Cînd se sparge pîcla, vede ieșind în drumul Crișciorului turme de vite și de oi mînate de honvezi și, în marginea satului, furnicar de cătane chiar în malul pîrîului Bucureșci.

Atacul se dă pe tăcute, fără sunet de bucim și fără chiote.

Este condus de Simion Groza cu sabia la mînă.

Lăncierii sînt din satele prădate. Atacă crîncen. Surprind trupa înainte de a se încolona. Masacrul este înspăimîntător. Simion Groza ordonă ca fugarii să nu fie urmăriți. Vrea ca aceștia să provoace panică. Honvezii de la turmele prădate sînt uciși pînă la unul. Se face un obor mare, la care sînt chemați locuitorii jefuiți, care-și iau vitele și oile.

Lăncierii și vînătorii din Bucureșci aduc în curtea bisericii, pe năsălii, opt muieri de-ale lor, cu pruncii uciși lîngă ele. Pruncii lăsați acasă, cu mamele. Unele au fost batjocorite înainte de a fi ucise. Altele s-au apărat cu săcurile. Cu furcile. Fiecare moartă își are povestea ei. O spun bocitoarele, bocind-o.

Simion Groza își pune patrafirul.

Slujește slujba morților, văzîndu-și preoteasa în chipul galben al fiecărei moarte.

9

8 iunie 1849 în zori.

Tribunul Ion Gombos vede capul coloanei lui Kemény ieşind din Brad. Toată noaptea a auzit tropote, scîrţîit de care, rînchezat de cai. De la Valea Bradului taie peste dealuri la Zdrapţi unde se întîlneşte cu Simion Groza şi cercetarea de luptă a prefectului de Tîrnave, Vasile Moldovan, care a ocupat poziţii de luptă în poala muntelui Vulcan. Are loc un consiliu de război în care Simion Groza îşi explică planul, scriindu-i apoi Iancului.

Vor lupta cu antegărzile lui Kemény de aici pînă la Buceş, închizîndu-le drumurile laterale şi silindu-le să ţină Durmul Ţării. De la Buceş vor rupe lupta, lăsîndu-l pe Kemény să se bată cu abatizele şi vînătorii prefectului Moldovan, vor trece peste culmi la Blăjeni, vor coborî la Mihăleni şi vor cădea pe coloanele de aprovizionare în spatele grosului colonelului Kemény, tăindu-i drumul de retragere spre Brad. Simion Groza înţelege planul Iancului pînă la cea din urmă consecinţă. Iancu îi cere să-l întîrzie pe inamic pînă cînd îşi va strînge oştile şi îşi va alcătui dispozitivul. O să-i scoată sufletul „Lupului" Kemény, veghind în acelaşi timp asupra Rovinei şi satelor din jur, aşa cum o face de cînd s-a ridicat în arme.

...Muntele Vulcan se înalţă pleşuv şi cenuşiu în stînga drumului Brad-Abrud, dincolo de Buceş — Vulcan, dominînd şerpuirea abruptă a şleahului prin trecătoarea care urcă pieptiş pe sub vîrful Buceş, înainte de satul Matişeşti. Prefectul Vasile Moldovan, urmat de tribunul Alexandru Boeriu, trece din puşcaş în puşcaş, cercetînd muniţia şi felul cum sînt adăpostiţi pe după pietroaie şi bolovani, prin albia secată a şuvoaielor, prin rîpele din coasta muntelui. Aici este locul hotărît de Iancu pentru bătălia întîrzietoare cu Kemény. Toată trecătoarea este închisă cu abatize şi şanţuri. Pe coastele care domină abatizele sînt vînătorii. Kemény nu poate lăsa în flancul lui stîng, gruparea pe care-o comandă. Ca să treacă spre Abrud, va fi silit mai întîi să se bată cu el. Prefectul are în spate potecile care-l pot scoate prin Vulcan şi Bogleşti la Soharu, şi de acolo la Sohodol, mai sus de Abrud, poziţie pe care o cunoaşte de la luptele cu Kemény. Adăpostiţi pe după bolovani, culcaţi pe pîntece cînd inamicul deschide focul, poziţie cu totul neobişnuită şi surprinzătoare, vînătorii lui stau nevătămaţi de focul artileriei, al rachetelor şi al tiraliorilor inamici. Lăncierii sînt aşezaţi în adîncime, pe versantul dinspre nord-est, dincolo de vînători.

Ziua este senină.

Soarele bate din plin coastele aride ale muntelui Vulcan.

...Cînd antegărzile lui Kemény încearcă să ocolească abatizele aflate înaintea podului de peste Criş, la nord de Zdrapţi, Simion Groza căţărat pe coasta din stînga drumului face semnul ştiut. Vînătorii culcă la pămînt cîţiva husari. Ceilalţi descalecă şi intră cu caii la mînă în unghiul mort de tragere, sub buza rîpii. Simion Groza constată că Kemény şi-a organizat antegarda altfel, încît în urmă husarilor să vină grupele de săpători care, cu securi, firize şi lopeţi se apucă să fărîme abatizele, apăraţi cu foc de către honvezi. Coloana ungurească şerpuie spre Crişcior şi ştafetele venite de la Brad spun că acum un ceas, convoaiele de căruţe abia au intrat în Ţărăţel. Lui Simion Groza nu-i place vînătoarea asta de honvezi şi săpători. Dă poruncă decuriilor de vînători să stînjenească cît mai mult munca de la abatize şi, cu un despărţămînt de lăncieri, constituit din două centurii, întărit cu o centurie de puşcaşi, mărşăluieşte peste culme înapoi spre Zdrapţi. La orele 11,30 trece de Zdrapţi. Surprinde un gol în coloana de infanterie care precede artileria. Coboară în fugă pe drum. Vînătorii deschid foc la gura ţevii. Lăncierii iau în vîrful lăncilor honvezii surprinşi. Trec drumul în fugă. Ies în poala pădurii care urcă spre Rovina. Ţin drumul de care, Simion Groza îşi vede satul bătut de soare, îşi vede biserica şi casa, oftează, s-ar vrea dormind în stupină, să audă albinele zuzuindu-i dulce pe deasupra capului, să-l pătrundă căldura domoală de iunie, oftează şi spre ora 1, în crucea zilei, aude puşcături dese dinspre Buceş. Ştie că antegărzile lui Kemény s-au oprit în focul vînătorilor prefectului Vasile Moldovan. Coboară iarăşi în drum, priveghiat de cercetaşi. Vede Mihălenii în dreapta. Se lasă în valea priporoasă a Crişului. Urcă cu centuriile strînse om în om şi, ţîşnind din lăstăriş pe drum, taie în două o companie de honvezi aflată în repaus, cătanele stau culcate pe jos, cu raniţele căpătîi, se spîrcuie tot ce sare în picioare şi fără nici o pierdere, o ia pe pîrîu în sus,

lăsînd în urmă tolvăieli, hărmălaie şi sudalme papricate din belşug.

...Focul dens venit din flancul stîng, din coasta golaşe a muntelui Vulcan, îl obligă pe colonelul Kemény Farkas să ordone regimentelor de honvezi intrarea în dispozitiv de luptă, artileriei să ocupe poziţii de tragere pe drum, iar escadronului de husari să trimită patrule pe defileu spre podul şi gîtuitura dinspre Mătişeşti.

10

La ceasurile 3 şi 45 de minute, mai sus de Buceş — Vulcan.

Prefectul Vasile Moldovan în poziţia artileriei unde baciul Ion Sterca-Şuluţiu de Cărpeniş are sfat cu artileriştii, între care se ocoşeşte Jurca Todoruţ din Roşia. Se vede foarte bine linia tiraliorilor inamici după fumul împuşcăturilor, după cum se vede fiecare mişcare făcută de companiile lui Kemény care se pregătesc de atac. Prefectul îşi dă seama că are avantajul terenului de partea sa. Kemény nu-şi poate desfăşura trupele, nu-i poate învălui flancurile şi nu-i poate cădea în spate. Singura soluţie este să-l atace de front. Stăpînind amîndoi umerii văii ca şi muntele Vulcan pe de-a-ntregul, Vasile Moldovan este sigur că-şi va împlini misiunea dată de consiliul prefecţilor.

— Mă Todoruţule, spune baciu Ion Sterca-Şuluţiu. Mă Todoruţule, tu să puşti tufa aia din mijloc, alun să fie o ce-o fi, numa s-o puşti cînd o ajunge compania aia mîndră cam la zece paşi de ea şi voi ăilalţi luaţi sama, ochiţi pre ţeava tunurilor şi daţi foc după Todoruţ, număraţi pînă la tri şi daţi foc tăţi deodată, afară de tunurile de tri funţi. Alea încărcate cu zburătură. Mă, voi cu tri funţi, trajeţi numa la a mea poruncă !... Gata vi-s ?

Artileria lui Ion Sterca-Şuluţiu este masată roată în roată, zece piese uşoare, tunuri din lemn şi din aramă, mascate cu crengăraie în gura strîmtorii. Puşcaşii sînt pe umerii gîtuiturii, aşezaţi în scară. Lăncierii sînt ascunşi nu departe de tunuri. Pe vale, între inamic şi artilerie, nici un luptător. Vasile Moldovan s-a cam încontrat cu

baciul Şuluţiu pentru asemenea dispozitiv hazardat. O năvală a honvezilor îi putea lăsa fără tunuri.

— Asta o şi aştept, s-a bucurat bătrînul, privind drăgăstos tunurile de trei şi patru funţi luate de la Hatvani în cele două bătălii pentru Abrud.

Despărţămîntul lui de turnători şi băieşi turnaseră ciubere întregi de zburătură, alice mari de plumb şi fier, tunarii învăţaseră să bată fultuiala de cîlţi, tunurile erau ascunse cam în coasta strîmtorii, trăgînd pieziş şi Ion Sterca-Şuluţiu s-a lăudat că ţine singur muntele, numai cu artileria.

Fără să-l creadă, Vasile Moldovan o ia călare spre inima apărării, centuriile de vînători şi lăncieri aşezate în scară la cîteva sute de paşi în flancul drept al artileriei.

Potrivit relatărilor lui Toma Avrămuţ, bătălia din după-amiaza zilei de 8 iunie a fost cu totul supărătoare pentru colonelul Kemény. Cel dintîi atac s-a pornit cu companiile aşezate în adîncime. Artileria a tras fără nici un efect asupra unor linii de tiraliori invizibile, trăgătorii fiind adăpostiţi. Lăncierii, cîţi se vedeau, erau în afara bătăii tunurilor. Cînd companiile au primit foc viu din flancuri şi-au întors frontul să atace muntele Vulcan, artileria moţilor le-a îngenuncheat cu salve dese de mitralii, care au produs panică. Honvezii s-au retras sub focul viu al inamicului nevăzut, lăsîndu-şi morţii şi răniţii pe teren.

Kemény şi-a organizat al doilea atac ca pe un fel de tăvălug de foc, lent dar implacabil, obligînd artileria să înainteze o dată cu infanteria. A împărţit sectorul de atac pe companii, fixînd fiecărei companii repere care trebuiau atinse pînă la lăsarea serii.

Vasile Moldovan înţelege metoda lui Kemény.

Încearcă să descifreze viciile de execuţie.

Este ajutat de baciul Sterca-Şuluţiu care concentrează toate tunurile asupra companiei celei mai îndrăzneţe şi manevriere. După încetarea salvelor, Vasile Moldovan atacă subunităţile dezorganizate cu lăncierii.

De pe la ceasurile 7 seara, cînd soarele trece de vîrful pleşuv, suriu al muntelui Vulcan, încep să sosească peste munţi ajutoarele repezite de Iancu. Vasile Moldovan le întoarnă spre Buceş şi Ciuruleasa, cu porunca să puşcărească în coloana lui Kemény după ce o va slobozi el şi la

altă poruncă să se tragă spre Soharu, unde se face adunarea.

Tot cam pe la ceasurile 7 seara, Simion Groza şi-a adunat toate despărţămintele risipite în supraveghere în lungul drumului Mihăleni-Brad, în gura drumului spre Blăjeni, la 2 kilometri mai sus de Mihăleni. Vede cum se scurge în pas viu cea din urmă companie de honvezi, grăbind spre locul luptei. Aude puşcăturile. Aude salvele de artilerie care răzbubuie între munţi, după cum aude scîrţîitul carelor cu proviant, sudălmile cărăuşilor şi vede coloana de aprovizionare a lui Kemény cam dezlînată, urcînd la deal sub paza honvezilor.

— Ce amiros de pită caldă, părinte, spune lăncierul Pătruţ Giurgiu din Curechiu.

— Şi mie îmi este foame, spune Simion Groza adulmecînd boarea care urcă la deal purtînd miros de pîine şi slănină... Haideţi să ne luăm cina, mă oameni !

Lăncierii şi vînătorii lui Simion Groza cad năprasnic pe coloana de aprovizionare răzleţită şi lungită din pricina unei căruţe, căreia i s-a rupt osia chiar la ieşirea din Mihăleni. Se întîmplă ca grosul pazei de honvezi să se afle în urma căruţelor din capul coloanei şi acel gros să fie comandat de un untărofiţir chiorît în războaiele imperiului, soldat straşnic care-şi strînge oamenii gata de fugă şi deschide foc asupra zărăndenilor. Lupta este scurtă şi necruţătoare ; dar destul de lungă ca restul coloanei să întoarcă şi s-o ia la galop înapoi la Brad.

Honvezii şi untărofiţirul sînt masacraţi pînă la unul.

După ce-şi satură oamenii cu slănina şi pita aflate în cele două care prinse, Simion Groza organizează refacerea abatizelor din spatele trupelor lui Kemény. Aşa că, luptînd împotriva prefectului Vasile Moldovan la Buceş-Vulcan, colonelul Kemény Farkas nu ştie că la numai cîţiva kilometri în spatele lui, Simion Groza îl izolează de Brad şi-l lasă fără hrană.

• Noaptea de 8 spre 9 iunie trece în nelucrarea celor două tabere care-şi văd focurile şi se supraveghează prin patrule. Se notează recunoaşterea făcută de gornicul Miron Joldeş, avîndu-i însoţitori pe Urs Rostea, Dumitruţ Catar şi Todor Chichidea, toţi vînători încercaţi, care s-au tîrît pe brînci intrînd pînă dincolo de linia anteposturilor, în bivuacul honvezilor, au sărit în cîrca unui caporal care moţăia lîngă trei piramide de arme, au desfăcut una

din piramide luînd armele şi s-au întors în tabără, adunînd caporalul care susţinea cu încăpăţînare că l-a văzut pe însuşi diavolul ţîşnind din jăragai şi de aceea n-a dat alarma.

11

Toma Avrămuţ are un calendar al expediţiei ratate de Kemény cu destule amănunte pitoreşti, cu faptele de arme ale moţoganilor, dar acest calendar epic este dublat cu totul semnificativ de comentarii politice, de consideraţii istorice. Toma Avrămuţ presimte sfîrşitul etapei revoluţionare armate. Informaţiile din Muntenia şi Bucovina îl încredinţează că, în urma concentrării masive de trupe ţariste, intervenţia lor este iminentă şi că această intervenţie va pecetlui soarta lui Kossuth, a lui Bem şi a revoluţiei ungureşti. Aici deschide el o paranteză pentru Bălcescu pe care l-a însoţit la Cîmpeni, în primăvară şi-n bivuacul unde suferindul de plămîni a suportat stoic frigul şi umezeala codrilor din Apuseni. Paranteza este destul de acidă. Toma Avrămuţ notează că Bălcescu este un vizionar utopic care nu înţelege realităţile ardeleneşti, nici relaţiile nemeş-iobag, nici antagonismele ireductibile dintre iobăgime şi nemeşime, nici *Unio Trium Nationum* şi nici cumplita tragedie pe care legiuirile nemeşeşti au adus-o asupra poporului român din Transilvania. Privind lucrurile din afară, plin de entuziasm revoluţionar şi de idei democratice, Bălcescu ignora realităţile transilvănene şi mai ales doctrina lui Kossuth cu toate rezultatele ei cumplite. Bălcescu nu văzuse satele arse de către „echipele de vînătoare", nu văzuse pruncuţii sugînd la pieptul rece şi secat al mamelor ucise bestial. El vedea o alianţă ideală, a unor popoare ideal-egale, împotriva unui tiran care le asuprea : absolutismul habsburgic. Avram Iancu era omul realităţilor concret istorice din Ardeal. Bălcescu era vizionarul unor desene imaginate, care ar fi condus la o lume ideală. Demersurile lui pe lîngă Kossuth au fost nule. Numai în pragul dezastrului, Kossuth a încercat să prindă mîna întinsă de români. Această înţelegere tîrzie a singurei realităţi istorice fecunde atît pentru români, cît şi pentru unguri, prietenia, fără şovinism şi iredentism, iz-

vorîtă din respectarea teritoriilor etnico-istorice şi a egalei îndreptăţiri, o reproşează Toma Avrămuţ lui Kossuth, în notele privind expediţia inutilă a lui Kemény pentru subjugarea Apusenilor. Din punctul de vedere concret istoric şi al realităţilor cumplite începînd cu Bobîlna şi terminînd cu iunie 1849, îi reproşează lui Bălcescu neînţelegerea atitudinii intransigente a Iancului.

Trecînd alert peste gestele militare din zilele de 9—16 iunie, Toma Avrămuţ cantonează asupra politicii naive a colonelului care-l imită pe Hatvani, fără să dispună de un deputat român kossuthian cum a fost Ion Dragoş. Adică, Toma Avrămuţ interceptează toate scrisorile adresate de Kemény prefecţilor şi tribunilor, solicitîndu-le ieşirea de sub autoritatea Iancului, depunerea armelor şi trecerea sub ascultarea guvernului maghiar. Se-ntreabă dacă Kemény este chiar atît de naiv să creadă în propria lui metodă după cele petrecute cu Dobra, Buteanu şi Boeriu, ori este atît de orbit de trufie încît se consideră deasupra istoriei ? !

Toma Avrămuţ consideră a treia bătălie pentru Abrud ca pe o bătălie exemplară în istoria revoluţiei transilvane, elogiind fără rezerve planurile operaţionale şi executarea lor, comentînd pe larg trădarea sasului Werner Scherg care era să ducă la înfrîngerea oştii revoluţionare, comentariu cu implicaţii adînci în realitatea timpului. Toma Avrămuţ nu ştie că la 9 iunie generalul rus Skariatin se îndreaptă spre Bucureşti după popasul de la Buzău, ducînd porunca ţarului către trupele ruseşti, prin care se ordonă acestora să forţeze trecătorile Carpaţilor, în loc să atace trecînd prin Serbia şi Banat. Armata principală rusă, adunată în nord sub comanda generalului Paskievici, este gata de marş.

12

• Sîmbătă, 9 iunie, orele 8.

Căzuse rouă groasă.

Kemény este nervos şi burzuluit. Îşi cravaşează ţinecalul pentru că n-a dat copitele cu dohot şi nu i-a scos piatra înţepenită în potcoavă, care l-a făcut să şchioapete. Nu se poate dezbăra de canoane. Ordonă să se reia atacul cu tot ritualul regulamentar : sunet de trompete, huruit de tobe, ofiţerii la flancul drept al companiilor desfăşurate în linie de plutoane. Asta la muntele Vulcan. Alte companii atacă muntele Buceş şi un detaşament mixt de infanterie şi cavalerie sprijinit de patru tunuri de trei funţi încearcă să forţeze abatizele de la Ciuruleasa, la patru kilometri de Abrud. Toma Avrămuţ se află lîngă prefectul Vasile Moldovan, venit cu ordinul Iancului, ca la noapte să rupă lupta şi să-şi adune toate trupele la sud de Sohodol, în poala Dealului Şerbanului. Constată luciditatea şi sistemul riguros matematic cu care prefectul îşi conduce trupele printr-un cod de semnale văzut de inamic, dar nedescifrat. Chestiunea îl amuză pe Toma Avrămuţ. La cel dintîi atac al honvezilor, în coasta muntelui s-a fluturat o flamură roşie. De îndată a izbucnit artileria baciului Şuluţiu. Cînd s-a ridicat flamura albă, au început salvele puşcaşilor. Cînd s-a ridicat o flamură albastră, au ieşit lăncierii la contraatac. De prin viroage. Coborînd din poala Buceşului. Se vede că un observator de la Kemény notase semnalele, pentru că, după cel dintîi atac companiile au fost retrase vreme de un ceas.

— Acum le instruieşte, a spus prefectul şi a rîs. Să vezi minune, frate Tomo.

Al doilea atac.

Aceleaşi semnale, în aceeaşi ordine. Atît că au altă semnificaţie. La flamura roşie, companiile de honvezi se răspîndesc în tiraliori, aşteptînd focul de artilerie. În locul ghiulelelor şi mitraliilor, vin lăncierii care-i răresc pe honvezii răspîndiţi şi-i fugăresc spre locul de unde-i iau în plumbi, puşcaşii. Cînd se adună, trage artileria şi le sparge rîndurile, puşcaşii petrecîndu-i cu salve repezi care le răresc şirurile.

Kemény nu cîştigă nici o palmă de pămînt.

• Seara, popa Balint, înconjurat de vînători călări, intră în Cîmpeni, venind la trap mare de la Ocoliş. Legiunea lui mărşăluieşte pe Valea Arieşului sub comanda tribunului Ciurileanu. Popa Balint îi spune Iancului că a lăsat trupe de pază la Poşaga, Sălciua şi Muntele Băişoarei, că a trimis un detaşament de ajutor la Ponor, lui Vasile Fodor, aşa că din partea văii Arieşului să n-aibă grijă. Socoteşte că mîine seară legiunea cu tribunul Ciurileanu va ajunge la Cîmpeni.

• Toma Avrămuţ ascultă în noaptea de sîmbătă 9 iunie spre duminică 10 iunie semnalele date pe tulnice, care poruncesc retragerea. Pentru a-l amăgi pe Kemény, prefectul Vasile Moldovan dispune să se aprindă focuri de tabără pe muntele Vulcan, pe Buceş şi către Ciuruleasa.

• Duminică 10 iunie 1849.

Generalul Skariatin ajunge la Bucureşti cu ordinul de intervenţie al ţarului.

Kemény acordă trupelor o zi de hodină, scrutînd munţii care-l înconjoară într-o linişte serenă. Este o zi însorită şi caldă, cu berze rotind în cerul de smalţ albastru, cu lăstuni şi prigorii zburînd săgetat peste valea abruptă a Crişului. Focurile repezi de la anteposturi îl încredinţează pe colonel că şi valachii se odihnesc de ziua Domnului cît ar fi ei de schismatici. Se aud dulce dangătele clopotelor din satele risipite în munte.

De pe la ceasurile 10 încep să curgă prin Cîmpeni spre loagărele fixe, oştile tribunului Ciurileanu.

Prefectul Vasile Moldovan ajunge cu grosul legiunii lui în poala Dealului Şerbanului. Un curier de la prefectul Vlăduţ, ajuns la Sohodol, îl cheamă la sfînta slujbă. Toma Avrămuţ îl însoţeşte la Sohodol.

• Luni 11 iunie 1849 ora 8.

Kemény se miră de liniştea care stăpîneşte munţii. Şi-a îngropat morţii. A raţionalizat alimentele trupei. O recunoaştere repezită în zori spre Brad i-a raportat că drumul este închis cu abatize şi şanţuri adînci, săpate proaspăt.

La Sohodol, consiliu al prefecţilor. Balint, Moldovan, Vlăduţ îi cer Iancului să-i dea pace lui Kemény să intre în Abrud. Apoi, cum au făcut cu Hatvani, să-l închidă în tîrg şi să-l bată pînă iese tot praful din el. Oastea cunoaşte locurile. Muniţiune încă au destulă. Iancu concede. Se împart sectoarele : pînă se adună toate despărţămintele, prefecţii Balint şi Vlăduţ să-şi coboare oştile de la Sohodol la Soharu, unde se află legiunea lui Moldovan şi încă astăzi, ajutaţi de Ciurileanu, să-l atace pe Kemény, care, din veştile sosite prin ştafete, s-a sculat cu toată oştirea, mărşăluind grăbit spre Abrud.

Abrud, ceasurile 11.

Antegarda precedată de patrule de husari intră în tîrg sunînd din trîmbiţe. Puţini abruzeni unguri, şi aceia

timizi, case pustii. O companie de honvezi cu steagul regimentului desfăşurat, răpăit de tobe, Kemény jucîndu-şi calul înconjurat de statul major. Pentru siguranţă, colonelul este cartiruit la protopopul român Absalom. Dă ordine severe să se instituie un cordon în jurul Abrudului şi toate înălţimile înconjurătoare să fie ocupate de posturi puternice de veghe.

Abrud, spre ceasurile 12.

Colonelul Kemény zăngănind din pinteni, precedat de ofiţerul de ordonanţă, intră în prînzitorul protopopului Absalom. Protopopul este neutral şi aplică scrupulos preceptul „să dai caesarului ceea ce se cuvine caesarului". De aceea invitase la acest prînz cîteva notabilităţi ale tîrgului scăpate cu viaţă.

Tot la aceeaşi oră trupele celor trei prefecţi, precedate de cercetaşi, pleacă din Soharu, unde făcuseră o haltă scurtă, să atace Abrudul dinspre vest. Toma Avrămuţ notează că prefecţii vor să-l hărţuie pe Kemény zi şi noapte, să macine moralul trupelor, să le flămînzească, pînă cînd se vor aduna toate legiunile spre a da bătălia hotărîtoare. Prefectul Moldovan ocupă colinele care domină Abrudul spre sud-vest. Nicolae Vlăduţ îşi ia în primire poziţiile cunoscute din lupta cu Hatvani. Balint, către drumul Cîmpenilor. Pe linia cercetaşilor, între trupele lui Vlăduţ şi Balint se află garda din Abrud comandată de căpitanul Schuster, în viaţa de fiecare zi un fel de brigadier silvic. Rezerva este sub comanda tribunului Ciurileanu.

Spre orele 1 după-amiază.

Artileriştii împing tunurile mascate cu maldăre de crengi pe colnicele de unde domină tîrgul. Jurca Todoruţ, ţintaşul, vede forfota trupelor inamice căutîndu-şi cvartire. Aude cotcodăcitul speriat al găinilor prinse de soldaţi. Poate trage în piaţa Abrudului pînă spre biserica unitariană. Se pare că anteposturile de honvezi nu-i văd pe artileriştii care-şi încarcă tunurile umblînd de-a buşilea. După cum nu văd prin lăstărişul des, manevra abilă a vînătorilor tîrîndu-se şerpeşte spre linia santinelelor, şerpuită şi întreruptă pe mari distanţe, fără legătură de vedere din pricina vegetaţiei şi a accidentelor de teren.

Toma Avrămuţ a notat o sumedenie de „geste" ale vînătorilor care-au atacat anteposturile, însumînd o bună sută de pagini. Cunoscîndu-l pe Kemény din vedere, asis-

ind la tragerile de artilerie din poala muntelui Vulcan, rageri în care Jurca Todoruț s-a dovedit meșter în a inti ofițerii, stegarii și ștafetele, Toma Avrămuț s-a lipit le acest tunar iscusit cu gîndul să-l repereze pe Kemény, ă i-l arate și tunarul să-l ucidă. Tunul lui Jurca Todoruț ste singur, urcat cu brațele pe o măgură plină de aluniște, făgețel tînăr și tufe dese de scoruș păsăresc.

Tribunul Ciurileanu descoperă că rîpele din fața poziției lui sînt neocupate și că foarte lesne flancul stîng al prefectului Balint poate fi lovit pe acolo, dacă honvezii ar avea un călăuz din partea locului. Împinge spre Abrudsat o decurie de lăncieri care, coborînd în liniște drumeagul din poala Șerbanului, cade pe neașteptate peste o cercetare de luptă inamică, de tăria unui pluton de honvezi. Plutonul este masacrat la lance. Este cruțat sasul Helmuth Scherg care strigă românește că este sas și că vrea să fie dus în fața căpitanului Schuster. Doi lăncieri îl duc lui Ciurileanu, căruia nu-i plac ochii sasului, iscoditori și zemoși. Îl trimite cu escortă la căpitanul Schuster. Helmuth Scherg vede întregul dispozitiv al aripei stîngi. Schuster își primește conaționalul cu satisfacție. Prea puțini din sașii tîrgurilor au luptat în rîndurile revoluționarilor români, unde s-a ilustrat doar invalidul Pfeifer, tot abrudean, ostaș vrednic care și-a arătat destoinicia în lupta de la Fîntînele. Schuster îl ia pe Scherg pe a sa răspundere, spunîndu-i prefectului Balint că omul a fost înrolat cu forța de Kemény și a profitat de ocazie să se atașeze recunoașterii pentru a trece la români. Scherg este limbut, afișează o dorință nebună de-a se bate împotriva honvezilor și căpitanul Schuster îi încredințează o decurie de pușcași cu care să atace poarta dinspre Cîmpeni.

La orele 1 colonelul Kemény laudă bucatele gazdei, pe care le onorează ostășește, plăcîndu-i în mod deosebit supa de cocoș papricată din belșug. Nu aude tînga prelungă a buciumelor care vestesc atacul, dar aude răpăitul salvelor de arme și mai ales detunetul cunoscut al tunurilor de trei funți — pe care le folosesc valachii. Zîmbește acru, își șterge mustățile cu ștergarul de in și se ridică, spunînd :

— Nerușinații ! Nu mă lasă în pace nici măcar să prînzesc.

Iese în curte. Încalecă. Hotărăște să controleze dacă nu cumva este vreo alarmă falsă sau doar o luptă de anteposturi, cu toate că artileria blestemaților face risipă de muniție.

Toma Avrămuț îl vede pe Kemény intrînd la trap bătut în piață. Companiile de honvezi se adună în pas alergător. Goarnele sună alarma. Tobele răpăie semnalul de adunare. Kemény este înconjurat de ofițeri. De husari-ștafete cărora le dă ordine, arătînd cu mîna dealurile dinspre Soharu.

— Ăsta-i Kemény, Todoruțule ! spune.

— Se-nfoaie !... Lasă numa ! mormăie Todoruț care are pușca legată pe țeava tunului. Servanții îl ajută să sucească tunul și să-i aducă țeava așa cum vrea el, ochind pe pușcă.

— Amu !

Ghiuleaua mică de fier pleacă vîjîind. Jurca Todoruț suduie. Calul lui Kemény face un pas înapoi. Cabrează. Ghiuleaua cît o gutuie șterge vîjîind cotul colonelului, rupînd dîrlogii dubli sub pumnul în care-i strînge. Kemény pleacă la galop, înjurînd.

Focul dat prin surprindere ucide antegărzile honvezilor. Vînătorii prefecților ating periferia tîrgului. Honvezii trag din podurile caselor. Din turlele bisericilor.

Sasul Helmuth Scherg își conduce decuria spre buza drumului Abrud — Cîmpeni, acolo unde acesta șerpuie pe lîngă ultimele două case ale tîrgului. Vînătorul abrudan Costea Bodoroi, care l-a cunoscut pe Scherg la un tîrg de țară și i se ține după călcîie, neplăcîndu-i faptul că acesta n-a coborît oblu unde i se spusese, fără numa se-ncurcase printre celelalte decurii și centurii, ținînd-o mereu spre stînga, îl scapă din vedere cînd este nevoit să se ascundă de focul des tras chiar din locul despre care Scherg spusese că nu este păzit.

Scherg sare într-o rîpă plină de tufărișuri.

Coboară în lunca Abrudului cu salturi lungi. Strigă ungurește că a scăpat de la puturoșii de români. Cum poartă uniforma honvezilor este așteptat să treacă apa și, la cererea lui, condus la Kemény, adăpostit de focul artileriei și al vînătorilor în spatele bisericii unitariene. Îi dezvăluie dispozitivul românilor și-l asigură, punîndu-și viața drept zălog, că un atac în forță pe drumul Abrud —

10

Muneşti — Deonceşti, cu flancul drept urcînd spre Simoceşti — Brădeana va cădea în spatele moţoganilor. Prinşi între două focuri, aceştia vor fi decimaţi, neavînd cătane multe. Liniile lor sînt subţiri şi n-a văzut rezerve ascunse prin păduri.

Kemény prinde ideea lui Scherg.

Îl are la mînă încă de la asediul Alba Iuliei, fiind spionul şi diversionistul pe care l-a folosit în comunităţile săseşti, contra cost, dar şi contra semnătură. Probabil că rezerva în care a stat comandantul cetăţii Alba Iulia acum două săptămîni, cînd valachii au încercat să spargă încercuirea, se datorează şi lucrărilor lui Scherg. Scherg este prea compromis faţă de comunităţile saxone şi austrieci, ca să încerce o nouă mîrşăvie, trădîndu-l de data asta pe el. Colonelul ordonă să se alcătuiască o coloană de luptă de tăria a două regimente, întărită cu cinci tunuri trase de atelaje duble. Comandantului coloanei îi dă ordin să-l ţină pe Scherg lîngă el şi la cea mai mică mişcare suspectă, să-l împuşte.

Orele 3,45 după-amiază.

Tribunul Ion Ciurileanu este surprins de ploaia de gloanţe care-i trec ţiuind pe deasupra capului. Se miră că puşcăturile îi vin din stînga şi din spate, de pe marginea pădurii prin care urcă drumul Abrud-Deonceşti. Cum este ager şi nepripit, se caţără în gorunul sub care a hodinit un fîrtai de ceas. Cu cît urcă mai spre vîrf, cu atît i se lărgeşte perspectiva şi poate îmbrăţişa cu privirea plaiurile domoale, clinele dulci, malurile rîpoase, blîndul legănat al codrului, Abrudul culcuşit în poala Dealului Băieşilor, lumina albăstrie care se cerne peste munţi, toată lumea care-l sălăşluieşte şi pe care-o iubeşte cu patimă. Vede coloana inamică urcînd drumul. Vede lanţurile de tiraliori coborînd o rîpă gălbuie, să-i cadă în coastă. Coboară din gorun. Ştafetele strîng chingile cailor. Au înţeles.

Orele 4,20 după-amiază.

Întregul dispozitiv al prefecţilor este obligat să se retragă pe clinele de la Sohodol. Ciurileanu atacă fulgerător ba la centru, ba la flancuri, după care se retrage cîteva sute de paşi. Vînătorii lui, cîte doi-trei, se aţin prin luminişuri, pe la buza surpăturilor, stau tupilaţi prin tufani, deschid foc pe neaşteptate şi saltă la deal ferindu-se pe după trunchiurile arborilor. Pe cline se aud ordinele ofiţerilor de honvezi. Artileria pusă în baterie ba pe drum,

ba în cîte-un tăpşan, trage asupra centuriilor de lăncieri atunci cînd acestea se văd în cîte-un luminiş.

Kemény primeşte ştafetă după ştafetă.

Victorie pe toată linia.

Valachii au încercat o rezistenţă la Sohodol. Au fost daţi peste cap. Scherg trebuie manevrat în aşa fel încît meritul victoriei să-i revină. Ordonă să se tragă clopotele tuturor bisericilor din Abrud.

Buceş, orele 5,35 după-amiază.

Simion Groza îşi dă sabia pe gresie. Stă pe şa în livada lui Nuţ Oprean. Caii vînătorilor pasc pe clina repede, nu se văd din drum, după cum nu se vede ţipenie de lăncier în valea Buceşului de unde se aud prigoriile.

— Hai părinte, că scăpăm pita, spune cantorul Costea Bogolea.

— Cei de pe urmă vor fi cei dintîi, Costo! Ce eşti flămînd?

— Cum nu se mai poate, părinte. Că m-ai fo alergată ca pe harmigi şi vezi-ne cum ne curg cioarecii de pe noi... Noa!

Antegarda companiei din fruntea convoiului iese din Buceş. Simion Groza se lasă de ascuţit sabia. Convoiul este lung. 63 de căruţe cu două companii secuieşti pentru pază. L-a urmărit prin ştafete tot marşul de la Brad la Buceş. Umbrele s-au lungit pînă-n drum. O ciocănitoare neagră, cu guşa roşie, bate cu ciocul coaja prunului sub care stă. Se aud glasurile conductorilor, îndemnînd caii. Scîrţîitul osiilor. Simion Groza îşi face trei cruci smerite şi se roagă lui Dumnezeu să-i ierte păcatul de a face moarte de om...

Buceş, orele 6,20.

Lumina viorie a înserării.

Au căzut 15 săcui şi Pavel Bibarţ. Taică-su îl urcă curmeziş pe cal să-l ducă acasă. La Grohoţele. Peste deal. Simion Groza notează în catastiful cu socoţile bisericeşti:

„Am fo prinsă la Buceş 38 care cu pită, 2 care cu slană, ăilalţi or fujită de nu i-am mai ajunsă nici cu plumbu. Aşa să-mi ajute Dumnezeu, Amin!..."

Dealul de la Hătău. Noapte. Prefecţii Simion Balint şi Nicolae Vlăduţ simt că honvezii bîjbîie. Adună călăuzele din partea locului. Ciurileanu a închis drumul cu abatize vegheate de puşcaşi. Primejdia încercuirii a căzut. Nicolae Vlăduţ, împotriva părerii lui Balint, ia cu sine un despărţămînt de lăncieri, oameni de-ai locului şi, călăuzit de vî-

nătorul Todor Urs, face o recunoaştere în spatele antepos-turilor maghiare. Toma Avrămuţ îl însoţeşte şi scrie 20 de pagini admirabile despre această aventură, creionînd psihologia prefectului care, preot fiind, îşi alcătuise un fel de catehism mai mult apropiat de un regulament militar, decît de canoanele bisericeşti :

„Nu pot cere fiilor mei, ceea ce însumi nu cutez a face". Sau : „Îmi slobod sufletul între honvezi şi cerc a-l găsi acolo, chiar dacă acolo este iadul. Cu atît mai mult se cuvine unui preot să-şi scoată sufletul din iad." Sau : „Nu eu, păcătosul, am pus mîna pe zbici în templu. Că ce altceva decît templu este Ţara Transilvaniei şi ce altceva decît zbici este sabia mea ?"

Recunoaşterea stabileşte că trupele maghiare stau în poala Hătăului, atît de ostenite încît Toma Avrămuţ a atacat un antepost de 5 soldaţi care moţăiau într-o vâgăună şi prefectul Vlăduţ însuşi a intrat cu lăncierii lui într-o poieniţă unde un pluton de honvezi sforăia ostăşeşte, vegheat doar de două santinele pe care le-a ucis vînătorul Todor Urs.

13

Cîmpeni, marţi 12 iunie, ceasurile 10.

Trecuse un nor burzuluit, bătînd Cîmpenii cu un ropot de ploaie.

Sfatul prefecţilor are loc la şcoala unde ţinuse şi Horea sfat înainte de a desface oastea în iarna lui 1784. Avram Iancu ascultă cu luare aminte ce spune prefectul Balint. Adică să înconjoare Abrudul, fiecare legiune pe locurile cunoscute, unde s-a bătut de două ori cu Hatvani. Să-l strîmtoreze pe Kemény, să-l înfometeze şi să-l macine în Abrud, pînă s-o sătura.

Toma Avrămuţ urmăreşte abilitatea cu care Avram Iancu nu supără prefecţii mai bătrîni ca el, fiecare acoperit de glorie, cum îi aduce cu binişorul la ideea lui tactică :

— „Dumneata, frate Balint, pe care Roşia te ascultă ca pe un părinte", — „Tocmai pentru aceea, Iancule, zic io să mă duc la Roşia, îmi mai iau oamenii ceva în straiţă, se primenesc." — „Atuncea mîne zi eşti în pozeţiune, să-l strînjem pe Kemény, că l-am fo chemată pe fratele Simion Groza la Şturţ, unde-i vine lui, pe Faur de la Bucium, să-ţi ţină dumitale aripa stîngă şi să rămînă fraţii Vlăduţ şi Moldovan tot la Soharu, adică să-i răspingă pe honvezi iar în Abrud şi după aceea să-i dăm atacul."

Prefecţii aprobă, Iancu este gîndul lor. Vor să plece la trupe cînd vine solie de la Kemény cu steag alb. Trei husari, însoţiţi de vînători călări. Solul este locotenent, poartă dolmanul pe-un umăr, zăngăne din pinteni şi din sabie, face ochii mari cînd dă de adunarea aceea de popi-laici înarmaţi cu săbii şi pistoale, printre ei ţărani în opinci şi cancelişti, civili toţi. Toma Avrămuţ îi surprinde surîsul dispreţuitor şi aerul obraznic cu care îi înmînează Iancului scrisoarea de la Kemény. Cineva îi dă locotenentului un scaun. Îl refuză. Rămîne în picioare cu căciula pe cap, încrucişîndu-şi braţele la piept.

Iancu citeşte scrisoarea cu glasul lui domol şi muzical. Toată lumea înţelege că Kemény vrea să stoarcă totul după izbînda de ieri. Cere să se depună armele. Cere să se încheie pace. Iarăşi cuvînt de onoare şi de soldat că nimeni nu va fi tras la răspundere pentru cele trecute. Asta în preambul. Pe urmă ameninţările. Cele ştiute şi altele, mai aprige.

„Voi porunci să se stîrpească întru totul neamul valahilor şi nu voi cruţa nici pruncii din faşă."

— Parcă pînă amu io fo cruţată !

Murmure. Surîsul dispreţuitor al locotenentului.

Iancu apucă peana. Trage călimara. Scrie cu scrisul lui citeţ, rotund şi ordonat, silabisind tare :

„Între noi să hotărască numai sabia".

Locotenentul se miră de liniştea în care cad cuvintele ungureşti al căror sens se pare că-i scapă.

După plecarea soliei lui Kemény, prefecţii şi comandanţii se duc la trupe spre a pune în aplicare planul de încercuire a Abrudului. Cînd iese Balint, descalecă ştafeta lui Simion Groza. Cele 38 de care pline cu pîine şi cele 2 cu slănină sînt o binecuvîntare. Prefecţii şi cîmpenarii îl binecuvîntă deci pe preotul din Rovina. Toma Avrămuţ se duce acasă s-o ia pe Zamfira, care găzduieşte de cîteva zile copiii şi soţia prefectului Nicolae Vlăduţ. Cînd descalecă, femeile îl iau în unghii. Îl aşteaptă de două zile. Au dormit îmbrăcate. Cum li se şade cătane ?... Sînt tinere, îmbrăcate bărbăteşte şi înarmate pînă-n dinţi.

În aceeași seară, Toma Avrămuț, flancat de cele două amazoane, ajunge la Munești, o dată cu ștafeta repezită de tribunul Ion Gombos de la Hălmagiu. Se dovedește că Zarandul este numai formal stăpînit de Kemény. Parohul Gomboș îl vestește pe Iancu despre victoria lui asupra batalionului de honvezi lăsat la Hălmagiu de Kemény și că, primind porunca de a se îndrepta spre Abrud, va fi aici peste două zile, după ce va scoate honvezii fugari dincolo de Gurahonț, răzbunînd astfel aici, a doua oară, uciderea lui Buteanu.

14

Miercuri, 13 iunie în zori.

Se constată că prefectul Nicolae Vlăduț nu are nici o autoritate asupra soției sale. Lucrurile sînt aidoma la Toma Avrămuț. La cererea celor două doamne de a participa la luptă, se alătură ofertele tribunilor Andreica, Olteanu și Boeriu, care se declară onorați ca doamnele să atace cu despărțămîntul pe care-l comandă. Doamnele spun că vor trece pe la fiecare despărțămînt în parte, așa că Toma Avrămuț devine un fel de dădacă, mereu cu spaima-n suflet, pierzînd contactul cu ansamblul operațiilor, ansamblu pe care-l va reface în noaptea de 13 spre 14 iunie.

Înainte de ceasurile 9, centrul dispozitivului comandat de prefectul Vlăduț atacă trupele lui Kemény, consolidate pe pozițiile cucerite luni 11 iunie. Tribunul Andreica, pentru a nu expune doamnele, simulează un atac cu centrul despărțămîntului, unde-l lasă pe Toma Avrămuț, atacul adevărat, la lance, conducîndu-l el pe ambii versanți ai unei pîlnii de vale, acoperiți cu tufărișuri dese. Se întîmplă că Zamfira Avrămuț, care-i spusese lui Toma că nu va mai putea să se respecte pe ea dacă nu va răzbuna cumva uciderea mamelor și chinuirea sălbatică a pruncilor de țîță puși să sugă la sînul celor ucise, deci Zamfira care se-nnegurase și se schimbase fiind bîntuită de o mînie rece, strecurată cu Vlăduța pe linia pușcașilor, avîndu-l pe Toma în stînga ei, vede o grupă de honvezi trecînd în fugă prin poienița din față, la nici treizeci de pași de locul unde stau ascunși. Fără să spună nimic, își aruncă

arma de vînătoare la umăr și țîșnește cu sabia împumnată asupra honvezilor care văd prea tîrziu trîmba de lăncieri căzînd năprasnic asupra lor. Vahtmaister-ul comandant, mustăcios și voinic, este atacat de Zamfira. Se miră recunoscînd o femeie îmbrăcată bărbătește, vrea să tragă de pe șold, dar Zamfira îi împlîntă sabia în burtă și, scoțînd-o cu sînge rece, taie cu o zvîcnitură scurtă honvedul care-o atacă la baionetă pe Vlăduța. Lăncierii trec peste honvezi și cad în cîrca celor care se retrag pe fundul văii, din fața lui Andreica.

Toma Avrămuț luptă la sabie. De fapt apără spatele celor două femei, mereu protejate de lăncieri.

Kemény aude focul repede de tiraliori izbucnit atît către Soharu — Sohodol, cît și spre Roșia. Știe că aseară 12 iunie s-a împărțit soldaților cea din urmă rație de pîine. Abrudul este aproape pustiu. Nu există nici un fel de proviant, în afara puținului aflat prin șpaisurile celor cîteva familii rămase în tîrg : români, maghiari și sași. Nu numai că Iancu a răspuns impertinent, dar iată, înconjoară Abrudul. Spre orele 11 i se prezintă la raport comandantul celor două companii trimise la Roșia încă de ieri. Are uniforma zdrențuită, o rană oribilă în umărul drept, un ochi scurs și este sprijinit de doi soldați, ei înșiși hărtăniți zdravăn. Ascultă spumegînd raportul comandantului : cele două companii au fost atacate prin surprindere la Vîrtop de forțe : „nenumărate, poate 5 000 de opincari, domnule colonel... Ne-am bătut vitejește, ucigînd un mare număr, dar ne-au copleșit, domnule colonel !“ Kemény s-a obișnuit cu aceste rapoarte. Starea căpitanului este explicită. Îl trimite la ambulanță și-l felicită în fața întregului stat major. Află că cele două companii au fost bătute de preotul Simion Balint, prefect al Salinelor. Cere statului major să se transmită trupelor din linia de foc, ordinul de a afla de la prizonieri, numele și rangurile comandanților valachi cu care se luptă. Se gîndește să dea încă o lovitură puternică acestui Avram Iancu insolent și în deruta care va urma să-i atragă de partea lui pe ceilalți conducători, așa cum a reușit să facă Hatvani. El își va respecta cuvîntul, fără să angajeze guvernul care va decide soarta ulterioară a insurgenților. Cînd se interesează de efectivele companiilor trimise la Roșia, află cu stupoare că au rămas valizi și cu armele asupra lor doar 30 de oameni. I se raportează că de o parte

şi de alta nu se fac prizonieri, aşa că se vor da ordine speciale spre a se face cîte un prizonier în fiecare sector de luptă.

La amiază, Zamfira Avrămuţ îi spune soţului ei că este ostenită şi va înfiinţa cu Vlăduţa un post de îngrijit rănitii, pentru că au venit o mulţime de femei din satele împrejmuitoare să-şi ajute bărbaţii la luptă. S-a aflat că sînt două „doamne" cu oştile. După o clipă, Zamfira i-a spus că face un despărţămînt de luptătoare şi lasă nişte muieri mai bătrîne să lege rănile. Tot atunci s-au auzit chemări de muieri şi patru ciurulesence, călărind bărbăteşte, armate cu bărzi şi furci, aduc între cai, legat cu frînghie, un „român" ţapăn care, zice Rafila Bun, încondeiată, cu ochi verzi de pisică, nu ştie să se închine româneşte şi nici „Tatăl Nostru" nu-l ştie şi este ungur prins de ele, sus, în păşunea din hotarul Soharului. Omul suduie urît, adică el, om întreg, să cadă pe mîna unor muieri, care l-au mai şi bătut bine, blestematele ! Ştie româneşte pe sărite şi-i dă la mînă o scrisoare, pe care era musai s-o ducă la Abrud, domnului colonel Kemény. Toma Avrămuţ citeşte scrisoarea. Este a ofiţerului care a comandat cele două companii de pază secuieşti, bătute şi risipite de Groza, adică comandantul coloanei de aprovizionare care cere să i se indice pe ce drum să ajungă la Abrud cu proviantul, raportînd că a fost învins de prefectul... Balint. Toma Avrămuţ repede scrisoarea lui Avram Iancu. Muierile de prin sate au aşternut ştergarele pe iarba însorită, scoţînd demîncarea. Prefectul Nicolae Vlăduţ le mulţumeşte pentru bărbăţia lor şi le roagă (pe Zamfira şi pe nevastă-sa) să-i dea o mînă de ajutor şi să ţină numai ele pîrîul Soharului, pe unde ar putea să-l amăgească honvezii. Zamfira înţelege şi se resemnează înţelepteşte. Toma Avrămuţ petrece din priviri coloana călare a muierilor, coborînd spre Soharu. Prefectul Vlăduţ bate trei cruci smerite.

— Auzi, frate Tomo ! Mă rog Domnului, să nu cadă duşmanii noştri în ghearele muierilor noastre !

— Eşti sigur că pe acolo n-o să atace ungurii ?

— Cum sînt sigur că-mi vorbeşti ! Am mînat lăncierii şi puşcaşii lui Boeriu să închidă valea, chiar către gura ei. Aşa că, Domnul cu noi !

Ziua scade spre murgit.

De pe linia puşcaşilor vine veste că se simte mişcare la unguri. Popa Vlăduţ îl roagă pe Toma Avrămuţ să coboare acolo şi, dacă ungurii dau înapoi, să sune pe bucium semnalul de atac.

La lăsarea serii, Toma Avrămuţ sună atacul pe bucium şi coboară spre Soharu, fiind primit cu foc rar. Întregul dispozitiv al prefecţilor Vlăduţ şi Moldovan se pune în mişcare spre Abrud.

La cină, i se raportează colonelului Kemény că trupa nu mai are nimic de mîncare.

Colonelul ordonă să se percheziţioneze toate casele şi podurile lor să fie măturate, grîul şi porumbul găsit să se împartă oamenilor. Îşi dă seama că este un ordin absurd. Cîte lopeţi de boabe pot fi măturate din poduri ? Cum să ajungă ele celor peste 6 000 de soldaţi ?

15

Abrud.

Joi 14 iunie, la micul dejun, Kemény bea o cană de lapte. Prota Absalom nu mai are nimic în şpais. Oaspeţii nepoftiţi i-au mîncat şi cocoşul mare, pestriţ, fala lui secretă. După înfrîngerea de la Roşia, de fapt după dezastrul celor două companii, după retragerea întregului dispozitiv şi după însumarea informaţiilor aduse de patrule, îşi dă seama că Avram Iancu îl încercuie şi că primeşte mereu trupe proaspete. Dacă drumul spre Zlatna a fost foarte slab apărat pînă azi noapte, patrulele de husari ale maiorului Forro au raportat că în zori au fost lovite cu foc puternic de arme şi de tunuri. Deci, valachii i-au închis şi drumul spre Zlatna. Este timpul diplomaţiei. A aflat, nu de la prizonieri, cum se aştepta, ci de la protopop, care este viclean şi vîndut diavolului din moment ce ţine legătura cu insurgenţii fără ca suflet de om să-i calce curtea în afară de ofiţerii, ordonanţele şi garda personală, a aflat unde şi cum să trimită scrisorile.

De fapt protopopul Absalom ţine legătura cu Toma Avrămuţ prin porumbei. Golumbăria se află în podul casei, prota urcă la vremea siestei în pod, curierii sînt albi, mesajul este purtat în tecuţa lui de la picior. Aşa că-l po-

vățuiește pe Kemény să-i trimită scrisoarea lui Nicolae Vlăduț la Soharu; iar lui Balint la Roșia. Nu prin unguri. Prin Simion Șuluț, abrudan aflat sub protecția protopopului.

Scrisoarea către prefectul Nicolae Vlăduț este plină de atenții. Kemény îi mulțumește pentru că, în timpul luptelor de anul trecut din Cîmpie, prefectul a apărat conacul colonelului de devastare, nerăzbunîndu-se pe averile și oamenii săi. Îl poftește cu toată încrederea la o consfătuire între patru ochi, garantîndu-i viața, libertatea și întoarcerea la ai săi. Întocmește o a doua scrisoare cu un conținut asemănător, pentru prefectul Simion Balint. Nu se poate ca aceștia să nu-și ia libertatea de a trata cu el, reprezentantul guvernului maghiar, chiar peste capul tinerelului Avram Iancu. Insolentului avocățel Avram Iancu.

Scrisoarea de răspuns a prefectului Vlăduț este adusă de Șuluț, spre amiază. Afurisitul popă scrie că nu se mai încrede nici măcar în cuvîntul președintelui guberniului maghiar, necum în cel al ofițerilor săi. Hatvani a stricat totul. Va înainta un raport în acest sens, direct lui Kossuth. Spre seară, Șuluț, alb de spaimă, se întoarce cu răspunsul lui Balint. Prefectul nu vrea să trateze. De cum se înnoptează, Kemény convoacă statul major și comandanții de regimente la cazarmă.

Casele preotului Ion Fodoreanu din Cărpiniș, satul lui Cloșca.

Seara de joi, 14 iunie.

Consiliul prefecților, la care este de față tribunul Ion Gombos, sosit cu despărțămîntul său de oșteni de la Hălmagiu, mărșăluind fără nici o supărare pe Drumul Zarandului, puținele garnizoane lăsate de Kemény la Tîrnava de Criș și Baia de Criș apucînd fuga la Brad. Încă ar fi putut lua Bradul, dacă ar fi avut vreme. Vestește că Simion Groza își adună oastea la Mătișești, oamenii s-au rugat să-i sloboadă pentru o zi și-o noapte și Simion Groza s-a învoit, prea mult încercîndu-i în marșuri lungi și loviri crunte.

Notînd ceea ce i se pare esențial în expunerile prefecților, Toma Avrămuț cugetă la statornicia constantelor istorice cărora timpul le adaugă argumente și mijloace noi de a se realiza. A și început un studiu comparativ al tuturor răscoalelor țărănești din Transilvania, stăruind

asupra tumultului horenilor în comparație cu revoluția pe care ei o desăvîrșesc și cu ceea ce ea aduce nou față de toate celelalte: prezența intelectualității ieșită din poporul cel mult și din mica nobilime ardeleană, o intelectualitate de altă natură socială decît cea muntenească ori moldovenească cu rădăcini în boierimea slobodă de veacuri. Pînă la acest ceas, concluziile le trag mai ales rezultatele acestor mari mișcări de masă. Se-ntreabă ce-l deosebește pe Iancu de Horea, cu ce se deosebesc prefecții și tribunii, centurionii și decurionii Iancului, de căpitanii și căprarii și corifeii Horii. Ce-a adus esențial știința de carte acestei generații de conducători ai poporului, născută pe aceleași meleaguri cu generația conducătorilor de la 1784, aceasta fiind urmașa directă a celeilalte, coborînd din aceeași istorie și purtînd același destin ?!

Ard cîteva lumînări în sfeșnicele de lemn sculptat și privind chipurile prefecților și tribunilor, mai toți preoți, chipuri pe care luptele necurmate și conștiința că ei scriu istoria au lăsat urme adînci, cioplindu-le parcă într-o altă materie decît cea trecătoare, Toma Avrămuț își spune că soarta a fost generoasă cu el, făcîndu-l participant și martor la revoluția românilor ardeleni, de care, iată, Iancu își leagă numele prin blînda și neînduplecata lui dîrzenie.

— Io zîc să-i dăm mîne bătaia aia mare lui Kemény, chiar dacă nu ajunge fratele Groza la Șturț. Și dacă n-om izbîndi, să ne hodinim sîmbătă, să-l așteptăm pe Groza și duminică în 17, după ce ne-om întări cu tot poporul, să-l luăm în lănci și să-l scoatem din Abrud.

— Așa să fie, spune solemn baciul Ion Sterca-Șuluțiu.

— Amin! încheie prefectul Balint.

Toma Avrămuț trăiește cu o exaltare stăpînită acest consiliu de război semănînd pe jumătate cu un sinod și pe altă jumătate cu o adunare țărănească. Casa popii Fodoreanu, cu dușumea gălbuie și podină, cu grinzi afumate și sobă de zid, cu chelecheul pe care stau orînduite vasele, cu podișorul pictat în siniliu, cu flori sîngerii, cu lavițe și poneve și perne clădite înalt, nu se deosebește prea mult de casele țărănești, semănate în toți Apusenii. Atît că aici este mai vie amintirea lui Cloșca și popa a înrămat chipurile celor trei căpitani, Horea, Cloșca și Crișan reproduse de o mînă meșteră în tuș, dacă nu chiar popa le-a reprodus, și sub ele arde o candelă.

Se grăbește să deseneze schița dispozitivului, așa cum îi place Iancului s-o aibă sub ochi.

● Balint la aripa stîngă, sub Roșia spre Gura Cornei și Cerbu, avîndu-l la flancul sting pe tribunul Ion Faur cu buciumanii.

● Între drumul Cîmpenilor și al Bradului, prefectul Vlăduț care comandă întreaga aripă dreaptă, avînd postul de comandă lîngă Sohodol, iar despărțămintele din subordine comandate de tribunii Andreica, Olteanu și Rusu cuprind spațiul de la Soharu pînă la Cernița, închizînd drumul Bradului. În stînga lui Vlăduț, la Sohodol, Ion Gomboș. În stînga lui Gomboș, închizînd drumul Cîmpenilor la Cărpiniș, și legînd dispozitivul de prefectul Balint, popa Ioan Fodoreanu.

● Cele dintîi centurii ale lui Simion Groza tăbăruiesc la Șturț în zorii zilei de vineri 15 iunie.

Toma Avrămuț conchide că se repetă încercuirea lui Hatvani, deosebirea stînd în aceea că Kemény este mai bun soldat și are oaste de trei ori mai puternică decît călăul abrudenilor, Hatvani.

16

Ziua de vineri 15 iunie.

Soare.

Hotărîrile lui Kemény se materializează încă din zori, prin mișcări hotărîte. Colonelul are o imagine destul de fidelă asupra dispozitivului lui Avram Iancu. Configurația terenului îi impune manevra. Nu-și poate desfășura forțele decît între Abrud și Gura Cornei. Și aici, cu multă zgîrcenie. Azi dimineță trupa a mîncat terci făcut din tărîțele măturate prin poduri, mirosind a șoarece. Ca să rămînă în Abrud, înseamnă să capituleze prin foame, mai mult decît prin arme. Își va deschide drum spre Zlatna-Alba Iulia, trăgînd toate concluziile din dezastrul lui Hatvani. Pentru asta este nevoie să cerceteze prin luptă direcția Zlatna și flancul drept dinspre Șturț, și să execute diversiuni spre centrul inamic care, nu se știe de ce, constituie punctul forte al dispozitivului inamic.

Orele 8.

O mie de oameni, honvezi precedați de husari-cercetași, avînd la mijlocul coloanei două baterii de rachete, mărșăluiesc spre Gura Cornei, acoperindu-se cu flancgărzi puternice.

Prefectul Balint urmărește coloana de pe Dealul Băieșilor. Călărește spre Gura Cornei, depășind-o. Prefectul își dă seama că honvezii execută un plan riguros, un batalion apucînd drumul spre Corna — Roșia, celălalt spre Valea Abruzei — Bucium-sat, să-l înconjoare.

Orele 10.

Simion Balint organizează un dispozitiv de apărare pe dealul Muntarilor. Centuriile de lăncieri sînt dispuse în adîncime pe firele de vale, prin livezi și crînguri, precedate de liniile vînătorilor. Tirul bateriilor de rachete nu-i mai impresionează pe luptătorii lui Balint care se adăpostesc îndemînatic, sau se trîntesc la pămînt. Atacul honvezilor în valuri succesive îl obligă pe Balint să contraatace cu lăncierii. Lupta corp la corp îi dezorganizează dispozitivul. O companie de honvezi venind peste deal, din drumul Cornei, este gata să-i cadă în spate. Poruncește să se sune retragerea. Cu rezerva de pușcași deschide foc de salvă. În clipa cînd honvezii se regrupează, lăncierii rup lupta. Apărați de tirul pușcașilor, lăncierii se retrag spre Bucium-Muntari. Balint repede două ștafete la tribunul Ion Ciurileanu, aflat în rezervă către Roșia cu o sută de lăncieri și puțini vînători.

Ion Ciurileanu în supraveghere pe Dealul Schiolne, deasupra Cornei și spre sud-vest, vede atît compania care ține drumul Roșiei, cît și pe aceea care urcă dealul spre Muntari. Intuiește manevra inamicului. Coboară nevăzut și neauzit pînă-n buza drumului, ascunzîndu-și pușcașii în lăstăriș. Deschide foc la cîțiva pași. Lăncierii atacă în iureș. Compania se împrăștie. Ia fuga spre Gura Cornei. Ciurileanu ține urma celeilalte companii de honvezi. Ștafeta prefectului Balint îl găsește în drum.

Simion Balint se urcă în turla bisericii din Muntari.

Ceasurile amiazului.

Spre Izbita plutește o pîclă ușoară.

Vede întregul dispozitiv inamic în mișcare. Companiile de honvezi se așază în linie ca să-și lungească flancurile, astfel încît să-l poată încercui. Mai vede compania care vine dinspre Corna, strecurîndu-se pe valea unui pî-

rîu, să cadă în spatele bisericii și pe oamenii lui Ciurileanu, la cîteva sute de pași în spatele acestei companii, ținînd alt fir de vale, paralel. Doi lilieci spînzurați cu capul în jos stau agățați de bîrnele clopotniței. Balint îl cheamă pe glotașul Petre Gheorghe, ager la minte și bun călăreț. Îi arată compania, se văd cozoroacele chipielor înalte, honvezești, sclipind ca și baionetele. Petre Gheorghe înțelege repede unde și cum trebuie să atace Ciurileanu cînd va auzi porunca pe corn. Simion Balint îl trimite pe decurionul Florea Șulea să adune toți lăncierii în coasta dealului, într-un bunget care coboară pe flancul drept al honvezilor. Pușcașilor le repede poruncă să se dezlîneze pe toată coasta, să tragă foc repede și să se retragă om cu om spre dreapta bisericii, gîndind că honvezii îi vor urmări, încercînd ei înșiși să-și arcuiască dreapta spre a-i înconjura pe pușcași.

Ceea ce se și întîmplă.

Cînd manevra honvezilor se încheie, popa Balint coboară din turlă, poruncind să se sune pe bucium semnalul știut. Atunci se pun față-n față, așa cum notează Toma Avrămuț, două concepții tactice deosebite. Aceea îmbîcsită, rigidă, scolastică a ofițerilor honvezi, militari de profesie și aceea elastică, plină de imaginație, izvorîtă din realitatea cîmpului de luptă și a terenului, a comandanților poporului.

Simion Balint execută o manevră rapidă, care în limbaj militar s-ar traduce printr-o fixare de front cu pușcașii și o dublă învăluire pe flancuri cu lăncierii. Ciurileanu pe stînga honvezilor și Balint pe dreapta lor, dezarticulează dispozitivul inamic. Lupta se dă la baionetă și lance. Este atît de crîncenă și înverșunată încît honvezii sînt fugăriți pînă la Gura Cornei.

Ora 1 după amiază.

De pe toate culmile care înconjoară Abrudul răsună chemările poruncitoare ale tulnicelor.

Kemény, încă sprinten, urcă în turla înaltă a bisericii reformate. Bănuiește că Avram Iancu dă un atac general și vrea să vadă, după densitatea fumului împușcăturilor, care este punctul slab al încercuirii. Cei dintîi fugari scăpați din lăncile lui Ciurileanu la Corna au ajuns în Abrud, raportînd că au auzit salve dese spre Muntari.

Colonelul vede limpede prin lunetă pîlcurile de lăncieri care atacă în fugă plutoanele lui de dincolo de rîu, ca și linia densă a gogoloaielor de fum care plutește la înălțimea arborilor. Ici, colo se văd petele albe ale cămășilor țărănești tăind petecele semănăturilor cățărate pe coaste. Se pare că prefectul Nicolae Vlăduț, pe care l-a flatat cu sinceritate, îi răspunde la scrisoare cu acest atac general, mai explicit decît orice alt răspuns.

Își dă seama cu repeziciune că spre sud, dincolo de Abruzel, liniile valachilor sînt subțiri. Mai mult un lanț de anteposturi depărtate unele de altele și, între ele, mișcare puțină sau deloc.

Hotărăște să atace aici, fără să știe că atunci cînd el coboară din turla de piatră întunecoasă și sumbră, Simion Groza trece cu grosul lăncierilor și pușcașilor lui de la Cernița spre Șturț.

...Detașamentul de moțogane condus de Zamfira Avrămuț și soția prefectului Vlăduț înconjoară la Boglești un pluton de honvezi ducînd cai cu samare, strecurat prin dispozitivul centurionului Iambor, folosind negura dinaintea zorilor, cu ordinul de a se întoarce la Abrud cu alimente.

De fapt nu-l înconjoară.

Îl atrag într-o ambuscadă.

Este un pîrîiaș care se varsă în Ciuruleasa cu o văgăună închisă prin pereți verticali. Pe fundul văgăunii, pășune. Zamfira văzuse convoiul de pe o măgură. Oile celor din Boglești, cîteva vaci, pasc pe-o padină, grijite de feciorandri. Mamele acestora mînă oile și vacile în văgăună, tolvăindu-se și făcînd larmă, fugind de colo-colo. Vacile mug, oile behăie, honvezii se despart să înconjoare prada asta neașteptată, fără să se-ntrebe de ce sînt împinse vitele și oile în țarcul acela natural.

Toma Avrămuț evită descrierea ciocnirii dintre moațe și honvezi, douăzeci și doi de feciori și bărbați armați, notînd doar că Zamfira a fost rănită ușor la obraz de vîrful unei baionete și că detașamentul i-a adus centurionului Imabor 22 de arme, sacii de muniții și zece cai cu samare. Nu a fost ucisă nici o muiere. Nu au fost rănite decît trei fete din Boglești, nu în luptă, mușcate de un cal nărăvaș pe care pînă la urmă i l-au cerut centurionului, să-l îmblînzească.

...Simion Groza își ține de rău slăbiciunea de a fi slobozit oamenii pe la cășile lor. Ca să apere Abruzelul și

Şturțul, iată, este al treilea contraatac la sabie și lance pe care-l dă împotriva companiilor de honvezi trecute rîul, care s-au rînduit strîns și care-l țin sub foc, împingîndu-l spre înapoi. Își dă seama că honvezii lucrează după plan și încearcă să urce spre Valea Cornei ca o flangardă menită să apere drumul Zlatnei. Se bucură intens cînd pogoară noaptea. Știe cu precizie unde sînt locurile slabe ale batalioanelor cu care a luptat. Cam pe măgura unde l-a ucis pe Rózsa Sándor, în gura văii, rîpa duce în Abruzel mărginită de răchitiș des. Tocmește o centurie din cei mai buni luptători cu lancea. Pe decurionii și centurionii pușcașilor îi dădăcește sub lumina smigurată din stele... Adică le arată de unde să deschidă focul, de la Fîntîna cu nuc, de la Țîrăul lui Adam a Mucorii, astfel încît tot frontul celor două batalioane să se întoarcă spre coasta Șturțului. Semnalul de începere este focul aprins chiar lîngă puntea care încalecă Abruzelul, la deal de moara lui Iános :

— Iar te-ai fo mîniată pre lume, părinte, mormăie decurionul Sava Trif, că-mi dă în minte ce vrei să faci. Dacă te prind ungurii din două părți, pe unde scoți cămașa ? Și ce i-oi spune nepoatii ? Ha ?

Sava Trif îi este un fel de unchi după nevastă.

Oamenii au priceput că el vrea să se strecoare în spatele honvezilor, să-i apuce între pușcași și lăncieri.

Acțiunea de comando a lui Simion Groza din noaptea de 15 spre 16 mai este povestită pe episoade de Toma Avrămuț. Se pare că preotul Simion Groza din Rovina a intrat încă de pe atunci în legendele Apusenilor și că oștenii lui îi atribuiau puteri supraomenești. Cu centuria de lăncieri, Simion Groza se infiltrează prin răchitiș, tîrîndu-se cu toții șerpește și purtînd pe ghebe sumanele din pănură sinilie, pînă în lunca Abruzelului, pe care o urcă apoi pînă la moara lui Iános. Puntea este păzită de o santinelă care horăie voinicește, știind că are tîrgul în stînga și companiile de honvezi la cîteva sute de pași. Cercetașii Ion Buciu și Ilie Hublea nu-l iartă pe honvez. Ilie Hublea, fost căprar, se-mbracă în hainele honvedului care-i sînt prea mari. Simion Groza își desfășoară centuria și-i poruncește lui Ilie Hublea să facă focul atunci cînd o să audă huhurezul. Ilie Hublea a adus în straiță

așchii lungi de brad pline de rășină, cetină, amnar, cremene și iască. Cînd se aude huhurezul, Ilie Hublea, care clădise rugul după știința oamenilor de codru, scapără amnarul și pune foc la cetină. Flăcările se înalță repede. Vatra scoate roiuri de scîntei. Din curtea morii se aud sudalme cumplite, așa cum numai vahtmaisterii unguresti știu sudui. Omul își asigură sacul cu muniție, trece de două ori prin lumina focului suduind la rîndul lui ungurește și strigînd că va scoate mațele ăluia care nu vrea ca o biată cătană să-și usuce hainele. Atunci începe tirul iute al vînătorilor, tras spre flancul drept al batalionului. Simion Groza face un salt lung, pînă acolo unde simte foiala și vede nădragii albi ai honvezilor. Aude limpede ordinele cuiva care cere companiei trei să plece de îndată la atac, chiar asupra locului de unde trag porcii de valachi. Cînd honvezii se mișcă, Simion Groza scoate un chiot haiducesc și cu lăncierii pe zece coloane de cîte zece, cade pe spinarea cătanelor. Este un iad de pușcături, de strigăte, un glas dogit întreabă ce se întîmplă în cocina asta împuțită, horcăituri de moarte, focul vînătorilor se întețește și celelalte centurii de lăncieri atacă dinspre Șturț, făcînd larmă asurzitoare.

Se notează că singur lăncierul Ilie Hublea, ascuns în răchitiș, a pușcat doi ofițeri și un soldat care încercaseră să fugă peste punte. Dispozitivul lui Kemény de peste Abruzel este spart. Se aude foșcăiala fugarilor prin apa repede a pîrîului.

Simion Groza și-a recuperat întîrzierea.

Cînd Carul Mare se-ntoarce pe osie vestind miezul nopții, asupra poziției de la Șturț coboară liniștea. Ici, colo, noaptea este străfulgerată scurt de cîte un foc răzleț de armă.

Kemény aude larma luptei de noapte.

Conferința de stat major este spre sfîrșite. Toate dispozițiile pentru spargerea încercuirii au fost date. Cînd ofițerul ud pînă la piele se prezintă la raport, relatînd peripețiile luptei și viclenia opincarilor, Kemény spune :

— „Să se mai bată dracul cu popii !... Haide, Geza, adună-ți oamenii, uscați-vă și du-te la maiorul Forro să primești ordine !"

17

Sîmbătă 16 iunie 1849.

Ceasurile 4 ale dimineţii.

Negură deasă, umedă.

Valuri groase de pîclă învălătucite pe văi. Răsucite prin lunci. Simion Groza este trezit de cantorul Costea Bogolea care-i astupă nările şi gura cu palma.

— Trezeşti şi morţii cu horăiala, părinte! Te scoală, că lotrii de honvezi or fo trecută apa şi vin ca şerpii.

Simion Groza sare din tohoarcă. Negura i se lipeşte de ochi. Are genele umede. Îi este frig. Nu vede mare lucru. În schimb, aude. O foşgăială prin fînaţ. Icnete. Gemete înăbuşite. Vine acelaşi Toader Trif din După Piatră, care-i şopteşte că străjile au ucis pe muteşte o patrulă de honvezi şi că-n spatele patrulei se simte mişcare de oameni mulţi şi că din drumul Zlatnei încă se aud tropote şi paşi şi clănţănit de bucşe. Negura deasă nu-i lasă vedere slobodă dincolo de o sută de paşi. Dintr-o dată sună goarnele şi negura dinspre Abruzel este străfulgerată de focul armelor. Plumbii se duc, ţiuind pe deasupra capetelor. Acum răpăie tobele. Lui Simion Groza nu-i trebuieşte multă vreme să înţeleagă manevra lui Kemény. Atacă la Şturţ făcînd larmă, ca să-şi acopere retragerea spre Zlatna. Repede ştafete atît la prefectul Balint, cît şi la Vlăduţ, rugîndu-i să se apropie de Abrud, să-l înconjoare strîns pe Kemény şi să-i dea bătălia pînă nu-şi desfăşoară forţele la adăpostul negurei. El însuşi îşi reorganizează dispozitivul şi taie calea honvezilor pe Abruzel în sus, către Gura Cornei, manevra de astăzi repetînd-o identic pe cea de ieri, atît că acum se aude prin pîclă zgomotul coloanei de pe drum.

Kemény fuge.

Spre ceasurile 9, Toma Avrămuţ primeşte la Cîmpeni ştafeta repezită de tribunul Ciurileanu. Îşi dă seama de greşeala făcută de Avram Iancu. Nu se ştie de ce, Iancu s-a întors azi-noapte de la Cărpiniş la Cîmpeni, luîndu-l cu el şi repezind vorbă prefecţilor să se adune cu toţii la Cîmpeni astăzi, la consiliul de război pentru a hotărî atacul general de mîine, duminică, 17 iunie. Pierdere de vreme, legiunile lăsate fără comandanţi şi acum, iată, la adăpostul negurii, Kemény fuge din Abrud, Iancu pierzînd ocazia să-i dea bătălia hotărîtoare.

Are loc la şcoala din Cîmpeni altercaţia dură între Toma Avrămuţ şi Avram Iancu. Toma Avrămuţ îi reproşează că stă în coada prefecţilor. Că aşteaptă mereu ca aceştia să-i binecuvînteze hotărîrile. Că este război şi, dacă ei l-au acceptat ca mai mare, atunci să poruncească, ce-i tot poartă din conziliu în conziliu, că nu sînt asemenea sfîntului Ioan Gură de Aur, le cinsteşte revereanda, vitejia, credinţa faţă de popor, dar acum îi musai să se supună...

Notează cu obiectivitate că Iancu a şi mînat în goana goanelor ştafete la toate despărţămintele, cu porunca să se mişte întreaga oaste şi să-l închidă pe Kemény la Gura Cornei — Cerbu; că a făcut socoata în cam cîtă vreme poate ieşi oastea ungurească din Abrud, cîtă vreme le trebuie lor să ajungă la Gura Cornei şi pregătindu-şi armele, i-a răspuns domol că atunci cînd ai 24 de ani şi cînd Comitetul Naţional nu te-a numit general peste oaste revoluţionară, pentru a nu dezbina, pentru a nu răni mîndria fiecărui brav prefect, unii taţi de prunci, se cuvine să le ceri sfatul, cu atît mai mult cu cît s-au dovedit adevăraţi comandanţi şi luptători viteji.

Toma Avrămuţ îi spune că s-ar grăbi spre Cerbu.

Iancu îi dă slobod, cînd descalecă prefecţii Balint şi Vlăduţ, Balint la aripa căruia se întîmplă retragerea lui Kemény. Nu mai poate fi vorba de nici un consiliu. Balint cu Toma Avrămuţ pleacă la galop spre Cărpiniş. Iancu îl însoţeşte pe Vlăduţ.

...Maiorul Forro cu o grupare de luptă mixtă, cavalerie, honvezi şi genişti, plecat din Abrud înaintea zorilor, reuşeşte să treacă de poziţiile de veghe ale mogoşenilor şi buciumanilor şi, executînd o diversiune cu husarii spre Valea Abruzei, să ajungă la podul şi abatizele de la Dealul Mare. Podul este stricat. Abatizele acoperite de foc tras de către o decurie de puşcaşi lăncieri, pe care Forro o respinge printr-un atac aproape concentric. Geniştii şi honvezii muncesc cu disperare să refacă podul cu trunchiurile de molid smulse din abatize. Vînătorul Ionaş Ungurean din Mogoş, strajă la abatize, încalecă şi goneşte pe buza dealurilor la Coleşeni, unde se află tribunul Ion Faur cu buciumanii şi mogoşenii.

Toma Avrămuţ se-ntreabă cum de a putut trece Forro?

Ajunşi la Gura Cornii, Balint şi Avrămuţ cu lăncierii lui Ciurileanu cad pe ariergarda lui Kemény. Lupta este scurtă şi fără cruţare. Cînd Toma Avrămuţ, neţinînd seamă de ţinta pe care o prezintă, şarjează călare în lungul drumului, urmat de cîţiva lăncieri călări, din negura din ce în ce mai subţire plutind peste Abruzel se desprinde silueta cunoscută a lui Simion Groza.

Tot atunci se aud chiote spre Cerbu şi ecourile puşcăturilor spre Coleşeni.

Toma Avrămuţ îşi dă seama că l-au scăpat pe Kemény.

Trece la galop printre honvezii care strigă cu disperare *oda vagyunk* şi, aruncînd armele, încearcă să fugă spre lunca Abruzelului şi ieşind din drum goneşte la deal, spre Cerbu. Întîlneşte căruţe răsturnate, honvezi răniţi care se tolvăie, cai fără stăpîn, sare peste cadavrele cătanelor străpunse cu lăncile, ori cu furcile şi ajunge pe măgura abruptă de dincolo de Cerbu, atunci cînd iese soarele.

Mogoşenii şi buciumanii tocmai coboară coasta în drum, chiuind.

ÎN LOC DE EPILOG (II)

1

Ceea ce s-a povestit mai sus ţine de o sinteză cu totul sumară a revoluţiei românilor ardeleni din 1848—1849, nedreptăţind mărturiile şi opera lui Toma Avrămuţ, documentele de epocă şi amplele lucrări ale istoricilor. Au fost omise luptele crîncene ale tribunilor şi centurionilor care au închis celelalte porţi ale Apusenilor. Au fost omise luptele de la Mărişel şi Fîntînele, nu s-a vorbit de vajnica Pelaghia Ro şu şi mărişelencele ei, nici de înfrîngerea exemplară a maiorului Vasvári, poreclit „Kossuth cel tînăr", de către tribunii Nicolae Corcheş şi Iacob Olteanu. Toma Avrămuţ a fost la Fîntînele, Corcheş fiindu-i neam. Numai încleştarea aceea crîncenă în care Vasvári piere împreună cu 850 dintre cei 3000 de soldaţi cu care plecase la atac, numai lupta şi manevra muierilor din Mărişel sînt cuprinse în 60 de pagini în scrierea lui Toma Avrămuţ.

Există un capitol al diplomaţiei active practicată de emisarii exilaţilor români, mai ales Bălcescu, Bolliac, Magheru şi A. G. Golescu, diplomaţie care foloseşte studii statistice, punînd în lumină pericolul mortal al panslavismului ţarist, încercînd să-i demonstreze lui Kossuth necesitatea istorică a unei comuniuni româno-maghiare, insule care nu se pot salva decît printr-o alianţă indestructibilă. Acestei diplomaţii i se adaugă corespondenţa prefecţilor Buteanu şi Avram Iancu adresată direct comandanţilor maghiari, corespondenţă cu o viziune istorică-dialectică a problemelor convieţuirii în Transilvania, de mare omenie şi de adîncă pătrundere în esenţa legică a devenirii.

Toma Avrămuţ analizează obtuzitatea lui Kossuth faţă de tot acest complex problematic. Şovinismul lui feroce care, izbit puternic de intervenţia armatelor ţariste, în disperare de cauză şi în ultimul ceas dinaintea prăbuşirii,

caută alianța românilor, acceptă ajutorul Iancului numit general maghiar, și „acordă" românilor statut de națiune egal îndreptită.

Toma Avrămuț notează că politica kossuthiană, neglijînd esențialul, adică alianța salvatoare și eliberatoare româno-maghiară, constituirea unui bloc puternic istoricește justificat româno-maghiar, ale cărui resurse economice, demografice, spirituale ar fi constituit garanția existenței naționale, s-a lăsat atras de mirajul naționalismului obtuz și al infatuării nemeșești, al reînvierii trecutului, statului imperialist sînștefanian și, mergînd împotriva timpului și a istoriei, a ucis revoluția.

Toma Avrămuț face analiza mijloacelor folosite de Kossuth spre a afirma naționalitatea maghiară în contextul unei epoci care afirmă principii democratice, libertatea individului și a națiunilor, abolirea absolutismului, instaurarea drepturilor omului.

Genocidul sălbatic, incendierea satelor, reprimarea cultului, a culturii, a limbii materne, încercarea de a extermina un popor întreg.

Kossuth n-a învățat nimic de la istorie. Ceea ce acuză Toma Avrămuț nu este Kossuth în sine, ci grava eroare a conducătorilor maghiari de a se lăsa fascinați de principiile evident caduce ale nemeșimii maghiare. Principii iredentiste, șovine, imperialiste, în totală discordanță cu evoluția umantății. El acuză conducătorii maghiari de atemporalitate. De faptul că nu reușesc să fie contemporani. De faptul că rămîn prizonierii trecutului foarte îndepărtat, al secolelor XIV și XV, încercînd împotriva evidențelor să întoarcă istoria la acele vremuri. Îi acuză de miopie criminală. În loc să răstoarne acea mentalitate feudală, s-o scoată din strategia lor politică, analizînd întreaga evoluție a raporturilor cu românii de la statutul consuetudinar pînă la Bobîlna, Horea și 1849, analiză care conduce la concluzia că este istoricește imposibil ca o minoritate cuceritoare cîndva să poată stăpîni la infinit o majoritate necucerită de cît parțial și văzînd concluziile afirmate pe viu să-și schimbe principiile în consens cu realitățile, aceștia urmăresc cu o ferocitate stupidă să pedepsească istoria printr-o revanșă care, în final, ar scoate din istorie poporul român prin exterminare și maghiarizare.

Toma Avrămuț urmărește apoi destinele dramatice ale prefecților și tribunilor după noul concubinaj nobiliar austro-ungar, cînd din nou Habsburgul de la Viena trădează mîrșav pe cei care l-au apărat cu prețul unor jertfe inumane. Închisori pentru unii, disperare pînă la nebunie pentru decurionul Iambor și prefectul Avram Iancu, lîngă care, cu nestrămutată prietenie, a stat aproape pînă cînd acesta a închis ochii.

Este capitolul cel mai dramatic și răscolitor al sintezelor lui Toma Avrămuț. Și cel mai exemplar, demonstrînd încă o dată ura lumii catolice împotriva poporului peste a cărui personalitate spirituală și existență națională n-a putut trece, cu toate mijloacele uriașe puse în mișcare de prin 1200 încoace, începînd cu templierii și terminînd cu inchiziția și genocidul.

2

Pe altimetru : 3000.

Zori de octombrie 1944, luminoși. Reticolul colimatorului taie orizontal. Pe genunchi harta Apusenilor. Misiune de vînătoare liberă : Turda — Cluj — Huedin — Ciucea — Cîmpeni — Brad — Turda. Pe șoseaua Cluj — Oradea trec trupele noastre. Mereu trupele noastre, chemare de veac și împlinire de istorie.

Pe stînga, văile care urcă spre Dealul Mare, Călățele, Fîntînele și Mărișel.

Dealul Copcii plutește duios în culorile palide ale dimineții.

Pete albe. Casele. Mărișelul.

Pelaghia Roșu. Tribunul Corcheș. Vasvári, anacronismul sălbatic al acestor locuri. Alte sute de mii de Vasvári și de Kemény și de Hatvani sălbăticiți de horthysm, exaltați de același vechi iredentism, fanatizați de zecile de organizații paramilitare sau ultrasecrete : *Erdély Magyar Párt, Nemzeti Egység Párt, Ordinul Vitejilor, Vitéz Szék, Organizația de apărare națională a vînătorilor turanici,* de tristă celebritate : *Rongyos gárda — Garda zdrențăroșilor* și alte zeci, cu cizme, căciuli, pene de cocoș, cuțite, securi, reînviind stupid și sîngeros „tribunalele de sînge" și „echipele de vînătoare" ale lui Kossuth, fluturînd aceleași principii și aceleași lozinci : „exterminarea valachilor".

Totul sfîrşit lamnetabil, fanfare şi orori, crime monstruoase şi profanări de biserici şi cimitire, discursuri şovine şi metode sălbatice de deznaţionalizare, genocidul de la Trăznea şi Ip şi defilarea amiralului-regent pe cal alb prin Clujul dăruit de binefăcătorii lui, Hitler şi Mussolini; totul sfîrşit în baionetele infanteriei şi-n legica aşezare a istoriei.

Pe altimetru : 3000.

Şi, dintr-o dată, glasul sec al Istoricului.

— Stînga jos ! Coloană inamică !

Coloană inamică ! Se vede lanţul şerpuitor al infanteriei. Se văd căruţele de-a valma cu autocamioanele, se văd cele cîteva tancuri acoperite cu frunzare, se vede trîmba de praf plutind deasupra drumului care şerpuie de la Sîncrai spre Săcuiel.

Pe stînga şi în spate firul alb al drumurilor care urcă spre Dealul Mare şi Gilău. Spre Fîntînele şi Mărişel. Dincolo de Apuseni, valea Mureşului cu Oarba de Mureş şi Păuliş.

Dintr-o dată carlinga e inundată de ceva dens, de-o materialitate imposibil de conceput în aerul rarefiat al înălţimii. Materialitatea gravă, aproape sacerdotală.

— Treceţi în fir indian ! Atacăm la sol !

Răsturnare pe aripa stîngă.

Imaginile strivite de picaj se comprimă pînă la explozie.

Pădurile negre de conifere şi jarul pădurilor de fag umplu parbrizul. Mii şi mii de vase capilare ţes o plasă inefabilă între trupul pilotului legat în chingi şi amintirile pămîntului, proiectat vertiginos în colimator.

Pilotul are senzaţia că reface în carlingă, la modalitatea anului 1944, gesturi imemoriale. Are certitudinea că retrăieşte în carlingă experienţe mereu repetate, încrustate în el pînă la durere şi ţipăt. Plasa de vase capilare ţesută între el şi pămîntul sacru, îi pompează în conştiinţă amintiri străvechi.

O furie lucidă, rece, tăiasă, asociază gestului definitiv cu care îşi trece arătătorul pe trăgaciul mitralierelor, mireazma suavă a pămîntului acum în dricul toamnei. De la Tuhutum la Hatvani. De la Kossuth la Hórthy. Acelaşi cîntec sălbatic al „vînătorilor turanici". Şi acelaşi răspuns.

Lancea !

Pică !

950 pe vitezometru !

Are, fosforescent, sentimentul multiplicităţii lui. În timp. În spaţiu.

Pică !

950 pe vitezometru !

Timpul şi-a extrapolat fiinţa, dincolo de orice reper posibil.

Ştie că este în acest văzduh de la facerea lumilor.

Sfîşie cu aripile, moleculă cu moleculă, toate gemetele acestui pămînt stratificate veac de veac, de deasupra clopotniţelor de la Ciucea şi Abrud, de la Cîmpeni şi Albac, de la Mărişel şi Păuliş, de la Bobîlna pînă-n zonele stranii şi amnezice ale troposferei.

— *Horea*, ţipă sfîşietor moleculele martirizate de tăişul aerodinamic al aripilor.

Manşa vibrează uşor.

Vîrfurile planurilor vibrează.

Redresare.

Fixează în colimator coloana honvezilor şi a husarilor motorizaţi, expulzată aprioric din peisajul cu Avram Iancu. Din peisajul care l-a hrănit pe Menumorut.

Ştie că nu face altceva decît să materializeze printr-o apăsare pe butonul tunului, o raţiune ancestrală.

Atacă la sol cu tunul şi mitralierele.

În jurul lui, moleculele pline de amintiri scot un imens strigăt de eliberare şi triumf...

Grădiştea-pe-Argeş
iulie 1985—ianuarie 1986

CUPRINS

Cartea a treia

MAGNA VALACHIA

Alba Iulia 6

Cartea a patra

TUMULTUS RUSTICORUM

Cîteva fișe 92
Actele acuză ! 114
Corifeii 127
Tîrgul de țară 136
O vizită imperială și o audiență hotărîtoare . . 140
Vara 1784 160
Toamnă însîngerată 172
Amăgitorul armistițiu 215
Cad măștile 229
Pe viață și pe moarte ! 240
Desfacerea oștilor 268
Trădarea 275
Postfață 284
În loc de epilog (I) 294

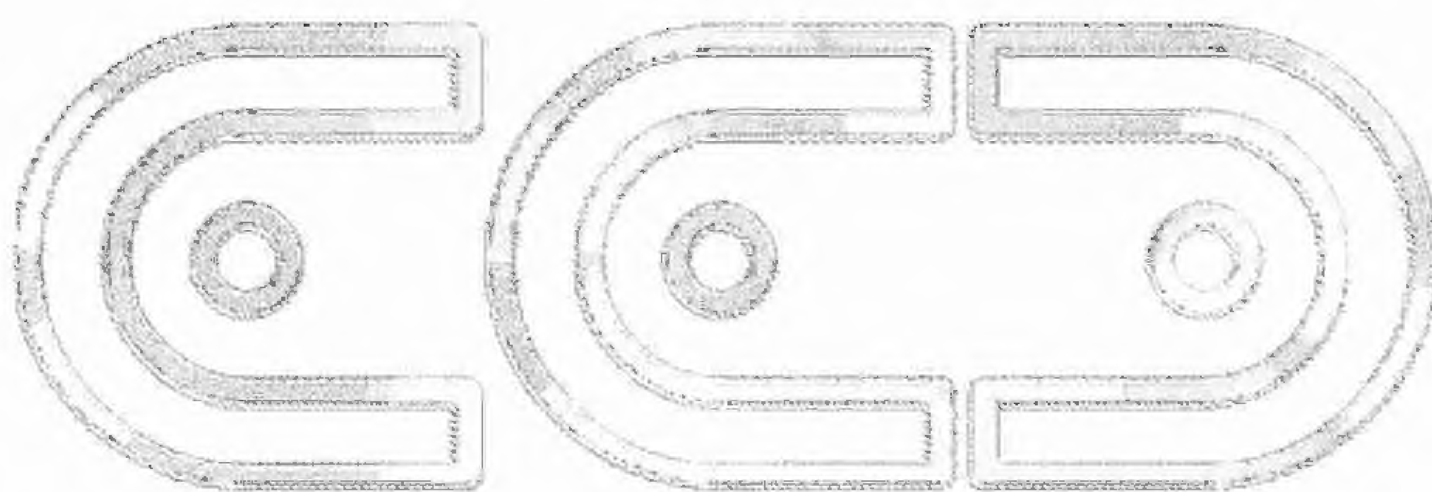
Cartea a cincea

FLAMMAE IN TRANSYLVANIA

În care ne întoarcem la neamul Avrămuților . . 296
Restitutio in integrum ! 303

Cîmpia Libertății 309
„Unire sau moartea !“ 335
Dreptul de a fi prin luptă ! 342
Zlatna ! 354
Abrud (I) 362
Abrud (II) 409
Abrud (III) 458
În loc de epilog (II) 503

Scanare și prelucrare digitală

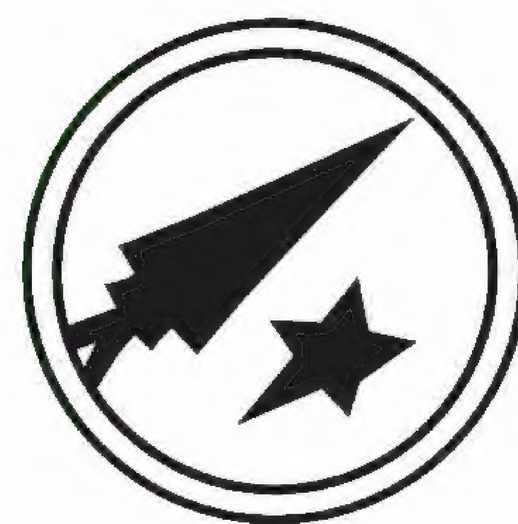

de

Anonim

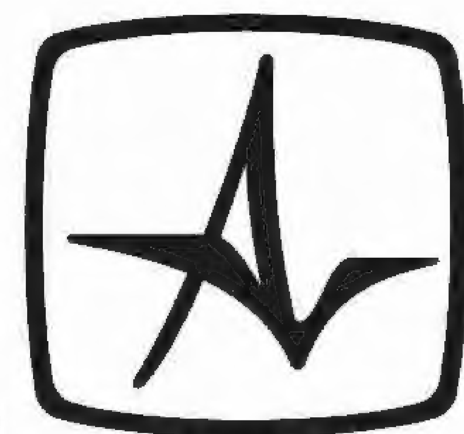
și

CAT Graur

Antwerpen

2024

